BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez N. E. LEMAIRE, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
A. F. DIDOT, imprimeur de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.
DONDEY-DUPRÉ, impr.-lib. rue de Richelieu, n° 47 *bis*.
BRUNOT-LABBE, libraire, quai des Augustins, n° 33.
Jul. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.
LECOINTE, quai des Augustins, n° 49.

Et chez tous les libraires de France et des pays étrangers.

M. T. CICERONIS

QUÆ EXSTANT

OMNIA OPERA

CUM

DEPERDITORUM FRAGMENTIS

IN QUATUOR PARTES DIVISA

ITEM

INDICES QUINQUE

NOVI ET ABSOLUTISSIMI

EXCUDEBAT A. FIRMINUS DIDOT,
GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

M. T. CICERONIS

PARS TERTIA

SIVE

OPERA PHILOSOPHICA

AD OPTIMOS CODICES

ET EDITIONEM J. VICT. LECLERC

RECENSITA

CUM SELECTIS VETERUM AC RECENTIORUM NOTIS

CURANTE ET EMENDANTE

M. N. BOUILLET

IN CAROLI MAGNI COLLEGIO PHILOSOPHIÆ PROFESSORE

VOLUMEN QUINTUM

PARS PRIOR

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXXI

NOVI EDITORIS PRÆMONITIO.

Quum ea omnia quæ dici possunt tum de ipsis Ciceronis libris hoc volumine inclusis, tum de variis quæ ad illos pertinent commentariis, et de auxiliis cujuslibet generis quibus editor uti poterat, in Præfationibus et Introductionibus a nobis servatis fuse docteque explicata reperiantur, nos pauca tantum de nostra peculiari opella lectores præmonitos voluimus.

Duo opera quæ scripsit Tullius de Republica et de Legibus quum ad nos ex antiquis chartis emerserint plurimis locis mutilata, atque tam varietate lectionum quam lacunarum calamitate vitiata, præsertimque libri de Republica non nisi fragmentis fere nullo inter se vinculo cohærentibus, et quasi collectis e naufragio tabulis constent, adeo ut numquam tam opima præda commentatorum investigationibus ac disceptationibus oblata fuerit, non fieri potuit quin ingenti commentariorum mole obrueremur. Quapropter nobis, ea quam emendatissime edere in lucem cupientibus, necesse fuit paullo longius excurrere quam libuisset, ac præcipua saltem variorum commentatorum loca proferre unde libri Ciceronis, tantis tenebris involuti, ea luce qua poterant, illustrarentur. Nam quum aut de mutilis vocabulis in integrum restituendis, aut de pravis lectionibus emendandis, aut de lacunis, nec mediocribus quidem, explendis fere semper agatur, ac propterea latissimus campus variis opinionibus pateat, quarum multæ, licet adversantes, æque tamen defendi possunt et admitti; nullas earum quæ rationi consentaneæ videntur neglectui habere potuimus, ac omnia præbere debuimus quibus licet uti medicamina: quamvis enim ea indicaverimus, quæ nobis videntur potius adhibenda, quum tamen optimi scriptores de iis certent adhuc, neque ii simus qui

contendamus nobis solis affulsisse veritatem, satius visum est afferre diversa judicia, ne veræ opinionis forsan omissæ nobis crimen injiceretur.

Quod ad libros de Republica Ciceronis attinet, nulla potuimus commendatiore editione uti quam ea quæ a Mosero in lucem edita est anno 1826, hoc titulo: « M. Tullii Ciceronis de Republica libri ab Angelo Maio nuper reperti et editi cum ejusdem præfatione et commentariis. Textum denuo recognovit, fragmenta pridem cognita et Somnium Scipionis ad codd. MSS et edd. vett. fidem correxit, versionem Somnii græcam emendatius edidit, et indices auxit Georgius Henricus Moser. Accedit Friderici Creuzeri annotatio. Cum specimine codicis Vaticani palimpsesti lithographo. Francofurti ad Mœnum, e typographeo Brœnneriano, 1826 ». Quam editionem ad conficiendam quum Moserus optima quæque adjumenta unde unde accersivisset, et accuratissime collegisset (1), nobis ad alios fontes minime recurrendum fuit, ac ipsius Moseri editionis contextum ubique quam fidelissime retulimus, prætermissis tantum nonnullis adnotationibus, quæ non modo longiores, verum etiam omnino supervacaneæ nobis visæ sunt, utpote quæ spectent ad vocabula levioris momenti, neque ullo modo ad rem, de qua agitur, spectent. Facile enim lectores egebunt disputationibus illis pæne utilibus, quæ solummodo scrupulos et patientiam germanicam arguunt.

Ex Additamentis etiam, quæ in calce editionis Moserianæ leguntur, novasque animadversiones, præsertim F. C. Wolfii et J. Bakii haud dedignandas continent, multa excerpsimus et inter cetera commentaria ipsi editionis contextui inseruimus.

Angeli Maii, in quem editores alii non gratos satis, nostro judicio, gessere animos, luculentas tum de verbis, tum de rebus adnotationes, qua-

(1) Vide infra Præfat. Moseri, pag. 5 et seq.

rum ope Tullianum opus pæne ad lucem revocatum est, magna sedulitate retinuimus, eaque omnia quibus tum mutilata vocabula, tum loca, et plurima quidem, deleta supplevit, ita ingeniose et feliciter, ut ille non tantum nobis librorum de Republica repertor, verum etiam quasi alter conditor jure appellari possit (1).

Editiones etiam et versiones nostratum Villemanii (2) et J. V. *Leclerc* adhibuimus, quotiescumque doctissimæ illorum interpretationes ad excutiendas verborum aut rerum tenebras prodesse potuerunt.

Accurate quoque servavimus optimas Car. Sigonii, Vineti, Lambini et ceterorum adnotationes, quæ ad sexti libri loca jam pridem nota spectant; dedimusque Excursum ad libri ejusdem cap. 18, ex Mureti Varr. Lectt. expromptum, in quo doctissime confertur locus quidam e Phædro Platonis cum ejusdem loci interpretatione Ciceroniana.

Præcipuo etiam nobis adjumento fuit ad libros de Legibus illustrandos editio Creuzeri et Moseri sic inscripta : « M. Tullii Ciceronis de Legibus libri tres, cum Adriani Turnebi commentario ejusdemque apologia et omnium eruditorum notis quas Joannis Davisii editio ultima habet. Textum denuo recensuit suasque Animadversiones adjecit Georgius Henricus Moser. Accedunt Copiæ criticæ ex codd. manuscriptis nondum antea collatis, itemque Annotationes ineditæ P. Victorii, I. G. Grævii, D. Wyttenbachii, aliorum. Apparatum codicum et ineditorum congessit suasque notas addidit Fridericus Creuzer. Francofurti ad Mœnum, e typographeo Brœnneriano, 1824 ». In hac enim editione omnia quæ de iis Tullii libris scripta sunt commentaria Moserus congessit ac complexus est, ita ut nobis tantum seligenda fuerint quæ visa

(1) Vide infra Ang. Maii Præfat. pag. 15 et seq.

(2) De Villemanii in libros de Republica meritis, vide quæ ipsi diximus ad Epitomen libri quinti, pag. 351 et 352.

sunt ad propositum nostrum maxime idonea. Davisii, sæpius jam de nobis, et in primis in Tusculanis Quæstionibus, bene meriti, adnotationes haud paucas retulimus, cujus acutum et sagax ingenium haud semel ad pravos locos emendandos feliciter valuit. Creuzerum quoque ac Wyttenbachium sæpe induximus de iis quæ ad romanum jus, aut usus antiquos, aut res historicas spectant, doctissime disserentes. Moseri ipsius adnotationes crebro usurpavimus, cujus maximi est momenti ad litem dirimendam auctoritas. Sed fons nullus nobis uberior apertus est quam Hadriani Turnebi commentarius, quem Moserus suæ editioni justissima causa adjunxit; illi enim viro, vere erudito, vastaque reconditioris doctrinæ suppellectili ornato, sive de rebus historicis disserat, sive de philosophicis, sive Romanorum leges ususque describat, sive Ciceronis sententias interpretetur, aut illustret ac evolvat, vix facile invenias parem.

Ex Gœrenzii posteriore editione(1) nonnulla etiam exprompsimus quæ nobis a Mosero visa sunt immerito neglecta, et ea præsertim quæ ad primum librum pertinent. Uniuscujusque libri calci laudabiles Moseri et Creuzeri Excursus apposuimus; neque ullum ex illis omittere fas duximus, ne ulla desiderarentur quæ adjuvare possent ad intelligendum probe contextum hujus operis, quod jurisconsultis veterum legum historiæ studiosis maximi pretii auxilia suppeditat.

(1) « M. T. Ciceronis Philosophica omnia. Ex scriptis recens collatis editisque libris castigatius et explicatius edidit Jo. Aug. Gœrenz. Volumen primum, de Legibus libros tres continens. Lipsiæ, 1809, in libraria Weidmannia. Londini, apud J. Payne et Mackinlay et W. H. Lunn ».

G. H. MOSERI PRÆFATIO.

Pauca sunt, quæ de nova hac Ciceronis de Republica librorum editione lectores monitos volo. Equidem quum primum ad me delata esset editio A. Maii, summo eam ardore et studio legere cœpi; quumque per satis multos annos in Ciceronis de Philosophia libris accuratiore opera perlustrandis versatus essem, identidem in loca incidi, quibus probabiliter mederi me posse confidebam, alia ab A. Maio minus recte vel explicata vel tentata offendi, multis etiam a me collatione aliorum Ciceronis librorum lux afferri posse videbatur. Quæ loca quum a me vel emendata vel illustrata in schedas conjecissem, de iisque Creuzerum meum consuluissem, factum est, ut is vir, quem parentis loco numquam non venerabor, auctor mihi fieret edendi libri, suamque mihi operam, quæ est ejus insignis in rebus meis adjuvandis humanitas, prolixe polliceretur. Ego autem, quum paullo post multæ prodirent vel contextus romani repetitiones, vel aliæ speciem emendatæ lectionis plus minusve justam præ se ferentes, una etiam (Heinrichii) esset promissa, quæ virorum doctorum desideriis cumulate satis factura diceretur, differendam totam operam existimabam, donec ista editio justa et plena prodiisset, quæ sive supervacaneam faceret meam operam, sive meæ magis etiam exornandæ et emendandæ inserviret. At dum eam exspecto, fama ad me perfertur, intermissam esse nescio quo casu editionis illius absolutionem, perferuntur ad me editiones Heinrichii minor, Steinackeri, Lehneri, Schützii, aliæ, versiones etiam, gallica una et duæ germanicæ, aliique libri et libelli, de quibus in librorum indice (1), a nobis ad hanc edi-

(1) Quem indicem vide infra; pag. 5. Ed.

tionem adornandam adhibitorum, satis mihi exposuisse videor. Quibus omnibus quamquam haud pauca inesse confiteor et ad lectionem emendandam, et ad res ipsas explicandas utilissima, paucissima tamen eorum prærepta mihi esse vidi, quæ ego ad hos libros in schedas conjecissem: subnata potius inde est satis larga novarum emendationum et vindiciarum silva, et nova exstitit causa edendi totius operis, meis aliorumque curis illustrati. Erat consilium excerpendi ex annotationibus A. Maii ea, quæ ad meas annotationes intelligendas essent necessaria, itemque ea, quibus res ipsæ egregie viderentur esse explicatæ. Sed dum ad excerpendi laborem me accingo, eaque secludere incipio, quæ omittenda viderentur, factum est, ut perpauca admodum supervacanea viderentur, et repetendi, quod in editione quoque Halensi factum est, commentarii integri, sed correcti et aucti, consilium loco prioris subiret, quod a viris doctis, justisque harum rerum arbitris haud improbatum iri confido. Sed ut de A. Maii in hos libros meritis, cujus ego viri laudibus minime omnium aliquid detractum velim, paucis tantum defungar, faciunt virorum doctorum judicia publica satis multa, quæ neque repetere attinet, neque refutare animus est. Quis enim non admiretur viri doctissimi in adornandis hisce fragmentis sagacitatem atque acumen, in emendandis multis locis lacunisque explendis solertiam et felicitatem, in conferendis aliorum scriptorum locis, investigandisque fontibus literarum notitiam multiplicem et fere infinitam? Quare ut hæc conjuncta cum mea opera ante oculos haberent, iisque copiis opibusque uti possent lectores nostri, faciendum ego censui, quod feci. Sicubi vero meum judicium a viri illius sententia sejungendum esse existimavi, quod in lectione constituenda haud raro necessarium visum est, id ut sine offensione fieret, curavi. Schützianam lectionem quod sæpius carpsi ob innumera fere festinationis vestigia, quorum tamen multa silentio prætermisi, id ita intelligi volo, ut editionem illam vituperandam meri-

toque reprehendendam censuerim, Schütziam, virum summum, non item; cujus, si pauculas excipias, sed optimas, annotationes, nullæ fere in illa editione adornanda et describenda partes fuisse videntur......................

At, dicet fortasse quispiam, qui justam horum sive fragmentorum sive librorum editionem meditatur, is etiam fragmentorum ab A. Maio institutam dispositionem sub examen vocet, nonnullis certe in locis dubiam, in paucis manifesto falsam. Augeat idem fragmentorum numerum, excussis, qui A. Maium fugerunt, libris patrum aliorumque scriptorum, quibus Ciceronis libros integros legere contigit. Audio. Sed de universo fragmentorum ordine melius judicare, quam A. Maius judicavit, non facile quisquam sibi sumet. Loca aliquot, quibus aliquid mutandum esse videri posset, indicavi : ut ipse aliquid mutarem, id mihi sumere nolui. Exspectemus, dum novus aliquis liber reperiatur, qui et lacunas expleat, et eorum, quæ habemus, dispositionem vel confirmet, vel corrigat. Nova vero fragmenta ut conquirant eos exhortor, quibus et otium est, quod mihi quidem fere est nullum, et librorum copia, qua ego in hac urbe plane destituor : eorum certe librorum, in quibus aliquid, quod operæ pretium sit, repertum iri cum aliqua veri similitudinis specie sperare possis.

Jam quod ad eam, quam sequutus sum, et emendandi et explicandi rationem attinet, de ea non est, quod multus sim. Erunt, qui nimium me dedisse et indulsisse utrique generi dicant; erunt fortasse, qui plura etiam desiderent; erunt denique (tales nimirum, quibus nil, nisi sua ratio placet), qui obtrectandi lubidine et livore abrepti totam operam arroganter fastidiant, maledicendoque, quia bene dicere non didicerunt, gloriolam captent, inanem illam quidem, sed vulgo fucum facientem..................

Unum addo, quod ad libri usum pertinet : numeri videlicet, margini paginarum exteriori adscripti, iidem sunt, quos A. Maius adscripsit, de quibus vid. ejus Præf. Interiori mar-

gini adscripsi paginas edd. Stuttg. et Londin. ad exemplar romanum expressarum. Indices auxi, et, quæ a me addita sunt, ita describi jussi, ut discerni possint ab iis, quæ alienæ industriæ debentur. Curavit redemptor honestissimus, ut chartarum non modo et typorum nitore conspicua esset hæc editio, sed etiam ut, quam posset fieri, prodiret emendatissima. Quod sicubi nihilo minus peccatum est, id et raro factum est, et mihi, qui non nisi plagulas jam excusas vidi, non erit vitio vertendum. Ceterum quum ultra annum in describendo libro versaretur typographus, factum est, ut, quum non amplius in manibus meis esset liber, quædam, quæ vel emendando vel augendo commentario inservirent, perque hoc tempus, ut fit, succrescerent, ad calcem libri, quod ipse in aliis reprehendere soleo, essent rejicienda (1). Quæ tamen ut conferantur cum operis contextu et commentario, rogatos volo censores primum, tum lectores omnes. Orthographiæ, quam dicunt, rationem, quam partim, qualem exhibet codex rescriptus, servavit A. Maius, partim immutavit, quæque est in codice sæpissime falsa, sæpe a recepta recedens et vere antiqua, hanc igitur quod immutavi, ad eamque normam, quæ hodie in optimis editionibus obtinet, Heinrichio præeunte, accommodavi, id ideo faciendum duxi, quod nondum plane in singulis vocibus ad liquidum perducta est ea scribendi ratio, quæ Ciceronis ætate obtinuerit, ut plerumque, qui unum alterumve corrigat ad certam rationem, in multis tamen recentiorem usum servet, eoque scriptionem inducat, ut ab usu recepto abhorrentem, ita eo tamen non certiorem eamque sibi ipsi non constantem. . . . .

Scribebam Ulmæ idibus februariis MDCCCXXVI.

(1) Ea, si quæ saltem digna essent quæ servarentur, nos suo quæque loco reposuimus. Ed.

INDEX LIBRORUM,

ALIORUMQUE, QUIBUS USUS EST MOSERUS, ADJUMENTORUM.

Editione quidem Romana Angeli Maii principe quamquam nobis uti non licuit, ea tamen haud ægre caruimus, quum ad manum fuerint, quæ ad ejus exemplar satis accurate expressæ sunt, Stuttgartiana (in libraria Cottæ, M. DCCC. XXII.) et Londinensis elegantissima (impensis J. Mawman. MDCCCXXIII), quæ et inter se et cum ed. Rom. ita conveniunt, ut paginarum quoque numerus, exceptis indicibus, qui in edit. Lond. arctiore spatio continentur, plane sit unus idemque. In quarum editionum alterutra si quid, ut fit, erat commissum, altera statim, quippe quum non iisdem in locis peccarent, errorem detegebat. Usus etiam sum editione Parisiensi, cujus hæc inscriptio est: « La république de Cicéron, d'après le texte inédit, récemment découvert et commenté par M. Mai, bibliothécaire du Vatican. Avec une traduction française, un discours préliminaire et des dissertations historiques, par M. Villemain, de l'Académie française, II tomes, Paris, Michaud. 1823. LXIV. 395 et 386 pp. in-8 ».

Hæc editio quamquam plerumque cum ed. Romana convenit, non tamen accurate eam reddit, neque in mutando vel omittendo constantia editoris apparet: correctiones sunt admodum paucæ, ne dicam nullæ, versio autem Gallica est ejusmodi, ut solent esse Gallorum versiones, paullo nimirum liberior. Dissertationem historicam et animadversiones, quas contextis subjecit, sua laude dignas esse ut facile concedo, ita tamen ad nostrum consilium parum in iis inesse adjumenti deprehendi.

Egregias haud paucas emendationes exhibebat editio Heinrichii minor sive compendiaria (Bonnæ ap. Marcum, 1823), cujus utinam redemptor (si per eum stetit) fidem

datam solvisset emittenda in lucem mense julio anni ejusdem editione majore cum commentario critico! Sed quum ad hunc diem nondum lucem viderit hæc editio, emendationum ejus viri causas ubique perspicere non licuit. Nos ubicumque ab eo discedendum nostrumque judicium ab ejus judicio sejungendum censuimus, candide id indicavimus.

Steinackeri (Lipsiæ. Hartknoch. 1823) et Lehneri (Solisbaci. Seidel. 1823) editt. probabilia exhibebant haud pauca, plura quidem prior posteriore. De Steinackeri cum Niebuhrio dissensione quod ad Centurias pertinet, deque libellis ultro citroque scriptis, variisque de ea re aliorum quoque virorum judiciis monuimus in Excursu de loco isto peculiari, ad calcem hujus editionis addito.

Schützii editionem (ap. Fleischerum, Lips. 1823), vel eam potius, quæ Schützii nomen in fronte gerit, utinam tam sæpe laudare potuissem, quam vituperare coactus fui! Sed insunt tamen, quæ admodum probanda videantur; quamquam describendo certe typis libro quemvis alium hominem, quam Schützium, invigilasse censeo (1).

Inspexi etiam editionem Halensem (Orphanotroph. in-8 1824), chartarum typorumque nitore minime conspicuam, Tauchnitzianam (Lips. 1823, in-12), Heidelbergensem (ap. Groosium 1823, in-12) admodum elegantem, distinctione identidem meliore gaudentem, quam ed. prc. Fuldensem (ap. Mullerum 1824, in-8, t. I) cum disputatione et annotatione Villem. germanice versis, et versione horum librorum germanica pessima, ex gallica, neque vero ex latina lingua expressa ab homine quodam, cui nomen est J. M. *Pierre;* Kobbii versionem (Gotting. ap. Vandenh. et Rupr. 1824, in-8) germanicam, ad Heinrichii editionem factam, illa quamquam insunt, quæ displiceant, multis nominibus præstantiorem; Zachariæ librum bonæ frugis plenissimum (in-

(1) De Schutziana edit. plura vide supra, pag. 2, fin. Ed.

scribitur : *Staatswissenschaftliche Betrachtungen über Cicero's neu aufgefundenes Werk vom Staate.* Heidelberg. Oswald. 1823, in-8) et quæ adhuc prodierunt horum librorum censuræ in annalibus literarum Heidelbergensibus, Gottingensibus, Halensibus, Lipsiensibus, Jenensibus, aliis.

Quæ pridem ferebantur et collecta erant horum librorum fragmenta in editionibus operum Ciceronis integris, adhibui, usus edd. Roberti Stephani (Victoriana), Caroli Stephani, Sylburgii (Wecheliana), Lambini, Gothofredi, Verburgii, Ernesti, Bipontina, Schützii, itemque eo libro, in quo, ante repertos ab Angelo Maio hos libros, centonis instar concinnavit ex omnibus Ciceronis libris sex de Republica libros Francogallus Bernardus, ita inscriptos : « De la République ou du meilleur gouvernement, ouvrage de Cicéron, rétabli d'après les fragments et ses autres écrits, et traduit en français avec des notes historiques et critiques et une dissertation sur l'origine et les progrès des sciences, des arts et du luxe chez les Romains ; nouvelle édition, revue et corrigée, à laquelle on a joint le texte latin, avec deux dissertations nouvelles : par M. Bernardi. II tomes, Paris. 1807. LI. 340 et 350 pp. in-8 ».

Et hic quidem liber, ut suis laudibus non destituitur, quippe qui etiam Sancto-Crucio (*Sainte-Croix*) placuerit, ita ad nostrum consilium admodum exigui fuit usus (1).

(1) Ut vero hujus libri ratio et consilium magis appareat, age apponamus scriptoris ipsius expositionem sententiæ suæ : « Le traité de la République ainsi restauré contient un tableau historique des institutions romaines, des discussions sur les questions les plus importantes de la morale et de la politique, telles que l'origine de la société, l'essence de la loi et du devoir, la différence éternelle du bien et du mal, les fondements du bonheur public et particulier. On y trouve les fameux arguments de Carnéade contre la justice et le droit naturel. Lactance, qui les rapporte, les avait puisés dans la République de Cicéron. Il les juge insolubles à la raison humaine, destituée du secours de la religion. Il a négligé de nous faire connaître les réponses que Cicéron y avait faites. J'ai suppléé à cette omission, comme pour tout le reste, en cherchant dans ses autres ouvrages. J'ose me flatter que ces recherches n'ont point été infructueuses ».

Quid vero debeat hæc editio Creuzero nostro, neque meum est prædicare, et unusquisque videt ex nomine a nobis ad ejus annotationes addito.

Doederleinii, professoris Erlangensis, annotationes aliquot, quum serius ad me delatæ essent, ad calcem horum librorum erant rejiciendæ.

Dirksenio meo acceptam refero annotationem ad lib. II, cap. 35, quem ego locum absque eo intactum reliquissem, iis quippe præsidiis minus instructus, quibus ad talia explicanda opus est (1).

Jam de Somnio Scipionis (2), quod inde a Macrobio tot tantorumque virorum curis et illustratum et emendatum est, et longum est dicere, et ab hoc quidem loco alienum. Mihi ad manum fuerunt editiones Ascensianæ, prima et secunda, Cratandri, Herwagiana, Caroli Stephani, Sturmiana, Aldina, Lambiniana, Gothofredi, Verburgiana, Ernestina, Bipontina, Schütziana, Ochsneri (in Oliveti Eclogg. Cicc.) (3).

Præter hos vero libros usus sum:

1. Codice Creuzeriano I, olim Uffenbachiano membranaceo, de quo dixi ad Ciceronem de Nat. Deorr. et de Legg.;

2. Codice Creuzeriano II, chartaceo, sæculi decimi quinti, forma oct. anno 1484 conscripto, ad recentiorem codicum Somnii Scipionis familiam pertinente;

3. Variis lectionibus Codicis Monacensis, quas Lehnerus suæ horum librorum editioni addidit ad calcem præfationis q. v. p. 9;

4. Ed. Veneta, in qua continentur cum libris de Officiis

(1) Nunc vero (mense maio a. 1825 exeunte) eumdem locum accurate pertractatum video in libro ejus novissimo: *Beiträge z. Kunde des Röm. Rechts*, pag. 189 sqq.

(2) Exstat G. E. Groddeckii Programma, Wilnæ (1814, in-4, pp. 14 editum, quod inscribitur: « Ad Somnium Scipionis monita »: neque vero mihi eo uti licuit.

(3) De istis omnibus editt. vide plura infra in ejusdem Moseri præfat. ad libros de Legibus. Ed.

reliqua Ciceronis philosophica minora, quæ plerumque jungi solent, videlicet Cato major, Lælius, Paradoxa. In fine legitur: « Finis libri... qui peroptime emendatus. Impressum Venetiis per Joannem et Gregorium de Gregoriis », s. a.; sed impressum esse hunc librum circa annum 1500, monuit me Veesenmeyerus, collega conjunctissimus (qui mecum hanc editionem optimam et quinque alias, in his Ascensianam primam et Herwagianam, perhumaniter communicavit), quum post eum annum nihil fere ex istorum duumvirorum officina prodierit (1);

Ed. Roberti Stephani Opp. Cic. ex Petri Victorii codd. cum ejusdem explicationibus suarum in Ciceronem castigationum. V Voll. f. max. Parisiis 1538; quæ quanti sit facienda, norunt eruditi;

6. Lugdunensi: editio splendida, continens de Officiis, etc. cum comm. Erasmi Roterod. Petri Olivarii, Petri Rami et doctissimi cujusdam viri. Lugduni ap. Theob. Paganum, 1556, f. 4;

7. Tigurina: de Offic. etc. cum castigg. et ann. D. Erasmi, Ph. Melanthon. B. Latomi, C. Coclenii, W. Anemœcii, Jo. Camerarii, J. Metzleri. Tiguri. Froschower. 1560. Hujus editionis mentionem fecerunt Heusingerus ad Cic. de Off. et Beierus;

8. Ed. Jo. Boulierii Opp. Cic. Philoss. Lugduni, ap. Ant. Vincentium 1560, III voll. f. 8, quæ, quamvis mox editione Lambiniana obscurata, suis tamen non caret laudibus, et immerito, ut ostendam ad Ciceronem de Divinatione, ab editoribus fuit neglecta;

(1) Habuit hanc quoque editionem ad manum Degenius in adornanda editione librorum de Officiis, deque ea loquitur in edit. III (1825), Introduct. p. xv sq. Habuit autem Degen. bis libris annexos Ciceronis quatuor Rhetoricorum libros et duos de Inventione rhetorica, impressos ibidem apud eosdem, ubi in fine legitur: « Impressum Venetiis per Joannem et Gregorium de Gregoriis fratres. Anno Domini MCCCCCII. Die sexto mensis aprilis ». Cf. Beier. in Ind. edd. Cic. de Off. p. 448, n. 7.

9. Plantiniana, de Off. etc. et in his animadversa quædam post D. Lambinum ab Jo. Cauchio, Corn. Valerio, et Gul. Cantero. Annotationes P. Manutii in margine adscriptæ sunt; accedit D. Lambini annotatio. Antw. Plantin. 1568, f. oct.;

10. Ed. Hieron. Wolfii, Basileæ ap. Herwag. 1569, f. m. cum libris de Off. etc. et ejusd. in hos libros commentario;

11. Sylburgiana, Opp. Cic. omn. Ed. ad Manutianam et Brutinam conformata : cum annotationibus et castigationibus ex variis doctorum virorum scriptis selectis. X tomi f. oct. Francofurti apud Andr. Wechelii heredes, Claud. Marnium et Jo. Aubrium, MDXC;

12. Ed. Jani Gruteri et Jani Gulielmii, cum comm. utriusque et Penu Tulliano G. L. Frobrenii, V voll. f. max. Hamburgi ex bibliopolio Frobeniano, 1618;

13. Patavina. Præfixum videlicet est Somnium Scipionis editioni Macrobii operum, quæ prodiit Patavii 1736, ap. Cominum, f. 8, admodum elegans, quamque curavit Hieron. Vulpius, plerumque sequutus ed. Jac. Gronovii;

14. Ed. Goezii, cujus inscriptio hæc est : «M. Tullii Ciceronis Cato Major et Somnium Scipionis. Μάρκου Τυλλίου Κικέρωνος Κάτων καὶ Ὄνειρος τοῦ Σκιπίωνος. Ἑρμήνεια Θεοδώρου. In einem hie und da berichtigten Texte und durch Parallelstellen erläutert von Johann Adam Goetz. Nürnberg. 1801, in-8». Paucissima habet, quibus se commendet, hæc editio; græca vero ita corrupte expressa sunt, ut puerum plagulis corrigendis præfuisse credas. Gazæ certe quam dicunt, versionem, quamquam non admodum castigatam, multo tamen emendatiorem exhibent editiones Sturnianæ.

De editione Angeli Maii monui in Præfatione (1).

(1) Post hæc legitur in Moseri editione longus locus de Somnii Scipionis versione græca; quum præter illam, quæ jam dudum circumfertur sub Theoduri Gazæ nomine, alia quædam exstare videretur, quæ Maximo Planudi tribuebatur, Moserus suspicatus est unam eamdemque versionem esse sub duobus istis nominibus; quam suspicionem certissimam esse firmis argumentis,

Delatus est denique, postquam dudum hæc editio describenda operis typographicis tradita fuerat, ad me liber, cujus inscriptio in novorum librorum catalogo, nundinis Lipsiensibus præmisso, magnam mihi exspectationem commoverat, dolorem etiam, quod non licuisset eo uti in ipsa mea editione adornanda. Est vero ejus libri inscriptio hæc: « M. Tullii Ciceronis libri de Republica, notitia Codicis Sarmatici facta illustrati quantumque fieri potuit restituti a D. Guilielmo Münnich professore Cracoviensi ». Goettingæ, apud Carolum Eduardum Rosenbusch. 1825, 14, et 245 pp. f. 8.

Quis non hoc indice lecto huic libro et Ciceronianum de Republica opus et supplementa ex Codice Sarmatico inesse credat? Et justior quidem ejus exspectationis causa esse videre poterat ei, qui legisset in Fr. Jakobsii Epistola ad F. G. Doeringium (secularibus Gymnasii Gothani a. d. S. Thomæ, 1824, scripta), p. 29, hæc viri illius clarissimi verba : « in reliquiis librorum de Rep... ab A. Maio ex palimpsesto Bibliothecæ Vaticanæ felicissime erutis, et mox, ut audimus, ex alio hujusmodi codice, in Gallicia forte reperto, multis accessionibus augendis ». Quis, inquam, non thesaurum exspectaverit? Accepimus vero pro thesauro, non quidem, quod est in proverbio, carbones, sed nihil, propter quod, librum nostrum jam e manibus emissum fuisse, magnopere sit dolendum. Et primum quidem Ciceronis de Rep. libri plane non insunt, sed agitur tantummodo de iis, et duabus quidem constat ille liber partibus. Parte priore accuratius docet Münnichius, quod minus accurate adhuc sciebamus, exeunte sæculo XVI, exstitisse adhuc in Polonia codicem librorum de Republica, neque vero ad hunc diem compertum esse, utrum etiam nunc in iisdem

ex MSS, quæ in Regia Parisiensi bibliotheca latebant collatione desumptis, doctissimique Hasii nostri auctoritate demonstrat. Illam conclusionem nunc exponere satis est; at supra memoratam disceptationem, haud secus ac MSS notitiam, ipsi græcæ versioni, quam infra legere est, præponendam servamus. Ed.

regionibus exstet, an alio delatus sit, an plane interciderit. Parte autem posteriore illud probatum ivit, Præsulem Camenecensem, postea Chelmensem, Premisliensem, denique Posnaniensem, Laurentium Grimalium Goslicium (Goslicki), mortuum anno 1607, habuisse illum codicem, eoque usum esse in conscribendo opere, cujus inscriptio hæc est : « De optimo senatore libri duo, in quibus magistratuum officia, civium vita beata, rerumpublicarum felicitas explicantur. Opus plane aureum, summorum philosophorum et legislatorum doctrina refertum, omnibus respublicas rite administrare cupientibus non modo utile, sed apprime necessarium. Accessit locuples rerum toto opere memorabilium index. Cum privilegio. Venetiis ap. Jordanum Zilettum, 1568, in-4. Idem Basileæ, 1593, apud Leonardum Osten, impensis Roberti Cambiers, in-8 (1) ». Et primum quidem illud satis probabiliter demonstrat, fieri potuisse per temporum locorumque rationem, ut isto codice uteretur Goslicius : deinde vero ex rerum cum libris Ciceronianis de Republica congruentia efficit, Goslicium non aliorum scriptorum veterum potius, quam Ciceronis de republica optima constituenda sententiam esse sequutum, quem quidem non ad verbum descripserit (nam ne unus quidem Goslicii locus Ciceronis alicui loco plane geminus est), sed ratiocinando et rebus digerendis sæpenumero expresserit; ex iis denique, quæ plus minusve cum fragmentis servatis vel repertis congruant, colligi id posse existimat, ut nonnullæ reperti operis lacunæ, quarum quidem quod fuerit vel esse debuerit argumentum, innotescat, eadem fere ratione expleantur, qua nunc Augustini quibusdam et Lactantii aliorumque locis ab A. Maio complures sint expletæ. Cujus rei aliquot exempla insigniora exhibet. Denique ex colore

(1) De eo viro ejusque libro vid. Henn. Wittii Diarium biographicum scriptorum sæculi XVII, pag. 43; Gesneri Bibliothec. in compend. red. a Jos. Simlero, pag. 445 sq. Collectio in unum corpus librorum, qui ab a. 1564 ad a. 1592 prodierunt, pag. 266.

orationis satis Ciceroniano non nimium immutata esse ea concludit, quæ suis immiscuerit Goslicius ex opere, quod non nominato auctore excerpserit : illud vero Goslicii opus denuo typis se vulgaturum spondens admonet lectores, ut vestigia Codicis Sarmatici librorum Ciceronis de Republica in Polonia persequantur. — Quæ omnia ut multa cum diligentia collecta et rationibus haud plane contemnendis demonstrata esse concèdo, ita tamen animum nondum explevisse, nedum exspectationi speique, quam conceperam, satisfecisse, ingenue profiteor.

Tempestive quidem, quippe exeunte mense aprili anni 1824, prodierat F. C. Wolffii, Correctoris Gymnasii Flenopolitani programma, in quo insunt : « Observationes criticæ in M. Tullii Ciceronis Orationum pro Scauro et pro Tullio et librorum de Republica fragmenta ». (43 pp. in-4.) Sed quum id comparuisse sero comperissem, serius idem etiam ad me delatum esset, factum est, ut in annotatione conscribenda eo uti non possem, sed, quæ inessent ad hos de Republica libros sive emendandos, sive explicandos, ad calcem operis essent rejicienda et dijudicanda (1).

EX FABRICII BIBLIOTHECA LATINA

ED. J. A. ERNESTI, T. I, P. 199 SQQ.

« Somnium Ciceronis ex ultimo sive sexto libro de Rep. sive de optimo reipublicæ statu excerptum. Illud servavit ac duobus libris copiose illustravit Macrobius. Favonii verò Eulogii (2) Rhetoris Carthaginiensis disputatio in Somnium Scipionis ad V. C. Superium Cos. Provinciæ Byzacenæ

(1) Eas observationes nos, ut alia emendata de quibus agitur supra, suo quasque loco reponendas curavimus. Ed.

(2) Perquam exactum scriptorem vocat Barthius, Adversar. II, 19. Haud diversus hic mihi videtur ab Eulog. S. Augustini discipulo. Vid. hujus lib. de cura pro mortuis, cap. 11.

scripta, lucem debet viro, et hoc et multis aliis nominibus egregie de literis atque de Cicerone etiam promerito, A. Schotto, qui e vetusto codice Gemblacensi primus illam eruit subjunxitque libro quinto Quæstionum Tullianarum Antw. 1613, in-8; deinde Grævius suæ editioni officiorum a. 1688, in-8, subjunxit. Græca Somnii versio composita a Th. Gaza exstat in editione Ciceronis Aldina, et in Sturmiana Argentoratensi in-8. Etiam a Planude (vid. quæ de illa versione supra diximus, p. 10, n. 14, et not. En.) versum græce Somnium suspicatur Lambecius, etc. — E recentioribus præter Pet. Jo. Olivarium, Pet. Ramum, Bartholomæum Barrientum aliosque, hoc Somnium illustrarunt Ludov. *Vives*, tom. II Opp. Matth. Dresserus Francof. 1597, in-8; Joann. Sambucus Antw. 1573, in-8; Gerard. Vossius, Tungrensis, Rom. 1575, in-8; Elias Vinetus, qui reliquis a Schotto præfertur, et Ulricus Obrechtus Argentorat. 1666, in-12, atque in ejus Academicis ibid. 1704, in-4, p. 561 sqq. Antonii Mancinelli sermo in Somnium Scipionis, cum Xenocratis libello de Morte, per Ficinum verso, prodiit Daventriæ in-4, circa a. 1510, ut videtur, licet nota diserta temporis abest. Ludovici Vivis Somnium et vigilia, h. e. Somnium Scipionis cum enarratione, lucem vidit Basil. 1521, in-4. Consideratio Latini Latinii in hoc Somnium prodiit Antw. 1631, in-8 ».

A. MAII PRÆFATIO.

I. *Quo anno scripti fuerint libri de Rep.*

Tulliani operis de Republica partes ineditas, et mox alia Veterum scripta, hortante ac favente in primis eminentissimo et reverendissimo cardinali Consalvio, patrono ac peramante liberalium studiorum viro et regendæ reip. scientissimo, typis edere aggredior. Sed antequam de codice Vaticano loquar, cujus beneficio hæc politicæ scientiæ incrementa nactus sum, ipsius apprime operis nec injucunda nec inutilis historia pertexenda est.

Domitio Ahenobarbo et Claudio Pulchro coss. Varroniano scilicet Urbis anno 700 (qui erat annus auctoris nostri quartus et quinquagesimus, post consulatum decimus (1)) æstivo tempore Cicero calores maximos vitans in Cumanum secessit, ibique hos libros politicos scribere instituit (2). Et hujus quidem scripti natalis annus ex epistola ad Atticum quarti libri sexta decima constat, in qua se Cicero et huic operi instare nuntiat, simulque ait designatos esse consules Domitium et Messalam, qui reapse consulatum inierunt anno Urbis 701. Atque adeo notare lubet, inter Ciceronis, quæ supersunt, exceptis epistolis et orationibus, nobiliora scripta, hoc quidem de Rep. natum esse tertio loco. Nam

(1) *Decimus.* Censor Lipsiensis (1824, *n.* 7) hunc annum V. C. ait fuisse LIII ætatis et post consulatum Ciceronis nonum. Natum enim fuisse Nostrum ineunte anno 648, Q. Servilio Cæpione et Servilio Serrano coss.: consulem vero factum anno 691 æræ Varronianæ. Et ita est in tabulis consulum apud Wurmium de Pondd. Nomm. Mensurr. ac de anni ordinandi rationibus ap. Rom. et Gr. (Stuttg. 1820.) Mr.

(2) Ad Q. fr. II, 14; III, 1, 5. A. M. — Quam præterea laudat Ang. Maius Ep. ad Q. fr. II, 16, ea nihil continet, quod ad nostrum opus pertineat, ut recte animadvertit cens. Lips. Sed neque in prima libri tertii epistola de eo sermo est. Mr.

post editum jamdiu de Inventione rhetorica opus, superiore anno libros de Oratore se absolvisse ait Cicero ad Atticum scribens, IV, 13; qua in epistola meminit Crassi, qui eodem tempore paludatus in provinciam erat profectus (1); cujus profectionis annum fuisse Urbis 699, exploratum est: nam consulatum cum Pompeio Crassus gerebat. Temporis igitur fecit propinquitas, ut duorum operum exordia parum dissimili ratione texerentur. Porro in Tullii editionibus si quis singula scripta chronologico ordine disponere volet, ei post oratorios ad Quintum libros, politici collocandi erunt; sin vero materiæ rationem habebit, libros de Rep. ante libros de Legibus ponet. Reliqua Ciceronis opera ipsa se posteriora esse produnt, vel quia tempus inscriptum habent, vel quia politicos libros commemorant. Editis de Rep. libris non mediocrem scribendi intercapedinem fecisse Tullium ait Atticus apud eumdem in Bruto, cap. 5. Utrum vero auctor septimo illo sæculari Urbis anno libros politicos ad umbilicum deduxerit, haud liquido constat. Quamquam reapse Tullius mira celeritate atque assiduitate scribere solebat, cujus rei testimonia apud ipsum sunt (2): unde fere colligimus Tullium unica illa apud Cumas rusticatione potuisse opus absolvere. Et tamen eo anno negotiosissimus in rep. vir plurimas et prope quotidianas causas egit. Ait enim anno ad fratrem scribens (3): « diem nullum esse scito, quo die non dicam pro reo ». Nam et Crassi absentis causam in senatu defendit : tum dixit orationes contra Interamnates,

(1) Conf. Ep. ad Fam. I, 9.

(2) De Legg. I, 3; ad Attic. XII, 14, 40, XIII, 26; ad Fam. VII, 28; Orat. 30.

(3) Lib. III, 3. — Pro Gabinio. Monet cens. Lips. l. c. in epistola, quam laudat A. Maius ad Q. fr. III, 4, Ciceronem potius de Gabinii judicio majestatis loqui, eoque defenso se infamiam sempiternam subiturum fuisse contendere : eumdem tamen Gabinium paullo post a Cicerone de repetundis esse defensum. Frustra videlicet. Vid. M. T. Cic. historia a Fr. Fabricio Marcodur. conscripta ad ann. Urb. 699, pag. 96 ed. Ern. min. Adde Corradum in Quæstura, pag. 264. Mr.

et pro Messio, pro Druso, pro Vatinio, pro Scauro, pro Plancio, pro Gabinio, pro Rabirio Postumo, et fortasse etiam pro Cœlio (1) : præter quam quod laudationem funebrem Serrani Domestici filii scripsit (2).

II. *Scopus dialogi de Rep. atque ætas qua habitus fingitur.*

Propositum autem Tulliani operis idem fere fuisse videtur, quod sibi Polybius scribendæ historiæ statuit, nempe ut doceret, quo politiæ genere, quibus viribus, quibus moribus populus romanus imperium orbis obtinuisset (3) : tum quia Tullius in vitiata jam tempora inciderat, eo præcipue nervos intendit, ut prisci moris severitatem reduceret, atque evanescentem vetustate remp. renovaret (4). Et quidem de Divin. II, 2, quum paullo ante opus suum politicum memoravisset, ait auctor : « quod munus reip. afferre majus meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus juventutem ? his præsertim temporibus atque moribus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda ac coercenda sit ». Atque eumdem sibi scopum Varro proposuit, quum libros scripsit de vita populi romani. Ergo Polybium præcipue spectans Cicero dialogos suos de Rep. in Scipionis Æmiliani et personam et ætatem contulit : erat enim Scipio πρόσωπον πόλεως, reip. princeps vir, et, ut Velleius loquitur (5), eminentissimus sæculi sui; illa autem ætas romani nominis illustrissima, ut sæpe servat Polybius, moribus nondum corruptis, maxima gloria victoriarum : sublata enim Carthagine quæ diu æmula imperii fuit, manus suas Roma in totum orbem terra marique porrexit (6). Fuit enim illo ævo triumphus Macedonicus de Perseo, Illy-

(1) Ad Fam. I, 9, V, 8; ad Att. IV, 15; ad Q. fr. II, ult. III, 1, 4; Varro de Re Rust. III, 2; Val. Max. IV, 4; Dio Cass. XXXIX, 63.

(2) Ad Q. fr. III, 8. Cf. de Rep. IV, 8, not.

(3) Polyb. prooem. lib. III.

(4) Cic. de Rep. III, 29, V, 1.

(5) Lib. I, 12, edit. nost. pag. 29. En.

(6) Seneca in historiis apud Lactantium, Inst. VII, 15.

ricus de Gentio, Achaicus de Corintho, Punicus de Carthagine : Numantinus; et præterea de Andrisco, de Aristonico, aliique triumphi minorum nominum. Plena erat græcis cruditis Roma; efferebant se oratores; recens prope erat Ennii, Plauti, Cæcilii, Terentii, Pacuvii, Accii Luciliique poesis. Tantus denique erat romanæ felicitatis apex, ut noster Africanus censor publicam precandi formulam mutandam curavisset; rogari scilicet deos jusserat, non jam ut augerent romanam fortunam, sed ut conservarent (1).

III. *Ratio operis sæpe mutata.*

Ceteroqui rationem scribendi operis non semel a Cicerone fuisse immutatam exploratum est. Prorsus ut Euphorion atque Panætius (2) tradunt ipsum Platonem suæ reip. initia sæpe subvertisse ac varianda curavisse. Cicero quidem Q. fratri narrat, se principio sermonem in novem et dies et libros distribuisse (3). Sed enim mox versa sententia, e novem sex fecit, ut ipse Cicero testis est (4) et alii auctores passim confirmant : totamque disputationem triduo absolutam voluit (5), quod præter alia testimonia nunc codex Vaticanus demonstrat, ita ut bini diebus singulis libri recitentur (6). Breviati sunt igitur dies dialogi, non tamen mutatus annus : tam enim novemdiales ferias prioris incepti, quam latinas posterioris, ipse auctor fuisse dicit Tuditano et Aquilio consulibus (7), id est, Varroniano anno 625, quo dialogus recitatur. Præterea personas principio fecit Africanum, Lælium, Philum, Manilium, Tuberonem, Fannium et Scævolam (8). Tum alibi (9) ad dialogum

(1) Valer. Max. IV, 1, 10.
(2) Apud Laertium, III, 25.
(3) Ad Q. fr. III, 5.
(4) Ad Att. XIII, 19; de Div. II, 1; Tusc. IV, 1; de Legg. I, 6, III, 2.
(5) Cic. de Am. IV, idemque apud Macrob. ad Somn. I, 4, sive de Rep. VI.
(6) De Rep. II, in fin.
(7) De Rep. I, 9; ad Q. fr. III, 5.
(8) Ad Q. fr. III, 5.
(9) Ad Attic. IV, 16.

adjungit etiam Rutilium. Mummii persona nusquam antea apparuerat, nisi in paullum corrupta Nonii lectione (1); nunc vero in Vaticanis reliquiis non semel loquitur. Illud mirum est, quod quum Fannius et in citatis locis et in codice Vaticano intersit dialogo, in opere (2) tamen de Amicitia, cap. 7, idem a Scævola dicatur non adfuisse in hortis Scipionis quum est de rep. disputatum, quumque Lælius patrocinium justitiæ gessit; rursusque Lælius eodem in opere, cap. 4, præsente Fannio, dicat Scævolam interfuisse secum dialogis de Rep. cum Philo et cum Manilio et aliis pluribus, quin tamen peculiarem faciat mentionem Fannii. Sane hi duo loci de Amic. satis indicare videntur Fannium abfuisse ab iis dialogis, quia Cicero, quum alia mutaret, hanc quoque personam (unamne an forte plures?) removendam putaverit: atque ita in procemio ad fragm. de Rep. censet Sigonius. Sed ecce nunc obstat codex Vaticanus, qui Fannii personam ad dialogum adducit. Itaque, ne cum A. Schotto (3) μνημονικὸν σφάλμα Ciceronis incusem, id unum effugium superest, ut Fannius secundi diei disputationi, cujus pars prior fuit de justitia, non interfuerit, digressus fortasse cum alio quovis ad negotia; uti ante dialogum de Oratore secundum discedit Scævola, cujus rei rationem reddit Attico (4) ipse auctor. Atque ejusmodi commutationes personarum et librorum in Academicis quoque scribendis fecisse se narrat Cicero (5). Præter librorum et temporis et personarum varietates aliam quoque novitatem cogitavit facere Cicero in his libris monente Sallustio (6); nimirum omissis antiquis illis personis, loqui ipse vel solus, vel cum personis æqualibus; sic enim et suam consularis

(1) Vide de Rep. V, fin.
(2) Ita ed. Rom. In ed. Stuttg. est *et opere*. Ma.
(3) Nodor. Cic. III, 5.
(4) Lib. IV, 16.
(5) Ad Attic. XIII, 13, 16.
(6) Lege ad Q. fr. III, 5.

hominis doctrinam dignitatemque commendari videbat, et ansam nanciscebatur de suorum temporum moribus disserendi, quod fieri non poterat, si antiquiores personæ dialogum facerent. Sed enim hæc varietas mente semel concepta effectu caruit; maluit enim Cicero sua tempora vitare, ne quispiam offenderetur. Quare nec Varro in his dialogis includi potuit, quod a Tullio poscebat Atticus, nisi eum forte aliquo in proœmio appellavit auctor, quod satis incertum est. Quinta in his libris scribendis mutatio fuit ratio proœmiorum. Namque ad Atticum, IV, 16, ait se in singulis libris uti proœmiis. Itaque vel novem, vel saltem sex fieri debuerunt proœmia. Sed enim quum deinde binos in singulis diebus concluserit libros, tribus tantum proœmiis opus fuit, ante primum videlicet librum, aute tertium, et ante quintum, quia nonnisi abrupto dialogo locus est interponendi proœmii. Itaque et tres libri de Legibus, quoniam uno die recitantur, unico utuntur exordio. Sane in Vaticanis de Rep. membranis nihil est medium inter primum et alterum librum, ut necessaria ratio docet quaternionis XIV, qui integer superest; præter quam quod ibidem librum incipere sine proœmio docet ille solemnis in initiis defectus aliquot verborum. E tertii libri proœmio supersunt in Vaticano codice paginæ octo, itemque fragmentum quoddam apud Augustinum. Quinti libri proœmium memorat idem Augustinus, ejusque nobilem particulam recitat. Proœmia librorum reliqua, siquidem scripta fuerunt, in eo volumine proœmiorum, nunc deperdito, quærenda sunt, quod Cicero sibi confecerat, et ex quo eligere solebat, quum aliquod σύγγραμμα instituisset (1): Demosthenem in hoc etiam imitatus, cujus multa proœmia sunt; itemque Theophrastum et Demetrium Phalereum (2); quorum postea exempla Fronto sequutus est (3). Denique tantus fuit in politicis

(1) Ad Att. XVI, 6.
(2) Laert. V, 2 et 5.
(3) Princip. Hist.

libris scribendis vel labor Ciceronis vel æstuatio, ut ipsemet de exitu dubitaverit (1), scripseritque ad fratrem (2) se, nisi opus e sententia succederet, dejecturum illud in mare, quod scribens spectabat.

IV. *Cuinam opus de Rep. προσφωνεῖται?*

Ciceronis de Rep. opus homini æquali inscriptum fuisse, patet invicte e Vaticanis reliquiis (3): « disputatio repetenda memoria est, quæ mihi tibique quondam adolescentulo est a P. Rutilio Rufo, Smyrnæ quum simul essemus complures dies, exposita ». Ante opus de Rep. scriptum semel versatus est in Asia Cicero anno ætatis XXIX, quum eas provincias et valitudinis confirmandæ et eruditionis causa peragravit (4); quin et Rutilium Smyrnæ a se auditum loquentem confirmat idem Cicero (5). Age vero quisnam adolescentulus Ciceronis vel comes in illo itinere, vel certe simul Smyrnæ versatus fingitur? Atticus in primis menti occurrit, qui Ciceronem vidit eo tempore Athenis (6), quemque facile crediderim comitem se Ciceroni in Asiam eunti adjunxisse; præsertim quum Atticus ad eas transmarinas regiones identidem se conferret negotiorum et nominum causa quæ ibidem habebat (7). Erat autem Atticus duobus tantum annis major natu quam Cicero : Atticus enim anno ætatis septuagesimo septimo mortuus est Domitio et Sosio consulibus (8) anno Urbis 722; Cicero annum agens LXIV occisus est anno Urbis 711; ergo is annus erat Attici sexagesimus sextus. Ergo quum Cicero audiebat Smyrnæ Rutilium, Atticus

(1) Ad Atticum, IV, 16.
(2) Lib. II, 14.
(3) De Republica, I, 8.
(4) Brut. 91.
(5) Brut. 22.
(6) Cic. de Finibus, V, 1.
(7) Ad Att. IV, 15, 17, 18, V, 13.
(8) Nepos vit. Attic. 21, 22.

annum agebat xxxi. Atqui hac ætate dici poterat Atticus adolescentulus : namque adolescentes dictos fuisse interdum qui vel quadraginta annos nati essent, satis exploratum est (1). Ergo nihil obstat quominus Cicero in prædicto Vaticani codicis loco videatur de Attico loqui ; quod si verum est, sequitur, ut eidem opus hoc politicum fuerit inscriptum. Sane universa procemii ratio ad personam Attici fortasse quadrat : Cicero enim totus in eo est, ut suæ vitæ institutum defendat adversus eos, a quibus reprehendebatur, quod homo doctus et literarum omnium plenissimus in rep. administranda tempus terere maluisset, quam se quieti literariæ tradere. Atqui hæc erat solemnis et unica Epicurei Attici (2) in amicum Ciceronem criminatio, ut diserte comperimus (3). Accedit, quod Atticus plurimis sæpe laudibus libros de Rep. ornavit (4), quod ut faceret non solum materia in causa fuit, verum etiam fortasse fama, quæ ad eum apud omnes posteros redundatura videbatur, si nomen Attici cum tanti operis gloria esset sociatum. Rursus pro Attico facit, quod ei inscribitur Lælius, cujus operis complures sunt cum hoc civili congruentiæ. Infirmat vero sententiam severior illa in primi libri procemio disputatio auctoris adversus vituperatores instituti sui ; in quibus quum fuerit Atticus, nonne inhumane fieret in eum invectio, cui honos tribuendus est? Denique si forte vera sunt (fabularum enim similia videntur), quæ paullo inferius e Bullartii historia referemus, codex olim in Sarmatia observatus libros de Rep. testatus est fuisse ad Atticum scriptos.

(1) Forcell. voc. *adolescens*. Pupulariter autem loquitur Augustinus Civ. Dei, XXII, 15, quum ait juventutem ex sententia doctorum circa triginta annos definiri.

(2) Atticum fuisse Epicureum patet ex Cic. de Legg. I, 7, et ex Tuscul. I, 6, facta comparatione cum Lactantii loco Inst. VII, 7. Idem tamen Atticus, quamvis a rep. gerenda abhorreret, nihilominus ad Att. IV, 6 dicitur natura πολιτικός. [Ad locum de Legg. vid. ed. nostr. p. 53, 54, et 548 sq. Ma.]

(3) Ad Att. I, 17.

(4) Ad Att. V, 12; VI, 1, 2, 3; VII, 2, 3.

Hæc ego paullo prolixius disputavi propterea, quod gravis admodum dubitatio mihi esset oborta, num politici libri Quinto fratri fuerint inscripti. In multis autem quæstionibus fit, ut res verbosior hæc fuerit, illa verior. Causa mihi dubitandi sunt illa verba Marci ad fratrem (1) loquentis de varianda temporum et personarum ratione in his dialogis : « ego autem id ipsum tum eram sequutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam : nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum; et tamen quæ institueram ad te, si Romam venero, mittam. » Quid est enim « loquar tecum, » nisi vel in procemio vel in dialogo cum Quinto loqui? Nam coram certe non poterat, quia tempore illo Quintus versabatur in Britannia cum C. Cæsare. Atqui in dialogo non est Quintum alloquutus; ergo in procemio : nisi forte id quidem facere cogitavit Cicero, sed deinde sententiam mutavit. Tum et locutio « quæ institueram ad te mittam », hoc quidem loco videtur intelligenda de volumine in Britanniam ad Quintum transmittendo; ceterum « alicui mittere librum » significat interdum apud Latinos, quod græce προσφωνεῖσθαι, ut Varr. Ling. Lat. IV, 1, et Dig. XXVII, 1, 1; sicuti apud Lactantium, Inst. VII, 4, et de Op. D. I, idem sonat « librum scribere ad aliquem ». Superest videndum num Quintus adolescentulus cum Marco Smyrnæ fuerit. Comitem fuisse Marco Quintum in illo itinere juvenili, saltem Athenas usque, patet omnino e procemio libri extremi de Finibus, ubi Marcus narrat, se quodam die, postquam Athenis audivisset Antiochum (quem sex menses audivisse illa in urbe, dum peregrinaretur, confirmat Cicero Brut. 91), dialogum instituisse cum Q. fratre, T. Pomponio, Lucio Cicerone patruele, et M. Pisone. Quidni igitur Quintum in Asiam quoque comitatum esse fratri arbitremur? Illud etiam in memoriam revocemus, Marcum libros oratorios, quos anno ante politicos scripsit, Q. fratri

(1) Lib. III, 5.

misisse : quæ res utri faveat sententiæ, non definio : esset enim pietatis maximæ indicium, binum opus tantique pretii ad fratrem misisse; et tamen Atticum summo amore devinctum non saltem secundo munere adfecisse, vix credibile videtur. Denique levis mihi et vix probabilis suspicio incidit, libros Tullii politicos neque Attico, neque Quinto, sed Varroni fuisse inscriptos, qui fuit decennio major Tullio (1). Namque in mentem venisse Ciceroni Varronem appellandi procemio aliquo librorum de Rep. testis ipse est (2) : « Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor procemiis, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem ». Sed enim consideratis Tullii epistolis ad Varronem facile existimes nullum huic ab illo ante Academicos inscriptum fuisse librum; denique ejusdem Tullii ad Atticum verba (3), quæ in decimo testimonio a me proferuntur, rem adhuc vehementius negant.

(1) Hieronym. Chron.

(2) Ad Att. IV, 16.

(3) Ad Attic. XIII, 18. Confer etiam XIII, 16. — *Negant.* Admodum infirmas esse rationes, quibus a Cicerone alii cuipiam, quam Attico, inscriptos esse hos libros probatum ivit A. Maius, jam ante me judicavit censor editionis Romanæ Góttingensis (1824, n. 44), et liquido demonstravit censor Lipsiensis (l. c. n. 5), cujus rationibus non est quod nova adminicula quærantur. Quod enim A. Maius affert ex quinta libri tertii ad fratrem epistola, de eo Ciceronis proposito intelligendum, quod non ad exitum perductum est. Quum enim sibi proposuisset mutare totius operis formam (de quo consilio hoc ipso et tertio potissimum hujus præfationis capite loquitur A. Maius), ipseque in eo cum fratre colloquentem se fingere voluisset, quod consilium cepit absolutis jam duobus libris, mutato rursus consilio *loquendi cum fratre* ad primam rediit sententiam, neque ipse loquutus est. Attico vero inscriptos re vera esse hos libros, præter rationes ab ipso A. Maio allatas, demonstrat locus Cic. Brut. 5, § 19, ubi, postquam Cicero ob opus historicum ab Attico sibi inscriptum simile aliquod ἀντίδωρον ei promiserat, Atticus respondet: « ego a te peto..... ut scribas aliquid : jam pridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nam ut illos de Republica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus : eisque nosmet ipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus ». Quem ego locum cum cens. Lips. a Schützio

V. *Quinam opus de Rep. memoraverint usque ad Christi sæculum VII.*

Quanta olim admiratione excepti sint Ciceronis de Rep. libri pronum creditu est, si auctoris famam, si argumenti præstantiam, si styli splendorem cogites. Cicero quidem ipse ait, ut supra docui, eos fuisse ab Attico lectos ac devoratos probatosque valde ac dilaudatos. Cœlius item Ciceroni nuntiabat, libros ejus politicos omnibus vigere (1). Jam consequutis temporibus sine dubio in omnium manibus fuerunt, quod apparet ex eorum multitudine, qui de illis loquuntur. Suetonius quidem eos peculiari opere collaudavit (2) : tum lecti sunt seu citantur hi libri a Seneca, Plinio seniore, Frontone, Gellio, Macrobio, Eulogio, Servio, Philargyrio, Juvenalis scholiaste, Lampridio, Nonio, Charisio, Diomede, Victorino, Nectario, Hieronymo, Ambrosio, Boethio, Isidoro, Prisciano, præsertim vero a Lactantio atque ab Augustino, quorum uterque multos ac splendidissimos locos mutuatus est : immo, ut opinor, e Tulliani operis titulo ortum est Augustino consilium scribendi operis inter sua præclarissimi de Civitate Dei. Quin Livius politicos Tullii libros legerit, dubitari non potest (3). Suspicari licet etiam de Dione Cassio, de Arnobio, Ammiano Marcellino, Apuleio, Cypriano, Tertulliano, Aur. Victore,

haud satis idoneis rationibus aliunde hunc translatum dici existimo. Quod vero ait Ciceronem, inter hos de Republica libros et Brutum, libros de Legibus edidisse, id velim discere unde sciat. Ego enim, collatis ponderatisque omnibus quod ad librorum illorum compositionem editionemque pertinet argumentis, eos post Ciceronis demum mortem exiisse, neque ab eo plane esse absolutos, quamquam scriptos a. Urb. cond. 702, Ciceronis anno LVI, veri habeo simillimum. Vide meam in libros de Legibus introductionem, pag. XXV-XXVIII. Conf. Corradi Quæstur. p. 265; Fr. Fabr. Marcodur. in Vita Cicer. pag. 100. Ma.

(1) Ad Famil. VIII, 1.

(2) Vide testimonia.

(3) De Rep. II, 5, not.

Ampelio, et de etymologo quodam Vaticano (1). Utrum veteres grammatici ad hoc opus Tullianum commentati sint, nescimus; nisi forte id fecit Victorinus, quam rem sibi prope persuaserunt A. Schottus (2) atque Patricius (3): uterque autem nititur auctoritate divi Hieronymi (4), qui commentarios Victorini memorat ad dialogos Ciceronis, quo nomine hi libri civiles intelliguntur ob eorum præcipuam dignitatem (5). Ne Græcis quidem id opus ignotum fuit; quamquam hi plerumque suis contenti et elati, latina scripta valde negligerent: sane et politicis libris Græci ita abundarunt, ut Ciceronis opus ab iis consuli necesse vix fuerit: quum contra Cicero Græcorum fontibus suos omnes hortulos irrigaverit. Adversus Ciceronis politiam calamum strinxit Didymus chalcenterus, ille Augusteo ævo innumerabilium scriptorum parens; quem mox retudit patrocinio arrepto Suetonius, ut nos Ammianus Suidasque docent (6): neque illud mirum fuit, quandoquidem et Platonis politia criminatores græcos nacta est, quos inter Zenonem, Aristotelem atque Athenæum (7). Aristides item Quintilianus politiam Ciceronis novit (8). In Vaticano quodam palimpsesto latet græcus auctor politicus, sive potius fragmenta ejusdem: is auctor neque antiquissimus est, neque valde recens: scriptura quidem codicis sapit sæculum decimum; sed de auctoris ipsius ætate nihil adhuc decerno: quamquam ille politicus, cujus Photius Cod. XXXVII notitiam nobis exhibet, adeo congruit cum Vaticano, ut plane idem homo esse

(1) In notis de Rep. I, 25, 28, 32, 43; II, 18, 20, 22; III, schol. IV, schol. V, fin. et fragm. incert.

(2) Nod. Cic. III, 5.

(3) Præf. ad Fragm. de Rep.

(4) Contra Ruf. I, 16.

(5) Vide scholion ante librum IV de Rep.

(6) Vide testimonia.

(7) Plutarch. de Stoic. repugn. ed. Reisk. I, 10, p. 282; Aristot. Reip. II; Athen. XI, 15.

(8) De Rep. IV, in fin.

videatur, Justinianæi scilicet ævi scriptor, et fortasse ille Petrus Protector politica doctrina clarissimus. Is igitur Vaticanus anonymus libros aliquot conscripsit περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης; libro autem quinto, qui est de Arte regnandi (sicuti quintus Ciceronis est de reip. rectore), præponit summarium in complura capita tributum, quorum in uno comparatio fit politiæ Platonicæ cum Tulliana; quodque magis interest, præfertur Platoni Cicero. Merito igitur literatissimus Gallus, et de Rep. Ciceronis optime meritus, Bernardus (1) præf. nov. ed. p. 11, suspicatus est, Græcum illum Photii anonymum ad imitandam Ciceronis politiam studium suum contulisse : nunc autem commode accidit, ut reliquias utriusque operis Vaticanorum codicum beneficio vulgare liceat.

(1) *Bernardus.* Est vero libri ejus hæc inscriptio : « De la République, ou du meilleur gouvernement; ouvrage de Cicéron rétabli d'après les fragments et ses autres écrits, et traduit en français avec des notes historiques et critiques, et une dissertation sur l'origine et le progrès des sciences, des arts et du luxe chez les Romains. Nouvelle édition revue et corrigée, à laquelle on a joint le texte latin, avec deux dissertations nouvelles: 1. Recherches sur le traité de Cicéron, intitulé de la Gloire » : quæ probare vult in hac dissertatione Bernardus, Alcyonium sæculo XV re vera superstites habuisse libros Ciceronis de Gloria, eosque, postquam aliquot eorum laciniis suos de Exsilio libros exornaverat, igni vel alio modo corrupisse : « 2° Sur les Fondements du droit et de la Justice, par M. Bernardi, 2 voll. Paris, chez Delance, imprimeur-libraire, 1807, f. 8 ». Collegit in hoc opere Bernardus ex libris Ciceronis superstitibus omnia fere, quæ de republica administranda variis locis sunt disputata, admixtis, quæ prius ferebantur, librorum de Republica fragmentis, eamque farraginem satis commode in sex libros centonis instar distribuit ad modum Brossii, qui Sallustiani historiarum operis (quamquam non semper accurate adhibita arte critica) probabilem conflavit speciem. Obiter moneo errare Bernardum in sua de Alcyonio disputatione (t. II, p. 281 sq.), si credit hunc Alcyonii locum esse ex libris de Gloria, ubi sit (pag. 104 ed. Menkenii, Lips. 1705) : « ut eximius orator Isocrates refert, cujus quidem optimis præceptis et summa eloquentia adductus, sæpius laudare soleo, quam forsitan necesse sit ». Verum est, insunt huic loco verba Ciceronis, sed memoriter et parum eleganter ex initio tertii Ciceronis de Legibus libri deprompta vel detorta potius, ubi Noster de Platone loquens, « Sequar igitur, ait, ut institui, divinum illum virum; quem, quadam admiratione commotus, sæpius fortasse laudo, quam necesse est ». Ma.

VI. *Quinam memoraverint a sæc. VII ad XII.*

Post Isidorum, id est post christiani ævi sæculum septimum, haud scio an quisquam Tullianum de Rep. opus commemoret ante Gerbertum Gallum, qui sæculo decimo e monacho Floriacensi abbas Bobiensis, deinde Rhemorum tum Ravennæ archiepiscopus, et denique romanus pontifex creatus est. Is epistola LXXXVII Constantinum scholasticum ad se accersens, ait: « comitentur iter tuum Tulliana opuscula et de Republica et in Verrem, et quæ pro defensione multorum plurima romanæ eloquentiæ parens conscripsit». Ergo illo adhuc tempore politici libri superesse credebantur, quandoquidem Gerbertus sine ulla dubitatione eos ad se deferri jubet. Jam vero quoniam codex de Rep. Vaticanus e Bobiensi s. Columbani cœnobio Romam, ut mox dicemus, advectus est (cui cœnobio præfuit abbas Gerbertus et libros plurimos undique conquisivit (1)) haud injuria credendum videretur, hunc ipsum codicem allatum esse Bobium ad Gerbertum a Constantino; ibique consequutis temporibus fuisse rescriptum a monachis; et denique multa post sæcula Romam et in Vaticanam bibliothecam translatum, a me denique nunc esse lectum. Verum ei conjecturæ duo maxime obstant. Primo enim prædictas literas non Bobii scripsit Gerbertus, sed Rhemis, quum ibi esset Adalberoni archiepiscopo ab epistolis anno 987 (2): itaque ait exspectare se Constantinum ad XVI kal. septembris, quæ dies præfiniri poterat venienti de Floriacensi ad Ligerim monasterio Rhemos; non item venienti e transalpina Gallia Bobium in Italiam. Igitur Constantinus codicem de Rep. non Bobium, sed Rhemos detulit, si tamen detulit. Præterea Vaticanus codex ante ætatem Gerberti videtur Bobii non solum exstitisse, verum etiam ibidem fuisse rescriptus: namque Au-

(1) Gerb. Ep. CXXX.

(2) Vide Rer. Gallic. et Francic. scriptores, itemque eorum indicem chronologicum, tom. X, pag. 392, 393.

gustini superimposita Ciceroni scriptura (de qua mox loquar) videtur antiquior sæculo decimo. Ergo non audeo definire utrum Vaticanus hic codex Gerberto aliquid debeat necne. Sæculo XII Joh. Saresberiensis Ciceronis de Rep. locos citat, quos in nostra editione et in præpositis testimoniis videre est. Et quidem locus de poetis (1) (siquidem is pertinet ad libros de Rep. ut putavit Sigonius, utque docere videtur Augustinus ep. XCI) longior multo est apud Saresberiensem, quam apud Augustinum : quamquam ea potius interpolatio quædam credenda est. Alterius loci (2) etsi initium sumi poterat e Macrobio (3), tamen sequentia videntur sumpta ex ipsius Ciceronis lectione, quoniam Macrobius in alia abit. Ergo utrum manibus ipsum Ciceronis opus triverit Saresberiensis, haud liquido constat (4). Ceteroqui mirum non esset haud caruisse his libris politicis Saresberiensem sæculo XII; siquidem ii vix ducentos ante annos ad Gerbertum deferebantur. Sane Lipsius aiebat (5) se in Jo. Saresberiensis centone multos pannos purpuræ agnoscere et fragmenta ævi melioris. Eodem sæculo Petrus Blesensis indicium aliquod edidit, se legisse libros de Rep. (6). Itemque æqualis ejus Petrus Pictaviensis locum ex iisdem libris profert (7) : quod ipsum animadversum

(1) De Rep. IV, 9.

(2) Polycr. VI, 21. Vide testimonia.

(3) Ad Somn. I, 1. Locus item Macrobii, in quo sermo fit de Frontone, profertur integrior a Saresberiensi, quam est in editionibus Macrobii. Vide testimonia in mea Frontonis editione.

(4) Videsis disputata a nobis ad IV, 9 de Rep.

(5) Ad Tacit. Annal. XII, 63.

(6) Ep. LXXXV. Conf. de Republ. lib. IV, cap. 1, not. Petrus certe Somnium legebat; nam Epist. LXV visionem Africani memorat. Tum Epistola LXVII tota est de administranda rep. Epistola vero LXXI tota de jure. In aliis quoque Epp. multam Petrus doctrinam auctorumque veterum lectionem præ se fert.

(7) In Epistola ad calumniatorem Biblioth. Lugd. PP. tom. XXII, p. 824. Conf. de Rep. V, 7.

Barthio puto, a quo diserte dicitur (1) Petrus Pictaviensis habuisse Ciceronis de Rep. libros integros.

VII. *Spes inveniendi operis de Rep. usque ad sæc. XVII.*

Recentiora tempora ingressis duo nobis occurrunt græci homines, Planudes et Gaza, quorum alter sæculo XIV, alter sequente, Somnium Scipionis in græcam linguam converterunt. Cave tamen credas græcos hos interpretes habuisse codicem de Rep. integrum. Scipionis quippe Somnium a politico corpore avulsum passim occurrit in codicum apothecis, præter quam quod in Macrobii quoque exemplaribus exstat. Affirmare igitur licet, post duodecimum certe sæculum famam tantummodo incertam et levem de politicorum librorum incolumitate seu spe mansisse. — Ciceronis de Rep. nominatim libros cum aliis ejusdem operibus, jussu præsertim Clementis VI, papæ literatissimi (2), a Francisco Petrarcha fuisse diu, acriter, magnis impensis curisque vestigatos, testem ipsum habemus virum incomparabilem prolixa epistola sen. XV, 1, quæ tota est de Ciceronis libris (3). Sed tamen incassum politicorum librorum fuisse vestigationem, seque de iis demum desperavisse confirmat idem et in prædicta epistola et in secunda ad viros illustres. Fortunatus alioqui homo in inveniendis Ciceronis scriptis et ærumnosus in amittendis! Namque is reperit Tullii epistolas ad diversos, idemque amisit libros de Gloria. Illud miror, ab infinitæ memoriæ viro J. A. Fabricio fuisse in Varrone prætermissum, quod nempe Petrarcha Varronis libros divinarum et humanarum rerum puer legerit, quam rem ipse Petrarcha non sine dulci animi sensu memorat epistola quinta ad viros illustres; mœrens pariter,

(1) Adversar. XXXII, 5, 18.

(2) Sic eum appellat ipse Petrarcha Ep. fam. VIII, 6, qui sæpe se ante ejusdem Pontificis maximi pedes fuisse dicitur Rer. memor. II, 1, fin.

(3) De Ciceronis scriptis a Petrarcha jubente Pontifice quæsitis legesis etiam Ep. fam. VII, 4, et ad Vir. ill. 1 et 2.

quod illud volumen sibi jam ad manus non esset. Tantum opus, quingentis abhinc annis a Petrarcha lectum, si cui demum mortali se visendum constituet, is merito hecatomben fortunæ immolabit. Rei tamen dubito utrum arrogem, an derogem fidem: licet enim suspicari lapsum esse memoria senem Petrarcham, ita ut puer legerit de lingua potius latina libros (cujus operis codex omnium parens et antiquissimus jam tum Florentiæ exstabat). Sic enim in his loquitur haud semel Varro (1), ut prius de iis quæ ad deos, deinde quæ ad homines, dicturum se esse spondeat. Divinarum autem et humanarum rerum Varronianos libros ex Augustino potius innotuisse Petrarchæ putem. Interim alia quoque calamitas Varronis librorum est, quod Hieronymi epistola XXXIII, in qua syllabus eorum præscribebatur, mutila est, quam utinam codex aliquis expleat! Sed in viam redeamus. Pogii quoque (qui tot Veterum scripta invenit) ætate quæsitum esse Ciceronis de Rep. opus satis declarat Leonardus Aretinus, qui Pogio anno 1416 gratulans de reperto Quintiliano, ait: « quem ego post Ciceronis de Rep. libros plurimum e latinis desideratum et præ cunctis deploratum affirmare ausim (2) ». Qui autem politicos Tullii libros eo tempore vestigavit, ipse in primis Pogius fuit, hortante ad id inter alios Fr. Barbaro, ep. I, p. 7. Pogius ipse ad amicum scribens (3) de Nicolai Treverensis bibliotheca codicum veterum, sic hunc facit loquentem: « de Rep. dicit se deceptum (4), et illum librum fuisse Macrobium super Somnio Scipionis; sed tamen se non desperare quin reperiatur: ait enim quemdam doctum virum dixisse sibi, ubinam esset, et se quamprimum eo profecturum ». Rursus idem Pogius alia epistola (5): « quantum Nicolao

(1) Ling. Lat. IV, 10, 11; V, 3.

(2) Ep. IV, 5.

(3) Ep. XXVI, p. 79, apud Mebusium præf. ad Ambros. cam. p. 41.

(4) Idem propemodum error accidit Mabillonio Mus. Ital. t. I, p. 79.

(5) Inter Epistolas Ambr. cam. lib. XXV, 42.

Treverensi credendum sit judicabo, quum in lucem venerint, quæ retulit de Rep. Ciceronis ». Porro quum cardinalis Bessario ob inquirendum Ciceronis de Rep. opus plus mille aureorum insumpsisse tradatur(1), quumque Pogius in Bessarionis clientela fuerit (2), opinari licet Bessarionem usum esse vestigatore Pogio tot jam veterum voluminum felicissimo inventore. — Jo. Lelandus, qui commentarios de scriptoribus Britannicis edidit, ex incerta fama refert (3) Ciceronis codicem de Rep. exeunte sæculo XV fuisse inter libros Gulielmi Tillæi in Anglia, sed ibidem incendio deinde absumptum. — Jo. Sturmius anno 1552 epistola ad Rogerum Aschamum, p. 534, ait : « sed ecce, Aschame, quidam in hac vicinia (urbis Argentorati) mihi promisit libros Ciceronis de Rep. Sexies mihi ad eum : si adferantur, me quid poterit esse beatius? senatoriam præ me gravitatem feram ex antiqua disciplina, si obtinebo. Sed ut nunc homines sunt, valde metuo, ne sit nihil : sed si verum sit : mittam etiam tibi, etc. quam vereor, ne sit nihil ! verum tamen in epistola quam ad me scripsit, attingit loca quædam et eorum argumenta, quæ non puto esse de nihilo ». Utinam vere distincte memorasset Sturmius ea loca et ea argumenta! nunc enim Vaticanus codex fortasse doceret, verusne fuisset ille rumor, necne. — Jam post elapsum triennium hæc ipsi Sturmio scribebat ex Anglia Aschamus p. 99 : « quærebat a me (card. Polus), an quidquam ego umquam vidi de libris Ciceronis de Rep. Aiebat se semel MM (Villem. expressit *millies*) aureorum consumpsisse mittendo certo quodam homine in Poloniam, qui eos libros perquireret, quorum illic inveniendorum spem quidam ei fecerat. Ego statim narravi, quid tu ad me olim de illis

(1) Fabric. Bibl. Lat. in Cic. Nihil tamen ait hac de re Bandinius in vita Bessarionis; quare licet suspicari confusum cum Polo (de quo mox) Bessarionem.

(2) Bandin. vit. Bessar. pag. 21.

(3) Tom. II, cap 95, pag. 483.

libris : et rogavit, ut ad te scriberem, ut sciremus, ecquidne certi de illis libris ». — Andreas Patricius Polonus, præf. ad fragm. de Rep. (1) sic loquitur : « hæc quum scriberem, ac eorum de Rep. librorum jacturam tacitus mecum meditarer, narravit mihi patronus et amicus summus meus (videtur Philippus Padnevius episcopus Cracoviensis) se ex Alb. Crissio, homine, dum viveret, perurbano et pererudito, audivisse, primos ex iis libros quatuor ab eo in legatione anglicana, anno Chr. 1557, in quodam monasterio visos esse : quos quum ita ibi tum reliquisset, ut eos in reditu vellet secum asportare, ex legatione rediens nullos reperit. Dicebantur autem furto inde prærepti fuisse ». — Revera Petrus Ramus, cujus item in Ciceronem nobilitatæ curæ sunt, quique paullo post in Bartholomitica clade periit, sic ait præf. ad Scipionis Somnium : « sex libri de Rep. sive perierint, sive sub signo claustrisque, quod audio, a certis hominibus in rep. nimium religiosis tamquam Sibyllini libri retineantur ». — Porro de politicis Tullii libris per Sarmatiam quæsitis, mira sunt quæ in Jo. Zamoscii vita narrat Bullartius (2), nempe nobiles quosdam Polonos post annum 1576 ab obsidione Plescoviæ urbis digressos perrexisse in interiores regiones, ibique cum aliis priscarum literarum monumentis invenisse *les livres de Cicéron de la République adressés à Atticus, écrits en lettres d'or.* Bullartii hunc locum vel non vidit, vel contempsit Walchius, qui in libello de dedicationibus librorum veterum latinorum ne verbum quidem facit de politicis Tullii libris. Sane fabulam suam Bullartius facilius nobis persuasisset, si græcos libros iis in regionibus repertos narravisset : latina (3) quippe

(1) Ed. 2 Venet. ann. 1565.

(2) Bullartii locus est in libro, qui inscribitur *Académie des sciences et des arts*, tom. I, pag. 87. Mr.

(3) *Latina...videntur.* Non possum facere, quin hic adhibeam, quæ docte et admodum probabiliter contra hanc A. Maii sententiam protulerunt censores non semel laudati et sæpius laudandi, Gottingensis (1824, n. 44) et Lipsiensis

monumenta numquam ibi exstitisse videntur. — Caspar

(1824, n. 5). In eo quidem uterque cum A. Maio consentit, Bullartii fidem haud magni esse faciendam, quippe qui non fideliter, sed raptim et contorte, quæ ex meliore fonte hauserit, suo more turbaverit; eoque, quo minus fides narrationi haberetur, ipse in causa fuerit. Exstat enim liber fide dignissimus Laurentii Mülleri, qui quondam Curlandiæ principi fuit a consiliis aulicis, cujus inscriptio hæc est: *Polnische, Liefländische, Moskowitische, Schwedische und andere Historien, so sich unter dem jezigen Könige zu Polen (Stephan Batori) zugetragen.* Primum comparuit hic liber Francofurti anno 1585, duodecim plagulis forma in-8; postea sæpius editus est. Vid. Hoppii Schediasma de scriptt. Polon. § 16. In illo libello locus inest jam a Schmausio, professore quondam Gottingensi, laudatus (*Hannover. gelehrte Anzeigen* 1750, n. 9, p. 74), ubi L. Müllerus de itinere suo loquens, quod cum aliquot sociis fecit anno 1581 per Chersonesum Tauricam, ita (utimur enim ipsius verbis): *Wir haben auch einen Wolhynischen Edelmann mit uns gehabt, Woinowsky genannt... Derselbe hatte aus der Bibliotheca in der Wallachey, als der Despot vom Herrn Lasky eingesetzet, und ter Türkische Gubernator, der Alexander, geschlagen wörden, herrliche* monumenta scripta *bekommen, darunter auch die* libri Ciceronis de Republica ad Atticum, *mit güldenen Buchstaben* [aureis videlicet literis initialibus] *auf Pergament geschrieben waren, in einem Umbschlage mit einem unbekannten Sigel verpitschiert gewesen, wie man noch sehen konnte; und musste sie etwa ein grösser Herr in Werth gehalten haben.* Cui non hæc extrema in memoriam revocant, quæ Petrus Ramus scripsit in Introductione in Scipionis Somnium, Parisiis a. 1546 editum, cujus hoc est initium: «Sex libri de Republica...sive perierint, sive sub signo claustrisque (quod audio) a certis hominibus in rep. nimium religiosis...retineantur, magna sane publicæ utilitatis jactura desiderantur». Illa vero, quam laudat Müllerus, bibliotheca non fuit, ut Schmausius existimabat, in Valachia, quam dicunt, propria, sed in Moldavia (solent enim Poloni, Turcæ et Græci hodierni Moldaviam plerumque appellare Valachiam): et in ea quidem urbe, quæ tum fuit illius regionis metropolis, Sucidava (Soczowa), in qua sedem habebat Despotes, quem dicunt Jacobus Basilicus, vel Joannes Heraclides. Woinowskius, ut apparet, nactus erat illum codicem anno 1561, qui cur non in Moldavia fuisse potuerit, ut credere videtur A. Maius, non satis idonea est ratio; præsertim quum Sam. Hahnemannus, ut constat, antiquissimum Pomponii Melæ codicem repererit Cibinii (Hermanopoli), Transsylvaniæ urbe. — Eamdem rem eodem ex fonte narrant Zeilerus (*Epistolische Schatzkammer*, p. 579); M. ab Isselt (sui temporis historia, Colon. ap. Arn. Quentelium a. 1602, p. 735 sqq. in Supplemento Surii ad a. 1581); Rabenerus (Amœnitatt. histor. philol. p. 431 sqq.); Jo. Lomeierus (cap. 9 de bibliothecis, pag. 222, vel in accessione altera, collectioni Maderianæ adjuncta a

Barthius sæculo XVII hæc scribit (1) : « incidit nunc memoriæ vidisse virum cordatum et doctum documentum, quo probari possit, ante paucos annos eos libros (de Rep.) in Germania etiam superfuisse. Prope urbem Brunswicium, inquit Jo.Henr. Meibomius, in Saxonia monasterium est Rittershusium nomine : in eo fuit librorum quondam non incelebris copia. Supersunt tituli capsulis adfixi, qui in quoque forulo codices fuerint positi : inter ceteros titulus inibi restat glutino adfixus, in ea capsa fuisse Ciceronem de Republica. Infortunatos vero et immemorabiles lixas dicam, an milites, an alios quospiam ingratis diis editos homines, qui eo thesauro literatum orbem interverterunt, quorum tam dirum facinus nulla reparare sæculorum poterit successio. Sed dolorem eum alibi testabimur ». — Idem Barthius oculatus testis Daumio narrasse dicitur (2) ante bellum tricennale exstitisse in bibliotheca Fuldensi in aliquot voluminibus membranaceis libros de Rep. Ciceronis, quos militum petulantia discerpserit equisque substraverit : id quod lacuna capacissima et tituli librorum loculamentis inscripti post illam vastationem bellicam probaverint. — Atque hi, et

I. [oann.] A. [ndr.] S. [chmidtio] D. [oct.] Helmst. 1705, in-4, pag. 167); ex eo denique G. E. Mullerus (*Histor. krit. Einleit. zu nöth. Kenntn.—der alten lat. Schrifsteller.* Dresd. 1747, tom. II, pag. 369). Huc etiam referendum videtur, quod, ut refert Fabricius (B. L. pag. 127) Bessario cardinalis multis sumptibus in Polonia potissimum hos libros requiri curavit. Alia præterea esse vestigia, affuisse ibi et revera exstitisse illum codicem ait cens. Gott., ulterius persequenda. Quare, quod Schmansio optante nemo fecisse videtur, ut nunc fiat cum isto viro summo opere optamus, videlicet ut, qui et facultate pollent et potestate, summo studio omnibusque, quæ iis præsto sunt, adjumentis operam dent investigando isti κειμηλίῳ : nunc præsertim, quum parte (ne dicam particula) librorum tam diu desideratorum servata egregii operis et præstantia magis cognita et desiderium auctum sit. Ma:

(1) Adversar. XXXII, 18.

(2) Apud Feustellium in Miscell. cap. 43, p. 47. [Sed enim Barthium hæc dixisse minime credendum est. In catalogo enim bibliothecæ Fuldensis (qualis ea fuerat ante illum), non ita pridem in Germania impresso, nulla mentio est codicis de Rep. A. M. in Add.]

siqui fuerunt alii, de hac re rumores, mihi videntur eorum similes, qui de Ulphilæ Gothicorum bibliorum, præter illud Suecum, novo volumine multis locis ac temporibus viso, nequidquam ac fortasse temere disseminati sunt; et quos ego ipse recensui, quum Ulphilæ partes incognitas Mediolani denique inventas nunciavi, earumque specimen cum meo socio literatissimo edidi.

VIII. *Quandonam palimpsestus de Republica in Vaticanam bibliothecam venerit.*

Enarratis circa spem reperiundi Tulliani de Rep. operis vanis rumoribus, sequitur ut de nostro invento dicendum esse videatur. Is est codex Vatic. membraneus in f. VMDCCLVII, secunda scriptura Augustini commentarium seu varios tractatus in psalmos continens, priore autem librorum Tullii politicorum reliquias : quem codicem in oppido Ligurum Bobio exstitisse olim, docet ejus inscriptio « liber s. Columbani de Bobio »; quæ verba vetere admodum manu exarata sunt in cunctis fere Bobiensibus codicibus, quorum pars maxima in bibliotheca Ambrosiana Mediolani nunc est, pars alia in regia Taurinensi bibliotheca; exiguus denique numerus in Vaticanis pluteis servatur. Prædicata inscriptio videtur sæculi fere decimi, quo nimirum tempore confectus creditur ille Bobiensis bibliothecæ catalogus, quem Muratorius vulgavit (1). Atque hic cum paucis aliis codex quonam tempore Bobio Romam migraverit, merito quærendum est. Namque in primis Raphael Volaterranus Bobienses aliquot codices sæculo XV exeunte Romam translatos narrat (2). Ii codices quum a Thoma Phædro Romam delati sint, qui Vaticanæ bibliothecæ præses fuit et pontificiarum literarum scriptor, merito videntur in eadem fuisse collocati; quamquam ibi plerosque haud exstare satis scio, quia clade fortasse Borbonica sub Clemente VII cor-

(1) Antiq. Ital. med. ævi, tom. III, p. 818, dissert. 43.

(2) Geograph. lib. IV, sub finem.

rupti distractive fuerunt. Illi certe codices bibliothecam Sixti V Vaticanam numquam ingressi videntur; quod si accidisset, ii primas facile sedes nunc occuparent, vel certe in antiquiores syllabos fuissent relati, quod neutrum esse video. Rursus aliquot manu scripta volumina e Bobiensibus pluteis a Paulo V in Vaticanum palatium fuisse sevocata probe novimus, quo tempore præclarum illud opus adornabat, cui nomen fecit archium secretum pontificium. Ceteroqui est mihi ad manus catalogus copiosus codicum quos Paulus bibliothecæ Vaticanæ donavit, in quo tamen Bobiensis nullus est. Quin adeo Bobienses cuncti codices, nunc Vaticani, stemma habent impressum Gregorii XV, qui Paulo successit, nec non cardinalis Scipionis Cobellutii, qui sub utroque pontifice bibliothecarii munere functus est. Ego igitur in hanc facile sententiam concedo, ut sub initiis sæculi XVII (quo tempore tot alii codices ad Federicum card. Borromæum Bobio Mediolanum missi fuerunt) Augustinianum codicem Paulo V a Bobiensibus monachis inter alios oblatum credam; qui mox successoris pontificis jussu eleganter compacti ornatique sint : sic enim plerisque Vaticanis codicibus contigisse video, quorum instauratio et ornatus non unius pontificis opus est. Codices Bobienses aliquot in Vaticana bibliotheca tractavit vir cl. Faustinus Arevalus e soc. Jesu, eosque in suis prolegomenis Isidorianis, cap. 98, descripsit; in his tamen palimpsestos duos, nempe de Rep. et Frontonem videre non potuit, quia materia his superposita non est Isidorus, cujus unice auctoris ille codices conquirebat. Quod autem Arevalus unum ex illis Isidorianis rescriptum esse sensit, prioremque scripturam ad sacras literas pertinere suspicatus est; recte id habet; latet enim in eo bibliorum latinorum pars; prætereaque, quod ille non memorat, folium unicum græcum literis magnis quadratis geoponici argumenti, cujus accuratam descriptionem hic locus non patitur. Porro Bobiensium codicum, quotquot ubilibet in Italia sunt, exoptatum

catalogum a clarissimo viro Amedeo Peyrono propediem exspectare licet.

IX. *Augustini opus in palimpsesto Vaticano.*

Augustini commentarius in Bobiensi, nunc Vaticano, codice scriptus a psalmo CXIX ad CXL pertinet. Quaternionum Augustinianorum notæ leguntur a prima usque ad secundam supra vigesimam, ita tamen ut II, VII, XVI quaterniones desiderentur: quin et quaternio XXII bibliopegi incuria ante vigesimum compactus est: folia insuper aliquot hac illac exciderunt, quo fit ut tot membranæ supersint, quot omnino ad quaterniones XIX efficiendos necessariæ sunt. Igitur paginæ XVI ductæ in quaterniones XIX fiunt CCCIV. Codicis tamen primum sine pare folium, quod recentior manus supplevit, non est rescriptum: ergo vetustæ paginæ CCCII sunt, rescriptæ omnes, atque ad Tullii codicem de Rep. pertinentes. Augustini scripturam in excuso specimine cognoscent eruditi, quæ mihi quidem ante sæculum decimum exarata videtur. Id quoque memorandum est, quod nempe in codicis marginibus Tironianæ notæ passim apparent, quas ego certe, considerato atramenti genere aliisque indiciis, ad Augustini potius scripturam quam ad Tullii referri puto: quum præsertim sicubi Augustiniana scriptura ultra limites Tullianæ procedit, ibi quoque Tironianarum notarum comitatu non careat. Hæc omnia codicis ænigmata ejus plane generis sunt, quod docti Maurini et sæpe occurrere et esse adhuc inexplicatum aiebant (1): *combien de manuscrits, où des notes tironiennes en marge nous annoncent peut-être des secrets que personne ne tente d'approfondir!* Nunc tamen, post Carpentarii aliorumque vetustiorum conatus, Tironianas notas amplo et immensi laboris opere collegit explicavitque vir cl. Kappius (2):

(1) *Nouveau traité dipl.* tom. III, cap. 10, pag. 562.

(2) *Kappius.* Ita etiam expressum est in ed. Villemanii Parisiensi et in ed. Londinensi, itemque in ed. Steinackeri et Orphanotrophei Halensis, ut etiam

quare et has Vaticani codicis notas interpretari demum licebit. Augustini codex initio quidem integer est, uti quaternionum series demonstrat; laborat in medio, ut dixi; tum in fine partem sui tertiam amisit: auctor enim opus ad psalmum usque CL produxit; scriptura vero codicis citra psalmum CXLI, et quidem in folio lacero, desinit. Ergo, quot folia Augustini, totidem Ciceronis amisimus. Alia tamen pars membranarum de Rep. sine dubio major vel rescribendo reliquo Augustini operi, vel aliis usibus adhibita fuit: uno certe volumine neque Tullii, neque ipsius Augustini opus concludi potuit. Sane Augustini commentarium ad psalmos in duobus præterea vidi codicibus antiquissimis, nempe in Vaticano sæculi ferme septimi, et in Vallicelliano sæculi sexti: quorum aspectus etsi primum me delectavit, atque in spem quamdam erexit, mox tamen, quia deprehendi non esse palimpsestos, nulli eos mihi usui fore cognovi.

X. *Ciceronis sub Augustino scriptum.*

Sed misso jam Augustino, ad Tullianum, quod sub eo latet, scriptum veniendum est. Quum ego multos veteres palimpsestos jam viderim, tum prope in nullum spatiosis æque literis exaratum me incidere memini. Trecentæ duæque, ut dixi, paginæ sunt: singulæ vero binis laterculis constant: quæ rursus latercula singula complectuntur versus quindecim, ita ut in omni pagina triginta sint versus; in singulis vero versibus literæ circiter decem. Quoniam igitur literæ prægrandes sunt, sequitur ut materiæ copia volumine suo minor esse deprehendatur. Quam ob rem licet graviter expostulare cum livore fortunæ, quæ tantam operis partem nos adhuc celat. Tituli librorum toto ferme codice apparent usque ad quintum. Sextus liber universus

ed. Romana, quam inspicere mihi non licuit, ita exhibere videatur. Sed intelligendus est *Koppius*, cujus opus præstantissimum, Palæographia, etiam apud exteros merito celebratur. Mr.

a codice exsulat. Sed enim tertii libri etsi reliquiæ sunt præclaræ et certissimæ, titulum tamen semel video. Paginam 156 totam occupat titulus spatiosissime scriptus DE RE PUBLICA INC. LIB. II. In decimæ paginæ secundo laterculo scribitur M. TULLI CICER. DE REP. LIBER II. EXP. INC. LIB. III. Ex quo cognoscimus Ciceronis nomen singulis libris fuisse subjectum. Interdum titulos superiore in margine frustra quæras, sive oblivione librarii, sive rescribentis ablutione, seu vetustatis injuria. Quater etiam accidit (1), ut libri nota numeralis in mendo cubet, nempe I pro II, quem errorem nexus materiæ certissimus objurgat. Folia codicis integra sunt, præter unum angulo multatum, alterumque diffissum seu dimidia parte imminutum. Paginæ pleræque lectu facillimæ : paucæ vero satis obscuratæ sunt; ita tamen, ut toto in codice paucos oppido versus difficultas legendi mihi eripuerit.

XI. *Palimpsesti perturbatio*, *lacunæ et restitutio.*

Præter obscuritatem, quam dixi in hoc codice minimam, duo sunt palimpsestorum incommoda, perturbatio atque imperfectio : utrumque autem huic codici non mediocriter accidit. Atque, ut de priore primum loquar, folia quidem (quæ quatuor exceptis omnia sunt paria) solita confusione permixta sunt, quam rem notæ codicis numerales, quas in mea editione servavi, apprime demonstrant. Jam ordini restituendo valde favent quaternionum notæ superstites. Quas ut hic enumerem; primi quidem quaternionis et secundi nullum folium superesse video. Tertii quaternionis desideratur primum folium sive extimum, in cujus nimirum calce nota quaternionis scribi solet. A quarto incipiunt notæ IV, V, VI, VII, VIII, IX. Exin usque ad tertium decimum quaternionem inceptum sunt folia paria interjecta octo absque notis; nempe, ut conjecturaliter judico, decimi

(1) Cod. pp. 167, 239, 287, 289.

secundum et quartum; undecimi secundum, tertium, et quartum; duodecimi item secundum, tertium et quartum. Sequuntur notæ xiii, xiv, xv, xvi, xvii, xviii, xix, xx. Quaternio xxi totus excidit. Pergunt notæ xxii, xxiii. Exin usque ad inceptum quaternionem xxviii, sunt folia paria interjecta tria absque notis; quorum unum puto esse secundum aut tertium quaternionis xxiv, vel xxv; alterum, secundum item aut tertium quaternionis xxvi; extremum denique, videtur habere quartam sedem in quaternione xxvii. Sequuntur notæ xxϛii et xxϛiii. Deinde immanis hiatus est usque ad initium quaternionis xl; quo tamen in gurgite duo manent absque notis paria folia incertorum quaternionum. Denique sequuntur notæ xl et xli. Posthinc duplex tantum par foliorum in codice superest, et præterea folium impar: par primum pertinet ad quartum librum, reliqua folia quinti libri sunt. En autem quaternionum tabulam, unde ratio redintegrandi ordinis, quam sum sequutus, constabit. Quaterniones ii, quorum nota deest, minore cruce designantur: ubi nulli sunt, asterisco utor: folia vero quænam ab eo qui codicem rescripsit inversa fuerint, quum ipse numerorum præposterus ordo declarat, tum etiam majore cruce demonstro. Denique signum — foliorum parium nexum indicat; puncta autem, foliorum defectum.

*	*	*	*		†	89.	90—	79.	80
III....................						83.	84—	85.	86
pag.	63.	64—	73.	74	V.	97.	98—	103.	104
	77.	78—	91.	92		33.	34—	43.	44
	123.	124—	125.	126		263.	264—	269.	270
IV.	259.	260—	273.	274	†	209.	210—	197.	198
	49.	50—	55.	56	VI. (1)	65.	66—	71.	72

(1) Hæc hujus quaternionis lacunarum enumeratio non plane consentit cum ea, quæ est pag. 37 et 38, ut animadvertit cens. Lips. l. c. n. 7, p. 50, quamque aliquanto veri esse similiorem judicat. Mr.

	....
	.... 59. 60
	....
VII.	279. 280—285. 286
	....
	121. 122—127. 128
	139. 140—141. 142
VIII.	181. 182—195. 196
	213. 214—223. 224
	215. 216—221. 222
	.... 293. 294
IX.	61. 62— 75. 76
	....
	211. 212—225. 226
	95. 96—105. 106
† X.	....
	51. 52— 53. 54
	....
	† 175. 176—169. 170
† XI.	....
	179. 180—165. 166
	117. 118—131. 132
	233. 234—235. 236
† XII.	....
	99. 100—101. 102
	153. 154—159. 160
	265. 266—267. 268
XIII.	149. 150—163. 164
	† 147. 148—133. 134
	243. 244—257. 258
	151. 152—161. 162
XIV.†	177. 178—167. 168
	155. 156—157. 158
	275. 276—289. 290
	277. 278—287. 288
XV.	227. 228—241. 242

	229. 230—239. 240
	231. 232—237. 238
	261. 262—271. 272
XVI.†	301. 302—295. 296
	67. 68— 69. 70
	81. 82— 87. 88
	281. 282—283. 284
XVII.†	39. 40— 37. 38
	217. 218—219. 220
	....
	171. 172—173. 174
XVIII.	31. 32— 45. 46
	291. 292— ....
	....
	†107. 108— 93. 94
XIX.	†145. 146—135. 136
	....
	15. 16— 29. 30
	†255. 256—245. 246
XX.	†189. 190—187. 188
	....
	....
	....
	* * * *
XXII.	35. 36— 41. 42
	119. 120—129. 130
	185. 186—191. 192
	5. 6— 7. 8
XXIII.	137. 138—143. 144
	183. 184—193. 194
	....
	....
†XXIV	....
aut XXV.	19. 20 — 25. 26
	....
	....

†XXVI. :...............		17. 18— 27. 28
† 9. 10— 3. 4		* * * *
....	† pag.	47. 48— 57. 58
....	† pag.	1. 2— 11. 12
†XXVII...............	XL.	249. 250—251. 252
....		....
....		....
†207. 208.—201. 202		....
XX[illegible]II.23. 24 — 21. 22	XLI.	109. 110—115. 116
....	†	299. 300—297. 298
....		....
....		....
XX[illegible]III. 13. 14		* * * *
....	† pag.	111. 112—113. 114
....	† pag.	247. 248—253. 254
† 205. 206—203. 204	† pag.	199. 200.

Quæ quum ita se habeant, usque ad quaternionem XLI expletum numerare adamussim licet, quot folia e codice exciderint. Nempe est summa paginarum DCLVI, quarum CCCLXIV desunt (1). Immo licet certa prope ratione definire, quanta pars totius operis adhuc desideretur. Primi enim libri quaterniones tredecim sunt (2) : secundi item libri totidem ferme fuisse apparet (3). Conclusio denique tertii libri quaternionem XLI perparum excedit (4). Ergo instituta proportione singuli libri quaternionibus circiter XIII constitisse videntur; ergo sex libri habuerunt quaterniones plus minus LXXVIII. Atqui supersunt in codice paginæ CCCII, quæ quaterniones XIX efficiunt; ergo est in codice Tulliani operis quarta pars. Porro additis, ut necesse fuit, ad nostram editionem fragmentis omnium librorum cognitis, et quidem tertii sextique valde copiosis; si quis rem probe consideret,

(1) De Rep. III, 35, not.
(2) De Rep. I, 47, not.
(3) De Rep. II, 40, not.
(4) De Rep. III, 35.

tertiam circiter operis partem nos habere comperiet (1). Neque quisquam miretur haud prolixos videri civiles hos libros : rem enim ita se habere docet manifeste liber primus, cujus etsi quatuor quaterniones insumuntur in prooemium, totidemque in dialogi politici præludia (auctor enim non statim vela facit, sed quasi e portu egrediens paullulum remigat) idem nihilominus liber fines quaternionis XIII vix egreditur. Et quidem multa Ciceronis volumina hac concinna brevitate utuntur, nominatimque libri de Legibus, qui sunt politicorum veluti appendices.

XII. *De legendis ordinandisque palimpsestis.*

Etsi superior tabula doctis antiquariis artificium libri mei satis aperit, nihilominus et legentium imperitiorum et ipsius rei gratia, paullo diutius huic argumento insistendum est. Illud autem in primis menti occurrit, quam vetus mos palimpsestorum faciendorum sit, quoniam horum meminit ipse Cicero in epistola ad Trebatium juris consultum (2) : « ut ad epistolas tuas redeam, cetera belle, etc. nam quod in palimpsesto, laudo equidem parcimoniam : sed miror, quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam hæc non scribere; nisi forte tuas formulas. Non enim puto te meas epistolas delere, ut reponas tuas. An hoc significas, nihil fieri? frigere te? ne chartam quidem tibi suppeditare? »

(1) *Tertiam...partem nos habere comperiet.* Non plane certam esse hanc rationem vel suspicionem, internis, quæ dicunt, argumentis demonstrare studuit cens. Gott. l. c. n. 44, externis Lipsiensis. Aliunde enim et ex ipsis nostri operis fragmentis (I, 8 et 23) scimus, tantam in his de Republica fuisse rerum copiam, ut majorem eorum ambitum fuisse facile is sibi persuadeat, qui, quam pauca in his fragmentis tractentur et absolvantur, probe consideret. Accedit, quod ex trium priorum librorum ambito non satis certo, qui fuerit trium posteriorum ambitus, judicari potest. Quanta enim differentia sit inter primum de Oratore librum et tertium, primi secundique de Finibus libri et de Natura Deorum, itemque primi, secundi et ultimi Tusculanarum, librorumque de Divinatione quam impar ambitus, primo apparet obtutu. MR.

(2) Ad Fam. VII, 18. Conf. etiam Martialem, XIV, 7. [Add. Catull. Epigr. 22, ibique interprr. MR.]

Hoc loco Cicero tres innuit solemniores et veras palimpsestorum faciendorum causas, contemptum veteris argumenti, parcimoniæ studium, membranarum penuriam. Atque ego palimpsestos in membranis hactenus videram : chartarum enim quotquot sunt genera vix ei rei apta videntur. Nuper tamen e duobus papyraceis diplomatibus sæculi IX, quæ impetrante eminentissimo ac reverendissimo cardinali Guerrerio nobilis Gualtheria gens Urbevetere ad Vaticanam bibliothecam donans misit, unum certe ipsis dominis ill. observantibus rescriptum est; quamquam prior scriptura satis legi non potest. Quare superest, ut palimpsestos quoque papyraceos eruditi scrutentur. Ceteroqui palimpsestorum lectio perito patientique homini haud plerumque molesta est : in omni tamen ejusmodi scripto plures occurrunt paginæ valde lectu difficiles et obscuratæ. Itaque in uno versu verbove bonam quandoque horam consumere non recusabis, ut rem tandem ex integumentis suis evolvere queas : et quidem exspectandus serenus dies, et in solis fulgore maximo ad lectionem incumbere necesse est. Porro nullus est palimpsestus, in quo scriptura non sit continua, indiscretis nempe vocabulis, nulla commatum distinctione, exceptis interdum valde evanidis paucisque punctis. Scriptum igitur universum commovendum est, atque in propria vocabula distinguendum : quæ res neque semper dubietate caret, neque periculo. Nempe ex. gr. libro I, 14, lego : « sol e regione », non « sole regione » ; I, 15 : « ostentatio neque », non « ostentationeque »; I, 19 : « et jam », non « etiam »; I, 21 : « paratior es », non « paratiores » ; II, 11 : « situ revoces », non « si tu revoces, etc. » Nequid dicam de scripturæ mendis innumeris quæ primi potissimum editoris medelam exspectant. Quippe antiqua cujusvis classici via sentibus plurimis virgultisque semper purganda est. Perturbandorum in palimpsestis foliorum ea causa fuit, quod priscus codex, ut novæ scripturæ aptus fiat, humectari et lavari atque abradi solet. Dissuuntur igitur folia, manibus artificum

contrectantur, lævigantur iterum et exsiccantur, ut novo volumini accommodentur; quod quum fit, prioris scripturæ series neque servari potest ob inductam obscuritatem et labem, neque porro debet ob ejusdem usum antiquatum. Sed ecce tibi aliam cladem, dum plagularum veterum, prout novi operis ratio postulat, vel oræ circumcidnntur, vel sinus complicantur, vel latercula conscinduntur. Jam de foliis palimpsesti ordinandis etsi est ingens ad disserendum locus, tamen, ut in transcursu, leviter stringendus est brevique magisterio absolvendus. Veterum scilicet mos componendorum librorum idem erat, qui apud nos post inventos typos : nimirum liber non e singulis separatisque foliis, verum e foliorum parium fasciculis conficiebatur. Hi fasciculi pro parium foliorum numero dicuntur vulgo duerniones, terniones, quaterniones aut quinterniones. Nonnumquam etiam videmus hæc fasciculorum genera in codicibus commisceri. In cujusque fasciculi postrema plerumque pagina nota scribitur numeralis; quæ tamen interdum, sed rarius, occurrit in prima pagina. Utramque consuetudinem a primis etiam typographis retentam videmus. Igitur qui codicem ordinat huc apprime mentem intendat, ut folia dissita ad suos fasciculos retrahat; deinde, ut hos pro notarum serie disponat. Id quum in integris codicibus facile fit, tum in mutilis et pessumdatis, ut sunt plerique omnes, multo laboriosius. Quid enim, si nota obscurata est? quid, si extimum fasciculi folium desideratur? quid rursus, si pericrunt folia aliquot intermedia? ita ut nexu sublato, foliorum quidem, si nota superest, extremorum processum videas, verum folia intermedia, in quem potissime fasciculum conjicias, incertum sit. Illud quoque accedit incommodum, quod parium foliorum sæpe plicatura præpostera est. Ea res quidem dissuto codice certis interdum membranæ indiciis se ipsa prodit; sæpius tamen de sermonis contextu cognoscenda est. Quid demum, si folia complura, aut omnia, imparia sunt? Et quidem ita se habent ii cuncti

codices, quorum par folium ex unico majore impari confectum est. Atque in toto hoc negotio ratio continuæ sententiæ habenda est, qua duce notis aliis interdum vix indigemus. Sententiæ autem nexus quum in historicis sæpe evidens est, tum in philosophicis aut oratoriis libris paullo est obvolutior; et minus quidem in integris scriptis, maxime tamen in hiantibus aut partim obscuratis. Hac ego doctrina fretus folia omnia politici codicis e miro vagoque errore ad sedes suas, quantum licuit, revocavi. Jam etsi pleraque dispositio certissima est, sunt tamen aliquot folia quorum genuina et propria sedes evidenti veritate non patet; præsertim ubi codex valde abruptus et hians materiam exiguam laciniosis hinc inde reliquiarum sinibus trahit. Quaternionum notas, quæ sunt in calce fasciculorum, in librum transfero; notas item paginarum margini adlino, non tam, ut veterem perturbationem demonstrem (hæc enim uno verbo dici poterat), quam ut curiosi lectores paginas libri mei cum codice commodius conferre possint.

XIII. *Palæographia palimpsesti de Republica.*

Scriptura Tulliani codicis spatiosa, ut dixi, est ac prope quadrata; ita tamen, ut aliquot literæ ab illa perfecta elaborataque forma recedant, quam vulgo lapides nec non quidam palimpsesti retinent. Ea prostat in excuso a me specimine. Ceteroqui id grandis scripturæ genus haud plerumque auctoribus, sed librariis calligraphisque debemus. Fronto in epistolis a me propediem edendis ait se delectari ipsis literulis Marci Aurelii; cupitque, ubi quid ad se scribet, sua manu scribat. In Catonis censorii vita, cap. 20, narrat Plutarchus, Catonem in filii gratiam, quem ipse doctrinis informabat, non recusasse laborem scribendi historias sua manu literis magnis, quo puer domi haberet commoda exemplaria ad discenda majorum instituta: quibus verbis satis innuit Plutarchus moris non fuisse, ut auctores ipsi vel nobiles viri scriptura illa operosa grandique

semet defatigarent. Neque sane dubitare licet, quin Romani quotidianam properatamque scripturam ea literarum forma effecerint, quam cernimus in papyris. (Utique id de Græcis nunc demum constat.) Ipse Cicero festinatas rudesque literas pinxisse videtur. Sic enim ad fratrem, II, 15: « scribis te meas literas superiores vix legere potuisse. Hoc facio semper, ut, quicumque calamus in manus meas venerit, eo sic utar tamquam bono ». Interdum etiam scripsit Cicero διὰ σημείων (1). Cujusmodi essent illæ πηλίκαι literæ, quas manu sua Paulus apostolus exarabat, controversia fuit inter Jo. Chrysostomum et Hieronymum (2). Auctoris quidem autographum plerumque erant liberiore scriptura schedæ, quas Isidorus (3) definit esse « quod adhuc emendatur et necdum in libris redactum est ». Cicero ad Atticum, XVI, 3, suum de senectute « σύνταγμα mittit retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et refectum ». Jam ubi satis auctori placeret scriptum, tradebatur librariis, qui in macrocolon transferrent, ut pergit ibi dicere Tullius (4); et tum demum calamo et atramento temperato, charta etiam dentata res agi dicebatur, teste eodem Tullio ad fr. II, 15. Scribendi mos quadratis et magnis literis sane gratus utilisque erat puerorum eruditioni, tum etiam senibus jam cæcutientibus commodus: quare senex Hieronymus queritur (5) se non posse legere, præsertim ad nocturnum lumen, hebraica volumina propter literarum parvitatem; quod incommodum apud Veteres molestius erat, quos microscopiis caruisse compertum est. Alioqui idem Hieronymus contra scripturæ latioris atque ornatioris, puta argento vel auro et in membranis purpureis,

(1) Ad Att. XIII, 32.

(2) Hieronym. comm. ad Galat. lib. III, cap. VI, 11. Vide tamen ibidem observationes.

(3) Orig. VI, 14.

(4) Conf. etiam ad Att. XIII, 23.

(5) Prolog. lib. VII in Ezech.

insanum luxum, cujus meminit etiam Caius (1), haud immerito stylum acuit (2). Ego autem peculiari meo jure huic luxui subirascor, qui in tam amplo codice nimis modicas mihi reliquias librorum de Rep. peperit. Morem denique scribendi libros tum minimis, tum etiam maximis formis belle tradit Martialis, XIV, 190: « Pellibus exiguis arctatur Livius ingens, Quem mea non totum bibliotheca capit ». Illud etiam observare memini, quo major est in codicibus apicum pulchritudo, eo sæpe pluribus mendis exemplaria scatere. Notissimum est amanuenses (notariorum enim nobilior ordo fuit) e servorum grege sæpenumero fuisse: quo magis miror tot insignium codicum inventorem lectoremque Pogium, qui libros ejusmodi antiquos a mulieribus fuisse conscriptos sibi persuasit (3). Quamquam vero servorum nonnulla eruditio fuit, quas nimirum Seneca (4) dicit literas serviles, nihilominus id genus hominum neque a linguis neque a cetera doctrina sæpe paratum, calligraphiam suam multis magnisque mendis inquinabant. Hinc Cicero (5): « de latinis libris quo me vertam, nescio; ita mendose et scribuntur et veneunt ». De librariis suis, qui bona scripta a malis seu mediocribus non distinguerent, conqueritur Symmachus (6). Denique codices inemendatos et exemplarium varietatem non semel objurgat Hieronymus, præsertim quia librariorum negligentia auctoribus fraudi esset (7). Vaticanus quoque de Rep. codex mendose admodum scriptus fuit: quam horrentem errorum segetem partim vetus emendator, partim ego in scholiis criticis depastus sum. Attamen in hoc codice multa sunt ad priscæ orthographiæ

(1) Inst. II, 77.
(2) Prolog. in Job. et Ep. XXII, 32.
(3) In Epist. apud Mehusium præf. ad Ambr. cam. pag. XLII.
(4) De tranquill. cap. 9.
(5) Ad Q. fr. III, 5.
(6) Ep. v. 85.
(7) Prol. in Job. prol. in Chron.

normam rectissime scripta : et quidem pleraque constanti adeo priscorum codicum auctoritate firmantur, ut in usum quotidianum revocanda videantur, v. gr. « adulescens, intellego, querella, uilicus, uilicare, pœnire, pænitere, mærere, temptare, tæter, tramittere, sæpire, » atque alia plurima. Etsi hodiernæ consuetudinis tanta vis est, ut etiam confessa vitia placeant : quæ siquis temptaret abjicere, statim eum circumlatrantes grammatici omnes coarguerent. Ad veterem emendationem quod attinet, morem fuisse scimus, antequam exemplaria vulgarentur, dandi operam, ut corrigerentur. Testantur id codicum subscriptiones « legi, emendavi, recensui »; tum ipsæ emendationes minutioribus et plerumque rudioribus literis interpositæ. Cicero ad Att. XIII, 23 : « libri ad Varronem non morabantur; sunt enim defecti, ut vidisti; tantum librariorum menda tolluntur ». Grammaticos adhiberi solitos ad emendanda exemplaria docet Gell. V, 4 (1); idque fieri solitum collatione meliorum librorum, tradunt non semel Hieronymus, Augustinus et Cassiodorius. Modus emendandi sive in codice de Rep. sive in priscis aliis hic fere est. Si verba addenda sunt, ea supra versum, rarius in margine, adscribuntur; sin detrahenda, ea punctis sæpe superne, raro inferne notantur. Hinc *expungere* pro *delere*. Denique si literæ transferendæ sunt, corrigendæque vitiosæ metatheses, in codice quidem de Rep. fit emendatio signis ☰ ═— ita ut, quæ litera, vel quod verbum una linea notatur, ad primam sedem sit transferendum, eodemque ordine reliqua. Pausæ in hoc codice haud raro apparent, nempe punctum quoddam recurvum juxta literæ summi-

(1) Quamquam credibile est hoc factum esse, id tamen non probatur Gellii loco, ut monet cens. Lips. ibi enim grammaticus quidam ab emptore ad spectandos libros adhibitus esse narratur, qui loco quodam, cui non inerat vitium, vitium tamen subodorare sibi visus est. Ceterum vide, quæ de correctoribus congessit Herm. Hugo in libro de prima scribendi origine et universa rei literariæ antiquitate (Traj. ad Rhen. 1738), vel potius qui notas ad eum librum conscripsit Trotzius, pag. 270 sqq. Ma.

tatem, quod tamen in Frontonis codice multo accuratius frequentiusque fit. Est autem id punctum pausa sæpe minor, non in codicibus solum latinis, verum etiam in gothicis Ulphilanis. Quin haud raro vel prope temere appingitur, vel separandorum verborum causa, ne qua sit ambiguitas. Atque omnis orthographia politici codicis valde congruit cum illa Taurinensis Lactantii, quam præter ceteros observavit nosque docuit Scipio Maffeius (1). Literæ singulariæ duobus punctis concluduntur, neque imis neque supernis, sed mediis; isque in antiquis codicibus perpetuus fere mos est. Ratio diphthongorum sæpe recta est. Literæ in fine versuum aliquando minuuntur, vel in monogramma coeunt. Semel forma V scribitur, p. 156, in titulo libri, et quidem sono vocali : ceterum toto in codice est U, quam unicam idcirco formam meo in libro retinendam curavi. Illud etiam in Tulliano codice aliisque priscis sive sacris, sive profanis codicibus notare memini, tum latinis, tum græcis, tum etiam gothicis Ulphilanis, nempe quotiescumque insignis admodum sententia vel transitio fit, librarium solito interius, aut exterius ordiri versum in margine libri, ita ut una saltem litera, eaque grandior, sumpta interdum e medio vocabulo, seriem scripturæ in sinistro margine excedat. Codicis orthographia miris laborat varietatibus et inconstantia. Est enim id fatum latinæ scripturæ ac pronuntiationis, quod grammaticorum tot pugnantia præcepta infinitæque quæstiones demonstrant. Hinc merito Cassiodorius (2): « orthographia apud Græcos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub ardua difficultate relicta monstratur; unde etiam modo studium magnum lectoris inquirit ». Exempli causa, labdacismus proprius Afrorum fuit; sicut *colloquium* pro *conloquium*, teste Isidoro (3). Quid porro? nonne ipsa latinitas, uti observabat

(1) In Epistola præposita opusculis ejusdem Maffeii.

(2) Inst. præf.

(3) Orig. I, 32.

Hieronymus (1), et regionibus quotidie mutabatur et tempore? postea præsertim quam tanta barbarorum peregrinitas in imperium rom. infusa est, lingua autem generis quarti esse cœpit quod Isidorus (2) mixtum appellat. Codici Vaticano priscus emendator, ut dixi, non defuit, qui vel prætermissa verba, aut membra supplevit, vel menda plurima recte sustulit : idem tamen lectioni bonæ aliquando deteriorem supposuit, et errores non abstulit, sed sevit. In eo quoque non bene meritus est, quod antiquiorem scribendi rationem haud semel immutavit. Hæ mutationes atque emendationes, quia literis minoribus festinatisque fiunt, ægre in codice leguntur, semperque mihi novum aliquid sub palimpsesti involucris lectitanti occurrebat : neque enim perfunctorie, sed tota mente, codices istiusmodi atque omni acie oculorum intueri necesse est.

XIV. *Conjecturæ de palimpsesti ætate.*

Fieri non potest, ut a palæographia politici codicis edisserenda recedam, prius quam de ejusdem verisimili ætate quæstionem saltem attingam; tum quia id a plerisque editoribus in re simili factum video, tum quia eorum multorum cupiditati occurrendum est, qui me sæpe sententiam rogaverunt. Si de prisci codicis ætate judicare velis, illa in primis discretio adhibenda est, ut aliter conjecturam facias e literis titulorum vel subscriptionum, vel etiam brevium elogiorum, aliter ex ipsius contextus scriptura. Namque in titulis quidem brevibusque lemmatibus quadratam maximamque scripturam plurimi vulgo libri ab ultima fere antiquitate usque ad hodiernum diem præ se ferre solent. Quum enim rei natura postulet, ut vel perspicuitatis, vel honoris, vel ornatus gratia hæ literæ magna forma fiant, is semper mos in membranis non secus atque in lapidibus

(1) Prol. lib. II, comm. ad Gal.
(2) Orig. IX, 1.

retentus fuit. Terentii codex Ambrosianus habet longas fabularum epigraphas quadratis magnisque literis; ipse tamen textus minutus, inclinatus, properatusque est, prout in codicibus sæculi decimi conspici solet. Alcuini quoddam opus in Vaticano codice minutis literis rotundatisque scribitur; idque volumen ab ipsius Alcuini vix ætate distare videtur: priores tamen duæ paginæ honoris causa quadratis literis atque ita speciosis exaratæ fuerunt, ut a Livianis Palatinis parum differant. Sic est illud capitalibus literis carmen ad Carolum Magnum bibliis urbani monasterii s. Callixti agglutinatum, quorum item bibliorum contextus exili rudique scripturæ genere digestus est. Exceptis igitur titulis aut elogiis, aut præfationibus; rursus excepto aliquo longe rarissimi luxus codice; ego sane me animadvertere memini, scripturam magnam, pulchram, quadratam, et romana quodammodo majestate præditam, post sextum aut certe septimum sæculum vix comparere. Quin adeo sexto sæculo et consequutis proxime ætatibus dominari videtur illa in libris scriptura, quam Symmachi, synodi Chalcedonensis, Sedulii, Hieronymi, Gregoriique specimina a me olim impressa docent. Bobiensium codicum, quorum spectabilem numerum in Ambrosiana bibliotheca, breviorem in Vaticana tractavi, scriptura sæpius rotundior, inclinatior corruptiorque est, præterquam in Sedulio, qui nunc est Taurini: quem tamen codicem monachi ipsi Bobienses haud scripserunt, si quidem sæculi sexti est (1). Extra Ambrosianam bibliothecam (cujus numquam sine dulci animi sensu recordor) multos ego latinos insigni vetustate codices in Italia vidi. Nam, ut de ingenti Vaticanorum codicum copia brevitatis causa nunc sileam, Ambrosianæ quidem Mediolanensium basilicæ, tum et Modoetiensis ecclesiæ, tabularia pervetustos libros habent. Vercellis, præter notissimum Evangeliorum κειμήλιον, antiquissimum

(1) Catalog. MSS Taurin. tom. II, pag. 244.

et fere sæculi VI est Clementinarum recognitionum volumen : et quidem in ejus Cathedralis archio plus ducenti sunt prisci codices, quos inter homiliarium Anglo-Saxonicum, corpus legum barbararum, collectio canonum insignis, Justinus pervetus, et copiosum lexicon latinitatis. Neque caret palimpsestis archium Vercellense, quamquam, ut puto, re bona vacuis. Rem utilem fecisset vir cl. Gregorius, si in nupera literaturæ Vercellensis historia catalogum nobis patriorum codicum exhibuisset : vix enim dubito, quin aliquid opis literarum incrementis ex illo nobili archio repetendum sit. Mitto veteres multarum urbium codices; ad eos mente propero, quos paullo diligentius manu versavi Veronæ in patria præclari magistri mei, et summa mihi pietate colendi, reverendissimi P. Aloysii Fortis, a quo nunc Societas Jesu perpetua dignitate regitur. Ibi, præter juris civilis palimpsestos, quibus egregie literati Germani nuper usi sunt; facem popularibus suis præferente illustrissimo Niebuhrio, qui in tanta doctrinæ, ingenii, atque artis criticæ gloria versatur; ibi, inquam, rescriptos codices alios vidi his fere notis distinctos LI, LIII, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, XCVII, CXXXIV; quamquam scriptura supposita nihil prope novi habere videtur. In voluminibus non rescriptis vetustissima scriptura est codicis XXVI Augustini de Civitate Dei, literis similibus earum, quibus Tullii interpres in Ambrosiano Vaticanoque codice scribitur. Utinam vero is codex mihi nunc ad manus fuisset, ut politica Tullii fragmenta ex eo potius, quam e recentioribus Augustini exemplaribus compilarem! Equidem nova editio Augustiniani operis nobilissimi curanda est ad tanti codicis fidem : idque munus a Veronensi aliquo cive, Norissii, Blanchinii, Maffeii, Vallarsii et Balleriniorum æmulo, exspectandum est. Unum adhuc memorabo palimpsestum XXXVIII, e quo vehementer opto suscitari fragmenta mathematici latini, literis apprime pulchris et valde priscis exarata. Sane ex iis plagulis carie admodum tenebratis excerpta quædam mihi

confeci : atque in his vocabulum deprehendo, quod Gesneri Forcellinique lexicis deest : cujus rei ut fidem faciam, atque ut ad codicem curiosos antiquitatis invitem ; pagina 336, b, col. 1, v. 23, legebam : *ad* QUINQUIPLUM *veniet.* Eadem vox occurrit etiam v. 7. Hujus vero paginæ rectæ inscribitur titulus lib. XV. Tum p. 341, a, col. 2, v. 9-11, legebam : « ac duo RECISAMENTA totius pyramidis ». Vox autem *recisamentum* una hactenus niti videbatur Plinii auctoritate, XXXIV, 11. Huic vero paginæ superscribitur titulus lib. XIV ; quamquam is liber videtur in eadem explicere, et alius incipere, ita ut verba prædicta in consequente libro sint. Nunc ut Verona Romam, atque ad meum propositum e longiore diverticulo redeam ; inter codices a me observatos, Vaticanus de Rep. perfectione quidem literarum nonnullis cedit, magnitudine tamen et splendore prope princeps est. Ergo omnibus consideratis, quamquam res controversa est, atque id grande scripturæ genus nulla fere ætate usurpari non potuit ; mihi tamen paullo ægrius persuaserim, tam splendidum tamque luxuriosum Tullianæ reip. codicem, post imperii romani excidium, barbaris in Italia regnantibus, fuisse scriptum(1) ; et non potius extremis saltem Cæsaribus rem romanam adhuc tenentibus. Hæc aio conjectans et ipse meæ doctrinæ diffidens : quis enim de re tam obscura sciscitantibus dicat : « Credite me vobis folium recitare Si-

(1) Dubitationi de ætate adhuc locum reliqui, si solummodo ad ejusmodi literarum ductus judicium facere velis, monet censor, quem laudavi, Gottingensis, ejusque sententiæ auctorem laudat Niebuhrium. Intelligit, credo, ea, quæ Niebuhrius dixit in Notitia Codicis Palatini ad M. T. Ciceronis Orationum pro M. Fonteio et pro C. Rabirio fragmenta, T. Livii lib. XCI fragm. L. Senecæ fragmm. Romæ 1820. Ibi enim ille, pag. 12 : « Equidem profecto hoc literarum genere scriptum codicem, quem certæ temporis notæ juniorem imperio Caroli Calvi demonstrent, nusquam vidi, neque qui ad septimum sæculum referri debeat, quo adhuc pulchræ illæ, quas vocant unciales, literæ passim in libris scribendis adhibebantur. Loquor autem de his, quæ ipse vidi, neque quidquam pertinaciter affirmo; quippe qui probe sciam, quam lubrica sit fallaxque hæc tota de ætate antiquissimorum codicum ratio ». Ma.

byllæ? » aut more Pythagorico, quidquid responderit, rectum putari volet? Ceterum quod plerique sibi facile persuadent hunc et illum codicem ad quintum quartumve sæculum pertinere; seniorem antiquitatem valde negant; ego quidem nescio, quo jure id faciant; nisi forte oppressi sunt opinionibus vulgi et illorum præjudiciis, qui omnem criticen vel minima audacia everti clamitant. Porro in re antiquaria usus frequens præcepta magistrorum superat: qui autem pro vietis [ed. Lond. *victis*] illis adhuc regulis pugnant, jam nullam prope habent arcem argumenti sui, in quam tuto conscendant. Quid enim plerumque obstat, quominus tertii aut secundi sæculi hæc scripta dicamus? num forma vel orthographia? atqui vix aliquid in his videmus, quod vetustis lapidibus aut Herculanii monumentis aut aliorum exemplorum copia non nitatur. Num ipsa per se incredibilis videtur tanta membranarum longævitas; ut sit v. gr. ævi Augustei? verum enimvero si ab ætate Constantiniana aut certe Theodosiana ad nos usque, quindecim fere sæculis, vixisse aliquot schedæ sine dubio creduntur, quis jure neget eas potuisse etiam viginti? Quid papyrus, nonne a Symmacho, ep. IV, 34, facili senectute corrumpenda dicitur? tum in formulario apud Marinium (1) nonne membranæ existimantur diutius quam papyri ætatem ferre? nihilominus Ægyptiæ papyri canescunt annis innumerabilibus. Quas vero habemus in manibus membranas palimpsestorum, eæ, si probe custodiantur, quum multæ præsertim crassæ sint et materiæ satis vivacis, totidem et amplius post nostram ætatem sæculis duraturæ videntur.

XV. *De fragmentis operis jampridem editis.*

Etsi operis de Rep. amissi partem ampliorem Vaticanus codex nunc primum suppeditat; nihilominus præclaræ reliquiæ apud varios auctores supererant, præsertim vero

(1) Papyr. diplom. LI.

apud Macrobium, Lactantium, Augustinum et Nonium. Sed enim lectis, quæ Sigonius aliique collegerunt, fragmentis, magnam in his confusionem atque interpolationem esse cognovi. Itaque ad ipsos auctorum fontes confugiens, scripta illorum integra iteratis lectionibus peragravi. Quin adeo fines vulgo tritos sæpenumero egressus, reliquias Tullii civiles toto pæne literarum orbe atque omnibus vestigiis indagavi. Quamquam ultro fateor nec ipsum me mihi haud raro placere, et latiorem atque asperiorem hunc esse campum, quam ut una opera primisque curis satis excoli possit. Quin adeo, ut in longo opere ac vario, complura sunt, quæ mihi a lectoribus ignosci pervelim: præsertim ubi magnitudo rei diuturniorem diligentiam desiderabat. Fragmenta edita, si quando in Vaticanum codicem incidunt, virgulis („) distinxi: cetera vero partim pura, partim interpolata, quæ propter codicis tot hiatus nonnisi auctorum veterum testimoniis nituntur, formis paullo minoribus exprimenda curavi. Igitur qui librum meum hac quoque in parte fragmentorum editorum cum prioribus collectionibus comparabit, primum quidem magna additamenta, saltem e Lactantio atque ex Augustino, comperiet; deinde ordinem, ut in re sæpe incerta, saltem concinniorem; tum multorum errorum castigationem, partim veterum amanuensium, qui falsos titulos librorum scripserunt, partim recentium eruditorum, qui judiciis labantibus sedes fragmentorum conturbaverunt. Verba etiam multa persanata sunt vel codicum inspectione, vel aliis subsidiis criticis: quamquam tot, præsertim apud Nonium, vitiosissimas varietates quis demum amputabit? qui profecto grammaticus a vertice, ut aiunt, usque ad extremum unguem ulcus est. Postremo interpolationes novorum hominum ejectæ sunt, quas ipsi quidem auctores in scholiis plerumque esse jusserant, sed mox audacia typographorum cum genuino textu miscuerat. Equidem fateor me majorem prope molestiam in conquirendis ordinandisque editis, quam ineditis, fragmentis exantlavisse;

nequis harum rerum parum gnarus me ludibundum in editis et quasi in labore lepido versatum esse putet.

XVI. *De notis editoris.*

Dum codicem Vaticanum exscriberem, dum reliquias Tullii politicas unde unde conquirerem, paullo mihi copiosior ex hac ipsa mora seges scholiorum subnata est, quorum hæc genera sunt. Primum scribo observationes, quæ pertinent ad codicis varietates, ad ejusdem emendationem, ad grammaticam et ad palæographiam : hasque omnes minutioribus plerumque typis textui substerno : unde licet cognoscere quantum latina orthographia in impressis libris a veterum codicum auctoritate recesserit; ut plane in multis ad justiorem illum scribendi modum reverti necesse sit. Alterum genus observationum mearum versatur in conjecturis, circa lacunas videlicet explendas, nec non circa partium dispositionem seriemque sermonis. Tertium genus historicarum notarum est et comparativarum cum aliis præsertim ipsius auctoris locis. Scio equidem quorumdam doctorum institutum atque judicium, qui scholiis tantummodo grammaticalibus, quæ ad lectionem constituendam attinent, delectantur. Sed enim et illam classem historicorum scholiorum, quam in nobilibus editionibus summo adhuc cum fructu legimus, multo sapientius ac gloriosius a majoribus nostris frequentatam fuisse arbitror, quam ut eam jam negligi aut præ doctrinæ confidentia expelli liceat. Utique Germani, apud quos hæc studia cum primis vigent, utramque scholiorum speciem valde amplectuntur. Utor et alia observationum ratione, quam mihi mediocris auctorum lectio peperit, ut videlicet intento digito monstrem, quos fontes Cicero in hoc opere pangendo gustaverit; vicissimque, quinam auctores ex hoc labore Ciceronis profecerint. Politicorum denique scholiorum comitatus ab ejusmodi libro abesse vix poterat. Sed illi prorsus loci præteriri nulli debuerunt, sive ipsius auctoris, sive aliorum veterum, qui

de hoc opere Tulliano loquuntur : nam vel ejusdem historiam tradunt, vel haud raro, si minus verba, at certe sententias continent. Itaque hæc testimonia, quotquot hactenus reperiri potuerunt, libro præposui ; nisi forte quædam ejusmodi erant, quæ in ipsum potius textum spargenda viderentur (1).

(1) Græcorum veterum ac latinorum bibliothecam politicam, quam mihi multa lectione confeceram, in calce hujus præfationis scribere constitueram, ad eamque interdum in scholiis provoco : sed enim excrescente nimis libri mole, tum ne diutius publicam Ciceronis exspectationem suspenderem, scriptum illud interim prætermittere visum est. Recentiorum autem politicorum bibliothecam minus ægre omitto, quod eam multi post Naudæum scripserunt.

TESTIMONIA VETERA

OPERIS TULLIANI DE REP.

1. Ego me in Cumano et Pompeiano, præter quam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad kal. junias futurus. Scribebam illa, quæ dixeram, πολιτικά; spissum sane opus et operosum. Sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita; sin minus, in illud ipsum mare dejiciemus, quod scribentes spectamus. (Cicero ad Q. fr. II, 14.)

2. Quod quæris, quid in illis libris egerim, quos quum essem in Cumano scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed sæpe jam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam jam duobus factis libris, in quibus novemdialibus iis feriis, quæ fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paullo ante mortem, et Lælii, Phili, Manilii, Q. Tuberonis, et Lælii generorum Fannii et Scævolæ; sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis et de optimo cive; sane texebatur opus luculenter, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat: hi libri quum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio (1), admonitus sum ab illo, multo majore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de Republica, præsertim quum essem non Heraclides Ponticus, sed consularis, et is, qui in maximis versatus in republica rebus essem: quæ tam antiquis hominibus attribuerim, ea visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse: ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem.

(1) Intellige non Crispum, sed Cn. vel P. Sallustium, qui familiares Ciceroni fuerunt. Cic. ad Fam. XIV, 11; ad Att. I, 3, 11, XI, 11, 17.

Aristotelem denique, quæ de republica et præstante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, et eo magis, quod maximos motus nostræ civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum ætas, qui loquebantur. Ego autem id ipsum tum eram sequutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa, quæ institueram, ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum, a me libros illos non sine aliquo meo stomacho esse relictos. (Ad Q. fr. III, 5.)

3. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum, ut in oratoriis, quos tu in cælum fers, non potuit mentio fieri cujusquam ab iis, qui disputant, nisi ejus, qui illis notus aut auditus esset. Hanc ego de rep. quam institui disputationem, in Africani personam et Phili, et Lælii, et Manilii contuli: adjunxi adolescentes Q. Tuberonem, P. Rutilium, duo Lælii generos Scævolam et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor procemiis, ut Ἀριστοτέλης in iis, quos ἐξωτερικοὺς (1) vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem; id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum, et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo. (Ad Att. IV, 16.)

4. Tuas omni de reipublicæ statu literas exspecto, πολιτικώτερον quidem scriptas; quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros. (Ad Att. V, 12.)

5. Irascatur qui volet, patiar: τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ (2): præ-

(1) Hos commemorat ipse Aristoteles, Reip. III, 6, in iisque de variis imperii modis disseruisse se ait. Vide eumdem, VII, 1. Τὸ ἐξωτερικὸν definitur a Cic. de Fin. V, 5, «populariter scriptum»; a Gellio autem, XX, 5, «quod ad rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum, civiliumque rerum notitiam conducit».

(2) Scripserat prius in Epistola Cicero de sua æquitate dicundi juris in provincia.

sertim quum sex libris, tamquam prædibus, me ipsum obstriuxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio Cn. filio. Ille vero ante X viros non fuit, quippe qui ædilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post X viros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum, is enim loquitur, commentum putes (1). (Ad Att. VI, 1.)

6. Et ego audebo legere umquam, aut attingere eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero (2)? (Ad Att. VI, 2.)

7. Reliqua plena adhuc, et laudis et gratiæ, digna iis libris, quos dilaudas; conservatæ civitates, cumulate publicanis satisfactum, offensus contumelia nemo, etc. (Ad Att. VI, 3.)

8. Etsi non impediebant mei certe libri : non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. (Ad Att. VI, 6.)

9. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho injecta non esset, quam tu quoque approbas, næ tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto (3) informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? (Ad Att. VII, 3.)

10. Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem : sed tamen exspecto quid ad ea, quæ scripsi ad te : primnm, qui intellexeris eum desiderare a me, quum ipse homo πολυγραφώτατος numquam me lacessisset : deinde quem ζηλοτυπεῖν, nisi forte Brutum : quem si non

(1) Paullo post tamen in eadem Epistola videtur fateri Cicero suam quamdam ἀνιστορησίαν, eo quod communi sententiæ adhærere voluisset.

(2) Nempe contra æquitatem.

(3) Si respicias Cic. ad Att. VIII, 11, seu apud nos de Rep. V, 6, videbitur scribendum *quinto* pro *sexto* : quamquam etiam de Rep. VI, 1, sermo est adhuc de rectore reip. Codices autem collationis Lagomarsinii, quam inspexi, constanter retinent *sexto*.

ζηλοτυπεῖ, multo Hortensium minus, aut eos, qui de rep. loquuntur. (Ad Att. XIII, 18.)

11. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis literis admoneor, meum κωφὸν πρόσωπον esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis, et nos in sex de Rep. libris fecimus. (Ad Att. XIII, 19.)

12. Velim, domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus ac si ipse adesses, quum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos, quos in manibus habeo (1); quos, ut spero, tibi valde probabo. (Ad Att. IV, 14.)

13. Tui politici libri omnibus vigent. (Cælius apud Cic. ad Fam. VIII, 1.)

14. Non deesse (nos) [ed. Lond. *hos*] si quis adhibere volet, non modo ut architectos, verum etiam ut fabros, ad ædificandam remp. et potius libenter accurrere : sin nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτείας, et si minus in curia atque in foro, at in literis et libris, ut doctissimi veteres fecerunt juvare (2) remp. et de moribus ac legibus quærere. (Cic. ad Fam. IX, 2.)

15. A te peto, inquit Pomponius, ut scribas aliquid : jampridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nam ut illos de Rep. libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. (Cic. Brut. c. 5.)

16. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet; dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata (3), a me autem posita est in sexto libro de Republica (4). (Tusc. I, 22.)

(1) Scripta est hæc Epistola anno eodem, quo libros politicos componebat Cicero.

(2) Edd. *navare*, mendose.

(3) Laudat hanc sententiam Platonis etiam Lactantius, Inst. VII, 8.

(4) Nempe in Somnio.

17. Quum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cærimoniæ, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur : aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de Rep. scripsimus. (Tusc. IV, 1.)

18. Atque his libris annumerandi sunt sex de Rep. quos tunc scripsimus, quum gubernacula reip. tenebamus : magnus locus, philosophiæque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime (1). (De Div. II, 1.)

19. Quoniam scriptum est a te de optimo reip. statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum tuum (2). (De Legg. I, 5.)

20. Quoniam igitur ejus reip. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status; omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda; repetam stirpem juris a natura. (De Legg. I, 6.)

21. Hominem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus, tamquam satellites, attribuit ac nuntios : et rerum plurimarum obscuras et necessarias intelligentias enudavit, quasi fundamenta quædam scientiæ (3); figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit. Nam quum ceteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit : tum speciem ita for-

(1) Confer de Fin. IV, 2, 3.

(2) Confer de Rep. IV, 4.

(3) De hoc loco admodum controverso vide infra nostram librorum de Legg editionem. Ms.

mavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: et is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, præter hominem, potest, indicat mores: cujus vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt hujus disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. (De Legg. I, 9.)

22. An censes, quum in illis de Rep. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerump. nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ reip. leges dare consentaneas? A. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo exspectate leges, quæ genus illud optimum reip. contineant. (De Legg. II, 10.)

23. Quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. (De Legg. III, 2.)

24. Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas, sic emendari et corrigi continentia, etc. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato, nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest: pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis vel corrigere possunt. Sed hæc et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius (1). (De Legg. III, 13, 14.)

25. Non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis (de populi

(1) In quinto scilicet atque sexto.

judicio) culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. M. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur bonis. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis : optimatibus nota, plebi libera sunto. (De Legg. III, 16, 17.)

26. Sed de hoc genere toto (de liberalitate) in iis libris, quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatum. (De Officiis, II, 17.)

27. Scipio, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, quum et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam Scævola mecum venisses, triduum disseruit de rep. cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum : quæ se in quiete per visum (1) ex Africano audisse dicebat. (De Amic. cap. 4.)

28. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, quum est de rep. disputatum, affuisses (2) : qualis tum patronus justitiæ fuit (3) contra accuratam orationem Phili! (De Amic. cap. 7.)

29. Quum Ciceronis libros de Republica prehendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiæ deditus; alius alio curam suam mittit. Philosophus admiratur, contra justitiam dici tam multa potuisse. Quum ad hanc eamdem lectionem philologus accessit, hoc subnotat, duos romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur; Anci pater nullus; Numæ nepos dicitur. Præterea notat, eum, quem nos dictatorem dicimus, et in historiis ita nominari legimus, apud Antiquos magistrum populi vocatum (4) : hodieque id exstat

(1) Macrobius ad Somn. I, 3, observat, Ciceronem, quoties ejusmodi rem appellare opus fuit, semper usum esse nomine *visum*.

(2) Hac de re diximus in præfatione.

(3) Lælius.

(4) De Rep. I, 40.

in auguralibus libris; et testimonium est, quod, qui ab illo nominatur, magister equitum est. Æque notat, Romulum perisse solis defectione (1). Provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in pontificalibus libris aliqui putant (2), et Fenestella. Eosdem libros quum grammaticus explicuit, primum *reapse* (3) dici a Cicerone, id est, *re ipsa*, in commentarium refert; nec minus *sepse*, id est, *se ipse* (4). Deinde transit ad ea, quæ consuetudo sæculi mutavit, tamquam quod ait Cicero : « quoniam sumus ab ipsa calce, ejus interpellatione revocati » : hanc, quam nunc in circo cretam vocamus, calcem Antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit versus, et in primis illos de Africano scriptos :

Cui nemo civis, neque hostis
Quivit pro factis reddere operæ pretium.

Ex eo se ait intelligere, apud Antiquos non tantum auxilium significasse operam, sed opera. Ait enim, neminem potuisse Scipioni neque civem, neque hostem reddere operæ pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit, unde visum sit Virgilio dicere (5):

Quem super ingens... porta tonat cæli.

Ennium hoc ait Homero (6) surripuisse; Ennio Virgilium. Est enim apud Ciceronem in his ipsis de Rep: hoc epigramma :

Si fas endo plagas cælestum escendere cuiquam;
Mi soli cæli maxima porta patet.

(Seneca, Epist. CVIII.)

30. Lactantius, Inst. I, 18, eosdem versus recitat, nisi

(1) De Rep. II, 10, et in Somnio.

(2) De Rep. II, 31.

(3) De Rep. I, 2; II, 39. Ergo frustra critici apud Forcellinum in hac voce nituntur legere *re ipsa* pro *reapse* in aliis Tullii locis tribus.

(4) Immo *se ipsa* valet apud Cic. Rep. III, 8 : quamquam ibi emendator male fecit *se ipse*, in quo damnabilior est ipso Seneca, qui generatim loquitur.

(5) Georg. III, 261.

(6) Iliad. Θ, 393.

quod pro *endo* mendose scribit *cædendo*, in quam lectionem commentatur sic : « scilicet quia magnam partem generis humani exstinxit ac perdidit, etc. » Cui vanitati et Cicero assensit. « Est vero, inquit, Africane; nam et Herculi eadem ipsa porta patuit ». [Vide meam ann. ad I, 40, p. 163. Mr.]

31. Utitur illa rejectione et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus (1), et, quod miremur, per advocatum defenditur (2). Nec doctissimis: Manium Persium hæc legere nolo, Junium Congum volo. Quod si hoc Lucilius, qui primus condidit styli nasum, dicendum sibi putavit; si Cicero mutuandum, præsertim quum de rep. scriberet (3). (Plinius, H. N. præf.)

32. Non Ciceroniana simplicitate, qui in libris de Rep. Platonis se comitem profitetur. (Plin. ibid.)

33. Inter Platonis et Ciceronis libros, quos de Republica utrumque constituisse constat, hoc interesse prima fronte perspeximus, quod ille rempublicam ordinavit, hic retulit; alter qualis esse deberet, alter qualis esset a majoribus instituta disseruit. (Macrob. ad Somn. I, 1.)

34. Lælii, Scipiones amplissimis de rebus, quoad romanæ literæ erunt, in Veterum libris disputabunt. (Macrobius, Saturn. I, 1.)

35. Latina quum legeret (Alexander Severus imp.) non alia magis legebat quam de Officiis Ciceronis et de Rep. (Lampridius in Alex. Sev. cap. XXIX.)

36. Laudatur in Platone, quod in politia sua posuit, eum, qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum, quæ non probaret et veri inveniendi at-

(1) Apud Macrobium, Saturn. I, 24, Cicero, « conviciis impenetrabilis ».

(2) Nempe per Lucilii auctoritatem.

(3) Pleniorem hunc locum dat Cicero de Orat. II, 6 : « C. Lucilius dicere solebat, ea quæ scriberet, neque ab indoctissimis, neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quam ipse de se, etc. » Rursus hæc habet Cicero de Fin. I, 3. Hinc facile suppleas, quæ nimis abrupta citat Plinius e libris de Rep.

que examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut ipse in libris, quos scripsit de Rep. in eam sententiam dicendum putaverit (1). (S. Ambr. de Off. I, 12, ff. 43.)

37. An Publium Scipionem in sexto de Rep. de impari numero proferam disputantem? (S. Hieronym. ep. XLVIII, cap. 19.)

38. Chalcenterus Didymus, multiplicis scientiæ memorabilis, qui in illis sex libris ubi nonnumquam imperfecte Tullium (2) reprehendit, sillographos imitatus scriptores maledicos, judicio doctarum aurium incusatur, ut immania

(1) Confer de Rep. III, 5. Neque enim Ambrosius Augustinum, Civ. Dei, II, 21, exscribere potuit, quandoquidem Ambrosianum opus Augustiniano plus viginti annis antiquius est. Præterea Ambrosius haud semel in eodem opere Tullianis de Rep. locis utitur; nempe de Off. I, 24, ff. 115, ait Ambrosius: «justitia suum cuique tribuit, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat»; quæ videntur sumi e Tullio de Rep. III, 7. Tum de Off. I, 28, ff. 136, ait: «magnus justitiæ splendor, quæ aliis nata potius, quam sibi, excelsitatem tenet, etc.» quæ sunt de Rep. III, 8. Rursus de Off. I, 28, ff. 137: «dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, præstare divitiis; justitiæ formam exuimus». Nonne et hæc sunt de Rep. III, 12? Insuper de Off. II, 9, ff. 49: «est individuum sapientiæ atque justitiæ contubernium». Atqui Cicero de Rep. III, 8, justitiam in divino solio non longe a sapientia collocat. Insuper de Off. II, 14, ff. 67: «hæc plena laudis et digna primario viro, non commune cum Tyriis negotiatoribus habere turpis lucri cupidinem». His nimirum similia exstant in tertii de Rep. libri fragmentis incertæ sedis. Tum quæ dicit ibidem Ambrosius: «decet omnes censura frugalitatis, continentiæ auctoritas, et maxime eum, qui honore præstet, ne præeminentem virum thesauri possideant sui, et pecuniis serviat, qui præest liberis»; hæc quoque e quarto de Rep. hauriri videntur. Denique de Off. II, 19, ff. 95: «claret ergo quoniam et æquitas imperia confirmet, et injustitia dissolvat, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam». Atqui in his quoque Ambrosius ad Tullium respicit de Rep. II, 43, et ad tertii libri disputationem. Hactenus mihi Ambrosium consideravisse placet; alii alia in eo fortasse notabunt. Profecto quum Ambrosius politico Ciceronis opere toties utatur, ego quidem jure suspicatus sum, Ambrosium a Tullio alium quoque, de quo ibi sermo est, luculentissimum locum sibi vindicavisse.

(2) Scilicet de Rep. teste Suida.

frementem leonem putredulis vocibus canus catulus longius circumlatrans. (Ammianus Marc. XXII, 16.)

39. Τράγκυλλος ὁ Σουητώνιος χρηματίσας γραμματικὸς Ῥωμαῖος ἔγραψε περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας α'· ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ. Suidas voc. Τράγκυλλος.

40. Παράθεσις τῆς κατὰ Πλάτωνα καὶ Κικέρωνα πολιτείας. Anonymus Vaticanus περὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης λογ. ε' κεφ. ι'.

41. Scripserunt de republica, etsi diverso modo, Cicero et Plato; quum alter, qualis esse debeat, disseruerit; alter, qualis fuerit a majoribus instituta. Hanc tamen uterque et institutæ et instituendæ præscripsit formulam, ut vita civilis naturam imitetur (1), quam optimam vivendi ducem sæpissime nominamus. (Joann. Saresberiensis policr. VI, 21.)

(1) Conf. de Rep. I, 36; II, 39.

PROSOPOGRAPHIA
DIALOGORUM DE REP.

Dialogorum de Rep. personæ novem sunt, quinque scilicet senes, reliqui adolescentes. Inter senes est Scipio; Lælius Scipione natu major; Lælii æquales Philus et Mummius (Cic. de Am. cap. 27); Manilius item senex, quia de Rep. III, 10, dicitur fuisse adolescens ante legem Voconiam, quæ lata est anno Urbis 585, quadragesimo ante hunc dialogum. Manilius a Cicerone, Parad. VI, dicitur vixisse patrum suorum memoria; secus vero Rutilium et Scævolam vidit adolescens Cicero, ut infra dicam. Quatuor fuisse adolescentes ait ipse Cicero ad Att. IV, 16; idque apparet etiam e codice Vaticano. Sed age singulorum hominum paullo accuratiorem notitiam scribam.

SCIPIO.

P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor et Numantinus, L. Paulli Æmilii, qui de Perseo triumphavit, filius; adscitus in gentem Corneliam a Scipione Africani majoris filio. Magistros habuit Polybium, Panætium ac Metrodorum. Latinis græcisque literis eximie eruditus fuit. Quidquid autem scripti operis apud Veteres dicitur esse Africani, id sine dubio tribuendum est minori; nam superioris Africani nullum exstitisse scriptum docet Cicero de Off. III, 1 (1). Fannius in Annalibus, teste Tullio de Or. II, 67, dixit Scipionem nostrum εἴρωνα, ob Socraticam dissimulantiam atque leporem. Anno Urbis 608 Carthaginem delevit; tum anno 621 Numantiam. Consul bis fuit;

(1) Africani tamen majoris Epistola quadam ad Philippum regem utitur Polybius, Hist. X, 9.

censuram cum L. Mummio Achaico gessit; auguratu etiam potitus; legationem unam vel plures obivit ad inspicienda sociorum regna. Laudes ejus innumeræ in Veterum scriptis leguntur. Obiit hiemali tempore, paucis post hanc, quæ fingitur, disputationem diebus, anno ætatis LVI, non sine suspicione veneni aut signis elisarum faucium; scelere videlicet Gracchanarum partium, quibus ipse adversabatur. Laudatus est in funere duabus orationibus C. Lælii amicissimi sui, quarum alteram recitavit Tubero sororis filius, Cic. de Or. II, 84; alteram frater Maximus Æmilianus, Cic. pro Mur. cap. 36, et interpr. ined. Vat. Obitum ejus præcessit parelium quoddam; luctum publicum, qui consequutus est, narrat Cicero pro Mil. 7. Scipionis nostri imagines memorat idem Cicero in Somnio, necnon Juvenalis, VIII, 3, habuitque unam in lapide onychino Cyriacus Anconitanus (1). Sepulchrum ejus, teste Acrone ad Hor. epod. X, in regione Vaticana fuit; pyramis nimirum ingens, quam Alexander Papa VI dirui jussit, vel ut via recta fieret, vel ut molis Adrianæ oppugnatio difficilior redderetur. Ejus autem pyramidis adhuc incolumis imaginem Eugenius Papa IV in valvis æneis basilicæ Vaticanæ exprimendam curaverat (2).

LÆLIUS.

C. Lælius cognomento Sapiens, Scipioni amore summo devinctus, quos Valerius, VIII, 8, 1, par veræ amicitiæ clarissimum appellat. Hic est, qui in Ciceronis dialogo de Amicitia præcipuam personam gerit, deque Scipione nuper vita functo copiose miraque cum amoris significatione loquitur. Lælii consiliis perpetuis Scipio usus est. Neque ta-

(1) Mehusius, præf. ad Ambr. cam. pag. LIII; tum ipse Ambrosius, Epist. VIII, 45.

(2) Nardinius, Rom. antiq. VII, 13, cum testibus vetustioribus ab eo citatis. Id sepulchrum, ut lego in quadam Alexandri VI vita, dicebatur *pyramis burgi*, quia scilicet in burgo Vaticano erat.

men Lælius ipse res non gessit : nam et Viriathum bello fregit, et Scipioni Carthaginem oppugnanti legatus adfuit. Cælius Antipater Lælio (Sapienti, ut puto; nam Cælius fuit æqualis Scævolæ auguris, Cic. Brut. cap. 26) inscripsit belli Punici historiam. Augur fuit celeberrimus et orator. Idem fasces consulares tenuit anno Urbis 614.

PHILUS.

L. Furius Philus (aut Pilus) consulatum anno Urbis 618 administravit. Is est, qui de Numantino fœdere antiquando rogationem tulit, Mancinumque in Hispaniam reductum Numantinis dedit. Phili fiduciam, qui consul suos inimicos in provinciam secum ire legatos jussit, miratur Valerius, III, 7, 5. De ejus eloquentia Cicero, Brut. cap. 28 : « L. Furius perbene loqui putabatur litteratiusque quam ceteri ». Astronomiæ quoque studiosus cognoscitur e primo de Rep. cap. 11. Hunc male quidam appellant *Publium*, quum sit *Lucius*.

MANILIUS.

Manilius ille, cui consuli (anno Urbis 605) in Africam se venisse tribunum militum ait Scipio in Somnio, videtur plerisque apud Glandorpium idem vir, qui M. Manilius juris prudentia clarus : quam sententiam confirmari video dialogis de Rep. in quibus Manilium et Scipionis familiarem et juris consultum agnoscimus. Manilii scientia juris et sæpe a Tullio laudatur, et maxime a Pomponio tit. de Or. juris : « P. Mutius et Brutus et Manilius fundaverunt jus civile. Mutius decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres : exstant et volumina inscripta Manilii monumenta ». In arte quæstuosissima constat eum fuisse abstinentem et pauperem. Cic. Parad. VI.

MUMMIUS.

Sp. Mummius L. Mummii Achaici frater. Utrum Spurius

legatus fratri apud Corinthum fuerit, an potius unus e decem, qui Corinthum in legationem iverunt, disputat Cicero ad Att. XIII, 5, 6, 30, memoratque ejus versiculos quosdam facetos. Sane et comes Scipioni peregrinanti fuit. De ejusdem eloquentia mediocri et doctrina stoica Cic. Brut. cap. 25. Fuit commodis moribus, Scipionis, Lælii, Phili, ac Rutilii amicus, Cic. de Or. II, 67, et de Amic. cap. 19, 27.

TUBERO.

Q. Æl. Tubero Æmilii Paulli nepos ex Æmilia sorore Africani. Fuit ab adolescentia Lælii amicus, Cic. de Am. c. 27; seque a Ti. Gracchi remp. vexantis familiaritate sejunxit, Cic. de Am. cap. 11; quare et ejus orationes in Gracchum memorantur, Cic. Brut. cap. 21. Philosophiam plus æquo coluit, absurdeque ostentavit paupere apparatu in funere avunculi Africani; ob quam perversitatem prætura dejectus est, Cic. pro Mur. cap. 36. Ceteroqui Pomponius tit. de Orig. juris Tuberonem juris consultum et Stoicum, consulem appellat; Pighius autem retur fuisse consulem suffectum M. Porcio Catoni in ea dignitate demortuo an. 635 (Varroniano, 636). Invisum cum sua secta Stoica fuisse Tuberonem, severum ac durum, aiunt Tacitus Annal. XVI, 22, et Cic. Brut. cap. 31. Dialecticum et juris prudentem fuisse cognoscimus e Gellio, I, 22; nulla eloquentia præditum ex Cic. Brut. cap. 31.

RUTILIUS.

P. Rutilius Rufus imberbi prope ætate interfuisse fingitur his dialogis de Rep. namque a Lælio de Am. cap. 27, admodum adolescens eodem anno appellatur : tum idem Ciceroni multo post nato retulisse dicitur hunc sermonem (1). Is arma contra Saturninum sumpsit (2). Consulatu potitus est

(1) De Rep. I, 8, 11.
(2) Cic. pro Rab. cap. 7.

anno Urbis 649, post Scipionis obitum xxiv. Rutiliana quædam constitutio de venditione (1) citatur in juris fragmentis Vaticanis, et a Caio (2). Rutilius armorum tractandorum meditationem militibus tradidit (3). Factione equitum romanorum circumventus in judicio est, licet innocentissimus; Romaque pulsus exsulavit Smyrnæ, ibique civitatis honore donatus consenuit in studiis literarum : qua in urbe vivebat adhuc, dum Cicero adolescens Asiam peragraret. Eum dicit Velleius (4) non sæculi sui, sed omnis ævi, optimum : quare nec ipse in judicio defendi se passus fuerat paullo ornatiore oratione (5); et in exsilium eunti omnes Asiaticæ provinciæ legatos obviam miserant secessum ejus opperientes (6) : denique revocante Sulla redire ab exsilio noluit (7). Rutilii laus prope infinita est non solum apud Ciceronem, verum etiam apud alios auctores, præsertimque apud Senecam. Scripta ejus fuerunt : orationes; libri de vita sua; historiarum libri in quibus erat, ut puto, bellum Numantinum, nisi potius fuit in vita ab eo scripta Scipionis, cujus fragmentum citat Isidorus (8).

SCÆVOLA.

Q. Mucius Scævola augur, is est ad quem senem Cicero sumpta virili toga deductus fuit a patre : quo mortuo se ad pontificem Scævolam contulit (9). Consul fuit anno Urbis 637. Hujus filia nupsit L. Crasso oratori (10), ei scilicet,

(1) Vid. nunc Fragmentum de Empto et Vandito, § 1, p. 1, ed. Berol. Cn.

(2) Inst. IV, 35.

(3) Val. Max. II, 3, 2.

(4) Lib. II, 13.

(5) Cic. de Orat. I, 53, 54; Brut. 30.

(6) Val. Max. II, 10, 5.

(7) Quintil. Inst. XI, 1.

(8) Lege de his Cic. Brut. 30; Tacit. Agricol. initio; Athen. VI, 21, XII, 11; Vell. II, 9; Gell. VII, 14; Appian. Hisp. 88; Plut. in Pomp. 37; Suid. voc. Ῥουτίλιος; Charis. et Diomed. sæpe; Isid. Orig. XX, 11, 4.

(9) De Amic. cap. 1.

(10) De Orat. I, 7.

qui primas partes in Tullianis de Oratore libris tuetur. Quin ipse hic Scævola disputat in ejusdem operis libro primo. Ab eodem Scævola fingit Cicero se audivisse Lælii sermonem de amicitia, uti a Rutilio Rufo de rep. Prudentia juris maxime inclaruit (1), deque eo libros edidit (2); quare et Caius libros quosdam proprios memorat (3) quos dicit ex Q. Mucio factos. Pila etiam et alea optime lusit (4) : hinc Scævola dicitur a Cicerone (5) jocularis senex; ejusque memoriam in alea miratur Quintilianus (6).

FANNIUS.

« C. Fannius (inquit Cicero Brut. cap. 26) C. Lælii gener et moribus et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, præsertim quum ille Q. Scævolam sibi minorem natu generum prætulisset : cui tamen Lælius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed majori filiæ detulisse. Is tamen instituto Lælii Panætium audiverat. Ejus omnis in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest, quæ neque nimis est infans, neque perfecte diserta ». Ejusdem historiæ non semel alibi meminit Cicero : cujus epitomen fecerat Brutus, ut ait idem Cic. ad Attic. XII, 5; quamquam hoc loco Cicero ait negatum fuisse ab Attico, Fannium historicum eumdem fuisse ac Lælii generum. Ea in historia narraverat inter cetera

(1) Cic. Brut. 26; de Orat. I, 41, 48; Vell. II, 9.

(2) Gell. VII, 15; Pompon. tit. de Orig. juris.

(3) Inst. I, 2, ff. 116.

(4) Cic. de Orat. I, 50; Val. Max. VIII, 8, 2. A. M. — Errare A. Maium monet alius censor Gott. (1824, n. 84) narrantem, pila et alea optime lusisse hunc Scævolam. Locum enim Ciceronis respicere alium Scævolam, videlicet P. Mucium, erroris que causam esse Valerium Maximum (vide modo Corradum et Perizonium ad Valer. Max. l. c.); neque *aleæ* fuisse ludum, sed *duodecim scriptorum*, ut est apud Ciceronem et Quintilianum; denique hujus locum non esse Inst. Or. X, 2, sed XI, 2 (p. 992 sq. ed. Burm. q. v.). Ms.

(5) Ad Att. IV, 16.

(6) Inst. X, 2.

Fannius se comitem fuisse Tib. Graccho mœnia Carthaginis primo conscendenti (1). Locum ex oratione quadam C. Fannii in Gracchum aliquando nos edemus. Athenæus, VI, 21, ait lege Fannia Scævolam, Tuberonem et Rufum se adstrinxisse, qua sumptus domestici minuebantur. Est tamen alius Fannius ejus legis auctor, quæ scilicet lata est anno Urbis 588, teste Gellio apud Macrobium (2). Fannium non interfuisse disputationi, quæ habita est secundo die, docuimus in præfatione, cap. 3. Quanam tamen probabili cum causa Fannium a dialogo reliquo submovere potuerit Cicero, perobscurum est. Immo in reliquiis de Rep. Vaticanis Fannius et Scævola numquam loquuntur, licet disputationi intersint. Neque tamen idcirco puto eos fuisse κωφὰ πρόσωπα, cujusmodi se noluit esse Cicero in dialogo Academicorum (3): igitur in lacunis eorum sermonem demersum credo; præsertim quum apud Servium ad Æn. VI, 877, testimonium evidens sit, Fannium versatum esse in dialogo, qui utrum de rep. fuerit, commodius a me disputabitur in fragmentis incertorum de Rep. librorum.

(1) Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 4.

(2) Sat. II, 13.

(3) Ad Att. XIII, 19.

M. T. CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER PRIMUS

MONITUM

DE PRIMA OPERIS LACUNA.

Ciceronis de Rep. splendidissimis verbis illuminatum exordium detrimenta duo per incommoda passum est, maximum initio (1), in medio minimum; sed de posteriore, quum res tulerit, loquar; nunc prius inspiciendum est, studioque aliquo reparandum; non ita equidem, ut ipsa verba reponere audeam, quæ inconsulta temeritas foret, sed ut partem sententiarum meditando adsequi nitar. Hoc Tullius copioso exordio dubitationem ad Remp. adeundi voluit tollere (de Rep. I, 7); quod dum faceret, occasionem laudandi πολιτισμοῦ nanciscebatur, simulque purgandi sui, qui omissa philosophiæ quiete civilibus fluctibus semet commiserat. Atque in primis auctor (ut mihi penitus persuasi) valde commendavit famigeratam illam Platonis sententiam, ab eodem alibi (ad Q. fr. I, 1, ff. 10) expressam: « ille princeps ingenii et doctrinæ Plato tum denique fore beatas resp. putavit, si aut docti ac sapientes homines eas regere cœpissent; aut ii, qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocassent. Hanc conjunctionem videlicet potestatis ac sapientiæ saluti censuit civitatibus esse posse ». Præterea quod ait Plinius, « Ciceronem in libris de Rep. Platonis se comitem profiteri », id quoque pertinere ad exordium arbitror. Tum nullus dubito, quin initio operis fuerit dictum illud e Lucilio arcessitum, quo se Tullius, teste prædicto Plinio, negabat (contra ac facit de Fin. I, 3) doctissimis hominibus hos libros scribere (Varroni puta aut Nigidio), quorum judicium publica rejectione utebatur. Certe Lucilii versus nusquam fere in his libris citari potuerunt, nisi in prooemiis: nam quo minus hi fuerint in dialogo, Lucilii ætas in causa est, qui adhuc erat adolescentulus vivente Scipione: quamquam fateor, videri ipsum Lucilium dicere apud Cic. Fin. I, 3, non aliorum doctorum solum, sed etiam Scipionis judicium se formidare. Propriam sibi sedem in exordio postulat

(1) Nonnisi aliquot paginarum jacturam factam esse existimat Villemanius contra A. Maii sententiam. Mr.

illa quoque sententia de patriæ caritate, quam a Nonio e lib. I de Rep. servatam, in ejus libri calce scripsi. Præterea, quod ibidem est, auctore Lactantio, Tullianum dictum de vanitate philosophici otii et de negotii politici utilitate, id pari jure ad initia operis referre licet. Idem Lactantius quantas opes e Tullianis de Rep. libris prompserit, liber meus luculenter demonstrat. Ego vero considerato illius institutionum exordio, quo ait, « magnos et excellenti ingenio viros contemptis omnibus et privatis et publicis actionibus, se doctrinæ penitus dedidisse, existimantes multo id esse præclarius, quam cumulandis honoribus inhærere »; valde suspicabar hanc quoque sententiam pertinere ad Tullianum de Rep. exordium (1). Utrum ad remp. accedendum sit, necne, controversia celebris fuit Dicæarchi cum Theophrasto, cujus meminit Cicero ad Att. II, 16, VII, 3. Priorem sententiam tuebatur Dicæarchus; ejus autem vix dubito quin in operis exordio mentio fuerit, præsertim auctoris qui plures politias scripserat, quemque Cicero legebat atque in primis probabat (ad Atticum, II, 2; VI, 2; de Republica, II, 4). Sed præter Dicæarchum, pronum creditu mihi est, appellatos fuisse alios quoque græcos politicos, ut Socratem, Aristotelem, Theophrastum, Xenophontem, quos omnes in simili opere nominat cum Cicerone atque Platone, cumque hujus sententia de rege philosopho, græcus politicus ineditus Vaticanus, qui libris Tullii de Rep. utebatur. Denique quia Cicero (ad Att. IV, 16)

(1) Nimiom nonnumquam fuisse A. Maium in subodorandis nostrorum librorum imitationibus vere monet Ceos. qoem diximus, Lips. præsertim in Lactantio. Hic quidem locus redolet Ciceronem; sed sunt alia Ciceronis loca satis similia in libris aliis, quæ jam laudavit Bnoemanons ad Lact. I, 1, 1, v. c. de Offic. I, 21, 71 : « Quapropter et iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dediderunt, et iis, qui aut valitudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa a republica recesserunt, quum ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto ». Similiter de Orat. III, 15, 56 seq. quem locum, utpote paullo longiorem, adscribere nolui. In loco Lactantii sunt qui legant *dedisse* pro *dedidisse :* de quarum vocum permutatione vid. Beier. ad Cic. de Offic. I, 13, 40, p. 102. Ma.

Varronem cogitabat in prooemiis politicis appellare, licet huic quoque homini sedem concedere in priore exordii lacuna (1). Superest, ut locum Plutarchi considerem (an sen. sit ger. resp. t. IX, p. 183), apud quem testatur Cicero, se pulcherrima et maxima consilia, quibus egregie in consulatu utens remp. conservaverat, cum P. Nigidio philosopho omnia cepisse : Κικέρων ὡμολόγει τὰ κάλλιστα καὶ μέγιστα τῶν συμβουλευμάτων, οἷς ὀρθῶς ἐνυπατεύων τὴν πατρίδα διέσωζε, μετὰ Ποπλίου Νιγιδίου τοῦ φιλοσόφου συνθεῖναι. Age vero ubinam Cicero tam insigne testimonium Nigidio dedit? Exstat ejus epistola ad Nigidium (ad Fam. IV, 13), in qua tamen, ad rem nostram quod attinet, nihil video præter verba hæc : « per me quondam, te socio, defensa resp. » Atqui ejusmodi laudem compluribus aliis minime fortasse doctis largitus est Cicero, ut Sextio, Flacco, Miloni, etc. mihi autem Plutarchi locus multo plus significare videtur, quam ait Cicero suprascriptis verbis ad Nigidium. Id tamen clarius elucesceret, si Plutarchus pro ὡμολόγει scripsisset ὁμολογεῖ. Porro in politico exordio, ubi doctos homines et philosophos præficiendos esse reip. Tullius censuerat, commode in primis commemorasset id exemplum Nigidii, cujus præclara doctrina ac philosophia tanto usui reip. fuisset (2). A. M.

(1) De familiari sibi Nigidio Tullius ad Att. II, 2, VII, 24; ad Q. Fr. I, 2, § 5; pro Syll. 14, et præsertim in supradicta epist. ad Fam. IV, 13, et de Universo, seu Timæo, cap. 1, ubi eximie laudatur Nigidius tamquam artibus omnibus et præcipue philosophis præditus, idemque cognoscitur interfuisse Timæi dialogo cum Cicerone. Nigidium Gellius, IV, 9, XIII, 24, XIX, 14; Macrob. Saturn. VIII, 8; Servius ad Æn. X, 175, doctissimum romanæ civitatis et Varroni exæquandum aiunt. Nigidii pauca, e tot voluminibus ab eo scriptis, fragmenta supersunt collecta apud Rutgersium, Var. Lect. III, 16; quæ ipsa, utrum omnia Nigidio nostro digna sint, ambigo. A. M.

(2) Fieri potest, ut Cicero in priore prooemii lacuna Epicuri nominatim sententiam retuderit, qui suos asseclas vetuit accedere ad remp. teste Lactantio, Inst. III, 17. Suspicionem meam auget Augustinus in loco, quem citavi cap. 28. A. M. in Emm. — Vid. præterea de hac lacuna quæ in prima ad textum nota dicuntur.

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO I.

I.....[1] *Im*petu liberavissent; nec C. Duellius[2], A. Atti-

I. 1. *Impetu*. Codicis p. 63. Desiderantur hactenus paginæ 34. A. M. — Priore periodi parte videtur Cicero appellavisse Romanos alios qui superioribus bellis inclaruissent; et quidem haud scio an sic: « non Italiam M. Camillus Gallorum, nec M'. Curius, C. Fabricius, Ti. Coruncanius Pyrrhi impetu liberavissent ». Immo paullo fortasse altius romanos heroas recensuit; cujus rei indicem habemus ipsum auctorem Tusc. I, 37 : « si mors timeretur, non L. Brutus arcens cum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in prælio concidisset : non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent : non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum ». [Cf. etiam Tusc. I, 46. Ca.] Mox ibidem Cicero commemorat quoque Camillum. Rorsus paradoxo I facem præfert Cicero ad hujus lacunæ latebras pervidendas enumerata Romanorum illustrium serie a Bruto usque ad Africanum utrumque et ad Catonem : « Brutum siqui roget, quid egerit in patria liberanda? etc. » Eosdem heroas verbis fortasse Tullianis celebrat Augustinus de Civit. D. V, 18. Adi et Horatium, Od. I, 12. A. M.

2. *C. Duellius*. Ita cod. pro *Duilius*. Et quidem ad Ciceronem de Senectute, cap. 13, observat Ursinus veterem librum habuisse *Duelium* : monetque ita scripsisse Veteres. Nonnullæ vero ejus loci editiones exhibent *Duellium*, sicuti diserte legitur in Oratore, 45, et in Var. Lect. de N. D. II, 66, et pro Plancio, 25, quo loco perperam Ursinus malebat scribere *Duilium*. Sed et Quintilianus, Inst. I, 4, 7, scribit *Duellium*, itemque Plinius, XXXIV, 5; Seneca de Clem. I, 10. Inscriptiones tamen Gruterianæ atque alia monumenta retinent *Duilium*. Variat hæc scriptura apud Servium ad Æn. XI, 206. Codices quoque græci habent Δουΐλιος, vel Δουέλλιος apud Dion. Halic. Hist. X, 58, XI, 23, 46. Quin adeo Leonardus Aretinus scripturæ illius per e memor ep. VII, 7, scribebat *Duellium*. A. M.

lius[3], L. Metellus[4], terrore Carthaginis; non duo Scipiones[5] oriens incendium belli Punici secundi sanguine suo restinxissent[6]; nec id excitatum majoribus copiis, aut Q. Maximus[7] enervavisset, aut M. Marcellus[8] contudisset, aut a portis hujus urbis avulsum P. Africanus compulisset intra hostium mœnia. M. vero Catoni[9], homini ignoto et novo, quo omnes, | qui eis- P. 64

P. 2 ed. A. M.

3. *Aulus Atilius*. *Aulus* dicitur hic Atilius etiam in Fastis Capitolinis, itemque a Polybio, I, 24, vol. I, p. 61 Schweigh. non *Marcus*, unde corrigendi Ernestus in Cl. Cic. in M. Atilius Calatinus, et Perisonius in Animadvv. Historicc. cap. 1, pag. 27 ed. Harles. qui ceteroqui docte de Atiliis exposuit. Cf. interpretes ad Aurel. Vict. de Viris ill. cap. 39, et Gernhard. ad Cic. de Senect. cap. 17, § 61, p. 119. Cognomen fuit *Calatini*. Fuit consul a. U. 495, et postéaquam anno sequenti rem prospere gessisset et a Calpornio Flamma tribuno mil. ad Camarinam ex angustiis, quibus a Pœnis clausus fuerat, expeditus esset, gloriose triumphavit [Sext. Aur. Vict. l. l. cf. Sigonii Fasti Consulares et Triumphl, pag. 208 ed. H. Steph. Modii Pandect. Triumphal. pag. 22, h. Mr.]: alterum consul factus a. U. 498 vel 499, Panormum Siciliæ cepit (Polyb. II, 38, p. 97 Schweigh.) dictator dictus est a. U. 504. Romæ idem Spem consecravit. Cic. de Legg. II, 11, ibique interprr. Conf. de N. D. II, 23, pag. 297 edit. nostr. et Mos. ibique anoott. Pro Plancio, cap. 25, init. Tullius noster ita: « Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis P. Duellio parem? Quis Atilio Calatino? Quis Cn. et P. Scipionibus? Quis Africano, Marcello, Maximo? » Ubi Ernest. in Cl. Cic. (in C. Duellius) post Ursinum et alios recte docet legendum esse *C.* i. e. *Caio*. Cr.

4. *L. Metellus*. De L. Cæcilio Metello ejusque magna ad Panormum pugna adversus Pœnos, triumpho, honoribus vid. Liv. XVIII, 49 seqq. XIX, 2, et passim, XX, 46. Cr.

5. *Duo Scipiones*. Cn. Cornelius Scipio *Calvus* ejusque frater P. Cornelius Scipio consules in Hispania adversos Pœnos pugnantes cæsi. Liv. XXII, 19, seqq. XXV, 32—36; Cic. Tusc. I, 37, 46; de N. D. III, 32, p. 662 ed. nost. et Mos. qui locus cum nostro conferendus. Cr.

6. *Incendium belli ... restinxissent*. Plane ita est in Or. pro Marcell. 9, 29, « nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris ». Mr.

7. *Quintus Maximus*. I. e. Quintus Fabius Maximus Cunctator. Mr.

8. *M. Marcellus*. M. Claudius Marcellus. Vid. ind. Histor. Fuit plebeius: cf. Ascon. Pedian. ad Cic. pro Scauro, part. ined. 8, ibique Heinrich. pag. 28, et Wyttenbach. aliosque ad Cic. de Legg. I, 7, p. 59 ed. Mos. et nostr. Cr. — Add. Andr. Schotti Gentes et Famil. Romm. in Rosini Corp. Antt. Romm. cum not. Dempsteri. Amst. 1685, p. 288. Mr.

9. *M. vero Catoni*. Cic. de Legg. II, 2, 5: « ut ille Cato, quum esset Tusculi natus, in populi romani civitatem susceptus est ». Cf. Creuzer. *Ræm. Antt.* pag. 250. Mr. — « Cato

dem[10] rebus studemus, quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur[11], certe licuit[12] Tusculi[13] se in otio delectare, salubri et propinquo loco. Sed homo P.3 demens, ut isti putant, quum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus[14] ad summam senectutem maluit jactari, quam in illa tranquillitate atque otio jucundissime vivere[15]. Omitto innumerabiles
P. 77 viros, quorum singuli saluti huic civitati || fuerunt; et qui sunt *haud* procul[16] ab ætatis hujus memoria, com-

nomen suum, Tusculi ignobile, Romæ nobilissimum reddidit ». Valerius M. III, 4, 6. A. M.

10. *Eisdem*. Cod. prima manu *sdem* per aphæresin; tamen secunda factum *isdem*. Jam de scriptura *isdem* præclaram habemus Ciceronis ipsius doctrinam in Oratore, 47: « idem campus habet, inquit Ennius; et in templis isdem probavit. At eisdem erat verius, nec tamen opimius. Male sonabat iisdem. Impetratum est a consuetudine ut peccare suavitatis causa liceret ». A. M.

11. *Ducimur*. De se præsertim sit Cicero, cui Velleius, II, 34, testimonium hoc dat: « Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimæ ». A. M.

12. *Certe licuit*. Cic. Tuscull. I, 15: « Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne et vetera et externa quæram, mihi: sed nescio quomodo inhæret in mentibus quasi sæclorum quoddam augurium futurorum... Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret? » Ubi *amens* scribere maluit Tullius quam *demens* propter prægressum *dempto*. Cr.

13. *Tusculi*. Vid. Horat. Carm. III, 29, 8, ib. interprr. Epod. I, 29: « Tusculi Circæa... mœnia », ibique Mitscherl. et Fea. Ceterum ea, quæ patriæ quisque suæ debeat, attigit etiam auctor epistolæ nonæ in Platonicis, pag. 358, A. Steph. pag. 492 Bekkeri.

14. *Tempestatibus*. I. e. periculis et calamitatibus. Eadem metaphora est in de Orat. I, 1; Catil. I, 9; Cic. pro Balb. cap. 27, et pro Plancio, cap. 29, ad quem locum conf. Gasp. Garatonii curas secundas pag. 84, seqq. — Intelligit inimicorum potissimum insectationes: nam Cato quater et quadragies postulatus causam dixit, semper absolutus. Plin. VII, 27. Cr.

15. *Vivere*. Suam otii fugam assiduosque in senectute labores prædicat ipse Cato (haud sane detrectator laudum suarum, ut ait Livius, XXXIV, 15) apud Cic. de Sen. 23. Cf. et de Legg. II, 2, de Orat. III, 33; nec non Plutarch. in vita Catonis. Ciceroni autem ipsi semper Catonem fuisse in ore constat e primo de Legg. c. 2. A. M.

16. *Sunt haud procul*. Desideratur in cod. *haud*. A. Maius hanc particulam scribere primum non dubitavit, sed postea, in Emendd. nescit an satius sit omittere. Mos. omisit. Servare volebam, inquit, cum Sch. et Lehn. vocem *haud*, ab A. M. interpositam, qua non commode carere videbatur posse locus, ut hic sensus exiret. Possem enumerare permultos viros civitati

memorare eos desino, ne quis se, aut suorum aliquem prætermissum queratur[17]. Unum hoc definio, tantam

huic utilissimos : sed nolo esse longus, et a recentiorum hominum commemoratione ideo abstineo, ne, quum hunc, vel illum prætermisero (aliter enim fieri nequit), aliquem offendam. Nunc enim Heinrichio omisi *haud*, quod fecit etiam Steinackerus. Quod vero hic conjicit scribendum esse « et quoniam sunt non procul », non receperim. Si, ut videtur, supplendum censet *nonnulli*, hoc si voluit intelligi noster, addere debuit. Lehnerus ita distinxit : « Omitto ... fuerunt, et qui sunt ... memoria; commemorare eos desino, etc. » Ita quoque Beierus in versione hujus proœmii vernacula distinxit. Censor ψευδώνυμος (Φωσφόρος) in Seebodii Bibl. Crit. 1823, pag. 431, item ejici vult vocem *haud*. Neque vero eidem viro paruimus, qui cap. 2, in verbis *quod non ab his partum* vocem *non* ab A. Maio additam, ejicere nos jubet. Mr. — A. Maius melius scripsisset *non procul*. Cr. — *Et qui sunt haud procul ab ætatis hujus memoria*, F. C. Wolfius in Prolusione, quæ inscribitur : Solemnia literaria d. VI ante kal. mai. in Lyceo Flenopolitano celebranda indicit F. C. W. Lycei Conrector. [Præmittuntur Obss. Critt. in M. T. Cic. Oratt. pro Scauro et pro Tullio et librorum de Rep. fragmenta.] Flenopoli. 1824, 43 pp. 4 : ejus prolusionis p. 16 ait : « *Haud* idem non apte positum videtur, quia Cicero, quum inter viros jam memoratos nemo inveniatur, qui præsentibus temporibus propinquus sit, dicere non potest, se eos commemorare *desinere*, qui non procul a suæ ætatis memoria absint. Maius quidem *desinere* etiam de re nondum cœpta interdum usurpari, ut I, 38, *non desinam te uti teste*, et idem quod *omittere* significare contendit. Sed Cicero verba modo laudata ad Lælium dicit, quum paullo ante utique ad testimonia, atque adeo ad Lælii ipsius testimonium provocaverit. Comparetur totum cap. 38, ubi Lælium Scipio ad suam ipsius experientiam delegat. *Desinere* autem omittendi significatione usquam occurrere, vehementer dubito; cujus rei ego quidem exempla desidero. Neque negatio hoc loco videtur necessaria. Cicero enim mortuos sæpe tamquam viventes saltem in orationibus suis inducit. Maius et ipse emendationem suam improbare videtur in additamentis. Si quis autem, mortuos querelas fundere, nimis durum habuerit, sic hunc locum mecum emendet : « ne quis esse suorum aliquem prætermissum queratur ». *Esse* et *sese* sæpe in codicibus permutantur; et si *sese* pro *esse* perperam scriptum erat, quomodo *aut* in textum venerit, facile intelligitur. Steinackeri emendationem iisdem causis, quibus Maii rejiciendam putavi, probare non possum ». Mihi quidem Wolfii conjectura non displicet, sed admodum displicent mortui querentes, i. e. displicet Wolfii defensio lectionis a nobis servatæ. Ego vero locum ita explicaverim : desino etiam eos commemorare, qui sunt procul ab ætatis hujus memoria, ne quis vestrum vel lectorum (sæpe enim Cicero ita loquitur, quasi de lectoribus, non de colloquentibus cogitet) queratur, majores quidem nominari de de rep. bene meritos, se autem et suos, quorum haud minora fuerint merita, prætermitti. Mr. in Add.

17. *Quer.* Cod. *quæratur.* Alibi contra scribitur *que* ubi requiritur *quæ*. Is

esse necessitatem virtutis generi hominum a natura,
tantumque amorem ad communem salutem defenden-
P. 4 dam datum, ut ea vis omnia blandimenta voluptatis
otiique vicerit [18].

P. 78 II. Nec vero habere virtutem satis est, quasi artem
aliquam [1], nisi | utare. Etsi ars quidem, quum ea non
P. 5 utare, scientia tamen ipsa teneri potest; virtus in
usu sui [2] tota posita est. Usus autem ejus est maximus,
civitatis gubernatio [3], et earum ipsarum rerum, quas isti
in angulis personant [4], reapse, non oratione, perfectio.

autem error duplici ex causa manavisse videtur, nempe modo a pronunciatione dictantis, modo a siglis male lectis : nam q̄ notariis valet *quæ*, sed interdum a librariis lectum est *que*. A. M.

18. *Vicerit*. Nihilominus sapientis Ulyxis anima ap. Plat. Reip. X, p 620 [p. 514, Bekk. tom. III, 1], in mortale corpus reditura, privati otiosique hominis vitam studiose eligit, memor nimirum et tædens exantlatorum laborum in ambitiosa vita et regali. A. M.

II. 1. *Art. aliq.* Est enim *virtus bene vivendi ars*, ut aiunt Stoici ap. August. C. D. IX, 4, XIX, 1, et XXII, 24 [p. 500, 1139 et 1379 ed. Lud. Vivis. Bas. 1570]. Similis fere est Aristotelis locus Reip. VII, 2 : μόνον ἀνδρὸς τὸν πρακτικὸν εἶναι βίον καὶ πολιτικόν· ἐφ' ἑκάστης γὰρ ἀρετῆς οὐκ εἶναι πράξεις μᾶλλον τοῖς ἰδιώταις, ἢ τοῖς τὰ κοινὰ πράττουσιν καὶ πολιτευομένοις. Virtutem omnino activam vult idem Aristoteles apud Themistium or. de præf. suscept. cap. 6. Sed Tulliani loci sententiam nemo melius exprimit, quam Damascius in Isidori vita apud Photium cod. CCXLII, p. 1071, qui locus laudatur cumulatior a Suida voc. μισοπράγμων et voc. Οὐλπιανός. A. M.

2. *In usu sui*. Ut paullo superius *scientia* dicitur, quam vulgo nunc *theoriam* nuncupant; ita *usus* h. l. idem est, quod *praxin* vocant. Quæ horum verborum significationes addendæ Clavi Cic. Ernestinæ. Mr.

3. *Gub.* Plato in Epinomidis (quod opus ei vulgariter tribuitur) fine decernit, ut ad eos, qui summam virtutem adepti sint, summa reip. dignitas deferatur, quum senilem tamen ætatem attigerint. Augustinus de Ord. II, 25: « remp. nolint administrare nisi perfecti ». Tum idem in operis fine ex Varronis testimonio : « Pythagoras regendæ reip. disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam sapientibus, jam beatis. Tantos enim ibi fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum, qui et in regendo pæne divine scopulos evitaret; et, si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret ». Hæc presse imitatur Lactantius; Inst. III, 16 : « Bonos enim facere oportet potius, quam inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur ». A. M. in Add.

4. *Personant*. I. e. valde clamant. Cic. pro Cœl. 20 : « Illæ vero non loquuntur solum, verum etiam personant ». Cf. pro Planc. cap. 35. Alibi ita, ut pro Pison. 10, « quum domus cantu personaret ». Ca.

Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte
honesteque dicatur, quod *non* [5] ab his partum [6] con-
firmatumque sit, a quibus civitatibus jura descripta
P. 123 sunt. Unde || enim pietas? aut a quibus religio [7]? unde
P. 6 jus aut gentium, aut hoc ipsum civile quod dicitur?
unde justitia, fides, æquitas? unde pudor [8], continen-

5. *Non*. Ansus sum addere *non;* ita enim sententia postulare videtur. A. M.

6. *Ab his partum confirmatumque sit*. Vocem *partum* sollicitandam haud arbitror. Locutionem autem fortasse imitatur Augustinus C. D. II, 2, dum ait, « Romam partam veterum auctamque laboribus ». A. M. — *Non ab his partam*. Cf. Tuscul. V, 2 : « tu (philosophia) urbes peperisti ». Orator. 32 : « dialectici spinosiora multa pepererunt ». Cf. Schütz. Lex. Cicer. Adde Liv. I, 19, V, 1, ibique Drakenburch. Nec aliter Terent. Eunuch. I, 2, 69, *parere amicos;* ita enim recte correxit Bentlei. ubi Ruhnken. (pag. 167 ed. Bruns.) « *parere* idem est quod *parare*, acquirere ». Sed *parata* victoria est *facilis*, ac proinde differt a *parta*, docente eodem Ruhnkenio ad Rutil. Lup. II, 6, pag. 109. Cr. — Vocem *non* post A. Maium receperunt edd. omnes, neque ego ei litem moveo, quippe qua sententia loci carere non possit. Monet etiam A. Maius, ne dubitemus de veritate lectionis *partum* et monet idem nota Creuzeri. Sed quum vox *non* absit a cod. non plane vana esse videtur suspicio, eam in voce *partum* latere, videlicet ut conjecturæ locus sit, scriptum fuisse « quod ab his non ortum », vel *actum*, vel « auctum confirmatumque sit ». Sic Terent. in Andr. III, 2, 9 : « Vel hoc quis non credat, qui te norit, abs te esse ortum? » Sed manum abstineo a corrigendo, quum vocem *non* malim eo loco positam, quo eam inseruit A. Maius et præterea verbum *parere* sententiæ sit admodum accommodatum. Quod ad sententiam Noster mox eodem capite similiter : « nempe ab his, qui hæc disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus ». Mo.

7. *Religio*. Politicum religionis genus docent apud Augustinum C. D. IV, 27, 31, VI, 5 (et alibi); Scævola et Varro, quorum utrique etsi politica religio videtur falsa (quippe ficta ab hominibus), tamen adeo necessaria dicitur, ut expedire existiment falli in religione civitates. Hinc ille politicus Veterum mos Servio memoratus ad Æn. III, 80 : « majorum hæc erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos et pontifex ». Vide, quæ de Numa dicenda sunt inferius in hoc opere, lib. II. Ceterum quod quidam aiunt de Deo opinionem a legumlatoribus fuisse inter homines invectam, id egregie coarguit, ut principii petitionem, Sextus Empiricus, lib. I contra Phys. sect. 31 : licet enim quærere, undenam ipsi legumlatores, quum nemo Deum esse tradidisset, Dei notitiam hauserint. [πόθεν οἱ νομοθέται, μηδενὸς πρότερον παραδόντος αὐτοῖς θεοὺς, ἦλθον εἰς ἐπίνοιαν θεῶν; pag. 556 ed. Fabr. Mo.] Conf. etiam Lactantium de Ira D. cap. 10. A. M.

8. *Pudor*. Pudoris originem verissime repetit Cicero Off. II, 4, ab

tia, fuga turpitudinis[9], appetentia[10] laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? Nempe ab his, qui hæc disciplinis informata[11], alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus[12].
P. 7 Quin etiam Xenocratem ferunt[13], nobilem in primis

inita vitæ societate. Reapse barbari, præsertim solivagi, verecundia prope omni carent. A. M.—Cf. Legg. I, 19.

9. *Turpitudinis.* Ita [*turpido* pro *turpitudo*] scribit etiam Tertullianus de Cor. mil. XIV : quo in loco frustra Gesnerus in Thesauro suspicabatur vitium librarii, frustra quidam editores reponebant *turpitudo*. Sic obtinuit *pinguedo* pro *pinguitudo*. A. M. — *Turpitudinis.* In loco Cic. de Legg. I, 19, 51, codex egregius Bruxianus itemque Cassellanus habent *torpidinem*, ubi nunc legitur *turpitudinem*. Vid. Gœrenz. ad eum locum, pag. 81. et Moser. p. 124 ed. Mos. et nostr. Cr. — Ego vero cum Heinrichio et Steinackero rescripsi *turpitudinis*; neque enim credo, Tertulliani usui Ciceronis scriptionem esse accommodandam, cui quidem has delicias Gesnerus invidere non debuit, neque vero noster ad inveniendum faces prætulisse videtur. Ceterum isto Tertulliani loco Rigaltius edidit *turpitudo*, pag. 109. Mr.

10. *Appetentia.* Verbo *appetentia* in malum sensum usus est Cic. Tusc. IV, 7, 15, in bonam partem Plin. N. H. XXIII, § 19, p. 301 Hard. « artium ... liberalium appetentia ». Mr.

11. *Informata.* I. e. constituta. Cf. Offic. I, 4; pro Sulla, 18, ibique Græv. et Ernesti Cl. Cic. Adde Legg. I, 9, fin. « quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima et inchoata intelligentia, genera cognovit, confirmat ipsa per se rationem et perficit ». Cr.

12. *Sanxerunt ... legibus.* Sane Plato in Politico, p. 258 et 293, hominem politicum in sapientium numero collocandum esse decernit. Quin adeo Platonica hominis definitio est apud Sextum Emp. Pyrrh. II, cap. 5 et 16, nec non I contra Logic. 281 : ἄνθρωπον εἶναι ζῶον ἐπιστήμης πολιτικῆς δεκτικόν, « hominem esse animal scientiæ politicæ capax ». Quamquam idem Sextus, instituto suo contradicendi, definitionem hanc vituperat. A. M.

13. *Xenocratem ferunt*, etc. Locum hunc libere citari a Servio ad Æn. VII, 204, omisso Ciceronis nomine, nunc primum videmur cognoscere. En autem Servii verba : « Xenocratis est, qui quum primus philosophiæ scholam aperuisset (quod antea in porticibus de philosophia tractaretur) et interrogatus esset, quid præstare posset discipulis, respondit : ut id voluntate faciant, quod alii jure coguntur ». Item nunc primum cognoscimus, hunc locum a Lactantio quoque e politico Tullii procemio fuisse decerptum, Inst. VI, 9 : « Sed concedamus sane, ut id natura, vel, ut ait philosophus, sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur ». De Xenocrate lege Laertium, IV, 2, qui narrat, eum, præter alios libros, scripsisse de Rep. unum, et de discipulis duos. Xenocrati discipulo Academiam suam reliquit Plato, teste Augustino ep. CXVIII, 16, et C. D. VIII, 12. Xenocraten irridet Aristoteles apud Athen. XII, 7; at illum cum discipulis philosophantem memorat Plutarchus apoph. reg. ed.

P. 124 philosophum, quum quæ | reretur ex eo, quid assequerentur ejus disciputi, respondisse, ut id sua sponte facerent, quod cogerentur facere legibus. Ergo ille civis [14], qui id cogit omnes imperio legumque pœna, quod vix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam his, qui illa disputant [15], ipsis est præfe-
P. 8 rendus doctoribus [16]. Quæ est enim [17] istorum oratio tam exquisita, quæ sit anteponenda bene constitutæ

Reisk. t. VI, pag. 726, et apupbtb. lae. pag. 825. Xenoeratis a vitio retrabentis discipnlos exemplnm profert Hieronymus, Comm. io Os. I, 1. Eadem super re legatur, præter Horatinm, Sat. II, 3, 254, Fronto ad M. Cæs. I, 1; Val. M. VI, 9, ext. 1; Augustin. ep. CXLIV, 2, nec noo contra Julian. pelag. I, 12. Xenocrates *severissimus philosophorum*, Cie. Off. I, 30; *gravissimus*, Tnse. V, 18. A. M.

14. *Ergo ille civis ... omnes*. Mos. « Ergo ille, eives qni id e. omnes ». In ed. pr. est : « crgo ille eivis qui ... omnis » sine interpunetione, qnam dicnnt. Unde fecit Villem. « ergo ille eivis qni id eogit omoes », Schutzius, nihil monens : « crgo ille eivis, qui cogit omnes », omisso *id*. Cujns scriptiunis velim ratiooes nubis reddidisset vir Cl. Nobiscnm faciunt Steinäckerus et Heinrichius. Lebnerus ut A. M. scripsit. Vir qnidam doctus, cujus nomen silentio premo, coojecit : « Ergo ille civis, qnem id cogit omnis imperi legnmque pœna », infaustis avibus, si quid *video*. Mr. — Solo notatur. Cf. Herodot. I, 29.

15. *Illa disputant*. Cie. de N. D. III, 40 : « qnæ dispntavi, disserere malni, qnam judicare » : ubi vid. not. p. 692, 803 ed. nostr. et Mos. *Disputare* proprie est pbilosophorum. Schutz. in voc. Cr.

16. *Doctoribus*. Cie. de Orat. I, 44 : « Bibliotbecas me hercnle omninm pbilosopborum nnus mibi videtur XII tabularum libellus ... superare ». Cr. — Hoc Tulliani operis caput sine dubio præ oculis Lactantius babnit (ut nunc primnm innotescit), qunm Inst. III, 16, scripsit : « sapientia antem, nisi in aliqno actu fuerit, quo vim suam exerceat, inanis et falsa est : recteque Tullius civiles viros, qni remp. gubernent, qni urbes ant novas constitoant, ant coustitutas æquitate tueantur; qni salntem libertatemque eivium vel bonis legibus, vel salubribus eonsiliis, vel jndieiis gravibus eonservent, pbilosophiæ doctoribus præfert ». A. M.

17. *Quæ est enim*. Ita eorrigendnm fnit, etiamsi ipsins codicis eorrector vitiosnm illod *quæ etenim* non sustulisset, qnod est in contextn ed. princ. Nusquam enim Cicero *etenim* ita ponit in qnæstiooe, paucissimis locis post initinm, plerumque in principio propositionis. Recte antem scriptnm est *quæ est enim*, non *quæ enim est*; eo sensn ut sit i. q. *nulla sane est*, qua significatione in hac formula verbnm *est* in medio poni solere docnit Gœrenz. ad Cic. de Legg. I, 12, 34, pag. 52. Ita Noster de Fin. II, 5, 16, pag. 139 Gœr. « Quis est enim, qui non videat? » pro « nemo enim sane est ». Mr.

P. 125 civitati publico jure, et moribus[18]? Equidem, || quem-
admodum urbes magnas atque imperiosas[19], ut ap-
pellat Ennius, viculis et castellis præferendas puto,
sic eos, qui his urbibus consilio atque auctoritate
præsunt, his, qui omnis negotii publici[20] expertes
sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et
P. 9 quoniam maxime rapimur ad opes augendas generis
humani, studemusque nostris consiliis et laboribus
tutiorem et opulentiorem vitam hominum[21] reddere,
et ad hanc | voluptatem[22] ipsius naturæ stimulis inci- P. 126

18. *Bene constitutæ civitati publico jure, et moribus.* Ita cum Heinr. Steinack. et Sch. primæ manus scriptio restituenda fuit, quam A. Maius ex correctoris sententia in pejus mutavit : « civitati, publico juri, et moribus », quemque secutus est Lehn. Recte enim Sch. monet Ciceronem loqui de civitate, quæ sit publico *jure* et moribus bene constituta. Quæ quum ita sint, probari etiam non potest Villemanii versio : *qu'un état sagement ordonné, qu'une constitution sociale, que des mœurs publiques ?* qui de suo quædam addere non dubitavit. Ma.

19. *Quemadmodum urbes magnas atque imperiosas.* Videri Ennium in Annalibus, existimat Sch. hexametrum hac clausula finiisse : « ... urbes magnas atque imperiosas » : cui suspicioni nihil obstat. Ma. — Periit Ennii locus. Augustinus C. D. XV, 19, Romam ipsam dicit *imperiosissimam civitatem.* Item XIX, 21. Apud Tullium Orat. 34, *imperiosi populi.* A. M. — Cf. Schütz. L. C. ibique etiam Cic. de Fin. II, 32, § 105 : « nimis imperiosi philosophi », de Epicuro. Ca.

20. *Neg. expertes*, etc. Verba hæc virgulis inclusa citat libere Fronto ex Tullii opere de Rep. (omissa libri nota) in exemplis elocutionum voc. *expers.* A. M.

21. *Vitam hominum.* Ex græco βίος ἀνθρώπων ductum, i. e genus hominum s. homines. Wyttenb. ad Cic. de N. D. I, 2, pag. 716, coll. I, 24, pag. 753. Villem. vertit : *existence humaine*, additque in annotatione, memorabilem in primis esse hunc locum, quia hæc sententia de excolendo toto genere humano eoque ad altiorem perfectionis gradum evehendo rarissima sit apud veteres scriptores. Mr.

22. *Voluptatem.* Mutat in *voluntatem* Moser, et sic mutationi suæ patrocinatur : « Cod. *voluptatem* et sic edd. quæ adhuc prodierunt, omnes. Et primo quidem adspectu nihil *naturæ stimulis* accommodatius videri possit, quam *voluptas.* Sed accuratius inspicienti locum apparebit, nihil ei minus convenire, et Ciceronem certe, proprietatis sermonis, si quis alius, studiosissimum, de eo, quod fit *consilio* et *labore*, dicere vix posse, nos *ad eam voluptatem* incitari. Quare facere non potui, quin crederem a Cicerone profectum esse *voluntatem.* Volumus enim id, ad quod naturæ stimulis incitamur; volumus id, quod efficere studemus. Ita Noster Tuscul.

tamur : teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cujusque; neque ea signa audiamus, quæ receptui canunt [23], ut eos etiam revocent, qui jam processerint.

III. His rationibus tam certis tamque illustribus opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores, qui sint republica defendenda [1] sustinendi : leve sane P. 10
impedimentum vigilanti et industrio [2]; neque [3] solum P. 91
|| in tantis rebus, sed etiam in mediocribus vel studiis,

IV, 6, 12 : « Simul objecta species cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id impellit ipsa natura. Id quum constanter ... fit, ejusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus voluntatem..... Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat ». Tale quid etiam sensisse videtur interpres gallicus, qui vertit : *nous sommes excités à cette heureuse tâche*. »

23. *Receptui canunt.* Atqui Cicero ipse signa hæc, quæ receptui canerent, audienda sibi aliquando putavit, veluti ad Att. II, 5, 16, quibus in locis grave præ se fert politicæ vitæ tædium, privatæque amorem. De re deliberat etiam Tuscul. V, 1. Neque id mirum in variis vitæ humanæ vicissitudinibus; præter quam quod Cicero, Academicæ sectæ addictus, diserte de se ait Tusc. V, 11 : « nos in diem vivimus; quodcumque animos nostros probabilitate percussit, id dicimus : itaque soli sumus liberi ». A. M.

III. 1. *Republica defendenda.* Sch. nihil monens dedit *in republica defendenda*. Et ita ego dudum conjeceram, addideramque: vix credo, Ciceronem dicere voluisse: « labores, qui propter reipublicæ defensionem sint sustinendi », sed potius : « labores, qui sint sustinendi in reipublicæ defensione, vel si quis rempublicam defendere velit ». Scribendum igitur videtur, in opere præsertim tanta cura ab auctore elaborato : *in republica*. Neque nunc me ejus suspicionis pœnitet, quamquam manum a corrigendo abstineo. Villem. ad nostram sententiam vertit *dans la défense de l'état*. Mr.

2. *Vigilanti et industrio.* Junxit hæc Cicero etiam in Epist. ad Att. VIII, 11, pag. 726 ed. Ern. min. « vigilantem hominem et industrium ». Or. pro Cœl. 31, 74 ; « quæ nisi vigilantes homines, nisi sobrii, industrii, consequi non possunt ». Mr.

3. Cod. *neque tai solum ;* sed *tai* deinde expunctum, quæ fuit metathesis τοῦ *ita*, vocabuli hoc loco minime ferendi. — *Neque solum in tantis rebus.* Quod ait A. Maius in nota critica, *ita* ferri non posse, id quidem est certissimum. Sed undenam scit vir doctissimus, *tai* esse per metathesin scriptum pro *ita ?* Nonne fieri potest, ut in *tai* sit vestigium vocis *tantis* jam prius vel in priore ἀπογράφῳ obliteratæ; quam quum legere non posset aliquis, ejicere tamen noluit : sed quum sentiret *tantis* requiri, reposuit ante *rebus :* ut fortasse antiquitus scriptum fuerit : « neque tantis solum in rebus ». Præponi autem *tantus* cum emphasi notissimum est, Nostro etiam valde usitatum; v. c. de N. D. I, 1, 2 : « Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate et dissensione». Mr.

vel officiis, vel vero etiam negotiis contemnendum.
Adjunguntur pericula vitæ, turpisque ab his formido
mortis fortibus viris opponitur : quibus magis id mi-
serum videri solet, natura se consumi[4] et senectute,
quam sibi dari tempus, ut possint eam vitam, quæ
tamen esset reddenda naturæ, pro patria potissimum
P. 92 reddere[5]. Illo vero se loco copiosos et disertos | putant,
quum calamitates clarissimorum virorum, injuriasque
iis ab ingratis impositas civibus colligunt[6]. Hinc enim P. 11
illa et apud Græcos exempla[7], Miltiadem victorem do-
mitoremque Persarum, nondum sanatis vulneribus[8]

4. *Natura se consumi et senectute.* Similiter loquutus est in Or. pro Planc. 37, 90 : « si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset ». Ad v. « vitam, quæ ... esset reddenda naturæ » conferri potest Tusc. I, 39, 93 : » At natura dedit usuram vitæ, tamquam pecuniæ, nulla præstituta die ». Quod h. l. dicit *copiosos et disertos* variavit in Or. pro Cæcin. 23, 64, ubi est « mihi, non copioso homini ad dicendum ». Mr.

5. *Vitam ... reddere.* Cicero Tusc. I, 48 : « claræ mortes pro patria oppetitæ non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent ». Confer Cic. pro Sextio, 21. Idem Fin. II, 30, queritur, quod philosophi in suis lectulis plerumque moriantur. Juvenalis tamen, X, 120, Ciceronis necem ob eloquentiam in reip. tutela collocatam, deplorat : » ingenio manus est et cervix cæsa ... ridenda poemata malo, Quam te conspicuæ divina Philippica famæ ». Sic ait et Lactantius Inst. II, 3, VI, 18. A. M.

6. *Colligunt.* De his legendus Aristoteles Reip. III, 13, qui in multis populis hunc morem observat insectandi claros viros propter eorum nimiæ gloriæ vel invidiam, vel metum. A. M.

7. *Illa et apud Græcos exempla.* Cf. F. A. Wolf. ad de N. D. I, 5, pag. 810 ed. nost. et Mos. cf. I, 39, pag. 179, et ad de Legg. I, 7, pag. 57, sq. ed. Mos. et nost. Fortasse tamen legendum : « illa tot apud Græcos exempla », vel *et* transponendum hic ante vocem *Miltiadem*. Cr. — Neutra ratio displicet. Sed neque aliquid mutandum, neque hunc locum in iis esse ponendum existimo, quibus Cicero *et* scripserit pro *etiam*, ut est in locis a Cr. ex Cic. de N. D. laudatis. Sed scripsit *et apud Græcos*, postea additurus : *et apud nostros* v. *nos :* quod facere omisit, postquam longiora interposuerat exempla, et mutata constructione perrexit infra : « Nec vero levitatis, etc. quæ ... etiam in, etc. » Mr.

8. *Vuln.* Cod. *volneribus* pro *vulneribus*. Scriptum o pro *u* maxime dominatur in libris Lucretianis. Apte autem monet Longus pp. 2216, 2222 apud Latinos o et *u* fuisse interdum confusas, ita tamen ut, etiam quum scriberent o, legerent *u*. Lege et Valerianum pag. 2289—90, Papirianum p. 2292. A. M.—*Vulneribus iis.* Non fuit illa, quam narrat, clarissima victoria Marathonia, sed vulneratus fue-

iis, quæ corpore adverso in clarissima victoria accepisset, vitam, ex hostium telis servatam, in civium vinclis profudisse; et Themistoclem patria, quam liberavisset, pulsum atque proterri || tum, non in Græciæ P. 73
portus per se servatos, sed in barbariæ sinus confugisse, quam afflixerat. Nec vero levitatis[9] Atheniensium crudelitatisque[10] in amplissimos cives exempla deficiunt[11]: quæ nata[12] et frequentata apud illos, etiam in gravissimam civitatem nostram dicuntur redundasse. Nam vel exsilium Camilli, vel offensio[13] com-

rat in expeditione in Paron insulam. Tu vid. Herodot. VI, 132—136; adde Marx ad Ephorum, § 107, pag. 212; Corn. Nep. I, 7, ibique interprr. Cr.

9. *Levitatis.* Græcorum levitatem a Cicerone passim suggillari videmus, observante etiam Hieronymo comm. ad Galat. lib. 1, 3, et Lactantio, Inst. III, 14. Tum idem Hieronymus loco cit. et ep. X, 3, verba ex oratione mutila pro Flacco laudat, quæ nondum inter ejusdem reliquias relata video. En textum Hieronymi: « doctissimi quippe [ed. Lond. et Par. *quique*] Græcorum, de quibus pro Flacco agens luculenter Tullius ait ingenita levitas et erudita vanitas ». Cur Græci sint leves dicit Servius ad Æn. VI, 724: « Afros versipelles, Græcos leves videmus: quod natura climatum facit, sicut Ptolemæus deprehendit ». Confer Cic. in Rull. II, 35. A. M.

10. *Crudelitatis.* Atheniensibus crudele visum utile, dicit Cicero de Off. III, 11. Quare merito ait de Or. III, 34, doctrinæ quidem a Græcis, sed virtutis a Romanis exempla esse repetenda; quorum clementiam belle opponit Græcorum crudelitati græcus auctor Dionysius Halic. in fragm. ed. Mediol. XIV, 8 seqq. A. M.

11. *Nec vero . . . exempla deficiunt.* Mirum est, quod post enarrata duo levitatis Atheniensium et crudelitatis in amplissimos cives exempla addit, exempla non deficere. Quare fortasse aliquis conjiciat legendum esse: « nec vero plura », vel « alia etiam », vel « alia præterea levitatis ». Sed hæc, credo, possunt intelligi. Mr.

12. *Quæ nata.* Viden' quam callide velare studeat Romanorum paria facinora. Cr. — *Civ. nostram.* Schütz. mittit *nostram*, nihil monens.

13. *Offensio commemoratur Ahalæ.* Monet ad h. l. Kobbius, interpres Germanicus, voce *offensio* significari videri, Ciceronem cum Livio facere, qui lib. IV, 21, Ahalam accusatum quidem neque vero damnatum fuisse narrat: quum Valer. Maximus, V, 3, eum in exsilium ejectum et auctor orationis spuriæ pro Domo (32) honorifice revocatum esse referant. Idem K. laudat ad locum de Mario Cic. de Orat. III, 2, 8, ubi est: « Non vidit (Crassus) flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiæ, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua

memoratur Ahalæ, vel invidia Nasicæ[14], vel expulsio
P. 74 Lænatis, vel Opimii | damnatio, vel fuga Metelli[15], vel
acerbissima C. Marii clades, principum cædes[16], vel
eorum multorum pestes, quæ paullo post sequutæ
P. 13 sunt[17]. Nec vero jam meo nomine abstinent; et, credo,
quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque
otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur, et amantius[18]. Sed haud facile dixerim, cur

ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset ». Quem ego locum plenius ailsrripsi, quam A. Malus in notula, ut ejus cum nostro similitudo clarius appareat. Mr. — « M. Furius Camillus et M. Servilius Ahala, quum essent optime de rep. meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis, quum in exsilium profugissent, etc. » Cicero pro Domo, 32. A. M.

14. *Nasicæ.* « Nasica, ut invidiæ subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus est ». Aur. Victor, cap. 64. Vide etiam Val. Max. V, 3; Plin. VII, 34; Cic. pro Flac. 31. A. M.

15. *Metelli.* Popil. Lænas, Opimius, et Metellus damnati sunt ob rem fortiter, quamquam justo crudelius, gestam contra partes Gracchanas: namque unus Opimius tria millia civium judiciaria inquisitione occidisse perhibetur apud Augustinum C. D. III, 24. De his viris sæpissime Cicero, ut in Cat. I, 2; ad Quir. III; pro Domo, 31; pro Sext. 67; pro Planc. 28, 29; In Pis. 39; pro Mil. 3, 30; de ære al. Mil. 5; Phil. VIII, 4; Brut. 34; de Or. II, 25, 30, 31, 39, 40; Part. 30. A. M.

16. *Principum cædes, vel eorum multorum pestes.* Habes enumerationem eorum, qui qualicumque modo vel seditionibus vel factionibus sive patria pulsi sive ad perniciem acti sunt. Unumquodque exemplum inducitur particula *vel;* solum illud, quod dicitur *principum cædes*, ea caret, neque etiam aliud quidpiam narrat, nisi quod statim subsequitur; « vel eorum multorum pestes, etc. » Mihi quidem veri videtur simillimum, verba *principum cædes* a margine, ut explicationem illorum, fuisse adscripta, indeque in orationis seriem esse recepta: præsertim quum singulari usu *pestes* h. l. ponatur, plurali numero, pro *interitu.* Mr. — Fortasse tamen ista verba ita defendi possunt, ut *principum cædes* per ἐπεξήγησιν accipias, ac de optimatium nece, a Mario post reditum irrogata; verba autem *eorum multorum* ad multa illa millia referas, quæ a Sulla deinde quum in bello, tum inermes occisa sunt. Aut excidit *vel* ante *principum?* Cr.

17. *Quæ... sequutæ sunt.* Intellige clades Syllæ, Catulli, Lepidi, Sertorii, etc. Exin Cicero ad loquendum de proprio consulatu transit, quod facit etiam pro Mil. 3 et 30, postquam Ahalæ, Nasicæ, Opimii, Mariique, ut hic, nomina commemoravit. Consulatum decimo anno ante hoc opus de Rep. scriptum Cicero gessit. A. M.

18. *Amantius.* In his amicis admonitoribus erat Atticus. Cic. ad Att. II, 19: « dices, fortasse, dignitatis ἅλις, tamquam δρυός; saluti, si me

quum ipsi discendi, aut visendi causa maria tramittant[19]
|| .... [20]

P. 259 IV..... salvam[1] esse consulatu abiens in concione, populo romano idem jurante, juravissem, facile injuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt,

amas, consule ». In primis vero Quintus frater. Cic. de Or. III, 4 : « mihi sententia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti ». Ceteroqui Brutus ep. 17, gloriationem Ciceronis timiditatemque simul objurgat. A. M.

19. *Tramittant.* Ita cod. Docet autem Longus pag. 2228 hoc verbum ab aliis plene poni, ab aliis lenitatem intuentibus minui; nempe dici *transmisit* et *tramisit.* A. M. — *Tramittant.* .... Finit Viliem. hanc periodum ita, ut addat : *s'étonnent de voir braver de plus grands périls pour servir la patrie :* additque non esse difficile ad conjiciendum, quid in hac parva duarum paginarum lacuna interciderit. Ciceronem existimat pergere in disputando, quanti sit habendus animus pro patria cuncta et facere et perferre paratus, cujus ipse satis ampla ediderit specimina : quantum præstet illud studium ceteris, quibus homines trahuntur : quantos sibi honores decreverint cives grati, quam honorificum fuerit de se consulatu decedente populi judicium ; cujus sententiæ vestigia supersunt in verbis, a quibus proximum, quod sequitur, fragmentum incipit. Mr. — An hæc Cicero ad Atticum refert, qui adolescens Athenas olim concesserat causa obsequendi studiis suis, ut loquitur Nepos? Sic idem Cicero Acad. I, 2 : « meos amicos, in quibus est studium, in Græciam mitto, id est, ate. » An potius philosophorum, sapientiæ acquirendæ causa, peregrinationes et labores narraturus erat? Sane de Fin. V, 29 : « cur Plato Ægyptum peragravit? etc. Cur Pythagoras et Ægyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria transmisit? » Quæ sunt quodammodo politicæ hujus lacunæ supplementa. Sic loquitur Hieronymus ep. LIII, 1, de itineribus Platonis, Apollonii, et aliorum eruditionis causa. Sed enim hoc politico loco vox *ipsi* fortasse refertur ad Romanos Ciceronis admonitores : nisi forte sequebatur *philosophi.* Jam in sequenti hiatu quid amiserimus, ex utriusque limitis vestigiis haud obscure cognoscitur. A. M.

20. Desiderantur paginæ duæ.

IV. 1.... *Salvam,* etc. Quænam huic locu in lacuna præcesserint, docet fere Cicero in Pis. 3 : « ego quum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno plebis prohiberer, quæ constitueram, quumque is mihi tantummodo, ut jurarem, permitteret, sine ulla dubitatione juravi, remp. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi populus romanus universus illa in concione non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, quum meum jusjurandum, tale atque tantum, juratus ipse una voce et consensu approbavit ». Eadem narrat Cic. ad Fam. V, 2. A. M.

quam laboris; neque tantum molestiæ, quantum gloriæ[2]; majoremque lætitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex lætitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi[3], accidisset, qui possem queri? || quum P. 260
mihi nihil improviso, nec gravius, quam exspectavissem pro tantis meis[4] factis, evenisset. Is enim fueram, cui[5] quum liceret aut majores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter variam[6] suavitatem P. 15

2. *Neque tantum molestiæ, quantum gloriæ.* Non possum, quin verba hæc mihi aliquantum suspecta esse profitear. Quo enim diutius considero locum, eo magis videntur supervacanea. Amat quidem Noster copiam quamdam et variationem sermonis; neque vero Hebræorum poetarum modo eadem, quæ in priore versiculi parte dixerat, in altera aliis quidem verbis, sed eodem plane sensu recinit. Quid autem, quæso, interest hoc loco inter *honorem* et *gloriam*? quid inter *laborem* et *molestiam*? nisi quod alterum quodque prioris interpretatio, eaque plane otiosa, esse videtur. Egregiam contra dilatationem primi membri (*quamquam ... laboris*) habent verba *majoremque ... dolorem*, quibus nihil est Cicerone dignius. Ad rem facit de Or. III, 4, 14, « summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur ». Mr.

3. *Ut dixi.* Periit id dictum in lacuna. Confer autem post red. in sen. 14. A. M.

4. *Pro tantis meis*, etc. Consulatus sui facta narravit Cicero commentario græco, quem latinum quoque perficere cogitabat, ad Att. I, 19, 20: tum poemate, ad Att. I, 19; ad Fam. I, 9; quod poema Ambrosiano Tullii interpreti ad Planc. 30, 2, videbatur minus dignum talis viri nomine: tum longa epistola ad instar voluminis ad Pompeium, ut ait idem Ambrosianus vetus interpres ad Planc. 34. Præterea non sine ejusdem, ut puto, hortatu de consulatu illo scripsit Atticus commentarium græcum, qui non satis ornatus Ciceròni visus est, ad Att. II, 1. Denique Lucceius historicus Ciceronis precibus exoratus idem argumentum se tractaturum recepit, ad Fam. V, 12; ad Att. IV, 6. De aliis, quos Cicero sperabat super suo consulatu scripturos, vide ad Att. I, 20. Multa de consulatu suo dicturum fuisse denuo Ciceronem in latina, quam moliebatur, historia, cognoscimus ex primo de Leg. cap. 3. A. M.

5. *Is enim fueram, cui quum liceret ... non dubitaverim.* Paullo rarior est hæc constructio, pro *qui*, *quum si* v. *mihi* liceret, etc. Mr.

6. *Propter variam suavitatem.* Nonnemo, credo, exspectaverit *variorum*, ut ad *studiorum* referatur. Sed ut a corrigendo abstineam, facit tum minus gratus auribus sonus, tum vero ipsius Ciceronis locus de Fin. II, 3, 10, ubi est: « Varietas ... latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur: sed transfertur in multa disparia: varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna. Voluptas etiam varia dici solet, quum percipitur e multis dissimilibus rebus, dissimiliter efficientibus voluptates ». (Ubi cf. Gœ-

studiorum, in quibus a pueritia vixeram; aut si quid accideret acerbius universis, non præcipuam, sed parem cum ceteris fortunæ conditionem subire; non dubitaverim[7] me gravissimis tempestatibus, || ac pæne P. 49
fulminibus[8] ipsis obvium ferre, conservandorum ci-

renz. pag. 125, 126.) Et eodem certe jure, similique sensu *suavitatem* b. l. *variam* dici posse, quis negaverit? Ceterum *varius* græca vox est a βαλιός. Ms.

7. *Non dubitaverim.* Ante hæc verba excidisse videtur *qui*. Ca. — Mihi quidem non excidisse videtur *qui*, sed ex superioribus *cui quum liceret* subaudiendum, quasi dictum sit: « qui, quum mihi liceret, etc. » Ms.

8. *Ac pæne fulminibus.* Ita primo statim obtutu legendum censueram, neque me pœnituit ejus suspicionis postquam A. Maii notulam in Additamm. legi, qui favere dicit lectioni *fluminibus* vulgare proverbium et sacri Ecclesiastici (4, 32) locutionem. Egregie vero a viro doctissimo in subsidium vocatur versio Bibliorum vulgata, ubi hæc est elegans latinitas: « Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluvii ». Neque melius fulcit illam lectionem tritissimum istud proverbium *adverso flumine natare* v. *contra torrentem niti* (de quo v. Erasmi et all. Adagia pag. 529), quum nihil fere illa habeat, quo se commendet. Nam primum voce *pæne* gradationem significat, quasi dicat: obviam se ferre tempestatibus difficile est, neque cujusvis; sed fulminibus etiam sese opponere, majus. Tum vero vox *ipsis* certissimam facit nostram lectionem: significat enim i. q. ac pæne fulminibus tempestatum v. fulminibus, a quibus vel ii sibi cavere solent, qui tempestatibus se obvios ferunt. Laudare etiam, si res posceret, possemus Cic. Philipp. V, 6, 15, p. 115 sq. ed. Wernsd. « En causam, cur lex tam egregia, tamque præclara, maximo inobri, tempestate ... inter fulmina et tonitrua ferretur ». Ubi de vera quidem *tempestate* loquitor, et ad augendam rem *fulmina* addit, tempestatis comites. De se ipso autem loquens dicit Tuscull. II, 27, 66: « Non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus ». Schützius cum rell. recepit *fulminibus*, additque: Equidem si Cicero metaphoram sumpsisset a tempestate maritima, pro *fluminibus* mallem *fluctibus*. Sed si ad procellam ac tonitrus in itinere terrestri respexit, utique præstat *fulminibus*. — Et præfert *fluctibus* Censor Lips. l. c. n. 7, quum a pr. m. fuerit *fluminibus*. Poterat laudare in suam rem duo insignia Ciceronis loca, quæ admodum favent conjecturæ Schützii. Prior est pro Milone, 2, 5: « Equidem ceteras tempestates et procellas, in illis dumtaxat fluctibus concionum, semper putavi Miloni esse subeundas ». Posterior pro Planc. 4, 11: « Nostrum est autem, qui in hac tempestate populi jactamur ac fluctibus, ferre modice populi voluntates ». Ms. — Cf. Annall. literarr. Heidelbb. ubi item *fulminibus* conjeceram. At Villem. nil monito lectore vertit: *Et n'était-ce pas volontairement que j'avais couru au-devant des plus terribles tempêtes et des fleuves débordés.* In libr. de Legg. 1, 7, p. 53 ed. Mos. et nostr. Cod. Monac. vice versa dat *fulminum* pro *fluminum*. Ca. — Beie-

vium causa, meisque propriis periculis parere commune reliquis otium 9. Neque enim hac nos patria lege genuit, aut educavit, ut nulla quasi alimenta exspectaret 10 a nobis, ac tantummodo nostris ipsa com- P. 16

rus in libro qui inscribitur *Archiv für Philol. und Pädag.* I, 3, pag. 509, *fluctibus* præfert, quum in versione hujus prooemii germanica scripserit : *Stürmen und fast Wogen*. Ma.

9. *Non dubitaverim ... otium.* Hinc Capito apud Senecam Controv. III, 17 : « Romulus horum mœnium conditor, et sacratus cælo parens, non tantam urbem fecit, quantam Cicero servavit ». Confer Cic. in Cat. III, 1. Ceterum Sallustius apud Quintil. IX, 3, post med. Ciceronem amara ironia dicit « Romulum Arpinatem ». Sed amanter Plinius, VII, 30 : « salve primus omnium parens patriæ appellata ». Tum Juvenalis, VIII, 244: « Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit ». A. M. — Wolfius l. c. pag. 17 : « Hoc loco primum *cui* in *qui* mutandum videtur. Nescio enim, unde *dubitaverim* pendere possit. *Licet* autem non raro absolute poni, si persona facile suppleri possit, lexica jam docent. In ipsa germanica translatione pronomen demonstrativum seu personale, si omitteretur, non desiderares. Tum *fluctibus* pro *fluminibus*, cujus loco *fulminibus* secunda manus præbet, scribendum puto. [Improbante Censore hujus libelli in Bibl. Crit. Seebodii, 1825, in-4, p. 444-447, qui laudat Liv. XLV, 41, princ. ubi est *fulmen* pro *calamitas*.] *Tempestas* enim et *fluctus* sæpissime a Cicerone conjunguntur, atque calamitatem a Clodio sibi inflictam cum *fluctibus* comparare solet, qui per ipsum a communi peste depulsi in se redundarint. Vid. de Orat. I, 1. Verbum *fulmen* non sine adjecto genitivo rei, cui fulmen inest, a Cicerone usurpatum videtur : ut « fulmen imperii, fulmina doloris, etc. » [Compensatur ista genitivus addito *ipsis*.] *Flumen* autem ea, quam hic habere deberet, significatione apud Ciceronem nusquam legitur ». Nihil his addimus post ea, quæ diximus ad locum ipsum in annotationibus nostris. — Janus Bakius in censura editionis Heinrichianæ (Bibl. Crit. Nov. I, p. 145) unice probat *fluctibus*, laudatis locis Ciceronianis de Or. I, 1; in Pison. 29; pro Milon. 2; quorum tertium nos quoque adhibuimus. Neque ego adversor, si quis nostræ emendationi hanc prætulerit. A. M. in Addit.

10. *Nulla quasi alimenta exspectaret.* Adnotandus est singularis plane vocis *alimenta* usus in aliis scriptoribus nondum, quod sciam, repertus, in reliquis Ciceronis libris non obvius. Est enim i. q. græcum τροφεῖα, merces educationis, sive quod nutritionis causa rependitur; quod vocabulum Ulpianus in Pandect. lib. L, tit. XIII, leg. I, 14, voce *nutricio* reddit. Ibi enim ille : « Ad nutricia quoque officium præsidis vel prætoris devenit : namque nutrices ob alimoniam infantium apud præsides, quod sibi debetur, petunt ». Noster quum latinam linguam carere vidisset vocabulo, quod τροφεῖα accurate exprimeret, addito *quasi* abusum verbi *alimenta* excusare studuit. [Hoc non sensisse videtur Beierus vertens : *keinen Pflegelohn gleichsam von uns erwarten.*] Ita etiam paullo superius (c. 3) voce *pestes*

modis serviens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret, et tranquillum ad quietem locum; sed ut plurimas et maximas nostri ani | mi, ingenii, consilii partes ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur[11]; P. 89
tantumque nobis in nostrum privatum usum, quantum ipsi superesse posset, remitteret.

pro *cædes* s. *interitus* usus est, cujus usus plane simile exemplum vix repertum iri credo; quamquam hoc non moveor, ut vel corruptum locum vel spurium existimem. Ms. — Colorem duxit Tullius a Platone de Rep. VII, pag. 519 sq. pag. 336 Bekkeri, ubi hoc ipsum vocabulum τροφεῖα legitur. De hoc conf. Valkenarius ad Eurip. Phœniss. v. 45. Similiter θρεπτήρια Græcis usitata. Est tamen, ubi significat *nutrimentum*, ut in Sophoclis Œdipo Coloneo, v. 1263, νηδύος θρεπτήρια, ubi cf. interprr. similiter atque vox τροφεῖα ibid. vs. 341. Ex hoc usu græcæ vocis θρεπτήρια duplici videtur Ciceronis ille usus fluxisse. Tenendum insuper hoc, *nutricium* esse proprie idem quod *nutricatio*. Vid. v. c. Senec. Consol. ad Helv. cap. 17: « illius pio maternoque nutricio per longum tempus æger convalui ». Villem. vertit : *pour n'avoir à espérer aucun retour de notre part*. Cr. — Exstat vero super hac re prolusio B. Bendtsenii, bonæ frugis plena, quæ inscribitur Θρέπτρα Græcorum, Havniæ 1812, 29 pp. ubi p. 5 laudatur locus Iliad. Δ, 477 : οὐδὲ τοκεῦσι θρέπτρα φίλοις ἀπέδωκε, quem imitando expressit Valer. Flacc. Argon. VI, 570 sq. « nec reddita caro nutrimenta patri ». Mr.

11. *Pigneraretur*. Conf. Sueton. Claud. cap. 10, fin. Cicero Philipp. XIV, 12 : « Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet » : ubi vid. Garaton. ad. Wernsd. pag. 577. Nazarius in Panegyr. in Constantin. XXXV, 2 : « Quum ex omnibus provinciis optimates viros curiæ tuæ pigneraveris » : ubi activum pro deponente, annotante Jægero ad eum locum, p. 97, t. II, qui nostrum etiam locum laudavit. Attigit eumdem Gibbon. Hist. III, cap. 1, pag. 74, cujus tamen de ironia hujus loci suspicio vana est. Imitatus videtur Ciceronem scriptor anonymus Itinerarii Alexandri, cap. 16, p. 11 ed. pr. A. Maii (p. 29 ed. Frcf.) : « Is (Alexander) igitur magnus usu sibi Peloponnesi vires viritim oppidatimque multa benivolentia pigneratus, est ». Cr. — Hæc esse a Platone monet Cicero de Off. I, 7, § 22. Locum citat e I de Rep. Nonius voc. *pigneraretur*. Eumdem se legisse satis significat Nectarius doctus ethnicus apud Augustinum ep. XC et CIII; immo id adfirmat Augustinus, ep. XCI, ad eum scribens : « intuere ipsos de Rep. libros, unde illum affectum amantissimi civis ebibisti ». Locum imitatur etiam Lucanus, II, 382 : « patriæque impendere vitam ... Nec sibi sed toti genitum se credere mundo ». De patriæ caritate eximia est sententia apud Platonem Reip. IX, p. 575, itemque apud Plut. an sen. sit ger. resp. t. IX, pag. 166, Cretensium videlicet effatum, qui patriam μητρίδα καὶ πατρίδα appellabant, ut eam amore utrique parenti debito colendam esse suaderent. Hinc Cicero Off. I, 17 : « omnes omnium caritates patria una complexa est ». Mr.

V. Jam[1] illa perfugia[2], quæ sumunt sibi ad excu- P. 17
sationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime
sunt audienda; quum ita dicunt, accedere ad rempu-
blicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum
quibus comparari sordidum, confligere || autem, mul- P. 89
titudine præsertim incitata, miserum et periculosum
sit[3]; quamobrem neque sapientis esse accipere habe-
nas[4], quum insanos atque indomitos impetus vulgi P. 18

V. 1. *Jam illa. Jam* in periodi principio transitioni inservire et idem fere esse, quod « tum, porro, præterea », et notissimum est et monuerunt permulti : sed ideo tantum verbo rem attingimus, quia Facciolatus in Lexico, t. II, p. 458, ait, *jam primum* esse i. q. *primum* laudatque Terent. Adelph. III, 2, 40; Liv. I, 1, quocum facit Ernestus (*Lat. Synonymik* t. II, p. 139) laudato Sall. Catil. 15 : « Jam primum Catilina adolescens multa infanda fecerat ». In his enim et innumeris aliis locis *jam* minime est supervacaneum, sed a præcedentibus ad sequentia quasi transitum munit. Cf. ut unum addam, nostrum infra I, 28 extr. Ma.

2. *Perfugia.* Moser delevit distinctionem.

3. *Comparari sordidum, confligere ... miserum ... sit.* Comparat Villem. h. l. verba Taciti ex vita Agricolæ, illumque inde colorem duxisse existimat : « Procul a contentione adversus procuratores et vincere inglorium et atteri sordidum arbitrabatur ». Locus est cap. 9, pag. 608 ed. Oberlin. ubi vid. not. Ernesti. Ma. — Symmachi consularis et romanæ urbi præfecti memorabilem sententiam legimus ep. X, 23 : « amabile est præesse civibus, sed placere difficile ». A. M.

4. *Sapientis esse accipere habenas.* Controversiam, utrum sapienti sit gerenda respub. attingit etiam Aristoteles Reip. VII, 2. Eamdem prolixe versat, atque in sententiam Ciceronis concedit Themistius in oratione adversus eos, a quibus ob præfecturam susceptam vituperabatur. Ipse Cicero ad Att. II, 16, hac super re contrarias memorat Dicæarchi et Theophrasti opiniones, quorum ille τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponebat, hic autem τὸν θεωρητικόν. Socraticorum Aristippi et Antisthenis, quorum prior fugiendam, alter administrandam sapienti aiebat esse remp. scribit Augustinus, C. D. XVIII, 41. Ceteroqui apud Laertium, II, 5, 14, ipse Socrates otium rerum omnium pulcherrimam esse statuit. Peripateticis vitæ degendæ quietam rationem sapiente dignissimam visam esse, quia deorum vitæ sit simillima (quare et Epicurus providentiam sustulit, ut deum otiosum faceret) docet idem Cicero de Fin. V, 4; qui tamen IV, 2, 3, et de Divin. II, 1, et Acad. IV, 36, ait multos Peripateticos de capessenda rep. scripsisse, eorumque præceptis politicis claros viros instructos, magistratibus bene esse perfunctos. Tulliani hujus procœmii controversiam, ejusque confirmationes et ἐνστάσεις operæ pretium erit cum Platonis sexto de Rep. libro conferre, ad quem Cicero respexisse videtur. Legatur etiam Plutarchus de Stoicorum repugnantiis. A. M.

cohibere[5] non possit, neque liberalis, cum impuris atque immanibus adversariis decertantem, vel contumeliarum verbera subire[6], vel exspectare sapienti non ferendas injurias[7]: proinde quasi bonis, et fortibus, et magno animo præditis | ulla sit ad rem- P. 90
publicam adeundi causa justior, quam ne pareant improbis, neve ab iisdem[8] lacerari[9] rempublicam

5. *Impetus ... cohibere.* Ita dixit in Philipp. III, 2, 5: « nisi unus adolescens illius furentis impetus crudelissimosque conatus cohibuisset». Mr.

6. *Contumeliarum verbera subire.* Poeticam fere hanc locutionem esse, quisque videt; neque eo tantum, quod dixit Noster *verbera subire*, ut est apud Ovid. Amor. I, 13, 18: « Ut subeant teneræ verbera sæva manus »; et apud Horat. Serm. I, 3, 120 sq. « Nam ferula ut cædas meritum majora subire Verbera »: nam Plinius quoque ita loquutus est H. N. XX, 13, 49, pag. 206 Hard. « Aiunt verbera subituris potum ex vino duritiam quamdam contra sensum inducere»; sed quod composuit *contumeliarum verbera.* Facile igitur aliquis, cui in mentem venerit loci Cic. Philipp. XI, 12: « quum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset, tum verberibus ac tormentis quæstionem habuit »: facile, inquam, in animum inducat legendum esse « contumelias verborum subire »; præsertim quum Cicero eodem illo loco, ut semper alibi, voce *verber* proprio huic vocabulo utatur sensu. Sed nihil plane est mutandum. Nam primum Cicero non dicturus fuisset « vel contumelias verborum subire », sed « vel verborum contumelias subire »; deinde idem dixit isto loco *lacerare contumeliis*; denique æque audaci metaphora dixit de Orat. II, 55, 222: « in quo nulli aculei contumeliarum inerant ». Mr.

7. *Sapienti non ferendas injurias.* Utile erit, hac super re librum Senecæ lectitare, « quod in sapientem non cadit injuria » s. de constantia sapientis. A. M.

8. *Neve ab iisdem.* Correxit Schützius nihil monens *neque ab iisdem.* Qua correctione non est opus. Nam aliud quid facit, qui *paret improbis*, i. e. eorum voluntati obsequitur, aliud, qui *patitur* tantum « ab iis lacerari rempublicam ». Commode igitur distinguendi particula usus est Noster, neque conjungendi et continuandi. Ita apud Nostrum sæpissime *ne ... neve* se excipiunt v. c. de Amic. 18: « primum ne quid fictum sit, neve simulatum ». Conf. Cort. ad Sallust. Catil. 34, 2, pag. 208 sq. Wyttenbach. ad Cic. de Legg. II, 8, 19, p. 203 ed. nostr. et Cr. Mr.

9. *Iisdem lacerari.* Cod. *lacelari*, quod retinendum non judicavi, quamquam codicis emendator nihil mutavit. Confer infra de Rep. I, 14. Scaurus tamen, pag. 2252, probe observat, hasce consonas inter se mutuis vicibus fungi; cujus rei maximum argumentum esse ait, quod qui R exprimere non possunt, aut L dicunt aut S. Ita ait etiam Plutarchus Qu. Rom. tom. VII, pag. 122. (Sic apud Cic. ad Fam. IX, 21, *Papisii* pro *Papirii*; et apud Liv. II, 31, *Vetusii* pro *Veturii.* Confer

patiantur, quum ipsi auxilium ferre si cupiant, non queant.

VI. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, P. 19
quod negant, sapientem suscepturum ullam reipublicæ partem, extra quam[1] si eum tempus et necessitas coegerit? quasi vero major cuiquam necessitas accidere possit, quam accidit nobis; in qua quid facere potuissem, nisi tum consul fuissem[2]? consul autem P. 83
esse qui potui[3], nisi eum vitæ cursum tenuissem a

Quintil. Inst. I, 4. Ita variaverunt etiam Etrusci. Lanz. L. E. tom. I, pag. 258.) A. M. — *Quam ne pareant improbis, neve ab iisdem lacerari rempublicam*, etc. Bona est in primis et Platonica (Reip. I, p. 347) capessendæ reip. causa hæc, qua neglecta homines egregii haud raro habenas deterioribus permiserunt cum publico incommodo. Quare et Augustinus, C. D. IV, 15, ait: « pejus esset, ut injuriosi justioribus dominarentur ». Tum V, 19: « illi, qui vera pietate præditi bene vivunt, si habent scientiam regendi populos, nihil est felicius rebus humanis, quam si deo miserante habeant potestatem ». Cicero de Off. I, 21: « iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerundarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus et gerenda respublica est ». Confer Cassiodorum Var. II, 2. Cato minor, ut improborum potentiæ resisteret, tribunatum affectavit. Plut. in eo cap. 20. A. M.

VI. 1. *Extra quam*. Hanc exceptionis formulam nonnisi ter, semper voce *exceptionis* præcedente, a Cicerone usurpatam esse reperio: videlicet de Invent. I, 33, 56, « et addat exceptionem hanc: extra quam si quis reipublicæ causa exercitum non tradiderit »: de Invent. II, 20, 59 « postulat ... a prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præjudicium fiat »: et ad Att. VI, 1: « habeo exceptionem ... extra quam si ita negotium gestum est, ut eo stari non oporteat, ex fide bona ». Conf. Drakenborch. ad Liv. XXVI, 34, p. 382 ed. Stuttg. ibique laud. Brisson. de Form. V, 404. Ex illa igitur formula judiciali noster quoque locus explicandus erit, ut sit *extra quam* i. q. *præter quam*. Mo.

2. *Consul fuissem*. Notissimum est, consulatum concordibus optimatium plebisque suffragiis idcirco potissimum Ciceroni homini novo fuisse mandatum, quia fervente Catilinæ conjuratione, necesse erat virum egregium in reip. specula collocare. Lege Sallustium Cat. 23; Plutarchum in Cic. 11, 12. Verum tamen Augustinus contra Acad. III, 35, sic Ciceronem alloquitur: « si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare remp. quia Epicuro visum est non esse faciendum ». A. M.

3. *Consul autem esse qui potui*. Ne quis cogitet de emendando, ut videlicet Ciceronem recentiorum hominum more scripsisse existimet *potuissem*. De illa constructione optimo cuique scriptori in simili sententia usitata nuper disputavit G. Stallbaum. ad

pueritia, per quem, equestri loco natus, pervenirem
ad honorem amplissimum? Non igitur potestas est ex
tempore[4], aut quum velis, opitulandi reipublicæ,
quamvis ea prematur periculis, nisi eo loco sis, ut
tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum do- P. 20
ctorum oratione[5] mihi mirum videri solet, quod qui
P. 84 tranquillo | mari[6] gubernare se negent posse, quod
nec didicerint, nec umquam scire curaverint, iidem ad
gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus[7]. Isti enim palam dicere, atque in eo

Ruddimanni Institt. Gramm. Lat. II, p. 378 sq. qui *indicativum* in ejusmodi structura *veritatem subjectivam* indicare ait, itemque *indicativum* verborum « posse, debere, oportere, satius, melius, æquius esse », itemque gerundivorum in *dus* cum esse conjunctorum simili modo explicandum videri. Quæ verba (in fine addit St.) cur ita poni soleant, ut subjectivæ veritatis ubique fiat significatio, altioris est indaginis, quam ut hoc loco explicari possit. Et indagavit nunc acute et accurate A. G. Gernhardus in Progr. quod nuperrime scripsit de Latinorum indicativo et Germanorum conjunctivo in usu verborum *debere*, *melius*, *æquius* esse, aliorum hujus generis (Commentatt. Grammat. Particul. III) Vimariæ 1824, in-4, pp. 16. Obiter rem attigerunt Creuz. ad Cic. de N. D. III, 31, pag. 659, et Gœr. ad Cic. de Legg. I, 21, 55, ibique laudd. Ma.

4. *Ex tempore.* Ita recte edidit A. Maius, ut patet ex subsequentibus. Nam quod ab altera manu scriptum videtur *in tempore*, esset ἐν καιρῷ, εὐκαίρως, opportune; sed vult ἐκ τοῦ παραυτίκα, ἐκ τοῦ παραχρῆμα. Ita Noster de Orat. III, 50, 194 : « versus hexametros fundere ex tempore ». Conf. orat. pro Arch. poet. c. 8. Ma.

5. *In hominum doctorum oratione.* I. e. in philosophorum de republica disputationibus. Hoc sensu dicit Noster *homines doctos* et alibi et de Legg. I, 10, 28, pag. 73 sq. ed. nostr. et Cr. ubi v. annot. nostr. ubi pro *oratione* est *disputatione*. Sed *oratio* eodem sensu ter scribitur supra, cap. 2. Ma.

6. *Tranquillo mari ... excitatis fluctibus.* Ita Noster in principio libri, eadem metaphora usus, de Catone dixit : « in his undis et tempestatibus ... maluit jactari »; et de se ipso cap. 4 : « non dubitaverim me gravissimis tempestatibus ac pæne fulminibus ipsis obvium ferre » : qui locus propius ad nostrum accederet si legeremus cum censore Lips. *fluctibus.* Quod cur non placeat, dixi ad eum locum. *Fluctus excitare* Noster etiam dixit in proverbiali locutione *fluctus in simpulo excitare*, de Legg. III, 16, 36, pag. 449 sq. ed. nostr. et Cr. q. v. coll. p. 733. Omisit Beierus in versione hæc omnia : « quod nec didicerint, nec umquam scire curaverint ». Ma.

7. *Excitatis maxime fluctibus.* Hæc super re suo more divine disserit, et cum Cicerone consentit, conficta etiam navis imagine, Plato Reip. VI,

multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerumpublicarum aut constituendarum aut tuendarum, nihil nec didicisse umquam, nec docere; earumque rerum scientiam non doctis hominibus[8] || ac sapientibus, sed P. 85
P. 21 in illo genere exercitatis concedendam putant. Quare qui convenit polliceri operam suam reipublicæ tum denique, si necessitate cogantur, quum, quod est multo proclivius, nulla necessitate premente, rempublicam regere nesciant[9]? Equidem, ut verum[10] esset,

pag. 487—489, qui rebus publicis omnino præesse vult doctos philosophos, non homines aliis forte dotibus præditos, sed ingenio et doctrina carentes. Præclare et Proclus, quem nos luce aliquando impertiemur, ad Platonis Reip. librum X: παιδείας λυθείσης ἡ συμφωνία λύεται· καὶ ταύτης λυθείσης τῆς πολιτείας γίγνεται λύσις· ἐκ τούτων ἄρα δῆλον, ὅτι τοῖς οὐκ εὐφυέσιν ἄρχεσθαι μᾶλλον ἢ ἄρχειν εὐτυχέστερον· ὅπως μὴ καὶ ἑαυτοῖς τοῦ μὴ ἐπιδοῦναι καὶ ἄλλοις τοῦ κακυνθῆναι γένωνται πατέρες. Jam et stultam eam opinionem, quod homini politiæ ignaro gubernare liceat remp. peracute refellit Socrates apud Xenophontem Memorab. IV, 2. Cicero tamen pro Plancio, 25, more vel Academico vel oratorio: « virtus, inquit, probitas, integritas in candidato, non linguæ volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Quotus enim quisque disertus? quotus quisque juris peritus est? » Non tamen agit hoc loco orator de summo magistratu reip. sed de infimo, id est, de ædili Plancio. Alioqui non solum sibi ipsi, sed communi adversaretur sensui Cicero. A. M.

8. *Doctis hominibus*, etc. Commodum erit Ciceronis locum conferre de Or. III, 33, ubi summos homines sapientissimosque memorat qui romanæ reip. præfuerunt. Sublimis item est sententia Porphyrii ad Marcellam, cap. 16: μόνος ἱερεὺς ὁ σοφὸς, μόνος θεοφιλὴς, μόνος εἰδὼς εὔξασθαι. A. M.

9. *Regere nesciant.* Cum Ciceronis sententia conspirat ad amussim Damascius apud Photium cod. CCXLII, pag. 1073, qui locus emendatior cumulatiorque apud Suidam voc. Οὐλπιανὸς ita se habet: οἱ ἐν γωνίᾳ καθήμενοι λόγιοι καὶ φιλοσοφοῦντες πολλὰ μάλα σεμνῶς περὶ δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, ἐκβαίνειν ἐπὶ τὰς πράξεις ἀναγκαζόμενοι, ἀσχημονοῦσιν· ὡς ἅπας λόγος, ἂν ἀπῇ τὰ ἔργα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν. A. M.

10. *Ut verum esset.* Rarior hic usus est et observandus; cujus tamen non desunt exempla apud Nostrum: v. c. de Natur. Deor. II, 33, ubi vid. nostras notas p. 342 ed. maj. p. 129 sq. ed. min. de Divin. I, 6, II, 14, ubi vid. Hotting. Tusc. I, 39, in primis vero de Legg. I, 14, 40, ib. nostr. annot. pag. 98. Cf. etiam Ern. in Cl. Cic. et Gronov. Observatt. III, 6. Sensus est: « Fingit hoc esse verum » v. « etiamsi verum esset ». Tenendum etiam imperfecto conj. uti nostrum ad declarandum, hanc non suam esse sententiam eamque a se non probari. Cujus usus quum sint exempla innumera, nullum adscribere lubet. Mr.

sua voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis[11] non solere[12]; sin autem temporibus cogeretur,
P. 86 | tum id munus denique non recusare: tamen arbitrarer, hanc rerum civilium minime negligendam scientiam sapienti[13], propterea quod omnia essent ei præparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset.

VII. Hæc plurimis a me verbis dicta sunt[1] ob eam

11. *Descendere ad rationes civitatis.* Offendit primo adspectu vox *rationes*, facileque inducatur aliquis, considerans verbum *descendere*, quod proprie conjungitur cum vocibus *in certamen* (Tusc. II, 26, 62), *in dimicationem* (ad Herenn. IV, 42, 54); inducatur, inquam, ut conjiciat *factiones*. Sed adversante re ipsa id faceret, quod patet ex antecedentibus iisque, quæ statim subsequuntur. Probam autem esse locutionem « descendere ad rationes civitatis » vides ex locis, qualia sunt hæc: pro Rosc. Amer. 51, 149: « Fori judiciique rationem Messalla suscepit ». Plin. Epist. X, 40: « descendas oportet ad meas curas ». Cic. de Orat. I, 59, 252: « ad juris civilis perdiscendi occupationem descendere »: et infra de Rep. I, 8: « rationes rerum civilium ». Ma.

12. *Non solere.* Proclive est corrigere *debere* pro *solere*, quia significatur placitum s. decretum vel præceptum scholæ v. sectæ philosophicæ, cui adversatur Cicero probans *debere* unumquemque, et sapientissimum quemque maxime, patriæ *quasi alimenta* (τροφεῖα) persolvere, ideoque ad rempublicam accedere. Sed optime se habet illud *solere*. Philosophi enim in scholis, sapientis omnibus numeris absoluti quasi imaginem effingentes et describentes, huic non præcepta dabant, quæ sequeretur: præceptis cui opus esset, is nondum in sapientibus ponebatur: sed tali viro ad imitationem proposito exponebant, quomodo in quocumque vitæ statu se esset gesturus; igitur quid facere *soleret* explicabant, ut haberent sapientiæ studiosi, quod sequerentur. Hoc Græci exponebant futuro tempore utentes v. c. μὴ δοξάσειν τὸν σοφόν· non *opinaturum* sapientem; οὐδ' ἐν ἐρήμῳ βιώσεται ὁ σπουδαῖος· neque in solitudine *vivet* sapiens. Eodem modo Latini utebantur futuro, ut capitis nostri initio, pag. 19: « sapientem suscepturum ullam reipublicæ partem »: vel verbo *solere*, ut nostro loco. Ma.

13. *Minime neglig. ... sapienti.* Nimirum etiam Plutarchus inter reip. gerendæ præcepta, t. IX, pag. 189, hoc monet, ut ne in remp. subito et temere, tamquam in puteum, ruamus, sed ad eam parati pedetentimque accedamus. Confer Cassiod. Var. I, 4. A. M.

VII. 1. *Hæc plurimis a me verbis dicta sunt.* Offendit superlativus *plurimis*. Neque in subsidium vocari possunt loca, qualis est de Orat. I, 33, 150: « Caput autem est quam plurimum scribere ». Primum enim additur *quam*; deinde est præceptum, quo, qui orationis facultatem comparare sibi velit, *quam plurimum* scribere jubetur: neque aliter res se habet in alio præcepto de Iuvent. I, 18, 25;

causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi
P. 22 de republica[2] disputatio[3]; quæ ne frustra haberetur,
dubitationem ad rempublicam adeun || di[4] in primis de- P. 79
bui tollere. Ac tamen[5] si qui sunt, qui philosophorum auctoritate moveantur, dent operam parumper[6], atque audiant eos, quorum summa est auctoritas apud doctissimos homines, et gloria : quos ego existimo, etiam si qui ipsi rempublicam non gesserint, tamen, quoniam de republica multa quæsierint et

« Exordium sententiarum et gravitatis debet plurimum habere ... splendoris minimum ». Sed solet Noster tali in locutione, ut optimi plerique, uti comparativo, quem rei accommodatiorem esse quilibet, opinor, mecum sentit. Superlativum si posuisset, significaret, satis se scripsisse, neque esse, cur quisquam plura desideret; comparativo significat id, quod vult; videlicet, ne quis credat justo longius esse proœmium; quia consilio suo breviori exordio satisfacere non potuerit. Malim igitur : « hæc pluribus a me verbis dicta sunt ». Ita Noster pro Cluent. 41, 115 : « quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo ». Phædr. III, 10, 59 sq. « Hæc exsequutus sum propterea pluribus, Brevitate nimia quoniam quosdam offendimus». Corn. Nep. Att. 21, 5 : « nihil necesse est pluribus verbis commemorare ». Ex quibus Phædri locus maxime facit ad nostrum propositum. Mʀ.

2. *Mihi de republica.* Notemus verum operis titulum, qui quidem in Vaticani palimpsesti membranis passim elucet, et ab ipso Cicerone aliis in scriptis nec non a multis auctoribus confirmatur : quamquam id opus diversis quoque aliquoties nominibus appellatum fuit, ut collecta a nobis testimonia auctorum demonstrant. A. M.

3. *Disputatio.* I. e. expositio v. commentatio theoretica. Quod vero nos *disputationem* dicimus Ciceroni est *disceptatio.* Cʀ.

4. *Dubitationem ad rempublicam adeundi.* Elegans est breviloquentia pro : dubitationem s. quæstionem, utrum ad rempublicam sit adeundum. Similis est in or. pro Cæcin. 4, 9 : « sive juris dubitatio (i. e. dubitatio penes quem sit jus) tardiores (vos) fecit adhuc ad judicandum ». Mʀ.

5. *Ac tamen.* Ita solet Noster dicere pro *sed tamen* in tali nexu. Quare ne quis legi velit *attamen*, conferat Cic. de Fin. II, 27, 85 : « ac tamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam » : ibique legat egregiam Gœrenzii notam, pag. 250 sq. Mʀ.

6. *Parumper.* Tenendum discrimen inter *parum* et *parumper.* Illud significat *non satis*, hoc *aliquantum*, vel *certe quantum satis est.* — Hæc dicit reputans plerosque tum temporis Romanos Epicureos esse, in his Atticum etiam, qui eam ipsam ob causam rempublicam numquam attigit : hisque eum verbis leviter videtur tangere. Cʀ.

scripserint, functos esse aliquo reipublicæ[7] munere.
P. 80 Eos vero septem[8], quos Græci sapientes nomi | nave-
runt, omnes pæne video in media republica esse ver-
satos. Neque enim est ulla res[9], in qua propius ad
deorum numen virtus accedat humana, quam civi- P. 23
tates aut condere novas, aut conservare jam conditas.

VIII. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut
iidem et in gerenda republica aliquid essemus me-
moria dignum consequuti, et in explicandis rationibus
rerum civilium quamdam facultatem non mo || do usu, P. 55
sed etiam studio discendi et docendi essemus..... au-
ctores[1]; quum superiores alii fuissent in disputatio-

7. *Aliquo reipublicæ munere.* Villem. existimat hunc locum obversatum esse Senecæ, quum tertium libri de Tranquillitate animi caput scriberet : quem sane cum nostro comparare loco operæ pretium est. Ad constructionem memorabilis est huic similis, et tamen valde diversus, locus in Verr. act. II, leg. III, 86, 199, « quid .... ipsum .... muneris in republica (Victor. *rempublicam*) fungi ac sustinere velitis ». Noster infra cap. 17, « muneris fungendi gratia ». Ma. — Puta Platonem, Aristotelem, Xenoeratem, Chrysippum, aliosque multos politiæ scriptores, qui nullum fere publicum munus gesserunt. Plato noluit attingere remp. quia videbat se contra civium suorum vitia frustra pugnaturum, uti observat Cicero ad Fam. I, 9. Sic demum ipse Cicero ad Varronem (ad Fam. IX, 2) scribens, postquam dixit se et scribere et legere πολιτείας, addit : « et si minus in curia atque in foro, at in literis et libris, ut doctissimi veteres fecerunt, juvare remp. et de moribus ac legibus quærere ». Sic fere loquitur Cicero etiam de Divin. II, 2, aliisque in locis. Cum Cicerone tantopere conspirat Seneca de Tranquill. cap. 3, ut hoc politicum prooemium præ oculis habuisse videatur. A. M.

8. *Eos vero septem.* Hos omnes, præter Milesium Thaletem, civitatibus suis præfuisse dicit Cicero de Or. II, 34. E septem unum Solonem leges scripsisse observant idem Cicero ep. ad Brut. 15, et Augustinus C. D. XVIII, 25. De his sapientibus deque multorum philosophorum magistratibus gestis legatur Themistii oratio de præfectura suscepta. A. M.

9. *Neque enim est ulla res*, etc. Cicero pro Lig. 12 : « homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando ». A. M.

VIII. 1. *Essemus ... auctores.* Ita cod. At Moser malit *essemus adcpti*, qui lectionis suæ hanc dat rationem : Ita scribendum esse conjeci ad Cic. de Legg. III, 7, 15, pag. 407, antequam aliquam aliorum sententiam (ne A. Maii quidem adnotatione inspecta) vidissem. Postea, operia tradito illo libru, oblitus emendationis, quam subito fuderam, hanc ad eumdem locum notam conscripsi : Hæc [*essemus auctores*]

nibus perpoliti, quorum res gestæ nullæ inveni-

corrupta case uemo est quin videat; et vidit A. Maius, ut ex annotatione subjecta cognoscimus. Difficilios dixeris, quo modo iocus sit persanandus. Quod A. Maiua ei consultum credit ejecto *quoniam* et plena distinctione posita ante *nec vero*, id noo satisfacit. Nam ut prætercam, familiarissimum esse Ciceroni hujus particulæ post initium periodi inferendæ usum (v. c. ad Fam. II, 4: « Quam ob rem, quoniam mihi oollum scribendi argumentum relictum est, etc.»): quid, quæso, facies verbis *quamdam facultatem*? an ea contra Ciceronis morem loquendi ad antecedens *consequuti* referes? qoid sibi vult *auctores*, ita absolote absque dativo positum? an *studio* dativus est? an emendabis *studii*, ut oratio ambigua fiat? Quid autem proficitur, si ante *nec vero* plene distinxeris? Nempe illud, ne apodosis incipiat a *nec vero*, qnod plerumque ponitur ab initio. Sed in apodosi quoque poni docet Gœrenz. ad Acadd. I, 11, 39, pag. 62, qui ad eosdem libros, II, 7, 19, pag. 42, moouit, *nec vero* Ciceroni multo frequentius esse, quam *neque* vero. Ego igitur, ot meam qualemcumque de h. l. sententiam proferam, excidisse aliquid credo, idque hoc vel simili modo esse supplendum, donec casu quodam fausto vera Ciceronis manua reperiator: « . . . quamdam facultatem non modo usu assequuti, sed etiam studio discendi et docendi ejusdem rei aliis essemus auctores, etc. » ita ot, quum remotius sit illod *quoniam*, paullo negligentius et quodammodo ἀνακολούθως apodosis incipiat a verbis » nec vero nostra, etc. » quasi præcessisset: « nos utrumque conjunximus, ideoque oostro quodam jure de his rebus disputationem instituimus: quamquam oobis non nostra quædam est instituenda, etc. » Ad rem cf. Cic. de Legg. III, 6, extr. — Quorum quamquam nondum pœnitet, simplicior tamen nobis prior ratio visa est, ideoque amplectenda, ut scriberemos *adepti* et post *rudes* Nostrum ἀνακολούθως pergere statueremus. Verbo *adipiscendi* utitor Cicero simili modo de Legg. I, 22, 59, pag. 143 ed. nostr. et Cr. « quanta instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam ». Ceterum quum in cod. pro *discendi* sit *discedendi*, haud adversarer si quis mallet *disserendi*. — Heind. in contextu nihil mutavit, sed post *rudes* plena distinxit, asterisco, ot lacunæ signo, apposito. Censor Jenensis (1823, 34) nonnisi vocem *auctores* in *assequuti* mutatam voluit, in quo ei obsequutus est Lehnerus, distinctione majore post *rudes* posita. Steinackerus pro *auctores* reposuit *nacti*, quod quum antiquitus scriptum fuerit *nancti*, facile abire potuisse in *auctores* existimat, additque, anacoluthon excusari et usitata quadam in hoo dialogi genere negligentia et quamdam modestiæ speciem præ se ferenti silentio. Schützius denique primum *quoniam* genuinum esse censet, deinde verba « quum superiores . . . in disserendo rudes » perspicuitatis gratia parentheseos signis includenda, tum apodosin excidisse ita fere explendam: » visum est oobis universam de republica doctrinam explicare. Nec vero, etc. » Denique pro *discendi* in præcedentibus conjecit *dicendi*; ut hoc pertineat ad orationes, ubi sæpe Ciceroni de iis, quæ reipublicæ utilia essent, fuerit loquendum: *docendi* vero ad scripta philosophica, qualia ersot de legibus, de republica. Quid de toto hoo loco sen-

rentur; alii in gerendo probabiles, in disserendo

serit Villem. utrum sanum eum, an corruptum existimaverit, ex versione ejus non plane patet, quippe qui loci structuram plane immutaverit, suæque linguæ accommodaverit, et apodosin in media periodo abrupta incipiat. Attamen credo eum tale quid cogitasse, quod meæ qualicumque emendationi consentaneum sit (*adepti*); vertit enim : *et que nous avons acquis quelque facilité pour expliquer les mouvements et les ressorts de la politique*. A. M. — Wolfius l. c. pag. 58 : « Hunc locum misere depravatum esse, omnibus perspicuum est; verba enim, *quibus de rebus* nihil habent, quo possint referri. Nec facile quisquam dixerit, quid orationis genus « et docendi essemus auctores » sibi velit. Quam ob causam Maius aut vocabulum aut membrum excidisse arbitratur. Schützius aut aliquid deesse, aut, quod maxime vult, *quoniam* delendum, et ante *nec vero* plenam pausam faciendam censet. Sed si vel maxime *quoniam* deleveris et ante *nec vero* plene distinxeris, non majorem tamen huic loco accendes lucem. Steinackerus mire *auctores* in *nacti* mutavit, anacoluthon hic esse sibi persuadens. Sed simile ejusmodi anacoluthi exemplum in Ciceronis scriptis mihi indicari velim. Anacoluthon mihi tum demum locum habere posse videtur, quum enunciatio omissa ex tota orationis continuatione facile suppleri potest. Quæ vero verba hic supplenda sint, nec ipse dixit, nec ex serie connexa apparet. Tum anacoluthis uti solemus, si cum impetu quodam, non si, ut hoc loco fit, sedate placideque loquimur. Schützius etiam vocabulum *adepti* post *facultatem* excidisse putat (hoc ego in annot. mea, pag. 38, adscribere oblitus sum. Ma.); sed *quamdam facultatem* a verbis *essemus consequuti* pendere potest. [Vid. quæ contra hæc monui init. huj. not.] Ego vero totum locum facillima emendatione persanare et illustrare me posse confido. Ante vocabula *et docendi* minimum, et ante *nec vero* maximum interpunctionis signum pono, et pro vocabulis « et docendi essemus auctores » scribo « et docendi esse debemus auctores ». Sed *fuissent* etiam in *fuerint* mutandum videtur, nisi forte pro *esse debemus* legere placet *esse debuimus*. Totum autem locum germanica interpretatione sic reddo : [non lubuit eam adscribere, quum ad propositas lectionis emendationes nemo eam non possit conficere.] Nunc optime omnia inter se consentiunt. Cicero civilem se prudentiam tum ipsa reipublicæ administratione, tum discendi studio et artis præceptis sibi comparasse gloriatur, ob eamque causam hanc disciplinam optime docere et posse et debere. Alibi quoque sibi placet Cicero prædicando, rerum usum et experientiam se cum artis præceptis conjungere, et græcam sapientiam Romanis tradendi esse auctorem. Comparetur prooemium librorum de Officiis ». Probat Wolfii rationem censor, quem laudavimus. Nos Ciceronianum in ea desideramus colorem. Primum enim admodum debilitata procedit structura, si ad *quamdam facultatem* ex superioribus repetendum est *essemus consequuti*; deinde vero, si scribimus in ἀποδόσει « et docendi esse debemus auctores », Ciceronis mori contrariam rationem sequitur, qui dicturus fuisset *docendi etiam* v. « docendi quoque esse debemus auctores ». Quare in mea qualicumque emendatione, donec melius quid inventum fuerit, quam adhuc prolatum est, acquiesco. — Jan. Bak. l. c. pag.

P. 14 rudes[2] : nec vero nostra quædam est instituenda nova, et a nobis inventa ratio[3]; sed unius[4] ætatis clarissimorum[5] ac sapientissimorum nostræ civitatis virorum disputatio repetenda memoria[6] | est, quæ P. 56

154, sq. ita de hoc loco disputat : Mihi conjuncta illa « studio discendi et docendi » displicuerunt, siquidem docendi institutum nondum susceperat Cicero, nonnisi multa cum cautione incohandum, ut colligitur ex Oratore, cap. 41, sq. Tum satis erat hæc conjungi, *usus* et *studium discendi*, sicuti infra, I, 22, fin. ad Div. VI, 6, 4, similibusque locis : neque *docere* quidquam aliud esse potest, præter *explicare* (qua ratione dicitur de Legg. II, 19, de Jurisconsultorum libris et responsis ; « quædam ars est docendi ») : quod inepte jungatur cum proxime antecedentibus *in explicandis rationibus*. Tantum assequi nobis videmur, primum ista *quibus de rebus* hoc velle, e quibus laudibus memoratis : tum excidisse quædam post *studio discendi*, hoc vel simili modo redintegranda : « hoc enitendum arbitrabatur, ut, cujus muneris gerendi fuissemus aliis, ejusdem docendi essemus auctores ». — Phalerei Demetrii æmulari famam, recte de Cicerone monuit Maius : verum superare eumdem voluit postea, ut apparet ex Offic. I, 1. Ceterum illa *Nec vero* .. novam ordiuntur sententiam.

2. *In disserendo rudes*. Intelligit Cicero romanos homines; Græcos enim permultos remp. factis simul et scriptis tractavisse ante Ciceronem exploratum est, de quibus legendus Aristoteles reip. II, 12. Jam vero utramque laudem, nempe et recte administratæ reip. et excellentis doctrinæ sibi vindicat tacite, sed gloriosissime idem Cicero de Leg. III, 6, 7, ubi quæ de Demetrio Phalereo ipse prædicaverat, eadem sibi tribuenda curat ab Attico, qui cum Marco Quintoque in iis loquitur libris. Eadem jactat Cicero ad Fam. VI, 6. A. M.

3. *Ratio*. I. q. nunc dicunt systema, vel theoriam ; vel, ut Veteres, *ars*. Cf. Orat. cap. 74. Cr.

4. *Sed unius*. Non possum adstipulari viro cuidam docto, qui totam hujus capitis difficultatem esse sublatam censet, si deleatur *sed*, et apodosis incipiat ab *unius* : nam quæ præcedunt verba « nec vero nostra quædam, etc. » non possunt esse finis προτάσεως ab initio capitis incipientis : ut alias difficultates taceam. Mr.

5. *Clarissimorum*. Wyttenbach. ad Cic. de Legg. I, 5, pag. 43 ed. Mos. et nostr. « Clarus vir apud Romanos dicebatur, qui inclaruisset summis honoribus gerendis, i. e. qui prætura et consulatu functus esset ». Cr.— Nihil aliud hoc nomine designat, ut puto, Cicero, nisi *laudatissimos*. Ceterum vel sub primis Cæsaribus *clarissimi* dicti sunt senatores, eorumque uxores ac filiæ. Deinde vero dignitatis cujusdam nomen evasit. Hæc constant e Cod. Just. XII, 19, 5; tum ex Lampridio, Heliog. IV; Tertulliano ad Scap. 4 ; Augustino, C. D. XXII, 8, ep. CLXXXII; Isidoro, Orig. IX, 4, 12, aliisque auctoribus. A. M.

6. *Repetenda memoria*. Structura « memoria repetere disputationem » Nostro consueta est ejusque exempla ubivis obvia. Rarior ea est, quam posuit de Or. I, 2, 4 : « Ac mihi repe-

mihi tibique quondam adolescentulo est a P. Rutilio Rufo[7], Smyrnæ[8] quum simul essemus, complures dies exposita; in qua nihil fere, quod magno[9] opere P. 25
ad rationes omnium rerum[10] pertineret, prætermissum puto[11].

IX. Nam quum P. Africanus hic Paulli filius feriis[1]

teoda est veteris.....memoriæ ... recordatio ». Rarior ltem pro Arch. poet. I, 1: « qonsd longissime potest mens mea ... poeritiæ memoriam recordari oltimam, iode osque repetens, hooe video, eto. » *Repetere* autem simpliciter pro *recordari* numqoam dixit, ot Ovid. Trist. I, 3, 3: « Qoom repeto noctem, qos tot mihi esra reliqui ». Ma.

7. *P. Rutilio Rufo*. De eo loqoitur A. M. in prosopographia horum dialogorum ad calcem præfationis. Plura de eo vid. apod Ern. io Clav. Cic. s. v. Ma. — In voc. *Rutilium* commode observat Festos, « Rotilium significare rufum, cujus coloris studiosæ etiam antiquæ mulieres cognomina Rotilias traxerunt, ot indicat frequenter Afranius ». Igitur *Rutilius Rufus* videtur quædam taotologia. Confer etiam Probum de nom. imposit. Apod Servium, Æn. IV, 698, ait Cato de matrooarum erioibus: « flavo eioere unctitabaot, ot rutilæ essent ». Ejus coloris sunt interdom erines matronales in Homeri Ambrosianis pictoris. Jam de Rotilio, qoem reapse Smyrnæ loqoeotem aodivit Cicero, recole dicta lo præfatione. A. M.

8. *Smyrnæ*. Habent codd. prima mano *Zmyrnæ*, eui scriptloni faveot oonnullæ apod Gruterum et apod Muratorium inscriptiones, nec non aotiqous nummus a Creuzero servatus. Mart. quoque Capella patronus adest. Ceterom Sext. Empiricus nihil interesse ait *Smyrnane* scribatur an *Zmyrna*.

9. *Magno opere*. Steinack. scripsit *magnopere*: sioe dobio obsequutus Gernhardo, qui ad Cic. de Off. I, pag. 4, ubi minorem vim habet, post negatlooem in primis, *magnopere* scribl vult, ln majori vi cootra *magno opere*. Ma. — Cod. prima manu *magnopere*; mox factom *magno opere*, quæ posterior scriptura sapit magis antiquitatem, et io palimpsesto Frontonis noo semel occurrit. A. M.

10. *Rationes omnium rerum*. Ita loquutos est Noster de Fato, 3, 6: « qoum sine fato ratio omnium rerum ad naturam fortunamve referatur ». Ma.

11. *Prætermissum puto*. Hinc apparet Ciceronem nihil præcipuum io hoc opere omisisse, quod ad politicam artem pertineret. A. M.

IX. 1. *Feriis Latinis*. Videlicet exeunte bieme an. U. c. 633, a. C. n. 129, C. Sempronio Tuditaoo et M. Aquilio [ab Heior. scribitur *Aquillio*, apud C. Sigonium in Fastis Conss. p. 410-413 ed. Steph. dicitur *Manius Aquillius*] coss. De fariis Latiois vid. quæ congesta sont ex scriptt. vett. apud Rosioum in Corp. Antiqq. Romm. com not. Dempsteri cur. Schrevello (Amst. 1685, 4), pag. 296 sq. et a Hofmanno lo Lex. Uoiversali v. *Latinæ feriæ*. Add. Alex. ab Alexandro Genial. Dier. IV, 7. Ma. — Feriis Latinis celebratur a Cicerone disputatio quoque de Natura Deorum. Vide ld

Latinis, Tuditano cons. et Aquillio[2], constituisset in hortis esse[3]; familiarissimique ejus ad eum frequen-
P. 273 ter[4] per eos dies ventitaturos[5] se esse dixissent: || La- P. 26
tinis ipsis[6] mane ad eum primus sororis filius venit

opus I, 6. A. M. — Vid. ej. Præf. ad bus libros, p. 9 et 10. Cr.

2. *Tuditano... Aq.* Tuditanus eloquentia et laude bistorica claruit. Cic. in Brut. 25; Gell. VI, 4, XIII, 15, aliique auctores [quos laudat Vossius de Historr. Latt. I, 7, p. 31. Mr.] Aquillius is est, qui bellum debellavit Aristoniei, eumqoe in triumpho duxit. Vell. II, 4; Flor. II, 20. A. M.

3. *In hortis esse*. Ita Græci κῆποι. Cf. Cic. de Fin. V, 1; ad Qu. Fr. III, 1. Quod vero A. Maius laudat Cic. de N. D. II, 4, de ejus loci admodum incerta lectione vid. ed. nostr. et Mos. p. 224 sq. Cr.—Scipionis horti extra urbis pomœrium memorantur a Cicerone N. D. II, 4, et de Am. 7. Villa Scipionis ab eodem Cicer. Phil. II, 42; rus Tiburtinum, V, 7; ad Lavarnium ab eodem rursus Cicerone apud Macrobium Sat. II, 12, quo tamen loco legendum esse *Laurentum* docet ipse Cicero de Or. II, 6, et Val. Max. VIII, 8, 1. Horti quidem Romanorum suburbani fere erant: itaque Ulpianus de litigioso decernit (Digest. III, 3, 5), « præsentem baberi et qui in bortis est ». A. M.

4. *Frequenter ... ventitaturos.* Malit *frequentes* Mos. qui sic ad h. v. In cod. est *frequenter*, et ita est in edd. quæ adhuc comparuerunt omnibus. Sed quid, quæso, hoc ad rem propositam, si *frequenter* veniunt familiares, alius hoc alius illo tempore? Ita sane nihil in commune consulitur; interpellatur potius semper, quod instituit is, ad quem ventitant. Immo vero legendum *frequentes*; ita enim fieri poterat, quod factum est, videlicet ut de re gravioris momenti inter se colloquerentur; et ita re vera accidit. Venerunt enim ad Scipionem *frequentes*. Primum Tubero (cap. 9), deinde L. Furius Philus et P. Rutilius (c. 11); tum Lælius (c. 12), Sp. Mummius, C. Fannius, Q. Scævola (ib.), denique M. Manlius (cap. 12, extr.), quibus demum congregatis initium fit sermonis de republica. At, ais, nihil magis convenit verbo frequentativo *ventitaturos*, quam adverbium *frequenter*. Speciosum hoc, verum non item. Nam primum cod. ipse a pr. m. habet *ventaturos*, cui posterior superscripsit *ti*: deinde vero, si corrigenda fuit illa verbi forma Ciceroni non usitata, æque proclive fuit corrigere *venturos*, quod fortasse Ciceronis est. Nam *ventitabant*, et *frequenter* quidem, alio quoque tempore; bis feriis Latinis *frequentes* ad eum *veniebant*. Omnes vero eodem tempore venire propositum habuisse, vides ex fine capitis hujus et principio sequentis.

5. *Ventitaturos.* Gr. φοιτᾷν. Cf. Cic. de Legg. I, 4, p. 31 et 540 ed. Mos. et nostr. Cr.

6. *Latinis ipsis*. Nampe primo feriarum die, id quod docet ratio dialogi in tres dies tributi. [Conf. cum hoc loco verba fragmenti ex libro sexto servati apud Macrob. In Somn. I, 4: « Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem jam feriati sumus ». Cr.] Apud Livium, XLIV, 19, 22, pridie kal. vel pridie idus aprilis Latinis feriis est constituta dies. Dialogus tamen de repub. babi-

Q. Tubero[7], quem quum comiter Scipio appellavisset, libenterque vidisset[8] : — Quid tu, inquit, tam mane, Tubero[9]? Dabant[10] enim hæ feriæ tibi opportunam sane facultatem ad explicandas[11] tuas literas. — Tum ille : Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum ; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum[12], hoc præ-

tus est hiberno tempore, ut mox dicetur. A. M.

7. *Q. Tubero.* De eo vid. prosopograph. pag. 46. Post hoc nomen Lehn. plene distinxit. Cr. — De Tuberone et de aliis dialogi interlocutoribus lege dicta in nostra præfatione. A. M.

8. *Libenterque vidisset.* Ad verba « appellavisset libenterque vidisset » ego in schedia hæc adnotaveram : Equidem nolo nimius esse in dubitando et corrigendo. Sed explicet mihi, quæso, aliquis, primum quomodo Cicero istud ὕστερον πρότερον scribere potuerit, « appellavisset ... vidisset ? » quod sentiens Villem. verborum ordine inverso vertit : *charmé de le voir, et l'accueillant avec amitié.* Deinde quid sibi velit plusquamperfectum conjunctivi (*vidisset*) in re, quæ præteriisse non poterat, quum loqui inciperet. Equidem tentabam « liberaliterque obviam isset ». — Sed mox abjecto hoc consilio breviloquentiam esse existimavi, ut *libenterque vidisset* sit i. q. *libenterque se videre dixisset.* Ma. — Plato de Legg. pag. 678, p. 282 Bekkeri : Ἆρ' οὐκ ἄσμενοι μὲν ἑαυτοὺς ἑώρων; Cato de Re Rustica, cap. 4, pag. 14 Schneideri : « Si te libenter civitas videbit ». Cr.

9. *Quid tu ... tam mane, Tubero?* Est imitatio Platonica. Ita enim ille in principio dialogi Criton. τί τηνικάδε ἀφῖξαι, ὦ Κρίτων; ἢ οὐ πρωῒ ἔτι ἐστί; conf. Phædon. pag. 59 ed. Steph. pag. 7 ed. Bekk. Et egregie admonet Noster hoc dialogi initio ultimi Socratis cum amicis sermonis, quum Scipio quoque quarto die post eos, quibus hic sermo habitus fuisse fingitur, mortuus repertus fuerit mane in lectulo. Vid. Cic. de Amic. 4. Cr.

10. *Dabant.* Non infrequens elegantia pro eo, quod nostri homines scriberent : *dedissent.* De ea loquuti sunt Heusinger. ad Mallium Theod. pag. 55 ; Beierus ad Cic. de Off. I, 9, 28, pag. 65, II, 1, 2, pag. 11, et Gernhardus in Progr. laud. De Latinorum Indicativo, p. 11, sq. Ita Horatius loco tritissimo A. P. 328 : « Si de quincunce remota est Uncia, quid superat? Poteras dixisse, triens ». Ma.

11. *Explicandas.* Hoc proprie intelligendum de codicibus vel voluminibus evolvendis atque in tabula, ut legi possint, *explicandis.* Conf. Herm. Hugo de prima scrib. origine ib. C. H. Trotz. p. 589—594 ; C. G. Schwarz. de Ornamentis librorum, pag. 93 ; ib. Cic. ad Fam. IX, 25 ; conf. ejusdem libri p. 178 sq. Ma.

12. *Nancisci otiosum.* Amat hanc loquendi formulam Cicero ; similiter enim et alibi scripsit, et plane, ut hic, de Fin. I, 5, 14, ubi idem fere est ingressus dialogi : « Deinde Torquatus, Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, etc. » Ma

P. 27 sertim motu[13] | reipublicæ.—Tum Scipio: Atqui nactus es, sed mehercule otiosiorem opera, quam animo. — Et ille, At tu vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. —Libente[14] me vero, ut aliquid aliquando de doctrinæ studiis admoneamur. P. 274

X. —Tum ille, Visne igitur, quoniam et me quodam modo invitas, et tui spem das[1], hoc primum,
P. 97 Africane, || videamus, antequam veniunt alii, quidnam
P. 28 sit[2], de isto altero sole[3] quod nuntiatum est in se-

13. *Hoc præsertim motu.* Disputatur scilicet eo tempore, quo C. Gracchus triumviratum [Ita scrib. non *tribunatum*. Errat enim ipse Cic. de Amic. 12, quando quidem eo tempore triumvir, non tribunus, C. Gracchus erat. A. Maius in Emm.] gerebat turbulentissimum (quem commemorat apud Tullium Lælius paucis diebus post obitum Scipionis de amicitia disserens, cap. 12), quo tempore dixerat publice Scipio Tib. Gracchum jure cæsum videri. Vide Livii epitomen 59. Sed de his turbis dicemus inferius. A. M.

14. *Libente me vero, ut aliquid aliquando*, etc. Cod. *libenter*. Valde suspicor scribendum esse *libente*. Equidem Cicero de Or. II, 75, similiter loquitur : « sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit ». [Scribendum omnino *libente* pro *libenter*. A. M. in Emm.]

X. 1. *Et tui spem das.* Rarior constructio, conferenda cum ea, quæ est ad Att. I, 4 : « Crebras exspectationes tui commoves ». Ma.

2. *Quidnam sit, de isto altero sole quod nuntiatum est.* Ita distinxi cum Steinackero et Lehnero, quum Heinr. distinxerit post *sole*, A. Maius nihil hic distinctionis habeat. Noster sæpissime pronomen relativum post plura verba ponit, quibus præponi debebat : v. c. ad Att. XIII, 51 : « Ad Cæsarem quam misi epistolam » ; in primis vero memorandus, et rarioris exempli, est locus infra, cap. 17 : « agros vero et ædificia et pecudes et immensum argenti pondus atque auri qui bona nec putare nec appellare soleat ». Ma.

3. *De isto altero sole.* Rei dat præclarum testimonium ipse Cicero N. D. II, 5 : « sole geminato, quod Tuditano et Aquillio coss. evenerat, quo quidem anno P. Africanus, sol alter, exstinctus est ». Item de Divin. I, 43, gemini solis portentum populo romano perniciosas seditiones denuntiavisse dicitur. De pareliis autem leguntur inter Veteres Aristoteles Meteor. III, 2, 6; Plinius Hist. II, 31; Seneca Quæst. Nat. I, 11; Ammianus, XX, 3. A. M. — Ruhkopf. tom. V, pag. 52 : « Historici soles vocant, Græci παρήλια et παρήλιοι et ἀνθήλιοι ». Adde Posidonii Fragmm. (ap. Schol. Arati ad Diosem. v. 148), p. 77 Ba-

natu[4]? Neque enim pauci, neque leves sunt, qui se duo soles vidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quærenda sit.—Hic Scipio, Quam vellem[5] Panætium[6] nostrum nobiscum haberemus, qui quum cetera, tum hæc cælestia vel studiosissime
P. 89 solet quærere! Sed ego, Tubero (nam tecum | aperte, quod sentio, loquar), non nimis[7] assentior in omni P. 29
isto genere nostro illi familiari, qui, quæ vix conjectura qualia sint possumus suspicari, sic affirmat, ut oculis ea cernere videatur, aut tractare plane[8] manu.

kil, ibique laudd. in his Scalig. ad Euseb. Chron. pag. 159. Cr.

4. *Quod nuntiatum est in senatu?* In codice sæpe scribitur *sænatus*; superaddita *a*, si quando omissa fuerat. Sed tamen, quum et lex quantitatum, et ipsa etymologia nominis diphthongum excludat, mendum retinere piaculum fuisset. A. M.

5. *Quam vellem.* Ita Noster de Fin. V, 22, 61: « quam cupiunt laudari! » Virg. Æn. VI, 436, sq. « quam vellent æthere in alto Nunc et pauperiem et duros perferre labores! » Omnes tam varias vocis *quam* significationes J. G. Vossius in Etymolog. Ling. Lat. pag. 425, inde explicat, quod *quam* κατ' ἀποκοπὴν dictum sit pro *quantum*. Mr.

6. *Panætium.* Panætius Rhodius hospes comesque Scipionis Æmiliani fuit. Legatur Cicero Acad. IV, 2; Fin. IV, 9; ad Att. IX, 12; pro Mur. 30; Symmachus, ep. I, 21, et laud. in Gr. 7; Velleius, I, 13; Plutarchus quod philosopho disp. cum princ. tom. IX, pag. 108. [Plura dabit *van Lynden* in Disputat. de Panætio Rhodio philosopho Stoico. Lugd. 1802, § XI, pag. 39, sqq. Cr.] Ejusdem Panætii auditores fuerunt quatuor saltem ex his de rep. interlocutoribus, nempe Scipio, Lælius, Rutilius, Fannius. Legatur Cicero Off. I, 26, III, 2; Fin. II, 8; Brut. 26, 30. Denique Panætii scriptorum ad Q. Tuberonem meminit Cicero Fin. IV, 9; Tusc. IV, 2. Porro Scipionem Panætii præceptis eruditum fuisse testatur etiam Sulpicia in satyra, vs. 45: « Numantinus Libycusque Scipio qui Rhodio crevit formante magistro ». Panætium rei astrologicæ haud ignarum fuisse cognoscimus etiam de Divin. I, 3, 7, II, 42, et N. D. II, 46. Jam qui sequitur sermo de Socrate, is fortasse a Panætii libris accersitur, quos de Socrate ab eo scriptos memorat Plutarchus in Aristide, cap. 28. Nobiles Panætii libros cum Socraticis conjungit Horatius Od. I, 29, 14. A. M.

7. *Non nimis.* Eodem sensu, quo hic ponitur *nimis*, nimirum pro *vehementer*, legitur (si lectio sana est) apud Cic. de Legg. I, 9, 27, p. 70, sq. ubi vid. nostr. annot. Plane, ut nostro loco, ponitur ad Att. VII, 24: « Philotimi literæ me quidem non nimis delectarunt ». Mr.

8. *Aut tractare plane manu.* Locutio ducta ex Platonis Theæt. p. 155, d. p. 327 Heindf. εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι ἢ οὗ ἂν δύ-

Quo etiam sapientiorem Socratem soleo judicare, qui omnem ejusmodi curam deposuerit; eaque, quæ de natura quærerentur, aut majora, quam hominum ratio consequi possit[9], aut nihil om || nino ad vitam hominum attinere dixerit. — Dein Tubero, Nescio, P. 33
Africane, cur ita memoriæ proditum sit, Socratem omnem istam disputationem rejecisse, et tantum de
P. 30 vita et de moribus[10] solitum esse quærere. Quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cujus in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam quum de moribus, de virtutibus, denique de republica disputet, nume | ros tamen, et P. 34
geometriam, et harmoniam studeat Pythagoræ[11] more

νωνται ἀπρὶξ ταῖν χεροῖν λαβέσθαι. Ibid. Heind. laudat Plat. Sophist. p. 245, e. sq. [Bekk. p. 190] οἱ μὲν εἰς γῆν ἐξ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσι, ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες. Cr. — *Tractare* de tactu dixit Noster etiam Tuscul. V, 38, 111 : « ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur ». Mr. — Locum hunc Tullii imitatur aperte Lact. de Opif. D. cap. 1, et Inst. II, 3; quin etiam Ovid. Fast. I, 305. Hinc Diogenes apud Laert. VI, 2, 6, cuidam de cælestibus audacius disputanti : quam dudum, inquit, cælo advenisti? Adhuc subdubitabat in cælestibus Augustinus, ep. XIV, 3; quam scientiam nunc tot maximis et certissimis incrementis adultam videmus. A. M.

9. *Quam hominum ratio consequi possit.* Conjecerit aliquis, ait Lehnerus, *posset*. At vero, qui ita conjecerit, vereor ut temporum justam consecutionem servet. Immo vero, si in cod. A. Maius scriptum reperisset *posset*, equidem, ut præsens tempus restitueretur, auctor fuissem. — Ad sensum hujus loci illud tenendum, plane idem, quod hic, velle Ciceronem, quum dicit Tusc. V, 4, 10 : « Socrates autem primus philosophiam devocavit e cælo » : ubi Wolfius edidit *evocavit*, cujus emendationis, si qua est, causas nobis invidit adhuc editor, nunc fatum, quo literis nostris ereptus est vir summus. Mr. — Ita prorsus de Socrate loquitur Cicero etiam Acad. I, 4, et Tusc. V, 4; itemque Valerius M. III, 4, ext. 1; Laertius, II, 5, 6; Themistius de præf. cap. 5; Augustinus C. D. VIII, 3. A. M.

10. *De moribus, etc.* Augustini ep. CCXXXIII memorabilis locus est : « solere aiunt quemdam Veterum dicere; quibus satis persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam viros bonos, his reliquam facilem esse doctrinam. Hanc sententiam, nam si rite recolo, Socratica est, etc. » De unico studio virtutis mira dicit Porphyrius in sua nobili ad Marcellam epistola. A. M.

11. *Harmoniam ..... Pythagoræ*

conjungere. — Tum Scipio, Sunt ista, ut dicis; sed audisse te credo, Tubero, Platonem, Socrate mortuo, primum in Ægyptum discendi causa [12], post in Italiam [et in Siciliam] contendisse [13], ut Pythagoræ in-
P. 31 venta perdisceret; eumque et cum Archyta Tarentino, et cum Timæo Locro multum fuisse, et Philolai [14]

more. Ad rem facit de N. D. III, 11, 27 : « nisi vero.....putamus..... ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat » : ubi v. annot. Creuz. pag. 530. Mr. — Vide ex. gr. Reip. VII, pag. 522 sqq. Leg. V, p. 737, 747 ; vide etiam Epinomidem. Plato in geometria et musica præstantissimus dicitur a Tullio de Or. I, 50. Eadem laus tribuitur illi a Themistio Or. de præf. cap. 5. Pythagoras numero tantum tribuit, ut etiam deum ex numeris constare crediderit. Vide Augustinum C. D. VI, 5. Eadem est sententia Porphyrii in poetico fragmento libri decimi oraculorum. De numeri virtute copiose disserit Proclus in inedito ad decimum Platonis de Rep. librum commentario. Adi et Cassiodorium Variar. I, 10, et de Art. Liberal. cap. 4. A. M.

12. *Causa*. Vocabulum *causa* deest in codice; id tamen legebat Nonius loco citato. Neque prorsus necessarium est : namque ejus brevitatis exempla apud alios auctores occurrunt, quos inter est Fronto laud. fumi et pulveris. Nonius omittit *et in Siciliam*. A. M.

13. *In Ægyptum discendi causa ... contendisse*. Quod ait A. Maius in nota critica vocem *causa*, quæ abest a cod. sed legitur apud Nonium Marcellum, p. 1323 Ald. non prorsus esse necessariam, quia ejus brevitatis exempla apud alios auctores (i. e. scriptores) occurrant (i. e. reperiantur) : in eo nos non habet adsentientes. Nam id ipsum, quod apud alios scriptores reperiuntur ista exempla, apud Tacitum in primis, qui amat græcismos et archaismos, neque vero apud Ciceronem (nam quod est de N. D. I, 22, 60 : « deliberandi sibi unum diem postulavit » ; ibi non omissum esse *causa*, sed conjungenda esse verba *deliberandi diem*, monuimus in utraque nostra editione, pag. 96 et 40); id ipsum, dico, admonere potuit A. Maium, non universe spectari debere, quid fieri, quidve dici possit, sed quomodo is scriptor, quem tractamus, loqui soleat. Ceterum de hac græca ellipsi (vocis ἕνεκα) vid. Lamb. Bos. Ellips. Gr. p. 704—709 ed. Schäfer. ibique latinorum scriptorum exempla collecta a Schwebelio, pag. 707 et sq. ubi perperam illud, quod huc non pertinere diximus, Ciceronis exemplum irrepsit. Mr. — De Platonis itineribus similia scribunt Cicero Fin. V, 29 ; Tusc. I, 17 ; de Sen. 12 ; Lucanus, X, 181 ; Valer. Max. VIII, 7, ext. 3. Utrum Hebræorum quoque libros Plato cognoverit, necne, disputat Augustinus C. D. VIII, 11, XI, 21 ; negat Lactantius Inst. IV, 2. Mos hic fuit solemnis, ut eruditionis causa Græci Ægyptum viserent, Romani Græciam. De Romanis testis paullo ante Cicero, et Symmachus, ep. V, 35. Nunc Europæi literati Italiam lustrant. A. M.

14. *Et Philolai*. Vid. quæ de scri-

commentarios esse nactum; quumque eo tempo || re in his locis Pythagoræ nomen vigeret, illum se et homi- P. 273
nibus Pythagoreis[15], et studiis illis dedisse. Itaque P. 32
quum Socratem unice dilexisset, eique omnia[16] tri-

ptione hujus nominis dixit Niebuhrius in ind. Lat. v. *Græca declinatio*. Mr. — Philolai Pythagorici, qui Archytæ fuit discipulus [cf. *Philolaus des Pythagoreers Lehren nebst den Bruchstücken seines Werks von A. Boeckh.* Berl. 1819, p. 5 sqq. et « Tentamen de Archytæ Tarentini vita atque operibus a Josepho Navaro, Academiæ Regiæ Neapolitanæ socio conscriptum ». Hafniæ, 1820, pag. 11 sqq. Cr.] (Cic. de Or. III, 34) libros tres emptos a Platone centum minis, sive, quod idem est, decem millibus denariorum, tradunt Laertius, III, 11; Gellius, III, 17; Jamblichus vit. Pythag. 31. Hinc apud Timonem et Aristoxenum et Proclum plagiarius audiit Plato, quod videlicet Timæum suum e Philolao, rempublicam e Protagora, aliosque ex aliis auctoribus dialogos vel sententias videretur expressisse. Legesis Gellium, III, 17; Athenæum, XI, 15; Suidam voc. Νουμήνιος; Eusebium Præp. Evan. X, 3; denique Holstenium, ep. XVII, p. 113. [Alii Timæum Platonis ex Timæo Locro expressum aiunt, eoque nomine Platonem plagii reum faciunt : v. Fabric. B. Gr. III, pag. 94 ed. Harles : coll. J. Thomasii Diss. de Plagio literario, p. 232—234, ubi laudantur præter eos, quos A. M. excitavit, Lips. Manud. ad Stoic. Philos. I, 6; Tzetzes Chil. X, Histor. 355, et XI, 362. Apud Eusebium locus est Porphyrii, apud Athenæum Theopompi Chii. Mr.] Philolai annum majorem, annis 59 constantem, memorat Censorinus cap. 18; ejusdem Philolai dictum Cassiodorius in ps. 8, fin. Jam hic Pythagoricus Philolaus a Crotoniensibus civibus suis interfectus est ob affectatæ tyrannidis suspicionem; legesis Laertium, VIII, 7, et Suidam voc. ὑπόνοια. Porro et Philolai Corinthii scriptam Thebanis politiam cognoscimus ex Aristotele, Reip. II, 12. In transitu moneo, ab Asopi civibus Æsculapium deum pulchro nomine appellatum fuisse Philolaum, quasi Publicolam. Pausan. III, 22. A. M.

15. *Pythagoreis*. Ita cod. prima manu; sed mox videtur factum *Pythagoriis*. Sic in antiquis MSS lego *Aristarchii*, *Epicurii*; quæ melior scriptura est et græco de fonte manans. A. M.

16. *Omnia*. Dialogosne intelligit, « in quibus omnibus fere Socrates exprimitur », ut Tullii verbis utar de Or. III, 4? an omnigenam philosophiam, uti observat Sextus Emp. lib. I, contra logicos sect. 9? A. M. — Recte ad hanc A. Maii notam monet Sch. phrasin illam *omnia alicui tribuere* nihil aliud significare, quam omnia præclara de aliquo prædicare vel in aliquem conferre : quo sensu est in Bruto s. de claris oratoribus, c. 51 : « Tum Brutus : quid tu quæris alios? De te ipso (non *ipse*, ut Sch. dedit) nonne, quid optarent rei, quid ipse Hortensius judicaret, videbamus? qui quum partiretur tecum causas..... perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat..... Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benevolentia, credo (Sch. scripsit *benivol.*) ductus tribuebat omnia »;

buere voluisset, leporem Socraticum subtilitatemque[17] sermonis cum obscuritate Pythagoræ, et cum illa plurimarum artium gravitate[18] contexuit[19].

XI. Hæc Scipio quum dixisset, L. Furium[1] repente[2] venientem adspexit; eumque ut salutavit ami-
P. 33 cissime, | apprehendit, et in lecto[3] suo collocavit. Et P. 264
quum simul P. Rutilius venisset, qui est nobis lau-

h. e. me aliis et sibi ipsi adeo præferre solebat. Conf. ad Quint. Fr. III, 8: « Pompeius ei nihil tribuit, omnia Guttæ ». Ma.

17. *Subtilitatemque.* De usu hujus vocis apud Ciceronem vid. Ernest. Clav. Cic. vv. *subtilis*, *subtiliter*, *subtilitas*. Cr.

18. *Gravitate.* Pythagoræ πολυμαθίαν memorat etiam Heraclitus apud Diog. Laert. IX, 1: πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει. Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην, αὖθίς τε Ξενοφανέα τε καὶ Ἑκαταῖον. De qua sententia vide disputantem Schleiermacherum in Mus. d. Alterthw. I, 3, p. 341—346. Ma.

19. *Contexuit.* Hunc Ciceronis locum legisse videntur Hieronymus et Augustinus, quod ut demonstrem, eorum verba hic ponere necesse est. Hier. contra Rufin. III, 40: « Plato post Academiam et innumerabiles discipulos, sentiens multum suæ deesse doctrinæ, venit ad magnam Græciam, ibique ab Archyta Tarentino et Timæo Locrensi Pythagoræ doctrina eruditus, elegantiam et leporem Socratis cum hujus miscuit disciplinis ». Confer et ep. LIII, 1. Jam Augustinus contra Acad. III, 37: « Plato dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Igitur adjiciens lepori subtilitatique Socraticæ naturalium divinarumque rerum scientiam, etc. » Item C. D. VIII, 4: « Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat Plato, eum loquentem fere in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa, etc. cum illius lepore temperavit ». Valerius quoque M. VIII, 7, ext. 3, respicere videtur hunc de Rep. locum. A. M.

XI. 1. *L. Furium.* De eo vid. Prosopographiam pag. 45. Plures de eo locos laudat Ernest. Cl. Cic. Adde Car. Sigonii Fastos consulares, p. 384—387 ed. H. Steph. in opere, quod inscribitur: Varii Historiæ Romanæ scriptores. (Paris.) 1568, in-8; Lud. Vives ad Augustin. de C. D. II, 21, pag. 134. Ma.

2. *Repente venientem adspexit.* Junge *repente adspexit*, neque vero *repente venientem*. Ma.

3. *Apprehendit, et in lecto suo collocavit. Lecto* dicit, non *lectica*; etsi etiam domi lectica vel ad quietem vel ad lucubrationes utebantur Romani. Id autem moneo, quia Rutilius (is qui loquitur in his dialogis) teste Isidoro, Orig. XX, 11, in vita Scipionis scripserat, « primum ipsum contra consuetudinem imperatorum pro lectis lecticis esse usum ». [Ad rem conf. Abram. ad Cic. Philipp. II, 24, in primis vero de lecticis Lipsium Electt. I, 19. Ma.] Loquebatur ergo in illa historia Rutilius de Scipionis militia, quod ipsum per se apparet. A. M.

tus[4] sermonis auctor, eum quoque ut salutavit, propter[5] Tuberonem jussit assidere. Tum Furius, Quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? — Minime vero[6], Africanus; soles enim tu hæc studiose investigare, quæ sunt in hoc
P. 209 genere, de quo instituerat paullo ante Tubero quæ-
|| rere. Rutilius[7] quidem noster etiam sub ipsis Numantiæ mœnibus solebat mecum interdum ejusmodi aliquid conquirere[8]. — Quæ res tandem inciderat?

4. *Lautus.* Cod. *lautus.* Nempe *abundans*, vel *competens*, vel *elegans*, vel *suavis*: has quippe notiones omnes Nonius voci *lautus* tribuit. A. M. — *Qui est nobis laudatus sermonis auctor.* Ita dedimus Creuzero monente præeunteque Steinackero, quamvis A. Maius in nota critica lectionem codicis *lautus* interpretando, adhibito Nonio Marcello, nobis commendet. Laudavit enim Cicero eum ut hujus sermonis auctorem, i. e. ut eum, qui Ciceroni, Smyrnæ quum esset, hunc sermonem a Scipione cum amicis habitum, exposuerit, cap. 8, extr. Ita Noster loquutus est de Or. III, 18, 68: « Cujus (Carneadis) ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum ». Or. pro Flacco, 37, 93: « tu igitur, illo absente auctore laudato, tantum te crimen probaturum putasti? » Villem. vertit: *celui qui nous a si heureusement conservé cet entretien.* Plane otiosum esset *lautus*, etiamsi significaret *probabilis* et *fide dignus*; nam non erat, quod Cicero fidem auctoris laudaret, de qua neque quisquam dubitare poterat, et quæ in re manifesto ficta (nam volebat Cicero ipse horum omnium, quæ in libris de Rep. dicuntur auctor haberi), quæ, inquam, fides ne requirebatur quidem. Mr. — Noster J. V. *Leclerc* legendum ait forte *hujus* vel *totius.*

5. *Propter Tuberonem.* Locum citat Nonius voc. *propter* e I de Republica. A. M.

6. *Minime vero.* Subintellige *inquit.* A. M.

7. *Rutilius.* Rutilium Scipionis in militia fuisse comitem, et quidem apud Numantiam, testatur etiam Appianus Hisp. 88, atque ex eo Suidas in Ῥουτίλιος. Scripsisse Rutilium de bello Numantino, deque vita Scipionis diximus in præfatione. A. M.

8. *Ejusmodi aliquid conquirere.* Cur *conquirere?* Loquitur de sermonibus Scipio, quos habuerit cum Rutilio, quibusque de rebus colloquuti sint. Dicat fortasse aliquis, Ciceronem suo more uti verbo composito *conquirere* pro *quærere*, et præpositionis vim propriam in illo verbo non majorem esse, quam in verbis « concedo, contueor, concredo ». In his quidem nihil repugno: illius similem usum desidero. Loca enim pleraque omnia, quibus Cicero usus est *conquirendi* vocabulo, ejusmodi sunt, ut præpositio vi sua non destituatur. Neque aliter se habet de Or. I, 46, 202: « Non enim causidicum, nescio quem, neque proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus »: quem locum

P. 34 inquit Philus. — Tum ille, De solibus istis duobus; de quo[9] studeo, Phile, ex te audire quid sentias.

XII. Dixerat hoc ille, quum puer nuntiavit venire ad eum Lælium, domoque jam exisse[1]. Tum Scipio, calceis et vestimentis sumptis[2], e cubiculo est egressus; et quum paullulum inambu | lavisset in porticu, Lælium advenientem salutavit, et eos, qui una vene- P. 210 rant, Sp. Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium, et Q. Scævolam, generos Lælii[3], doctos

fortasse aliquis ad nostrum fulciendum laudet. Malim igitur *anquirere*, quod in ejusmodi quæstionibus proprium est, facillimeque cum illo frequentiore vocabulo permutari potuit. Vide modo Cic. de Fato, 9, 17: « Sed ad illam Diodori contentionem... revertamur, in qua quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur ». Conf. Beier ad Cic. de Off. I, 3, 9, p. 22 Gœrenz. ad Cic. de Fin. IV, 7, 16, pag. 440, sq. Davis. ad Cic. de N. D. II, 38, p. 360 ed. Cr. et Nostr. Mr.

9. *De quo*. Falso putat Maius adsumendam lectionem *de quibus*. Quam sententiam sic confutat Moser: Ita sæpissime relativum ad rem, non ad verba refertur, vid. modo Gœrenz. ad Cic. de Fin. II, 6, 17, pag. 140 sq. Ita Corn. Nep. in Cimone, 3, 1: « Nam testarum suffragiis, quod (sc. genus pœnarum) illi ὀστρακισμὸν vocant, decem annorum exsilio multatus est »: add. Perizon. ad Sanctii Minerv. IV, 4, 80, p. 616 ed. Amst. 1733. Id ideo pluribus monui, quia A. Maii sententia et laudatorem nacta est Schützium, qui rem acutam appellat, et obsequentem Lehnerum, qui recepit ejus conjecturam supervacaneam *quibus*. Quod ad verba cum nostro loco convenit initium Oratt. Partitt. « Studeo, mi pater, latine ex te audire ea, quæ mihi tu ... græce tradidisti ». Cum seqq. de Orat. II, 3, 12: « quum ... Antonius ... inambularet cum Cotta in porticu ». Qui locus universe nostro est valde similis: ibidem etiam est, quod in hujus capitis fine eodem fere modo legitur: « qui quum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent ».

XII. 1. *Domoque j. exisse*. Locum e I de Rep. libere citat in exrm. eloc. Fronto voc. *exit* sic: « nuntiatum est venire Lælium, domoque jam exisse ». A. M.

2. *Calceis et vestim. sumptis*. Namque, ut dictum est, in lecto erat Scipio, sicut Crassus de Or. II, 3, III, 5, præter quam quod Romani domi quidem utebantur soleis, prodibant autem cum calceis. Sic M. Aurelius ad Frontonem, lib. IV, ep. 5, in Vaticano palimpsesto a me proxime edendo ait: « a secunda in tertiam horam soleatus libentissime inambulavi ante cubiculum meum. Deinde calceatus, sagulo sumpto, etc. » Et nota idem verbum *inambulare*, quo utitur etiam Cicero. A. M.

3. *Generos Lælii*. Major nimirum Lælii filia nupserat Scævolæ, minor Fannio. De hoc v. Voss. de Historicis Lat. pag. 82, lib. I, 7. Cr.

adolescentes, jam ætate quæstorios[4]; quos quum
omnes salutavisset, convertit se in porticu, et con-
jecit in medium[5] Lælium: fuit enim hoc in amicitia
quasi quoddam jus inter illos, ut militiæ, propter
P. 197 eximiam belli gloriam, || Africanum ut deum coleret P. 35
Lælius; domi vicissim Lælium, quod ætate antece-
debat[6], observaret[7] in parentis loco Scipio. Dein
quum essent perpauca inter se, uno, an[8] altero spa-

4. *Ætate quæstorios.* Juvenili ergo ætate adibatur quæstura, ut ex hoc quoque de Rep. loco cognoscitur. Sed tamen quem diserte ætatis gradum lex Villia annalis decreverit quæsturæ, obscurum est; quamquam certe anno ætatis septimo supra vigesimum licuisse quæsturam adipisci, extra controversiam videtur. Legesis Pitiscum voc. *ætas quæstoria.* In potestatibus obeundis leges annarias a Romanis sua demum ætate neglectas ait Arnobius, lib. II, ed. Lug. Bat. p. 91. Ex Valerio M. II, 1, 1, apparet a quæstura patuisse viam ad ordinem senatorium impetrandum. Diserta vero Cassiodorius Var. VIII, 19: « quæstura vere mater senatoris est ». Tum idem Var. VI, 5, « quæsturam *definit* gloriam literarum, genitricem omnium dignitatum, etc. » Contra Asconius ad Div. in Ver. 10, ait: « hæc erat prima senatoris administratio, quæstorem fieri ». A. M.

5. *In medium.* Fuit enim is apud Romanos honoratior locus; itemque apud alias gentes aliquot, ut Sallustii locus docet Jug. 11. Lege tamen Plutarchum Quæst. Conviv. I, 3; Lipsium Elect. II, 2. Est autem loci hujus magna similitudo cum de Or. II, 3: nam et ibi Crassus est in lecto, et Sulpicius apud eum sedet, et Antonius inambulat in porticu, et Crassus adventu Catuli senis commotus surgit, et amicissime inter se consalutant, etc. A. M.

6. *Antecedebat.* Scipione seniorem se dicit Lælius apud Ciceronem de Am. 4. Hic autem attingitur jus romanum, de quo Gellius, II, 2; nempe ut publice magistratui, privatim aliis prærogativis honor esset habendus. A. M.

7. *Observaret.* Ita etiam græcum θεραπεύειν usurpatur: vide modo Xenoph. Cyri Discipl. VIII, 5, 45, VIII, 2, 4, 7, VIII, 3, 20; Exped. Cyr. I, 9, 20; Mem. Socrat. II, 1, 12; conf. Ern. Cl. Cic. Ca.

8. *An.* Ita cod. pro *aut*, vel *sive* [*sive* ante *an* est apud Tacit. Ann. XI, 26, ibique interprr. Ca.] cujusmodi alia exempla non desunt; itemque viceversa. Vide Gesnerum in *an* et *aut* A. M. — *Uno aut altero.* Nullus editorum vitiosum illud *uno an altero* correxit: prohibuit eos, credo, A. Maii auctoritas, qui laudato Gesneri Thesauro lectioni *an* patrocinari videtur. Sed ex ipso Gesnero discere poterat A. Maius, non poni *an* pro *aut*, nisi in interrogationibus disjunctivis, quod nemo est, qui nesciat. Cicero autem in tali locutione semper dicit *unus aut alter* v. *unus et alter* pro *complures*, *aliquot.* Cujus usus exempla afferre supervacaneum est, quum ubique præsto sint. Ma.

tio, colloquuti, Scipioni, cui[9] eorum adventus per-
jucundus et pergratus fuisset, placitum est, ut in
aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tem-
pus anni[10], considerent: quod quum facere vellent, P. 36
P. 198 intervenit vir prudens, omnibus | que illis et jucundus
et carus, M'. Manilius[11]; qui a Scipione ceterisque
amicissime consalutatus, assedit proximus Lælio[12].

XIII. Tum Philus, Non mihi videtur, inquit, quod
hi venerunt, alius nobis sermo esse quærendus, sed
agendum accuratius, et dicendum dignum aliquid
horum auribus. — Hic Lælius, Quid tandem ageba-
tis, aut cui sermoni nos intervenimus? — Phil. Quæ-
sierat ex me Scipio, || quidnam sentirem de hoc, quod P. 269
duo soles visos esse constaret[1]. — Læl. Ain'[2] vero,
Phile? jam explorata nobis sunt ea, quæ ad domos
P. 37 nostras, quæque ad rempublicam pertineant[3], siqui-

9. *Cui.* Hab. cod. *quo* pr. manu; sec. autem male *quorum.* Suspicor dicendum *quod eorum.* [Malim scribere *quoi*, ut lib. III, 11. A. M. in Emm.] — Mos. legit *Scipionique.*

10. *Tempus anni.* Hinc cognoscimus, quo tempore anni obierit Scipio, quandoquidem is perpaucis diebus post politicum hunc dialogum mortem cum vita commutavisse dicitur a Cicerone de Am. 4. A. M.

11. *M'. Manilius.* De eo præter A. Maii prosopographiam vid. Ern. Cl. Cic. et Car. Sigon. Comment. in Fast. et Triumph. Rom. p. 335 sqq. Junguntur adjectiva « jucundus et carus » de Orat. II, 75, 394; in Catil. IV, 6, 11, ib. 7, 16. Mr.

12. *Proximus Lælio.* Fortasse propter ætatem, qua Lælio esset æqualis. Itaque Rutilius juvenis adsedit Tuberoni compari suo, ut nuper vidimus. A. M.

XIII. 1. *De hoc, quod duo soles visos esse constaret.* Verbo monendum est de sensu loci. Non vult dicere Philus, quæsierat ex me Scipio, quidnam de constantia famæ vel testimoniorum (ut loquutus est auct. ad Herenn. II, 6, 9) sentirem, qua duo soles visos esse referretur? sed hoc vult: quidnam sentirem de duobus istis solibus, quos visos esse constans sit fama? Mr.

2. *Ain' vero.....jam explorata nobis sunt*, etc. Bene monet Villem. in eo conspici artificium vere Platonicum, quod, ubi longissime abesse videatur Cicero a proposito dialogi argumento, una interjecta quæstione lectores admoneat, non tam longe se abesse a re ipsa tractanda. Mr.

3. *Pertineant.* Noster *Leclerc* servavit subjunctivum. De quo A. Maius incertus remanet. Mos. vero indicativum prætulit cum Steinack. et Lehn.

dem, quid agatur in cælo, quærimus[4]? — Et ille, An
tu ad domos nostras non censes pertinere, scire,
quid agatur, et quid fiat domi? quæ non ea est, quam
parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod
P. 270 domicilium, quamque patriam dii no | bis communem
secum dederunt[5]: quum præsertim, si hæc ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Læli, omnesque avidos sapientiæ, cognitio ipsa rerum, consideratioque delectat[6]. — Tum Lælius, Non impedio, præsertim quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid, an serius venimus? — Phil. Nihil est adhuc disputa-
tum; et || quoniam est integrum, libenter tibi, Læli, P. 43
P. 38 ut de eo disseras, equidem concessero[7]. — Læl.

4. *Quærimus?* Hic Cicero incipit captare occasionem dicendi de Rep. uti apud Platonem Reip. I, p. 333, Socrates ad idem viam sibi sternit dicens, justitiam non solum ad privatum, sed etiam ad generale hominum inter se commercium esse idoneam. A. M.

5. *Dii nobis ... dederunt.* Nectarius apud Augustinum, ep. CIII, 2, hunc Ciceronis locum se legisse demonstrat his verbis: « non enim illam mihi civitatem dicere videbare, quam muralis aliquis gyrus coercet, nec illam, quam philosophorum tractatus mundanam memorant communem omnibus profitetur ». Lactantius item Tullium imitans Inst. II, 5, § 37: « aiunt (philosophi) deorum et hominum causa mundum esse constructum, quasi communem domum ». A. M. — [Cf. Cicero de Nat. Deor. II, 62, pag. 469, ed. nostr. maj. ib. Ursin. et Cr. Add. Turneb. ad Cic. de Legg. I, 7, pag. 551, coll. p. 758 ed. nostr. Ma.]

6. *Delectat.* Locum libere e I de Rep. citat Fronto exem. eloc. voc. *delectat*. A. M.

7. *Libenter tibi.....concessero.* Futurum exactum pro futuro simplici positum haud admodum rarum est. De ea re vide disputantem Ruddimannum in Instit. Gramm. Lat. II, pag. 383, ibique Stallbaum. qui recte monet, esse loca, ubi futurum primum exacti loco non magno sententiæ discrimine poni possit, esse ubi fut. exact. indicet, rem celeriter peractum iri, quod non innuit fut. simplex, esse denique, ubi urbanitatem quamdam prodat futuri exacti usus. Præter ea permulta in quibus ita ponitur *videro*, cf. Ciceron. Tusc. I, 30, 74: « quum vero causam justam deus ipse dederit, næ ille medius fidius ... lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit, nec tamen illa vincla carceris ruperit ». Ma. — Apud Macrobium de diff. et soc. gr. et lat. verb. cap. de con. mod. locus hic citabatur e I de Rep. corruptus sic: « libenter tibi,

Immo vero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos[8] soles putat esse componendum, ut ita cælum possideant, ut uterque possederit[9]. — Tum Manilius, Pergisne eam, Læli, artem illudere, in qua primum excello[10] ipse; deinde sine qua scire nemo potest, quid sit suum, quid alie-
P. 44 num[11]. | Sed ista mox[12]: nunc audiamus Philum, quem video majoribus jam de rebus, quam me, aut quam P. Mucium[13], consuli.

XIV. Tum Philus, Nihil novi vobis afferam, neque quod a me sit cogitatum, aut inventum : nam memoria teneo, C. Sulpicium Gallum[1], doctissimum, ut P. 39

Læli, uti eum desideras, equidem concessero ». A. M.

8. *Inter duos soles.* Ita cod. at Mos. legit *duo*, et sic lectionem suam defendit : Id etiam atque etiam miror, a Sch. Steinack. et Lehnero relictam esse in uno eodemque capite duplicem ejusdem vocis scriptionem; quasi Cicero ipse secum tam parum concordet, ut paucis lineis interjectis scriptionem mutet, quum in principio capitis scripserit : « quod duo soles visos esse constaret ». A Cicerone vero et optimis quibusque scriptoribus *ambo* et *duo* sæpissime scribi casu accusativo monuerunt Gronov. ad Liv. XXXV, 21, p. 294, ed. Gronov. et Græv. ad Sueton. Claud. 14, p. 802 ed. Græv. et post eos Stallbaum. ad Ruddimann. Inst. Gramm. Lat. I, pag. 57. Ma.

9. *Nisi forte Manilius interdictum ... possederit.* Indulget more suo facetiis Cicero, quarum laudem ipse sibi vindicat, interpositis etiam interdictis, ad Fam. VII, 32 : « urbanitatis possessionem, amabo, quibusvis interdictis defendamus; in qua te unum (Volumnium) metuo, contemno ceteros ». De Tullianis facetiis Plutarchus in ejus vita [videlicet in comparatione ejus cum Demosthene. Ma.]; Macrobius, Sat. II, 1, 3, aliique auctores, quos inter Petrarcha Rer. memor. II, 3 et 4. Interdicti formulam exhibet Caius, IV, 160, ubi prætor pari sermone cum utroque litigatore loquitur sic : « uti nunc possidetis, quominus ita possideatis, vim fieri veto ». A. M.

10. *Excello.* Malit forte Mos. *excellis*, tamquam convenientius rei ac modestius.

11. *Quid alienum.* Etiam pro Cæcina, 25, ait Cicero : « jure civili sublato, nihil est quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid alienum sit ». A. M.

12. *Sed ista mox.* Quinto demum in libro sermo fiet de jure. A. M.

13. *P. Mucium.* Juris item prudentem, de quo homine recole præfationem. Ma.

XIV. 1. *C. Sulpicium Gallum.* C. Sulpicium Gallum passim laudat Cicero Brut. 20; de Am. 2 et 6; pro Mur. 31; ad Fam. IV, 6. Hujus Galli scientia astrologica memoratur apud Cic. Off. I, 6; tum de

scitis, hominem, quum idem hoc visum diceretur, et
esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul
P. 103 fuerat, sphæram[2], quam M. Marcelli avus, captis || Sy-
racusis, ex urbe locupletissima atque ornatissima[3] sus-
tulisset[4], quum aliud nihil ex tanta præda domum
P. 40 suam deportavisset[5], jussisse proferri: cujus ego sphæræ
quum persæpe, propter Archimedi[6] gloriam, nomen

Sen. 14, commendatur ab ipso Catone interlocutore sic: « mori videbamus in studio dimetiendi pæne cæli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, quum mane cœpisset? quam delectabat eum defectiones solis et lunæ multo nobis ante prædicere? » Galli sententia de siderum a terra intervallis recitatur a Plinio, II, 21. A. M.

2. *Sphæram*. Est in ed. Stuttg. post h. v. semicolon, et in corrigendis jubemur scribere *sphæra*. Utrumque invita totius orationis structura. Ma.

3. *Ornatissima*. Imitatur hæc verba Augustinus, C. D. I, 6: « Marcus Marcellus, qui Syracusas, urbem ornatissimam, cepit ». A. M. — Egregia et elegantissima Syracusarum descriptio est apud Nostrum in Verr. act. II, lib. IV, 52, 117 sqq. inde a verbis: « Urbem Syracusas maximam esse græcarum urbium pulcherrimamque omnium, sæpe audistis ». Ma.

4. *Sustulisset.* Prudenti consilio; virum enim imperatorium seu politicum sphæram probe callere jubet Polybius, Hist. IX, 15. Quin adeo fortasse Cicero totam hanc de Archimedis sphæra narrationem e Polybii deperditis historiis derivat, qui auctor libro octavo de Marcello et de Archimede scripserat, uti nos docent Athenæus, XIV, 8, itemque Polybii reliquiæ. Sphæræ quoque terrestris, seu geographiæ, studiosum vult esse hominem seu politicum, seu militarem Strab. I, pag. 17, cui revera studio deditum fuisse Scipionem tradit idem geographus, IV, p. 289. Laudes astrologiæ lege sis apud Plinium, II, 12, et apud Cassiodorium Var. I, 45. A. M.

5. *Domum suam deportavisset.* Ed. Stuttg. exhibet « domum suam portavisset », qua usi sine dubio Heinrichius, Schützius et Lehnerus idem repetiverunt. Ego vero, qui item, quum primum legerem hos libros, eadem editione utebar, statim offensus sum verbo simplici in re, in qua solet Cicero composito uti, quippe qui memoria tenerem, quod ait Gesnerus in Thesauro v. *deporto*, peculiariter hoc verbum de iis dici, qui ex provincia aliquid secum Romam auferant. Statim igitur, inspecta A. Maii nota, qui locum a Frontone v. *deporto* laudari ait, legendum esse vidi *deportavisset*, quod postea in ed. Rom. ita scriptum esse deprehendi, et habent edd. Londin. Villem. Steinack. Ita Noster ad Fam. VII, 15: « Mihi crede, nihil ex ista provincia potes, quod jucundius sit, deportare ». Conf. Ern. Cl. Cic. h. v. Ma.

6. *Archimedi* in secundo casu more suo Tullius, ut pro Balbo, 25, *Theophoni;* ad Brut. ep. 15, et de Or. II, 74, *Themistocli;* ad Att. XIII, 28,

audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus; erat enim illa venustior et nobilior in vulgus, quam ab eodem Archimede factam[7] posuerat in templo
P. 104 Virtutis[8] Marcellus idem. Sed posteaquam | cœpit rationem hujus operis scientissime Gallus exponere, plus
in illo Siculo[9] ingenii, quam videretur natura humana
ferre potuisse[10], judicabam fuisse. Dicebat enim Gallus, P. 41
sphæræ illius alterius solidæ atque plenæ vetus esse inventum, et eam a Thalete Milesio primum esse tor-

Aristoteli; Brut. 7. 83, *Thucydidi;* Tusc. I, 41, *Ulyxi;* de Or. II, 22, 23, Brut. 15, 83, *Demostheni* et *Pericli:* unde etiam Persius, IV, 3, *magni pupille Pericli.* Leg. et Quintilianus, Inst. I, 5. Sic loquitur etiam Fronto. A. M.

7. *Archimede factam.* Habemus igitur duas, vacuam alteram, ut mox dicetur, alteram plenam, Archimedis sphæras; qui vir summus a quibusdam apud Plutarchum in Marcell. 19, traditur Syracusis interemptus miserabiliter dum ipsa instrumenta sua mathematica, inter quæ nominatim sphæras, ad Marcellum placandi ejus causa deferret. Sphæræ figuram positam fuisse in summo Archimedis sepulchro, quod Cicero detexit (Tusc. lib. V, c. 23), nemo est, qui nesciat. [Cuidam amico meo una videbatur sphæra Archimedis, non duæ. A. M. in Emm.]

8. *Templo Virtutis.* De eo vid. Creuz. ad Cic. de N. D. II, 23, p. 297 sq. Wyttenb. ad eumd. locum, pag. 752. Add. I. P. Tomasini de Donariis ac Tabellis votivis, p. 25, in primis vero accurate de ea re disserentem J. de Rhoer. in Otio Daventr. s. selectis de Templis Romm. cap. 30, p. 226—231. Mr. — Vulgo id dicitur templum Honoris atque Virtutis, quod unicum fabricare cœpit Marcellus; verum impedientibus pontificibus, duplex effecit: Plutarch. in Marcell. 28; Val. M. I, 1, 8. Sphæra igitur posita fuit in æde propria Virtutis. Ædes istas Vespasianus Augustus reparavit, Cornelius Pinus et Accius Priscus pinxerunt. Plin. XXXV, 10, fin. A. M.

9. *In illo Siculo ingenii, quam videretur*, etc. Magis ex consuetudine Ciceronis esset: « plus in illo homine Siculo, etc. » Ita dixit Epist. ad Att. X, 8: « et regnum non modo romano homini, sed ne Persæ quidem cuiquam tolerabile ». Plura exempla exhibet Hadrian. Cardin. de Serm. Lat. pag. 217, sq. ed. Nor. 1681. Adde de Or. I, 11, 47: « Verbi enim controversia jam diu torquet Græculos homines, contentionis cupidiores, quam veritatis ». Mr.

10. *Natura humana ferre potuisse, jud. fuisse.* Sic Lucretius Empedoclem pari doctrina fulgentem laudans I, 734: « Ut vix humana videatur stirpe creatus ». Lucretianam igitur locutionem imitatus videtur Cicero, qui tamen etiam de N. D. II, 35, ait: « Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphæræ conversionibus, quam naturam in efficiendis ». A. M.

natam[11]; post autem ab Eudoxo[12] Cnidio disciplo,
ut ferebat, Platonis eamdem illam astris cælo inhæren-
P. 65 tibus es || se descriptam[13]; cujus omnem ornatum et de-
scriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post,
non astrologiæ scientia, sed poetica quadam facultate
versibus Aratum extulisse[14]. Hoc autem sphæræ ge- P. 42
nus, in quo solis et lunæ motus inessent, et earum
quinque stellarum, quæ errantes et quasi vagæ nomi-
narentur, in illa sphæra solida non potuisse[15] finiri.

11. *Tornatam.* Ita eod. sec. manu; at pr. *ornatam*. Cicero in Arateis, 304: « Tam tornare cate contortos possiet orbes ». A. M. — Quem probat Moser.

12. *Eudoxo*. Cicero de Divin. II, 42: « Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia judicio doctissimorum hominum facile princeps ». Eudoxum cum Platone tredecim annos in Ægypto esse versatum dicit Strabo, XVII, pag. 1159, unde idem reversus anni rationem Græcos docuit; quam deinde Julius Cæsar emendatiorem Romanis tradidit; ex quo illa ejusdem gloriatio apud Lucanum, X, 187: « Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus ». Confer et Servium Æn. V, 49, qui tamen Æn. III, 326, frustra criminatur Lucani flexionem grammaticam *fastibus* pro *fastis*, quod jamdiu critici docuerunt. A. M.

13. *Astris ... esse descriptam.* De lectionis hujus probitate si quis dubitet, habet, quo dubitationem excuset. Offendit enim locutio *sphæram astris describere*, prō *sphæræ astra inscribere*, vel *sphæram astris inscribere*, ut est in or. pro Domo sua, 37, 10: « non monumentum urbis, sed sepulchrum inimico nomine inscriptum »: quam tamen orationem spuriam esse demonstravit F. A. Wolfius: vel, ut Tibullus dixit, I, 3, 54: « Fac lapis his scriptus stet super ossa notis »: ubi Muretus legebat: « Fac lapis inscriptus, etc. « I. H. Vossius autem dedit: « At lapis inscriptus, etc. » q. v. p. 183. Sed quum ipse Noster statim delineationem istam (sit venia verbo Tertulliani) recte *descriptionem* appellet, ipsum quasi delineandi actum, quamquam constructione paullo insolentiore, non incommode verbo *describere* significare videtur. De sideribus Cicero loquens *descriptionis* vocabulo (sed eo sensu, ut sit i. q. distributio, ordo) utitur de N. D. II, 44, 115: « Hæc omnia descriptio siderum atque hic tantus cæli ornatus ex corporibus huc et illuc cursitantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? » Ma.

14. *Aratum extulisse.* Conf. infr. I, 35, et Cic. de Legg. II, 3, fin. pag. 173 sq. ed. Mos. et nostr. ibique annott. Cr. — Sic etiam de Or. I, 16. Cicero: « constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ ornatissimis atque optimis versibus Aratum de cælo stellisque dixisse ». Porro autem hujus poematis exstat partim Ciceronis ipsius interpretatio satis mediocribus versibus. A. M.

15. *Non potuisse finiri.* Recepit Lehnerus A. Maii emendationem *fieri*, ut sit i. q. perfici. Sed et hoc modo

Atque in ea admirandum esse inventum | Archimedi[16], quod excogitasset, quemadmodum in dissimillimis motibus inæquabiles et varios cursus servaret una conversio[17]. Hanc sphæram Gallus quum moveret, fiebat, ut soli luna totidem conversionibus in ære illo, quot diebus in ipso cælo, succederet; ex quo[18] et in cælo sphæra P. 66

esse, quod offendat, fatetur. Et certa non commode dicitur: « Hoc sphæræ genus . . . in illa sphæra non potuit fieri ». Negligentius igitur hoc dictum esse existimat pro: « Id antem, quod in hoc sphæræ genere fieret, in quo solis et lunæ motus inessent, in illa sphæra solida non potnisse fieri ». Sed singularis mihi videtnr emendandi ratio, qua in librum summa enra elaboratum negligentia emendando infertnr. Si loquendi ratio minus consueta Ciceroni conceditur, quidni feramus, quod in codice est, *finiri*, quod item potest intelligi *perfici*, *absolvi*. Et tulerunt Heinr. Sch. et Steinack. Sed Heinrichii nobis eum Cens. Lips. l. c. p. 91, recipienda visa est emendatio *in eo* pro *in ea*, ut sequens *quod* non ad *inventum* referatur, quasi sit relativum, sed ad verba *in eo*, nt sit conjunctio. Ma. — *Dicebat enim Gallus . . . quum sol e regione*, etc. In his verborum complexionibus Wolffius, pag. 21, plura sibi videri ait corrupta. Durum primum et ineptum hoc loquendi genus existimat: « hoc sphæræ genus, in quo . . . inessent, in illa sphæra solida non potuisse finiri », quamquam explicari quodammodo possit. Conjecit igitur Ciceronem scripsisse: « ex illa solida non potnisse fieri ». [Vide supra nostr. annot.] Magis necessariam eam emendationem existimat, ut *in eo* scribatur pro *in ea*: [quod nos quoque correximus]. Verba denique « ex quo et in cælo sphæra solis fieret eadem illa defectio » omni sano sensu destituta esse ait. Ad A. Maii emendationes [q. v. p. 65 sq.] monet, *ex quo* ad totam antecedentem enuntiationem esse referendum, et hunc sibi sensum esse videri: Si soli luna in ahenea illa sphæra commovenda totidem conversionibus succederet, quot diebus eidem in cælo succedit, in illo aheneo globo concavo solis defectio ita observari potuit, quemadmodum in cælo eadem certis temporibus observari potest. Itaque legendum esse conjecit: « ex quo ut in cælo ita in sphæra (sc. ahenea concava) solis fieret eadem illa defectio ». — Ceterum non improbo Wolfii rationem: meam simpliciorem existimo. Ma. in Add.

16. *Archimedi*. Concava ergo erat hæc, de qua nunc sermo fit, sphæra Archimedia. Sphæras vero Ægyptiacas atque Chaldaicas, in quibus non tam motus cælestes quam fata hominum et nativitates superstitiosa curiositate expressæ erant, vidisse se ait Proclus in comm. ad Platonicæ Reipubl. librum X. A. M.

17. *Conversio*. Confirmat Cicero, Tusc. I, 25: « quum Archimedes lunæ, solis, quinque errantium motus in sphæram illigavit, effecit, ut dissimillimos motus una regeret conversio ». Archimedis sphæræ, in qua sol decurreret, meminit etiam Cassiodorius Var. I, 45. A. M.

18. *Ex quo et in ea sphæra*. Ed. pr. ex eod. pro *ea* babet *cælo*. Quid A. Maius de hoc loco sentiat, in no-

solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam[19], quæ esset umbra terræ, quum sol P. 43 e regione[20] || ....

tuls exposuit. Sed quid dicam de ejus emendatione? Utraque ratione nihil videtur minus sensui at loco accommodatum. Priorem sequens si deleveris *sphæra*, sensus hic exit mirus: *ex quo*, i. e. ex hac sphæræ Eudoxi conversione, *fieret*, i. e. efficeretur « eadem illa defectiu in cælo ». Posteriorem si adoptaveris, scribendo *in cæli sphæra* primum idem sensus exiret plane singularis, quasi aliquid in cælo fiat per illam sphæram ab Eudoxo excogitatam et a Gallo motam: si *cæli sphæra* diceretur pro cælo ipso. Deinde si de Eudoxi machina ea verba intelligi vult, incommode ita dicitur hoc loco, postquam de ea sæpius loquutus est Cic. neque prius eam ita appellavit. Igitur vel temere repetitum esse credo *cælo* ex linea antecedente ejiciendumque, ut fecit Heinr. vel scribendum, ut nos fecimus, *et in ea sphæra* [ut est apud Cic. de Legg. II, 23, 58, p. 340: « Ad eam quom lamina esset inventa et in ea scriptum lamina, etc. »] ut sit sensus: ex quo in illa Eudoxi sphæra eadem illa, quæ in cælo, fieret solis defectio. Schützius pro sano habere videtur locum: nam nihil plane monet. Lehnerus scripsit: « ex quo, at in cælo, sphæra solis, etc. » Quod, si sensum commodum habere velis, certe scribendum fuit « ex quo, ut in cælo, in sphæra solis, etc. » quæ scriptio mihi ipsa haud parum placeret. Sed in annotatione conjicit: « et quæ et in cælo, in sphæra »; ubi *et* pro *etiam* positum non satis ex more Ciceronis est. Steinack. correxit: « ex quo et in cælo et in sphæra »: non absone: sed magis tamen placeret quod supra posui *ex quo*, *ut in cælo*, *in sphæra*, etc. Ma.

19. *In eam metam*. Cic. de Divin. II, 6 extr. « Vident ex constantissimo motu lunæ, quando illa, e regione solis facta, incurrat in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit »: ubi vid. quæ laudant Davisius et Hottingerus ad locutionem hanc singularem Veterum loca, in primis Ammian. Marcellin. XX, 3, et Plin. H. N. II, 10, ubi est: « ... nihil aliud esse noctem, quam terræ umbram: figuram autem umbræ, similem metæ ac turbini inverso ». Ma.

20. *E regione*. ... Monet Censor Lips. l. c. p. 51, in hac decem paginarum lacuna sine dubio comprehensam fuisse Phili explicationem parelii, ad quam decimi septimi capitis principio respiciatur: inde vero sumpsisse Ammianum Marcellinum ea, quæ narraverit lib. XX, c. 3. — Ad rem conf. etiam Ovid. Fast. VI, 277 sq. Ma. — Lacuna incidit in rem notissimam; et quidem veterem et satis congruentem doctrinam tradit etiam Hieronymus comm. in Is. lib. XVIII, cap. 66, vers. 23: « luna ab ea semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terræ obscuratur ». Supplementa quædam lacunæ (nempe de siderum in illa sphæra cursu) videtur dare ex ipso Tullio, quem sæpe expilat, Lactantius, Inst. II, 5: « Archimedes Siculus concavo ære similitudinem mundi ac figuram potuit machinari; in quo ita solem ac lunam composuit, ut inæquales motus et cælestibus similes conversionibus, singulis quasi diebus efficerent: et non modo accessus solis et

XV..... fuit, quod et ipse hominem diligebam[1], et P. 59
in primis patri meo Paullo probatum et carum fuisse
cognoveram. Memini, me admodum adolescentulo,
quum pater in Macedonia consul esset, et essemus in
castris[2], perturbari exercitum nostrum religione et
metu, quod serena nocte subito candens et plena luna
P. 44 defecisset. Tum ille, quum legatus noster esset anno P. 60
fere an | te, quam consul est declaratus[3], haud dubitavit
postridie palam in castris docere, nullum esse prodigium[4]; idque et tum factum esse, et certis temporibus
semper futurum, quum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. — Ain' tandem?
inquit Tubero; docere hoc poterat ille homines pæne
agrestes, et apud imperitos audebat hæc dicere? —
Scip. Ille vero, et magna quidem cum[5] || ....
P. 71 ....solens ostentatio, neque oratio abhorrens P. 45

recessus, vel incrementa diminutionesque lunæ, verum etiam stellarum, vel inerrantium, vel vagarum, dispares cursus orbis ille, dum vertitur, exhiberet ». A. M.

XV. 1. *Diligebam.* Loquitur Scipio de C. Sulpicio Gallo, de quo ipso antea loquebatur Philus. Porro ut C. Sulpicium dilexit Scipio, sic idem P. Sulpicium, ejusdem fortasse fratrem, delicatum hominem, probrosa admodum oratione insectatus est, teste Gellio, VII, 12. A. M.

2. *Essemus in castris.* Quippe Scipio annos natus XVII versabatur in Macedonico patris exercitu, quod ait Livius, XLIV, 44. A. M. — Desiderantur sexti hujus quaternionis paginæ decem. Ex his hic quidem deesse videntur paginæ octo.

3. *Consul est declaratus. Declarare consulem* in hac re proprium est: vid. de Leg. Agr. II, 2, 4; pro Muren. 1, 2: sed eadem actio ibid. 1, 1, dicitur *renuntiare consulem*. Mr. — Bellum Macedonicum debellatum est ann. 586; Sulpicius autem consul fuit anno 588, sed designatus de more anno priore. A. M.

4. *Nullum esse prodigium.* Solis et lunæ defectiones Plinius, II, 10, appellabat « rem in tota contemplatione naturæ maxime miram et ostento similem ». Et quidem omni fere vel eruditissima ætate populum ea re commoveri solitum novimus. A. M.

5. *Et magna quidem cum.* Desiderantur paginæ saltem duæ. A. M. — Videtur statim supplendum *exercitus nostri salute;* reliqua oratio quæ fuerit, docent historici. Plinius in primis, II, 12: « et rationem quidem defectus utriusque primus romani generis in vulgus extulit Sulpicius Gallus, qui consul cum Marcello fuit: sed tum tribunus militum, sollicitudine exercitu liberato, pridie quam Perseus rex superatus a Paullo est, in concio-

a persona hominis gravissimi[6]: rem enim magnam assequutus[7], quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque dejecerat[8].

XVI. Atque ejusmodi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedæmonii summa inter se contentione gesserunt: Pericles ille[1], et auctoritate, et eloquentia, et consilio princeps civitatis
P. 72 suæ, quum obscurato | sole[2] tenebræ factæ essent repente, Atheniensiumque animos summus timor occu-

nem ab imperatore productus ad prædicendam eclipsim, mox et composito volumine ». Rem narrat etiam Polybius apud Suidam voc. πολλὰ κενὰ, et Livius, XLIV, 37, a quo item Gallus dicitur fuisse tribunus militum. Rursus rem habes apud Frontinum Strat. I, 12, Valerium M. VIII, 11, 1, qui Gallum dicit legatum Paulli, ut Cicero: necnon apud Plutarchum in Æmil. 17, qui tamen totam illam eclipseos prudentiam atque doctrinam perperam tribuit ipsi Æmilio Paullo. Contra Christ. Columbus lunæ defectu prudenter abusus est ad terrendos animos Americanorum. Robertsonus, Hist. Americ. lib. II, fin. Porro astronomiam esse utilem rei militari confirmat Plato Reip. VII, p. 527, D. A. M.

6. *Gravissimi.* Adhuc Scipio defendit Sulpicium contra Tuberonis exceptionem. Itaque lacuna hæc brevis admodum fuisse videtur, nempe paginarum duarum; major vero illa anterior, paginarum scilicet octo, præsertim quum in illa priore mutetur interlocutoris persona. A. M.

7. *Rem enim magnam assequutus.* Heinr. dedit: « rem enim erat magnam assequutus »: neque commode caret locus eo verbo. Noluimus tamen aliquid addere, quia lacuna est ita propinqua, ut, utrum ita sit scribendum, an, omisso *enim*, reponendum « rem erat magnam assequutus », certo decerni non possit. Mr.

8. *Quod...dejecerat.* Simili modo loquutus est Noster, Tuscul. II, 5, 14: « Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? » et in Verr. act. II, lib. V, 49, 130: « Hunc ego si metum Siciliæ, damnatione istius, per vestram fidem et severitatem dejecero ». Mr.

XVI. 1. *Pericles ille.* Politiei perfectissimi exemplar Pericles, sub quo Thucydides, II, 65, observat verbo Athenas fuisse liberas, reapse vero principem et moderatorem civitatis ipsum exstitisse. Idem eximio testimonio orator πάντων τελεώτατος dicitur a Platone Phædr. p. 269, E. A. M.

2. *Obscurato sole.* Conferre nos jubet Censor Lips. (1824, 6, p. 46) Valerium Max. VIII, 11, ext. 1, ubi est: « quum obscurato repente sole inusitatis perfusæ tenebris Athenæ sollicitudine agerentur, interitum sibi cælesti denuntiatione portendi credentes, Pericles processit in medium, et, quæ a præceptore suo Anaxagora pertinentia ad solis et lunæ cursum acceperat, disseruit: nec ulterius trepidare cives suos vano metu passus est ». Ubi manifesto Ciceronis manum agnoscis. Mr.

pavisset, docuisse cives suos dicitur id, quod ipse ab Anaxagora, cujus auditor fuerat[3], acceperat, certo P. 46
illud tempore fieri, et necessario, quum tota se luna sub orbem solis subjecisset; itaque, etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo tempore[4]. Quod quum disputando ra-
P. 279 tio || nibusque docuisset, populum liberavit metu[5]: erat enim tunc hæc nova et ignota ratio, solem lunæ oppositum solere deficere[6]; quod Thaletem Milesium
P. 47 primum vidisse dicunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit[7], anno quin-

3. *Cujus auditor fuerat.* Pericli ab Anaxagora ait Plutarchus in illius vita, cap. 7, detractatam fuisse superstitionem; qua tamen egregie idem Pericles non sine politico astu usus est, quum objecta militibus Ditis patris falsa imagine, victoriam illam prædicendam sibi curavit, quam reapse consecutus est. Lege Frontinum Strat. I, 11. A. M.

4. *Intermenstruo tempore.* Lege Thucydidem, II, 28; Plinium, I, 13; Ammianum, XX, 3; Augustinum C. D. III, 15, ibidemque Coquæum et Vivesium; deque eadem hac re disserentem Petavium Doctr. Temp. I, 8, II, 11. A. M.

5. *Populum liberavit metu.* Plutarchus in Pericle, 35, ait, classe Atheniensium ob solem deficientem territa, Periclem navarcho chlamydem præ oculis obtendisse, ac porro rogavisse num id ei prodigium videretur? quo negante, Atqui, inquit Pericles, cur hoc ab illo differt, nisi quia illud, quod tenebras orbi offudit, majus chlamyde est? Eodem astus genere terrorem fulminis sustulit Pericles. Suid. voc. Περικλῆς. Sapienter vero observat Polybius, IX, 19, Niciam contra, qui hæc ignoraret, lunæ defectu territum, se copiasque suas in Sicilia internecioni obtulisse; quam rem habes apud Thucydidem, VII, 50 seq. et apud Plinium, II, 12. Eadem de Gallo, Pericle, et Nicia refert Quintilianus Inst. I, 10, qui præterea notat, Dionem illum Platonis discipulum et familiarem quum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non esse pari casu deterritum. A. M.

6. *Solem lunæ oppositum solere deficere.* « Quid sit sol lunæ oppositus, nemo dixerit, nisi si accipiatur pro e regione lunæ oppositos, terra nimirum interposita. Atqui hoc non ad solis, sed ad lunæ defectionem pertinet: quumque hoc loco solaris defectionis mentio et explicatio requiratur, una litura exposita, legendum: « solem lunæ opposita solere deficere » i. e. ἐπιπροσθήσει, quam doctrinam attigi ad Cleomedem pag. 353 ». J. B. l. c. pag. 155 sq. Ma. in Add.

7. *Fugit, qui ut scribit, anno. Ut* forte irrepsisse in alienum locum putat J. V. *Leclerc.* Maius autem præponendum ait Ennii versui: « Ut nonis juniis soli luna obstitit et nox ». Sic enim versus integer fiet. — Ita distinximus cum Heinr. et Lehn. quum A. Maius et Sch. distinctionem posterio-

quagesimo[8] ccc fere post Romam conditam, non.
juniis, « Soli luna obstitit, et nox[9] ». Atque hac in re
P. 280 tanta inest ratio atque solertia, | ut ex hoc die, quem
apud Ennium et in maximis annalibus[10] consignatum
videmus, superiores solis defectiones reputatæ sint,
usque ad illam, quæ nonis quintilibus fuit regnante P. 48
Romulo[11]; quibus quidem Romulum tenebris etiamsi

rem omiserint. Recte monet Lehn. verba *qui ut scribit* esse i. q. *apud quem, ut scribit*, i. e. « apud quem, ut ejus verbis utar ». Steinackerus in ed. edidit *qui adscribit anno*, etc. sed postea in libello, quem ad Niebuhrium refellendum scripsit, p. 15, ad Heinrichii rationem se applicuit. Mr.

8. *Trecentesimo et quinquagesimo*. A. Maius, quum numerum *CCC* supra lineam positum reperisset, scripsit *quinquagesimo CCC*. Nos cum Heinr. numeros transponendos esse duximus, quod, quum major numerus in cod. a prima manu omissus fuerit, eo magis facere licebat. Ma.

9. *Non. juniis, Soli luna obstitit, et nox*. Sic legit Moser : « nonis juniis soli luna obstitit et nox ». Habes, una syllaba deficiente, Ennii hexametrum, ut ediderunt Steinackerus et Lehnerus. Reliqui cum A. Maio versus fragmentum a verbo *soli* incipiunt. Heinr. scripsit *Juniis*, quod nos item fecissemus, nisi eam vocem versui adscribendam crederemus.

10. *Maximis annalibus*. De iis vid. Turneb. ad Cic. de Legg. I, 2, 6, pag. 533, et nos pag. 16, ibidemque. Ca. — « Maximi annales appellabantur non magnitudine, sed quod eos pontifex maximus consecrasset », ut ait Paulus voc. *maximi*. Horum annalium naturam perspicue docent Tullius de Or. II, 12, et Servius Æn. I, 373. Præter res gestas singulorum annorum, observationes quoque cælestium φαινομένων ibidem fuisse scriptas testatur apud Gellium, II, 28, Cato. Defectuum solis et lunæ canonicas supputationes, quæ literis essent mandatæ, memorat etiam Augustinus, ep. LV, 7, deque iisdem ait, C. D. III, 15, loquutum fuisse in Hortensio Tullium. Profecto eclipsium notatio percommoda historiæ est : eam igitur diligenter scripserunt in utroque chronologici operis corpore ante et post Christum natum gallici auctores. Utrum vero Urbis anno *CCCL* nonis juniis solaris Romæ eclipsis contingere potuerit, id videlicet astronomi dispicient. Nobiliores quidem solis defectiones, quæ Romæ visæ sunt ab anno 1804, III Id. febr. retro usque ad Romulum, recensuerunt Cl. duumviri Josephus Calandrellus et Andreas Comes, romanæ astronomiæ moderatores. A. M.

11. *Romulo*. Non de nihilo est, quod Cicero solis defectum in Romuli tantum obitu memorat, non item in ejusdem conceptu, qui videtur quibusdam error Dionysii, Hist. II, 56, traditioni priscæ fidentis. Astronomi autem nonnulli negant Romæ accidere potuisse solis defectionem anno, quo Romulus ex vulgari sententia procreatus fuit : vel certe annus, quo Urbem is condidit, transferendus est. Nonis quintilibus obiisse Romulum solemque defecisse ait etiam Plutarchus in Rom. 27. A. M.

natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in cælum dicitur sustulisse.

XVII. Tum Tubero: Videsne, Africane, quod paullo ante secus tibi videbatur[1], doc || .... P. 121
..........[2]lis quæ videant ceteri. Quid porro[3] aut præclarum putet in rebus humanis, qui hæc deorum
P. 49 regna perspexerit? aut diuturnum, qui cognoverit, quid sit æternum? aut gloriosum, qui viderit, quam parva sit terra[4], primum universa, deinde ea pars ejus, quam homines incolant; quamque nos[5] in exigua ejus parte affixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen
P. 122 nostrum nomen volitare et vagari[6] | latissime? agros

XVII. 1. *Tibi videbatur, doc.* Quid lateat in sequente lacuna, haud difficili conjectura adsequemur. Quum enim superius, cap. 10, se ægre adsentiri astronomorum affirmationibus dixisset Scipio, jam eam dubitationem Tubero dicit præsenti confabulatione fuisse sublatam. Scipio autem, qui nunc loquitur, e cælestium consideratione occasionem capiendam ait contemnendi terrestrium parvitatem. [In hac lacuna optime collocabitur locus ex incerto Tullii opere ab Augustino prolatus de Vita beata, § 22 : «An vero (quod ait Tullius) multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus; omnium virtutum possessores pauperes nominamus ? » (Sane ibi Augustinus, § 23, consentit cum Cic. de Rep. I, 12 : ait enim sibi et sodalibus « placuisse ut in pratulo considerent »). Sententia tamen haud fere absimilis est apud Cic. Parad. 6. A. M. in Emm.]

2. Desiderantur paginæ duæ.

3. *Quid porro ... perspexerit ?* Seneca, Quæst. Nat. 1, præf. « juvat inter sidera ipsa vagantem divitum pavimenta ridere, et totam cum auro suo terram ». Lege cetera hujusmodi, quæ ibidem dicuntur magnifice, multoque magis in Consol. ad Helviam, cap. 9. A. M.

4. *Quam parva sit terra.* Ad rem facit notissima illa de Socrate Alcibiadis fastum perstringentis narratio, quam servavit Ælianus, Var. Hist. III, 28. Mr.

5. *Quamque nos*, etc. Hæc structura quum paullo sit impeditior, ne cui emendandi ansam præbeat vel libidinem excitet [qualem mihi is non probavit qui me scribere jussit : *quamque*, i. e. quantopere, « nos ... plurimis ignoti simus gentibus, sperantes tamen »], ne igitur ita, vel simili modo, aliquis offendat, verbo moneo jungenda esse : « qui viderit, in quam exigua ejus parte adfixi ... nihilo minus speremus, etc. » Superlativo *ignotissimus* Noster usus est or. pro Flacco, 17, 40 : « dubitatis, judices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis ? » Mr.

6. *Volitare et vagari.* Poetice hoc dictum est ad imitationem Ennii, cujus hi versus exstant apud Nostrum

vero[7], et ædificia, et pecudes, et immensum argenti pondus atque auri, qui bona nec putare, nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, sæpe etiam teterrimorum hominum immensa possessio[8]? Quam est hic fortunatus putandus, cui soli vere liceat omnia, non Quiritium[9], sed sapientium jure, pro suis vindi- P. 139
P. 50 ca || re, nec civili nexo[10], sed communi lege naturæ, quæ vetat ullam rem esse cujusquam, nisi ejus, qui tractare

de Sen. 20, 72. Tusc. I, 49 et 15: « Nemo me lacrumis decoret, nec funera fletu Faxit. Qunr? volito vivo' per ora virum ». Ma.

7. *Latissime... vero.* Hæc dicuntur a Scipione copiosius in Somnio. Scipionis in gloria modestiam animi et moderationem confirmat ex ejus dicto Cicero Off. I, 26. A. M.

8. *Immensa possessio?* Immo Plato Leg. V, pag. 742, ait: πλουσίους δ' αὖ σφόδρα καὶ ἀγαθοὺς, ἀδύνατον. Apte autem sic loquitur Scipio, qui, tantis rebus gestis, patrimonio satis mediocri contentus fuit. Cic. Or. 70, parad. 6. Sed Scipionis abstinentiam pecuniæque contemptum nemo certius prædicat quam ocularis testis Polybius, XXXII, 12. Rursus Cicero Off. II, 22 [ubi vid. quos laudat Beier. p. 148. Ma.]; de Am. 3, parad. 6 [cap. 2, 48, ib. Gernhard. p. 237 sq. Ma.] Diodorus excerpt. de virt. et vit. ed. Wessel. p. 686, sqq: denique Aur. Victor. de Vir. ill. cap. 58, ibique interprr. A. M.

9. *Non Quiritium.* Formula *ex jure Quiritium* notissima in jure, sive de dominio sermo sit, sive de acquisitione, sive de aliis quibusdam rei familiaris negotiationibus. De nudo jure Quiritium tollendo exstat lex Justiniani cod. VII, 25, 1. [De jure Quiritium vid. Car. Sigonius de Ant. jur. civ. Rom. p. 45 et 50; de Ant. Jur. Ital. pag. 130 ed. Wechel. 1593. Lexicon Juridicum ex Brisson. Hotom. et Pratej. p. 977. Ma.

10. *Nec civili nexo. Nexum* vel *nexus* est obligatio quædam civilis, quæ fiebat adhibitis testibus, civibus romanis, idque per æs et libram, i. e. ære nummove aliquo percussa libra: quo facto solutio repræsentabatur: sicque non minus corpus, quam bona, obligabatur, ut pignus; præsertim si quis pro pecunia, quam debebat, operam suam corpusque servituti subjecerat. Plura vide apud Ern. in Clav. Cic. apud Sigonium de Ant. Jure Civ. Rom. lib. I, c. 11, 12, p. 45, sq. et 49, ed. Wechel. et in Lexico Jurid. ex Brisson. Hotom. Pratej. et Cujac. pag. 759. (Genev. 1615, in-8.) Ceterum, quamquam *nexum* dixit Cicero et *nexus*, eum tamen ejus usum observasse mihi videor, ut genitivo casu plerumque dicat *nexi*, casu ablativo *nexu*, utrumque ambiguitatis vitandæ causa: v. c. de Har. Resp. 7, 14: « multæ sunt domus ... jure mancipi, jure nexi ». [Quamquam hæc oratio in spuriis habetur, nihil tamen impedit, quo minus hoc exemplo utar.] Paradox. V, 1, 35: « quæ sunt ... facta nexu, aut aliquo jure civili ». Ma.

et uti sciat; qui imperia consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non præmiorum aut gloriæ causa appetendos putet[11]; qui denique, ut Africanum avum
P. 140 meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se prædicare, numquam | se plus agere, quam nihil quum ageret; numquam minus solum esse, quam quum solus esset[12]! Quis enim putare vere potest, plus egisse Dionysium tum, quum omnia moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam ejus civem Archimedem, quum istam ipsam sphæram, nihil quum agere videretur, de qua modo dicebatur[13], effecerit?
P. 141 Quis autem non ma || gis solos esse, qui in foro turba- P. 51
que, quicum colloqui libeat, non habeant[14], quam qui nullo arbitro vel secum ipsi loquantur, vel, quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? Quis vero divitiorem[15] quemquam putet, quam eum, cui nihil desit,

11. *Causa appetendos putet.* Plato Reip. I, p. 347 : οὔτε χρημάτων ἕνεκα ἐθέλουσιν ἄρχειν οἱ ἀγαθοὶ οὔτε τιμῆς· οὐ γάρ εἰσι φιλότιμοι· δεῖ δὲ αὐτοῖς ἀνάγκην προσεῖναι καὶ ζημίαν εἰ μέλλουσιν ἐθέλειν ἄρχειν. Ciceru, Off. II, 22 : « habere quæstui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium ». Hinc et Maximus (inter Aug. serm. suppos. 82, 1) : « nec remp. gerere criminosum est; sed ideo agere remp. ut rem familiarem potius augeas, videtur esse damnabile ». Denique ad gloriam quod attinet Augustinus, C. D. XIX, 19, ait : « locus superior, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur, ut decet, tamen indecenter appetitur ». Confer eumdem Aug. C. D. V, 3, et ep. CCXXXI. A. M.

12. *Quam quum solus esset.* Id dictum repetit Cicero Off. III, 1. De otio clarorum virorum atque magnorum vide sis, quæ docte collegit Pareus in electis Symmachianis, p. 81. A. M. [coll. p. 91, sq. Ma.]

13. *De qua modo dicebatur.* Has proposit. sic transposuit Moser. « Sphæram, de qua modo dicebatur, nihil quum agere videretur, effecerit? »

14. *Non habeant.* Cicero ad Att. I, 18 : « quum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut jocari libere, aut suspirare familiariter possimus ». A. M.

15. *Divitiorem.* De hac comparativi forma vid. Gernhard. ad Cic. Parad. VI, 3, 49 et 50, p. 239 sq. De superlativo *divitissimus* vid. V. Staveren ad Corn. Nep. Phocion. I, 2, p. 63 ed. Bard. et ad Alcib. II, 1, p. 225,

quod quidem natura desideret[16]? aut potentiorem, quam illum, qui omnia, quæ expe | tat, consequatur? P. 142 aut beatiorem, quam qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quæ secum, ut aiunt, vel e naufragio possit efferre[17]? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse præstantius, quam despicientem omnia humana[18], et inferiora sapientia ducentem[19], nihil umquam nisi sempiternum et divinum P. 127 animo || volutare? cui persuasum sit, appellari ceteros P. 52 homines, esse solos eos[20], qui essent politi propriis

et Beier. ad Cic. de Off. II, 17, 58, pag. 113. Ma.

16. *Quod quidem natura desideret?* Spretis iis, ut Lucr. I, 457: « quorum ... Adventu manet incolumis natura abituque ». A. M.

17. *Fortuna, quam ... a naufragio possit efferre?* In hanc sententiam dictum est illud Biantis philosophi, qui interrogatus, cur nihil ex suis bonis secum ferret, Ego vero, inquit, bona mea mecum porto. Valer. Max. VII, 2, ext. 3. Conf. Cic. Parad. I, 2, 8, sq. qui melius Valerio sensum sententiæ illius perspexit. Ma.

18. *Despicientem omnia humana.* Explicat hæc ipse Cic. de Fin. III, 8, 29: « ... eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despicere ac pro nihilo putare ». Ita verba sequentia: « et inferiora sapientia ducentem » conferenda cum Cic. de Amic. II, 7: « Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes ». Add. de Offic. I, 20, 66: « Fortis animus ... cernitur ... in rerum externarum despicientia »: et ib. 18, 61: « animo magno elatoque, humanas res despiciente », ubi vide Beier. pag. 141 et 152, ibique laudd. Ma.

19. *Ducentem.* Scipionis nostri ceteroqui ambitiosiorem animum dicit Cicero Off. I, 30 [ibique Beier. p. 232]: « in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior ». Et sane hominum ambitiosorum tristissimos sæpe vultus videmus. Multi autem omni ætate fuerunt, qui Curios simularunt. Lege sis de rerum humanarum despicientia Epicureos vel vita, vel secta homines v. gr. Lucretium, II, 7, V, 1116 [ibique Creech.]; Virgilium Georg. II, 458; Horatium, Sallustium et Senecam passim. Ciceronis etiam sextum parodoxon in hoc argumento versatur. A. M. [Universe de hac re et copiose disputat Petr. Gassendus in Philosophiæ Epicuri Syntagmate, Part. III, in primis capp. 4, 18—23. Ma.]

20. *Appellari ceteros homines, esse solos eos, qui,* etc. l. a. si quid video, « ceteros quidem hominum nomen gerere, revera autem homines esse solos eos, qui, etc. » Quæ quamquam sunt satis perspicua, Henrichius tamen post *eos* asteriscum, sive lacunæ, sive depravationis signum, posuit, et duo viri eruditi, quorum nomina

humanitatis artibus[21]. Ut mihi Platonis illud, seu quis dixit alius[22], perelegans esse videatur; quem quum ex alto ignotas ad terras tempestas, et in desertum littus detulisset, timentibus ceteris propter iguorationem locorum, animadvertisse dicunt, in arena
P. 128 geometricas formas quasdam esse descriptas; | quas ut vidisset, exclamavisse[23], ut bono essent animo; videre
P. 53 enim se hominum vestigia: quæ videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinæ indiciis interpretabatur. Quamobrem, Tubero, semper mihi et doctrina, et eruditi homines, et tua ista studia placuerunt[24].

silentio premere præstat, conjecturis tentarunt locum, alter scribere me jubens: « appellari veros homines posse solos eos, qui, etc. » alter: « appellari ceteros homines esse solitos eos, qui, etc. » quibus ego conjecturis, posteriore præsertim, nihil vidi infelicius. — Quomodo h. l. dicit « homines politos humanitatis artibus », ita dicit de Or. II, 37, 154: *humanitate politos*. Mr.

21. *Artibus*. Hinc illa Diogenis arrogantia, qui, quum in publico clamavisset, heus homines, compluresque convenissent, baculo eos abegit dicens, se homines non sterquilinia advocasse. Laert. VI, 2, 6. A. M.

22. *Seu quis dixit alius.* Nempe Aristippus. Profecto Laertius, II, 8, 4, aliud item dictum refert Aristippi, quod quidam Platoni tribuere malebant. A. M.

23. *Exclamavisse, ut.* I. e. exclamantem monuisse, ut, etc. Neque vero hic locus in iis est ponendus, ubi post verba dicendi ponitur *ut* pro accusativo cum infinitivo, qua de constructione loquitur Gœrenz. ad Cic. de Fin. II, 33, 108, p. 284, sq. et, quem laudat, Gesnerus ad Quintil. VII, 1, 35, idemque in Thesauro L. L. voc. *ut*. Ms. — *Videre enim se hominum vestigia.* Vocabulum *exclamavisse* superadditum est in codice, quamquam ægre admodum legitur. Alioqui supplementum loci petivissem e prooemio Vitruviani libri sexti, cujus initium est: « Aristippus, philosophus Socraticus, naufragio quum ejectus ad Rhodiensium litus animadvertisset geometrica schemata descripta, exclamavisse ad comites ita dicitur: bene speremus, hominum enim vestigia video ». De hoc Aristippi naufragio loqui puto Augustinum, C. D. IX, 4. Geometriæ scientiam non solum humanæ naturæ diserte propriam voluerunt philosophi, verum etiam divinæ. Cassiodorius de Art. cap. 4: « geometriam philosophi ut præconiis celeberrimis efferrent, Jovem suum in operibus propriis geometram fuisse testantur ». A. M.

24. *Et tua ista studia placuerunt.* Dignum principe reip. dictum! Huc pertinet Constantii et Juliani lex cod. Theod. XIV, 1, 1: « ne literaturæ, quæ omnium virtutum maxima est, præmia denegentur, eum, qui studiis

XVIII. Tum Lælius, Non audeo quidem[1], inquit, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te[2], aut Philum, aut Manilium[3] || . . . .

P. 285 . . . . in ipsius paterno genere[4] fuit noster ille amicus, P. 54
dignus huic[5] ad imitandum,

Egregie cordatus homo Catus[6] Æliu' Sextus[7];

et eloquio dignus primo loco videbitur, honestiorem faciet nostra provisio». Alii tamen legunt *virtutum magistra*, quibuscum consentiunt Augustinus, C. D. XIX, 3, qui ait virtutem a doctrina inseri velut artem vivendi. Et quidem Isocrates (Or. de permut.) magnopere jubet, ut magistri non sine virtute doctrinam alumnos doceant. Pleni vero omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas (liceat verbis Tullianis loqui), ut minime dubitemus, eum, qui præcipuis reip. fungatur muneribus, debere literarum ornamentis florere. Duos interim imperii jam ruentis aut lapsi summos homines consulere sufficit; nempe Symmachum, ep. I, 21, X, 21; Cassiodorium, V, 4, VIII, 12, IX, 7, X, 3, 6, 7, XI, 1, 13. A. M.

XVIII. 1. *Non audeo quidem.* Possis conjicere: « non audeo quidquam . . . ad ista . . dicere »: ut *dicere* habeat suum accusativum. Sed item sine accusativo idem verbum posuit Noster, Philipp. V, 19, 53: « dixi ad ea omnia, consules, de quibus retulistis ». Ma.

2. *Neque tam te.* Sapienter Lælius satagit, quominus Scipioni, Philo, et Manilio, tantis viris ac senibus, adversari videatur. Totam vero reprehensionem in lacuna convertisse eum puto contra Tuberonem adolescentem, qui cælestia illa de Scipione quæsierat et plus æquo philosophiæ vacabat: quod non modo ex his de Rep. libris constat, verum etiam de Or. III, 23: « dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosophiæ quum operam daret, Q. Tuberonem; at ejus avunculum vix intelligeres id agere, quum ageret tamen, Africanum». Scilicet Africanus, secus ac Tubero, « retinuit (ut cum Tacito, Agr. 4, loquar), quod est difficillimum, ex sapientia modum ». A. M.

3. *Manilium.* Desiderantur paginæ duæ.

4. *Paterno genere.* De Scipionis gente ait Cic. in Bruto, 58, 212: « Etenim Scipionis genus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatum ». Ma.

5. *Huic.* Q. Ælio Tuberoni præsenti. A. M.

6. *Homo Catus.* De hoc vocabulo sic Varro, L. L. VI, 3: « cata, acuta; hoc enim verbo Sabini dicunt: quare catus Ælius Sextus, non, ut aiunt, sapiens, sed acutus ». Consentit Augustinus, C. D. IV, 21, *catos*, id est, *acutos*. Quare haud scio an recte Plutarchus in Cat. majore, cap. 1, doceat, Catoni factum esse nomen a voce latina *cato*, quæ ipsi est ἔμπειρος. Cr.

7. *Æliu' Sextus.* Superest hic versus ex annali Ennii decimo, legiturque apud Tullium etiam, Tusc. I, 9, et de Or. I, 45. De hoc Ælio Sexto, qui fuit in majoribus Q. Tuberonis, lege sis etiam de Orat. III, 33; ad Fam. VII, 22, et Valer. Maxim. IV, 3, 7. A. M.

qui egregie cordatus et catus fuit, et ab Ennio dictus est, non quod ea quærebat, quæ numquam inveniret, sed quod ea respondebat, quæ eos, qui quæsissent, et cura et negotio solverent; cuique contra Galli studia disputanti, in ore semper erat ille | de Iphigenia[8] P. 286
Achilles[9]:

Astrologorum signa in cælo quærit[10]; observat, Jovis P. 55
Quum Capra, aut Nepa, aut exoritur nomen aliquod belluarum;
Quod est ante pedes, nemo spectat; cæli scrutantur plagas[11].

P. 30 Atque idem (multum enim illum audiebam, et libenter) Zethum illum Pacuvii nimis inimicum doctrinæ esse dicebat; magis eum delectabat Neoptolemus Ennii,

8. *Iphigenia.* Iphigeniam tragœdiam scripserunt Ennius et Nævius. Et sane in Enniane Iphigeniæ fragmentis editis mentio stellarum fit: quia scilicet Agamemnon, filiæ immolandæ horam exspectans, sidera contemplatur. Confer Euripid. Iph. in Aul. 6 et 717. Sed et Achilles tragœdia Accii itemque Ennii memoratur a Festo et Nonio. Hic tamen de Iphigenia tragœdia cogitandum omnino est, ita ut hi versus verba sint Achillis, qui Iphigeniæ adversus Agamemnonis crudelem superstitionem suppetias ferebat. Res satis constat ex Euripide. Neque tamen caret suspicione corruptionis hic locus. Versus certe scribuntur in codice continui; neque eos ego sine quadam animi perplexitate sive a Ciceronis verbis, sive ipsos inter se dispesco. Venit enim mihi in mentem Æmilius Portus, qui Menandri historici prosaicum locum (apud Suidam voc. αἴσιος) comici esse putavit, atque ex eo versus iambicos facere nisus est: necnon contrarius error Herveti, qui comici nescio cujus versiculos, Sexti Empirici verba putavit lib. VI, 35. Rem igitur criticis versandam permitto. A. M.

9. *In ore semper erat ille de Iphigenia Achilles.* Hab. cod. *Illa ... Achilles*, legit autem Mos. *Illa ... Achillis*, suspicans in *Achilles* vestigia scriptionis antiquæ *Achillei* exstare.

10. *Quærit.* Ita [*quid sit*] cod. Sine dubio corrigendum *quærit: observat.* Sic enim loquitur ipse Cicero, p. 57. A. M.

11. *Cæli scrutantur plagas.* Postremum hunc versum recitat Cicero etiam de Divin. II, 13. Plagium ludicrum Senecæ licet agnoscere, qui verba *cæli scrutatur plaga* e poeta tragico sumpsit, et salse ad Claudium irridendum transtulit in ἀποκολοκυντώσει. Sed enim de astrologia honorificentius Achille judicat Ulyxes apud Homerum notante Polybio, IX, 16. Lege et Virg. G. II, 477. A. M. — Hos versus aliter legit Mos. nempe distinctionem post *observat* delet; dat *belluæ* pro *belluarum*, *quod' st* pro *quod est*. Et sic hab. cod. ubi reperias quoque *observationis* pro *observat Jovis*, quod facere ausus est Maius.

Q. VII qui se ait philosophari || velle, sed paucis; nam omnino,
P. 181 haud placere [12]. Quod si studia Græcorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa [13] latius, quæ vel ad usum vitæ, vel etiam ad ipsam rempublicam conferre possumus. Istæ quidem artes, si modo aliquid, valent, ut paullum acuant et tamquam irritent ingenia puerorum, quo facilius possint majora discere [14].

P. 182 XIX. Tum Tubero, | Non dissentio a te, Læli; sed quæro, quæ tu esse majora intelligas. — Læl. Dicam
P. 57 mehercule, et contemnar a te fortasse, quum tu ista cælestia de Scipione quæsieris; ego autem hæc, quæ videntur ante oculos, esse magis [1] putem quæ-

12. *Haud placere.* Sic Cicero de Or. II, 37: « miror cur philosophiæ, sicut Zethus ille Pacuvianus, prope bellum indixeris. Minime, inquit Antonius; ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis; nam omnino haud placet ». Tum Tusc. II, 1: « Neoptolemus apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere ». Apud Propertium, III, 15, 29, dicitur *durus Zethus;* apud Horatium, Ep. I, 18, 42, *severus.* A. M.

13. *Et transfusa latius.* Verbum *transfundere* eo sensu, ut sit fere i. q. *diffundere*, alibi non facile reperias. Mr.

14. *Quo facilius possint majora discere.* Imitari ac prope exscribere videtur Cicero dilecti sibi Isocratis orationem de permutatione, quæ paucos ante annos Mediolani primum integra edita est. Sic autem ibi p. 117: Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ὑπειλήφασιν ἀδολεσχίαν καὶ μικρολογίαν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων, κ. τ. λ. περὶ τὴν περιττολογίαν καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἀστρολογίας καὶ γεωμετρίας διατρίβοντες καὶ δυσκαταμαθήτοις πράγμασιν ἀναγκαζόμενοι προσέχειν τὸν νοῦν, κ. τ. λ. ἐν τούτοις γυμνασθέντες καὶ παροξυνθέντες, ῥᾷον καὶ θᾶττον τὰ σπουδαιότερα καὶ πλέονος ἄξια τῶν πραγμάτων ἀποδέχεσθαι καὶ μανθάνειν δύνασθαι. Sed enim geometriam in primis commendabat imperatorio viro Polybius, IX, 20, 31: quæ omnia nostris temporibus extra controversiam sunt. A. M.

XIX. 1. *Ante oculos, esse magis.* Malim distinctionem ita positam: *ante oculos esse, magis*, etc. Cr. — Rarior videlicet est usus verbi *videri* proprie, id est, passiva significatione, ut est Acadd. II, 25, 81: « Dicet me acrius videre, quam illos pisces fortasse, qui neque videntur a nobis, et nunc quidem sub oculis sunt, neque ipsi nos aspicere possunt ». Sed talis locutio non tam infrequens, quam ea, quæ in contextu est, si servas A. Maii distinctionem, nimirum ut dicatur, « videri ante oculos », quod vix alibi apud Ciceronem inventum iri existimo. Nam quod est Orat. 29, 101, « quam nullis, nisi mentis oculis videre possumus »:

renda. Quid enim mihi[2] L. Paulli nepos[3], hoc avunculo[4], nobilissima in familia[5], atque in hac tam clara republica natus[6], quærit, quomodo duo soles[7] visi sint; non quærit, cur in una republica duo senatus,
P. 213 et duo pæne jam populi[8] sint? Nam, ut vi || detis, mors Tib. Gracchi[9], et jam ante tota illius ratio tribunatus P. 58
divisit populum unum in duas partes[10]; obtrectatores autem et invidi Scipionis, initiis factis a P. Crasso[11] et

hoc non fulcit singulare illud dictum. Mr.

2. *Quid enim mihi L. Paulli nepos... quærit.* Eodem modo *tibi* ponitur ad Fam. IX, 2: « At tibi repente paucis post diebus, quum minime exspectabam, venit ad me Caninius ». Ita *mihi* Paradox. V, 2, 36: « An ille *mihi* liber, cui mulier imperat? » Ad quem locum Wyttenbachius in Dictatis ad Cic. Parad. quæ ad manum habeo et aliquando editurus sum, hæc: « Est dativus Atticus, qui significat admirationem, item *meo judicio*, veluti h. l. an illum ego liberum judicem? » Mr.

3. *L. Paulli nepos.* Natus ex Æmilia, Paulli filia, sorore Africani. A. M.

4. *Hoc avunculo.* Scipione Æmiliano præsente. A. M.

5. *Nobil. in familia.* Ælia. A. M.

6. *In hac tam clara republica natus.* Eleganter Cicero facit Lælium hæc verba dicentem, similis partim iis, quæ sunt in oratione ipsius Lælii in funere Africani dicta; cujus orationis, quam recitavit Q. Maximus frater ipsius Africani (Cicero pro Muræna, cap. 36), nobilem particulam e palimpsesto Tulliani interpretis Vaticano nos posthac excitabimus. A. M.

7. *Duo soles... duo senatus.* Alio modo, sed item egregio illud de duobus solibus portentum ad rempublicam applicat Noster in libris de Nat. Deor. II, 5, « sole geminato... quo quidem anno P. Africanus, sol alter, exstinctus est ». Cr.

8. *Et duo pæne jam populi sint?* Senatus auctoritatem et ordinum concordiam dicit Cicero ad Attic. lib. I, ep. 18, duo firmamenta reipubl. a se constituta. A. M.

9. *Mors Tib. Gracchi.* Augustinus, Civit. Dei, lib. II, cap. 21, ait: « Eo quippe tempore disputatur (de rep.), quo jam unus Gracchorum occisus fuit, a quo scribit seditiones graves cœpisse Sallustius: nam mortis ejus fit in eisdem libris commemoratio ». A. M.

10. *Divisit populum unum in duas partes.* Neque enim plebs cuncta romana Graccho favebat, sed intactam perniciosis illis consiliis partem tradit Velleius, lib. II, cap. 3. Apte huic loco Aristoteles, Reip. V, 9, queritur, a plebeiis demagogis, qui locupletes in politia libera oppugnant, scindi in duas partes remp. solere. A. M.

11. *Initiis factis a P. Crasso.* Est græca loquendi ratio q. d. ἀρξάμενοι ἀπὸ Π. Κράσσου: de qua v. Matthiæ Gr. Gr. § 557, pag. 811; Buttm. ad Platon. Alcib. I, p. 115 Sturz. Lex. Xenoph. I, p. 427. De P. Crasso ad locum Cic. ab A. Maio laudatum (Academ. II, 5, 13, p. 29 ed. Gœrenz.), vide Davis. et Gronov. Observv. II, 6, p. 198, ibique laud. eum locum et Cicer. de Orat. I, 37, 170. Adde

App. Claudio[12], tenent nihilo minus illis[13] mortuis senatus alteram partem dissidentem a vobis, auctore
P. 59 Metello[14] et P. Mucio; neque hunc[15], qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino[16], fœderibus viola-

Jac. Perizonii Animadverss. Historr. cap. 9. Est P. Crassus *Mucianus*, nimirum P. Mucii Scævolæ frater, adoptatus a P. Licinio Crasso Divite. Cf. etiam Ernesti Clav. Cicer. in voc. P. Crassus. Cr.

12. *Appio Claudio.* Tib. Graccho ferenti legem agrariam adfuerunt consiliarii Appius Claudius princeps senatus, socer ejusdem, necnon P. Crassus Mucianus, et P. Mucius Crassi frater. Plutarchus in Gracch. 9. De postremis testis quoque Cicero, Acad. IV, 5: «Duos sapientissimos et clarissimos fratres P. Crassum et P. (Mucium) Scævolam aiunt Tib. Graccho auctores legum fuisse; alterum quidem, ut videmus, palam, alterum, ut suspicamur, obscurius». Appius Claudius fuit præterea Scipionis nostri competitor in censura, quem etiam convicio appetiit. Plutarch. in Æmil. cap. 38. Inimicitiam inter Africanum et Appium Claudium innuit etiam Cicero in fragmentis orat. pro Scauro. A. M. [Cap. 7, ubi tamen consulendi Cramer. et Heinr.] Cr.

13. *Tenent nihilo minus illis mortuis.* Appium ante Tuditani consulatum, id est, ante hunc de rep. dialogum, vita excessisse docet Appianus, Bell. Civ. I, 18, 19. Crassum autem biennio ante periisse in prælio adversus Aristonicum aiunt Livius, Epit. LIX; Velleius, lib. II, cap. 4; Orosius, V, 10, aliique passim historici. Crassi hujus laudes eximias legimus apud Val. Max. VIII, 7, 6; Gell. I, 13; Cic. in Brut. 26. A. M.

14. *Metello.* De eo vide Ern. Clav. Cic. s. v. Q. Metellus, Q. fil. L. nep. Macedonicus; et in ind. legum v. Leges Semproniæ. Ad v. *qui unus potest* vide quæ disputavit Gœrenz. ad Cic. de Fin. I, 13, 44, p. 61. Cr. — Inter Africanum et Metellum (Macedonicum) sine acerbitate dissensionem exstitisse docet Cicero, Off. I, 25. Item Horatius, Sat. II, 1, 65: «num Lælius, et qui Duxit ab oppressa meritum Carthagine nomen, Ingenio offensi, aut læso doluere Metello?» [Vide ad h. l. interpretes Horatii, Heindorfium et, qui nuperrime suam Horatii editionem absolvit, Doeringium, itemque Bothium. Mr.] Idem Metellus et Africani mortem ægre tulit, suosque filios feretro portando subire jussit, deque mortuo perhonorifice loquutus est. Plutarch. Apophth. VI, p. 761; Plin. H. N. lib. VII, cap. 44; Valer. Max. lib. IV, cap. 1, 12. A. M.

15. *Neque hunc.* Scipionem, qui creandus erat dictator reipubl. constituendæ, nisi violento obitu fuisset oppressus. Lege Somnium. A. M.

16. *Concitatis sociis et nomine Latino.* Confer inferius de Rep. lib. III, sub Læliani sermonis fine. Socii Italici patrocinium Scipionis invocaverant contra triumviros, qui possessores agris exturbabant, et omnia per Italiam susdeque miscebant. Appianus, Bell. Civ. lib. I, cap. 19. Ab his sociis Italicis et a Latinis Scipio a senatu domum perhonorifice deductus est pridie quam excessit a vita. Cicer. de Amic. 3. Sed enim quod hic Cicero ait, concitatos fuisse socios et nomen Latinum, fortasse intelligit spem

tis, triumvi | ris[17] seditiosissimis aliquid quotidie novi P. 214
moventibus[18], bonis viris locupletibus perturbatis, his
tam periculosis rebus subvenire patiuntur[19]. Quam-
P. 60 obrem, si me audietis, adolescentes, solem alterum
ne metueritis : aut enim nullus esse potest; aut sit
sane, ut visus est, modo ne sit molestus; aut scire
istarum rerum nihil[20]; aut, etiamsi maxime sciemus,
nec meliores ob eam scientiam, nec beatiores esse
possumus : sena || tum vero, et populum ut unum ha- P. 273
beamus, et fieri potest, et permolestum est, nisi fit;
et secus esse scimus; et videmus, si id effectum sit,
et melius nos esse victuros, et beatius.

XX. Tum Mucius, Quid esse igitur censes, Læli,
discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum,
quod postulas? — Læl. Eas artes, quæ efficiant, ut
usui civitati simus : id enim esse præclarissimum sa-
P. 216 pientiæ munus, maximumque virtutis | vel documen-
tum[1], vel officium puto. Quamobrem ut hæ feriæ
nobis ad utilissimos reipublicæ sermones potissimum

civitatis romanæ, quam iis Gracchani obtulerant contra sententiam senatus. Appianus, Bell. Civ. lib. I, cap. 21, 23. A. M.

17. *Triumviris.* C. Graccho, Papirio Carbone, et Fulvio Flacco agro dividundo triumviris. Appian. Bell. Civ. lib. I, cap. 18. Mendose autem apud Aurel. Victorem, cap. 65, pro *C. Carbo* scribitur *C. Crassus.* A. M.

18. *Moventibus.* Suspicatur Mos. a Ciceronis manu scriptum fuisse *molientibus*, cui nempe in tali re verbum *moliri* proprium est.

19. *His tam periculosis rebus subvenire patiuntur.* Pervulgata sententia est, nulus in summo discrimine auctoritati esse parendum. Sic Cic. de Nat. Deor. lib. I, cap. 4 : « Quum is esset reipubl. status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset ». Quin etiam Tacitus, Annal. I, 9, ait, « non aliud interdum discordantis patriæ remedium esse, quam ut ab uno regatur ». A. M.

20. *Aut scire istarum rerum nihil.* Nempe *possumus*, quod verbum paullo post sequitur; nisi mavis subintelligere *interest.* A. M. — Negat autem Mos. posse subintelligi *interest.*

XX. 1. *Virtutis vel documentum, vel officium.* *Virtus* h. l. est præstantia virorum : cf. de Finibus V, 13, et Lindemann. ad Plaut. Captiv. II, 2, 74. Possis etiam de perfecta ratione cogitare, ut Noster de Legg. lib. I, cap. 15, ubi vid. nott. p. 110 ed. Mos. et nostr. Cr. — *Documentum virtutis* appellat

conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet, quem existimet esse optimum statum civitatis. Deinde alia P. 61
quæremus : quibus cognitis, spero nos ad hæc ipsa via[2] perventuros; earumque rerum rationem, quæ nunc instant, explicaturos[3].

XXI. Quum id et Philus, et Manilius, et Mummius admodum approba[1] || ....

P. Rutilium in orat. pro Rabirio, 10, 27. Mr.

2. *Spero nos ad hæc ipsa via perventuros*. Dubius hærere potes, utrum jungas *ad hæc ipsa*, i. e. quæ volumus, cogitamus, videlicet eum, qui nunc est reipublicæ statum, et quidem *via*, i. e. quod vulgo dicitur *methodice* : ut est de Nat. Deor. lib. II, cap. 22, 57 : « Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum, ad gignendum progredientem via », ubi vide notam Creuzeri in ed. maj. p. 291, et Davisii ibid. nostram in ed. min. p. 112; an excidisse credas *hac* post *hæc* propter similitudinem vocum, ut legendum sit : « nos ad hæc hac ipsa via perventuros », videlicet quam significavi : denique an eum Steinackero jungas *ipsa via*, ut sit *ad hæc* i. q. ad nostræ reipublicæ statum, et quidem *ipsa via*, i. e. ipso disputationis progressu, vel *sermonis itinere*, ut dixit Noster de Legg. lib. I, cap. 13, 37, pag. 92 : « sed iter hujus sermonis quod sit, vides » : quæ tamen lectio dubia est. Villem. omisit *via* in versione gallica, in contextu scripsit, ut Steinackerus, *ipsa via*. Nos rem in medio relinquimus. Mr.

3. *Explicaturos*. Notanda est hic rursus propositio operis. Nam revera primo et altero libro disputabit Scipio, quinam sit optimus civitatis status. In reliquis alia quærentur; nimirum in tertio de justitia quæstio erit inter Lælium (qui nunc opus proponit) et Philum; quartus erit de moribus. In quinto autem aut sexto fortasse attigerat inter cetera Scipio, vel quivis alius, paullo accuratius res Gracchanas, quæ nunc instabant, quia sermo fuit in iis libris de optimo reip. principe (cujusmodi Scipio erat, quem propterea contra illos tumultus ducem boni expetebant) et de cavendis reip. commutationibus. A. M.

XXI. 1. *Approbavissent*. Cod. pr. manu *adprova*... secunda *adproba*... Lacunam sic fere explere ausim : « adprobavissent; tum Scipio, partes quidem de rep. disputandi sic ad me defertis, quasi alius assimulare remp. aut melius non possit, aut omnino non possit, veluti Lælius noster et me major natu et regendæ reipubl. peritissimus, et qui mihi perpetuo a consiliis fuit. Sane, inquit Lælius, sermonem hunc de rep. sic ornare possum, ut valde sperem me vobis etiam superfuturum. Hæ tamen præcipuæ partes, Scipio, tuæ sunt. Quare, si placet, deduc orationem tuam de cælo ad hæc citima. Quum enim te ad hunc sermonem hortatus sum id quidem non solum ob eam causam, etc. » Lege sis Cic. de Orat. lib. I, cap. 48; Plut. an seni ger. resp. tom. IX, p. 183; Vell. Pat. lib. II, cap. 127. A. M. in Add. — Desiderantur paginæ duæ.

Quasi alius assimulare rempublicam[2]..... *Diomedes*, *lib. I.*

Quare, si placet, deduc orationem tuam de cælo ad P. 62
hæc citima[3]. *Nonius*, II, 126; IV, 143.

.....non solum ob eam causam fieri volui[4], quod erat P. 293
æquum de republica potissimum principem reipublicæ dicere[5]; sed etiam quod memineram, persæpe te cum

2. *Quasi alius assimulare rempublicam*. Editum jamdiu fragmentum hic insero. Verba « nullum est exemplum » sunt quidem in Putschiana Diomedis editione, p. 362, sed absunt a codice Diomedis Vaticano, et a tribus antiquioribus, quas consului, editionibus. In Putschiana tamen pro *quasi* est *quam*, cui mendo contradicunt prædictæ auctoritates, quæ habent *quasi*. Citat autem Diomedes Ciceronem de Rep. incerto libro. Jam verba « nullum est exemplum » (nisi forte obtrusa immerito sunt) videntur Scipionis negantis exemplum nescio quod a Lælio, vel a quovis interlocutore sibi propositum, suadendi causa ut de republ. disputaret. Patricius legebat breviorem hunc locum, ut diximus haberi reapse in codicibus et in antiquis editionibus, putabatque recte verba esse Scipionis recusantis provinciam de republ. disputandi, ut sit sensus : « Sic mihi hoc a vobis de rep. disserendi onus imponitur quasi alius assimulare remp. aut melius non possit, aut omnino non possit ». (*Assimulare remp.* ut Horatius, *simulare cupressum*.) Verburgius autem totum id Patricii glossema pessimo instituto exhibuit in editione sua tamquam textum Tullianum inter fragmenta de Republ. p. 3938. A. M.

3. *Ad hæc citima*. Locum e lib. I de Rep. laudat Nonius cum varietate, nempe *deducere* et *deduc* : *de eo loco* et *de cælo* ; *citima citeriora* et *exteriora*. Patricius vero legebat, « deduc, oro, rationem tuam, etc. » quæ lectio improbabilis est. Mihi hæc item verba sunt hic collocanda, ita ut Lælius Scipionem hortetur ad omittendum de rebus cælestibus sermonem (quod de Socrate dicitur superius cap. 10), atque ad agendum de terrestribus seu civilibus negotiis. Sic Cicero de Nat. Deor. lib. II, cap. 47 : « Age ut a cælestibus rebus ad terrestres veniamus ». Locum de Rep. videtur imitari politicus Græcus Vaticanus (de quo in præfatione loquutus sum) in quinti libri fragmentis : Τούτων δή τοι θειοτάτων θεωριῶν ἐπόπτης ὁ νοῦς γενόμενος, κάτεισι διὰ τῶν αὐτῶν, δι' ὧν ἀνῄει, κ. τ. λ. A. M.

4. *Non solum ob eam causam fieri volui*. Quid in hac brevi lacuna perierit, haud absurda conjectura is adsequetur, qui ad locum similem de Or. I, 21, respiciet, in quo Crassus, ut dicat de Oratore, rogatur. Ergo sententia hujus loci fuisse videtur : nempe quum seniores ad sententiam Lælii de rogando Scipione accessissent, adolescentes autem, qui aderant, valde idem optare præ se tulissent, tum Lælius Scipionem impensius hortari cœpit, ut de rep. dicere gravaretur. De modesta et brevi detrectatione Scipionis, quæ in hac lacuna delitescat, locus a Diomede citatus facit, ut merito suspicemur. A. M.

5. *De republica ... dicere*. Similia persuadendi momenta amicis suis erga

Panætio disserere solitum coram Polybio[6], duobus Græcis vel[7] peritissimis rerum civilium[8], multaque colli-

se ipsum tribuit Cicero, quibus, ut historiam romanam conscribat utque de legibus disputet, excitatur, de Legg. I, 2-4. Ad v. *potissimum* tenendum, eam non jungendam esse cum præcedentibus *de republica*, quo facto is exiret sensus ineptus : æquum esse, principem reipublicæ non de aliis rebus, sed de republica potissimum loqui. Sed *potissimum* ad sequentia trahendum, ut dicat : « principem potissimum reipublicæ, neque vero alium, de republica loqui debere ». Postponitur ea vox plerumque ei, cum qua jungenda est : ut pro Murena, 5, 11 : « quum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant ». Mr.

6. *Polybio*. Ut Scipio se in disciplinam familiaritatemque Polybii adolescens admodum, nempe annos natus XVIII, tradiderit, narrat ipse Polybius, XXXII, 9 sqq. nec non Diodorus Excerpt. de virt. et vit. ed. Wessel. pag. 585. Lege etiam Ælianum Tact. cap. 1; Suidam voc. Παναίτιος ὁ νεώτ. A. M.

7. *Græcis vel*. Cod. *vel Græcis*; sed vox *vel* fortasse expuncta est. A. M. — *Videlicet Græcis peritissimis*. Velim A. Maius in notula critica nos edocuisset, utrum *vel Græcis*, *vel* scriptum fuerit in cod. an ipse vocem *vel*, semel scriptam, post *Græcis* transposuerit. Dedit enim *Græcis vel peritissimis*. Utut sit, locum corruptum esse manifestum est. Sive enim semel scriptum fuisset *vel* ante *Græcis*, sive repetitum post *Græcis*; utrumque est vitiosum. Ego igitur credo antiquitus scriptum fuisse, ut edidi, ita ut vox *videlicet* compendio scripta, legente librario imperito, abierit in *vel*. Quod autem *vel* ante superlativum nonnumquam significat *adeo*, *etiam*, nonnumquam etiam *quam*, id cadere in nostrum locum non videtur. Tale quid tamen cogitavisse videntur A. Maius et Lebn. qui dederunt ut dixi, itemque Sch. qui nonnisi distinctione addita scripsit « duobus Græcis, vel peritissimis, etc. » Mr. — *Vel Græcis peritissimis*. Possis alia quoque conjectare; v. c. ut scriptum fuerit *velli*, i. e. *belli*, quod ex margine in textum irrepserit. Sed fortasse nihil mutandum, si ita accipias, duobus peritissimis rerum civilium, « licet vel maxime Græci fuerint ». In rebus enim publicis administrandis se præstare ceteris populis, Græcis etiam, persuasum erat Romanis. Tu conf. Virg. Æneid. VI, 852, sqq. « Tu regere imperio populos, Romane, memento; Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem, Parcere subjectis et debellare superbos ». Cr.

8. *Civilium*. Panætium scripsisse de statu civili docet Cicero de Leg. III, 6. Panætii (seniorisne an junioris?) dictum de Platonicæ Reip. exordio memoravimus in præfatione. Polybii autem, præter quam quod universa historia pragmatica est, liber quidem sextus in explicanda ratione civili ac militari reip. præsertim romanæ versabatur. (Ceterum in Polybii historiam antirrheticum scripsit Scylax, teste Suida.) Memorabile est, quod narrat Pausanias, VIII, 30, nempe fama proditum esse, Scipionem, quotiens Polybio audiens fuerit, totiens rem bene gessisse; secus vero in iis offendisse, quæ dehortante illo fecisset. Confer et Ammianum Marcellinum, XXIV, 2. Docet item prædicto loco

gere, ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum, quem majores nostri nobis reliquissent[9]. Qua in
P.64 disputatione quoniam tu | paratior es, feceris, ut etiam P. 294
pro his dicam, si de republica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

XXII. Tum ille, Non possum equidem dicere, me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere versari, quam in ista ipsa, quæ mihi, Læli, a te proponitur. Etenim quum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliud cogitare, meditari, curare
videam, nisi quo sit in illo gene || re melior, ego, quum P. 221
mihi sit unum opus hoc a parentibus majoribusque meis relictum, procuratio atque administratio reipublicæ, non me inertiorem[1] esse confitear, quam opi-

Pausanias, Polybium in Achaicis urbibus rogatu civium respublicas constituisse legesque tulisse. Præter Panætium atque Polybium (quorum politica opera se expilare fatetur hic oblique Cicero) Scipionis facit familiarem et comitem etiam Posidonium Stoicum Athenæus, XII, 12, et XIV, 21; verum immerito, quippe Scipionis ætate juniorem, ut demonstrat Vossius de Hist. Gr. I, 24. A. M.

9. *Reliquissent.* A Polybio hæc sunt, qui in historia demonstrandum sibi sumpserat, quo politiæ genere Romani in tantam venissent fortunam, quantam suo tempore adepti erant, Perseo, Achæis, Pœnisque deletis. Polyb. in procemio historiæ, necnon in clausula a me edenda libri XXXIX. A. M.

XXII. 1. *Inertiorem.* Quum a pr. manu scriptum sit *inritiorem*, et Cicero in his, ut in libris de Legibus, archaismos, quos dicunt, amare videatur, illa prior scriptio vera videri potest, ut *inritiorem* sit i. q. magis irritum; *irritus* sæpiuscule dicitur pro « inutilis, nequam, qui frustra, sine effectu agit ». Cato apud Gellium, N. A. lib. XI, cap. 2. Senec. de Benef. VI, 11 : « Domum non minus lassus, quam irritus rediit » : i. e. sine effectu rei. Conf. etiam Tacit. Annall. XV, 25; Virg. Æn. V, 442; Tibull. II, 3, 22; ut proinde sit h. l. quod græcum ἄδραστος et usitatius hac sententia ἀδρανής, quod cum ἀσθενής jungit Proclus in Alcib. I, 58; ubi vid. not. p. 164. Cr. — *Inertiorem.* Ego ut in hac scriptione acquiescam, facit et comparativus *irritior* plane inauditus, et usus Ciceronis, cui vox *iners* hoc sensu, qui manifestus est nostro loco, sæpius usurpatur : v. c. in Verr. act. II, lib. II, 78, 192 : « At homo inertior, ignavior . . . proferri non potest » : de Leg. Agrar. II, 33, 91 : « inertissimum et desidiosissimum otium ». Quare etiam abjeci, quod prius tentaveram, *imperitiorem*, quo comparativo usus est Noster orat. pro Sexto Roscio Amerino,

ficem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operæ consumpserim? Sed neque his contentus sum, quæ de ista consultatione[2] scripta P. 65
nobis summi ex Græcia sapientissimique homines[3] reliquerunt, neque | ea, quæ mihi videntur, anteferre P. 222
illis audeo. Quamobrem peto a vobis, ut me sic audiatis, neque ut omnino expertem græcarum rerum, neque ut eas nostris in hoc præsertim genere anteponentem; sed ut unum e togatis[4], patris diligentia non illiberaliter institutum[5], studioque discendi a pueritia

46, 135 : « ne quis imperitior existimet ». Ma.

2. *De ista consultatione.* I. e. quod vulgo dicunt, de ista quæstione theoretica : quo fere sensu est de Off. III, 7, 33, « ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt ». De quæstionibus practicis utitur eadem voce de Legg. I, 5, 17 : « quemadmodum caveamus in jure, aut quid de quaque consultatione respondeamus » : ad quem locum vid. Turneb. p. 534, sq. ed. nostr. et Cr. Mr.

3. *Summi ex Græcia sapientissimique homines.* Partem horum enumerat Cicero de Legg. III, 5 et 6, nempe Theophrastum, Dionem Stoicum, Dicæarchum, Panætium, Platonem, Aristotelem, Heraclidem Ponticum. Sed nos multo plures in præfatione collegimus. A. M. — [De iis, quorum mentio fit loco Ciceronis de Legg. laudato, vid. ed. nost. et Cr. p. 403—406, 715, seq. Mr.]

4. *Ut unum e togatis.* Ita Cic. de Orat. I, 24, 111 : « petamne has meas ineptias efferatis : quamquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris, neque omnino rudis videar ». Ca. — Ad v. *togatis* tenendum, eam significare h. l. hominem romanum, oppositum græcis philosophis, doctrinam sapientiamque profitentibus, atque in literis vitæ quasi domicilium collocantibus. Alias vocis *togatus* significationes explicat Herzog. ad Cæs. de B. G. VIII, 24, pag. 562. Ma.

5. *Patris diligentia non illiberaliter institutum.* Paulli Æmilii in instituendis liberis diligentia constat e Plinio, XXXV, 11 : « quum L. Paullus, devicto Perseo, petisset ab Atheniensibus, ut sibi quam probatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos, itemque pictorem ad triumphum excolendum; Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eumdem in utroque desiderio præstantissimum; quod ita Paullus quoque judicavit ». Isidorus, Orig. VI, 5, et Petrus diaconus, procem. de not. jur. aiunt, Romam primum librorum copiam advexisse Æmilium Paullum Perseo devicto. Revera et Plutarchus in Æmilio, cap. 28, ait, hunc ex omni Persei gaza nihil concessisse filiis (Maximo et Scipioni) eruditionis studiosis, præter regios libros, μόνα τὰ βιβλία τοῦ βασιλέως φιλογραμματοῦσι τοῖς υἱέσιν ἐπιτρέψειν ἐξελέσθαι. A. M.

incensum[6], usu tamen et domesticis[7] præceptis multo magis eruditum, quam literis. P. 66

P. 223 XXIII. Hic Philus, Non || hercule, inquit, Scipio, dubito, quin tibi ingenio præstiterit nemo, usu quidem in republica rerum maximarum[1] facile omnes viceris; quibus autem studiis[2] semper fueris, tenemus[3]. Quam-

6. *Incensum.* Amicitiam ipsam Scipionis adolescentuli cum Polybio, quæ tanta incrementa cepit et omnium gentium sermonibus claruit, ex commodato librorum aliquot usu initium habuisse exploratum est. Cf. Polyb. XXXII, 9. A. M.

7. *Domesticis.* Utriusque domus, Corneliæ et Æmiliæ. A. M.

XXIII. 1. *Usu quidem in republica rerum maximarum.* Offendatur fortasse aliquis, quod Cicero dicit *usus rerum in re*, credatque verba *in republica* esse spuria, quum *res maximæ* satis rempublicam ejusque negotia significent, ideoque scribendum esse « usu quidem rerum maximarum », ut scripsit de Orat. II, 50, 204 : « Docuit enim jam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut, quibus rebus animi hominum moventur, teneremus ». Neque plane de nihilo est hæc suspicio. Ferri tamen potest codicis lectio, si reputes, verba *res publica* in unam quasi vocem coaluisse, neque Ciceronem, qui *usus rerum in re* numquam dicturus fuisset, ideo abstinere debuisse a locutione « rerum in republica maximarum usus », i. e. experientia in rebus, quæ ad rempublicam pertinent, maximis. Paullo inferius, c. 24, dicit : « et in maxima republica versatos ». Mr.

2. *Quibus autem studiis semper fueris, tenemus.* Non esse nimius in subodorandis vitiis videri debet, si quis hac locutione offenditur. Solet enim Noster dicere *versari in studiis*, vel *esse in studiis*. Ad locum igitur de Or. I, 3, 11 : « qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati », ita refictum velit nostrum : « in quibus autem studiis semper fueris versatus »; vel leviore medela, videlicet ut nonnisi post *autem* exciderit *in*, quod ab ultima præcedentis vocis litera *m* facile potuit absorberi, corrigat : « quibus autem in studiis semper fueris, tenemus » : ut est or. pro Sex. Rosc. Am. 47, 137, « neque in eo studio ... fuisse confiteor ». Sed tamen a corrigendo manum cohibui motus locis, qualis hic est ad Fam. VI, 4, « quanto fuerim dolore, meministi » : quamquam etiam, græco videlicet more, dixit de Fin. I, 19, 62 : « semper est in voluptate ». Quibus de rebus vid. Gœrenz. ad l. l. de Fin. eundem ad de Legg. II, 2, 5, pag. 111; Heusing. ad Cic. de Off. III, 21, p. 732, ibique laudd. Mr.

3. *Tenemus.* Phili nimiam in commemorandis Scipionis studiis brevitatem compensat nobis Velleius, I, 15 : « Scipio tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellentes ingenio viros, domi militiæque secum habuerit. Neque enim quisquam hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum otio dispunxit; semperque aut belli, aut pacis serviit artibus : semper inter arma ac studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit ». A. M.

obrem si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Lælio : spero enim multo uberiora fore, quæ a te dicentur, quam illa, quæ a Græcis nobis[4] scripta sunt omnia[5].— Tum ille, Permagnam tu quidem exspecta- P. 224
tionem, quod onus est ei, qui magnis de rebus dicturus P. 67
est, gravissimum, imponis orationi meæ[6]. — Et Philus, Quamvis sit magna, tamen eam vinces, ut soles : ne-

4. *Nobis*. Pro *nobis* Mos. admisit *nobilissimis*; qui sic ad h. l. Ita scripsi ex sententia Creuzeri, quam prodidit in Annall. Heidelbergg. 1823, 4, p. 54, merito lectionem cod. *nobis* languere dicens. Illud *nobis* certe melius convenit loco cap. præced. « quæ scripta nobis summi ex Græcia sapientissimique homines reliquerunt; ubi *nobis* jungendum est cum *reliquerunt*, neque cum voce *scripta*. Potuit etiam compendio scripta vox literis majusculis corruptioni ansam dedisse vel male lecta esse, si erat *NOBIS*. Denique græcos philosophos *nobilissimos* dicit de Or. II, 37, 155 : « nobilissimos philosophos ... Carneadem et Critolaum et Diogenem ». Probavit etiam Creuzeri conjecturam Lehnerus.

5. *Scripta sunt omnia*. Hæc et sequentia in auctoris et operis commendationem a Cicerone dici nemo non videt : cujus operis quum pars tanta nobis adhuc desit, palmam Tullio præ copiosissimis Græcis, Platone videlicet et Aristotele, deferre non licet. Quin adeo de Fin. I, 5, ausus est Cicero latinam quoque linguam dicere locupletiorem, quam græcam, qua de re sæpe se disseruisse confirmat. Sed contradicunt merito primum ipse Cicero, Tusc. II, 15, et apud Augustinum contra Acad. II, 26; tum Lucretius, lib. I, vs. 140, 831; Fronto apud Gellium, Noct. Att. lib. II, cap. 26. A. M.

6. *Exspectationem, quod onus est ... gravissimum, imponis orationi meæ*. Nihil minus concinit quam juncta verba *exspectationem imponere*; junguntur verba « exspectationem movere, commovere, afferre, facere »; junguntur item « imponere necessitatem, laborem, partes, onus ». Atque hoc, quod ultimo loco posui, *onus*, peperit nobis ζεῦγμα minime sollicitandum. De zeugmate vid. Ruddimann. Inst. Gr. Lat. III, p. 362—364, ibique Stallbaum. et laudd. Videlicet manifestius esset et modo usitatiore positum zeugma, si scripsisset « exspectationem et onus imponis orationi meæ, quod est ... gravissimum », videlicet ut sit ejusmodi, quale illud est Cic. ad Att. X, 4 : « fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur ». Sed scripsit *quod onus* pro *onus, quod*, ut de Legg. III, 2, 4 : « regibus paruerunt; quod genus imperii primum ad homines justissimos ... deferebatur ». Ut igitur illo loco ad Att. ad v. *florentissima*, cui non convenit *conflictati*, subaudiendum est *usi videntur* v. *sunt*; ita nostro ad *exspectationem*, cui non convenit *imponis*, subaudi *commoves*, quasi scripserit : « exspectationem commoves, eoque onus imponis orationi meæ ». Ma.

que enim est periculum, ne te de republica disserentem deficiat oratio.

XXIV. Hic Scipio, Faciam quod vultis, ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si erro || rem P. 195
velis tollere : ut ejus rei, de qua quæretur [1], si, nomen quod sit, conveniat [2], explicetur, quid declaretur eo nomine. Quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem : numquam enim quale sit illud, de quo disputabitur, intelligi poterit, nisi, quod [3] sit, fuerit intellectum prius [4]. Quare quoniam de republica quærimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, P. 63
P. 196 quod quærimus. — Quum approbavisset Lælius : Nec vero, inquit Africanus, ita disseram de re tam illustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar [5], quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima con-

XXIV. 1. *Quæretur*. Ita cod. sec. manu; at pr. *quæritur*. A. M. — *De qua quæritur*. Restitui cum Heinr. et Steinack. probante Cr. primæ manus lectionem, pro qua A. Maius, Schutzius et Lehnerus cum correctore scripserunt *quæretur*, moti, credo, eo, quod paullo post scribitur, *de quo disputabitur*. Ibi vero id postulat temporum ratio et justa consecutio ; nostro loco *quæritur* ἀορίστως ponitur, videlicet ut intelligas *quandocumque sit*. Mr.

2. *Si, nomen quod sit, conveniat*. A. Maius nonnisi post *conveniat* distinxit; Schutzius ita : « si nomen, quod sit conveniat »; Steinackerus : « si nomen, quod sit, conveniat ». Heinr. et Lehn. cum A. Maio faciunt. Mr.

3. *Quod*. Ita cod. non *quid*. A. M. — Attamen *quid* aptius Mos. visum est.

4. *Intellectum prius*. Præponendi quæstionibus definitionem præceptum Epicuri est, teste Sexto Emp. contra gramm. I, 3 : οὔτε ζητεῖν οὔτε ἀπορεῖν ἔστι κατὰ τὸν σοφὸν Ἐπίκουρον ἄνευ προλήψεως. Sic Cicero, Off. I, 2, ante quam de officiis dicat, præscribendam esse definitionem decernit; vituperatque Panætium, qui in simili opere neglexit definitionem. Sed enim nescio quo pacto in ipso Tullii de Officiis opere desiderari definitio officii videtur. Num ibi lacunam suspicari licet? [eamque supplere ex ejus pedisequo Ambrosio de Off. I, 8, § 26? A. M. in Add.] Cf. Plato de Rep. II, p. 369, p. 68 sqq. Bekker. Cr.

5. *Revolvar*. Ita loquutus est Noster de Or. II, 30, 130 : « Nec, quoties causa dicenda est, toties ad ejus causæ seposita argumenta revolvi nos oportet ». *Docti homines* sunt *philosophi*, quod Nostro tam frequens est, ut exempla afferre putidum sit. Mr.

gressione[6] maris et feminæ, deinde a progenie et cognatione[7] ordiar[8]; verbisque, quid sit, et quot modis quidque dicatur, definiam sæpius : apud prudentes
enim homines, et in maxima republica sum || ma cum Q. VIII
gloria belli domique versatos quum loquar, non com- P. 61
mittam, ut sit illustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea[9]. Nec enim hoc suscepi, ut tamquam
P. 69 magister[10] persequerer omnia; neque hoc polliceor

6. *Congressione*. *Congressio* verecunde dicitur pro *concubitu*. Cic. Topic. 15, 59 : « ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio », ubi etiam de conventu intelligi potest, sed apud Lactant. Instit. VI, 20, 25, p. 188 Bunem. est : « ut se ab uxoris congressione contineat ». Ma.

7. *Cognatione*. Conf. Wyttenb. ad Cic. de Legg. I, 7, p. 59 ed. Mos. et nostr. ibique a me laudd. Cujacii Obss. lib. XXVII, cap. 6; Chladen. de Gentil. p. 11, et Niebuhr. R. G. I, 219 sqq. adde Gaii Instt. lib. I, § 156. Cr.

8. *Ordiar*. Ab his elementis videlicet exordiuntur remp. Aristoteles Reip. I, 2, VII, 16; et Polybius, VI, 6. Confer etiam Dionysium Halic. II, 24, et Augustinum de bono conjug. cap. 1. A. M. [Conf. Plato de Rep. II, pag. 369 Steph. pag. 78 Bekk. et sqq. Cr.]

9. *Quam oratio mea*. His verbis haud equidem laudat vel Scipionis elocutionem (quam tamen fuisse ornatam et purissimam dicunt Cic. de Or. I, 49, et Gell. II, 20), vel suam Cicero; sed tantummodo ait, curæ sibi fore, ut de rep. re nempe notissima, planissimo dicendi genere disputet, secus ac philosophi quidam fecerant. Atque hos inter Varronem fortasse sugillat, qui de rep. docte quidem, sed de stylo, ut puto, horridiore scripserat. Id est enim Augustini, C. D. VI, 2, judicium de Varronis eloquio. A. M.

10. *Tamquam magister*. Conf. infra III, 4, init. et præcipue de Legg. III, 6, init. « nam Veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque civilem de republica disserebant » : h. e. non ad ipsius rei actionisque usum, sed ad scholæ disputationem, ὡς ἐν λόγοις, ut est apud Plutarch. de Repugnant. Stoicor. tom. V, pag. 210 Wyttenb. Significantur autem ibi Stoici Zeno, Chrysippus, Cleanthes, qui de republica scripserant : conf. Diog. Laert. VII, § 4 et § 175 et 88. Hinc intelligitur, quid h. l. sit *tamquam magister*. Scripserant autem de rebus politicis Græci et permulti et nobilissimi : Heraclitus (in libris περὶ φύσεως), Pythagorei, Plato, Aristoteles (πολιτικῆς ἀκροάσεως, πολιτεῖαι, περὶ νομίμων, περὶ νόμων, κτίσεις, δικαιώματα πολέμων), Theophrastus (τὰ πρὸς τοὺς καιρούς. Cf. Meursii Theophrastus, pag. 40 ed. Elzevir. 1611), Critias (Casaub. ad Athen. IX, 3, pag. 463), Dicæarchus (πολιτεία, βίος Ἑλλάδος. Vid. Meletemm. nostrr. P. II), Heraclides Ponticus (ed. Koehler. Halæ 1804, ed. Coray. Paris. 1805), Nicolaus Damascenus (ed. Orelli. Lips. 1804), Zeno, Chrysippus (v. Baguet de Chrysippo,

me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone prætermissa sit [11].—Tum Lælius, Ego vero istuc ipsum genus orationis, quod polliceris, exspecto.

P. 62 XXV. Est igitur, inquit Africanus, respublica, | res populi [1]; populus autem non omnis hominum [2] cœtus quoquo modo congregatus, sed cœtus multitudinis juris
P. 70 consensu [3] et utilitatis communione sociatus. Ejus au-

in-4, Lovan. 1822), Cleanthes, Posidonios (vid. Posidonii reliquiæ ed. Jan. Bake. in-8. L. B. 1810), Nymphodoras, Theodectes, de quibus omnibus vide Jonsium de Scriptt. Hist. Philosophicæ, in-4, Jen. 1716; Jos. a Wover de Polymathia, cap. 9. Cr. — Opponitur natura magistro in or. pro Muren. 29, 61 : « Ea sunt omnia non a natura, sed a magistro ». Ms.

11. *Prætermissa sit.* Attente sunt hæc notanda, quo genus politici hujusce tractatus probe exploratum habeamus. Nempe Cicero, sicut de Oratore liberaliter et sine scholastica subtilitate scripsit, ita politicis hisce libris potiora tam lati argumenti et splendidiora fere capita complexus videtur; ita tamen, ut nihil omiserit necessarium, quod ait ipse superius, cap. 8. A. M.

XXV. 1. *Respublica, res populi.* Villem. vertit : *la chose publique est la chose du peuple.* Laudare etiam et poterat et debebat A. Maius Augustin. de C. D. XIX, 23 extr. ubi est : « Ubi ergo non est ista justitia, profecto non est cœtus hominum, juris consensu et utilitatis communione sociatus » : nam hæc sunt Ciceronis, ut vides. Ego vero inde conjiciebam legendum esse : « populus autem non omnis multitudinis cœtus, quoquo modo congregatus, sed cœtus hominum, juris consensu et utilitatis communione sociatus ». Neque vero eam verborum transpositionem plane necessariam existimo. Ad rem conf. etiam quod dicit infra, VI, 13 (Somn. Scip. 3) : « nihil est enim illi principi deo ... acceptius, quam concilia cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur » : ad quem locum vid. Macrob. (in Somn. Scip.) lib. I, cap. 8, extr. Ma.—Augustinus, C. D. V, 18, Ciceronem imitans dicit « rempublicam, id est, rem populi, rem patriæ, rem communem ». Confer eumdem, C. D. XIX, 21 et 24. Sed multo copiosius auctor anonymus etymologiarum in Vaticano codice definit « rempoplicam (sic), id est, rem populi; res enim publica dicitur apud Romanos, quam nos rem patriam. Id enim rem populi esse negare non possumus. Populum autem non omnem cœtum multitudinis dicunt, sed cœtum juris consensu et utilitatis communione sociatum ». In codice autem alio Vaticano [vid. A. Maii præf. § 5], quidam scholiastes eam definitionem tribuit Varroni : « respublica est, ut Varro breviter definit, res populi ». Num igitur hanc definitionem Cicero e Varrone arcessivit? A. M.

2. *Omnis hominum cœtus.* Possis etiam conjicere *omnis omnino cœtus.* Cic. de Amicit. 21, med. *omnino omnium vitiorum.* Sed nihil tento, et ad *multitudinis* potest rursus cogitari *hominum.* Cr.

3. *Consensu.* Locum libere exprimit

tem prima causa coeundi est non tam[4] imbecillitas, quam naturalis quædam hominum quasi congregatio[5]: non est enim singulare, nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluen[6] || ....
.... Brevi multitudo, dispersa atque vaga, con-

Augustinus, C. D. XIX, 24 : « populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum, quas diligit, concordi communione sociatus ». Augustinum vel ipsum Tullium exprimit Isidorus, Orig. IX, 4. Confer etiam Livium, I, 8. A. M.

4. *Non tam imbecillitas*. Aliter sentiebat Hugo Grotius, qui de Jure B. et P. I, 4, 7, p. 283 : « Sed sponte, ait, adductos (homines) experimento infirmitatis ... adversus violentiam in societatem civilem coiisse » : aliter item *J. J. Rousseau*, *Discours sur l'inégalité parmi les hommes*. Ca.

5. *Congregatio*. Consonat sibi Cicero Off. I, 44; de Am. 8, 9, 13. Sic Epicurus apud Arrianum ad Epict. I, 23. Sed contrariam sententiam præ se fert Plato, Reip. II, p. 369, qui causam societatis ac civitatis necessitatem esse ait. Polybio autem, VI, 3, et Lactantio de Opif. D. cap. 4, causa societatis videtur esse singulorum imbecillitas. Platoni adversatur Aristoteles, Reip. III, 9, qui non tam necessitatis, quam boni honestique causa copulatam hominum societatem putat; idemque a Ciceronis sententia abhorret; negat enim civilem societatem convictus ipsius causa esse comparatam. Denique ipse Plato, Leg. III, p. 678, cum Cicerone conspirat; namque ait, naturalem esse hominum congregationem solitudinis odio; Lactantius autem, Inst. VI, 10, humanitatis ipsius gratia, prorsus ut Cicero. Vegetius, procem. libri VI, nomen reipublicæ communi utilitate partum esse arbitratur. Sed confer infra Cic. de Rep. IV, 2. A. M.

6. *Ut ne in omnium quidem rerum affluentia*. Perrexit sine dubio Cicero vel hoc vel simili modo : « societate sui generis carere velit ». Simili modo loquutus est Noster de Lege Agr. contra Rullum or. II, 35, 95 : « Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa nata sunt » : ad rem de Finib. IV, 2, 4, « natos (nos) esse ad congregationem hominum et ad societatem communitatemque generis humani » : et ib. III, 20, 65 : « facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum et ad naturalem communitatem esse natos ». Mr. — Desiderantur paginæ duæ. — In hiatu latet paullo prolixior expositio causæ, ob quam humani cœtus instituti fuerunt. [In hac lacuna utrum verba Augustini retinenda sint, nescio; immo potius amota velim. Sed nullus certe dubitat, quin Lactantii locus, Inst. VI, 10, sit hic inserendus de civitatis causis, depromptus omnino e Tullio de Rep. cum interpolationibus : « Urbis condendæ originem atque causam non unam intulerunt; sed alii eos homines, qui sint ex terra primitus nati, quum per silvas et campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut juris vinculo cohærerent; sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent, bestiis et fortioribus animalibus prædæ fuisse

cordia civitas facta erat[7]. *Augustinus*, *Epistola* CXXXVIII, 10.

P. 71 XXVI..... *quædam* quasi semina[1]; neque reliquarum virtutum, nec ipsius reipublicæ reperiatur ulla institutio[2]. Hi cœtus igitur hac, de qua exposui, causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; quam quum locis manuque[3] sepsissent[4], ejusmodi conjunctionem tectorum oppidum, P. 211

commemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse; præsidium implorasse et primo nutibus voluntatem suam significasse; deinde sermonis initia temptasse ac singulis quibusque rebus nomina imponendo, paullatim loquendi perfecisse rationem. Quum autem nec multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutam; oppida etiam cœpisse munire, vel ut quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando, sed objectis aggeribus arcerent. Hæc aliis delira visa sunt, dixeruntque, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem: itaque inter se congregatos, quod natura hominum, solitudinis fugiens et communionis ac societatis appetens esset ». Conferendus Cicero de Am. 23; de Fin. V, 23, de Off. III, 5.] [In ed. Sch. hoc Lactantii loco pro *laniati effugerant* scribitur *laniati estus erant*, et conferre jubemur Cic. de Amic. T. III.] A. M.

7. *Dispersa atque vaga, concordia civitas facta erat.* Videbatur mihi Augustinus respicere ad hunc libri I de Rep. locum. Itaque id fragmentum hic inserere ausus sum. A. M. — Omisit hunc Augustini locum Lehnerus, qui, quos addit A. M. cap. 21, recepit, addens: Equidem purgandum Ciceronis contextum non sine causa censui. Ma.

XXVI. 1. *Quædam quasi semina.* Ait Cicero naturale esse hominibus honestæ societatis desiderium, cujus semina quædam insita habeant; haud secus ac naturalis est virtus. Quare reipublicæ frustra quæri cogitatam aliquam institutionem. A. M.

2. *Ulla institutio.* Reliquit Mos. *instituta*, dicens: Steinackerus, nihil monens, edidit *ulla institutio.* Fieri potest, ut recte correxerit; sed ego in loco lacunoso ejusmodi nihil tentare ausim.

3. *Locis manuque.* Sigonius ad h. l. hæc: His verbis docuit Scipio, quid inter *urbem* interesset, et *civitatem*, auctore Nonio, atque *urbem* ædificia esse, *civitatem* civium multitudinem statuit. Aristoteles quidem etiam, lib. III Politicorum, civitatem scribit non ex mœnibus æstimandam, atque omnino definit τὴν πόλιν πλῆθος τῶν πολιτῶν, τὴν πολιτείαν τάξιν τῆς πόλεως. Quo spectasse, quum hæc dicit, etiam Cicero videtur. Ma.

4. *Sepsissent.* Cod. hab. *sæpsissent*, quod servavit Mos. dicens: Servavimus scriptionem cod. *sæpsissent*, pro qua Heinr. et Sch. ediderunt *sepsissent.* Sed vid. Cellarii Orthog. lat. ed. Harles. tom. I, pag. 346 sq. in primis tom. II, pag. 284—286. Adde Vossium in Etymolog. L. L. p. 442, qui ex Joviano Pontano hunc locum ad-

vel urbem[5] appellaverunt, delubris distinctam, spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est
talis cœtus multitudinis, qualem | exposui[6]; omnis ci- P. 212
vitas, quæ est constitutio populi[7]; omnis respublica, quæ, ut dixi, populi res est, consilio quodam[8] regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quæ causa genuit
P. 72 civitatem[9]. Deinde aut uni tribuendum est, aut de-

scripsit : « Jam primum palam (v. h. v.) sæpe, e vestigio, rusticorum quidem sunt inventa hominum. Nam quod sæpes spissa esset et densa, dixerunt sæpe pro dense et sæpissus pro spissus ». Quamquam illi homini neque in voce *sæpes*, neque in vv. *palam* et *spissus* assentit Vossius. Conf. etiam Grotefend. Orthogr. § 130. Ma.

5. *Oppidum, vel urbem.* Festus pag. 308 Dac. p. 140 ed. Scal. « Oppidorum originem [optime] refert Cicero libro primo de Gloria, eamque appellationem usurpatione appellatam esse existimat, quod opem darent, adjiciens, ut imitetur ineptias Stoicorum » [ad q. l. Antonius Augustinus in ed. Scal. p. 32, laudat Varron. de L. L. IV, 32, pergit Festus: « Oppidum dictum est, quod opem præbet. Oppidum dictum, quod ibi homines opes suas conferunt. Oppidum dicitur et locus in circo, unde quadrigæ emittuntur ». Ma.]: Cicero voces *urbs* et *oppidum* de Divin. I, 25, promiscue usurpat : « Pheras ... quæ erat urbs in Thessalia ... in eo igitur oppido, etc. » Sed alibi et h. l. *urbs* majus quid, quam *oppidum*. *Urbs* (πόλις, i. e. castellum et ἄστυ. Hemsterh. ad Aristuph. Plut. 772, p. 260 sq.) vel ab *orbe*, vel ab *urvum* (quæ pars aratri est), Varro l. l. Serv. ad Æneid. I, 16, V, 755; Isidor. Origg. XV, 2; Pomp. Digest. lib. ult. tit. penult. leg. 239; cf. Symbolik II, p. 1003, ibique laud. Niebuhr. R. G. I, p. 157. Cr.

6. *Qualem exposui.* Recole superiorem populi definitionem. A. M.

7. *Quæ est constitutio populi.* Locus exstat apud Nonium voc. *urbs a civitate :* verum paullo aliter sub extremo, nempe sic « qualem exposui, civitas est; omnisque civitas est constitutio populi ». Sed purior textus est codicis nostri Vaticani. In editis de Rep. fragmentis apud Verburgium locus plus quam in Nonio interpolatus exhibetur; nimirum, « omnis ergo populus, qui est talis cœtus multitudinis, qualem exposui, civitas est; omnisque civitas, quæ est constitutio populi, respublica ». A. M.

8. *Consilio quodam. Consilium* est quod Græci dicunt τὸ ἡγεμονικόν. Villem. vertit *autorité intelligente.* Hobbes contra in libro de Cive potius timore regi vult homines. Ad rem conf. etiam Cic. de Offic. I, 25, 88. Cr.

9. *Civitatem.* Valer. Maxim. lib. V, cap. 3, 3, de Athenis et Theseo : « Siquidem ille vicatim dispersos cives suos in unam urbem contraxit, separatimque et agresti more viventi populo amplissimæ civitatis formam atque imaginem imposuit ». Cf. de Leg. lib. II, cap. 2, pag. 166 ed. Mos. et nostr. « quæ (patria) reipublicæ nomine universa civitas est ». Cr.— Ad

lectis[10] quibusdam; aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare quum penes unum est omnium
P. 95 summa rerum, regem illum || unum vocamus, et regnum, ejus reipublicæ statum. Quum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur. Illa autem est civitas popularis (sic enim appellant), in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinculum, quod primum homines inter se reipublicæ societate devinxit, non perfectum illud quidem, neque mea sen-
P. 73 tentia optimum, sed tolerabile | tamen[11], et aliud alio P. 96
possit esse præstantius. Nam vel rex æquus ac sapiens; vel delecti ac principes cives; vel ipse populus, quamquam id est minime probandum[12], tamen, nullis in-

v. *delectis* conf. orat. pro Planc. 25, 62 : « Populus romanus deligit magistratus, quasi reipublicæ villicos ». Mr. — Nempe ad concordiam, felicitatem mutuamque utilitatem. Legatur Aristoteles, Reipubl. lib. I, cap. 1, 2; lib. III, cap. 9; lib. IV, cap. 4. Cic. Offic. lib. I, cap. 25, ipsum Platonem præcipientem inducit, ut, qui reipubl. præfuturi sunt, utilitatem civium sic tueantur, ut, quæcumque agunt, ad eam referant obliti commodorum suorum. Joannes Saresberiensis, Polycr. VI, 21, Ciceronis hunc locum fortasse præ oculis habuit, quum ea verba scripsit, quæ in testimoniis laudavi. A. M.

10. *Aut delectis*. Cod. habet *adjectis* pro *aut delectis*; quamquam emendationis indicia in membranis apparent. Et quidem paullo post codex habet *delectos*, non *adjectos*. A. M.

11. *Sed tolerabile tamen*. De his solemnibus reip. generibus tribus legantur Plato, Reip. VIII, et Leg. III, pag. 680, 681; Aristoteles, Reipubl. III, 7 sqq. Cicero, Leg. III, 7; Tacitus, Annal. IV, 33, aliique passim veteres recentesque politici. A. M. — *Sed tolerabile est, ita tamen, ut aliud*. Ita refinxi locum ad mentem Creuzeri, quum pro lectione codicis, « sed tolerabile tamen, et aliud », quam tolerabilem non existimabam, prius conjecissem « sed tolerabile tamen est; ita tamen, ut aliud », quo facto facilius etiam corruptionis et causam et rationem intelligeremus. Sed merito male aliquem habeat continuo iteratum *tamen*. Heinrichius correxit ad nostrum sensum, sed omisso *est*, ita, « sed tolerabile, ita tamen, ut aliud ». Reliqui locum silentio transierunt, ut sanum, quem sanum ego credere neque primo adspectu potui, neque nunc possum. Mr.

12. *Quamquam id est minime probandum*. Ita Atticus apud Ciceronem de Legg. III, 17, 37, pag. 452 seq. « Mihi vero nihil umquam populare placuit : eamque optimam rempublicam esse dico, quam hic consul con-

terjectis iniquitatibus[13] aut cupiditatibus, posse videtur aliquo esse non incerto statu[14].

XXVII. Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis juris et consilii; et in optimatium[1] dominatu P. 74
vix particeps libertatis potest esse || multitudo[2], quum P. 105
omni consilio communi, ac potestate careat; et quum

stituerat, quæ sit in potestatem optimorum»; ubi vide Turneb. ed. nostr. et Cr. p. 734. Ma. — Apte id dicitur a persona Scipionis, quem Gracchanis, id est, popularibus partibus valde adversarium fuisse, ideoque et a C. Graccho in concione tyrannum appellatum, comperimus. Plutarch. reg. Apophth. tom. VI, p. 760. Quamquam idem Plutarchus in Æmil. cap. 37 (adde et Ciceronem, Acad. IV, 5), Scipionem populi studiosiorem dicit, quum Æmilius pater fuisset nobilitatis æque et plebis adsentator. Sed enim et ipse Cicero, cujus sententiam præcipuam tuetur hoc in opere Scipio, optimatibus semper favisse videtur. Lege sis ad Fam. I, 9, VIII, 16 (ep. Cœl.); ad Attic. I, 18, 20, II, 3, 5, 15, VIII, 3, X, 9 (ep. Cœl.); ad Q. fratr. I, 1. Tum pro Sextio, 9: «Omnes boni semper nobilitati favemus, quia utile est reip. etc.» Sed instar omnium sit Quinti locus de petitione consulatus ad fratrem, cap. 1: «Persuadendum est iis, nos semper cum optimatibus de rep. sensisse, minime populares fuisse». Tum ipse Marcus, Acad. IV, 40: «Semper, ut scitis, studiosus nobilitati fui». Idem Cicero ad Attic. II, 3, ait, multa se poetico quodam in opere scripsisse ἀριστοκρατικῶς. A. M.

13. *Nullis interjectis iniquitatibus.* Ita alibi non loquutus est Noster: neque vero ideo lectioni aliquid litis movendum. Tacitus, Annal. I, 23, extr. dixit: «Ni miles... preces et... minas interjecisset». Ma.

14. *Posse videtur aliquo esse non incerto statu.* Ad argumentum vide Platon. Politic. pag. 301 seq. Steph. p. 341-344 Bekker. et p. 291 seq. Steph. p. 321 seqq. Bekk. Tacit. Annal. IV, 33: «Nam cunctas nationes et urbes populus, aut primores, aut singuli regunt: delecta ex his et consociata reipublicæ forma laudari facilius, quam evenire, vel, si evenit, haud diuturna esse potest, etc.» Cf. ibid. III, 27. Cr. — Pleraque omnia, quæ apud Veteres de his rebus scripta reperiuntur, collegit Bodinus in opere, minus hodie, quam par est, lecto, de Republica, lib. II, quod opus bonæ frugis plenissimum dixit Jo. Müllerus, harum rerum, si quis alius, arbiter intelligentissimus. Ma.

XXVII. 1. *Et in optimatium dominatu.* Vocabulum invidiosum, quia, qui sub dominatu sunt, et sunt et habentur servi. Eo usus est in simili re Cic. de Off. II, 1, 2, «quum autem dominatu unius omnia tenerentur». Ad seqq. faciunt, quæ dixit de Legg. III, 17, 38, p. 453 ed. nostr. et Cr. «tamen istam libertatem ita largior populo, ut auctoritate et valeant et utantur boni:» ubi vide nostram annotationem. Ma.

2. *Multitudo.* Namque, ut ait Tacitus, Annal. lib. VI, cap. 42, «Paucorum dominatio regiæ libidini propior est». A. M.

omnia per populum geruntur, quamvis justum atque moderatum, tamen ipsa æquabilitas[3] est iniqua, quum habet nullos gradus dignitatis[4]. Itaque si Cyrus ille Perses[5] justissimus fuit sapientissimusque rex[6], tamen mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, publica) non maxime expetenda fuisse illa videtur, quum re-
P. 106 geretur unius nutu. Ac | modo si Massilienses nostri clientes[7], per delectos et principes cives summa justi-
tia reguntur[8], inest tamen in ea conditione populi si- P. 75

3. *Æquabilitas*. Cf. Ernesti Clav. Cic. h. v. Ruhnken. Opusc. vol. II; Cic. de Natur. Deor. lib. II, cap. 5, p. 232 ed. nostr. et Mos. *æquabilitatem motus*. De Offic. lib. I, cap. 26, 90, est i. q. animus æquus, et opponitur levitati; de Orat. lib. I, cap. 42, est jus æquum: nostro vero loco recte vertit Villem. *égalité*. Cr.—Infra cap. 34 legitur: «Eaque, quæ appellatur, æquabilitas iniquissima est». Ma.

4. *Quum habeat nullos gradus dignitatis*. Ita, pro *habet*, scripsi ex mente Creuzeri, ut dederunt Heinrichius et Steinackerus, quorum posterior in Addendis recte monet, causæ inservire *quum* hoc in loco, ut supra in verbis «quum omni consilio careat»: iisdem vero pæne verbis infra cap. 34, recte dici: «quum enim par habetur honos summis atque infimis, ipsa æquitas iniquissima sit» [ubi correxi *fit*, quod nunc etiam a Schützio factum video]. Ma.

5. *Perses*. Nominativus hujus nominis gentilis alibi non legitur apud Ciceronem: nam quod est de Divinat. lib. I, cap. 46, *Persa* id canis nomen est. Græca autem nominativi forma in simili vocabulo utitur, Tuscul. V, 32, 90, «Scythes Anacharsis». *Perseus* etiam Macedoniæ rex a Cicerone constanter *Perses* dicitur, qua de re accurate et egregie egit C. L. Schneiderus in Gramm. Lat. II (Formenl.) lib. I, p. 315-321. Ma.

6. *Sapientissimusque rex*. Apte Scipio Cyri exemplo utitur; Xenophonteam enim Cyri historiam summus hic imperator de manibus ponere non solebat, ut ait Cicero ad Quint. fratr. I, 1, 8, qui ibidem moderationem illius dominationis admiratur. Platoni Leg. III, p. 694, Persæ sub Cyro videbantur quodammodo liberi propter ejus regis moderatum imperium. A. M.

7. *Nostri clientes*. De clientela urbium et provinciarum vide Creuzer. *Abriss d. Röm. Antiqq.* pag. 92 seq. Rosini Antt. Romm. p. 70 seq. (cum notis Dempsteri cur. Schrevel. Amstelod. 1685, 4). Postero tempore Massilienses erant in clientela Pompeii et Cæsaris. Ma. — Massiliensium cum Romanis amicitiam jam inde a Massilia condita per Phocenses memorat Justinus, XLIII, 3 et 5 (quamquam bella potius Massiliensium cum Pœnis videntur in causa fuisse, cur Romanis studerent; vide eumdem Justinum prædicto loco). Massilienses a Valer. Maxim. lib. II, cap. 6, 7, dicuntur «charitate populi romani præcipue conspicui». Lege etiam Cic. Offic. II, 8, pro Font. 1, pro Corn. Balb. 9, præsertim vero pro Flac. 26. Conf. item Lucanum, III, 301 seqq. A. M.

8. *Justitia reguntur*. Optimatium

militudo quædam servitutis; si Athenienses quibusdam temporibus, sublato areopago [9], nihil nisi populi scitis ac decretis [10] agebant, quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant [11], non tenebat ornatum suum civitas.

XXVIII. Atque hoc loquor de tribus his generibus
P. 225 rerumpublicarum non turbatis atque permix || tis, sed P. 76
suum statum tenentibus [1]. Quæ genera primum sunt in

potestas videtur diutissime Massiliæ obtinuisse : commemorat enim eam Aristoteles, Reip. V, 6; VI, 7; tum Cicero pro Flacco, cap. 26, eamdem urbem sua adhuc ætate optimatium consilio administrari dicit. Massiliensis resp. diligenter describitur a Strabone, lib. IV, p. 271 seq. Regebatur nimirum sexcentorum optimatium auctoritate, qui dignitatem retinebant, quoad vita maneret, dicebanturque τιμοῦχοι. Ex his sexcentis præerant quindecim, qui quotidiana negotia expediebant : rursus inter hos quindecim supremam potestatem tres habebant. De hac quoque republica nominatim scripserat Aristoteles, teste Athenæo, lib. XIII, cap. 5. De Massiliæ Græcis legibus et litteratura, triplicique lingua, græca scilicet, latina et gallica, lege Varronem apud Isid. Orig. XV, 1, 63; et apud Hieronymum, Prol. lib II Comment. ad Gal. Confer etiam Cæsarem, Bell. Civ. II; Tacitum Agricol. 4; Silium, XV, 169. Homeri editio seu recensio Massiliensis laudatur inter nobiles in scholiis Venetis. A. M.

9. *Sublato areopago*. Conf. Bergmannum ad Isocratis areopagiticum, p. 48 seqq. (Leidæ 1819). Ad Ciceroniani autem loci sententiam intelligendam facit locus Aristotelis Politicorum (II, 12) II, 9, pag. 83 ed. Schneid. Σόλωνα... οἴονται... ὀλιγαρχίαν... καταλῦσαι λίαν ἄκρατον οὖσαν... μίξαντα καλῶς τὴν πολιτείαν. Εἶναι γὰρ τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴν ὀλιγαρχικόν... Ἔοικε δὲ Σόλων ἐκεῖνα μὲν ὑπάρχοντα πρότερον οὐ καταλῦσαι, τήν τε βουλὴν καὶ τὴν τῶν ἀρχῶν αἵρεσιν· τὸν δὲ δῆμον καταστῆσαι, τὰ δικαστήρια ποιήσας ἐκ πάντων. Ma. — Areopagum, sin minus sublatum, certe debilitatum, queruntur auctores prisci apud Meursium in lib. de Areopag. cap. 9. Sed de hac re conferre suffecerit Isocratis Areopagiticam orationem, præsertim cap. 19. A. M. — Ad quæ conf. Bergmann. p. 52 seqq. et p. 149 seq. Cr.

10. *Ac decretis*. Admodum arridet Cr. conjectura: *ac D decretis*, id est, quingentorum. Decreta enim quum sint *senatorum*, non populi, non magis quam *leges decerni* recte dici monet; laudatque de hoc vitio Interpr. ad Ciceronem, pro Domo, cap. 9, 24, p. 162 ed. Wolfii. Ad verba conf. Cic. de Opt. gen. Or. 7, 19: «Quum esset lex Athenis, ne quis populi scitum faceret, ut, etc.» Mr.

11. *Habebant*. Mr. edidit *habebat*, præeunte Heinr. et probante censore ejus Lipsiensi.

XXVIII. 1. *Sed suum statum tenentibus*. Ciceronis præcedentem locum vix dubito, quin præ oculis habuerit Ampelius, qui capite ultimo sic ait: «Rerumpublicarum tria genera sunt: regium, optimatium, populare... Aut enim sub regum sunt potestate, ut

iis singula vitiis[2], quæ ante dixi; deinde habent perniciosa alia vitia: nullum est enim genus illarum rerumpublicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum præceps ac lubricum[3]. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili, aut si vultis, etiam amabili Cyro, subest ad immutandi animi[4] licentiam

Seleucia Parthorum: aut senatus, ut Massilia Gallorum: aut se ipsi regunt, ut Athenienses solebant. Est et quartum genus quod Romani commenti sunt, ut ex tribus unum efficerent: nam regiam potestatem consules habent, et plebs habet suffragiorum potestatem ». A. M.

2. *In iis singula vitiis.* Ad v. *sunt in iis... vitiis* conf. variatam constructionem, Tusc. IV, 31, 66, « eodem enim vitio est effusio animi in lætitia »: ubi Ernest. corrigebat *enim in vitio*: neque vero obsequentem habuit Wolfium: opinor, ne orationis concinnitas turbetur, quum statim subsequatur: « eademque levitate cupiditas est in appetendo »: ubi nihil monuit de corrigendo *in levitate* Ernestus. Et est in Epist. ad Fam. VI, *quanto fuerim dolore*, supra vero cap. 23, « quibus autem studiis semper fueris, tenemus: » ubi vid. nostr. annot. Ma.

3. *Lubricum.* Hæc veterum recentiorumque politicorum concors observatio est. Lege, si vacat, inter recentiores Græcos Theophylactum, Instit. Reg. II, 6; inter vetustiores Platonem, Leg. III, p. 693. A. M.

4. *Subest ad immutandi animi licentiam.* Id est, instat, sequitur, ut in fine capitis dicitur *finitimus est*, vestigia premit: conf. Sallust. in Mithridat. epistol. « illi suberat regnum Ariobarzanis »: coll. Cic. Epist. Fam. X, 21. Verba « ad immutandi animi licentiam » in versione gallica omisit Villem. videlicet ut obscuriora. De voc. *ad* vide Schützium in Lex. Cic. Ca. — *Subesse* eo sensu, ut sit instare, propinquum esse, dixit etiam Cicero: pro Milone, 16, 42, « quum... dies comitiorum subesset ». Epist. ad Fam. X, 21. Plancus ad Ciceronem scribit: « putabam posse me... subesse propinquis locis ». Ma. — *Subest ad immutandi animi licentiam.* Steinackerus non mutavit loci lectionem, sed in nota addit: hæc aut satis perspici non posse, aut ita saltem tenenda esse, bono quoque et amabili regi morum in deterius mutandorum veniam et impunitatem ostendi, proposito Phalaridis exemplo: quæ longe expressa fore concinnius ait, si scripsisset M. Tullius « ad invitandam animi licentiam » Godofr. Hermanni conjectura putemus, cujus hæc est interpretatio: Etiamsi quia rex non modo tolerabilis, sed amabilis est, tamen subest ei latetque recondita in ejus pectore tyranni indoles, quæ animi licentiam provocet, ut unius dominatus proclivi cursu et facile delabatur in similitudinem Phalaridis. Ad quæ Eichstadius in Comment. III de Lygdami carminibus, quæ nuper appellata sunt (Ienæ 1824, fol. p. 10 seq.): Steinackerus de morum in deterius mutandorum « venia et impunitate » cogitans, vereor, ne ea in locum inferat, quæ abhorrent ab sententia Ciceronis. Propius verum accessit Hermannus, hac proposita conjectura: « ad invitandam animi licentiam ». Ego vero cum Cens. Lips. 1824, 8, p. 58, vulgatam ferri posse

P. 226 crudelissimus il | le Phalaris[5], cujus in similitudinem dominatus unius proclivi cursu et facili[6] delabitur. Illi P. 77 autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est, qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta consensus[7] et factio.

existimo eo sensu, ut sit i. q. latet fortasse in eo aliquid indolis Phalaridis simile, quod erumpere potest, quum animi immutandi plenam habeat potestatem. Eodem vero modo, ut nostro loco, *ad* poni ait Cens. Lips. in or. pro Sex. Rosc. A. 30, 85, ubi vide A. Matthiæ: idem ad orat. pro Lege Manil. I, 1, et Catil. I, 5, 12: *Ad licentiam est*: *ut licere sibi credat*, *ut licentiam sibi sumat*. Certe, si corrigas, Ciceronem, non librarios, corriges. Mr.

5. *Ille Phalaris*. De Phalaride conf. infra lib. III, cap. 31 init. ibique not. Cr. — Non piget de Phalaride locum politicum hic deponere, qui est in Vaticano magnæ molis palimpsesto, quem his annis detexi, excerptorum Porphyrogeniti plerumque ineditorum, et sine dubio a me haud longa mora interposita vulgandorum. Is locus occurrit sub titulo περὶ γνωμῶν, *de sententiis*, mentioque in eo fit etiam alius excerptorum tituli *de regum successione*. Ὅτι ὁ Φάλαρις ἰδὼν περιστερῶν πλῆθος ὑφ' ἑνὸς ἱέρακος διωκόμενον, ἔφη· ὁρᾶτε, ὦ ἄνδρες, τοσοῦτο πλῆθος, ὑφ' ἑνὸς διωκόμενον διὰ δειλίαν· ἐπεί τοι γε, εἰ τολμήσειαν ἐπιστρέψαι, ῥᾳδίως τοῦ διώκοντος ἂν περιεγένοντο. Καὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἀπεβάλετο τὴν δυναστείαν, ὡς γέγραπται ἐν τῷ περὶ διαδοχῆς βασιλέων. «Phalaris observato columbarum globo, quem unus accipiter persequebatur, videte, viri, inquit, quanta multitudo timiditatis suæ causa ab uno vim patitur; quum, si illa converso agmine adversari auderet, persequentem facile opprimeret. Hoc dicto Phalaris dominatum suum evertit, uti scripsimus in titulo de regum successione». Constat autem Phalarim impetu universæ Agrigentinorum multitudinis fuisse oppressum. Cicero, Offic. lib. II, cap. 7. Et nota verbum περιγίνομαι pro νικῶ, ut sæpe in Phalaridis epistolis 13, 14, 20, 32, 48, 97. A. M. — *Illi regi... ille Phalaris*. Diverso plane sensu pronomen *ille* his duobus locis usurpari facile intelligis: nimirum priori loco *illi* esse i. q. *quem dixi*, posteriore i. q. *famosus*. Cr.

6. *Proclivi cursu et facili*. Ita dedimus cum Heinr. pro *facile*, quamquam Steinackerus illud huic præferendum esse negat. Neque ego nego mihi magis placiturum fuisse «facili proclivique cursu», sed alibi quoque hæc duo adjectiva conjunxit, velut Partit. Or. 27, 92, «facilia, proclivia, jucunda»; igitur nostro quoque loco adverbio adjectivum prætuli, quamvis ordo verborum inversus mihi, ut dixi, magis probaretur. Mr.

7. *Triginta consensus*. Sed stare non posse *triginta* casu genitivo sine nomine vidit A. M. ideoque addidit *virorum*, quod receperunt Heinr. Sch. et Lehn. Lehnerus vero quasi defensurus nude positum numerum *triginta* laudat Cicero, Parad. I, 1, ubi est: qui «numeratur in septem», omisso *sapientibus*. Sed hoc loco nomen omissum ferri potest facile, nostro non item. A. Maius quum adderet *virorum*, respexit locum operis nostri III,

Jam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi[8], ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti || ....

P. 75 XXIX.....teterrimus, et ex hac, vel optimatium[1] vel factiosa tyrannica illa[2], vel regia, vel etiam persæpe popularis; itemque ex ea genus aliquod efflo- P. 78 rescere[3] ex illis, quæ ante dixi, solet; mirique sunt

32 : «Quæ enim fuit tum Atheniensium res, quum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri urbi injustissime præfuerunt?» Et recte quidem hoc loco additur *viri*; ne *illi*, quod ad *urbi* est referendum, referatur ad *triginta*. Possis etiam scribere *tyrannorum*, ut utatur voce invidiosa in re, cui vitium inesse ait, videlicet optimatium dominatu. Sic est Tuscull. I, 40, 96, «conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum». De Legg. I, 15, 42 : «Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum? Si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, etc.» Ma.

8. *Potestatem omnium rerum ipsi*. Vel de se videtur Scipio loqui, vel de Romanis. Si de se loquitur, auspicor eum velle attingere popularem Gracchorum licentiam, v. gr. sic : «Pestilentissimis Tiberii Gracchi consiliis Romæ nuper expressam vidimus». Sin generatim de Romanis, haud scio an comparationem velit instituere tyrannidis triginta virorum cum illa decem virorum Romæ. Atque hæc fere in hiatu, qui sequitur, demersa esse videntur. A. M. — In ed. romana hæc ad h. l. est A. Maii nota, quæ non comparet in edd. Londin. Paris. et Stuttg. «Si vocabulo *ipsi* intelligit Romanos Scipio, supplendum videtur : *Pestilentissimis Tiberii Gracchi consiliis Romæ nuper expressam vidimus*. Sin potius eo vocabulo *ipsi* intelligit Athenienses (quod valde arbitror), supplendum est *pestilentem fatentur*. Porro in hiatu nihil fere latet aliud, quam descriptio vitiorum, quæ singulis rerumpublicarum generibus insunt». Ma. — Desiderantur paginæ duæ.

XXIX. 1. *Teterrimus, et ex hac*, etc. «Ex iis, quæ sequuntur, hoc apparet, actum esse de multiplicibus vicissitudinibus rerum publicarum, ita ut non necessario singulis singula genera cohæreant in quæ mutentur, sed et in multas formas, et, velut circuitu facto, eodem redeant genera civitatium. Itaque primam illam vocem, *teterrimus*, ad regni commutationes pertinere puto : reliqua sic legam : «et ex hac optimatium, vel factio tyrannica illa, vel regia, vel etiam persæpe popularis (scil. potestas) itemque ex ea genus quodque efflorescere, etc.» J. B. l. c. p. 149. Ma. in Addit. — Desiderantur paginæ duæ. A. M.

2. *Tyrannica illa*. Videtur corrigendum *tyrannis*; vel certe supplendum substantivum *civitas*. A. M. in Emm. [Schützio placet A. Maii suspicio, legendum esse *tyrannis* : Heinr. post illa asteriscum posuit : Lehnerus credit mendum non esse sublatum A. Maii conjectura, et fortasse ad sanandum conferre, cap. 44, *Postremo... tyrannorum*. Ego in lacunæ vicinia a conjectando abstineo. Ma.]

3. *Efflorescere*. In cod. est *ecflorescere*. Vide Varr. Lectt. in Cicer. de Divinat. lib. 1, ap. 20, ubi in Ennii

orbes et quasi circuitus in rebuspublicis commutationum et vicissitudinum : quos quum cognosse sapientis est, tum vero prospicere[4] impendentes, in gubernanda republica moderantem cursum, atque in | sua potestate P. 76
retinentem[5], magni cujusdam civis[6] et divini pæne est viri[7]. Itaque quartum quoddam genus reipublicæ maxime probandum esse sentio[8], quod est

carmine aliquot libri *ecfatus :* confer Non. Marcell. cap. 4, num. 196, et Gœrenz. ad Cic. de Legg. III, 9, 22, p. 245. Cr.

4. *Prospicere.* Thucydides de Themistocle, lib. I, cap. 138 : Τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής. Cf. Nepot. Themistocl. cap. 1 ; Thucydid. lib. II, cap. 65, ubi Periclis laudatur ἡ πρόνοια, ἡ ἐς τὸν πόλεμον. Infra II, 3, *vir excellenti providentia.* Cr. — Post *impendentes* distinxit Steinacker. nos cum Heinr. post *republica.* Mr.

5. *Moderantem... retinentem.* Hæc fortasse alio sunt transferenda. Ca. in Ann. Heidelb. p. 55. — Mihi suo loco stare videntur, et ita jungenda, quasi scriptum sit : « Ita ut moderetur cursum eumque in sua potestate retineat, ita videlicet prospicere illa, magni cujusdam civis et divini pæne est viri ». Verbum *moderare* idem vult quod Græcorum εὐθύνειν. Ma.

6. *Magni cujusdam civis.* Ut h. l. voc. *quidam* ad augendam vim adjectivi *magni* additur, cui respondet mox *divini pæne*, ita aliis locis Noster ipsam vocem *divinus* illo pronomine intendit : v. c. ad Quint. Fratr. I, 1, 11 : « Hic te ita versari... divinæ cujusdam virtutis esse videtur » : orat. (spuria) ad Quirit. post. Red. 3, 7 : « C. Pisonis... divina quædam et inaudita... virtus ». Mr.

7. *Divini pæne est viri.* Ita prorsus Aristoteles, Reip. lib. V, cap. 8, quo loco agit de rerumpublicarum commutationibus : Τὸ ἐν ἀρχῇ γιγνόμενον κακὸν γνῶναι, οὐ τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ πολιτικοῦ ἀνδρός. A. M.

8. *Maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quæ,* etc. Edidit Mos. *censeo.* Qui sic ad h. l. Cod. et edd. *sentio ;* solus Heinr. mecum facit. Ego vero dudum antequam ad manus veniret ejus editio, hæc ad h. l. adnotaveram : Nihil videtur magis probabile, quam verbum, quo aliquis *sententiam* suam eloqui dicatur, esse *sentire.* Accedunt haud pauca loca, quibus ita positum videtur : v. c. Cic. ad Fam. lib. I, cap. 7, p. 11 seq. Ed. Ern. min. « Nos quidem hoc sentimus : si exploratum tibi sit, posse te illius regni potiri ; non esse cunctandum ». Cicero, de Amicitia, 10 : « Sed hoc primum sentio, nisi in bonis, amicitiam esse non posse ». Sed tamen, ut dicam, quod sentio, equidem censeo nostro loco melius convenire *censeo.* Est enim Scipio loquutus inter amicos serio in re seria, quasi in senatu de re gravissima sententiam diceret, in qua, quid eligendum, quid rejiciendum videretur, si, quæ animo sentirent, verbis efferrent, dicebant *censeo.* Ita Cato ille Censorius sæpissime in senatu illud suum repetebat : « Ego autem censeo Carthaginem esse delendam ». Ma.

ex his, quæ prima dixi, moderatum et permixtum tribus 9.

XXX. Hic Lælius, Scio tibi ita placere, Africane; sæpe enim ex te audivi; sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerumpublicarum velim scire quod optimum[1] judices[2]. Nam vel profuerit aliquid ad cog[3] || .... P. 79 Q. IX

9. *Moderatum et permixtum tribus.* Hæc est definita Polybii sententia, lib. VI, cap. 3, quam eleganter Cicero a Scipione recitandam curat Polybii familiari et discipulo. Mixtum reip. genus fuit in Creta, Sparta, Carthagine, et sub Solone Athenis. Lege Aristotelem, lib. II, cap. 9, 10, 11, 12: qui et id genus ceteris præferre videtur, lib. II, cap. 6, 9; lib. IV, cap. 9; uti etiam Archytas apud Stobæum, Serm. XLI ed. Canteri, pag. 226: at Plato (itemque Polyb. VI, 4) tria illa genera in sex dividit Politic. p. 302: tum septimum quoddam (id est, Ciceronis quartum) præfert tamquam Deum hominibus. Romæ vel sub regibus mixtum quoddam fuit reip. genus, de quo recte Dionysius, lib. VIII, cap. 5: Ῥωμαίοις τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς πολίτευμα ἦν ἔκ τε βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας· ἔπειτα ὁ τελευταῖος βασιλεὺς Ταρκύνιος τυραννίδα τὴν ἀρχὴν ἠξίου ποιεῖν. Romuleum regnum cum aristocratia mixtum describitur a Dionysio, II, 8. Generatim vero priscorum regum dominatum negat Dionysius fuisse sui affatim juris cap. 12. Indefinitam regis potestatem improbat Aristoteles, Reip. lib. III, cap. 17. A. M.

XXX. 1. *Quod optimum.* Multos fore credo, qui desiderent *quem*; multos item, qui cum Steinackero rescriptum velint *quid*, ut in interrogatione. Prioribus responden, Ciceronem, quamquam scripserit *modis*, cogitasse *generibus*; similiter vero loquutus est Noster ad Famil. lib. XVI, cap. 4: « Sumptu ne parcas in ulla re, quod ad valitudinem opus sit ». Plane vero ita est apud Sallustium, Jugurth. 41 init. « Otium et abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt ». Posterioribus repono, *quod* poni pro *qualenam* vel *quodnam*, ut est Acad. II, 11, 35, ubi vide Gœrenz. pag. 68 seq. MR.

2. *Judices.* Hæc interrogatio inferius recurret; eademque fit apud Platonem, Leg. IV, p. 712, ubi de nova instituenda agitur civitate. Super hac controversia miræ sunt ob temporum antiquitatem orationes tres apud Herodotum, lib. III, cap. 80-82, Persarum Otanis, Megabyzi et Darii, qui Magos nuper interfecerant: prælata est autem Darii sententia de regio statu retinendo. Mira item oratio de triplici politiæ genere, quam Romulo affingit Dionysius, lib. II, cap. 3, cui plebs romana regium imperium, ut optimum et a majoribus traditum, confirmare voluit. Legendæ sunt etiam apud Dionem, lib. LII, Agrippæ et Mæcenatis contrariæ orationes valde prolixæ de populari deque unius dominatu: expugnavit autem Octaviani animum Mæcenatis sententia pro monarchia. Tiberius quoque supremum sibi imperium senatus suasionibus confirmari passus est. Tacit. Annal. I, 11 seqq. A. M.

3. *Aliquid ad cog.* Desiderantur pag. duæ.

P. 80 XXXI. [1] . . . et talis est [2] quæque respublica, qualis ejus aut natura, aut voluntas, qui illam regit. Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet : qua quidem certe nihil potest esse dulcius; et quæ, si æqua non est, ne libertas quidem est. Qui autem æqua potest esse [3] ? omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est, aut dubia servitus; sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt li | beri omnes; ferunt enim suffragia, P. 51 P. 52
P. 81 mandant imperia, magistratus ambiuntur [4], rogantur;

XXXI. 1. Urgente Lælio, ut Scipio de tribus reipubl. generibus judicium suum interponat, videtur hic exordiri a statu populari; ita tamen ut ante sapienter moneat, fortunam cujuslibet reip. magistratuum natura et moribus contineri. Hæc fere in lacuna fuisse arbitror. Porro hæc de statibus reip. quæstio in tertio libro reviviscit, atque ibi demum concluditur. A. M.

2. *Et talis est quæque respublica, qualis ejus*, etc. Monet Villem. ad h. l. manifesto hic quidem loqui Scipionem, neque vero suam sententiam exponere : sed enarrare, quæ contra moneant ii, qui populare imperium velint (si dicere licet) absolutissimum. Ad argumentum confert Hellerus l. c. p. 15. Pind. Pyth. lib. II, p. 157 sqq. ἐν πάντα δὲ νόμον εὐθύγλωσσος ἀνὴρ προφέρει, παρὰ τυραννίδι, χὠπόταν ὁ λάβρος στρατὸς, χὤταν πόλιν οἱ σοφοὶ τηρέωντι. Ma.

3. *Qui autem æqua potest esse*, etc. Locus paullo impeditior propter interruptam non semel structuram, eleganti quidem ad formam sermonis facta mutatione. Planius ita flueret oratio : « Qui autem æqua potest esse (omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus :) in istis civitatibus, in quibus verbo quidem sunt liberi omnes (ferunt enim suffragia . . . rogantur) : sed re vera ea potius dant, quæ danda sint, etiamsi nolint, et a quibus alii petunt, quæ ipsi (qui dant) non habent : videlicet imperia, etc. quorum ipsi quidem (id est, populus, qui ea dat) expertes sunt, quia in eos conferenda sunt, qui familiarum vetustate et pecunia plus valent ceteris omnibus ». Ita si explices locum, neque opus erit scribere cum Heinr. *unde alii petant:* constructio enim hæc est : « qui potest esse æqua potestas in iis civitatibus, in quibus a civium multitudine alii (videlicet cives nobiliores et opulentiores) petunt, quæ ipsi (videlicet cives suffragium quidem ferentes, sed honorum expertes) non habent : » neque adbibenda erit medicina, quam facere voluit huic loco Zachariæ in libro, quem laudavimus, p. 92 : « et quæ ipsi non habent, qui habent, ab iis petunt ». Schützius post *potest esse* posuit interrogandi signum, nos cum Heinr. et Lehn. post *omnes*. A. Maius et Steinackerus interrogandi signum plane omiserunt, improbante censore Lips. l. c. p. 48. Ma.

4. *Mandant imperia, magistratus ambiuntur, rogantur.* Aliter distinxit Mos. qui sic ad hunc locum : Ceteri

sed ea dant magis, quæ, etiamsi nolint, danda sint, et quæ ipsi non habent, unde alii petunt : sunt enim expertes imperii, consilii publici[5], judicii delectorum judicum; quæ familiarum vetustatibus, aut pecuniis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi[6], ut Athenis[7], nemo est civium, qui[8] || . . . .

editores cum A. Maio « magistratus ambiuntur » conjungunt. Quamquam vero Noster orat. pro Plancio, cap. 4, 9 : « Cedit precibus (populus) : facit eos, a quibus est maxime ambitus » : et ad Attic. I, 13 : « Primum igitur scito... me non esse rogatum sententiam » : non tamen existimo inde sequi, Ciceronem etiam finito verbo utentem dicere : « ego ambior magistratus ». Ceterum de constructione passivi cum accusativo et hac et alia græcissante vide Vechneri Hellenolex. p. 348-350 ed. Heusing. Sanctii Minerv. lib. III, cap. 3, 10; G. J. Vossium, de Construct. cap. 41, p. 141-144; Ruddimann. Inst. Gramm. Lat. II, p. 219, et nuperrime C. F. Stadelmannum in Program. de indole et usu medii Græcorum verbi in diligentiori Latinarum liter. interpretatione haud negligendo, 4 Dessav. 1824, pag. 16, ubi magnus ex scriptoribus græcis et latinis exemplorum congestus est numerus.— *Ambiuntur* ad imperia pertinet, *rogantur* ad suffragia. Ma.

5. *Expertes... consilii publici*, etc. Alio plane sensu *expertem consilii* dixit Cicero, or. pro Sextio, 21, 47 : « tam eram rudis... tam expers consilii aut ingenii ? » Sed eodem fere, quo nostro loco, sensu ad Att. VIII, 8 : « Omnes nos ἀπροσφωνήτους, expertes sui tanti, tam inusitati consilii, relinquebat ». « Familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderari » paullo insolenter dictum est. Similiter tamen dixit Tullius pro Muræna, 8, 17 « ex familia vetere et illustri » : et in Pison. 41, 98, « non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari ». Ma. — Paria fere de Cretensibus narrat Aristoteles, Reipubl. lib. II, cap. 20; de Atheniensibus item cap. 12; nisi quod Atheniensis populus judicia exercebat. De Syracusanis lege Diodorum, lib. XI, cap. 72. Pars populi Atheniensis pauperrima nullum magistratum obire poterat (nempe ante bellum Persicum); vide Pollucem, VIII, 10, 130. Sed enim Atheniensium politia plurimas vices passa est. A. M.

6. *Ut Rhodi*. Liberi eo tempore Rhodii; alio tamen tempore sub paucorum dominatu fuerunt. Lege Athenæum, lib. X, cap. 13, et Strabonem, lib. XIV, pag. 965. De Rhodiis quid hic dixerit Cicero, licet conjectare e libro de Rep. III, sub finem. Reliqua pars lacunæ obscurior mihi est. A. M.

7. *Ut Athenis*. Athenis diu viguisse optimorum dominatum insigni testimonio Plato docet, Menex. p. 238 : Ἡ αὐτὴ πολιτεία καὶ τότε ἦν καὶ νῦν ἀριστοκρατία· καλεῖ δὲ ὁ μὲν αὐτὴν δημοκρατίαν, ὁ δὲ ἄλλο, ᾧ ἂν χαίρῃ· ἔστι δὲ τῇ ἀληθείᾳ μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία. Pergit porro ibidem confirmare Plato, neminem Athenis, qui virtute claresceret, in honoribus tulisse repulsam propter generis vel pecuniæ defectum : quæ oratio pugnare videtur cum Aristotele, aliisque scriptoribus. A. M.

8. *Nemo est civium, qui...* Haud

P. 175 XXXII. [1]....*po*pulo aliquis unus[2], pluresque divi- P. 82
tiores opulentioresque[3] exstitissent, tum ex eorum
fastidio et superbia nata[4] esse commemorant, ceden-
tibus ignavis et imbecillis, et arrogantiæ divitum suc-
cumbentibus. Si vero jus suum populi teneant, negant
quidquam esse præstantius, liberius, beatius: quippe
qui domini sint legum, judiciorum, belli, pacis, fœ-
derum, capitis uniuscujusque, pecuniæ. Hanc unam | P. 176
rite rempublicam, id est, rem populi, appellari putant.
Itaque et a regum, et a patrum dominatione solere
in libertatem rem populi vindicari, non ex liberis po-
pulis reges requiri, aut potestatem atque opes opti-
matium[5]. Et vero negant oportere indomiti populi P. 83

incommode pergas in sententia Platonis, quam subjunxit A. Maius huic loco, ita: «Nemo est civium (Athenis), qui quidem virtute clarescat, qui in honoribus ferat repulsam propter generis vel pecuniæ defectum». Mr.

XXXII. 1. Desiderantur paginæ duæ.

2. *Populo aliquis unus*, etc. Heinr. supplet *quum in populo*... tum verba *superbia nata* mutat in *superbiam natam*, deleta *et*. Displicebat ei sine dubio Maii conjectura post *nata* addentis *jura* vel *nomina nobilitatis*. Possis etiam conjicere «nata esse regna commemorant», quo ducunt, quæ mox de regnis et regibus dicuntur. Jungit autem Noster «superbiam, fastidium et arrogantiam» de Offic. I, 26, 90. Quod Heinr. volebat, *ex fastidio* nimirum *natam esse superbiam*, hujus contrarium dicit Cicero de Lege Agr. contr. Rull. lib. I, cap. 7, 20: «Superbia... nata... esse ex... fastidio videtur». De Fin. lib. I, cap. 3, 10, dixit *insolens fastidium*. Alia plane est sententia loci de Off. lib. II, cap. 12, 41: «Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causa, videntur olim bene morati reges constituti. Nam quum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem»: ubi vide Beier. et ad sententiam et ad verba *unum aliquem*, quæ defendit contra Schellerum, vel potius recte explicat. Locis ab eo laudatis adde nostrum et orat. in Verr. act. II, lib. II, c. 52, 129: «Est consuetudo Siculorum... ut nonnumquam... eximant unum aliquem diem .. ex mense». Mr.

3. *Opulentioresque*. Quid differant *dives*, *opulentus*, *beatus* vide apud Fronton. de Different. vocab. tom. II, p. 473 ed. pr. A. Maii. Cr.

4. *Nata*. Num *jura* vel *nomina nobilitatis?* A. M.

5. *Aut potestatem atque opes optimatium*. Sic loquitur etiam Agrippa apud Dionem, lib. LII, cap. 9, in oratione ad Octavianum pro libertate restituenda. Vix autem dubito, quin Dio in utraque oratione, Agrippæ ac Mæcenatis, concinnanda præ oculis

vitio genus hoc totum liberi populi repudiari; con-
cordi populo, et omnia referenti ad incolumitatem et
P. 169 ad libertatem suam, nihil esse || immutabilius, nihil fir-
mius. Facillimam autem in ea republica esse concor-
diam, in qua idem conducat omnibus[6]; ex utilitatis
varietatibus, quum aliis aliud expediat, nasci discor-
dias. Itaque quum patres rerum potirentur, numquam
constitisse civitatis statum; multo jam id in regnis
minus, quoniam[7], ut ait Ennius,

Nulla regni sancta societas, nec fides est.

habuerit Ciceronis hanc politicam disputationem; id quod comparatione locorum cognoscere possumus. Fortasse igitur pars etiam aliqua amissarum Tullii super hac re sententiarum in Dione superest. Profecto idem Dio novam quamdam Philippicam e Tullianis Philippicis carptim delibatam recitat, lib. XLV, cap. 18 seqq. ne quid dicam de alia, lib. XLIV, cap. 23 seqq. Alienis sane scriptis copiose uti videmus Dionem, ita ut integram quoque Philisci ad Tullium consolationem adsciscere non dubitaverit, XXXVIII, 19 seqq. A. M.

6. *Conducat omnibus.* Citat hunc locum Nonius voc. *conducere*, sed pro *esse* legebat *esse posse*. A. M.

7. *Quoniam.* Cod. habet *quorum.* Ceterum vel *quoniam* scribendum videtur, vel in sequenti versu omittenda vox *regni.* A. M. [Est enim in cod. « nulla regni sancta societas, nec fides est ». Ma.]—*Quorum..... nulla s. societas nec fides est.* Delevimus *regni*, monentibus Ce. et censoribus Lips. 1824, 8, pag. 59, et 12, pag. 91; Gotting. 1824, 84, præeuntibusque Heinr. et Lehn. Schützius maluit præferre A. Maii conjecturam *quoniam*, ut versum scilicet servaret « nulla regni sancta societas nec fides est », vel potius versus monstrum. Vide Beiec. ad Cic. de Offic. lib. I, cap. 8, p. 59 et pag. 356, et ad versum et ad ejus sensum. Sed jam non curamus versum. Gravius illud est, quod nostro loco hæc Ennii quæ dicitur esse sententia plane non convenit. Videntur enim ex loco de Offic. laudato, ea id significare, regnum inter duos divisum reges numquam esse concors, neque societatem duarum regum unius regni esse fidelem. Eumdem sensum habet locus Livii, lib. I, c. 14, quem laudat A. Maius, itemque Lucani, cujus locum plenius adscribam: « Nulla fides regni sociis, omnisque potestas Impatiens consortis erit »: quos Ennii sententiam et verba imitatos esse ait A. Maius. Quod si verum est, et nos negare nolumus: qui, quæso, convenit hic sensus loco nostro, in quo potius illud significare vult Noster, quod dixit de Offic. lib. III, cap. 6, 32: « Nulla... nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est »; quem locum item, ut cum Ennii verbis convenientem, laudavit A. Maius? Certe hoc velle debet Noster: libertate populi et jurum æquitate sublata male contineri rempublicam, et semper mutuam esse inter regem et subditos aliquam diffidentiam. Quare vel Cice-

P. 170 Quare quum lex sit civilis societatis vincu | lum[8], jus autem legis æquale[9], quo jure societas civium teneri potest, quum par non sit conditio civium? Si enim pecunias æquari non placet; si ingenia omnium paria P. 84
esse non possunt : jura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem republica. Quid est enim civitas[10], nisi juris societas[11]? || . . . .

XXXIII. . . . . Ceteras vero respublicas ne appellan- P. 53
das quidem putant iis nominibus, quibus illæ sese appellari velint. Cur enim regem appellem, Jovis optimi nomine[1], hominem dominandi cupidum, aut imperii

ronem Ennii verba sive consulto, sive imprudentem in aliam detorsisse sententiam existimo, vel locum nescio quomodo seu corruptum, seu interpolatum. Steinackerus servavit scriptionem codicis « In regnis... quorum... nulla regni sancta, etc. » nescio quid haud ingratæ negligentiæ subodorans. Mr.

8. *Civilis societatis vinculum.* Notemus moralem legis definitionem. [Cicero, de Legg. lib. I, cap. 6, 18 : « Lex est ratio summa, insita in natura, quæ jubet ea, quæ facienda sunt, prohibetque contraria, a lege ducendum est juris exordium, etc. » Vide ed. Mos. et nostr. p. 46, ibid. annot. Mos. Cr.] Item *vinculum*, quum alibi sit *vinclum*. A. M.

9. *Jus autem legis æquale.* Distinxit Cr. post *autem*, subaudiens *sit*. Ad v. *jus* hæc Vill. *et le principe de la loi étant l'égalité*, quasi *vis* pro *jus* legisset, neque tamen vel verbo monuit. Sed *jus* retinendum est. Cr.

10. *Quid est enim civitas, nisi juris societas?* Eodem fere modo civitatem definit infra lib. VI, c. 13 (Somn. Scip. 3) : « Concilia, cœtusque hominum, jure sociati, quæ civitates appellantur ». Conf. etiam quæ supra posuimus ad principium cap. 25. Mr.

11. Desiderantur paginæ duæ. — In amissis paginis duabus pergebat, ut reor, auctor dicere de statu populari, qui sit naturæ maxime consentaneus, et cui probe uni convenire videatur nomen reip. ac societatis. Certe hunc Tullii hiatum egregie explere videtur Dio, lib. LII, cap. 4 : Ἡ μὲν ἰσονομία τό τε πρόσρημα εὐώνυμον, καὶ τὸ ἔργον δικαιότατον ἔχει· τήν τε γὰρ φύσιν τὴν αὐτὴν τινας εἰληχότας, καὶ ὁμοφύλους ἀλλήλοις ὄντας, κ. τ. λ. quo Dionis capite vix paullo plus materiæ continetur, quam huic lacunæ congrueret. Item in hac lacuna haud fortasse inepte collocarentur Lactantii verba de æquitate, qua quis se cum ceteris in rep. coæquat, quæ scribemus in tertio libro. A. M.

XXXIII. 1. *Jovis optimi nomine.* Ubicumque Jovis numen legitur, vel simpliciter scriptum invenies *Jupiter*, vel *Jupiter optimus maximus*, vel apud poetas *Jupiter summus* : Virgil. Æneid. VI, vers. 123, *Jupiter maximus*; Horat. Serm. I, 2, 17, *Jupiter supremus*; Horat. Od. I, 32, 15 seq. nusquam *Jupiter optimus*, nisi quod

singularis, populo oppresso dominantem [2], non tyrannum potius? Tam enim esse clemens tyrannus, quam
rex importunus potest : ut hoc populorum intersit, P. 85
utrum comi domino, an aspero serviant; quin serviant
P. 54 quidem, fieri non potest [3]. Quo autem modo assequi poterat Lacedæmon illa tum, quum præstare putabatur disciplina reipublicæ, ut bonis uteretur justisque regibus, quum esset habendus rex, quicumque genere regio natus esset [4]? Nam optimates quidem quis

in explicatione nominis *Jovis optimi maximi* de Natur. Deor. II, 25, 64, separatur utrumque ἐπίθετον, scribiturque : « Et quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere ». Sed tamen ibi quoque præcedunt ἐπίθετα eadem conjuncta : « a majoribus autem nostris (dictus est) optimus maximus ». Vide ibid. Davis. et Creuz. in ed. Cr. et nostr. p. 305 seq. add. Creuz. Symb. et Mythol. II, p. 546. Habet igitur, qui suspicatur scribendum esse nostro quoque loco « Jovis optimi maximi nomine », quo tueatur emendationem : præsertim quum *optimi* ortum esse possit ex compendio amborum vocabulorum OPT. MI. At contra suadent res ipsa et Cicero. Respicitur enim hoc loco non potentia regis et majestas, sed beneficentia. Hanc igitur tantummodo Jovis virtutem apponere attinebat. Sed etiam in ipsis his libris et in eadem fere re Cicero plane ita, ut nostro loco loquutus est, videlicet lib. III, cap. 14 : « Sunt enim omnes, qui in populum vitæ necisque potestatem habent, tyranni, sed se Jovis optimi nomine malunt reges vocari ». Ubi quod nostro loco faciendum fuit, scriptionem *Jovis optimi* eo ipso defendit Angelus Maius, quod una respiciatur regia beneficentia. Mr.

2. *Hominem dominandi cupidum... populo oppresso dominantem.* Non admodum placet hæc ejusdem verbi repetitio, ideoque suspicor aut delenda esse verba « hominem dominandi cupidum aut imperii singularis » [ego certe pro voce *hominem* intercesserim. Mr.], vel « populo oppresso dominantem »; aut scribendum : « hominem cupidum imperii singularis populove oppresso dominantem ». Cr.

3. *Quin serviant, quidem fieri non potest.* Cod. « quin serviant quidem fieri non potest ». Steinacker. et Lehn. tacite distinctionem minorem posuerunt post *quidem*, nos maluimus cum Heinr. distinguere post *serviant*, et addere *id*, quod inter finem prioris et principium alterius paginæ facile potuit excidere. Quod ad loci structuram simile est illud, quod legitur de Fin. lib. I, cap. 8, 27 : « Fieri ... nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes ». Orat. 70, 233 : « Abesse non potest, quin ejusdem hominis sit, probos improbare, qui improbos probet ». Mr.

4. *Quicumque genere regio natus esset?* Laconicam rempubl. studiose vituperat Aristoteles, Reip. lib. II, cap. 9; contra in cælum tollit Xenophon libro, quem de ejusdem institutis conscripsit. Isocrates varius est, mo-

ferat, qui non populi concessu, sed suis comitiis hoc sibi nomen arrogaverunt? Qui enim judicatur iste optimus[5] doctrina, artibus, studiis[6]? || Audio; P. 86
quando[7]. . . . .

XXXIV. . . . . . [1] si fortuito id faciet, tam cito evertetur, quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad P. 179

do enim laudat, modo secus. Regnum certe hereditarium tolli Lacedæmone, eligique optimum regem volebat auctor libri ejus, qui deprehensus ab Agesilao fuit domi Lysandri mortui; quem librum ephori prudenter aboleverunt. Lege Plutarchum, Apophth. Lac. tom. VI, p. 856. Huc pertinent illa oratoria Plinii Panegyr. cap. 7: «Summæ potestatis heredem tantum intra domum tuam quæras? non per totam civitatem circumferas oculos? imperaturus omnibus eligi debet ex omnibus». A. M.

5. *Iste optimus*. Car. Sigonius ad h. l. ita: Ego legendum existimo *optimas*, ut etiam in Sextiana, Paulli Manutii commentario non erudite minus, quam eloquenter, explicata. Qui ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, *optimates* habebantur. Quis est ergo *optimas* ille? Expositis autem memorabilibus omnibus reip. romanæ institutis, credo tandem Scipionem, ut æquatis plebis et patriciorum opibus resp. constituta ac temperata sit, docuisse: tum vero civem ejus etiam reip. quem vere optimatem, quod optimam tractet remp. possumus appellare, quodammodo depinxisse, atque eum a populari separasse. Ex qua descriptione hæc sunt, ut opinor, quibus ait optimatem et doctrina, artibus et studiis judicari. Præclare scribit etiam Aristoteles ἀριστοκρατικὸν esse illum, cui proposita sit legum et veteris disciplinæ tutela. Ma.

6. *Artibus, studiis?* Huc usque pagina codicis. Sequentia duo verba supplet Nonius, qui hunc locum e lib. I de Rep. citat vocab. *æmulus*: quamquam Tullianus locus apud ipsum quoque Nonium mutilationem passus est, quandoquidem desideratur in eo vox *æmulus*, quæ propter exempli necessitatem abesse non debuit. Itaque et editor Parisiensis asterisco locum notavit; Antverpiensis vero in margine monuit desiderari hic partem sententiæ. Codices Nonii, qui multi sunt, Vaticani nullam huic vulneri medicinam faciunt; neque enim editionum textui quidquam adjiciunt. Videtur autem Tullius æmulationem commemorasse civium in libero populo virtute inter se certantium; cujus certaminis is esset finis, ut optimus quisque ad honores veheretur populi suffragiis; quæ est vera natura reipubl. ab optimatibus administratæ. Tullii locum vel exprimit, vel certe illustrat Dion, LII, 9. A. M.

7. *Quando*. Videtur supplendum: «audio; quando ab æmulis ceteris præstare judicatur». Locum imitatur Lactant. Inst. lib. VII, cap. 3, § 13. — Agit jam Cicero de vero optimate, viro scilicet prædito doctrinarum bonarumque artium ornatibus; cui jus æque antiquum ac novum nobilitatis honores tribuit. Quid lateat in lacuna partim certe divinare licet. A. M.

XXXIV. 1. Desiderantur paginæ duæ.

gubernacula accesserit[2]. Quod si liber populus, de-
liget, quibus se committat; deligetque, si modo sal-
P. 87 vus esse vult, optimum quemque[3]: certe in optimo-
rum consiliis posita est civitatum[4] salus; præsertim
quum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute
et animo præessent imbecillioribus, sed ut hi etiam
P. 180 parere summis velint[5]. Verum hunc op | timum sta-

2. *Ad gubernacula accesserit*. Hac ipsa imagine sententiaque utitur Philo Judæus in opusculo politico περὶ καταστάσεως ἀρχόντων. Jam cosmos in Creta, ephoros Spartæ fortuito fere sic eligi solitos criminatur Aristoteles, Reip. lib. II, cap. 9, 10. Itaque et de his fortasse loquutus est Cicero in lacuna; præsertim quum ante illam reprehensio fiat regni hereditarii Laconum. A. M.

3. *Optimum quemque*. Quidam tibicen, ut Varro auctor est (apud Augustinum de Quant. Anim. lib. XIX, cap. 33), ita populum delectavit, ut rex fieret. Ergo is saltem populus salvus esse nolebat. Ceterum de optimo quoque ad imperium evehendo legatur Aristoteles, lib. III, cap. 17. Jus electionum populo concessit Solon (Aristot. Reip. lib. II, cap. 12); genusque electile imperii placet Philoni in opere prædicto. A. M.

4. *Civitatum*. Cod. habet *civitatium*. Nihil impedio, quo minus gen. plur. substantivi *civitas* scribatur *civitatium*, quamquam Cicero hac forma non videtur esse usus; vide modo Schneiderum, Gr. Lat. (Formenl.) I, p. 253. Illud moneo, non convenire huic loco, si antecedentia spectes, genitivum pluralis numeri, neque eum a Cicerone profectum videri, sed ortum ex duarum lectionum conjunctione, quæ fortasse jam in antiquissimis codicibus locum habuerunt. A Cicerone enim profectum esse potest, vel *civium* vel *civitatis*. Utramque fortasse scriptionem aliquis ita conjunxerat: *civitatis*, *um* unde religiosus quidam scriptor fecit *civitatium*. Equidem credo Ciceronem scripsisse «posita est civitatis salus», eo sensu, quo est in Somn. Scip. III (de Rep. VI, 13): «Cœtusque hominum, jure sociati, quæ civitates appellantur». Nostro loco quum aliquis explicandi causa recte superscripsisset *civium*, et lectionis varietas et corruptio, quam in contextis habemus, orta esse videtur. Veri autem similem esse nostram conjecturam, arguunt etiam, quæ sequuntur: «Præsertim quum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animi præessent imbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint»; ubi nisi ex superioribus intellexeris *cives*, scribendum erit: *summi virtute et animo viri*. Mn.

5. *Parere summis velint*. Notabilis hæc sententia aliquot auctorum locis confirmanda est. Dionysius quidem in historiæ procemio ait: Φύσεως δὴ νόμος ἅπασι κοινός, ὃν οὐδεὶς καταλύσει χρόνος, ἄρχειν ἀεὶ τῶν ἡττόνων τοὺς κρείττονας, «equidem naturæ lex est apud omnes recepta, quam nulla ætas delebit, nempe ut meliores deterioribus imperent». Tum Sallustius, Catil. 2: «Imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur». Item optimus orator apud auctorem rei mi-

tum pravis hominum opinionibus eversum esse di-
cunt, qui ignoratione virtutis, quæ quum in paucis
est, tum in paucis judicatur et cernitur, opulentos
homines et copiosos, tum genere nobili natos, esse
P. 88 optimos putant[6]. Hoc errore vulgi quum rempubli-
cam opes paucorum, non virtutes, tenere cœperunt,
nomen illi principes optimatium mordicus tenent,
re autem carent eo nomine. Nam divitiæ, || nomen, P. 117
opes vacuæ consilio, et vivendi atque aliis imperandi
modo[7], dedecoris plenæ sunt et insolentis superbiæ;
nec ulla deformior species[8] est civitatis, quam illa,
in qua opulentissimi optimi putantur[9]. Virtute vero
gubernante rempublicam, quid potest esse præcla-
rius? quum is, qui imperat aliis, servit ipse nulli cu-
piditati[10]; quum, quas ad res cives instituit et vocat,

litaris (ed. Plantin. p. 83), ait : « Ad illum major pars hominum decurrit, quem ingenio natura donaverit ». Cf. et Platonem, Leg. III, p. 690. A. M.

6. *Esse optimos putant*. Contra Juvenalis præceptum, S. VIII, 20 : « nobilitas sola est atque unica virtus ». Laudabili autem temperatione Germani (apud Tacitum de Mor. German. 7), « reges ex nobilitate, duces ex virtute sumebant ». A. M.

7. *Vacuæ . . . vivendi . . . modo*. Non diffiteor, non satis placere mihi hanc dictionem : *vacuæ consilio* intelligo : « vacuæ vivendi et imperandi modo » vix concoquo, nisi scribas « vacuæ justo vivendi atque aliis imperandi modo ». Similis est nostro loco de Div. lib. I, cap. 29, 60, « visa, a mente et ratione vacua ». Mn.

8. *Deformior species*. Ad v. *deformior species* conferri meretur Epist. ad Familiares, lib. X, 6 : « In istis amplissimis nominibus honorum non modo dignitas nulla erit, sed erit summa deformitas ». Mn.

9. *Opulentissimi optimi putantur; Virtute vero*, etc. Atqui Romæ jam inde a Servii Tullii ætate comitia fuerunt in locupletium potestate. Dionys. lib. IV, cap. 19 seqq. Huc fere pertinent poetarum justæ querelæ politicis audiendæ. Ovid. Fast. I, 217 : « dat census honores, Census amicitias; pauper ubique jacet ». Tum Juvenalis, I, 112; Horatius, Sat. II, 3, 95. Quin ipsum Jovem *pecuniam* appellatum tradit Augustinus, Civ. Dei lib. VIII, cap. 12. Adde et Junonem atque Apollinem *monetam*, Lactant. Inst. lib. II, cap. 7, et in nummis Commodi apud Eckh. tom. VII, p. 122. Immo deam diserte *pecuniam* Augustin. Civ. Dei, IV, 21, 24. A. M.

10. *Servit ipse nulli cupiditati*. Arduum et tamen necessarium præceptum! Sic Cicero jubet, Leg. III, 3: « magistratuum ordo vitio vacato, ce-

P. 118 eas omnes complexus est | ipse; nec leges imponit
populo, quibus ipse non pareat[11]; sed suam vitam, P. 89
ut legem, præfert suis civibus. Qui si unus satis
omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si
universi videre optimum, et in eo consentire pos-
sent, nemo delectos principes quæreret. Difficultas
ineundi consilii rem[12] a rege ad plures; error et te-
meritas populorum a multitudine ad paucos transtu-
lit[13]. Sic inter infirmitatem[14] uni || us, temeritatemque P. 233
multorum, medium optimates possederunt locum,
quo nihil potest esse moderatius : quibus rempubli-
cam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est,
vacuos omni cura et cogitatione[15], aliis permisso otio

teris specimen esto». Theodoricus rex apud Cassiod. Var. lib. I, cap. 12, ad quemdam magistratum : «Esto innocentiæ templum, temperantiæ sacrarium, ara justitiæ». Confer eumdem, lib. III, cap. 11, 13 : nec non Platonem, Leg. IV, p. 708. A. M.

11. *Quibus ipse non pareat.* Hinc Cæsar optimus Alexander, et hujus Tulliani de Rep. operis lector assiduus (vide testimonium Lampridii), scripsit cod. Just. VI, 23, 3 : «Licet lex imperii solemnibus juris imperatorem solverit, nihil tamen magis proprium imperii est, quam legibus vivere». Conf. ceteroqui Plinium, Panegyr. cap. 65. Eamdem Tacitus laudem maximo Romanorum regi tribuit, Annal. III, 26 : «Præcipuus Servius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent». Justinus, lib. III, cap. 2, ait : «Lycurgum nihil lege ulla in alios sanxisse, cujus non ipse primus in se documenta daret». Cassiodorius, Var. lib. V, cap. 18 : «Nulli gravis est jussio quæ constringit et principem». Cf. eumdem, I, 12; IX, 18. A. M.

12. *Rem. Rem* pro *rerum summa* poni manifestum est. Mr.

13. *Ad paucos transtulit.* De his copiose disputat Aristoteles, Reipubl. III, 14, 15, 16. A. M.

14. *Sic inter infirmitatem unius. Infirmitatem* referendum est ad «difficultatem ineundi consilii» et ad verba, quæ paullo superius leguntur : «si unus satis omnia consequi posset». Quæ nisi essent satis manifesta, ego non adversaturus essem, si quis diceret *infirmitatem* esse glossam, eamque pravam, antiquæ scriptionis *impotentiam* (pro animi effrenatione) a Cicerone profectæ, quia illud potissimum in imperio unius periculum esse sentit Scipio, ne dominandi cupiditate abripiatur, neque sibi ipsi temperare possit. Sed manum abstineo. Mr.

15. *Vacuos omni cura et cogitatione.* Hæc quum legissem, vix me continui, quo minus cum Cicerone expostularem. Tene, dixi, istorum hominum similem esse, qui *ultra* hominum captum sibi sapere videntur, sed, ne alii ratione sua utantur, et

suo, quibus id tuendum est, neque committendum, ut sua commoda populus negligi a principibus putet. P. 90 Nam æquabilitas quidem juris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest[16]: ipsi enim | po- P. 234 puli, quamvis soluti effrenatique sint, præcipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus delectus hominum et dignitatum; eaque, quæ appellatur æqua-

cogitent homines se esse juraque secum nata, omni ope cavere student? Sed mox in concordiam cum eo redii, reputans, verbis iisdem fere alio quoque loco nostrum esse usum, neque de ea re cogitasse quam ego suspicabar. Ita enim de Or. lib. II, cap. 44, 186: « Omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer, quam sagacissime possim, quid sentiant ». Attamen animadvertens, aliam hujus, quam nostri, loci esse rationem, redii ad dubia, quæ prima loci lectione subierant animum: *cogitatione* si scripsisset Cicero, nihil aliud diceret, quam quod modo dixit voce *cura*, quum non dicat « de quanam re cogitent populi », quos nunc « cogitatione vacuos » fore ait. Id vero vult, ea ratione eos beatissimos fore, si et curis liberentur, neque seditionum turbis ultro citroque agantur. Conjeci igitur: « vacuos omni cura et agitatione ». Neque facilius duo invicem permutantur vocabula, quam *cogitatio* et *agitatio*. Ita jungit Noster de Div. II, 62, 128: « animus . . . agitatione et motu vacuus ». Mr. — Inest levis ironia in hoc loco, nec obliviscendum, Scipionem h. l. ex persona ejus loqui, qui optimatibus faveat. Vide fin. cap. « Hæc fere . . . disputari solent ». Cr.

16. *Neque servari potest.* Ita cod. pro *ne servari quidem*, vel pro *servari non*. — *Nam æquabilitas . . . iniquissima est.* Duo hoc loco sunt monenda, quorum ansam dant A. Maii annotationes criticæ. Prima est ad v. *servari potest*: « Ita cod. pro *ne servari quidem*, vel pro *servari non* ». Quo nihil est minus verum et accurate dictum. An Ciceronem scripsisse vult, ut scripsit Columella, lib. III, cap. 21, p. 150 Bip. « quæ vitis neque folium notabile gerit », pro « ne folium quidem? » an *neque* pro *non* dicitur, ut in formulis, « nec vero, neque autem, nec obediens, nec opinatus? » an librarius erravit, corrigendumque alterutro modo proposito? Nihil horum: sed erravit Maius, qui non vidit, verba « ipsi enim populi . . . et dignitatum » quasi in parenthesi esse posita, jungendaque hæc: « Nam æquabilitas . . . neque servari potest . . . eaque, quæ appellatur æquabilitas, iniquissima est ». Ita Noster de Div. lib. II, cap. 43: « Hi nec totidem annos viderunt (anno enim Procli vita brevior fuit); multumque is fratri rerum gestarum gloria præstitit ». Quæ constructio nostræ plane est gemina. Alterum illud est, quod ad v. *dilectus* scripsit A. Maius: ita cod. pro *delectus*: et in Add. sic var. lect. Cicer. Leg. I, 6, 19. Quasi vero vel idem sit, utrum hoc an illud scribas, vel *dilectus* scribere præstet! Utrumque vocabulum auctores habet probos scriptores; neque tamen idem est, utrum *delectus* scribas an *dilectus*.

bilitas, iniquissima est[17]. Quum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo, necesse est ipsa æquitas iniquissima sit: quod in iis civitatibus, quæ ab optimis reguntur, accidere non
P. 235 potest. Hæc fere, Læli, et quædam ejusdem generis ab iis, qui eam formam reipublicæ maxime laudant, disputari solent.

XXXV. Tum Lælius, Quid? | tu, inquit, Scipio, e tribus istis[1], quid maxime probas? — Scip. Recte quæris, quid maxime e tribus; quoniam eorum nul- P. 91
lum ipsum per se separatim[2] probo; anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex probandum[3]... regium ...bem

Delectum enim est, quod summis vel unum, vel plura ex multis, separando quod delegisti; *dilectum*, quod, distinctis potioribus a minus bonis, præfers, his rejectis. Illo vero apud Ciceronem de Legg. loco Davisii, Gœrenzii nostrique libri omnes constanter servant *delectus*. Mr.

17. *Iniquissima est. Iniquissima sit* est in cod. quod nos correximus. Mr.

XXX. 1. *Tum Lælius, Quid, tu, inquit, Scipio, e tribus istis, quid maxime probas?* Ita distinximus cum Heinrich. et Lehnero, quamvis Cens. Lips. loc. cit. pag. 90, præferat Steinackeri modum, qui scripsit: «quid tu? inquit, Scipio; e tribus, etc.» Schützius, «Quid? tu, inquit, Scipio e tribus, etc.» Villem. «Quid tu, inquit, Scipio, e tribus istis, quid, etc.» A. Maius pessime omnium: «Quid? tu inquit, Scipio, *e* tribus istis, quid, etc.» Ad rem conf. supra cap. 30. Mr.

2. *Per se separatim probo.* Legit *separatum* Mos. hæc addens: Ita scribendum duxi cum Heinrich. ut est in cod. a prima manu, quam scriptionem corrector in pejus mutasse mihi videtur: non enim vult Scipio, «se nullum genus separato modo probare», sed: «nullum, si plane separetur a reliquis et seorsim spectetur». Neque aliquis mihi opponat loca, cujusmodi est de Nat. Deor. lib. II, cap. 66, 165, «et earum urbium separatim ab universis singulos diligunt»: ut dictum sit pro: «singulos ab universis separatos». Jungenda sunt *separatim diligunt*, id est, præter ceteros. Quod non cadere in nostrum locum vidit etiam Cens. Lips. l. c. p. 91, qui probat Heinrichii lectionem. Mr.

3. *Simplex probandum.* Lacera pagella, cujus verba obliterata sic Maius restituit: «sit, regium prob*em*, atque in prim*is* laudem. In primo au*tem*, *quod* b. l.» Et post: «et eos conservantis stu*dios*ius, quam redi*gentis* in servitu*tem*: ut sane utili*us* sit faculta*tibus* et mente *exiguos*». — [Non credo, Ciceronem junxisse umquam hæc verba, *mente exiguos*, et hoc certe loco, si minus in aliis, hariolatum

...... pri... ..... In ....t.. .... | hoc loco appellatur, oc- P. 236
currit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis ita
consulentis suis civibus, et eos conservantis stu...sius,
quam ....gentis ....tem .. .... ,....ns ... ,.,....tibus .. ..
...quos sustentari unius optimi et summi viri dili-
gentia[4]. Adsunt optimates[5], qui se melius hoc idem
facere profiteantur; plusque fore dicant in pluribus
P. 131 consilii, quam in uno, et eam || dem tamen æquitatem P. 92
et fidem. Ecce autem maxima voce clamat populus,
neque se uni, neque paucis velle parere; libertate ne
feris quidem quidquam esse dulcius; hac omnes ca-
rere, sive regi, sive optimatibus serviant. Ita caritate
nos capiunt reges, consilio optimates, libertate po-
puli[6]: ut in comparando difficile ad eligendum sit,

esse A. Maium. Est quidem apud Claudianum in Entrop. lib. II, cap. 381, *exiguus animi*: sed hoc nihil ad nostrum locum et scriptorem. Ego vero, ne ipse hariolari videar, manum a corrigendo abstineo. Mr.] — Hæc Maius addit: Exin pagellæ angulus lacer est, ita ut in obliquo vulnere sex fere verba perierint, quæ ego supputatis literarum spatiis restituere conatus sum, neque tamen mea pro Tullianis haberi volo. — Heinr. omnes omnino voces et literas, quas A. Maius supplendo loco addidit, omisit: Sch. omnes recepit, neque vero in nota accurate, quid in cod. scriptum fuerit, indicavit; neque in contextu additamenta typorum varietate distinxit. Steinackerus omisit verba *atque ... quod*, et *ut sane* usque ad literas *exig.* quia ei A. Maii supplementa non multum probabilitatis habere visa sunt. Lehn. recepit omnia ut Schütz. uterque vero non plane, ut volebat A. Maius. Schutzius enim pro *autem genere* dedit *genere tamen*, non inspectis Addendis editionis romanæ: Lehnerus vero omisit *genere*, quod noluisse credo omissum A. Maium. Mr.

4. *Optimi et summi viri diligentia.* Boni regis officium verissime scribit Polybius, V, 11: βασιλέως ἔργον ἐστὶ τὸ πάντας εὖ ποιοῦντα, διὰ τὴν εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν ἀγαπώμενον, ἑκόντων ἡγεῖσθαι καὶ προστατεῖν: « regis officium est, bene de omnibus merendo, hunc beneficiorum suorum atque humanitatis fructum referre, ut volentibus imperio præsit ac moderetur ». Brevius Cassiodorius, ep. IX, 9: « Disciplina imperandi est, amare, quod multis expedit ». A. M.

5. *Adsunt optimates.* Prosopopœia, quæ est in verbis, *Adsunt optimates*, etc. indicat, quam difficulter pronuntiet Scipio, quale genus optimum judicet. Ca.

6. *Ita caritate ... populi.* Paullo longior est ad h. l. Villemanii annotatio, cujus hæc est sententia: Videri potest Scipio non admodum favere libertati populi, quum ita dubius hæ-

quid maxime velis[7]. — Læl. Credo, inquit; sed expediri, | quæ restant, vix poterunt, si hoc inchoatum P. 132
reliqueris.

XXXVI. Scip. Imitemur[1] ergo Aratum[2], qui magnis de rebus dicere exordiens, a Jove incipiendum putat. — Læl. Quo[3] Jove? aut quid habet illius carminis simile hæc oratio? — Scip. Tantum, inquit, ut rite P. 93
ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti

ret in eligendo. Sed Cicero, cujus re vera hæc est sententia, alibi quoque non probari sibi populi nimiam potestatem haud obscure significavit, v. c. de Legg. lib. III, cap. 17, 37, ubi Atticus ex mente Tullii, «Mihi vero, ait, nihil unquam populare placuit». Præterea Scipio Æmilianus, quamquam minime cupidus patriæ libertatis exstinguendæ, et honoribus et vita peracta sublimis quasi erat et elatus supra vulgus, et sua et aliorum opinione, oderatque turbulentas populi conciones, et tribunorum in ipsum quoque jactata probra: imperio assuetus militari, fori libertatem, vel licentiam potius, impatienter ferebat. Accedebat philosophorum græcorum assidua lectio, qua factum est, ut displicerent ei conventus qualescumque, in quibus, pro ratione, sæpissime libido et ira studiumque dominabantur. Neque idem umquam Xenophontis Cyropædiam de manibus deponebat, qua e regis potissimum probi imperio reipublicæ salutem prodire docetur. Mr.

7. *Quid maxime velis.* Hanc controversiam ventilat Aristoteles, Reip. lib. III, cum quo Cicero valde conspirat: sed tamen ille Græcus rem copiosius illustrat. A. M.

XXXVI. 1. *Imitemur.* Cod. secunda manu; at prima, *imitabor*, quæ lectio item probabilis est. A. M. — Servat Mos. *imitabor*.

2. *Aratum.* Aratus, Phænom. v. 1, ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα; quod Arati initium dicitur mirabile a Suida voc. Ἄρατος Σολεύς. Hæc phænomena latinis versibus Cicero interpretatus erat, ipsumque exordium exstat de Legg. II, 3; isque locus huic politico valde similis est. «Q. ordire igitur. — M. A Jove musarum primordia, sicut in Aratio carmine orsi sumus. — Q. Quorsum istuc? — M. Quia nunc itidem ab eodem, et a ceteris diis sunt nobis agendi capienda primordia». Sic Plato, quem Cicero studiose sectatur, leges ordiens (lib. IV, p. 712). θεὸν δὲ πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα. Hunc invocandi sub dicendi initiis morem tenebant Cato et Gracchus, Scipionis æquales, teste Servio ad Æn. VII, 259, XI, 301. A. M.

3. *Quo Jove?* Mira sane hæc est quæstio: aliter enim intelligi nequit, quam *quonam Jove*, vel *quanam ratione eum spectans?* Fortasse scripsit Cicero *Qui Jove?* Cr. — Admodum arridet hæc suspicio. Idem cogitasse videntur Villem. et Kobbius, ut ex eorum versionibus auspicari licet. Ego vero pleniorem etiam locutionem desidero: *Qui a Jove?* vel *Quid a Jove?* Mr.

expolitique[4] uno ore consentiunt. — Quid? inquit Lælius. — Et ille, Quid censes, nisi quod est || ante P. 165
oculos? Sive hæc ad utilitatem vitæ constituta sint[5] a principibus rerumpublicarum, ut rex putaretur unus esse in cælo, qui nutu, ut ait Homerus, totum Olympum converteret[6]; idemque et rex, et pater habeatur omnium : magna auctoritas est, multique testes
P. 94 (siquidem omnes multos appellari placet), ita consensisse gentes, decretis videlicet principum, nihil

4. *Expolitique*. Cod. prima manu, « omnes doctique expoliri »; tum factum « docti indoctique expoliri ». Jam *expoliri* vel convertendum est, ut me sapiens vir monuit, in hæc verba *uno ore*; vel est scribendum « omnes indocti expolitique ». [Corr. « docti expolitique consentiunt »; sic Cicer. de Orat. lib. I, cap. 22, « doctus atque eruditus ». A. M. in Emm.] — *Omnes doctrina expoliti consentiunt*. Ita ponderatis rationibus omnibus rescribendum duxi, eoque si minus Ciceronis manum restituisse, tamen ad eam proxime accessisse mihi videor. A. Maius dedit « omnes docti indoctique uno ore consentiunt » : qua lectione nemo facile aliquid aptius esse judicet Sed eam nonnisi conjecturæ, sapientis quidem viri, deberi videmus ex A. Maii notis criticis, qui in Add. quasi viro isto sapienti jam sapientior, *docti expolitique* nos scribere jubet, exemplo allato ad rem propositam parum faciente. Ego igitur ex vestigiis codicis a prima manu relictis *doctique expoliri* haud difficulter et minima mutatione elici posse putabam *doctrina expoliti*. Illud *indocti* est correctoris, qui recordabatur versus Horatiani Epp. II, 1, 117, « Scribimus indocti doctique poemata passim ». Sed noster, opinor, vult, omnes *doctrina expolitos* in eo consentire, quippe qui a poetis potissimum « Jovem deorum hominumque regem » appellare didicerint. Favet nostræ scriptioni ipse Cicero de Orat. lib. III, cap. 34, 139, « quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expolivit? » Heinr. ad versum Horatianum, quem laudavimus, accommodata lectione, scripsit « omnes indocti doctique consentiunt ». Sch. recepit A. Maii correctionem ex Addendis : ad quam recta monet Steinackerus : « ut crederem, adducerer, si *doctos* diceret *expolitos* Cicero, qui *studiis*, *artibus*, *doctrina expolitos* solet ». Vides eum haud procul a nostra emendatione abfuisse. Maluit tamen ejicere *expoliri*, quam corrigere, scripsitque *docti indoctique*, quod item fecit Lehn. Mr.

5. *Sive hæc . . . constituta sunt . . . sive hæc . . . didicimus*. Ita rescribendum visum est, ut Cicero secum ipse in concordiam redeat. In cod. et edd. omnibus est *sint*. Vide quæ annotavimus in nostra editione ad cap. 35 circa finem. Idem faciendum esse monet etiam Cr. in schedis mecum communicatis. Mr.

6. *Ut ait Homerus, totum Olympum converteret*. Ita cum Villem. Heinr. et Steinack. scripsi, quum in cod. et rell. edd. sit : « ut ait totum Olympum Homerus, converteret », vocabulorum

P. 166 esse rege melius, quo | niam deos omnes censent unius regi numine. Sive hæc in errore imperitorum posita esse, et fabularum similia didicimus; audiamus communes quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quæ nos vix audiendo cognoscimus. — Quinam, inquit Lælius, isti sunt? Et ille, Qui natura omnium rerum[7] pervestiganda senserunt, omnem hunc mundum mente[8] || . . . .

transpositione non a Cicerone, sed a librario orta. Ma.

7. *Natura omnium rerum pervestiganda.* Ad eumdem modum scripsit Cicero de Orat. lib. I, cap. 3, 9: « qui omnia... vel scientiæ pervestigatione, vel disserendi ratione comprehenderint ». Verbum, quod sequitur, *senserunt*, cur jugulaverit, vel certe omiserit, Schützius, nulla apparet causa idonea, nisi quod ita placuerit operis. Commode finivit hanc periodum Vill. scribens: « *que ce monde tout entier est mû par une ame universelle* ». Ad rem facit Cic. de Nat. Deor. I, 15, 39. Ma.

8. *Omnem hunc mundum mente.* Quid hujus hiatus causa desideremus, certis prope indiciis cognoscimus. Quippe auctor ut unius dominatum suadeat, transit ad imaginem mundi, quem ex sententia Timæi Platonici et unum esse ait, et mente seu anima præditum, a qua idem ceu monarcha quodam et domino regitur. Sic Cicero Timæi interpres, cap. 5: « primum ut mundus animans; deinde ut unus esset ». Hac opinione utitur etiam Virgilius, Æn. VI, 724, quo loco legendus est Servius. Lege etiam Sextum Emp. lib. contr. Physic. cap. 95. Obscura gravisque videbatur hæc quæstio Augustino de Consensu Evangel. I, 35. Sed merito contra eos, qui cælum esse animal aiebant, librum scripsit Diodorus ὁ μονάζων, quarti sæculi homo, ut ait Suidas. Nunc vero has opiniones infra mortuos amandavimus. Multo pestilentior fuit illa sententia, quæ deum non solum esse animam mundi statuebat, ut aiunt theologi ethnici apud Macrobium ad Somn. I, 17, sed hunc ipsum mundum esse deum; quem nunc in scholis Spinozismum [egregie ed. Lond. *spinosissimum*] vocamus; quo errore Plinium quoque Hist. II, 1, laboravisse dolendum est, generatimque Stoicos, teste Epiphanio ep. ad Acacium, cap. 3. Porro utrum Cicero in lacuna sententiam Stoicorum posuerit, ignoramus. De re autem legere licet Virgilium, Georg. IV, 221; Senecam, Quæst. Nat. Præfat. lib. I; Varronem apud Augustinum, Civit. Dei, IV, 31, VII, 5, 6. Refutatur sententia ab eodem Augustino de vera Relig. cap. 2; et de Civ. Dei, IV, 11, 12, a Lactantio, VII, 3, et ab Epiphanio, Hær. V. A. M. — Hiatus explendus est verbis Lactantii, qui Tullium de Republ. expressisse videtur Epit. cap. 4: « Plato monarchiam adserit, unum deum dicens, a quo sit mundus instructus et mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor ejus unam esse mentem, quæ mundo præsideat, confitetur. Antisthenes unum esse dixit naturalem deum, totius sum-

P. 95 XXXVII. . . . [1] Sed si vis, Læli, dabo tibi testes nec P. 99 nimis antiquos, nec nullo modo barbaros [2]. — Læl. Istos, inquit, volo. — Scip. Videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit [3]? — Læl. Vero minus. — Scip. Quid ergo? P. 96 hæc quadringentorum annorum ætas, ut urbis et civitatis, num valde longa est? — Læl. Ista vero, inquit,

mæ gubernatorem. Longum est recensere, quæ de summo deo vel Thales, vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon, et ipse Tullius prædicaverint; quum hi omnes, a deo solo regi mundum adfirmaverint. Hermes, qui ob virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinæ vetustate philosophos antecessit, quique apud Ægyptios ut deus colitur, majestatem dei singularis infinitis adserens laudibus, dominum et patrem nuncupat, etc.» Eadem fusius dicit Lactantius, Inst. I, 2, 3, 5. Confer eumdem de Ira D. XI; necnon Salvianum de G. D. I, 1, 4. A. M. in Emm.

XXXVII. 1. Desiderantur paginæ quatuor.

2. *Nec nullo modo barbaros.* Haud scio an intelligendi sint sacerdotes Ægyptii (de quibus fortasse [? Cn.] in lacuna loquutus erat Cicero), quos de mundo disputantes audiit Solo, uti narrat Plato in Timæo; immo quos ipse Plato audiit, teste Cicerone de Fin. V, 29, quique ab eo [et a Valer. Maxim. VIII, 7, ext. 3 (ubi de Platone Ægyptum lustrante) A. M. in Emm.] diserte *barbari* appellantur. Sed certe hinc cognoscimus Scipionis præcedentibus paginis disputationem in eo fuisse versatam, ut confirmaret, hominibus priscis et barbaris placuisse genus reipubl. regium. Fortasse autem Cicero respicit Euripidem, Iphig. in Aulid. 1402, et Aristotelem, Reipubl. I, 2, III, 14, apud quos *barbari* dicuntur natura servi. Ægyptii numquam sine rege esse potuerunt, ut Eusebii Chronicon docet. [Immo Eusebius, Chron. I, 20, aliique auctores tradunt deos in Ægypto regnum antiquitus tenuisse. De his igitur fortasse loquutus est in lacuna Scipio, qui nuper Ægyptum adierat. A. M. in Emm.] Græcia item antiquissima sub regibus tota fuit. Dionys. v. 74. Immo orbis universus, uti observat Justinus, lib. I, cap. 2. Ipse Cicero, Leg. III, 2 (quo loco libros suos de Rep. memorat), ait: «Omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt». A. M.

3. *Videsne igitur. . . , ut sine regibus sit?* Similis circumlocutio per verbum substantivum atque *ut* legitur de Div. lib. I, cap. 56, § 128: «Non est igitur, ut mirandum sit». A. M. in Emm. — Hoc loco in margine codicis literis antiquis, sed inclinatis et valde informioribus scribuntur verba EXCLUSO TARQUINIO. Revera Tarquinius exclusus fuit desinente Olympiade LXVII, vel initio sequentis, nempe circa annum Urb. conditæ 244; disputabatur autem de Rep. an. 625. A. M. — *Vid. igitur . . . ut sine regibus sit?* Wolfius, pag. 26: «*Ut. . . sit* non pleonasmus est, ut Niebuhrius, vir illustrissimus, in indice latinitatis ait, sed *ut* idem, quod *quum a, ex quo tempore* hic si-

adulta vix. — Scip. Ergo his annis quadringentis[4] Romæ rex erat. — Læl. Et superbus quidem. — Scip. Quid P. 100
supra? — Læl. Justissimus; et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore[5] anno sexcentesimo rex erat. — Scip. Ergo ne iste quidem pervetus. —
Læl. Minime, ac prope senescente jam Græcia[6]. — P. 97
Scip. Cedo, num [Scipio?] barbarorum Romulus rex

gnificat. Vide Brut. 5. Schützius dedit *fuit* pro *sit*. Subjunctivus autem ob accusativum cum infinitivo hic apte locum babere potest ». Recte : v. nos ad h. l. Ma. in Add.

4. *Ergo his annis quadringentis Romæ rex erat.* Id est, ergo intra hos annos 400, vel : ergo nondum plane sunt 400 anni? Est i. q. dixit paullo ante : « minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut sine regibus sit ». Schützius post *quadringentis* addidit *ante*, quod sensum aperte postulare contendit. Poterat etiam scribere « sed annis abhinc quadringentis » : at nihil opus est mutatione, ut recte monuerunt censores, Gotting. 1824, 84, et Lips. 1824, 7, quorum posterior ipsum Schützium in Cat. maj. 14, c. fin. in verbis « qui his paucis diebus pontifex maximus factus est », nihil novasse dicit. Idem interrogandi signum, quod nos cum Heinr. posuimus post *erat*, miro consilio post *quidem* rejecit. Ad nostrum locum facit etiam Cicero, Philipp. II, 1, « nemo his annis viginti reipublicæ fuit hostis ». Vide universe de ablativis temporis Ruddimann. Inst. Gr. Lat. II, p. 289 seqq. Ma.

5. *Ab hac tempore*, etc. Cum hac constructione convenit aliqua ex parte de Senect. VI, 19, « cujus a morte hic quintus et tricesimus est annus ». Ma.

6. *Minime, ac prope senescente jam Græcia.* Id ope chronici Eusebiani sic breviter demonstratur. Reges Sicyonii desiverunt anno Abrahami 888, postquam annis circiter 957 regnaverant. Romulus anno Abrahami 1264 imperare cœpit; ergo ante Romulum anni excurrerant saltem 1333, ex quo cœptum fuerat regnari in græca urbe Sicyone. Igitur nascente Romulo jam Græcia senescebat. Lege sis etiam Augustinum, Civ. Dei lib. XVIII, qui res Græciæ plurimas ante Romam conditam narrat. A. M.

7. *Cedo, num [Scipio] barbarorum Romulus rex fuit?* Vox *Scipio* (nominativo, ut arbitror, casu) interposita fuit secunda manu, videturque glossa quædam. [Immo vox *Scipio* videtur ipsius auctoris. A. M. in Emm.] — *Cedo, num [Scipia] barbarorum Romulus rex fuit?* Ad *Scipia* subaudi *inquit*, ut sit nominandi casus. Quod quum viderit A. Maius in Emm. vel non vidit Schutzius, vel non credidit, ideoque delevit vocem *Scipio*, quod item fecit Lebnrrus. Abjecit idem nomen, Villem. et miro sane modo ita scripsit : « Cedo, num, barbarorum Romulus rex fuit? » Similes nostro loco sunt de Rep. II, 42 : « Huic scilicet, Africanus, qui pæne » : III, 32 : « Præclare quidem dicis, Lælius : etenim video, etc. » et eodem cap. « Minime vero, Lælius; quoniam, etc. » Universe de hujus vocis (*inquit*) positione, vel omissione disputat Gœrenz. ad Cic. de Fin. IV, 1, 2, p. 421. Ma.

fuit? — Læl. Si[8], ut Græci dicunt, omnes aut Graios esse, aut barbaros, vereor, ne barbarorum rex fuerit[9]; sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Græcos minus || barbaros, quam Romanos, puto[10]. — Et P. 153
Scipio, Atqui ad hoc, de quo agitur, non quærimus gentem, ingenia quærimus. Si enim et prudentes homines, et non veteres, reges habere voluerunt, utor neque perantiquis, neque inhumanis ac feris testibus.

P. 98 XXXVIII. Tum Lælius, Video te, Scipio, testimoniis satis instructum : sed apud me, ut apud bonum judicem, argumenta plus quam testes[1] valent. — Tum P. 154
Scipio, utere igitur argumento, Læli, tute ipse sensus tui. — Cujus, inquit ille, sensus? — Scip. Si quando, si forte[2] tibi visus es irasci alicui. — Læl. Ego vero

8. *Si, ut Græci dicunt, omnes aut Graios esse, aut barbaros, vereor.* Posita post *si* distinctione, Creuz. ait : Quum primum legerem hunc locum, suspicabar excidisse post *esse* verba *necesse est*; nunc distinctionibus additis, quæ apud A. Maium plane absunt, loco consultum existimo, ita, ut *si* elliptice positum sit, pro *si ita est*, vel ut ex propositione opposita (*sin id nomen*) subaudiatur : « si id nomen ita dandum est, ut Græci dicunt, videlicet omnes aut Graios esse, etc. » Heinr. pro *Si ut* scripsit *Sicut*, positis distinctionibus post *dicunt* et *barbaros*. A. M.

9. *Ne barbarorum rex fuerit.* Ita, grammatica ratione postulante, scripsi cum editoribus, qui quidem non plane A. Maii contextum repetiverunt, omnibus. Mr. — Cod. habet *fuit* pro *fuerit*. A. M.

10. *Non Græcos minus barbaros, quam Romanos, puto.* Romanos priscos contra Græcorum calumnias negat fuisse barbaros Dionysius, lib. I, cap. 4, 5, 90, IV, 26, VII, 70, 72. Lege etiam Catonem apud Plinium, lib. XXIX, cap. 1. Græcos Cicero pro Flacco, cap. 11, haud minore severitate damnat. A. M.

XXXVIII. 1. *Argumenta plus, quam testes.* Conferri potest cum h. l. de Orat. lib. I, cap. 19, 88, ubi opponuntur *argumenta exemplis*. Mr.

2. *Si quando, si forte tibi visus es irasci alicui.* Ita in codice repetitur *si*. Num dicendum *ecquando forte?* A. M. — *Si quando* (*si forte*) *tibi visus es irasci alicui.* Proclive est ejicere alterutrum, vel *si quando*, vel *si forte*. Posterius ejecit Steinack. ego prius abjectum malebam vel deletum alterum *si*. Nunc nihil muto. Sentio enim cum Cr. qui humanitatis vel urbanitatis esse me monuit additum illud *si forte*. Lælius enim quum propter animi continentiam et moderationem Sapiens fuerit cognominatus, ita eum interrogat Scipio, ut ipse memor illius continentiæ esse videatur : « Si quando tibi visus es irasci alicui : quod an unquam

sæpius, quam vellem. — Scip. Quid? tum, quum tu es iratus, permittis illi iracundiæ dominatum animi tui[3]? — Læl. Non mehercule, inquit; sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui quum ad villam venis-
P. 265 set, et omnia aliter offendisset[4], ac jusserat, Te, te infe-
P. 99 licem[5], in || quit villico, quem necassem jam verberibus, nisi iratus essem. — Optime, inquit Scipio. Ergo Archytas iracundiam, videlicet dissidentem a ratione, seditionem quamdam animi movere[6] ducebat, eam consilio sedari volebat. Adde avaritiam, adde imperii, adde gloriæ cupiditatem, adde libidines; et illud vide,

factum sit, ipse noveris: sed si forte factum est, quæro ex te, etc.» Igitur parentheseos signis, non uncinis, coercui illas voces, quas eodem fere modo intellexerunt Censor, quem laudavi, Ienensis 1823, 34, et Lehnerus. In seqq. cur post *iratus* Schützius posuerit semicolon, non assequor. Mr.

3. *Dominatum animi tui?* Locum citat e lib. I de Republ. Nonius voc. *dominatio et dominatus*. A. M.

4. *Offendisset.* Locum citat Nonius voc. *offendere* e lib. II de Republ. Occurrit autem id mendum lib. II pro lib. I in codicibus etiam Nonii Vaticanis. A. M. — De hoc usu verbi *offendere* cf. Ruddimanni Inst. Gramm. Lat. II, p. 133 ed. Stallbaum. Cr.

5. *Te, te infelicem.* Alterum *te* additum fuit secunda manu: auget autem minarum emphasim. [Cf. infra ad lib. I, cap. 47 init. Cr.] Prima manus scripserat *a te.* Ambrosius habet *o te infelicem.* Lactant. *miserum te.* Differt autem a Tullio Ambros. in posterioribus, Lactant. in prioribus. Lactant. certe et Hieron. videntur ipsum Tullii politicum locum exscribere. A. M.

6. *Seditionem quamdam animi movere ducebat.* A. Maius *movere* pro *vere;* ego autem ad voc. *seditionem*, neque vero ad *ducebat*, respiciens, conjiciebam *commovere*, ut est ad Atticum, lib. II, ep. 1, p. 588 ed. Ernesti. «sæpe item seditione commota». Heinr. plane abjecit illud artificiose conglutinatum *movere*. Ego vero a Reisigii partibus stare malui, qui ita in editione horum fragmentorum et rell. a Maio repertorum Halensi, pag. 361: «Maii ratio duobus offendit generibus. Primum enim illo pacto nihil est præcipui in sententia, quæ tamen tamquam singularis Archytæ nominatim tribuitur. Deinde locutio corrupta: neque enim latine dicitur *hanc rem veram esse duco*, sed *hanc rem veram duco;* [servarunt tamen Martyni-Laguna et Schützius in Epp. ad Famil. lib. IV, 7, scriptionem: «et non aliena esse ducerem a dignitate». Dedit idem Gœrenz. ep. Cic. de Fin. lib. I, 21, 71: «quod nullam eruditionem esse duxit»; et Bardili in Cornel. Nepot. cap. 13, 4, «patriæque sanctiora jura ..... esse duxit». Eadem constructio infra ter in eodem capite redit lib. III, cap. 9. Mr.] «quoniam *duco* non asciscit infinitivum: quo quidem in genere identidem

si in animis hominum regale imperium sit[7], unius fore dominatum, consilii scilicet : ea est enim animi pars op | tima; consilio autem dominante, nullum esse P. 266
libidinibus, nullum iræ, nullum temeritati locum.— Læl. Sic, inquit, est. — Scip. Probas igitur animum
P. 100 ita affectum? — Læl. Nihil vero, inquit, magis. — Scip. Ergo non profecto probares, si, consilio pulso, libidines, quæ sunt innumerabiles, iracundiæve tenerent omnia. — Læl. Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem[8]. — Scip. Sub P. 267
regno igitur tibi esse placet omnes animi partes[9], et eas regi consilio. — Læl. Mihi vero sic placet. — Scip. Cur igitur dubitas, quid de republica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intelligi jam licet, nullum fore, quod præsit, imperium; quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest[10].

est peccatum et aliis etiam in locis menda corrigenda sunt. Quam ob rem statuendum est Maium perperam composuisse veteris scripturæ reliquias, veramque rationem hanc esse, ut *mi* correctio mendosæ *mo* syllabæ [in *animo*, ut est a prima manu] habeatur atque oratio restituatur hæc : « iracundiam... seditionem quamdam animi vere ducebat ». Itaque etiam sententia Archytæ insignior redditur et exquisitior ». Noli vero patrocinari voci, quam A. Maius concinnavit, scribendo : « iracundiam .... seditionem ... movere (v. commovere) dicebat », ut ego apud Ciceronem de Legg. I, 17, 47, scripsi *ficta esse dicimus*, ubi Victor, Sturm, Dav. Ernest. Wagn. et Schütz. dederant *ficta esse ducimus*; sententia enim tum ea esset : « commovet iracundia seditionem animi ». Neque enim commovet seditionem iracundia, sed ipsa iracundia *est* seditio animi. Mr.

7. *Et illud vide, si... regale imperium sit.* A. Maius ediderat : « et illud videre sit, in animis hominum regale si imperium est » : sed ipse in Addit. monet scribendum esse, ut nos edidimus. Lehnerus, servato altero *si*, scripsit : « et illud vide, in animis, etc. » Cr. et Cens. Gotting. 1824, 84, conjiciunt, « et illud vides in animis hominum regale si, etc. » Quod mihi admodum probatur : et est infra cap. 40, *ergo etiam illud vides*. Accedit, quod sonus suadet ponere *si* post *regale*. Mr.

8. *Ego vero nihil isto animo... miserius ducerem.* Locum e lib. I de Rep. citat Nonius voc. *anima*. A. M.

9. *Animi partes.* Sunt animi *vires*, quo sensu Græci etiam dicunt τὰ τῆς ψυχῆς μέρη. Ca.

10. *Quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.* His locis Cicero imitator pressum illud genus Socraticorum apud Platonem et Xenophon-

XXXIX. Tum Lælius, Quid, quæso, interest inter unum et plures, si justitia est in pluribus[1]? — Et
P. 268 Scipio, | Quoniam testibus meis[2] intellexi, Læli, te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc, quod dico, probem.—Me, inquit ille, quonam modo? — Scip. Quia animum adverti nuper, quum essemus P. 101
in Formiano[3], te familiæ valde interdicere, ut[4] uni dicto audiens esset. — Læl. Quippe villico. — Scip. Quid domi? pluresne præsunt negotiis tuis? — Læl.

tem dialogorum. Socrates enim interrogando veritatem solebat elicere, et inductione et arguta conclusione plurimum uti, observante Tullio, Top. 10, et Lactantio, Inst. VI, 17. A. M.

XXXIX. 1. *Si justitia est in pluribus?* Quum in cod. a prima manu fuerit « si justitia est omnium in pluribus », conjiciat aliquis, scriptum fuisse a Cicerone : « si justitia est omnino in pluribus », ut *omnino* sit i. q. utique. Schutzius post *pluribus* distinctionem majorem posuit. Ms. — Imitatur auctor Platonem, Reip. lib. IV, in fine, quo loco parum reip. et legum interesse dicitur, utrum plures an unus dominetur, dummodo is legibus justis imbutus sit. Commemorato autem justitiæ nomine, videtur Cicero jam aucupari occasionem scribendi libri tertii, in quo Lælius pro justitia disputaturus est. A. M.

2. *Quoniam testibus meis.* Id est, « quando quidem testimoniis meis ». Docent grammatici, ablativum instrumenti in hominibus poni non solere, non igitur dici, « dominus servo exstinctus est », sed vel *a servo*, vel *fraude servi*. Attamen quamvis sit rarior iste ablativus, non quidem omnino exemplis destituitur, v. c. apud Nostrum de Offic. I, 39, 139, « nec domo dominus, sed domino domus honestanda est » : ubi sine dubio oppositionis elegantioris causa ita loquitur. Ms.

3. *In Formiano.* Ciceronis *Formianum* vide Ep. ad Attic. lib. I, 4; ad Famil. lib. XVI, 10; Dolabellæ *Formianum* Epp. ad Attic. lib. XV, 13. Cr. — Nota Lælii *Formianum*. A. M.

4. *Valde interdicere, ut uni dicto audiens esset.* Nihil monent editores; sed tamen hæc constructio ita singularis est, ut viro cuidam docto de vitio etiam suspecta fuerit. Quum enim et sententia, et ratio grammatica postulare ei videretur : « interdicere, ut ne cui nisi uni dicto audiens esset » : investigavit loca, quibus post interdicere positum esset *ut*. Unum reperit in Or. pro Cæcina, 8, 23 : « His rebus ita gestis... prætor interdixit, ut est consuetudo, de vi, hominibus armatis, sine ulla exceptione, tantum, ut, unde dejecisset, restitueret ». Sed facile apparet *ut* pendere a *tantum* quod dicitur pro *nisi ea addita*. Alterum apud Cæsarem de Bell. Gall. V, 58, 4 : « Præcipit atque interdicit... unum omnes petant Induciomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit ». Hoc vero loco dici potest a *præcipit* pendere *petant*, ab *interdici* autem *neu* (i. e. neve) *vul-*

Immo vero unus, inquit. — Scip. Quid? totam domum num quis alter, præter te, regit.—Læl. Minime vero.—Scip. Quin tu igitur con || cedis idem in repu- P. 159
blica, singulorum dominatus, si modo justi sint, esse optimos? — Læl. Adducor, inquit[5], et propemodum assentior[6].

XL. Et Scipio, Tum magis assentiare[1], Læli, si, ut omittam similitudines, uni gubernatori[2], uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri navem committere, ægrum alteri, quam multis, ad majora pervenero. — Læl. Quænam ista sunt? — Scip. P. 103
P. 160 Quid? tu non vides, unius importunitate et superbia Tarquinii, nomen[3] huic populo in odium venisse re-

neret. Neque tamen de lectionis veritate dubitandum, nam plane eadem, qua nostro loco, constructione usus est Cicero in orat. pro Cæcina, 28, 80: « Prætor, inquit, interdixit, ut, unde dejectus esset, ea restitueretur »: ubi *interdixit* idem significat, quod *edixit*. Ad *uni* intelligendum: *neque vero pluribus*. Ma. — *Interdicere*. Ego intelligo *vetare*, et, propter illud *valde*, locum per ἀντίφρασιν accipiendum puto. Est facetum genus loquendi. Cr.

5. *Inquit*. Cod. *igitur*. Sed supra jam *inquit* in *igitur* mutaverat librarius. J. V. L.

6. *Et propemodum assentior*. Hinc illud venustum Lycurgi dictum ad garrulum, qui, ut democraticam faceret Spartam, suadebat; tu vero prior, inquit Lycurgus, democratiam domi tuæ esse jubeto. A. M. — Haud dubie, ait Wolf. lectio ita emendanda: « Adducor igitur, ut propemodum assentiar ». Particulas *et* atque *ut* sæpe inter se permutari, notum est. Quod autem Maius et Schütz. *igitur* in *inquit* mutatum volunt, hoc non plane necessarium videtur, quum *igitur* in interrogatione positum, apte in responsione repeti possit. Mr. in Add.

XL. 1. *Assentiare*. Cod. *adsentiar*. Malet fortasse aliquis *adsentiere*. A. M. — A. Maius edidit *assentiare*, quem secuti sunt editores reliqui. Ma. — *Assentiere* scripsi ex sententia Cr. in schedis. Solet enim Noster jungere futurum exactum futuro vel præcedenti, vel subsequenti. V. c. de Senect. 6, 18, « de qua (Carthagine) vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero »: de Orat. lib. II, cap. 65, 261: « Ut sementem feceris, ita metes ». Ma.

2. *Uni gubernatori, uni medico*. Gubernatoris medicique similitudinibus varie multumque utitur Plato in Politico, in Rep. et in Leg. Sic et Horatius, Ep. lib. II, epist. 1, 114; Symmachus, Ep. lib. IV, epist. 7, lib. X, epist. 2. A. M.

3. *Nomen... regium*. Fortasse legendum *regum*: conf. infra cap. 42, ubi est *regum* a prima manu, a sec.

gium? — Lael. Video vero, inquit. — Scip. Ergo etiam illud vides, de quo progrediente oratione futura[4] me dicturum puto, Tarquinio exacto, mira quadam exsultasse populum insolentia[5] libertatis: tum exacti[6] in exsilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum demissi

regium. Ca. — Ad rem conf. de Fin. lib. III, cap. 22, 75: « Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius; qui nec se, nec suos regere potuit ». Ma. — Cicero de Legg. lib. III, cap. 7: « Regale civitatis genus, probatum quondam, postea non tam regni quam regis vitiis repudiatum est ». Confer tamen nosmet infr. A. M.

4. *De quo progrediente oratione futura me dicturum puto.* Sic cod. aut *ventura*. Malim ego *plura*. J. V. L. — Hæc stare non posse viderunt, quotquot hunc locum attigerunt viri docti. Minime placet A. Maii suspicio, *futura*. Quid enim sibi vult *progrediens oratio futura?* Ciceronem certe talia elegantia non redolet. Zachariæ l. c. p. 263, conjecit: « de quo progr. or. satis me dicturum puto ». Censor Jen. 1823, 34, vult: « de quo progr. or. iterum me dicturum puto ». Cr. in schedis pro *venturae* conjecit vel *multa*, vel *plura*, vel *ultro*, vel *ultra*, id est, porro. Postremum ideo etiam, quia infra II, 11, consimili errore est *aduitum* pro *adultum*. *Ultra* dicit, l. a. in lib. II, ubi hæc uberius exponit Scipio. Ma. — Edidit autem Mos. *quo progrediente oratione venturum me puto*, his adnotatis: Ita mihi propius ad Ciceronis manum accessisse videor, deletis verbis *de* et *dicturum*, quæ adscripta videntur fuisse ad explicandam lectionem *quo... venturum*. Illa autem glossa, recepta ab homine religiosiore quam doctiore, turbas fecit. Quam sæpe autem Cicero progrediente oratione dicat: *venio nunc*, etc. non est, quod exemplis allatis doceam. Ita dixit in Epp. ad Fam. lib. III, cap. 5: « Veni in eum sermonem, ut dicerem, etc. » [conf. etiam Cicer. pro Roscio Am. 30, 83, *Venio nunc eo*. Ca.] Vocabulum *de* post *vides* etiam ita ortum esse potest, ut aliquis, qui imperativum mallet, scriberet [*de*] *vides*. Mr.

5. *Mira quadam... insolentia libertatis.* Si *insolentia* est i. q. *desuetudo*, ut est apud Ciceronem de Inv. I, 2, 2, « primo propter insolentiam reclamantes »: de Or. I, 22, 99, « sed ... istius disputationis insolentia, atque earum rerum ... inscitia »: si, inquam, est i. q. *insuetudo* (ut Spartiani vocabulo utar), adjectivum *mira* ei non admodum accommodatum est. Quid enim minus mirum, quam populum, qui semper sub regibus fuerit, insuetum esse libertatis? Desidero igitur: « mira quadam exsultasse populum licentia, insolentia libertatis », id est, ob libertatis insuetudinem. Si *insolentiam* dices esse i. q. *arrogantiam* et *superbiam*, tum conveniet *mira*. Sed præstare videtur prior explicatio. Ad rem conf. Ciceronem de Legg. lib. III, cap. 7, 15, p. 408 ed. nostr. et Cr. Mr.

6. *Tum exacti in exsilium.* Heinr. correxit *ejecti*, nimirum quia modo præcessit *Tarquinio exacto*, ne idem vocabulum statim recurreret. Et solet Noster de exsilio uti verbo illo, v. c.

P. 101 populo fasces[7], tum provocationes omni || um rerum,
tum secessio[8] plebei[9], tum prorsus ita acta pleraque,
P. 103 ut in populo essent omnia. — LÆL. Est, inquit, ut
dicis. — Est vero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lascivire, dum nihil metuas, ut in navi, ac sæpe etiam in morbo levi. Sed ut ille, qui navigat, quum subito mare cœpit horrescere[10], et ille æger, ingravescente morbo, unius opem implorat: sic noster populus in pace et domi imperat[11], et ipsis ma-

de Orat. lib. III, cap. 3, 11: «C. Cotta... ejectus est e civitate»: in Catil. orat. II, cap. 6, 12: «Sunt...qui dicant, a me in exsilium ejectum esse Catilinam». Sed nolui violentius agere. MR.

7. *Tum demissi populo fasces.* Locum e lib. I de Republ. citat Nonius voc. *demittere*, quo loco male editiones habent *dimissi;* in Plantiniano autem exemplari meo viri docti manu corrigitur *demissi*. Sed tamen mendum *dimissi* retinent constanter Nonii codices Vaticani. A. M. — [Liv. II, 7: «Consul (P. Valerius, an. U. C. 245) ...vocato ad concionem populo, submissis fascibus in concionem descendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse». MR.]

8. *Secessio.* Quum a prima manu scriptum fuerit *secessionem*, a Cicerone profectum videri potest *secessiones.* Fuerunt enim tres, temporibus non nimium distantes; neque etiam Noster de brevi temporis spatio se loqui significat. Primam secessionem fuisse constat ann. U. C. 260, alteram U. C. 303, tertiam an. U. 466, de qua vide Freinshemii Supplem. Liv. in locum lib. XI, cap. 26, ibiq. laud. De omnibus vide Car. Sigonii Fastos consulares et in eos Comment. pag. 39, 60, 166 ed. Henr. Steph. 1568. MR.

9. *Plebei.* Cod. *plebie*, mox factum *plebi;* erat autem illa metathesis pro *plebei.* A. M. — A. Maius edidit *plebei*, quod tulissem in formula *tribunus plebei:* in sermone Ciceronis continuo et polito servandum non fuit: præsertim quum *plebie*, ut scriptum est a prima manu, ortum esse possit ex *plebis* æque ac ex *plebei.* MR.

10. *Horrescere.* Locum e lib. I de Rep. citat Nonius voc. *horrendum et horridum.* A. M.

11. *Imperat, et ipsis magistratibus.* Aliter distinxit Mos. cujus hæc est ad h. l. annotatio. Ita distinxi cum Steinaekero, quamquam hic et h. l. et post singula quatuor verba sequentia semicola posuit. Reliqui editores junxerunt *magistratibus minatur;* nobis concinnius loqui videbatur Noster, dicens, «populus ... et ipsis magistratibus imperat, quibus parere deberet». Noli vero offendi verbis *et ipsis*, nimirum quod *et* pro *etiam* a Ciceronis loquendi more abhorreat. Vide modo quæ monuimus ad Cicero. de Nat. Deor. p. 810 ed. maj. et ibid. (lib. I, c. 5) p. 12 ed. nostr. min. MR.

gistratibus | minatur, recusat, appellat[12], provocat; in P. 102
bello sic paret, ut regi[13]: valet enim salus plus quam
libido. Gravioribus vero bellis etiam sine collega
omne imperium[14] nostri penes singulos esse volue-
runt, quorum ipsum nomen vim suæ potestatis in-
dicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur, quia
dicitur[15]; sed in nostris libris[16] vides eum, Læli, P. 104
magistrum populi appellari[17]. — Læl. Video, inquit.
— Et Scipio, Sapienter igitur illi vete || [18] ....

12. *Appellat.* Hoc quoque sensu boc verbum plerumque cum accusandi casu jungitur, si significat *confugere*, *invocare*. Rarius est, quamvis hodie usitatius, quod legitur in edd. vett. in orat. pro Quintil. 20, 64, « cujus procurator a prætore ad tribunos appellare ausus sit »: ubi nunc pleræque *ad* omittunt. De sensu juridico verborum *appellandi* et *provocandi* vide quod supra laudavimus, Lexicon Juridicum ex Brisson. Hotman. Pratej. Cujac. (Gen. 1615) p. 122 et 943. Ma.

13. *In bello sic paret, ut regi.* Jus Romanum Quintil. decl. CCCXLVIII profert: « Imperator in bello summam habeat potestatem ». Conf. Sallustium, Catilin. 29; Livium, lib. III, cap. 4; Cæsarem, Bell. Civil. lib. I, cap. 4. Eamdem obedientiam fuisse Atheniensio belli Persici terrore docet Plato, Leg. III, p. 698 seqq. generatimque Atheniensium morem parendi rectoribus in periculo, resistendi eisdem in securitate notat Polybius, lib. VI, cap. 44. Lege etiam Augustinum, Civit. Dei, V, 12. A. M.

14. *Omne imperium.* Vide quos laudavimus ad hanc rem in Ant. Romm. compendio, p. 225. De dictatore ib. p. 171 seqq. Cr.

15. *Quia dicitur.* Sic apud Longum, p. 2234: « Oriens consul magistrum populi dicat ». Haud recte autem Eusebius, Chron. lib. I, cap. 47 (an potius interpres Armenius?) vocem *dictator* explicat *eloquens.* Sed recte Plutarchus in Marcellum, 24, Varro, de Ling. Lat. lib. IV, cap. 14, Suetonius, Julius, 77, a *dicendo* repetunt. Paullus *magisterare* docet esse *imperare.* De nomine dictatoris sapienter more suo disputat Dionysios, lib. V, cap. 73. Fallitur sane Isidorus, Orig. lib. IX, cap. 3, dum ei magistratu tribuit quinquennalem potestatem, quæ non fuit nisi semestris. Eleganter denique Juvenalis, X, 109, Julium Cæsarem dictatorem, seu populi magistrum, circumlocutione petita e ludo definit: « ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites ». A. M.

16. *In nostris libris.* Nempe *auguralibus*, teste Seneca, ep. CVIII, qui hunc locum Ciceronis legebat. Dicit autem Scipio *nostris*, quia tum ipse, tum Lælius in collegio augurum fuerunt. [Conf. supra testimonia, p. 52 seqq. A. M.]

17. *Magistrum populi appellari.* Sic Cicero ait etiam Leg. III, 3; Fin. III, 22. Ergo propioquius videtur accersi vox dictator e *dictando*, quod facit magister, quam a *dicitur.* A. M.

18. *Sapienter igitur illi vete.....* Leg. *veteres.* Desiderantur pag. duæ.

XLI. . . . . . justo quidem rege[1] quum est populus orbatus, P. 149

> Pectora dia[2] tenet desiderium,

sicut ait Ennius, post optimi regis obitum;

> simul inter P. 105
> Sese sic memorant, O Romule, Romule die[3],
> Qualem te patriæ custodem di genuerunt!
> O pater! o genitor! o sanguen[4] dis oriundum!

A. M. — In hac, quæ sequitur, lacuna operis nostri hæc periisse videtur sententia: animum populi numquam a regio imperio plane fuisse abalienatum, ejusque rei, præter alia, indicium illud fuisse, quod vel libera republica is, qui summi magistratus (eo forte exstincto) vices gereret, et novo vel creando, vel dicendo præesset, *interrex* appellaretur. Ca.

XLI. 1. *Justo quidem rege.* Haud scio, an revertatur Scipio ad veterum populorum nominatimque Romanorum testimonium, qui unius imperium præoptaverunt. Sane, ut est apud Dionysium, lib. II, cap. 3 seqq. quum Romulus populum rogavisset, regnone an libera rep. uti vellet, populus regi parere maluit. Rursus, ut dicitur in lib. II de Rep. erepto e vivis Romulo, idem populus non patrum, sed regiis auspiciis gubernari se voluit. Itaque in hac brevi lacuna videtur sermo fuisse de præstantia regii dominatus, quo illa simplicitas vetustiorum hominum carere noluerit; cujus rei desiderium in obitu præsertim principis palam fiebat. Lege ex. gr. de desiderio populorum in obitu Theodorici regis Cassiodorum, Var. VIII. A. M.

2. *Pectora dia.* Pro *dia* Mos. admittit *dura*, cujus hæc est annotatio. *Dura* scripsimus cum Steinackero, ut dudum in schedis nostris correxeramus, his verbis additis: *dia*, ait A. Maius, recte a poeta dicitur. At quomodo recta dictum esse potest, quod ne explicari et intelligi quidem potest? *Dia pectora* quomodo populi romani pectora recte appellentur, non video. Melius certe conveniret hominibus Romuli ætate viventibus: « Pectora dura tenet desiderium ». Videlicet ut a Virgilio, Æneid. IX, 468, vocantur *Æneadæ duri*, i. e. minime molles: et a Porcio Licinio Romani *Romuli gens fera* vocantur. Vide Gell. N. A. lib. XVII, cap. 21, ib. Gron. p. 799 seq. Et loquuntur hi versus de Romanis tempore belli Punici secundi: « Pœnico bello secundo musa pinnato gradu Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram ». Mn.

3. *Romule die.* Hellerus in Progr. laud. p. 11, Animatam, ait, dei effigiem regem dixit vetus ille, quisquis fuit, gnomicus poeta: εἰκὼν δὲ βασιλεύς ἐστιν ἔμψυχος θεοῦ (ed. Brunckio Schæfer. pag. 304): nomen deorum ad reges translatum fuisse refert Cicero de Rep. lib. I, cap. 41, quod cave cum servili ista sequioris ætatis adulatione confundas: cogitandum potius de antiquissima Indigetum Larumque veneratione, cujus dilucidum habemus exemplum Æneam, post mortem Jovis Indigetis nomine cultum. Ms.

4. *O sanguen.* Vide Rudlimann. I,

Non heros[5], nec dominos appellabant eos, quibus juste paruerunt, denique ne reges quidem; sed patriæ custodes, sed patres et deos[6]. Nec sine causa. Quid enim adjungunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras. P. 150

Vitam, honorem, decus sibi datum esse justitia regis existimant[7]. Mansisset eadem voluntas in eorum poste-
P. 106 ris, si regum similitudo permansisset; sed vides unius injustitia concidisse genus illud totum reipublicæ[8].— Læl. Video vero, inquit, et studeo cursus istos mu-
P. 147 tationum[9] || non magis in nostra, quam in omni republica noscere.

XLII. Et Scipio, Est omnino, quum de illo genere reipublicæ, quod maxime probo, quæ sentio, dixero, accuratius mihi[1] dicendum de commutationibus re-

pag. 17; Prisciani Institutt. Gramm. VI, 12, 66, p. 262; Krehl. ib. laud. Cic. in Hortensio; Gœrenz. ad Cicer. de Fin. V, 11, 31, p. 567 seq. Cicer. de Orat. lib. III, cap. 59, 218; ibiq. Harles. p. 622. Ceterum *regius sanguis* de *Europa* Horatius, Od. III, 27, 65; *sanguis Pompilius*, idem de A. P. 292; «clarus Anchisæ Venerisque sanguis», idem in carm. secul. 50. Cr.

5. *Non heros*. Ita scripsi pro *eros* cum Villem. et rell. edd. Sed A. Maius scripsit *eros*, ut Bentleius in sua Terentii editione. Mr.

6. *Patres et deos*. De vetustissimo regum jure et honoribus lege sis Aristotelem, Reip. I, 2, III, 14. A. M.

7. *Existimant*. Mos. *existimabant*, his adnotatis: Lectionem *existimant*, quæ est in cod. a pr. manu, nihil offensionis habere existimat Lehnerus. Ego vero offenderer illa lectione, quia in eadem constructione de eadem re paullo superius dixit *appellabant*. Quod si vero ait proxime antecedere *adjungunt*; respondeo illud respondere verbo, quod est in versibus supp. *inter sese sic memorant*. Mr.

8. *Reipublicæ*. Contradicit Orosius, lib. II, cap. 4: «Romani quanta mala per ducentos quadraginta et tres annos continua illa regum dominatione pertulerint, etc. Si unius tantum superbia fuisset in culpa, ipsum solum oportuisset expelli, servata regia dignitate melioribus». A. M.

9. *Cursus istos mutationum*. Ita supra lib. I, cap. 29: «Mirique sunt orbes et quasi circuitus in rebuspublicis commutationum et vicissitudinum... moderantem cursum». Vide initium cap. proximi. Cr.

XLII. 1. *Mihi dicendum*. Cod. pr. manu *tibi*; quæ lectio deinde expuncta est, scriptumque videtur *mihi*. Posteriorem lectionem retineo, qua docemur Scipionem, non Lælium, in his libris disputavisse de rerumpubl. com-

rumpublicarum[2]; etsi minime facile eas in ea republica futuras puto. Sed hujus regiæ prima et certissima est illa mutatio. Quum rex injustus esse cœperit[3], perit illud illico genus, et est idem ille tyrannus,
P. 148 deterrimum ‖ genus, et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum respublica de tribus secundarium; est enim
P. 107 quasi regium, id est, patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit, aut ejecit tyrannum, est moderatior, quoad sentit et sapit, et sua re gesta lætatur, tuerique vult per se constitutam rempublicam. Si quando aut regi
justo vim populus ‖ attulit[4], regnove eum spoliavit; P. 143
aut etiam, id quod evenit sæpius, optimatium sanguinem gustavit[5], ac totam rempublicam substravit libidini suæ[6] (cave putes autem[7] mare ullum aut flam-

mutationibus. [Villem. a Lælio in tertio libro de his expositum putat. Cr.] Codicis enim emendatorem, qui integro opere utebatur, haud temere scripsisse *mihi* pro *tibi* puto. [Servavit tamen *tibi* A. M. in edit. Roman. sed in Emm. corrigi jussit *mihi*. Mr.]

2. *Rerumpublicarum*. Disputationis hæc pars desideratur in mutilo codice Vaticano. Videtur autem eam auctor absolvisse in sexto, cujus vide Fragm. cap. 1. A. M.

3. *Cœperit*. Edidit Mos. *cœpit*, his ad lectionem suam allatis. Cod. et edd. omnes *cœperit*. Mihi vero nihil vero est similius, quam ortum esse hoc futurum exactum ex vocabulo statim subsequente *perit*. Perfectum autem indicativi sensus non patitur tantum, sed flagitat. Ita Noster ad Attic. VII, 7: « Nemini est... exploratum, quum ad arma ventum est, quid futurum sit ». Brut. 4, 16: « Ager... quum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet ». Mr.

4. *Attulit*. Cod. *attulerit*. Ego vero constructionem secum in concordiam redigendam duxi, quia sequitur *spoliavit... gustavit... substravit*. Heinrichius servavit *attulerit*, et tum correxit *spoliarit*. A. M.

5. *Gustavit*. Villem. ad hunc locum ita: « *Gustabi* [vult, credo, *gustabit*] forte legendum est [dicere debuit: legendum videtur] optimo dicendi more [?], quo sæpe scribitur, *si fortuna dubitabit* et alia ejusdem modi ». Qua ratione hoc dixerit, ipse viderit. Mr.

6. *Substravit libidini suæ*. Rem tragice canit Lucretius, lib. V, v. 1140, ubi de politicis commutationibus: « regibus occisis, subversa jacebat Pristina majestas... Sub pedibus vulgi, magnum lugebat honorem ». A. M.

7. *Autem*. *Aut* pro *autem*, auctore

mam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam
effrenatam insolentia multitudinem):

XLIII. Tum fit illud, quod apud Platonem est lu-
culente dictum, si modo id exprimere latine potuero;
P. 108 nam difficile factu | est [1]: sed conabor tamen. «Quum P. 244
enim, inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt [2]
libertatis siti, malisque usus ille ministris, non mo-
dice temperatam, sed nimis meracam [3] libertatem si-
tiens hauserit [4]; tum magistratus et principes, nisi
valde lenes et remissi sint, et large sibi libertatem

Heinrichio, in textu admisit Moser.

XLIII. 1. *Nam difficile factu est.* Notabile Tullii dictum de interpretando Platone; quamquam de Legg. II, 7, ait, genus orationis Platonicæ imitari difficile, sententias interpretari perfacile. Jam totum hunc locum Tullius mira brevitate ac libertate latinum facit, prorsus ut in aliorum librorum interpretationibus solitus fuit, observante Hieronymo, ep. LVII, 5, et ad Os. Prolog. lib. III. Profecto suam libertatem ipse Cicero fatetur in fine opusculi de genere oratorum, eademque et in topicorum interpretatione utitur. — Verbo defendendus est Cicero contra A. Maium, qui eum sibi non satis constare existimat, quum de Legg. II, 7, dicat: « genus orationis Platonicæ imitari difficile esse, sententias interpretari perfacile ». Atqui optime sibi constat Tullius, utroque enim loco idem dicit, videlicet *imitari*, i. e. « exprimere Platonicæ orationis elegantiam difficile esse ». Sed in errorem abduxit virum doctissimum verbum *exprimere*, quod in loco libb. de Legg. laudato explicari credebat verbo *interpretari*, quum sit h. l. i. q. similitudinem alicujus rei reddere. Cujus usus apud Nostrum tot exstant exempla, ut centum etiam et amplius haud difficulter expromere possis, quale illud est de Orat. II, 22, 90: « Tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat atque ita exprimat ». Infra in fine hujus versionis, cap. 44, pr. laudat Lælius Scipionem, quod Platonis verba non interpretatus modo sit, sed *prorsus expresserit*. Mr.

2. *Exaruerunt... hauserit.* Ad h. l. Lehnerus: « *hauserit*, etsi præcessit *exaruerunt*. Vide cap. 42 ». Ibi videlicet temporum σύγχυσιν, quam nos sustulimus, hoc loco excusatam existimabat. Ego vero, ut non tuli illam σύγχυσιν, ita nostro loco tempora æquata nolim. Vult enim: *quando exaruerunt* populi fauces libertatis siti, et *si forte*, illud quum acciderit, libertatem nimis meracam sitiens *hauserit*, tum, etc. Mr.

3. *Meracam.* Verbum *meracus* semel tantum, et comparativo gradu, in reliquis Ciceronis libris legitur, de Nat. Deor. III, 31, 78: « ut, si medicus sciat eum ægrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumpturum... magna sit in culpa ». Mr.

4. *Libertatem sitiens hauserit.* Merito sic loquitur summus imperator

ministrent[5], insequitur, insimulat, arguit; præpotentes[6], reges, tyrannos vocat». Puto enim tibi hæc esse nota.—LÆL. Vero mihi[7], in || quit ille, notissima. P. 151
— SCIP. Ergo illa sequuntur: « Eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo, et servos[8] voluntarios
P. 109 appellari; eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint; eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus[9]: ut necesse sit in

Scipio; namque, ut ait Tacitus, Hist. lib. IV, cap. 8: « imperatoribus egregiis modus libertatis placet». Sic Quintius (Liv. lib. XXXIV, cap. 49) ad Græcos: « libertate modice utantur: temperatam eam, salubrem et singulis et civitatibus esse; nimiam, et aliis gravem, et ipsis, qui habeant, effrenatam et præcipitem esse». Locutionem Tullii imitatur Augustinus, Civ. Dei, I, 30, dum ait: « Populo romano inesse meraciorem dominandi libidinem». A. M.

5. *Libertatem ministrent. Ministrandi* verbo quum alibi Noster non nisi proprie utatur, tenendum est eum in vertendis e græco sermone locis nonnumquam sibi aliquid indulsisse, ut ad exemplum proxime accederet, quod ex sua persona loquens sibi non indulsisset; quod etiam de verbis « meracam libertatem sitiens hauserit», et « populi fauces exaruerunt» intelligi volo. Ma.

6. *Præpotentes*. Vide satis liberam esse h. l. Ciceronis versionem. Sed sensum Platonis commode reddit. Ipsum illud esse *præpotentem* homini romano in vitio ponebatur. Quam in rem est locus de Fin. II, 18, 57: « Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Crassus fuit; qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quamvis vellet justus, iniquus poterat impune». Videlicet id ipsum, ut aliquis posset esse impune injustus, invisum erat. Ma.

7. *Vero, mihi, inquit ille, notissima*. Lehnerus, obsequutus censori Jenensi (1823, 34), dicenti *vero mihi* latinum non esse, inverso ordine dedit *Mihi vero*. Quod, si in codice repertum esset, lubens reciperem; nunc non plane necessarium puto. Distinxi post *vero*, ut hæc vox simpliciter affirmet, ut est supra, c. 37: *Vero, minus*: et de Legg. I, 24, extr. « Vero: facis et merito»: conf. annott. nostras ad utrumque locum. Ma.

8. *Et servos voluntarios*. Hinc illud Coclitis ad proceres Etruscos Liv. II, 10: « servitia regum superborum, suæ libertatis immemores». A. M.

9. *Ferunt laudibus et mactant honoribus*. Hæc, quæ dudum ex Nonio nota sunt verba, plerumque ad librum sextum esse relata monet Sch. laudatque editionem suam, t. XVI, P. II, p. 91. Neque vero hoc factum est in ed. Victoriana Roberti Stephani neque a Carolo Stephano, qui recte ea in fragmentis incertæ sedis colloca-

ejusmodi republica plena libertatis esse omnia; ut et
P. 152 privata domus omnis vacet domina | tione; et hoc malum usque ad bestias perveniat; denique ut pater filium metuat; filius patrem negligat; absit omnis pudor, ut plane liberi sint; nihil intersit, civis sit, an
P. 110 peregrinus[10]; magister ut discipulos metuat, et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros; adolescentes ut senum sibi pondus assumant, senes autem ad ludum adolescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves. Ex quo fit, ut etiam servi se liberius || ge- P. 161
rant; uxores eodem jure sint, quo viri; quin tanta libertate canes etiam, et equi, et aselli denique liberi sint, sic incurrant, ut iis de via decedendum sit[11]. Ergo ex hac infinita, inquit, licentia hæc summa cogitur; ut ita fastidiosæ mollesque mentes evadant P. 111
civium, ut, si[12] minima vis adhibeatur imperii, ira-

verunt. Illud primi fecerunt Lambinus et A. Patricius. Ma. — Verba hæc e Cicerone de Rep. sed sine libri nota; atque omissa copula *et* citat Nonius voc. *mactare*. Locum exprimit, tacito Ciceronis nomine, etiam Lactantius, Inst. V, 9: « eos laudant et honoribus mactant ». (Item Inst. I, 15, ubi legendum *mactare* pro *jactare*). Tum Arnobius, lib. V, pag. 160, et VI, pag. 21, *mactare honoribus*. Sane et Arnobius dici videtur abs Hieronymo, ep. LXX, 5, dialogorum Ciceronis imitator. [Fuit certe Arnobius Lactantii, qui toties Ciceronem expilat, magister. A. M. in Add.]

10. *An peregrinus*. Quam gravibus pœnis excinderentur peregrini a civium jure et negotiis, docet Libanius in oratione Hyperidis pro Demosthene. Confer eumdem in Archidami et in ducis apologiis. A. M.

11. *Ut iis de via decedendum sit.* Similiter loquutus est Tullius in Or. pro Cluent. 59, 163: « sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de via decessisse »: et pro Cœlio, 16, 38: « se nulla cupiditate ductum de via decessisse »: nusquam vero plane ut nostro loco. At ita dixit Plautus, Trinumm. II, 4, 80 (v. 480): « decedam ego illi de via, de semita »: ante Bentleium erat etiam apud Terent. Heautont. Prolog. 31: « servo currenti in via decesse [pro *decessisse*] populum ». Ille vero rescripsit *dixisse*. Plautus in Amphitr. III, 4, 1 et 4 habet: « omnes de via decedite... ni decedat mihi »; et 7: « mi magis par est via decedere ». Ma. — Locum (omisso verbo *is*) citat Fronto exempl. eloc. voc. *decedo* e Cicerone de Rep. sed sine libri nota. A. M.

12. *Ut, si minima vis*. Conjiciat fortasse aliquis « si vel minima vis adhibeatur »: ut est de Off. I, 41;

scantur, et perferre nequeant : ex quo leges quoque incipiunt negligere, ut plane sine ullo domino sint ».

P. 162 XLIV. Tum Lælius, | Prorsus, inquit, expressa sunt a te, quæ dicta sunt ab illo. — Scip. Atque ut jam ad sermonis mei morem revertar : ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putarent, ait ille, ut e stirpe quadam, exsistere et quasi nasci tyrannum. Nam ut, ex nimia potentia principum, oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit[1]. Sic omnia nimia, quum
vel in tempesta || te, vel in agris, vel in corporibus læ- P. 257
tiora fuerunt, in contraria fere convertuntur, maxi-
P. 112 meque[2] in rebuspublicis evenit; nimiaque illa libertas et populis et privatis in nimiam servitutem[3] cedit.

pre. « musicorum aures vel minima sentiunt » : præsertim quum vox *vel* facillime obliterari potuerit. Vid. modo Gœrenz. ad Cic. de Fin. V, 24, 71, p. 622. Sed eodem, quo nostro loco, loquutus est modo Cic. de N. D. I, 10, 24, ut *vel* subandiendum sit : « quodque in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit « : ubi vid. Wyttenbachii explicationem ed. Cr. et nostr. maj. p. 725, ed. min. p. 20, ubi perperam verba *si significetur* vel spuria, vel corrupta censebat esse Davisius. Mr.

XLIV. 1. *Servitute afficit.* « Servitute afficere aliquem » alibi quidem Cicero non dixit, neque, quod sciam, scriptores alii. Neque vero de ejus dictionis probitate dubitandum est. Qui enim dicit « valitudine, desperatione affici », is etiam, præsertim in versione, dicere potuit *servitute afficere.* Quod vero est de Or. III, 18, 68 : « Q. Metelium... jam affectum senectute », huc non pertinet : ibi enim *affectum* est i. quod *debilitatum*. Mr.

2. *Maximeque.* Videtur excidisse *id*. A. M. [Quod nos addidimus. Mr.]

3. *Servitutem cedit.* Cod. evidenter *cadit;* nisi est mendum pro *cedit.* Tacitus, Annal. I, 1 : « Pompeii potentia in Cæsarem cessit ». A. M. [Tacit. Hist. I, 70 : « Noricos in cetera victoriæ præmia cessuros ». Mr.]— Singularis certe est loquendi ratio « cadit mihi libertas in servitutem » : quare suspecta fuit A. Maio et Niebuhrio : Schützius vero A. Maii conjecturam *cedit* in contexta recepit. Neque vero nos idem faciendum censuimus. Quamvis enim legatur etiam apud Livium, I, 52, 2 : « quo ab Tullo res omnis Albana in Romanum cesserit imperium » : bene tamen monuerunt Lehn. et Cens. Lips. 1824, 7, nihil esse mutandum, Steinack. autem, vocabulum *cedit* abhorrere ab hac sententia ait. *Cedere* enim *in aliquem* esse ita in aliquem cadere, ut is ejus rei particeps fiat atque ea potiatur : de-

Itaque ex hac maxima libertate tyrannus[4] gignitur, et illa injustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito, vel potius immani, deligitur aliqui[5] plerumque dux contra illos principes, af | flictos P. 258 jam et depulsos loco, audax, impurus, consectans proterve bene sæpe de republica meritos, populo[6] gratificans et aliena, et sua : cui quia privato sunt oppositi timores[7], dantur imperia, et ea continuantur[8];

fendi etiam posse lectionem *cadit* consimilium auctoritate locorum : v. c. ad Att. VIII, 3 : « cadendum est in unius potestatem ». Dativum habet idem verbum in eadem epistola paullo inferius : « quoquo modo ea res huic quidem cecidit ». Sed fateamur, quod verum est : insolentiorem esse nostri loci structuram, sed eam tamen, quam in versione facilius feras. Mr.

4. *Maxima libertate tyrannus*. Cod. habet *tyrannus*, neque editorum aliquis quidquam monuit : moti, opinor, capitis nostri principio, ubi est : « ex hac nimia licentia... ut ex stirpe quadam, exsistere et quasi nasci tyrannum ». Quod ibi probe optimeque dictum est, nostro loco minime convenit. Primum enim ap. Plat. legitur h. l. οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται... ἐκ τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη. Opponuntur igitur τυραννὶς et δουλεία, neque vero τύραννος et δουλεία. Tum vero nemo facile credat, quod Plato concinne dixerit, a Cicerone inconcinne esse redditum. Neque vero mihi aliquis opponat, mox in loco Platonico sequi : ὅταν περ φύηται τύραννος. Hæc enim non reddidit Cicero, certe non accurate; sed continentur quodammodo in sequentibus. In eodem vocabulo controversa est scriptio ad Att. VII, 5 : « Ex victoria quum multa mala, tum certe tyrannis exsistet ». Ita est ex edd. quæ nobis ad manum sunt, in edd. Cratand. Car. Steph. Boulierii, Lamb. Sylburg. Godofr. Gryph. Græv. Verburg. Sed in edd. Victor. (Rob. Steph.) Ern. Bip. Schütz. scribitur *tyrannus*. Quæ lectio, etiamsi vera est, ad initium capitis nostri, neque vero ad hunc, quem correxi, locum facit. Mr.

5. *Aliqui plerumque*. Obliterarunt priscam formam Villem. Heinr. Steinack. scribentes *aliquis*, illam tamen Steinack. in Add. restitui jussit laudans infra, III, 16, *aliqui scrupus*, de Off. III, 7, 33, ubi vid. Beier. p. 236; Add. Gœrenz. ad Acadd. II, 7, 19, p. 41, sq. II, 26, 86; Tusc. V, 21, 62, « aliqui terror », pag. 254 ed. Wolf. Mr.

6. *Populo*, etc. Locum a lib. I de Rep. citat Fronto exemp. eloc. voc. *gratificor*. A. M.

7. *Sunt oppositi timores*. Cic. pro Quint. 14, 47 : « minæ jactentur, pericula intendantur, formidines opponantur ». *Opponantur* jungitur etiam cum *officere* : vid. Ruhnken. ad Rutil. Lupum, I, 19, p. 165 ej. Opusc. II, p. 720. Cr.

8. *Continuantur*. Augustin. C. D. I, 31, de Romanis optimatibus loquens, et hunc fortasse respiciens, ait, « donec continuatis honoribus ad po-

præsidiis etiam, ut Athenis Pisistratus[9], sæpiuntur; postremo, a quibus producti sunt, exsistunt eorum P. 113
ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut sæpe
P. 133 fit, recreatur civitas; sin audaces, fit il | la factio[10], genus aliud tyrannorum; eademque oritur etiam ex illo sæpe optimatium præclaro statu, quum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tamquam pilam rapiunt inter se reipublicæ statum, tyranni ab regibus; ab iis autem[11] principes, aut populi; a quibus aut factiones, aut tyranni: nec diutius umquam tenetur idem reipublicæ modus[12].

XLV. Quod ita quum sit[1], tribus primis generibus

testatem regiam pervenirent ». A. M. — [Cogitabat autem de Cæsare Cicero, cui paullo ante prorogatum fuerat imperium. A. M. in Add.]

9. *Ut Athenis Pisistratus.* Sic de Pisistrato narrat Plutarchus in Solone, cap. 30. Ita Syracusis habuit custodes Dionysius nondum tyrannus, ut ait Aristoteles, Reip. III, 15; denique Corinthi Periander, quem memorat Heraclides Ponticus in Politiis. A. M. — [Cf. Herodot. I, 59. Ca.]

10. *Fit illa factio.* Quæ in bonis amicitia est, eam esse inter malos factionem, apophthegma Sallustii est in Jug. 31. Sed enim id esse effatum non solum Sallustii, verum etiam Ciceronis scribit Jo. Saresberiensis, Polycr. III, 12. A. M.

11. *Ab iis autem principes, aut populi.* Quum in cod. a pr. manu sit *aut*, a sec. *autem*, suspiceris Ciceronem scripsisse « ab iis autem aut principes, aut populi ». Voces *autem* et *aut* sese excipientes, et simillimis sæpe compendiis scriptæ, sese invicem extrusisse videri possunt. Sæpissime vero *aut* post *autem* neglectum deprehendi monuit Gœrenz. ad Cic. de Fin. III, 21, 69, ubi idem factum est in duobus codd. in verbis: « commoda autem aut incommoda, etc. » Ma.

12. *Idem reipublicæ modus.* Huic similem disputationem de trium reip. generum commutationibus habet Polybius, VI, 3, 7. Loquitur autem hic apud Tullium Scipio Polybii auditor. Plato vero, Reip. VIII, p. 545 sqq. quatuor vitiosa genera politiæ scribit, τιμοκρατίαν, ὀλιγαρχίαν, δημοκρατίαν, τυραννίδα, « ambitiosorum, paucorum, plebis effrenatæ, tyranni ». A. M. — [Τιμοκρατίαν malim interpretari *dominatum locupletium* potius quam *ambitiosorum*: quamquam hoc postremum habet vulgata Platonis interpretatio. A. M. in Emm.] [Vid. Ast. ad Platon. Remp. VIII, 1, in Commentariis, p. 579. Ca.]

XLV. 1. *Quod ita quum sit, tribus.* Ita cod. sine præpositione *ex* vel *e*. A. M. — Mos. vero præpositionem *ex* addi vult, et sic sententiam suam confirmat: Ita cum Heinr. scripsi ex mente Cr. Neque enim satisfacere potest, quod ait Lehnerus *tribus primis* esse i. q. in tribus primis. Ita enim non facile aliquis intelligat, si

P. 114 longe præstat, mea sententia, regium[2]; | regio autem P. 134 ipsi præstabit id, quod erit æquatum et temperatum ex tribus optimis rerumpublicarum modis. Placet enim esse quiddam in republica præstans et regale; esse aliud auctoritate[3] principum partum ac tributum; esse quasdam res servatas[4] judicio voluntati-

dicitur « tribus primis generibus præstat regium », fiet potius, quod accidit interpreti gallico Villem. qui vertit : *préférable aux trois autres formes*. Mr.

2. *Mea sententia, regium*. Homeri notissimum illud Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω. Sic diserte censet Plato (ut hujus unicum locum laudem) in Politico, p. 302, non sine tamen optimis legibus μοναρχία ζευχθεῖσα μὲν ἐν γράμμασιν ἀγαθοῖς, οὓς νόμους λέγομεν, ἀρίστη πασῶν. Apud Isocratem quoque in Nicocle monarchia ceteris politiæ generibus studiose præfertur; itemque apud Plutarchum in brevi scripto de unius in rep. dominatione. De monarchiæ præstantia totus est Stobæi sermo XLV. Sed cumulare de tam celebri re scriptorum testimonia, abutentis otio est. A. M.

3. Forte *auctoritati*, J. V. *Leclerc*. Ad hanc voc. sic Mos. *Auctoritati principum partum* [cod. *partium*]. Ita dudum conjeceram, antequam aliorum de h. l. sententiam vidi. In eamdem abeunt Seb. Lebn. Zach. et Birgerus Thorlacius in Progr. Solann. Acadd. ad celebrandum Regis Fr. VI natalem, Havn. 1824, f. m. qui *principum* voce *optimatum* explicat. Heinr. dedit, ut A. M. ex cod. *auctoritate*, sed post *tributum* asteriscum, utpote corruptionis vel lacunæ signum, apposuit. Steinackerus correxit suffraganta G. Hermanno : « auctoritate principum partitum ac tributum », i. e. ait, divisum ac distributum, videlicet in aliis rebus principes debent habere imperii quamdam partem suam. Idque placet etiam Cr. in schedis, qui laudat Cic. Brut. 40, Orat. 4, Ern. Cl. Cic. v. *tribuere*; in primis autem de Orat. III, 30, ubi est « Eadem sunt membra in utrisque distributionibus, sed paullo secus a me partita ac distributa ». Accedit Steinackeri sententiæ censor Lips. 1824, in-8, p. 57; sed desiderat præterea *auctoritati*. Mihi quidem non admodum placet A. Maii *partum* pro traditum, permissum, concessum : neque vero magis placet *partitum*, sive scribas *auctoritate*, sive *auctoritati*. Illud si tenes, interrogo, quid tandem *divisum* ac distributum in republica dici possit auctoritate principum? hoc si præfers, quæro, an dici possit dividi aliquid aut distribui auctoritati principum? Quare non possum quin apponam meam qualemcumque conjecturam posteriorem, cui nec plus, nec minus tribuo, quam valet : « esse aliud auctoritati principum partium attributum ». Similiter junxit Noster or. pro Fontei. 6, 12 : « aut cupido auctoritas attributa videatur » : ad cujus normam loci noster ita refingi posset : « esse aliquid auctoritatis principum partibus attributum ». Mr.

4. *Esse quasdam res servatas judicio.... multitudinis*. Legandum fortasse « esse quasdam res reservatas, etc. »

que multitudinis. Hæc constitutio primum habet
æqualitatem[5] quamdam magnam, qua carere diutius
vix possunt libe || ri; deinde firmitudinem[6]; quod et P.163
illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut
P.115 exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex
populo turba et confusio; quodque ipsa genera ge-
neribus sæpe commutantur novis : hoc in hac juncta
moderateque permixta conformatione[7] reipublicæ non
ferme sine magnis principum vitiis evenit. Non est
P.164 enim causa conversionis[8], ubi in suo | quisque est
gradu firmiter collocatus, et non subest, quo præci-
pitet ac decidat.

XLVI. Sed vereor, Læli, vosque homines amicis-
simi ac prudentissimi, ne, si diutius in hoc genere
verser, quasi præcipientis[1] cujusdam et docentis, et
non vobiscum simul considerantis esse videatur ora-
tio mea. Quamobrem ingrediar in ea, quæ nota sunt
omnibus, quæsita autem a nobis jamdiu[2]. Sic enim Q.XIII
decerno sic || sentio, sic affirmo, nullam omnium re- P.177

Cic. pro Muren. 21 : « ejusmodi candidatorum amici... suam operam et gratiam judicio et accusationi reservant ». Conf. Schütz. Lex. Cic. in voc. Cr. — Conf. etiam Cic. Orat. 48, 160, ubi est : « usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi ». Ma.

5. *Habet æqualitatem.* Omne jus atque omnem legum latorum conatum in eo versari, ut æqualitas commoditatum inter homines constet, utque infirmi mortales a potentiorum ditiorumque injuriis tuti sint, pulchre docet Athenæus, XII, 12. A. M.

6. *Deinde firmitudinem.* Locum e I de Rep. citat Nonius voc. *firmitudo.* Sed enim Tacito, Ann. IV, 33, mixta reip. forma laudari facilius, quam evenire, vel si evenerit, haud diuturna esse posse videtur. A. M. [Ad v. *firmitudo* v. Schütz. in Lex. Cic. ibiq. Att. X, 10, XI, 14. Cr.]

7. *Conformatione.* Cod. *commutatione*, quod prorsus mendum videbatur. A M.

8. *Conversionis.* Quod vulgo dicunt *revolutionem reip.* Noster item *conversionem* dicit de Divin. II, 2, 6 : « naturales esse quasdam conversiones rerumpublicarum ». Ma.

XLVI. 1. *Quasi præcipientis.* Ita prorsus loquitur Cicero etiam in illa politica ad fratrem epistola, I, 1, 6. A. M. in Add.

2. *Quæsita autem a nobis jamdiu.* Recole cap. 21, ubi Lælius ait, Scipioni visum esse optimum statum

rumpublicarum, aut constitutione, aut descriptione, aut disciplina[3] conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam jam inde a majoribus reli-
P. 116 querunt[4]. Quam, si placet, quoniam ea, quæ tenebatis ipsi, etiam ex me audire voluistis, simul et qualis sit[5], et optimam esse, ostendam; expositaque
P. 178 ad exemplum nostra republica[6], accommo | dabo ad eam, si potuero, omnem illam orationem, quæ est mihi habenda de optimo civitatis statu[7]. Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Lælius præposuit[8], ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. Tum Lælius, Tuum vero inquit, Scipio, ac tuum quidem[1] munus. Quis enim te potius aut

civitatis eum quem romani veteres suis posteris reliquissent. A. M.

3. *Descriptione, aut disciplina. Descriptio* spectat ad distributionem partium cuique in republica tuendarum: *disciplina* ad mores. Ca. — Pravam codicis scriptionem *discriptione* post A. Maium male servavit Sch. Quod enim Faernus in Terentium (Phorm. V, 8, 30) induxit verbum *discripsi*, ejus significatio hic locum non habet. Ma.

4. *A majoribus reliquerunt.* Ejusmodi laudem romanæ reip. institutis largiuntur duo quoque præstantissimi inter Græcos historici, Polybius VI, 4; et Dionysius passim, præsertim vero II, 7. Hunc autem politicum locum suum commemorat Cicero ipse de Leg. II, 10. A. M.

5. *Quam... qualis sit.* De hac constructione et similibus vid. Ruddimanni Inst. Gr. Lat. II, p. 18 sq. Stallb. Ma.

6. Cod. *nostræ reip.* Sed ablativum casum scribendum esse censebat vir exquisite doctus; cujus egregio judicio suffragari video, quæ dicuntur a Scipione in secundo libro ante finem quaternionis XXIII. Itaque hanc scripturam, invito licet codice Vaticano et ipso Nonio, recipere haud dubitavi. A. M.

7. *De optimo civitatis statu.* Citat locum Nonius voc. *accommodatum;* sed cum varietate, nempe *expositamque* pro *expositaque; eam* pro *ad eam; potero* pro *potuero.* Codices Nonii Vaticani ab editionibus non discrepant. Sed tamen τὸ *ad eam* scribitur manu viri docti in meo Nonii exemplari Plantiniano, quam emendationem nunc Vaticanus de Rep. codex confirmat. A. M. [Præter Non. citat hunc locum etiam Fronto exempl. eloc. voc. *accommodo*: A. M. in Emm.]

8. *Lælius præposuit.* Recole cap. 21. A. M.

XLVII. 1. *Tuum quidem munus. Unius* addidi ex Heinrichii emendatione, quod facile potuit excidere ante

de majorum dixerit institutis? quum sis clarissimis
P. 117 ipse majoribus[2]; aut de optimo statu civitatis? quem
si habemus, etsi ne nunc quidem[3], tum vero quis te P. 155
possit esse florentior? aut de consiliis[4] in posterum
providendis[5]? quum tu, duobus hujus urbis terroribus depulsis[6], in omne tempus[7] prospexeris[8].

Fragmenta incertæ sedis.

P. 118 XLVIII. Sed quoniam plurima[1] beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam is, qui

vocem dissimilem quidem sensu, sed literarum ductibus simillimam. A. M.

2. *Majoribus*. Seneca, Controv. II, 9: « Æmiliorum et Scipionum familias adoptio miscuit ». Utramque familiam copiose laudat Propert. IV, 12. A. M.

3. *Nunc quidem*. Subintellige *habemus*. Negat autem hac veluti parenthesi Lælius suo tempore statum esse optimum civitatis romanæ, præsertim ob turbas Gracchanas. A. M.

4. *De consiliis... providendis?* *Consilia providere* alibi non videtur dixisse Cicero, sed *consiliis providere* dixit ad Fam. VI, 10, extr. « Quæ sunt in fortuna.... consiliis nostris providebuntur ». Sæpius etiam « consilio providere »: semel etiam, Catil. II, 12, 26, « mihi... consultum ac provisum est ». Ma.

5. *Providendis*. Subintellige *dixerit*. A. M.

6. *Depulsis*. Carthagine et Numantia. Jam eadem prope verba dicit de Scipione Cicero pro Mur. 28; in Cat. IV, 10; de Am. III (ubi loquitur idem, qui hic, Lælius); tum etiam Velleius, II, 4; Augustinus, C. D. I, 30, III, 21. A. M.—Supra etiam, initio lib. I, est ap. Nostrum *terrore Carthaginis*. Ma.

7. *Omne tempus*. Edidit Mos. « in omne tempus ei prospexeris » auctore Steinakero, laudatque similem locum in Catil. IV, 2, 3, « quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriæ ». Steinackerus ex corrupto *esse* expiscatus est *ei*, quod recipere non dubitavit Moser.

8. *Prospexeris*. Liber explicit, relicto in pagina puro latereulo, in quo tamen exstant evanida (præter literam M. prænomen Tullii, quæ litera est in codice paullo evidentior) vestigia tituli, quem veteres calci librorum subdere solebant. Is autem titulus similis esse debuit titulo secundi libri qui perspicuus exstat in ejusdem libri calce. Hic fuit igitur subscriptus titulus M. TULLI CICERONIS DE REPUBLICA EXPLICIT LIBER I. Constat hic liber quaternionibus XIII, et præterea paginis tribus. Summa ergo paginarum CCXI. Desunt autem, ut suis locis notavimus, paginæ LXXII; quarum tamen duas reparant hujus libri fragmenta incertæ sedis apud Nonium et Lactantium exstantia. Ergo hujus primi libri tertiam omnino partem desideramus. A. M. —Villem. nulla addita ratione, ad finem primi libri aliquid deesse videri sit. Ma.

XLVIII. 1. *Sed quoniam plurima*. Scribit Mos. *plura*, quia et alius comparativus et *quam* sequitur.

creaverit[2]; major ei profecto, quam parenti, debetur gratia[3]. *Nonius*[4], V, 17.

Nec tantum Carthago habuisset opum sexcentos fere annos sine consiliis et disciplina[5]. *Id.* XII, 30.

Cognoscere[6] me hercle, inquit, consuetudinem istam et studium sermonis[7]. *Id.* IV, 109.

Profecto omnis istorum disputatio[8], quamquam P. 119 uberrimos fontes virtutis et scientiæ contineat; tamen collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum videatur attulisse negotiis hominum

2. *Qui creaverit.* Ita Heinr. pro « si qui curaverit », ut est apud Nonium Marcellum. Ma.

3. *Debetur gratia.* Quam sæpe de caritate patriæ loquatur Cicero, ipse patriæ amantissimus, non est quod doceam. Quod ad sensum proxime accedunt loca, qualia sunt de Off. I, 17, 57; de Or. I, 44, 196; Catil. I, 7, 17; ad Att. IX, 9, p. 818 ed. Ern. min. de Off. III, 23, 90; ad Fam. X, 5; Philippic. V, 2, 6. Ma.

4. *Nonius.* Videtur fragmentum pertinere ad operis prooemium, in quo multa dicuntur de patriæ caritate. Variat autem locus in Nonii editionibus, nempe *plura* pro *plurima*; *si qui creavit* pro « si quis, ut aiunt, curaverit ». Nos codicum lectionem constantem secuti sumus. A. M.

5. *Disciplina.* Hic quoque locus fortasse pertinet ad proœmium, et quidem ad primam codicis lacunam, ubi commendaverat auctor rationem ac disciplinam civilem. A. M.

6. *Cognoscere me hercle.* Patricius ad h. l. Alias legitur *cognosce.* Quid? si *cognoscite*, ut sint hæc Scipionis ad eos, qui audiebant. Ma.

7. *Sermonis.* Ita *sermonis* habent Nonii codices Vaticani sine varietate; at editiones dant *sermonemque.* A. M.

8. *Pr. omnis ist. disputatio*, etc. In Bünemanniana Lactantii editione hæ præcipuæ proferuntur loci hujus varietates: *ipsorum* pro *istorum*; *ne tantum* pro *ne non tantum*; *ne nisi* pro *ne non*; *quantam* pro *quantum*; *otiis* pro *otii*. Item omittuntur voces *utilitatis* et *quamdam* in quibusdam exemplaribus. Confer etiam Patricii notas ad Tullii Hortensium. A. M. [Omisit hoc fragmentum hoc loco Heinr. sed reposuit idem ad calcem libri tertii post fragmentum ex Augustino contra Julianum Pelag. lib. IV, § 60. Ma.] — Nos ex Lactantii editione Bünemanniana reliquas, quas omisit A. Maius, lectiones variantes exhibebimus. In edd. Junt. Ald. Crat. Gryph. et Thomas. est *justorum* pro *istorum*; pro *perfectisque* Isæus (Venet. 1521) habet *perfidisque.* Complures libri habent « negotiis hominum quamdam oblectationem otii ». Priora ista sunt nihili; posteriorem scriptionem, quamquam eam non probaverim, adnotandam tamen censui, quum ex iis, quæ adfert A. Maius, conjicias legi in libris MSS quibusdam: « negotiis hominum quantam oblectationem otii » Ma.

utilitatis, quantum oblectationem quamdam otii. *Lactantius*, III, 16[9].

9. *Lactantius*, III, 16. Tullii hunc locum videtur mihi Lactantius sumpsisse vel abs procemio primi libri de Republica, et quidem ex parte deperdita ante nostrum primum fragmentum; vel certe ex procemio libri de Rep. tertii. Conjecturis bis utor: 1° quod Lactantius recitat hunc locum statim post alium procemii lib. I, de Rep. (quæ verba retuli in notis ad cap. 2, p. 8); 2° quod fit manifesta contentio philosophorum cum viris politicis, ut in prædictis utrisque procemiis. Credo igitur erravisse Patricium, qui verba hæc Lactantii conjecturaliter posuit in Tulliani Hortensii fragmentis, quum antea incerti operis fuisse fateatur. Ego tamen id frustum sic huic operi politico vindico, ut a nullo Tulliani Hortensii fragmentorum sarcinatore accusari repetundarum aliquando velim. A. M.

M. T. CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER SECUNDUS

MONITUM.

P. 120 Initio secundi libri relictum fuit in codice spatium ad scribenda illuminatoris manu auro vel minio verba; vacui sunt nimirum versus tres, quorum fere quisque nec minus novem capere solet, nec plus undecim literis. Ego itaque ita supplevi, quum inferius, cap. 13, occurrat phrasis « studiis ut vidit incensos ». Particulam autem *igitur* tertia membri sede video capp. 2 et 11. Sed enim liceret quoque scribere : « Quum ergo omnes essent incensi cupi- »; vel « Quem quum omnes intuerentur incensi cupi- » (conf. Acad. IV, 19); vel paullo aliter, ut Ciceronis multæ ad novum librum transitiones monebunt; v. gr. de Finibus, II : « Hic quum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos ». Et IV : « Quæ quum dixisset, finem ille ; ego autem ». Et Nat. Deor. II : « Quæ quum Cotta dixisset, tum Velleius ». Et III : « Quæ quum Balbus dixisset, tum arridens Cotta ». Et de Or. III, 5 : « Quum placuisset idem ceteris, in silvam venitur, et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur. Tum Crassus ». Neque abhorret ab hoc more Virgilianum illud : « Conticuere omnes, intentique ora tenebant; Tum pater Æneas ». Jam ejusmodi spatia, quibus initia librorum vel capita fuissent scribenda, sæpe occurrunt in codicibus priscis. Sic in Ambrosianis palimpsestis desunt initia orationum de ære alieno Milonis, pro Archia, et Symmachi laudum in Gratianum : sic in membranis Palatinis initium pro Roscio; sic item in Veronensi Caii codice. Lege etiam L. Aretinum, ep. II, 10. Quin adeo defectum eumdem in codicibus quoque XV et XVI seculi sæpenumero videre est. Tantus fuit olim literis ornatioribus auspicandi libros amor ! quod ubi factum est, tum alia labes eisdem sæpe principiis accidit, furunculorum nimirum aut ineptorum hominum stulta aviditas, qui, præcisis iis literis vel icunculis, scripturam simul posticam comminuerunt; quam rem quum multi codices docent, tum in primis nobilissimi duo, Vaticanus nempe Virgilius et Homerus Ambrosianus. Sed tamen fieri potest, ut hujus libri initium minio quidem vel succo quovis colorato scriptum olim fuerit (quod membranæ sulci quidam mihi persuadent); id autem omne tincturæ genus evanuerit, quum codex ob rescribendum elutus est. Quippe unum fere atramentum contra vim ablutionis utcumque manet incolume. Cujus rei certa exempla deinceps alibi prolaturus sum.

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO II.

......[1] ditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio: P. 275 Catonis hoc senis[2] est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque[3] judicio, vel etiam meo studio, me totum ab adolescentia dedidi[4]; cujus me numquam satiare po-

I. 1. *Ut omnes igitur vidit incensos cupi-*. Hoc A. Maii supplementum recepit Villem. quasi essent verba Ciceronis; receperunt item Sch. et Lehn. Abjecit ea Steinack. Heinr. autem eorum loco scripsit iisdem literis, quibus contextum Ciceronis, « Hic quum omnes flagrarent cupiditate audiendi ». Respexit fortasse de Orat. I, 30, 134: « vos... flagrare intelligo cupiditate », ubi ex totius loci sententia subaudiendum est *audiendi*. In malam partem dicitur *cupiditate flagrare* in Verr. Act. II, lib. IV, 34, 75. Censor Lipsiensis (1824, 12, p. 90, sq.) hoc supplementum, quod ipse paullo longius esse fatetur, excogitavit: « Quum igitur omnium oculos in se videret conjectos avi-) ditate audiendi »: coll. de Orat. II, 4, 16, ubi est: « Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua oratione audiendi »: et II, 7, 28: « Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt ». Poterat addere or. pro Cluent. 19, 54, et Epp. ad Brut. 9. Ad v. « ingressus est sic loqui » vid. quæ annotavimus ad I, 46, post pr. Add. de Div. II, 1, 3: « de divinatione ingressi sumus his libris scribere ». Miro consilio Sch. post *Scipio* interrogandi signum posuit. Ma.

2. *Hoc senis*. Cato cum epitheto *senex* etiam pro Archia, 7; pro Sylla, 7; de Off. I, 29. A. M.

3. *Patris utrinsque*. Paulli qui genuit, et Scipionis Africano superiore geniti, qui adoptavit. Namque ipsi Scipioni superiori infensus fuit Cato, ut ait Liv. XXXVIII, 54; quem locum citat Quintilianus, Inst. VIII, 6, confirmantque Plinius in præf. et Nepos. A. M.

4. *Adolescentia dedidi*. Hinc Cicero de Invent. I, 4 Scipionem dicit Cato-

quæ persæpe commutata esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo[11], tum Clisthenes[12], tum multi alii; postremo exsanguem jam et jacentem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius[13]: nostra autem respublica non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquot constituta
P. 278 sæculis et ætatibus. Nam | neque ullum ingenium tan-
P. 124 tum exstitisse dicebat, ut, quem res nulla fugeret, quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia collata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. Quamobrem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi originem[14]; libenter enim etiam verbo utor Catonis. Facilius autem, quod est propositum, || consequar, si nostram rempublicam vobis et P. 287
nascentem, et crescentem, et adultam, et jam firmam atque robustam ostendero[15], quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.

constituissent. Ita jubente A. Maio in Add. et ratione ipsa, præeuntibusque Heinr. Steinack. et Lehn. rescripsimus. Constans autem hic est Ciceronis usus, ut scribitur Epp. ad Fam. I, 9, prope fin. « Ego, quid ad te quisque tuorum... scribat, nescio »; qui locus ad Nostri normam scribendus esset: « qui quid ad te quisque de suis rebus scribant, nescio », neque vero « quorum quid ad te quisque de suis rebus scribant, nescio ». Mn.

11. *Tum Solo.* Solonis nomen hoc uno loco in Ciceronis, qui nunc exstant, libris nominandi casu legitur. Hanc vero ejus formam Ciceronianam esse, neque vero *Solon*, recte suspicatus est K. L. Schneider. Gr. Lat. (Formenl. I, p. 276) laudans J. F. Gronov. ad Senec. Agamemn. v. 514, p. 581 ed. Schrœder. et Jacob. Gron. ad Tacit. Ann. III, 26, p. 292 Oberl. Mn.

12. *Clisthenes.* De Clisthene loquuntur Plutarch. in Aristide et Pericle, Herodot. lib. V. Conf. Cœl. Rhodigin. Lectt. Antt. XXI, 44, p. 1211 ed. Francof. 1676, f. m. Mn.

13. *Phalereus sustentasset Demetrius.* De reip. Atheniensis magistratibus et varietatibus, virisque prædictis Pollux libro octavo; Suidas, voc. ἡγεμονία; Polybius, VI, 44; Gellius, XI, 18; Plinius, VII, 56; Pausanias, I, 3; Laertius in Demetrio; præsertimque Corsinus, fast. Att. dissert. I; et Meursius in antiquitatibus Atticis. A. M.

14. *Populi originem.* Significat Catonis Origines. A. M.

15. *Robustam ostendero.* Ciceronis exemplo, qui hoc in opere romanam historiam a primordiis contexuit, im-

II. Hoc quum omnes approbavissent : Quod habemus igitur institutæ reipublicæ tam clarum, ac tam omnibus notum exordium[1], quam hujus urbis condendæ principium profectum a Romulo? qui patre
P. 288 Marte natus (con | cedamus enim famæ[2] hominum, præsertim non inveteratæ solum, sed etiam sapienter P. 125
a majoribus proditæ[3], bene meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur, non solum esse ingenio divino[4]), is igitur, ut natus sit[5] cum Remo

pulsum se dicit Atticus (Brut. 5) ad annales suos conscribendos : « nam ut illos de republica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; cisque nosmet ipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus ». Desiderat autem Atticus in ipso hujus operis de Rep. natali anno ; siquidem Tullius docet (Orat. XXXIV) Atticum annorum septingentorum memoriam uno libro colligavisse. A. M.

II. 1. *Tam clarum, ac tam omnibus notum exordium.* Ad rem conf. Livium in præfatione, et nostras Antt. Romm. p. 11. Ca.

2. *Famæ hominum.* Quod dicit *famam hominum* circa finem capitis dicit *fabulas.* Eodem sensu dixit *hominum fama* de Off. III, 5, 25. Commode laudat Villem. Livium in Præf. 7 : « si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur ». Ma.

3. *A majoribus proditæ. Prodere* proprium est Nostro de rebus, quæ fama vel usu, vel scriptis ad posteros traduntur : cujus usus quum multa sint exempla, unum apponere sufficit ex Or. pro Mil. 30, 83 : « Majorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui cærimonias, qui auspicia... nobis, suis posteris prodiderunt ». Ma.

4. *Esse ingenio divino.* Servius ad Æn. VI, 322 : « multi ad gloriam generis simulant se numinum filios ; ut Romulus ex Marte, Alexander ex Jove Hammone ». Confer et Livii proœmium. Hanc autem famam Romuli Remique Marte seu genio natorum docte ventilat Dionysius, I, 77. Varro item apud Augustinum, C. D. III, 4, disserit, utile esse, ut se homines diis genitos mentiantur. Id tamen jure meritoque piæ respuunt aures. A. M.

5. *Is igitur, ut natus sit cum Remo fratre, dicitur. Ut* pro *ubi*, *postquam* positum satis frequens est; v. c. Brut. 5, 19 : « Nam ut illos de republica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus ». Quod vero præcipiunt Grammatici (Ruddimann. Inst. Gr. Lat. II, p. 314), tale *ut* indicativum petere, id ita verum est, nisi sit oratio obliqua, ut hoc loco : « is, ut natus sit... dicitur... jussus esse »: plane ut est Epp. ad Fam. V, 2 ; « Illud dico, me, ut primum in concione provinciam deposuerim, statim... cogitare cœpisse ». Et mox : « perhi-

fratre[6], dicitur ab Amulio rege Albano, ob labefactandi regni timorem, ad Tiberim exponi jussus esse: quo in loco quum esset silvestris belluæ sustentatus
P. 289 uberibus[7], pastoresque eum || sustulissent, et in agresti P. 126
cultu laboreque aluissent; perhibetur, ut adoleverit, et corporis viribus et animi ferocitate[8] tantum ceteris præstitisse[9], ut omnes, qui tum eos agros, ubi hodie est hæc urbs, incolebant, æquo animo illi libenterque parerent[10]. Quorum copiis quum se ducem præbuisset, ut jam[11] a fabulis ad facta veniamus, op-

betur, ut adoleverit... præstitisse». Ma.

6. *Cum Remo fratre.* Altum deinde apud Ciceronem de Remo silentium est, sive ne cogatur divum Romulum criminari de fraterna cæde, sive ob ejus rei controversiam. Nam de obitu Remi multiplex sententia legitur, super qua disserit Augustinus, C. D. III, 6. Alii quippe a Romulo vel ejus jussu cæsum aiunt; alii a Celere, sed inscio Romulo; alii ob muros despectos; alii in acie. Liv. I, 7; Dionys. I, 87; Ovid. Fast. IV, 843, V, 471; Propert. III, 9, 60; Tibull. II, 5, 24; Aur. Vict. Vir. ill. I; Strabo, lib. V, p. 352; Lactant. Inst. I, 15; Lydus de Magg. Romm. I, 5; Plut. in Romulo; Digest. I, 8, 11; Serv. ad Æn. VI, 780, at XI, 603; Aug. C. D. XV, 5, et de consens. Ev. I, 19. Egnatius autem historicus apud Aur. Victorem orig. Rom. narrat Remum non modo non esse occisum, sed etiam ulterius a Romulo vixisse. Servio Virgilius, æque ac mihi Cicero, videtur eadem reticentia studiose usus. Namque ad Æn. I, 276: «Romulus mavortia condet mœnia», adnotat Servius: «bene Romulum solum ait, dissimulans de parricidio». [Cicero tamen de Off. III, 10, Romulum parricidii accusat. A. M. in Add.]

7. *Sustentatus uberibus.* Locutionem imitari videtur Propertius, III, 9, 51: «Eductosque pares silvestri ex ubere reges». A. M.

8. *Animi ferocitate.* «Animi ferocitate præstare» alibi Noster, ut existimo, non dixit, quum et *ferocitatem* soleat in vitiis ponere, et *præstare* nonnisi fere de virtutibus dicat. Sed egregie h. l. junguntur hæc verba, quum ipsa ferocitas regalis cujusdam animi quasi signum et iudicium esset. Ma.

9. *Ceteris præstitisse.* Hoc politici homines primum aiunt et antiquissimum dominandi jus, præcellentem scilicet corporis et animi vim. Dionys. I, 5. Victor autem Orig. Rom. 21: «Romulum a virium magnitudine appellatum; nam græca lingua ῥώμην virtutem dici, certum est». A. M.

10. *Libenterque parerent.* Ovid. Fast. III, 61: «Omnibus agricolis armentorumque magistris Iliadæ fratres jura petita dabant». A. M.

11. *Ut jam a fabulis.* In cod. est *ut et jam*, ut dedit A. Maius et post eum Sch. quamquam nusquam dixit Cic. *et jam* pro *etiam jam*, et neque sic intellectum illud *et* locum habet.

pressisse Longam Albam, validam urbem [12] et potentem [13] || temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur. P. 290

III. Qua gloria parta, urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum [1] cogitavisse rempublicam. Urbi autem locum [2], quod est ei, qui diuturnam rempublicam serere [3] conatur, diligentissime providendum, incredibili opportunitate [4] delegit. Neque enim

Lebuerus conjunctim scripsit *etiam*, quod otiosum est. Sine dubio δεύτεραι A. Maii φροντίδες erant ασφώτεραι, dicentis: immo *et* delere præstaret. Et deleverunt ante nos Heinr. et Steinack. Plane geminus est Nostro locus de N. D. I, 14, 36: « Zeno autem, ut jam ad vestros, Balbe, veniam, naturalem legem divinam esse censet ». Ma. — De hoc vocabulo (*fabulis*) ejusque significationibus disputavit Wyttenbachius in Philomath. t. III, p. 302, sq. Infra cap. 10, dixit Noster: « antiquitas accepit fabulas, fictas etiam nonnumquam inconditе ». Quod dicit *ad facta*, Indicat, ipsum historiam romanam, qualia sub regibus fuisse traditur, veram esse credidisse vel certe pro instituti sui ratione, ut de vera historia, de iis rebus loqui. Ad v. *validam urbem* conf. Div. I, 15. Cr.

12. *Validam urbem et potentem temporibus illis.* Conf. Liv. I, 15. Cr.

13. *Potentem temporibus illis.* Cod. *vel*; sed deinde videtur factum *et*. — *Et potentem.* Quum in cod. scriptum fuerit *vel potentem*, suspiceris utrumque vocabulum glossam esse v. *validam*, ideoque ejiciendum. Utrumque si servaveris, *validam* de urbe intelliges loco operibusque munita. Fieri etiam potest, ut scriptum fuerit « ut temporibus illis », i. e. pro temporum illorum ratione. Cr.

III. 1. *Dicitur primum.* Non erat, quod omitteret hanc vocem Villem. in versione: significat enim, eum de hoc potissimum et primum post Amulium interfectum cogitavisse, neque de expeditionibus bellicis aliisque de rebus gerendis. Cr.

2. *Urbi autem locum.* Vid. Creuz. Antt. Romm. p. 14. Ma.

3. *Rempublicam serere.* Facit huc locus de Legg. I, 6, 20: « Serendi etiam mores »; ad quem locum vide, quæ annotavimus in ed. nostr. et Cr. p. 51. Ma.

4. *Incredibili opportunitate.* Ubertatem certe, quam in primis urbano situi decernit Aristoteles, Reip. VII, 5, negatam prope romano solo aiunt quidam apud Tullium in Rul. II, 35, et apud Dionys. VIII, 8. Contra tamen, et vere, Plutarchus, Romul. cap. 1, agri romani bonitatem experimento cognitam ait. Nostra etiam ætate nusquam hic ager adversus cultores ingratus est. Sed enim Tullii hunc de rep. locum videtur Strabo, lib. V, p. 351, studiose refutare, dum ait situm urbi condendæ non delectu sed necessitate fuisse captum (quod fatebitur ipse Cicero, cap. 11); quippe qui neque natura munitus esset, neque aliis tunc uteretur commoditatibus: κτίσαι τὴν Ῥώμην ἐν τόποις οὐ πρὸς αἵρεσιν μᾶλλον, ἢ πρὸς

ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque P. 127
P. 157 facillimum[5], ut in agrum Rutulorum Aboriginumve ||
procederet; aut in ostio Tiberino, quem in locum
multis post annis rex Ancus coloniam deduxit[6], ur-
bem ipse conderet : sed hoc vir excellenti providen-
tia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs
maritimos[7] urbibus eis, quæ ad spem diuturnitatis
P. 128 conderentur atque imperii. Primum quod essent ur-
bes maritimæ non solum multis periculis oppositæ,
P. 158 sed etiam | cæcis[8]. Nam terra continens adventus ho-
stium non modo exspectatos, sed etiam repentinos,
multis indiciis, et quasi fragore[9] quodam, et sonitu

ἀνάγκην ἐπιτηδείοις· οὔτε γὰρ ἐρυμνὸν τὸ ἔδαφος, κ. τ. λ. Idem nihilominus Strabo, p. 358 sqq. late narrat innumeras commoditates, quæ romanæ urbi paullatim accesserunt a vicinis regionibus et ab industria potentiaque civium, ita ut in orbe nihil esset Roma melius aut felicius. Qua in sententia potissimum licuit quoque Propertio de Roma canere, III, 22, 18 : « Natura hic posuit quidquid ubique fuit ». A. M.

5. *Copiisque facillimum.* Locum e II de Rep. citat Fronto exem. eloc. voc. *admovit*, omissis tamen verbis *illa manu copiisque* tam in codice Mediolanensi, quam in quatuor Vaticanis. A. M.

6. *Ancus coloniam deduxit.* Liv. I, 33 : « Silva Mæsia Veientibus adempta usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita ». Conf. Messala Corvin. de Progen. Aug. p. 6 (in Scriptt. Hist. Rom. ed. Haurisio); Flor. I, 4, ibiq. Beger. p. 54; Aurel. Vict. de viris illustr. 5; Eutrop. I, 4. Ma.

7. *Situs maritimos.* Utrum urbs, quæ conditur, ad mare sit admovenda, necne; deque maris utilitatibus ac detrimentis, dubitanter scribit Aristoteles, Reip. VII, 5, 6. Minime dubius est Plato, qui, Leg. IV, civitatem a mari submovet stadiis octoginta, deque situs mediterranei commoditatibus, maritimique damnis disserit; quam Platonis sententiam præ oculis Tullium habuisse vix dubito. Distat autem a mari Roma stadiis circiter CXX. A. M.

8. *Sed etiam cæcis.* Ita etiam passive utuntur Græci verbo τυφλός. Cic. de Lege agr. II, 14 : « Cur hoc tam est obscurum atque cæcum ? » de Or. II, 87, 357 : « Res cæcas et ab adspectus judicio remotas ». Cr. — *Cæca pericula* alibi non dixit Cicero : sed Propert. II, 27, 6, habet : « Et maris et terræ cæca pericla viæ ». Apud Plut. in Pyrrho, 15, est θάλασσα παίουσα πρὸς χωρία δύσορμα καὶ τυφλά. Mr.

9. *Et quasi fragore.* Substantivum *fragor*, quo, ut poeticæ magis, quam pedestri orationi conveniente (quamquam eo usi sunt Quintilianus etiam et Plinius in Epistolis), alibi non usus esse videtur Cicero, excusat addito

ipso ante denuntiat; neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam quis, et unde sit, scire possimus. Maritimus vero ille [10] et navalis hostis ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat; nec vero quum venit, præ se || fert, aut qui [11] sit, aut unde P. 167 veniat, aut etiam quid velit; denique ne nota quidem illa, pacatus an hostis sit, discerni ac judicari potest.

IV. Est autem maritimis urbibus etiam quædam corruptela ac mutatio [1] morum : admiscentur enim novis sermonibus [2] ac disciplinis, et importantur non P. 129

quasi. Eo semel, et nonnisi in exemplum exornationis, quæ fit quasi imitatione soni, usus est Auct. ad Herenn. IV, 31, 42 : « Postquam iste in rempublicam fecit impetum, fragor civitatis in primis est auditus ». Ma.

10. *Maritimus vero ille*. Noli litem movere verbo *ille*, quia de *maritimo hoste* nondum sermo fuerit; unde aliquis fortasse conjiciat « maritimus vero idem », ut intelligas: idem vero hostis, (qui terra continenti adveniens facile potest animadverti, ideoque non ita periculosus est), si mari et navibus advenit, formidulosior est, quia ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat. Neque etiam *ille* delendum. Est elegans dictio, et locus ita intelligendus: si vero alius hostis non terra, sed mari navibusque appropinquat, ante adesse potest, etc. vel: si vero is, qui hostis urbem adoriri vult, maritimus est et navalis, ante adesse potest, etc. Cx.

11. *Aut qui sit*. Heinr. et Steinsek. primæ manus lectionem, *quis*, restituerunt; videlicet (ita certe opinor) ut Cicero secum in concordiam redeat, qui paullo superius scripsit « quis et unde sit ». Sed salva res est : et supra *quis* scripsit, quia requiritur pronomen interrogativum, neque fuit causa scribendi *qui :* hoc loco *qui* interrogative posuit pro *quis*, ut sæpius fecit ante *s*, ut vitetur concursus literæ sibilæ auribus ingratus. Ita dixit Epist. ad Famm. V, 12 (Mart. Lagun. 13): « Neque enim tu is es, qui, qui sis, nescias » : ad Att. III, 10 : « Non possum... non sentire qui sim » : in Qu. Cæcil. Divin. 6, 20 : « Te non novimus, nescimus, qui sis ». Qua de re dudum præcepit Cortius ad Sallust. Catil. 44, 5, p. 266, brevius Drakenborch. ad Liv. I, 7, 9, p. 80 ed. Stuttg. Ma.

IV. 1. *Mutatio morum*. Mos. anteposuit *demutatio*, qui sic ad h. l. Non dubitavi restituere post Heinr. Stein. et Lebnerum hanc primæ manus scriptionem, ut sit mutatio in pejus. Et eodem sensu verbo *demutandi* utitur Plaut. Trinumm. 74 (I, 2, 36) : « Aut si demutant mores ingenium tuum, neque eos antiquos servas, ast captas novos » : ib. 1113 (IV, 5, 19): « neque demutavit animum de firma fide ». Ma.

2. *Sermonibus*. Qui admiscetur no-

merces solum adventitiæ; sed etiam mores, ut nihil
P. 168 possit in patriis institutis manere in | tegrum. Jam qui
incolunt eas urbes, non hærent in suis sedibus, sed
volucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo
longius; atque etiam quum manent corpore, animo
tamen excurrunt et vagantur. Nec vero ulla res magis
labefactatam diu et Carthaginem et Corinthum per-
vertit aliquando, quam hic error ac dissipatio[3] civium,
Q. XIV quod, mercandi cupiditate et navi || gandi, et agrorum P. 130
P. 227 et armorum cultum reliquerant[4]. Multa etiam ad luxu-
riam invitamenta perniciosa civitatibus suppeditantur
mari, quæ vel capiuntur, vel importantur; atque ha-

vis sermonibus, eum mores sæpe suos corrumpere putant philosophi, grammatici autem etiam linguam. Atqui mixtio cum extraneis sermonibus non corruptelam sed proprietatem fecisse Atticæ linguæ videbatur Xenophonti, reip. Ath. cap. 2, cujus verba propter controversias in Italia renatas de linguæ patriæ puritate atque originibus, audire par est. Loquitur autem Xenophon de utilitatibus quas Athenienses e commercio cum omni populorum varietate capiebant, inter quas linguæ patriæ perfectionem recenset : ἔπειτα φωνὴν τὴν πᾶσαν ἀκούοντες, ἐξελέξαντο τοῦτο μὲν ἐκ τῆς, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἰδίᾳ μᾶλλον καὶ φωνῇ καὶ διαίτῃ καὶ σχήματι χρῶνται, Ἀθηναῖοι δὲ κεκραμένῃ ἐξ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Quamquam reapse Xenophon toto illo opusculo Athenienses irridet : quare et de atticismi præstantia ironice loqui videtur. Romanorum item lingua videbatur Dionysio, I, 90, propter commercia et commigrationes multum adscivisse præsertim ex Æolica dialecto. A. M.

3. *Error ac dissipatio.* Singulari hæc verba sensu et alibi non obvio ponuntur a Nostro, ita tamen, ut recte ita dici dubium esse non debeat. Simili sensu dixit *erratio* de Univ. 6, et *dissipatum* sensu consimili *oratorem* in Bruto, 59, 216. Mr. — Ideirco Lycurgus Lacedæmoniis mari interdixerat, ut ait Plutarchus in institutis Laconicis, t. VI, p: 890. Isocrates autem or. soc. c. 33, Lacedæmonios maris imperio ita esse corruptos docet, ut ob id terræ quoque imperium amiserint. A. M.

4. *Agror. et armorum cultum reliquerant.* Armorum, ait, cultum reliquerant, quia mercenariis copiis utebantur. Ca. — Corinthiorum præ reliquis Græcis studium navigandi antiquissimum, primamque adeo triremem ab iisdem ædificatam, observat Thucydides, I, 13. De Carthaginiensibus autem sic Afer Augustinus in ps. XLVII, 6 : « manifestum est, quod primordia regni Carthaginis navibus floruerunt, et ita floruerunt, ut inter ceteras gentes excellerent negotiationibus et navigationibus ». A. M. — Sch. correxit *culturam*, nihil monens, sed motus, opinor, eo, quod Cic. plerumque de *agrorum cultura* loquitur. Sed qui potuisset Noster jungere *culturam armorum?*

bet jam[5] amœnitas ipsa vel sumptuosas, vel desidiosas[6] illecebras multas cupiditatum[7]. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Græcia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari
P. 131 est[8]; | nec præter Phliuntios[9] ulli sunt, quorum agri P. 228
non contingant mare : et extra Peloponnesum Ænianes, et Dores, et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Græciæ? quæ, fluctibus cinctæ, natant pæne ipsæ simul cum civitatum institutis et moribus. Atque hæc quidem, ut supra dixi, veteris sunt Græciæ. Coloniarum vero, quæ est deducta a Graiis in
P. 132 Asiam, Thraciam, Italiam, Siciliam, Africam, præter

5. *Jam*. Sic MS Vatican. Maius e conjectura dedit *etiam*.

6. *Vel sumptuosas, vel desidiosas.* Quid sibi volunt *illecebræ desidiosæ?* nonne agitant et stimulant potius, neque quiescere sinunt, neque ipsæ quiescunt? Ita mihi aliquis persuadere studebat, ut rescriberem : « vel sumptuosas, vel deteriores etiam ». Sed quamquam hoc non displiceret, si esset in codice, tamen nihil violentius agendum. Patrocinium loci suscipit Auct. ad Herenn. IV, 32, 43 : « aut si, quod facit, ab eo (nominetur), quod fit, ut, quum desidiosam artem dicimus, quia desidiosos facit : et frigus pigrum, quia pigros facit ». Ma. — Adde Cic. Agrar. II, 32 : « inertissimum et desidiosissimum otium ». Varro, procem. R. R. II, 1, p. 211 Schneideri : « Viri magni nostri majores... qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant » : ubi alii libri *desidiores*. Cr.

7. *Cupiditatum*. Intellige præsertim ambubajarum Corinthiarum famosum collegium, de quo Strabo, VIII, p. 581, aliique auctores. A. M.

8. *In mari est*. Cicero ad Att. VI, 2 : « Peloponnesias civitates omnes maritimas esse, Dicæarchi tabulis credidi. Is multis quidem nominibus Græcos in eo reprehendit, quod mare tam secuti sunt ». En unde Cicero disputationis hujus materiam sumpsit, teste ipso ibidem : « atque istum ego locum totidem verbis a Dicæarcho transtuli ». Negaverat autem Atticus Arcadas mare contingere; quod secus tamen aliquando fuit, quum Triphyliæ potiebantur regionis maritimæ. A. M.

9. *Phliuntios*. Cod. mendose *Philuntios*. Immo vero scribi debuit *Phliasius*; sic enim emendavit suam hanc lectionem librorum de Rep. Cicero ipse ad Atticum scribens, VI, 2 : « Phliasios dici sciebam; et ita fac habeas, nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς, Ὀποῦς, Σιποῦς; quod Ὀποὐντιοι, Σιποὐντιοι. Sed hoc continuo correximus ». In codice tamen Vaticano manet prior Tullii scriptura (præter vitiosam metathesim); quod nobile documentum est Tullii libros politicos statim omnibus viguisse (ut ait Cœlius, ep. VIII, 1), ideoque distractis exemplaribus, ne ipsius quidem auctoris emen-

unam Magnesiam [10], quam unda non alluat? Ita barbarorum agris quasi attexta || quædam videtur ora esse P. 229
Græciæ. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritimi, præter Etruscos [11] et Pœnos; alteri mercandi causa, latrocinandi [12] alteri. Quæ causa perspicua est malorum commutationumque Græciæ, propter ea vitia maritimarum urbium, quæ ante paullo [13] perbreviter attigi. Sed tamen in his vitiis

dationes potuisse recipi. Ceteroqui gentile Φλιούντιος est apud Stephanum Byz. qui addit et Φλιούσιος atque Φλιάσιος. *Phliasios* scribit ipse Cicero, Tusc. V, 3; et sic græci vulgo auctores habent. A. M.

10. *Magnesiam*. Ad Mæandrum. Vid. Liv. XXXVII, 45, init. coll. XXXVI, 43; Corn. Nep. Themistocl. c. 10. Cr.

11. *Etruscos et Pœnos*. Quod si A. Maius recte explicuit hunc locum, acerbius et fere dixerim injustius de Etruscis Noster judicat. Opes enim Etruscorum et imperium maritimum non prædonum tantum speciem referunt. Vide modo Herodot. I, 166; Euseb. Chron. p. 36; in primis Liv. I, 2, V, 33. Sed de toto loco res nondum ad liquidum perducta est, etiam quod ad Pœnos attinet, qua voce etiam Phœnices significari arbitratur A. Maius. Cr. — Fuisse tamen eam, quam dicit A. Maius, re vera Ciceronis sententiam, patet ex loco Servii, quem laudat, quemque nos h. l. adscribemus: « Mæoniæ provinciæ brevitas dum duos fratres, Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus, partem Italiæ tenuit et Tyrrheniam appellavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, quum captivos novis pœnis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens lectum esse de gente Tyrrhenorum ». Quod vero ad Etruscorum historiam attinet, collecta reperies pleraque omnia ex veteribus scriptoribus in tertio volumine addendorum ad Historiam universalem (quæ germanice prodiit Halis Saxonum undeoctoginta voll.), p. 43-180. Inde etiam patet Ciceronis judicium justo acerbius esse. Sed iniquius judicare solitos esse Romanos de Etruscis æque ac de Carthaginiensibus, notum est. Est vero h. l. chiasmi genus, quum verbum *mercandi* ad *Pœnos*, *latrocinandi* ad *Etruscos* trahendum sit. Similis est ap. Sallust. Catil. 14: « quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat »: ubi *manus* referendum ad *sanguine*, *lingua* ad *perjurio*: ubi vid. Cort. p. 96, sq. Mr.

12. *Latrocinandi*. Latrones intellige Etruscos; nam Pœnorum navigationes supra dixit auctor. Quin adeo voce *Pœnos* etiam *Phœnicas* significari a Tullio arbitror. Etruscos seu Tyrrhenos diu piraticam exercuisse docuerat in Hortensio Cicero, teste Servio ad Æn. VIII, 479, qui locus ex Augustino inter operis fragmenta translatus est. Eorumdem piraticam commemorat etiam Strabo, V, p. 354, τῇ θαλάττῃ κατὰ λῃστείαν ἐπέθεντο. A. M.

13. *Ante paullo*. Solet alibi Cicero dicere, ut alii scriptores, *paullo ante*,

inest illa magna commoditas, et, quod ubique gen-
tium | est, ut eam urbem, quam incolas, possit[14] ad- P. 230
P. 133 nare; et rursus, ut id, quod agri efferant sui, quas-
cumque velint in terras portare possint ac mittere.

V. Qui potuit igitur divinitus[1] et utilitates com-
plecti maritimas Romulus, et vitia vitare? quam quod
urbem perennis amnis, et æquabilis, et in mare late
influentis posuit in ripa[2], quo posset urbs et accipere
ex mari, quo egeret, et reddere, quo redundaret; || P. 231
eodemque ut flumine res ad victum cultumque maxime
necessarias non solum mari absorberet[3], sed etiam in-

sed similiter ut nostro loco dixit de Senect. 2, 6: «si... ante multo a te didicerimus». Ma.

14. *Possit.* Locum e II de Rep. citat Fronto exem. eloc. voc. *adnare.* At in editis fragmentis citatur e I perperam. Editiones item habent *possis* pro *possit;* quæ etsi lectio videri poterat probabilis, tamen a Frontonis codicibus cunctis exploditur, tum, quod magis interest, a Ciceronis de Rep. codice Vaticano. Codicum Frontonis varietates sunt, 1° «ut ad eam urbem, ad quam incola possit aduare»; 2° in alio codice τὸ *possit* corrigitur in margine *possis*, quæ conjectura deinceps ab editoribus fragmentorum recepta fuit. A. M.

V. 1. *Divinius* anteposuit Mos. qui sic ad h. v. Ita primo statim adspectu corrigendum esse existimavi, idemque fecisse postea deprehendi Schützium, Steinack. et Zachar. in libro, quem laudavimus, p. 140, qui laudat Cic. Parad. I, 4 (quos numeros operarum errore ita positos existimo), ubi Cicero adjectivi *divinus* comparativo usus sit. Eo usus est de Fiun. V, 11, 33: «major aliqua causa atque divinior»: sed alio plane sensu. Ad nostrum proxime accedit de Divin. I, 28, 58: «Quid hoc somnio dici divinius potest?» Hunc sensum (videlicet *divinandi*) huic vocabulo nostro loco inesse patet etiam ex eo, quod mox dicit: «ut mihi jam tum divinasse videatur». Ma.

2. *Posuit in ripa.* De hoc Tullii loco loquitur Servius ad G. II, 157: «Fluminaque antiquos subterlabentia muros, quod laudat etiam Cicero in libris de Republica». De commoditate Tiberis portusque Ostiensis legatur Cassiodorus, Var. VII, 9. Contrarium facit Dionysius in editione mea Mediolanensi, XII, 21, dum Veiorum situm eo nomine laudat, quod ia a flumine abesset unde aura rigidior matutina valitudini noxia ferri posset, οὔτε ποταμοῦ τινος πλησίον ὄντος ψυχρὰς ἕωθεν ἀνιέντος αὔρας. Sed etiam Aristoteles, Reip. VII, 11, cupiditatem præ se fert, ut condendæ urbis situs maria æque ac terræ, si fieri potest, commoditatibus fruatur. A. M.

3. *Absorberet.* Ita [*absorberet*] evidenter codex, sine ulla emendatione. Ut corrigam *a mari subveheret* moneor; meliore equidem et plane verisimili locutione, indice etiam Rutilio Numa-

P. 134 vectas acciperet ex terra: ut mihi jam tum divinasse ille videatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio præbituram; nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia[4] in parte Italiæ posita urbs tenere potuisset[5].

VI. Urbis autem ipsius nativa præsidia, quis | est P. 232
tam negligens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cujus is est tractatus[1] ductusque muri, quum Romuli, tum etiam reliquorum regum sapien-

tiano, I, 153, qui Tullii hanc sententiam exprimere videtur de navigatione Tiberis loquens: « placidis commercia ripis... devehat hinc ruris subvehat inde maris ». Attamen ego miror, qui fieri possit, ut amanuensis tantam invexerit varietatem, nempe *absorberet* pro *subveheret*. [*Absorberet* videtur quædam vitiosa metathesis ex *subveheret*. A. M. in Em.] — *Mari arcesseret*. Recipere ausus sum meam qualemcumque emendationem, quum Niebuhrii, viri ill. correctionem multo (fortasse justo) audaciorem receperint Heinr. (scribens *ab mari subveheret*), Sch. (*a mari subveheret*) et Lehn. (*mari subveheret*). Qui omnes certe in eu verum viderunt; in scriptore, proprietatis ita studioso, quique a verborum tumore ita est alienus, *absorberet* ferri non posse. Sed ne latine quidem dicitur *aliquid mari absorbere*. Ex poetæ (Rutilii) autem versu pentametro, qui versus verborum liberum delectum valde coercet, prosæ orationis scriptorem non correxerim. Ego, dum melius aliquid afferatur, meum judicium sequutus sum, motus loco ipsius Ciceronis ad Fam. VII, 23: « Sed tamen... certiorem velim me facias, ubi sint, quando arcessantur, quo genere vecturæ ». Mr.

4. *Facilius alia*. Cod. *ulla*; sed fortasse emendatum *alia*. Censeo scribendum *alia ulla*. A. M.

5. *Tenere potuisset*. Nunc primum deprehendimus ingens Livii plagium [monet censor Gottingensis (1824, 44), non statim plagii arguendum fuisse Livium, quum ipse Noster initio cap. 6, dicat: « quis est tam negligens, qui non habeat animo notata planeque cognita? » Mr.], qui Tullianam hanc urbani situs descriptionem tacite sibi quodammodo vindicavit in oratione quam a Camillo dictam confinxit lib. V, 54: « non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum ». Jam vero quæ Cicero dicit de Romæ commodo situ ad retinendum summum imperium, eadem observat Strabo, VI, p. 438, de ipsius Italiæ situ ad orbis regimen apto. A. M.

VI. 1. *Cujus is est tractatus*. Cod. sine ulla litura *tractatus* pro *tractus*. — Quod ait A. Maius in notula critica *tractatus* esse positum pro *tractus*, inde aliquis conjiciat eum utrumque

P. 135 tia definitus ex omni parte arduis præruptisque montibus, ut unus aditus qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem[2], maximo aggere[3] objecto, fossa cingeretur vastissima[4]; atque ut ita munita arx
P. 261 circumjectu arduo et qua || si circumciso saxo niteretur[5], ut etiam in illa tempestate horribili Gallici ad- P. 136
ventus incolumis atque intacta permanserit. Locum-

probum existimasse, quum tamen nonnisi *tractus* stare possit. Illud servarunt Villem. et Lehn. Hic vero addit : Equidem mutare quidem nolui, persuasum vero habeo, non diu locum suum retenturum esse hoc vocabulum, cujus significatio h. l. necessaria cur substantivo frequentativo tribueretur, nulla sane ratio, nulla excusatio fuit. Quod Niebuhrius in Ind. Lat. ait : « quærendum tamen potius, quam immutandum esse censeo » : id eo valet, ut ne quid temere agatur : sed re cognita judicium ferendum et exsequendum est. *Tractatus* nusquam eo sensu ponitur, quem h. l. habere debet, sed *tractus* et alibi et apud Livium, III, 28, 1 : « Contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset ». Legitur *arborum tractus* apud Corn. Nep. Milt. 5, 3. Cicero de Or. II, 13, 54, de *tractu orationis* loquitur. *Ductus macularum* est apud Plinium, Hist. Nat. lib. XXXVII, cap. 12, p. 795 Hard. Mr.

2. *Quirinalemque montem.* En aggeris uterque terminus. Videtur ergo falli Nardinius de Roma vetere, lib. I, 7, qui aggerem ultra Esquilinum producit. Jam hoc uno orientali latere Romam perviam dicit etiam Dionysius, IV, 54, ceteroqui tutam at imperviam. A. M.

3. *Maximo aggere objecto.* Nempe aggere Servii Tullii, cujus reliquiæ tractusque adhuc visuntur ; quique olim in deliciis fuisse videtur Horatio poetæ ad inambulandum : Sat. I, 8, 15. Opus Servio reapse regi tribuitur a Livio, I, 44, et a Strabone, V, p. 358. Plinius tamen, III, 5, Tarquinium Superbum facere videtur auctorem aggeris; cujus auctoritati minime adhærent antiquarii ; sartumque potius existimant aut altius exaggeratum id munimentum a Tarquinio, quam conditum. Mediæ huic sententiæ favet Dionysius IV, 54. Consule Cl. Antonii Nibbi tractatum perutilem *de mœnibus Urbis.* Maximus autem jure dicitur a Cicerone prædictus agger ; ait enim Dionysius, IX, 68, longum fuisse stadia septem, crassum pedes quinquaginta. Muros præterea turresque superpositas fuisse aggeri docet Strabo loco citato. Denique cis Tiberim nihil sublimius esse Servii Tullii aggere demonstravit Johannes Brocchus, nobilissimus physicus, proposita urbanarum altitudinum tabula, p. 211, nupero in opere de natura soli romanæ urbis. A. M.

4. *Vastissima.* Lata nimirum pedes plus centum, alta triginta. Dionys. IX, 68. A. M.

5. *Saxo niteretur.* Peracute observat Aristoteles, Reip. VII, 11, acropolim convenire monarchiæ et oligarchiæ ; solum æquum democratiæ ; neutrum horum aristocratiæ, sed locum firmum atque munitum. Item Pollux, IX, 5, 40, acropolim appellat βασιλεῖον ἢ τυραννεῖον. A. M.

que delegit et fontibus[6] abundantem, et in regione
P. 137 pestilenti[7] salubrem: colles enim sunt, qui quum perflantur ipsi, tum afferunt umbram vallibus[8].

VII. Atque hæc quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam
P. 262 jussit nominari; et ad firman | dam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes regni ac populi sui magni hominis, et P. 138
jam tum longe providentis, sequutus est, quum Sabinas honesto ortas loco virgines, quæ Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset, Consualibus[1] rapi jussit,

6. *Et fontibus.* « Totaque nativo mœnia fonte sonant » ait Rutilius in magnifica illa Romæ laudatione, I, 104. Fontium Romanorum salubritatem cultumque iis adhibitum commemorant Frontinus aquæd. 1, et Varro LL. V, 3. Fontes hi fere fuerunt: *muscosus apud templum Fortunæ*, Plut. de fort. R. t. VII, p. 279. *Ad Janum geminum* sive *Tarpeius*, Varr. LL. IV, 32, et Ovid. Metam. XIV, 786. *Camœnarum* seu *Egeriæ*, Symmach. ep. I, 21; Liv. I, 21; Plut. Num. 13. *Mercurii*, Ovid. Fast. V, 673. *Esquilinus*, Prop. IV, 8, 1. *Palatinus*, Prop. IV, 10, 25. *Vaticanus*, Prudent. hymn. in SS. Petr. et Paul. *Silvani*, descript. reg. XIII. *Pici et Fauni*, reg. XIII. *Lollianus*, reg. XII. *Scipionum*, reg. IX. Fuit et *nympharum Janiculensis* teste quadam inscriptione. A. M.

7. *Et in regione pestilenti.* De romano aere, qui semper gravis morbosusque habitus fuit, multi exstant tractatus, quos inter excellit eruditionis copia Francisci Cancellarii liber, viri nostra ætate doctissimi. Et quidem plerasque soli hujus pestilentias nihil aliud fere fuisse quam febres, verissime docuit vir arte medica simul ceteraque doctrina valde conspicuus, amicus meus, Josephus de Matthæis in præclaro commentario de febre Romanorum dea: cui nihil profecto addiderim, nisi quod Augustinus, C. D. III, 12, ait, febrem esse deam civem romanam. Febris dea Romanum Cæsarem Claudium, quicum tot annos vixerat, in cælum comitata est fano suo relicto, ut ludibundus ait Seneca in ἀποκολοκυντώσει. A. M.

8. *Vallibus.* Cicero tamen in Rulliana, II, 35, paullo aliter de urbani soli commoditatibus et specie loquitur. Ad umbræ urbanæ salubritatem quod attinet legatur Tacitus, Annal. XV, 44. A. M.

VII. 1. *Consualibus.* Cod. *consultibus* sine ulla emendatione. Sed mendum apertissimum est vel dormitantis vel ineruditi librarii. Eum siquidem raptum contigisse feriis Consualibus plerique omnes auctores tradunt. Consus est *Neptunus* Dionysio, II, 31; at Cæc. Cypriano de idolor. vanitate, II, 5, est « deus fraudis seu consiliorum ». Utramque sententiam refert Servius ad Æn. VIII, 636, nec non

P. 271 easque in familiarum amplissimarum || matrimoniis col-
locavit. Qua ex causa quum bellum Romanis Sabini
intulissent, præliique certamen varium atque anceps
fuisset, cum T. Tatio rege Sabinorum fœdus icit, ma-
P. 139 tronis ipsis, quæ raptæ erant, orantibus[2] : quo fœ-
dere et Sabinos in civitatem adscivit, sacris com-
municatis[3], et regnum suum cum illorum rege so-
ciavit[4].

Tertullianus de Spect. cap. 5. A. M. — *Rapi jussit.* Sabinas raptas mense post Urbem conditam quarto ait Fabius apud Plutarchum in Romulo, 14; sed enim peccare Fabium satis coarguit Dionysius, II, 31, scribendumque demonstrat non *mense* sed *anno quarto*; idque eruitur ex rebus etiam apud Livium narratis, et diserte adfirmat Eutropius miscellus. Martio autem mense raptas Sabinas putat Servius ad Æn. VIII, 636, quoniam eo mense fiebant Consualia. Tertullianus sacrum ad Consi aram fieri solitum narrat mensibus julio et septembri. In calendario Capranicorum, mense augusto; in Amiternino, mense decembri fit id sacrificium. A. M.

2. *Orantibus.* Non recte ceperunt hunc locum, qui *orantibus* idem esse censuerunt, quod *rogantibus*, *deprecantibus*, quod fecerunt interpres gallicus, et uterque germanicus : videlicet quia plerumque narratur, matronas illas in mediam utriusque populi se conjecisse et objecisse aciem, precandoque effecisse, ut pugnantes a certamine desisterent et pacem inirent : ut narrat Livius, I, 13; Flor. I, 1, ubi vides in ed. Begeri (itemque in Haurisii Scriptt. Hist. Rom. tom. II, p. 12) nummum maximi moduli, in quo iste mulierum interventus conspicitur. *Orantibus* id vult, eas colloquii et conciliationis utriusque populi, oratione habita ab Hersilia, causam fuisse; quod item conspici poterat ex seq. v. *oratrices pacis.* Mr. — Ennii locus ex illius deperdito opere, quod *Sabinæ* inscribebatur, hic apud me est : « Ut Sabinis Ennius dixit : quum spolia generi detraxeritis, quam inscriptionem dabitis ? » quæ videntur Sabinarum orantium verba. Certe hæc particula titulum Enniani operis Macrob. Sat. VI, 5 (qui aliud citat fragmentum), cognitum, sed mox abs H. Columna (Ennii ed. Hessel. p. 188) temere abolitum, sine ulla dubitatione confirmat. A. M.

3. *Sacris communicatis.* Quos deos Romanis constituerit Romulus, quos Tatius addiderit, narrat Augustinus, C. D. IV, 23. A. M.

4. *Cum illorum rege sociavit.* « Hac tamen lege recepti in urbem Sabini sunt, post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et T. Tatium fœdus, ut in omnibus essent cives romani, excepta suffragii latione : nam magistratus non creabant ». Servius ad Æn. VII, 709. Fides sit penes auctorem. Rem aliam mentione dignam Romæ in Tatii regno peragi cœptam scribit Symmachus, ep. X, 35, nempe *strenarum usum*, qui adhuc laudabiliter in urbe viget ad indigentis plebis semestre solatium. A. M.

VIII. Post interitum autem Tatii quum ad eum po-
tentatus[1] omnis recidisset, | quamquam cum Tatio P. 272
in regium consilium delegerat principes, qui appel-
lati sunt propter caritatem patres; populumque et
suo., 'et Tatii nomine, et Lucumonis[2], qui Romuli P. 140
socius in Sabino prælio occiderat, in tribus tres, cu-
riasque triginta descripserat, quas curias earum no-
minibus nuncupavit, quæ ex Sabinis virgines raptæ,
postea fuerant oratrices[3] pacis et fœderis: sed quam-
quam ea Tatio sic erant || descripta vivo, tamen, eo P. 237
interfecto, multo etiam magis Romulus patrum au-
ctoritate consilioque regnavit.

P. 141 IX. Quo facto primum vidit judicavitque idem,
quod Spartæ Lycurgus paullo ante viderat [1], singulari

VIII. 1. *Ad eum potentatus.* Ita Cod. pr. manu; tum sec. refectum est *dominatus;* lævò, ut censeo, consilio et nimis castigandi libidine: nam *potentatus* generosior vox est, eaque præter alios utitur Lactantius, Inst. VI, 17, Ciceronis pedisseqüos: eamdemque revocari vult in usum Vorstius de lat. negl. IV, 1. A. M.

2. *Lucumonis.* « Rhamnenses ab Romolo, ab Tito Tatio Titienses appellati; Lucerum nominis et originis causa incerta est ». Ita Livius, I, 13. [Cf. Infr. II, 20. Cr.]. Rei memor Horat. A. P. 342, vigilanti verbo Romanos designavit: « celsi prætereunt austera poemata Rhamnes ». Sed enim Luceres a Lucumone appellatos sine dubitatione sicut hic Cicero; tum Varro, LL. IV, 9; Propertius, IV, 1, 29; Victor in Romulo; ne alios auctores frustra nominem. Festus tamen nomen trahit a Lucero Ardeæ rege. A. M.

3. *Oratrices. Oratores* quid significet, vid. ap. Festum h. v. Quod vero alibi voce *oratrix* Noster non utitur, ideo ea non suspecta esse debet, nam est in scriptore ante Ciceronem, Plauto, Mil. Glor. IV, 2, 80, et apud Quintilianum, qui Ciceronem unice amplectebatur (Inst. Or. II, 14). Ma. — Sabinæ priore capite *orantes*, nunc *oratrices;* quæ duo vocabula fortasse synonyma sunt. Etsi autem plerique historici preces Sabinarum tumultuarias fuisse tradunt, tamen Appianus de reb. Ital. cap. 5, legationem Sabinarum ad Tatium non secus ac Veturiæ ad Coriolanum videtur innuere. Ita fere loquitur etiam Dionysius, III, 1. Feminarum oratricium exemplum aliud suppeditat Pausanias, V, 16, nimirum apud Eleos publica auctoritate lectarum, quæ pacem inter populos dissidentes sanxerunt. A. M.

IX. 1. *Ante viderat.* Nempe ante annos circiter quadraginta, ut est apud Eusebium, Chron. lib. II; ubi tamen videsis, quæ in editione Mediolanensi ad Abrahami annum 1221 adnotantur. A. M.

imperio et potestate regia tum melius gubernari et
regi civitates, si esset optimi cujusque ad illam vim
dominationis adjuncta auctoritas. Itaque hoc consilio
P. 238 et quasi senatu[2] fultus | et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit; et quum ipse nihil ex
præda domum suam reportaret, locupletare cives non
P. 142 destitit. Tum, id quod retinemus hodie magna cum
salute reipublicæ[3], auspiciis plurimum obsequutus est
Romulus[4]. Nam et ipse, quod principium reipublicæ
fuit, urbem condidit auspicato, et omnibus publicis
rebus instituendis, qui sibi essent in auspiciis, ex
P. 239 singulis tribubus singu || los cooptavit augures[5]: et habuit plebem in clientelas principum descriptam;
quod quantæ fuerit utilitati[6], post videro: multæque

2. *Quasi senatu.* Cur *quasi senatu?* An quia nonnulli, ut est apud Servium ad Æn. I, 426, *senatus nomen* a Bruto cœpisse aiunt? Lactantius, Inst. II, 6, imitatur ea, quæ dicit Cicero de Romuli senatu. A. M.

3. *Salute reipublicæ.* De lege Ælia et Fufia a Clodio sublata cogitabat sine dubio Cicero hæc scribens. Multus autem honor auguriis tribuitur; nam et Scipio et Lælius et Scævola interlocutores, et ipse Cicero auctor operis in augurum collegio fuerunt. De prioribus recole prosopographiam in præfatione, de postremo Plutarchum in Cicerone, cap. 36. Curiosam apud Romanos auspiciorum observationem docent Plutarchus in Marcell. 4, 5; Strabo, XVII, p. 1168; Plinius, X, 21, aliique auctores. Omnes magistratus fieri auspicato jubet lex apud Cic. Leg. III, 3. Ceterum auguria valde irridet Plin. XXVIII, 2, lusaque docet Dionys. II, 6; neglecta denique Arnob. II, p. 91; sed adhuc observata Salvian. de G. D. VI, 2. A. M.

4. *Obsequutus est Romulus.* Sive animi superstitione, sive astu politico. Sic Lycurgus Lacedæmoniis non ante leges tulit, quam eas fore utiles, Delphico oraculo confirmatum est. Xenoph. reip. Lac. c. 8; Plut. Lyc. 29; Dionys. II, 61. Ad v. seq. *auspicato* sic loquitur Cicero etiam de Divin. I, 2: « Principio hujus urbis parens Romulus, non solum auspicato urbem condidit, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur ». A. M.

5. *Cooptavit augures.* Proprium in hac re est *cooptandi* verbum: vid. Philippic. 13, 5, 12: « auguratus locum, in quem ego eum... cooptabo ». Mr. — Livius, X, 6: « inter augures constat, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus suum quæque augurem habeant ». Falso autem dici videtur apud eumdem Livium, IV, 4, augures Romulo regnante nullos fuisse. Confer tamen Lydum m. R. I, 45. A. M.

6. *Fuerit utilitati.* Ita Cod. sec. manu; at pr. « quante fuerit utilitate ». A. M.

P. 143 dictione[7] ovium et boum[8] (quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur[9]), non vi et suppliciis coercebat[10].

X. Ac Romulus quum septem et triginta regnavisset annos[1], et hæc egregia duo firmamenta reipu- P. 144
P. 240 blicæ peperisset, | auspicia et senatum, tantum est consequutus, ut quum subito sole obscurato[2] non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria[3]. Atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis ho-

7. *Multæque dictione.* Villem. scripsit *mulctæque;* sed nos servavimus codicis scriptionem, quam habent membranæ veteres et lapides fere omnes. Conf. Cellar. Orthogr. Lat. tom. I, p. 292 ed. Harles. Grotefend. l. c. § 144. Add. Hess. ad Taciti Germ. 12, 4, p. 56. Mr.

8. *Ovium et boum.* Haud sine causa verborum ordinem servat Cicero. Quippe ait Plinius, XVIII, 3, « cautum est, ne bovem prius quam ovem nominaret, qui indiceret multam ». Ibidem Plinius Tullianum hunc locum illustrat: « locupletes dicebant loci, hoc est, agri plenos. Pecunia a pecore appellabatur. Multatio quoque non nisi ovium boumque impendio dicebatur ». Confer Ovidium, Fast. V, 281. A. M.

9. *Locupletes vocabantur.* Locum hunc ex Tullio nominatim, sed libere, citat Hieronymus, comm. ad. Eccles. cap. 5: « Tullius pecuniosos primitus eos dictos refert, qui plura habuissent pecnia, id est, pecora; ita enim antiquitus appellabant ». Verba vero Hieronymi exscribit Isidorus, Orig. X, 210. A. M.

10. *Suppliciis coercebat.* Aliter Plutarchus, Romul. 26, 27, qui Romulum extremo tempore tyrannum fastuque et ferocitate elatum describit; contradicente tamen Appiano apud Photium, cod. LVII. A. M.

X. 1. *Regnavisset annos.* Sic passim historici scribunt XXXVII, et ipse Plutarchus in Numa, cap. 2; qui tamen in Romulo fin. scribit XXXVIII. Romulus ergo anno ætatis LV, vel ut ait Plut. LIV, obiit; siquidem is vulgo dicitur Romam simul regnumque suum occœpisse annos natus XVIII, qua super re nullam esse historicorum dissensionem ait Dionysius, II, 56. A. M.

2. *Sole obscurato.* Solis hunc defectum legebat in libris de Rep. Senec, ep. CVIII. A. M.

3. Verba *tantum... gloria.* in libris de Rep. legebat Augustinus, C. D. III, 15. Hoc idem Augustinus respicit etiam XVIII, 24. Consonat sibi Tullius, in Cat. III, 1: « illum,

minum sæculis fuerunt, ut fin || gendi proclivis esset P. 241
ratio, quum imperiti facile ad credendum impellerentur;
Romuli autem ætatem, minus his sexcentis annis[4],
jam inveteratis literis atque doctrinis, omnique illo
antiquo ex inculta hominum vita errore sublato,
fuisse cernimus[5]. Nam si, id quod Græcorum inve- P. 145
stigatur annalibus, Roma condita est secundo anno
Olympiadis septimæ, in id sæculum Romuli cecidit
ætas, quum | jam plena Græcia poetarum et musico- P. 242
rum esset; minorque fabulis, nisi de veteribus rebus,
haberetur fides. Nam centum et octo annis, post-
quam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita
P. 146 est olympias; quam quidam nominis errore ab eodem
Lycurgo[6] constitutam putant. Homerum autem, qui
minimum dicunt, Lycurgi ætati triginta annis ante-
Q. XV ponunt fere[7]. Ex quo intelligi potest, permultis annis
P. 301 an || te Homerum fuisse, quam Romulum: ut jam do-

qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benivolentia famaque sustulimus ». Hanc fuisse complurium deorum apud ethnicos originem sapienter observat Augustinus, serm. CCLXXIII, 3, et C. D. II, 5, 15; tum Lactantius, de ira Dei cap. 11, et Inst. Div. I, 15 (ubi nominatim citat libros Tullii de Rep.), et VII, 14. A. M.

4. *Minus his sexcentis annis*. I. e. ante hos sexcentos annos, non plenos illos; nam erant aliquanto minus annis sexcentis, videlicet inde ab anno, quo habiti finguntur hi sermones de republica, qui est 625 a. U. C. retro numerati ad mortem Romuli erant 588. Conf. quæ ad similem structuram monuimus ad I, 37, « his annis quadringentis », qui locus nostro ita geminus est, ut noster nonnisi addito *minus* differat, quod intelligendum est, quasi in parenthesi additum sit numero, justo majori. Ma.

5. Locum hunc ex voce *magis*, usque ad v. *cernimus*, citat Augustinus, C. D. XXII, 6, sine ulla varietate. A. M.

6. *Ab eodem Lycurgo*. De Lycurgo juniore laudat Kobbius Marshami canon. chronic. (ed. 1696, 4), p. 450. Adde Simsonii Chronic. tom. III, p. 4u ed. Oxon. 1651. Ma. — Hoc in errore versatus est Aristoteles, teste Plutarcho Lycurg. cap. 1, quo loco hæc controversia ventilatur. De Lycurgo autem juniore, qui primum agonem cum Iphitu instituit, legatur Euseb. Chron. I, 32. A. M.

7. *Anteponunt fere*. Intelligit Apollodorum. Complures ac varias de Homeri ætate sententias Veterum acervaverunt Suidas voc. Ὅμηρος, et Eusebius, Chron. II, ad Abrahami annum 915.

ctis hominibus, ac temporibus ipsis eruditis, ad fin- P. 147
gendum vix cuiquam esset locus[8]. Antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam nonnumquam incondite; hæc ætas autem jam exculta, præsertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit[9]. . . . . P. 302
P. 67 . . . . immor || talitate creditum, P. 148
quum jam inveterata vita hominum, ac tractata esset, et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii

Apud Gellium, XVII, 21, Nepos Homerum vixisse dicit ante Romam conditam annis circiter centum et sexaginta; quo fit, ut is prorsus congruat cum Cicerone, siquidem Olympiadis septimæ annus secundus Romæ natalis fuit. Namque ab Homero ad Lyc. anni 30; ab hoc ad I Ol. anni 108; ab Ol. I ad septimam dimidiam anni 26; ergo 164. Conferatur Cicero etiam Tusc. I, 1. Item Heynius ad Apollodori fragmenta, pag. 1086. A. M.

8. *Cuiquam esset locus*. Hoc est codicis folium postremum, cujus nonnisi frustum intimum superest laceræ membranæ. Quum autem cujusque paginæ sint duo latercula, folii vero latercula quatuor; hoc quidem in folio nihil reliquum est præter primi quartique laterculi partes dimidiatas a vertice ad imum. Sed enim prior folii pagina ferme tota suppletur feliciter ab Augustino locum citante, C. D. XVIII, 24, XXII, 6, quo postremo capite, ne interpolationem aliquam suspicemur, ait Augustinus se verba Ciceronis prout scripta sunt inserere. Desideramus itaque particulam laterculi secundi, laterculum tertium, et quarti dimidium; supputatis autem spatiis constat ereptas nobis esse literas circiter CCXXX. En autem hiatum codicis. P. 301, laterc. 1, « te Ho... fuisse... Romu... ut jam... homi... ac tem... ipsis er... ad fin... vix cui... esset lo... antiqu... nim r... fabula... etiam n... numqu... » P. 302, laterc. 2, «.. us ne... etc. » ut scribimus in textu. Jam vero paginæ 301 supplementa Augustiniana, quia certissima sunt, eodem genere literarum excudo; supplementa autem paginæ 302 literis inclinatis exaro, quia sunt conjecturalia, etsi vix dubia. A. M. [Legit Mr. « quidquam esset loci ».]

9. *Respuit*. Hic MS Vaticani hæ tantum comparent reliquiæ: « us.. ne.....us ut di....nt quidam .x filia quo.... ille mor.... .odem... ..no na... ..monl.... ..ympia.. ..xta et quin....esima ... .acilius .....legi pos.....m de Ro..li, » et quæ sequuntur. Quibus sic a Maio et Niebuhrio suppletum est: «... *eodem nomine alius nepos eius*, ut di*xerunt* quidam, *ex* filia, quo*niam* ille mor*tuus* eodem *est anno*; natus *Simonides Olympiade sexta* et quin*quages*ima: *quo f*acilius *intel*ligi poss*it tum* de Ro*muli* ». Hæc addit Maius ad v. *Simonides*. Quum ego hanc lacunam ill. Niebuhrio considerandam obtulissem, is e superstitibus elementis *moni* exsculpsit *Simonides*; quo supplemento nihil ego vidi verius aut doctius. A. M. [Desiderantur literæ pl. m. 230: i. e. huj. ed. versus prope septem. A. M.]

atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Julio[10], homini agresti[11], crederetur, quod multis jam ante sæ-
P. 149 culis nullo alio de mortali homines credidissent: qui impulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in concione dixisse fertur, a se visum esse in eo colle | Romulum, qui nunc Quirinalis voca-
tur; eum sibi mandasse, ut populum rogaret, ut sibi P. 68
eo in colle delubrum fieret; se deum esse, et Quirinum[12] vocari.

XI. Videtisne igitur unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum jam et pæne puberem[1]? — Tum Lælius, Nos vero videmus; et te quidem in-
P. 81 gressum ratione ad disputandum nova, quæ || nusquam P. 150

10. *Proculo Julio.* Villem. ad h. l. adnotat, Ciceronem in libris de Legg. [videlicet I, 1] irridere hanc de Proculo Julio narrationem eamque conferre cum fabula ista de Orithyia a Borea rapta. Memorabile vero illud potissimum videri, quod hoc loco Italiæ populos jam multo cultiores contendat Cicero temporibus istis, quam plerumque credantur fuisse. Historiarum quidem libros favere opinioni communi: sed magnifica illa et immensæ molis ædificia et opera, quæ manifesto antiquiora sint romana republica, temporibus adscribenda videri, quibus minime impotens et inculta fuisse potuerit ea gens, cui originem debeant. Mr.

11. *Homini agresti.* Aliter rem narrat Plutarchus in Romulo, c. 28. Julium videlicet Proculum fuisse unum ex iis, qui Alba Romam commigraverint, virum inter patricios primæ nobilitatis, moribus probatissimis, Romuloque ipsi fide et familiaritate conjunctissimum: eum in concionem prodiisse et ad religiosissima sacra jure jurando concepto speciem sibi in via oblatam enarravisse. Sed operæ pretium est totum conferre Plutarchi locum. Mr.

12. *Quirinum.* Sive a *curi* hasta, sive a κοίρανος, sive a κύριος. Postremam originem tuetur Lydus m. R. I, 5, qui testibus confirmat, Romulum et ejus æquales haud ignaros fuisse linguæ Æolicæ. Erudite Lactantius, Inst. I, 21: « Solent mortuis consecratis nomina immutari, credo ne quis putet eos homines fuisse. Nam et Romulus post mortem Quirinus dictus est ». [Vide Symbolicam, II, p. 893, sq. Cr.]

XI. 1. *Pæne puberem.* Contra Seneca in opere, quod videtur historicum, apud Lactantium, VII, 15, ait: « populi romani infantiam fuisse sub Romulo: pueritiam sub ceteris regibus, etc. » Senecam hunc alii philosophum intelligunt, alii Annæum Florum. Lege Bunemannum ad Lactantium. A. M.

est in Græcorum libris. Nam princeps ille [2], quo nemo in scribendo præstantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem exstrueret arbitratu suo; præclaram ille quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et a moribus [3]. Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque reipublicæ, de generibus et de rationibus civitatum [4]. Tu mihi videris utrumque fa-
P. 82 cturus: es | enim ita ingressus, ut, quæ ipse reperias, tribuere aliis malis, quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere; et illa de urbis situ revoces ad rationem, quæ a Romulo casu aut necessitate facta sunt [5]; et disputes non vaganti oratione, sed defixa P. 151
in una republica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim jam videor te reliquos reges persequentem [6], quasi perfectam rempublicam.

2. *Nam princeps ille.* Plato scilicet, quem quod admiratione commotus sæpius fortasse laudet, excusari se petit Cicero, Leg. III, 1. Confer Cic. Orat. 19; Quintil. X, 1, 367; Gell. II, 5; Val. M. VIII, 7, ext. 3. A. M.

3. *Et a moribus.* Cod. pr.ª manu *a majoribus*; sec. *moribus*, sine præp., quam ego retineo. Nam sic eam retinet Cicero, hac de re loquens iisdem prope verbis de Or. I, 52, 224: « a vitæ consuetudine et a civitatum moribus abhorrebant ».—Plato remp. suam, tamquam picturam, sibi ad oculorum veluti oblectationem confinxit. Athen. XI, 15. Pergit ibidem Athenæus dicere Platonis remp. et leges vel eo maxime nomine parum videri laudabiles, quod iis nulla gens apud se locum concesserit. Sic de Platonica rep. loquitur etiam Polybius, VI, 47. Plotinus remp. Platonis in Campania instituere frustra meditatus est, ut narrat in ejus vita Porphyrius. A. M. [Cap. 12, p. 114, in Fabr. B. Gr. vol. IV. Nimirum Πλατωνόπολιν condere voluit. Ca.]

4. *Rationibus civitatum.* Sic facit Aristoteles, cujus opus politicum per omnia rerump. genera late vagatur. Hunc præcipue puto intelligi a Cicerone. A. M.

5. *Necessitate facta sunt.* Recole dicta cap. 3. Cicero enim ibi dixit situm urbis sapienter a Romulo sponteque electum; haud equidem veritatem sequutus, sed ne omitteret occasionem tradendi præcepta politica de situ urbi novæ captando. Quare et hanc objectionem auctor irrefutatam, tamquam foveam, prætergreditur; satu scilicet oratorio, ne malam causam tuendo faciat pejorem. A. M.

6. *Reliquos reges persequentem.* Mos. distinctionem ponit post *videor*, et conjicit *persequente* pro *persequentem*, quod hab. cod. Heinr. et Stein. sola distinctione minore posita post *persequentem* nihil mutarunt. Sch. ut A. Maius plane non distinxit.

XII. Ergo, inquit Scipio, quum ille || Romuli sena- P. 281
tus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex
tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari, pa-
triciosque eorum liberos, tentaret post Romuli ex-
cessum, ut ipse gereret[1] sine rege rempublicam, po-
pulus id non tulit; desiderioque Romuli postea regem
flagitare non destitit: quum prudenter illi principes
novam et inauditam ceteris gentibus interregni
P. 282 ineundi[2] rationem excogi || taverunt, ut, quoad certus
rex declaratus esset, nec sine rege civitas, nec diu-
turno rege esset uno, nec committeretur, ut quis-
quam inveterata potestate aut ad deponendum impe- P. 152
rium tardior esset, aut ad obtinendum munitior. Quo
quidem tempore novus ille populus vidit tamen id,
quod fugit Lacedæmonium Lycurgum, qui regem non
deligendum duxit (si modo hoc in Lycurgi potestate || P. 283
potuit esse), sed habendum, qualiscumque is foret,
qui modo esset Herculis stirpe generatus: nostri illi
etiam tum agrestes viderunt, virtutem et sapientiam
regalem, non progeniem, quæri oportere[3].

XIII Quibus quum esse præstantem Numam Pompilium[1] fama ferret, prætermissis suis civibus, regem

Lehn. conjecit *video* pro *videor*, ut (ait) hoc sit τὸ ἐφεξῆς: « video enim, te jam prospicere reliquos reges, quasi persequentem (i. e. persequendo) perfectam rempublicam ». Quæ ratio aliquanto videtur contortior. Mr.

XII. 1. *Ut ipse gereret.* Ita Cod. sec. manu; at pr. fecit *regeret*, quam emendationem haud recipio: prior enim scriptura et latino sermoni satis congruit, et elegantior est quam « regeret sine rege ». Eamdem tamen scripturæ varietatem apud Augustinum observabimus in hujus libri fine. A. M. — Ita sine ullo verbo. De re confer Cic. de Or. I, 9, et Tusc. IV, 1. A. M.

2. *Interregni ineundi.* Vid. Liv. VI, 1: « interregnum initum »: ad quem locum vid. interpr. in ed. Drakenb. Stuttg. tom. III, P. II, p. 17, sq. Conf. Liv. V, 17: « ut... auspicia de integro repeterentur et interregnum iniretur ». Vid. Cr. Antt. Romm. p. 177, sq. Mr.

3. *Quæri oportere.* Sic de Romanis apud Livium, IV, 3, loquitur Canuleius tribunus, et sic Rutilius in Itiner. I, 14. A. M. [Sed vide tamen infra, c. 17, pr. notam A. Maii. Cr.]

XIII. 1. *Numam Pompilium.* Si

P. 284 alienigenam, patribus auctoribus, sibi ipse populus
adscivit; eumque ad regnandum, | Sabinum hominem,
Romam Curibus accivit[2]. Qui ut huc venit, quam-
quam populus curiatis eum comitiis[3] regem esse jus- P. 153
serat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tu-
lit; hominesque romanos instituto Romuli bellicis
studiis ut vidit incensos, existimavit, eos paullum ab
illa consuetudine esse revocandos.

XIV. Ac primum[1] agros, quos bello Romulus ce-
perat, divisit viritim civibus[2], || docuitque sine depo- P. 87
pulatione atque præda posse eos, colendis agris,
abundare commodis omnibus; amoremque eis otii
et pacis injecit, quibus facillime justitia et fides con-
valescit, et quorum patrocinio maxime cultus agro-
rum perceptioque frugum defenditur[3]. Idemque Pom-
pilius et auspiciis majoribus inventis[4], ad pristinum
P. 154 numerum duo augures addidit[5], et sacris e principum

Servium audias ad Æn. VI, 809, proprium nomen fuit *Pompilius*, cui postea accessit agnomen *Numa* ἀπὸ τῶν νόμων, ab inventione et constitutione legum. De virtute Numæ satis hic Tullius; ad sapientiam quod attinet, Tullius idem, Or. III, 51, eum vocat *doctissimum*. A. M.

2. *Romam Curibus accivit.* Præter Numæ virtutem, illæ quoque causæ eum ad regnum vocaverunt, quod Sabinis, jam inde ab Tatio Romæ incolis, Sabinus rex erat concedendus; quodque Numa Tatii filiam habebat in matrimonio. Plut. Num. 2. Quin progenie formaque regia erat. Dionys. II, 58. Anno ætatis XL regnum adiit, natus scilicet cum ipsa Roma. Dionys. ibidem; Dio, Frag. XX; Plut. Num. 3. A. M.

3. *Curiatis eum comitiis.* Conf. Cr. Antt. Romm. p. 111, sq. 120, et de lege curiata ib. p. 112, ibiq. laudd. Ma.

XIV. 1. *Ac primum.* Nonius, qui hunc locum e II de Rep. citat voc. *viritim*, habet *primus*. A. M.

2. *Divisit viritim civibus.* Nimirum egenis illis et novitiis, qui nihil a Romulo acceperant. Dionys. II, 62. A. M.

3. *Frugum defenditur.* Hac de causa Numa *Termino* et *Fidei* fana et sacra constituit, Plutarch. Num. 16; Dionys. II, 74, 75. Fides in Capitolio vicina Jovis erat. Cic. Off. III, 29. A. M.

4. *Majoribus inventis.* Puta ad fulminum curationem; qua super re vide Plutarchum, Num. 15; Livium, I, 20. Tum morem romanum dandi operam, ut priora auguria posterioribus confirmarentur, attingit Servius ad Æn. II, 691. A. M.

5. *Augures addidit.* Quinque ni-

numero pontifices quin | que præfecit[6]; et animos pro- P. 88
positis legibus his, quas in monumentis[7] habemus,
ardentes consuetudine et cupiditate bellandi religionum cærimoniis mitigavit; adjunxitque præterea flamines[8], salios[9], virginesque vestales[10]; omnesque partes religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem[11], apparatum perfaci-
P. 155 lem esse voluit. Nam quæ perdiscenda, quæque observanda es || sent, multa constituit, sed ea sine impensa: P. 69
sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit[12]. Idemque mercatus, ludos, omnesque conve-

mirum evaserunt augures, servato numero impari. Recole cap. 9. A. M.

6. *Pontifices quinque præfecit.* Si Livium consulas, X, 6, quatuor tantum fuisse videbuntur veteres illi Numæ pontifices; quorum numerus duplicatus est Valerio et Apuleio coss. adsumptis de plebe totidem. Sylla demum pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim. Liv. epit. LXXXIX. Lydus, I, 45, quatuor scribit pontifices a plebe creatos. A. M.

7. *Monumentis habemus.* Numæ leges commemorantur infra, lib. V, 2. Insuper a Gellio, IV, 3; Servio ad Æn. VI, 860; Festo voc. *pellices*; Aurelio Vict. in Numa; Augustino, C. D. lib. II, cap. 16. Eæ leges fuerunt in jure civili Papiriano. Dig. I, 2, 2. A. M.

8. *Præterea flamines.* De tribus a Numa institutis flaminibus vid. quæ collecta sunt in Rosini Corp. Antt. Romm. p. 209, sqq. Sed plures etiam ibidem enumerantur flamines, p. 212, v. c.: « Volcanalis, Volturnalis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis, Virbialis, Carmentalis », rell. Ma. — Flamines tres, Dialem, Martialem, et Quirinalem. Augustin. Civit. D. II, 15. A. M.

9. *Salios.* Salios Martis sacerdotes duodecim, Aur. Vict. in Numa. Quin Salias quoque virgines commemorat Festus; saliare autem Numæ carmen Horatius, Epist. II, 1, 86. A. M.

10. *Virginesque vestales.* De Vesta et Vestalibus exstat singularis Justi Lipsii liber, qui est in Vesaliensi operum ejus editione, tom. III, p. 1069-1116, in Plantiniana, tom. III, Part. II. Fusius item et docte disputatur de eadem re in Hofmanni Lexico universali, tom. IV, p. 613—615; apud Rosinum l. c. p. 216, sq. nunc vero in primis Creuz. Symb. et Myth. II, p. 622—639, ibiq. laudd. Ma. — Quatuor fuisse institutas a Numa Vestales, quibus postea duæ accesserint, nempe a Prisco rege, ait Dionysius, II, 67, et III, 67. A. M.

11. *Diligentiam difficilem.* Tertullianus, Apol. cap. 21: « Numa Romanos operosissimis superstitionibus oneravit ». A. M.

12. *Sumptum removit.* Cic. Leg. II, 8, ex duodecim tabulis: « ad divos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amovento »; quam doctrinam

nundi causas[13] et celebritates invenit[14]; quibus rebus institutis, ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum studiis bellandi jam[15] immanes ac feros. Sic ille quum undequadraginta annos[16] sum | ma in pace concordiaque regnavisset (sequamur enim potissimum Polybium[17] nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior), excessit e vita, duabus præclarissimis ad diuturnitatem reipublicæ rebus confirmatis, religione atque clementia[18].

P. 156
P. 70

pergit idem Cicero sapienter explicare cap. 10 et 16. Rei meminit etiam Parad. I, 3. Adi præterea Tertullianum, Apol. cap. 25. Unam excipit Cicero stipem ad Matris magnæ cultum; verum Dionysius, II, 19, observat hanc ipsam non a civibus, sed a Phrygibus colligi Romæ solitam. Cur autem ea stips quæreretur, docet Ovidius, Fast. IV, 350. Quia tamen sine sumptu sacra curari nequeunt, Romulus ante Numam ex ærario publico pecuniam ad id conferri jusserat, ut ait Dionysius, II, 23. Numæ Postumia lex erat « vino rogum ne respergito », Plin. XIV, 12, id qood ab eo statutum propter parsimoniam est. A. M.

13. *Mercatus ... causas.* Nundinarum auctorem, non Numam, sed alii Romulum, alii Servium Tullium faciunt apud Macrobium, Sat. I, 16. Apud Servium ad G. I, 275, « Varro dicit antiquos nundinas feriatis diebus agere instituisse, quo facilius commercii causa ad urbem rustici commearent ». A. M.

14. *Celebritates invenit.* Cur antiqui legumlatores voluptates in festa contulerint, sapientem causam tradit Athenæus, Noctt. Att. lib. VIII, cap. 16, nempe ut modeste et pudice homines genio indulgerent. A. M.

15. *Studiis bell. jam.* Ita Cod. sec. manu; at pr. *tam.* A. M. — Restituit Steinack. lect. primæ manus *tam*, sine dubio existimans velle nostrum significare Numam homines *tam* immanes et feros, quales eos fuisse sciamus, ad humanitatem et mansuetudinem revocasse. Sed ego ab hac sententia recessi, admonitus a Cr. exeunte cap. 12, dici : « hominesque romanos institutis Romuli bellicis studiis ut vidit incensos ». Ad rem cf. Liv. I, 19. Ma.

16. *Undequadraginta annos.* Dionysius, I, 75, et II, 76; Livius, I, 21; Solinus, cap. 2; Eutropius, I, 2; Rufus, cap. 2, regnantis Numæ annos scribunt tres supra quadraginta. Verum Eusebius et Cassiodorius in chronicis et historia miscella duos detrahunt, Polybius autem quatuor; cujus postremæ sententiæ, annorum nempe XXXIX, meminit Augustinus, C. D. III, 9, Ciceronis locum, ut puto, respiciens. A. M.

17. *Potissimum Polybium.* Regum romanorum historiam videtur Polybios sexto libro prælibavisse, si certe vera est inscriptio *sexti libri* in Valesianis excerptis, ubi Tarquinii Prisci res attinguntur. A. M.

18. *Religione atque clementia.* Cod.

XV. Quæ quum Scipio dixisset, Verene, inquit
P. 157 Manilius, hoc memoriæ proditum est, Africane, regem istum Numam Pythagoræ ipsius discipulum, an
P. 295 certe Pythagoreum fuisse[1]? || Sæpe enim hoc de majoribus natu audivimus, et ita intelligimus vulgo existimari : neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. — Tum Scipio, Falsum est enim[2], Manili, inquit, id totum ; neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum[3]:
P. 158 ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quæ non solum facta[4] esse, sed ne fieri quidem potuisse
cernimus. Nam[5] quartum | jam annum regnante Lucio P. 296
Tarquinio Superbo, Sybarim, et Crotonem, et in eas Italiæ partes Pythagoras venisse reperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium, et Pythagoræ declarat adventum. Ex quo intelligi, regiis annis dinumeratis, potest, anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numæ pri-

« religionem atque clementiam». A. M.

XV. 1. *Pythagoreum fuisse*. Quare Manilius Æmilianum de Pythagora rogitat? idcirco fortasse, quia nonnolli existimabant (Plut. Num. 8, et Fest. voc. *Æmiliam*) gentem Æmiliam a Mamerco, cognomine Æmilio, Pythagoræ filio, genus ducere. A. M.

2. *Falsum est enim*. Hic superponitur in codice *enim* posteriore manu [quod recipiendum est. A. M. in Emm.]

3. *Absurdeque fictum*. Fabulam non hic solum, verum etiam de Or. II, 37; Tusc. I, 16, IV, 1, refutat Cicero, et præterea Dionysius, II, 59; Livius, I, 18, et XL, 29; Plutarchus, Num. 1; Gellius, XVII, 21. Erroris fontes fuerunt, 1° quia Numa suscepit imperium Olympiade, qua vicit Pythagoras Laco: quum autem Olympionicæ in Græcia essent eponymi, ut Romæ consules, quumque nomen congrueret, famosior philosophus Olympionicæ ætatem occupavit. Quid quod Samius quoque Pythagoras quidam inter celebriores Olympionicas ponitur apud Eusebium Olympiade XLVIII? 2° Quia Pythagoras Italiam, ubi regnavit Numa, incoluit. 3° Quia Pythagoræ Numæque leges atque sapientia inter se conspirare visæ sunt. A. M.

4. *Quæ non solum facta*. Ita Cod. pr. manu; at sec. *falsa*. Scilicet emendator ignorabat, recte et eleganter dici « non solum sed », omisso *non*; quam particulam Cicero et Cæsar fere non ponunt. A. M.

5. *Nam*. Nullus dubito, quin ea, quæ sequuntur, a Polybio sint, quem auctorem sequitur Cicero in rebus romanorum regum scribendis. A. M.

Q. XVI mum Italiam Pythagoram || attigisse : neque hoc inter
P. 39 eos, qui diligentissime persequuti sunt temporum annales, ulla est umquam in dubitatione versatum. — Dii immortales! inquit Manilius, quantus iste est P. 159
hominum, et quam inveteratus error[6]! Ac tamen facile patior, non esse nos transmarinis, nec importatis artibus eruditos, sed genuinis[7] domesticisque virtutibus[8].

XVI. Atqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si | progredientem rempublicam, atque in P. 40
optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam majorum natu[1] esse laudandam, quod multa intelliges etiam aliunde sumpta, meliora apud nos multo esse

6. *Inveteratus error!* Antiquissimus sine dubio error; namque apud Eusebium, Chron. I, 5, 9, eum sequitur Polyhistor cum Beroso nec non Abydenus, apud quos Pythagoras floruit sub Senecherimo et Ezechis regibus, id est, Numæ ætate. Errorem (quamvis meliora, ut puto, edoctus) poetica licentia retinet Ovidius, Fast. III, 153, nec non Metam. XV, ut Numam scilicet Pythagoræ præceptis imbutum canere possit. Eamdem opinionem sequi videtur Hieronymus contra Jovin. II, 38, cujus loci sententia frustra torquet Vallarsium. Neque abludit Augustinus, ep. CII, 13. Sed contra Clemens, Strom. I. Rursus idem Augustinus, ep. CXXXVII, 12, a veritate recedit, quum ait : « Pherecydes Assyrius [I. *Syrius*, ex insula Syro. Cic. Tusc. I, 16, 38. Ma.] Pythagoram Samium ex athleta in philosophum vertit ». Eruditi enim ab hoc atism Samio Olympionica philosophum discernunt. A. M.

7. *Sed genuinis.* Videlicet voce *genuinus* alibi non ita usus est, ut sit i. q. γνήσιος vel *proprius*, *patrius*, sed modo dixerat *dentes genuini*, quos Græci κραντῆρας et σωφρονιστῆρας appellant : qua de re diximus in Indice ad Cr. nostramque ed. Cic. de Nat. Deorr. majorem, p. 823, et accuratius etiam in ed. min. ad II, 54, 134, p. 160. Ma.

8. *Domesticisque virtutibus.* Hæc sententia Catonis senioris est, apud Plutarch. in ejus vita, 22, 23. A. M.

XVI. 1. *Sapientiam majorum natu.* Conjecit J. V. L. *natus*. *Natu*, quod hab. Cod. respuit Mos. dicens : Si b. l. *majores natu* ponuntur pro *majoribus*, exemplum admodum singulare est, neque Ciceronisnum : deinde illo etiam loco possunt *majores natu* ii intelligi, qui cum Iphicrate vixerunt quidem, neque vero ætatis ejusdem, sed ætate provecti essent. Ego vero loco supervacaneæ illius vocis (*natu*) desidero vocem, quam Noster verbo *majorum* alibi apponere solet, videlicet *nostrorum*, quæ si forte aliquando

facta, quam ibi fuissent, unde huc translata essent,
atque ubi primum exstitissent; intelligesque, non P. 160
fortuito populum romanum, sed consilio et disci-
plina confirma || tum esse, nec[2] tamen adversante for- P. 217
tuna.

XVII. Mortuo rege Pompilio, Tullum[1] Hostilium
populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis
P. 161 creavit; isque de imperio suo, exemplo Pompilii,
populum consuluit curiatim. Cujus excellens in re
militari gloria, magnæque exstiterunt res bellicæ. Fe-

compendio fuit scripta NORU v. *noru*, facile transire potuit in NATU v. *natu*, quod tam sæpe voci *majores* additum legerat librarius. Noster, Parad. I, 1: « In quo equidem... majorum nostrorum sæpe requiro prudentiam »: et alia est eorum locorum ratio, quibus *majores*, non addito possessivo, universe ponitur, v. c. de Off. I, 33, 121. A. M.

2. *Sed consilio et disciplina confirmatum esse, nec*, etc. Haud incommode laudat ad h. l. Villem. locum Bossuetii ex libro qui inscribitur, *Discours sur l'histoire universelle*, cujus nos verba hic repetemus: « De tous les peuples du monde le plus fier et le plus hardi, mais tout ensemble le plus réglé dans ses conseils, le plus constant dans ses maximes, le plus avisé, le plus laborieux, et enfin le plus patient a été le peuple romain. De tout cela s'est formée la meilleure milice et la politique la plus prévoyante, la plus ferme et la plus suivie, qui fût jamais ». Mr.

XVII. 1. *Tullum Hostilium*. Cur Tullus sit rex creatus, causam silet Cicero aliique vulgo auctores, seu veteres seu recentiores. Sed tamen egregia Dionysii varia lectio Tullum, ni fallor, declarat Romuli nepotem, natum scilicet e filia Hersiliæ (quæ quidem Hersilia Romuli uxor existimatur fuisse). Nimirum apud Dionys. III, 1, ubi vulgatus textus matrem Tulli dicit *Hersilii filium*, vel ut quædam exemplaria *Servilii*, prisci interpretes Lapus atque Gelenius legebant *Hersiliæ filiam*, eamque diserte lectionem tuetur in notis Portus, citato alio Dionysii loco, I, 45, ubi Hersilia venisse Romam cum filia dicitur. Si ergo Hersilia fuit Romuli uxor, utique hujus filia Romuli saltem privigna fuit, si ea forte ante nuptias matris cum Romulo nata erat: ergo Tullus ex hac natus, Romuli nepos appellandus est. Pater autem Tulli Hostilius fuit, avus paternus ille Hostus a Romulo corona donatus, ut ait Plin. XVI, 4. En itaque quo jure Tullus romanum sceptrum adeptus est. Profecto, etsi romani reges suffragiis legebantur, nihilominus plerumque rationem cognationis in iis creandis habitam esse videmus (præter quam in Prisco Tarquinio, qui parvulis Anci liberis regnum præripuit). Numa quidem maritus Tatiæ ex rege Tatio genitæ. Tullus, ut dixi, Romuli nepos. Ancus natus e Numæ filia. Servius Prisci gener. Denique

citque idem et sepsit de manubiis[2] comitium et curiam[3]; constituitque jus, quo bella indicerentur;
P. 218 quod per se justissime inventum sanxit | fetiali religione[4], ut omne bellum, quod denuntiatum indictumque non esset, id injustum esse atque impium judicaretur. Et ut advertatis animum, quam sapienter jam reges hoc nostri viderint, tribuenda quædam esse populo (multa enim nobis de eo genere dicenda sunt), ne insignibus quidem regiis Tullus, nisi jussu populi, est ausus uti. Nam ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire[5] liceret[6] || . . . .[7]

Superbus soceri Servii regnum invasit. A. M.

2. *Sepsit de manubis.* Cod. pro *manubiis.* Ob has fortasse Tullus dicitur *dives* apud Hor. Od. IV, 7, 15. A. M.

3. *Comitium et curiam.* Eam scilicet, quæ dicta est *curia Hostilia.* A. M. [Conf. Creuz. Antt. Romm. p. 19. Ms.]

4. *Fetiali religione.* Consentit Livius, I, 24. Verum Servius ad Æn. X, 14, jus fetiale institutum Romæ ab Anco Martio dicit, qui id a gente Æquiculana arcessiverat. Confer eumdem Servium etiam, Æn. VII, 695. Cum Servio Aurelius Victor, cap. 5, conspirat. Dionysius autem, II, 72, collegii fetialium institutionem repetit a Numa. A. M.

5. *Fascibus anteire.* Macrobius, Sat. I, 6: « Tullus Hostilius, debellatis Etruscis, sellam curulem lictoresque et togam pictam atque prætextam, quæ insignia magistratuum Etruscorum erant, primus ut Romæ haberentur instituit ». Confer Plinium, IX, 39, et Diodorum, V, 40. Sed Dionysius, III, 61, 62, lictores cum fascibus primum præisse Tarquinio Prisco scribit de senatus populique, quem rex consuluerat, sententia: quamquam eum morem antiquiorem, et quidem ab ipso Romulo usurpatum, a quibusdam (quos inter est Livius, I, 8) credi fatetur Dionysius. A. M.

6. Desiderantur paginæ duæ. Cetera, quæ in lacuna perierunt, de his imperii ornatibus facile sarcit Dionysius loco prædicto. Atque oppido pauca brevi hoc in hiatu amisimus, præsertim si in eum incidunt verba ab Augustino servata. Hoc igitur spatio nihil fere dicere auctor potuit, nisi Tulli regia insignia ejusque interitum: quibus peroratis, alius nescio quis (num Lælius? Confer finem capitis 11) interloquitur, Scipionis sermoni plaudens, ut in proximo folio videre est. A. M.

7. Hic mihi videbatur collocandum fragmentum ab Augustino, C. D. III, 15, servatum, cui sic præfatur: « de Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem (de Rep.) libris Cicero: *propterea et istum*, etc. » Ceterum hic Ciceronis locus videtur aliquantum ab ipso Au-

P. 162 Propterea[8] et istum non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse, quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, si hoc et alteri facile tribueretur. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, III, 15.

P. 171 XVIII.....[1] enim serpit, sed volat in optimum
statum instituta tuo sermone respublica. — Scip. Post
eum Numæ Pompilii nepos ex filia[2] rex a populo est
Ancus Marcius constitutus : itemque de imperio suo P. 163
legem curiatam tulit. Qui quum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem. Atque idem Aventinum et Cœlium montem adjunxit urbi[3]; quosque
P. 219 agros ceperat, divisit; et silvas maritimas omnes pu-

gustino interpolatus, saltem quod adtinet ad flexiones grammaticas. Jam vero prædicto genere mortis periisse Tullum aiunt Livius, I, 31; Plinius, II, 53, XXVIII, 2; Victor; Eutropius; Valerius M. IX, 12, 1; Appianus apud Photium, Cod. LVII. Dionysius autem, III, 35, more suo varias ejus interitus famas narrat. A. M.

8. *Propterea*, etc. Omiserunt hoc fragmentum pro suo consilio Heinr. et St. Schützius id laudasse satis habuit : Lehnerus recepit, bene hic ab A. Maio collocatum esse judicans. Cujus nos sententiæ accedimus. Ms.

XVIII. 1. Maius supplet *neque*. J. V. L.

2. *Post eum Numæ Pompilii nepos ex filia*. Numæ filia, quæ peperit Ancum regem, memoratur a Plutarcho in Numa, cap. 21; a Dionysio, II, 76, III, 35; a Livio, I, 32, et abs Hieronymo in Chron. Anci origini Sabinæ favet apud Probum ed. Gotof. p. 1398, Varro, qui *Ancum* prænomen a Sabinis translatum putat. [Sancus præcipuus Sabinorum deus. Lactant. Inst. I, 15. A. M. in Add.]. — Hunc autem Ciceronis locum legebat Seneca, ep. CVIII. A. M.

3. *Adjunxit urbi*. De Aventino consentiunt Dionysius, III, 43, et Livius, I, 33. Victor autem et Eutropius non solum Aventinum, verum etiam Janiculum urbi adjectum ab Anco aiunt. Sed enim Cœlium Dionysius, III, 1, et Eutropius, a Tullo adjunctum narrant, quod apparet etiam ex Livio, I, 33. Unus Strabo, lib. V, p. 358, Cœlium ab Anco adjectum dixerat, uti nunc demum confirmat Cicero. Ceterum in his grandis est dubitatio, siquidem nonnulli apud Servium, Æn. VI, 784, septem colles ab ipso Romulo inclusos muro dictitant; quod tamen est incredibile et absurdum : quamquam gravissimus auctor Varro apud eumdem Servium, Æn. VII, 657, Aventinum certe traditum Sabinis a Romulo susceptis sit. Cœlius *mons*, non *collis*, constanter appellatus videtur a scriptoribus, quos inter est M. Aurelius, epist. ad Front. II, 1. A. M.

blicavit[4], | quas ceperat; et ad ostium Tiberis[5] urbem P. 172
condidit, colonisque firmavit. Atque ita quum tres et viginti regnavisset annos[6], est mortuus. — Tum Lælius, Laudandus etiam iste rex; sed obscura est P. 164
historia romana; siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem[7]. — Scip. Ita est, inquit; sed temporum illorum tantum fere regum illustrata sunt nomina.

XIX. Sed hoc loco primum videtur insitiva quadam || disciplina doctior facta esse civitas. Influxit[1] enim P. 173
P. 165 non tenuis quidam e Græcia rivulus in hanc urbem,

4. *Maritimas omnes publicavit.* Victor de Aucu: « silvas ad usum navium publicavit ». Quod autem Cicero ait *maritimas*, id probat, silvam Mæsiam, de qua Livius, I, 33, nun fuisse lu mediterraneis, ut Cluverius putavit, sed propius mare circa ostia Tiberis, ut rectius in annot. geogr. affirmavit Holstenius. A. M.

5. *Tiberis urbem.* Ostiam scilicet, quæ fuit instar navalis Rumanurum, nt ait Dionysius, III, 43; quale nunnullas mediterraneas Græciæ urbes percommodum habuisse observat Aristuteles, Reip. VII, 6. Fossis etiam circumdatam ab Auco Ostiam ait Festus voc. *Quiritium.* A. M.

6. *Viginti regnavisset annus.* Ciceronis sententiam, qui Ancum regnavisse dicit annos tres et viginti, confirmat Eusebius, Chron. lib. II, cum Samnele Aniensi, Chron. lib. I, 6. Jam quod idem Eusebius, Chron. I, 46, scribit annos xxxiii, id mendum codicis Armenil est, a quo decussim merito demas. Dionysius autem, I, 75, III, 45; Livius, I, 35, atque Eutropius annos scribunt xxiv. A. M.

7. *Ignoramus patrem.* Hæc in libris de Rep. legebat Seneca, ep. CVIII. A. M. — Plutarchum in Numa si sequaris (XXI, 2, 3) hæc efficitur progenies:

Marcius, homo Sabinus, Numæ fautur, Hostilii in regno capessendu rivalis, Romæ senator.
|
Marcius, ejus filius et ipse Romæ habitans ‿ *Pompilia*, Numæ filia, uxor.
|
Ancus Marcius, rex Rom.

Ca.

XIX. 1. *Influxit enim*, etc. Monet ad h. l. Villem. illud ipsum, quod fatentur romani historici, quintum Romæ regem fuisse hominem græcum, favere opinioni eorum, qui recenti tempore Romam coloniam græcam esse contenderint. Nihil tamen ea sententia profici, quum Roma jam ante hunc regem Corinthium habuerit opera magnifice exstructa, quæ artium culturam haud mediocrem prodere videantur. Ancum Marcium, constat inter omnes, aquæ ductum illum, ab ipsius nomine appellatum, exstrui jussisse, qui per complura sæcula Romam advexerit aquam perennem eamque abundantem, Tiberina multo lim-

sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium[2]. Fuisse enim quemdam ferunt Demaratum Corinthium et honore, et auctoritate, et fortunis facile civitatis suæ principem; qui quum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum
P. 174 mag | na pecunia dicitur, ac se contulisse Tarquinios[3] in urbem Etruriæ florentissimam. Quumque audiret dominationem Cypseli confirmari[4], defugit patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensibus, atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi quum de matrefamilias Tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Græcorum disciplinam eru[5]. || ....

P. 219 XX...[1] facile in civitatem receptus esset; propter P. 166

pidiorem et salubriorem: qua de re exstat Plinii testimonium, Hist. Nat. XXXI, 24. Ma.

2. *Disciplinarum et artium*. Notanda est hæc artium et disciplinarum græcarum apud Romanos origo; quamquam infra de Rep. III, 3, docebimus, græcam sapientiam ante Scipionem et Lælium vix Romæ esse gustatam. [De græcis artificibus, qui cum Demarato Tarquinios venerunt, lege Plinium, H. N. XXXV, 3 et 12. A. M. in Add.]

3. *Tarquinios*. Hodie *Corneto*. Vid. *Micali*, *Italia avanti il dominio dei Romani*, ibiq. Tab. LI. Cr. — Ipsa Tarquiniorum rudera hodieque a Cornetanis dici *la Tarquinia* dicit L. Hulstenius, a rusticis *la Turchina*. Dionysio Halic. dicitur hæc urbs οἱ Ταρκύνιοι, Straboni et Stephano Byz. (ubi vid. Holst.) ἡ Ταρκυνία, Ptolemæo Ταρκουῖναι, ubi sunt, qui legant Ταρκουΐνιοι, quia Romanorum plerumque sequitur scriptionem Ptolemæus. Minus bene, ut videtur, Heinr. in seqq. post *florentissimam* at *collocavit* sustulit distinctionem majorem. Ma.

4. *Cypseli confirmari*. Tyrannidem quippe Cypselum annis xxx tenuisse docet Aristoteles, Reip. V, 12; annis autem xxviii Eusebius, Chron. lib. II. A. M. [Herod. V, 92, cum interprr. Larcher. Chron. p. 604, qui xxx annos ponit. Heynii Opusc. Acadd. V, p. 351; *Quatremère de Quincy, le Jupiter Olympien*, II, § 9. Ca.]

5. Desiderantur paginæ duæ. A. M. — Idem supplet *erudiit*.

XX. 1. Hoc loco Ciceronis quidem verba amisimus, haud tamen Tarquinii historiam, quam abunde supplent Dionysius, III, 46-48, et Livius, I, 34; nempe quod Demarati uterque filius, Aruns et Lucumo, uxores duxerint nobiles feminas Tarquinienses; quodque pater itemque major natu filius obierint, totumque patrimonium ad minorem natu Lucumonem devenerit; qui, quum ab indigenis nullo satis digno pro tantis opibus honore adficeretur, Tanaquilla uxore hortante,

humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo, ut consiliorum omnium particeps, et socius pæne regni putaretur. Erat in eo præterea summa comitas, summa in omnes cives opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas[2]. Itaque, mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim | suum nomen ex P. 220
P. 167 græco nomine[3] inflexerat, ut in omni genere hujus populi consuetudinem videretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres majorum gentium appellavit; quos priores sententiam rogabat; a se adscitos, minorum[4]. Deinde
P. 37 equitatum ad hunc morem constituit, qui us || que adhuc est retentus: nec potuit Titiensium[5], et Rhamnensium, et Lucerum mutare, quum cuperet, nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attus Na-

Romam cum ingenti comitatu grandique re bona commigravit, non sine auspice regni aquila, quæ Tarquinio apicem imposuit; quod ceteroqui prodigium irridet Cicero, Leg. I, 1, et indignum historia existimat. Tanaquillam seu Caiam Cæciliam utrum laudaverit Cicero, incertum est; quæ certe optimæ uxoris apud Romanos exemplum habita fuit. Lege Probum de nom. imp. ed. Gotof. p. 1400; necnon Hieronymum contr. Jovin. I, 49, a quo Tanaquilla dicitur notior marito suo. A. M.

2. *Benignitas.* Quem laudat A. Maius Polybium, 10, p. 455 Schwgh. eum potissimum h. l. sequitur Tullius. Ad Livii I, 34, quod laudat A. Maius: adde c. 35, ubi, quibus artibus Anci filios regno privarit Tarquinius, narratur. Regni autem ejus initium cadit in Olymp. XL, 2, U. C. 139, ante Chr. n. 615. Larcheri Chronol. p. 609. Ca.

3. *Ex græco nomine.* Dionys. Halic. III, 48, p. 542 Reisk. ἐξομοιοῦσθαι καὶ κατὰ τοῦτο αὐτοῖς βουλόμενος Λεύκιον μὲν ἀντὶ Λυκόμωνος τίθεται τὸ κοινὸν ὄνομα, Ταρκύνιον δὲ τὸ συγγενικὸν, ἐπὶ τῆς πόλεως, ἐν ᾗ γενέσεώς τε καὶ τροφῆς ἔτυχεν. Ca.

4. *Minorum.* Hic quoque magna controversia est; nam Tacitus, Annal. XI, 25, familias majorum gentium a Romulo, minorum a Bruto appellatas existimat. P. Victor region. II minorum gentium institutionem conferre videtur in Tullum Hostilium; Servius ad Æn. I, 426, in Servium Tullium. Sed cum Cicerone satis consentiunt Dionysius, III, 67; Livius, I, 35; Aur. Victor denique, cap. 6, qui hunc Ciceronis locum presse imitatur. A. M.

5. *Titiensium.* De re conf. supra, II, 8. Ca.

vius [6] non erat. Atque etiam Corinthios video publicis
equis assignandis et alendis, orborum et viduarum
P. 168 tributis, fuisse quondam diligentes [7]. Sed tamen, prioribus equitum partibus, secundis additis, ∞ ac cc fe-
cit | equites; numerumque duplicavit, postquam bello P. 38
subegit [8] Æquorum magnam gentem, et ferocem, et
rebus populi romani imminentem. Idemque Sabinos
quum a mœnibus urbis repulisset, equitatu fudit, P. 169
belloque devicit [9]. Atque eumdem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt [10], fecisse accepimus; ædemque in Capitolio Jovi optimo maximo, bello Sa-

6. *Nævius*. Nevii, seu Navii gloriam prædicat Dionysius, III, 70. A. M.

7. *Fuisse quondam diligentes*. Apte mentionem Corinthi in Tarquinii institutionibus facit Cicero; indidem quippe fuit Tarquinii pater, unde et instituta deportavisse credendus est. Non est autem, cur miremur Corinthiorum in orphanos viduasque duritiam; nam et Dionysium Siculum narrat pseudo-Aristoteles, Œcon. II, ed. Casaub. p. 286, reditus orphanorum, donec tutela exissent, sibi vindicavisse; et Livius, I, 34, lege Servii Tullii ait ad equos alendos viduas fuisse adtributas, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Sed enim orphanorum viduarumque tributum clementior Publicola remisit. Plut. in ejus vita, cap. 12. A. M.

8. *Postquam bella subegit*. Mirum est, quod apud alios rerum romanarum scriptores nihil de hoc Tarquinii Prisci bello cum *Æquis*, quos bello hic subactos ab eo sit Cicero, relatum legimus. Sed quum Æqui potuerint Sabinis adnumerari (vid. *Allg. Weltgesch.* X, p. 23) quod hic de Æquis narratur, ad Sabinos non semel ab illo rege victos (ut est apud Dionys. Halic.) potest referri, quamquam hic ab iis distingui videntur. Ma.—*A. Poirson, Hist. Rom.* t. I, p. 49, conj. *Etruscarum*. J. V. L.

9. *Belloque devicit*. Tusciæ præterea populos a Prisco devictos narrant Flor. I, 5, et Oros. II, 4: veteres Latinos Livius, I, 38, et Victor, cap. 6. A. M.

10. *Lud. maximos, qui Romani dicti sunt*. Ascon. Pedian. ad Cic. or. in Verr. Act. I, 10, 31, *Romani*, ait, *ludi* sub regibus instituti sunt, *magnique* appellati, quod magnis impensis dati sunt: tunc enim primum ludis impensa sunt ducenta millia nummum. Alii ideo *magnos ludos* dictos putant, quod *Conso*, consiliorum secretorum deo, id est, Neptuno, Larium regi et rerum conditarum, et diis *magnis*, id est, Laribus urbis Romæ, dati sunt: quibus aiunt raptas Sabinas esse, ut videatur propter hoc dicere Virgilius: *magnis Circensibus actis*: nam et magni et Circenses iidem sunt. Sed plura de his ludis vide apud Rosinum, l. c. p. 341 ed. Amstel. 1685. Ma.—De his Tarquinii ludis Livius, I, 35: « solemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique varie appellati ». Hi fiebant mense septembri, teste Amiternino kal. apud Fogginium. A. M.

bino, in ipsa pugna vovisse facien || dam[11], mortuum- Q.XVII
que esse, quum duodequadraginta regnavisset annos. P. 31

XXI. Tum Lælius, Nunc fit illud Catonis certius, nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem reipublicæ: perspicuum est enim, quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is, qui mihi videtur ex omnibus in republica vidisse plurimum[1]. — Ita est, inquit Scipio. Nam post eum Servius Sul | picius[2] primus injussu P. 32
populi regnavisse traditur: quem ferunt ex serva P. 170
Tarquiniensi natum[3], quum esset ex quodam regis cliente conceptus[4]. Qui quum famulorum numero

11. *Ædemque... vovisse faciendam.* Cap. 24, legimus, ejus demum filium votum patris Capitolii ædificatione persolvisse: ipse nonnisi Tarpeiæ rupis verticem æquavit, locumque templo exstruendo assignavit. Conf. Dionys. Halic. III, 92. Ma. — Jacta etiam a Prisco Capitolii fundamenta aiunt Livius, I, 38; Tacitus, Hist. III, 72. A. M.

XXI. 1. *In republica vidisse plurimum.* Servii Tullii laudes magnificas habes apud Plutarchum de fort. R. t. VII, p. 278. Hic rex tanti Romæ fuit, quanti fere postea Sixtus V. P. M. si tam remota tempora et mores inter se contendere licet. A. M.

2. *Sulpicius* codex; quamquam sec. manu expunctis literis videtur factum *Tullus.* Prænominis certe varietas explorata est; namque ab Eusebio, Chron. I, 46-47, et in tabulis, itemque in scholio Sigonii ad Livium, X, 46, dicitur *Servilius,* quæ est derivatio a *Servio.* Sane et *Servius Sulpicius Galba* imp. dicitur *Servilius Sulpicius Galba* a Zonara, XI, 13. Utrum vero apud aliquem auctorem rex hic non *Tullus* seu *Tullius* audiat, sed *Sulpicius,* nondum equidem novi; factum tamen puto, quandoquidem in Coquæi adnotationibus ad Augustinum, C. D. XVIII, 37, video diserte hunc regem dici *Servium Sulpitium.* — *Servius Tullius.* Ita cum Heinr. et Sch. necessario rescribendum fuit; quod vidit etiam Lehnerus. Nam quod in cod. est *Sulpicius,* id facile in calamum venire potuit homini, qui in historia romana toties *Servii Sulpicii* nomen legisset, quum plures ejusdem nominis variis temporibus fuerint viri celebres, a. U. C. 254, 397, 604, 710, 785. Ma.

3. *Tarquiniensi natum.* Locum in libris de Rep. legebat Seneca, ep. CVIII. A. M.

4. *Regis cliente conceptus.* Opiniones de Servii patre varias perpendunt Dionysius, IV, 1, 2, et Livius, I, 39. Lege etiam Festum voc. *nothum;* Arnobium, V, p. 169. Diem Servii natalem, idus nempe Augusti, prodit Festus voc. *servorum dies,* et Plutarchus, Quæst. Rom. t. VII, p. 157. Verum Macrobius, Sat. I, 13, ait, Servium natum nonis, incerto mense. Valerius M. lib. X sic argutatur: « *Servius,* qui mortua matre in utero

educatus ad epulas regis adsisteret, non latuit scin-
tilla ingenii [5], quæ jam tum elucebat in puero; sic
erat in omni vel officio, vel sermone solers. Itaque
P. 291 Tarquinius, qui admodum parvos tum ha || beret libe-
ros [6], sic Servium diligebat, ut is ejus vulgo habere-
tur filius : atque eum summo studio omnibus iis ar-
tibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam con- P. 171
suetudinem Græcorum erudiit [7]. Sed quum Tarqui-
nius insidiis Anci filiorum interisset, Serviusque, ut
ante dixi, regnare cœpisset non jussu, sed voluntate
atque concessu civium; quod, quum Tarquinius ex
vulnere æ | ger fuisse, et vivere falso diceretur [8], ille P. 292
regio ornatu jus dixisset, obæratosque pecunia sua
liberavisset; multaque comitate jussu Tarquinii se
jus dicere probavisset : non commisit se [9] patribus,
sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit;
jussusque regnare, legem de imperio suo [10] curiatam

servatus est; *Tullius* prænominatus est ominis gratia, quasi *tollendus*, *o* litera in *u* conversa ». A. M.

5. *Non latuit scintilla ingenii.* Alludit Cicero ad fabulam flammæ quæ e capite dormientis pueri exarsit. A. M.

6. *Tum haberet liberos.* Immo vero Dionysius, III, 65, masculini sexus liberos Tarquinio non fuisse ait; qui tamen sibi contradiceret, IV, 1, ubi Tarquinium decessisse ait relictis duobus infantibus υἱεῖς (quæ lectio confirmatur a Vaticanis codicibus); nisi ipse veram suam lectionem esse υἱωνοὺς *nepotes* ostenderet IV, 4, 6, 7, sqq. ubi contra Fabium aliosque historicos disputat, qui omnes (Pisone excepto) filios masculos Tarquinio Prisco concesserant; quibus cum historicis conspirat Cicero, nec non Livius, I, 46, et Strabo, V, p. 336. Quamquam horum omnium auctoritas haud satis infirmat rationes, quas Dionysius pro sua sententia protulit. Ma.

7. *Græcorum erudiit.* Confer Livium, I, 39. Adolescentis Servii Tullii strategema narrat Frontinus, II, 8. A. M.

8. *Et vivere falso diceretur.* Dionysius, IV, 4, 5; Livius, I, 41. A. M.

9. *Non commisit se patribus.* Patres infensos Servio fuisse, quum aliunde, tum etiam ex Paulo liquet : « patricius vicus Romæ dictus eo, quod ibi patricii habitaverunt, jubente Servio Tullio, ut, si quid molirentur adversus ipsum, ex locis superioribus opprimerentur ». A. M.

10. *Legem de imperio suo curiatam tulit.* Copiose scribuntur hæc a Dionysio, IV, 8, 40. Sed contra omnino Livius, I, 41 : « Servius primus injussu populi, voluntate patrum, regnavit ». Idem tamen Livius, I, 46, narrat Servium, postquam usu haud

P. 172 tulit. Et primum Etruscorum injurias bello est ultus; ex quo quum ma || [11] ....

P. 107 XXII [1].... duodeviginti censu maximo [2]. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, reliquum populum distribuit in quinque classes [3], senioresque a junioribus [4] divisit; eosque ita disparavit [5], ut suffragia non in multitudinis, sed in locupletium potestate essent; curavitque, quod sem-

dubium possederat regnum, et plebem agro donato illexerat, tulisse demum ad populum, vellent juberentne se regnare? omniumque consensu regem esse declaratum. A. M.

11. Desiderantur paginæ duæ. — Ex Dionysio, IV, 29, supplendum videtur « ex quo quum magnam [scribe *maximum agrum*; neque enim *magnum* divideretur, nisi post *g*. Confer p. 165, n. *b*. Quare τὸ *ma* non licet explere *magnum* aut *magnam*. A. M. in Emm.] agri partem Cæretania, Tarquiniensibus Veientibusque ademptam nactus esset, eam inter cives novissime adscriptos divisit ». Namque ipsum bellum Etruscum, etsi Dionysius in extremos, Livius tamen, I, 42, in primos Servii annos confert. Immo vero Victor ait, Etruscos sæpe ab eo fuisse domitos. Agri ceteroqui publici inter cives divisi a Servio regnum adeunte meminit ipse Dionysius, IV, 13. Reliqua pars lacunæ occupatur initio describendi census ordinumque civilium. A. M.

XXII. 1. Supplet Maius, *scripsit centurias equitum*.

2. *Duodeviginti censu maximo. Deinde equitum*. Ad h. l. Franekius in libro De Tribuum, Curiarum atque Centuriarum ratione, p. 25 sq. hæc conjecit : « Ego universam Ciceronis sententiarum seriem ita fere esse restituendam, certo affirmare ausim : « Universum populum non jam ut Romulus secundum gentes, sed, quoniam earum discrimen jam pæne abolitum videbatur, e locis in tribus descripsit duodeviginti. Censu maximo deinde equitum magno numero separato, etc. » Quæ quidem probabiliter videntur disputata. Quod vero, ut probaret, *deinde* tertio loco stare posse, laudavit Liv. III, 55. *Per interregem deinde*, etc. poterat laudare Ciceronem ipsum ad Qu. Fr. III, 8 : « Quas ad te deinde literas mittemus ». Mr.

3. *In quinque classes*. Non contradicunt sibi invicem Livius, I, 43; Dionysius, IV, 16-18, p. 676-682, VII, 59, p. 1449-1452, qui *sex classes* esse institutas civium narrant, et Cicero h. l. Sallust. de ord. Rep. II, 8, ipse Livius, III, 30, aliique, qui *quinque* tantum nominant. Extrema enim classis ab his est omissa, quum neque tributa penderet, neque militaret, et una tantum centuria contineretur. Mr.

4. *A junioribus divisit*. *Juniores* appellavit Servius ab anno XVII usque ad XLVI; supraque eum annum *seniores*, ut ait Tubero apud Gellium, X, 28. A. M.

5. *Disparavit*. Est græcum διέζευξε, i. q. distinxit, sejunxit. Cæsar, B. G. VII, 28; Plaut. Rud. Prolog. V, 10.

per in republica tenendum est, ne plurimum valeant P. 173
P. 108 plurimi. Quæ | descriptio, si esset ignota vobis, ex-
plicaretur a me : nunc rationem videtis esse[6] talem,
ut eqnitum centuriæ cum sex suffragiis, et prima
classis, addita centuria, quæ ad summum usum ur-
bis fabris tignariis est data, LXXXIX centurias habeat;
quibus ex cent. quatuor centuriis[7] (tot enim reliquæ
sunt) octo solæ si accesserunt, confecta est vis po-
puli universa : reliquaque multo major multitudo
P. 174 sex et nonaginta centuriarum[8] || neque excluderetur P. 93

Ca. — Non legitur boc verbum finitum in reliquis Ciceronis libris : semel autem *disparatus*, adjectivi vi, de Invent. I, 28, 42. Ma.

6. *Nunc rationem videtis esse talem.* De hoc loco, pæne desperato, litem ortam esse inter Niebuhrium et Steinaekerum, eique liti se plures etiam viros doctos immiscuisse, nemo est, omnium, quibus quidem hæ literæ curæ cordique sint, qui nesciat. Nos vero, quum de ea re loqui longum sit, disputationem de boc loco in Excursum rejecimus, ad calcem operis appositum, in contextu vero servavimus lectionem sec. manus, quam exhibet A. Maius : non quod eam præ ceteris probaremus, sed quod nullam adhuc rationem excogitatam esse existimamus, quæ nihil haberet dubitationis. Ma.

7. *Cent. quatuor centuriis.* Cod. sec. manu, *cent. quattor centuriis;* at pr. manu « VIIII centurias; tot enim reliquæ sunt », sine illis verbis « habeat quibus ex cent. quattor centuriis ». Totum hunc vexatissimum locum Ill. Niebuhrius sic esse persanandum docte arbitratur : « ut equitum centuriæ cum sex suffragiis, et prima classis, addita centuria, quæ ad summum usum urbis fabris *tignariis* est data, LXXXVII centurias habeant : quibus XII centuriæ, tot enim reliquæ sunt equitum, solæ si accesserunt, etc. » Scilicet erunt tunc IC centuriæ, oppositæ reliquæ multitudini XCVI centuriarum. Ma.

8. *Major multitudo sex et nonaginta centuriarum.* Quo pacto 96? videtur Cicero dare secundæ classi centurias 20; tertiæ rursus 20; quartæ item 20; quintæ 30; quarum summa 90 : quibus addit 6, nempe accensorum, velatorum, liticinum, cornicinum, proletariorum, et ut quis scivit; de qua postrema locum Festi mox proferemus. Apud Dionysium, lib. IV, 16-18, sic :

II.	classis	cent.	20
	fabrum	cent.	2
III.	classis	cent.	20
IV.	classis	cent.	20
	tubicinum et cornicinum	cent.	2
V.	classis	cent.	30
VI.	classis	cent.	1
			95
I.	classis	cent.	80
	equitum	cent.	18
			193

Igitur quinque priorum classium centuriæ fuerunt 192, quarum dimidia pars 96 : quamobrem ad obtinenda

suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens, qui quum locupletes assiduos appellasset ab ære dando; eos, qui aut non plus mille quingentum æris, aut omnino nihil in suum censum, præter caput, attulissent, proletarios[9] nominavit; ut
P. 94 ex iis quasi proles, id est, quasi progenies civitatis | P. 175
exspectari videretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam pæne in prima classe tota[10]. Ita nec prohibebatur quisquam jure suffragii; et is valebat in suffragio plurimum, cujus plurimum intererat esse in optimo statu civitatem. Quin etiam accensis, velatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis[11] || ....

comitia opus erat centuriis 97. Itaque si prima classis centuriarum 98 conspirasset, res erat confecta : alioqui oportebat e sequentibus classibus tantum sumere donec centuriæ 97 conspirarent. Quod si forte utrimque par numerus, nempe 96 consisterent; addebatur alterutri parti classis ultima sive sexta, quæ lancem inclinabat. A. M.

9. *Proletarios nominavit.* Accuratius Paullus apud Gell. XVI, 10: « qui in plebe romana non amplius quam mille quingentum æris in censum deferebant, proletarii appellati sunt : qui nullo, aut perquam parvo ære censebantur, capite censi vocabantur. Proletariorum ordo honestior aliquanto et re et nomine, quam capite censorum fuit ». A. M.

10. *Quam pæne in prima classe tota.* Quia nimirum in omni populo multo pauciores divites sunt egentibus aut tenuibus. A. M.

11. *Quin etiam accensis, velatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis.* Niebuhrius suspicatur accensos et velatos ex proletariorum numero fuisse sumptos. In inscriptionibus, idem monet, ex imperatorum temporibus *accensus velatus* sine distinctione ut titulus vel centuriæ nomen legitur. Steinack. autem (*Replik*, etc. p. 14) dicit se distinctionem inter utrumque vocabulum sublatam voluisse, id vero a correctore fuisse neglectum. Omnia loca, quibus *accensi* nominantur, qui erant in exercitu, quique item nominibus *Optionum*, *Adoptatorum*, *Adscriptivorum*, *Ferentariorum* appellantur, collegit Burchardus l. c. p. 60, sq. Cens. Jen. l. c. p. 322, contra Steinack. recte monet, non debuisse eum irasci correctori, quod distinctionem non sustulerit, quæ si absit seriore tempore, id factum esse ut in tritu illa senatus allocutione *Patres conscripti*. *Accensos* idem monet Livio teste ex quinta classe fuisse sumptos. De *accensis* vid. Creuz. Antt. Romm. p. 95. De *velatis* Festus in *velati* et *adscriptitii*, velatos esse dictos ait, quia vestiti inermes exercitum sequebantur. Ma.

XXIII. Statu esse optimo constitutam rempubli- P. 176
cam, quæ ex tribus generibus illis, regali, et optimati [1],
et populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum [2]..... *Nonius*, IV, 292.

....[3] sexaginta annis antiquior [4] quod erat [5] xxxix P. 45
ante primam olympiadem condita. Et antiquissimus
P. 177 ille Lycurgus eadem vidit fere. Itaque ista æquabilitas, atque hoc triplex rerumpublicarum genus vide-

— Desiderantur paginæ quatuor. — In lacuna periit reliqua census descriptio : tum aliæ fortasse res a Servio gestæ, et apud historicos celebratæ ; nempe quod urbis mœnia pomœriumque protulerit, aggerem fossamque fecerit, Quirinalem, Viminalem et Esquilinum incluserit, Dianæ ædem celebrem in Aventino struxerit (ædem item Fortunæ, Liv. X, 46), æs primus romanorum regum signaverit, mensuras et pondera constituerit. Quibus narratis videtur Cicero instituisse comparationem romanæ reip. cum Lacedæmonia et cum Carthaginiensi. A. M.

XXIII. 1. *Optimati.* Neutro genere hoc adjectivum alibi non legi videtur : semel feminino, sed plurali numero (ut plerumque de viris usurpatur, qui sunt proceres civitatis) in loco Ennii, quem laudat Noster, Epp. ad Fam. VII, 6 : « arcem altam habebant matronæ opulentæ, optimates ». Mr.

2. *Immanem ac ferum.* Locum a Nonio sumo, qui voc. *modicum* citat eum e lib. II de Rep. Videtur autem ad hanc sedem quadrare, in qua sermo est de triplici politiæ genere. Quamquam et alibi non absurde poni posse videtur. De laudabili principis clementia Cassiodorus, Var. I, 30. A. M.

3. Quoniam hic sine dubio comparatur Carthaginis ætas cum Romæ ætate, diciturque Carthago antiquior quam Roma, ausus sum addere *quinque* ad *sexaginta*. Quum enim supra Cicero dixerit Romam conditam anno secundo Olympiadis septimæ, id est, anno sexto et vigesimo post cœptas Olympiadas ; hic autem dicat Carthaginem conditam anno nono et trigesimo ante primam Olympiadem ; sequitur, ut Carthago quinque et sexaginta annis sit Roma antiquior. Utor autem locuplete sententiæ auctore Velleio, I, 6 : « ante annos quinque et sexaginta quam urbs romana conderetur, ab Elissa Tyria, quam quidam Dido autumant, Carthago conditur ». Neque fere nisi paucis fortasse annis ab hac sententia recedunt prisci sculptores. Horum sententiæ eo fere recidunt, ut Carthago annos prope 700 vixerit. A. M.

4. *Antiquior.* Nimirum condita Carthago secundum Velleii rationem Olymp. Iphiti XVII, 2, ante Chr. n. 819. Vid. Larcheri Chronol. p. 592, qui et ipse Velleii locum laudat. Cr.

5. *Quod erat XXXIX.* Apud Dionysium, I, 74, Timæus Romam conditam dicit eodem tempore, quo Carthago, nempe anno, ut ipse putat, xxxviii ante primam Olympiadem, ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ πρότερον ἔτει τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος. Id vero notare non fuit inutile, propterea quod Cicero scribit xxxix, et aliter sentit de duarum urbium ætate. A. M.

tur mihi commune nobis cum illis populis fuisse[6]. Sed
quod proprium sit in nostra republica, quo nihil pos-
sit esse præclarius, id persequar, si potero, subtilius,
P. 46 quod erit ejus | modi, nihil ut tale ulla in republica re-
periatur. Hæc enim, quæ adhuc exposui, ita mixta
fuerunt et in hac civitate, et in Lacedæmoniorum,
et in Carthaginiensium, ut temperata nullo fuerint
modo[7]. Nam in qua republica est unus aliquis per- P. 178
petua potestate[8], præsertim regia, quamvis in ea sit
et senatus, ut tum fuit Romæ, quum erant reges; ut
Spartæ, Lycurgi legibus; et ut sit aliquod etiam po-
puli || jus, ut fuit apud nostros reges: tamen illud ex- Q. XVIII
cellit regium nomen; neque potest ejusmodi respu- P. 145
blica non regnum et esse, et vocari[9]. Ea autem forma

6. *Populis fuisse.* Spartæ statum civilem rege gemino, delectis proceribus, et potestate populari fuisse mixtum, nemo ignorat. Ad Pœnos quod attinet, Cato apud Servium, Æn. IV, 682, ait: « de tribus partibus politiæ, populi, optimatium, regiæ potestatis, ordinatam fuisse Carthaginem ». Ad confirmandam romanæ reip. et Carthaginiensis similitudinem valet etiam, quod Aristoteles, Reip. II, 11, Laconica instituta cum Punicis conspirare ait: quum autem constet romana Laconicis sæpe fuisse similia, sequitur, ut æque fere ad Punica accesserint. A. M.

7. *Ut temperata nullo fuerint modo.* En subtilis, sed verissima, quam Cicero facit, distinctio reip. mixtæ a temperata. Suum hunc de Rep. locum memorat Cicero, Leg. III, 5. Eximia vero laude romanam remp. mactat auctor, dum eam Laconicæ Punicæque contendendo præfert, quas duas ait omnium præstantissimas Isocrates in Nicocle, p. 39. Quin Varro apud Servium, Æn. VII, 176, docet, mores partim habuisse Romanos etiam a Cretensium republica, quam Aristoteles, Reip. II, 9, 10, et Plato in fine Minois, valde extollunt, et eum Laconica consentire demonstrant. A. M.

8. *Aliquis perpetua potestate.* Pergit sensim Cicero ad dicendum de Romanorum rep. libera: nam libertatis prope fundamentum est, ne magistratus aliquis perpetua potestate sit, sed ut invicem imperent atque obediant, ut ait Aristotel. Reip. VI, 2: ἐλευθερίας ἓν μὲν, τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν. Quæstionem versat idem, lib. IV, 15. A. M.

9. *Et vocari.* Stobæus tamen, Serm. XLI, p. 267, docet, Laconicam quoque remp. satis fuisse temperatam: regibus enim erant oppositi ephori; his senatores; medii autem erant illi, qui hippagretæ et cori dicebantur, quique in quamlibet partem imperium vergeret, ad contrariam sese adjungebant. [De rei Spartanorum publicæ forma vid. Platon. de Legg. III, 691, sq. p. 309, sq. Bekk. et præcipue IV, 712, pag.

civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod
unius vitio præcipitata in perniciosissimam partem facillime
decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non
modo non est reprehendendum, sed haud scio an
P. 146 reliquis | simplicibus longe anteponendum; si ullum P. 179
probarem simplex reipublicæ genus. Sed ita, quoad
statum suum retinet: is est autem status, ut unius
perpetua potestate, et justitia, omnique sapientia regatur
salus, et æquabilitas, et otium civium. Desunt
omnino ei populo multa, qui sub rege est, in primisque
libertas; quæ non in eo est, ut justo utamur
domino, sed ut nul*lo*[10] || ....

XXIV.... ferebant. Etenim illi injusto domino at- P. 15
que acerbo aliquandiu in rebus gerundis prospere
fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello devicit,
et Suessam Pometiam, urbem opulentam refertamque,
cepit; et maxima auri argentique præda
locupletatus, votum patris[1] Capitolii ædificatione P. 180
persolvit[2]; et colonias deduxit[3]; et institutis[4] eorum,
P. 16 a quibus ortus erat, | dona magnifica, quasi libamenta
prædarum, Delphos ad Apollinem misit.

347, sq. Bekk. quem locum hic Tullius fortasse ante oculos habuit. Conf. etiam Isocratem in Areop. cap. 24, p. 150 Corayi, qui orator, contra atque Cic. in δημοκρατίαις numerat. Ca.]

10. Desiderantur paginæ duæ. — Utrum ad superiorem, an ad præsentem, pertineat lacunam Servii cædes, haud liquido constat: malim tamen id facinus in præsente collocare, quoniam hucusque sermo fuit de civitatum institutis variaque politia; quod argumentum apte connectitur cum Servii prædicto censu et descriptione civili. In hac ergo breviore lacuna transitum romanæ civitatis narravit Cicero a justo rege ad Tarquinium tyrannum. A. M.

XXIV. 1. *Votum patris.* Sive potius avi. Recole cap. 21. A. M.

2. *Ædificatione persolvit.* Tacitus, Hist. III, 72, aliique passim historici. A. M.

3. *Et colonias deduxit.* Signiam et Circeios. Dionysius, IV, 63; Livius, I, 56. A. M.

4. *Institutis eorum.* I. e. ad consuetudinem, ex more eorum. Dixit Brut. 59, 213, *patrio instituto.* Vocem *libamenta* excusat addito *quasi*, quia ea improprie, ut dicunt, utitur. Proprie ea semel usus est de Legg. II, 12, 29: «ut sacrificiorum libamenta serven-

XXV. Hic ille jam vertetur orbis, cujus naturalem
motum atque circuitum[1] a primo discite agnoscere.
Id enim est caput civilis prudentiæ, in qua omnis
hæc nostra versatur oratio, videre itinera flexusque
rerumpublicarum, ut quum sciatis, quo quæque res
inclinet, retinere, aut ante possitis || occurrere. Nam P. 255
P. 181 rex ille, de quo loquor, primum optimi regis cæde
maculatus, integra mente[2] non erat; et quum metueret ipse pœnam sceleris sui summam, metui se volebat[3]. Deinde victoriis divitiisque subnixus exsultabat
insolentia, neque suos mores regere poterat[4], neque
suorum libidines. Itaque quum major ejus filius[5] Lucretiæ, Tricipitini filiæ, Collatini uxori, vim attulis-
P. 256 set, mulierque pudens et no | bilis ob illam injuriam
sese ipsa morte multavisset; tum vir ingenio et virtute præstans, L. Brutus depulit a civibus suis injustum illud duræ servitutis jugum: qui quum privatus
esset, totam rempublicam sustinuit; primusque in
hac civitate docuit, in conservanda civium libertate

tur »: ubi vid. Turneb. ed. nostr. et Cr. p. 644. Mr.

XXV. 1. *Motum atque circuitum.* Naturalem quamdam esse rerumpublicarum conversionem atque periodum contendit Plato, Reip. VIII, pag. 546, a quo se hanc sententiam mutuari fatetur Tullius, de Divin. II, 2: « a Platone philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerumpublicarum, ut eæ tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis ». Verumtamen ea sententia Platonis minime placet Aristoteli, Reip. V, 12, qui et universam Platonis remp. legesque graviter accusat, Reip. II, 1, 2; nec non politicus Græcus Vaticanus. Sed enim Ciceronis quoque resp. vituperata fuit a Didymo, contra quem scripsit pro Cicerone Suetonius, ut diximus in præfatione. A. M.

2. *Integra mente.* Alio sensu dixit de Sen. 20, 72: « integra mente ceterisque sensibus »: ut Horat. Od. I, 31, 18; simili nostro or. pro Sulla, 31, 86: « vos, dii... testor, integro me animo... P. Sullæ causam defendere ». Mr.

3. *Metui se volebat.* Lege Dionysium, IV, 41, et Eusebium, Chron. lib. II. A. M.

4. *Mores regere poterat.* Impuros Superbi mores narrat Theophilus ad Autolyc. III, 27. A. M.

5. *Itaque quum major ejus filius.* Ita etiam Dionysius, IV, 64: Σέξτος ὁ πρεσβύτατος τῶν Ταρκυνίου παίδων.

P. 182 esse privatum neminem[6]. Quo auctore et principe, P. 245
concitata civitas[7] et hac recenti que || rela Lucretiæ patris ac propinquorum, et recordatione superbiæ Tarquinii, multarumque injuriarum et ipsius et filiorum, exsulem et regem ipsum, et liberos ejus, et gentem Tarquiniorum esse jussit.

XXVI. Videtisne igitur, ut de rege dominus[1] exsti- P. 183
terit, uniusque vitio genus reipublicæ ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus
P. 246 populi, quem Græci tyran | num vocant: nam regem illum volunt esse, qui consulit ut parens populo, conservatque eos, quibus est præpositus, quam optima in conditione vivendi. Sane bonum, ut dixi, reipublicæ genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum. Simul atque enim se inflexit hic rex in dominatum injustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque tetrius, neque fœdius, nec diis
hominibus || que invisius animal ullum cogitari potest: P. 29
qui, quamquam figura est hominis, morum tamen
P. 184 immanitate vastissimas vincit belluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam juris

Vix ergo audiendus Ovidius, Fast. II, 691, a quo dicitur trium filiorum minimus. Ovidium tamen sequitur Eutropius, I, 7. A. M.

6. *Privatum neminem.* Cicero ad Fam. XI, 7, juniori Bruto, qui Cæsarem percussit, scribens, rursus hanc immanem injustamque sententiam præ se fert: « nullo publico, inquit, consilio remp. liberasti; quo etiam est res illa major et clarior ». Confer etiam de Off. III, 4, 19. Tum Tusc. IV, 23, de Nasica loquens, qui Gracchum sine publica auctoritate interemit, ait, « numquam privatum esse sapientem »; stoice id quidem Cicero, vel potius quia memor fortasse erat priscæ legis Publicolæ, qua cautum fuerat, ut, qui tyrannidem affectaret, is indicta causa a quovis necaretur. Plut. in Public. 12. Ceterum ipse Cicero conjurationis in Cæsarem non fuit particeps. A. M.

7. *Concitata civitas.* Locum citat Nonius voc. *urbs a civitate.* A. M.

XXVI. 1. *Ut de r. dominus.* Hinc Plinius Trajanum laudans, cap. 2: « non de tyranno, sed de cive, non de domino, sed de parente loquimur ». Tum cap. 45: « sunt diversa natura

communionem, nullam humanitatis societatem velit[2]? Sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi locus, quum res ipsa admonu | erit, ut in eos dicamus, qui etiam liberata jam civitate dominationes appetiverunt[3]. P. 30

XXVII. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Græci regis injusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem haberent[1]. Itaque et Spurius Cassius, et M. Manlius, et Spurius[2] Mælius regnum occupare voluisse dicti sunt; et modo[3] || ..

dominatio et principatus ». Sed tamen optimi Cæsares Trajanus, Pius et Marcus *domini* nomen sine publica invidia admiserunt, ut patet e Plinii ac Frontonis epistolis. A. M.

2. *Societatem velit.* « Tyranno, ait Tacitus, Annal. II, 42, æqua nedum infima insolita sunt ». Tyranni vitam, commemorato ipso Tarquinio, graphice pingit Cicero de Am. 15. A. M. [Non est in loco Taciti *tyranno*, sed *regibus*. Ca.]

3. *Dominationes appetiverunt.* Plurali *dominationes* alibi non usus esse videtur Cicero: neque vero ideo scribendum *dominationem*. Pluralem habet Tacit. Annall. III, 26: « postquam... pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes »: et alibi. Ma.

XXVII. 1. *Potestatem haberent.* Græci quoque, saltem antiquiores, regum nomine tyrannos vocitaverunt, vicissimque dixerunt tyrannos eos, qui juste imperabant. Lege Suidam voc. τύραννος et βασιλεύς. A. M.

2. *Et Spurius Mælius.* De *Spurio Cassio* regnum (a. U. C. 267) affectante vid. Liv. II, 41; conf. Car. Sigonii Comm. in Fastos et Triumph. Rom. p. 43 ed. Steph. De *Sp. Mælio* (a. U. C. 316) Liv. IV, 14, C. Sigon. l. c. p. 67, sq. De *M. Manlio* (a. U. C. 371) Liv. VI, 20, C. Sigon. l. c. p. 98. De his tribus sermo est in or. pro domo, 38, 101: « Sp. Mælii regnum appetentis domus est complanata. Ecquid aliud? æquum accidisse Mælio populus romanus judicavit... Sp. Cassii domus ob eamdem causam eversa.... M. Manlius.... regnum appetisse est judicatus: ergo ejus domum eversam duobus lucis convestitam videtis ». Ad quem locum operæ pretium est legere annott. Marklandi, Gesneri et F. A. Wolfii, cujus ed. vid. p. 245 — 247. Ma.

3. *Et modo.* Desiderantur pag. duæ. Post *modo* A. Maius adjecit *Ti. Gracchus.* De quo additamento commentatores ipsos audiamus. Sine dubio sermo auctoris deflectebat ad Ti. Gracchum, qui turbulenta potentia regnare visus est, et cui objectum tyrannidis affectatæ crimen ait Plutarchus in Gracch. cap. 14, 17, 19. Atque in hac lacuna, non minus, quam apud Velleium, II, 4, dixit, ut puto, Scipio Ti. Gracchum, si is occupandæ reip. animum habuisset,

P. 185 XXVIII.......... [1]Lacedæmone appellavit, nimis P. 135
is quidem paucos, XXVIII[2], quos penes summam consilii voluit esse, quum imperii summam rex teneret: ex quo nostri idem illud sequuti atque interpretati, quos senes ille appellavit, nominaverunt senatum[3]; ut etiam Romulum patribus lectis fecisse diximus: P. 186
tamen excellit atque eminet vis, potestas, nomenque
P. 136 regium. Imperti etiam populo potestatis | aliquid, ut et Lycurgus, et Romulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate libertatis, quum tantummodo potestatem gustandi feceris. Ille quidem semper impendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, exsistat injustus[4]. Est igitur fragilis ea fortuna populi, quæ posita est in unius, ut dixi antea[5], voluntate, vel moribus.

XXIX. Quare prima sit hæc forma, et species, et

jure cæsum. Post Gracchi commemorationem videtur auctor in reliqua lacuna persequutus cœptum jam argumentum, academico scilicet more non definitivo; nempe quod libertas seu populi jus in regno sit adeo intutum, ut nullum perpetua potestate magistratum fieri expediat; siquidem nec senatus præsidium contra vim regiam satis validum esse videatur. A. M. [Supple h. l. ex conj. « regnavit paucos menses, aut certe opprimendæ reipublicæ animum habuit; quare et jure cæsus videtur. Cic. de Am. 12; Vell. Pat. II, 4. A. M. in Emm.]

XXVIII. 1. Videtur Maio ex conjectura supplendum: *concede consilium delectis viris, ut Lycurgus illis quos* γέροντας Lacedæmone appellavit.

2. *XXVIII.* Cod. pr. manu XXXVIII; mox prior nota X fuit expuncta. Profecto Spartæ senatores *viginti octo* fuerunt; cujus rei testes habemus Platonem, Leg. III, p. 692; Aristotelem et Sphærum apud Plutarchum, Lyc. cap. 5; Pausaniam, III, 5. A. M.

3. *Nominaverunt senatum.* Γερουσίαν græce dicendum esse romanum senatum, ejusque ordinis naturam Romanos a Lacedæmoniis condidicisse ait Dionysius, II, 12, 14. A. M.

4. *Exsistat injustus.* Consonat Plato in Politico, p. 301, eaque sola de causa legem scriptam regiæ auctoritati prælatam inter homines observat. A. M.

5. *Ut dixi antea.* Cap. 23, ut arbitror, vel in lacunis. — Ad hæc non tantum conferendum, quod laudat A. Maius, caput 23, sed etiam I, 41, 42. In fine hujus capitis Cobbius puncta posuit, ut lacunam significaret. Utinam vero per hos libros omnia tam bene cohærerent, quam hæc cum sequentibus! Mr.

origo ty | ranni, inventa nobis in ea republica, quam Q. XIX
auspicato Romulus condiderit; non in illa, quam, ut P. 189
perscripsit Plato, sibi ipse Socrates peripatetico illo
P. 187 in sermone depinxerit[1]: ut, quemadmodum Tarqui-
nius non novam potestatem nactus, sed, quam habe-
bat[2], usus injuste, totum genus hoc regiæ civitatis
P. 190 everterit; sit huic oppositus alter, bonus, et | sapiens,
et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor
et procurator reipublicæ; sic enim appelletur, qui-
cumque erit rector et gubernator civitatis[3]. Quem
virum facite ut agnoscatis: est enim, qui consilio et
opera civitatem tueri potest. Quod quoniam nomen
P. 188 minus est adhuc tritum sermone nostro, sæpiusque
genus ejus hominis erit in reliqua nobis oratione
trac || *tandum*[4]...

XXIX. 1. *Illo in sermone depinxerit.* Idoneus Ciceronis locus ad definiendam historiæ philosophicæ quamdam controversiam. Peripateticorum nomen ortum traxisse a Platone ante Aristotelem perspicue docet Ammonius comm. ad Porphyr. isagoges locum tertium; cujus verba quia prolixiora sunt, hic scribere nequeo: quamquam idem Ammonius rem brevius tradit etiam ad Arist. categ. non procul initio. Ammonio gravis nunc testis accedit Cicero, qui Socratis seu Platonis sermonem appellat Peripateticum. Cur ergo Bruckerus, Hist. phil. t. I, p. 788, testimonium Ammonii, quod nempe Academici quoque dicti sint Peripatetici, fundamento carere ait? Cur Ionsius de scr. phil. hist. I, 8, 1, ludere conatur Suidæ auctoritatem, qui seniorem Aristotele Antisthenem appellat Peripateticum? A. M.

2. *Sed, quam habebat, usus injuste.* Malis certe *ea usus injuste*. Sed potest ad excusandam hanc negligentiam in subsidium vocari Philipp. II, 34, 87: «Cæsari... Antonium... regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse»; ibi vero non debet dici, *regnum* trahendum esse ad utrumque verbum, vel ex voce *regnum* subaudiri debere *regno*: sed debet ex verbo *detulisse* intelligi *delato*. Ma.

3. *Gubernator civitatis.* Sapienter in his libris atque eleganter regia potestas (lib. I, 35, 41) cum patria, cujusmodi romano jure erat, tutoria autem cum ejus civis comparatur, qui liberæ reip. præest. Etenim tutori in caput pupilli nihil licebat, ac judicio tenebatur infami, si fraudem commisisset; pater, quæcumque crudeliter aut avare fecisset, impunis fuit. A. M.

4. Desiderantur paginæ duodecim. — Certe cap. 40 et 42 de hoc liberæ reip. tutore ac rectore seu custode sermo erit; libro autem quinto potissimum. Suspicari etiam licet, Tullium

republica enitar, ut cujusque et boni publici, et mali
P. 188 causam tamquam virgula[5] videar attingere. [His enim regiis quadraginta annis et ducentis paullo cum interregnis[6] fere amplius præteritis[7], expulsoque Tarquinio, tantum odium populum romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, vel potius
P. 190 excessum Romuli, desiderium. Itaque ut tum carere rege, sic, pulso Tarquinio, nomen regis audire non poterat[8]. Hic facultatem cum[9] || ... Q. XX

XXXI..... Itaque illa præclara constitutio Romuli quum ducentos annos et quadraginta fere firma mansisset[1]..... *Nonius*, XII, 30.

et phantasia, quam re vel spe, condere fatetur. A. M.

5. *Quasi virgula.* Noli cogitare h. l. de illa *virgula divina*, quæ est apud Nostrum de Off. I, 44, 158, qua, quæcumque aliquis cupiat, ei suppeditentur, qui eam teneat. Est potius virga vel baculus, qua uti solent, qui picturæ alicujus majoris singulas partes spectantibus accurate monstrare et explicare volunt. Quod vertit Villem. *marquer du doigt, pour ainsi dire.* Ma.

6. *Cum interregnis.* Verba *cum interregnis* ex margine, ab interprete nimis accurato adscripta, in orationis seriem præter necessitatem recepta esse suspicor. Quod enim dicit hujus libri c. 31, extr. «Neque ego hæc nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto; sed illustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quæ oratio dirigatur mea»: id non eo valet, ut addidisse eum credamus quod et nimium redolet diligentiam, et plane non est necessarium. Nam etiam sine interregnis sunt paullo amplius quadraginta annis et ducentis, si, quod est in historiarum libris, Romulus regnavit annis XXXVII, Numa XLIII, Tullus XXXII, Ancus XXIV, Tarquinius Priscus XXXVIII, Servius XLIV, Tarquinius Superbus XXIV. Ma.

7. *Fere amplius præteritis.* Nempe annis CCXLIV, uti aiunt Dionysius, IV, 85, et V, 1; Livius, I, 60; Eusebius, Chron. I, 46: vel uno minus, uti scribunt Augustinus, C. D. III, 15; Orosius, II, 4. A. M.

8. *Nomen regis audire non poterat.* Num incipit auctor partim dicere de causis mutationum reip. ceu paullo ante innuit se facturum, promiseratque jamdiu lib. I, 42? De monarchiarum interitu copiose, more suo, disputat Aristoteles, Reip. libro quinto, quo abs fonte omnia fere recentiorum super hac re præcepta manavisse videntur. In hoc igitur ingenti sexdecim paginarum hiatu videtur Cicero causas aperuisse altius, ob quas Romæ politia mutata est. Exin Bruti laudes et Collatini, et cetera quæ ad exordium libertatis pertinent subjunxisse Tullium puto. A. M.

9. Desideratur quaternio vigesimus primus seu paginæ sexdecim. A. M.

XXXI. 1. *Firma mansisset.* Frusti

P. 35 ...lex illa tota sublata est[2]. Hac mente tum nostri majores et Collatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione nominis[3]. Eademque mente P. Valerius et fasces pri- P. 191
mus demitti jussit, quum dicere in concione cœpisset, et ædes suas detulit sub Veliam, posteaquam, quod in excelsiore loco Veliæ cœpisset ædificare, eo ipso, ubi rex | Tullus habitaverat[4], suspicionem populi sen- P. 36
sit moveri[5]. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quæ centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem romanum adversus provocationem necaret, neve verberaret. Provocationem autem etiam a regibus fuisse, declarant pontificii libri, significant nostri etiam[5] augu-

hujus, quod Nonius profert e II de Rep. videtur sedes hæc; quamquam et prioribus lacunis haud fortasse immerito insereretur. Ex hac item sede fortasse deprompta sunt illa Augustini verba, C. D. V, 12, ut iis certe videbitur qui de his rebus judicare possunt. Neque aspernendum indicium est, quod auctor ante lacunam nomen ipsum regale ait evasisse invisum. Sic ergo Augustinus : « Romani regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando ». [Locus Augustini videtur in ipso textu collocandus post Nonii verba. Et quidem conferatur Cicero pro Sextio, 65. A. M. in Emm.]

2. *Lex illa tota sublata est.* An loquitur Cicero de rebus Græcorum, et quidem de ostracismi lege, quæ Athenis post ejectum Hyperbolum sublata est? An potius (quod vix puto) de Romanis? et quidem de illa liberi populi lege, ut bona redderentur Tarquiniis, quæ sublata est, postquam regem moliri reditum in urbem apparuit? Dionys. lib. V, cap. 6, 13; Liv. lib. II, cap. 5. A. M.

3. *Offensione nominis.* Id magnopere reprehenditur ab Augustino, C. D. II, 17, III, 16. A. M.

4. *Ubi rex Tullus habitaverat.* Tullii Hostilii domum in Velia fuisse, ibidemque postea habitavisse Valerium, concors auctorum sententia est. Sed cur Servius, Æn. IV, 410, Valerium in Esquiliis domum illam habuisse dicit altissimam, quum tamen Velia cacumen quoddam Palatii fuerit? Nimirum quia Velia, ut quibusdam placuit, fuit etiam urbis ea regio, per quam via sacra ad forum descendit, ubi postea templum Pacis ædificatum est: ideoque facile intelligitur, quomodo Servius Veliam Esquiliis adjungere potuerit, a quo monte vix regio prædicta discriminatur, immo potius cum eo continuatur. A. M.

5. *Significant nostri etiam augurales.*

P. 119 rales; || itemque ab omni judicio pœnaque provocari P. 192
licere, indicant XII Tabulæ compluribus legibus[6]: ut,
quod proditum memoriæ est, X viros, qui leges scri-
pserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit,
reliquos sine provocatione magistratus non fuisse;
Luciique Valerii Potiti et M. Horatii Barbati, hominum
concordiæ causa sapienter popularium[7], consularis
lex sanxit, | ne qui[8] magistratus sine provocatione P. 120
crearetur[9]. Neque vero leges Porciæ, quæ tres sunt
trium Porciorum[10], ut scitis, quidquam præter san-
P. 193 ctionem attulerunt novi. Itaque Publicola, lege illa
de provocatione lata, statim secures de fascibus demi
jussit; postridieque sibi collegam Sp. Lucretium sub-
rogavit; suosque ad eum, quod erat major natu, li-

Ita loquitur Scipio, quia in collegio augurum erat. A. M.

6. *Compluribus legibus*. Cic. Leg. III, 3. A. M.

7. *Sapienter popularium*. Hi consulatum gesserunt anno Urbis CCCV, quo decemviratus, non sine eorumdem opera, fuit abrogatus. Dionysio, XI, 45, dicuntur δημοτικοὶ τὰς φύσεις ὄντες, καὶ παρὰ τῶν προγόνων ταύτην διαδεδεγμένοι τὴν πολιτείαν. Namque, ut ait Livius, III, 39: « Valeriis et Horatiis ducibus pulsi reges fuerant ». A. M.

8. *Ne qui magistratus*. Pro consueto *ne quis*. De simili formula *si qui* et *si quis* nuper disputavit Herzog. ad Cæsar. de B. G. VI, 13, p. 319. Ma.

9. *Sine provocatione crearetur*. Rem narrat Livius, III, 55. Denique anno Urbis CCCCLIV M. Valerius consul legem de provocatione tulit diligentius sanctam; atque ita tertio ea lex post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Liv. X, 9. A. M.

10. *Quæ tres sunt trium Porciorum*. Ante hunc detectum Ciceronis locum nemo, ut puto, dixerat tres fuisse trium Porciorum leges de provocatione. Porciam generatim definit Livius, X, 9: « Porcia lex sola pro tergo civium lata videtur; quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit ». Legis Porciæ meminerunt Sallustius, Cat. 51; Cicero in Verr. V, 63, et pro Rabir. 3 et 4. Jam e tribus Porciis de provocatione legem ferentibus unum certe tenemus cognomento Læcam, tribunum pl. anno Urbis DLVII, in insigni denario cum inscriptione PROVOCO apud Eckhelium, num. vet. t. V, p. 286, quem jam antea memoraverat in Annalibus Pighius, t. II, p. 256, qui de Porcia lege verba multa facit. De viris Porciis variis legatur Gellius, XIII, 19. A. M.

P. 185 ctores transire jus || sit; instituitque primus[11], ut sin-
gulis consulibus alternis mensibus lictores præirent,
ne plura insignia essent imperii in libero populo,
quam in regno fuissent. Haud mediocris hic, ut ego
quidem intelligo, vir fuit, qui, modica libertate po-
P. 194 pulo data, facilius tenuit auctoritatem principum[12].
Neque ego hæc nunc sine causa tam vetera vobis et
tam obsoleta decanto[13]; | sed illustribus in personis P. 186
temporibusque exempla hominum rerumque definio,
ad quæ reliqua oratio dirigatur mea.

XXXII. Tenuit igitur hoc in statu senatus rempu-
blicam temporibus illis, ut in populo libero pauca
per populum, pleraque senatus auctoritate[1], et insti-
tuto, ac more gererentur; atque uti consules potesta-
P. 5 tem haberent tempore dumtaxat annuam, || genere
ipso ac jure regiam[2]. Quodque erat ad obtinendam
potentiam nobilium vel maximum, vehementer id
retinebatur, populi comitia ne essent rata, nisi ea
patrum approbavisset auctoritas[3]. Atque his ipsis

11. *Instituitque primus*. Dionysius, V, 2; et Livius, II, 1, hanc institutionem haud uni Publicolæ, sed Bruto simul tribuunt. Verum suos auctores, ut alibi, sequitur Cicero. Dionysius, V, 19, peculiare Publicolæ institutum refert demendi ex fascibus in urbe secures, retinendi vero tantummodo extra illam. A. M.

12. *Auctoritatem principum*. Publicolæ moderationem suspicit Plutarchus in comparatione ejusdem cum Solone; nec non Symmachus ep. X, 24. A. M.

13. *Obsoleta decanto*. *Decantandi* verbo usus est eodem, quo h. l. sensu de Or. II, 18, 75: « Nec mihi opus est græco aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet ». Mr.

XXXII. 1. *Pleraque senatus auctoritate*. Sic prorsus de statu illo Romæ post ejectos reges loquitur Dionysius, V, 1, ἀριστοκρατίας δὲ γινομένης. A. M.

2. *Genere ipso ac jure regiam*. Cicero de Leg. III, 3: « regio imperio duo sunto; militiæ summum jus habento; nemini parento; ollis salus populi suprema lex esto ». Consulum potestatem *regiam* appellant demonstrantque Livius, II, 1, IV, 3; Dionysius, V, 1; Polybius, VI, 11; Ampelius, cap. ult. Ca.

3. *Approbavisset auctoritas*. De hoc jure romano legatur Livius, I, 17, 22, IV, 3, 49, VI, 42; Dionysius, II, 14, qui tamen ibidem ait, sua ætate fieri contrarium, neque, utrum sit melius, definit. Eam juris mutationem testatur aperte etiam Cicero pro Plancio, 3,

temporibus dictator etiam est institutus, decem fere P. 195
annis post primos consules, T. Larcius[4]; novumque
id genus imperii visum est, et proximum similitu-
dini regiæ. | Sed tamen omnia summa cum auctoritate P. 6
a principibus, cedente populo, tenebantur; magnæque
res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio
præditis, dictatoribus atque consulibus, belli[5] gere-
bantur.

XXXIII. Sed id quod fieri natura rerum ipsa co-
gebat, ut plusculum sibi juris populus adscisceret
liberatus a regibus; non longo intervallo, sexto de-
P. 7 cimo fere anno[1], Postumo Co || minio, Sp. Cassio con- P. 196
sulibus[2], consequutus est: in quo defuit fortasse ra-
tio, sed tamen vincit ipsa rerumpublicarum natura

nec non Sallustius, Hist. 3, in Macri oratione. A. M.

4. *T. Larcius.* Ita cod. evidentissima *Larcius.* Jamque harum membranarum auctoritate corrigatur denique mendum *Lartius* apud Livium, II, 18 et 21, ubi tanta tamque vana criticorum lis est. *Larcius* habet etiam Florentinus Livii codex multo nobilissimus. Dionysius quoque et alii Græci scribunt Λάρκιος. A. M.

5. *Belli.* Adjecit Mos. *domique*, qui sic ad h. l. In cod. est nonnisi *belli gerebantur*, quod corruptum esse apparet, quamquam de emendatione potest ambigi. Erat, qui mihi suaderet, ut reponerem *belli* post *summo;* erat, quum *belli* mihi videretur esse glossa ad *imperio*, alieno loco contextis intrusa; erat denique quum conjicerem *bello.* Nunc mihi illud remedium adhibendum visum est, quod adhibui, quamquam *domi bellique* magis foret Ciceronianum, et fere ita est apud Nostrum in his libris infra lib. IV, 10, ex Augustino, II, 9, *domi et belli;* de Off. II, 24, 85, est *vel belli vel domi*, quod proxime accedit ad nostram emendationem, quum item præmittatur *belli.*

XXXIII. 1. *Sexto decimo fere anno.* Ad amussim Eutropius, I, 12: *sexto decimo anno*, et ita ipse Tullius in Corneliana, quo loco commentatur Asconius: « numerum quidem annorum post reges exactos, quo id factum est, diligenter posuit, qui fuit A. Verginio Tricosto, L. Veturio Cicurino coss. » Consentit itaque in annorum numero Asconius, sed variat in consulibus, qui anno ante Cominium et Cassium magistratu functi sunt. Lydus, m. R. I, 38, scribit *anno decimo septimo.* A. M.

2. *Cassio consulibus.* Hoc ordine ponit hos consules etiam Dionysius, VI, 49, a quo perversum fuisse ordinem putabat Aimeloveenus, quia scilicet Livius, II, 33, priorem consulem scribit Cassium. Atqui nunc Dionysianæ scripturæ suffragatur Tulliana. A. M.

sæpe rationem. Id enim tenetote[3], quod initio dixi[4], nisi æquabilis hac in civitate compensatio sit et juris, et officii, et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et
P. 8 libertatis in populo sit, non posse hunc incommu | tabilem reipublicæ conservari statum. Nam quum esset ære alieno commota civitas[5], plebs montem[6] Sacrum
P. 197 prius, deinde Aventinum occupavit[7]. Ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus græcis frenos[8]: nam etiam Spartæ, regnante[9] Theopompo, sunt item quinque, quos illi Ephoros appellant; in Creta autem decem, qui Cosmi[10] vocantur[11]; ut

3. *Id enim tenetote.* Ita cod. sec. manu; at pr. *idem teneto.* A. M.

4. *Quod initio dixi.* Confer lib. I, 27 et 45. A. M.

5. *Commota civitas.* Seditiones commutationesque rerump. propter æris alieni et fœnoris magnitudinem recitat Plato, Reip. VIII, p. 555, sqq. A. M.

6. *Plebs montem Sacrum.* Ita appellatur προληπτικῶς; nam Festus voc. *sacer* montem illum sic vocitatum putat, quod eum plebs, creatis ibi tribunis, discedens Jovi consecravit. Ipse Tullius pro Cornel. [in Fragmm. Orr. p. 1120, ed. Ern. min.] dicit: « montem illum trans Anienem, qui hodie mons Sacer appellatur ». [Vid. Creuz. Antiquitt. Roman. pag. 151, not.] A. M.

7. *Deinde Aventinum occupavit.* Sacrum tantummodo montem memorant occupatum Dionysius, VI, 45; Livius, II, 32; Ovidius Fast. III, 664; Florus, I, 23; Orosius, II, 5. Sed enim Livius causam aperit, cur Cicero Aventinum quoque dicat: « ea frequentior fama est (de Sacro monte), quam cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse ». Sed apertius cum Cicerone sentit Sallustius Historiarum libro primo apud Augustinum, C. D. II, 18, III, 17, et apud Servium ad Æn. VIII, 479: [in Fragg. Histor. I, 8, p. 213, sq. ed. Gerlach. Cr.] « fœnore oppressa plebs montem Sacrum atque Aventinum insedit ». Cicero pro Corn. [in Fragm. I, ed. Ern. min. t. IV, 2, p. 1120. Mr.] sibi consonans de iis, qui in montem Sacrum secesserant, ait: « Romam armati reverterunt, in Aventino consederunt [p. 1048, ed. Ern. maj.] » Nimirum plebs Romam e monte Sacro reverterat et in Aventino consederat. Cr.

8. *Græcis frenos.* Locutio Platonica, ut observat Plutarchus in Lycurgo, cap. 7. A. M.

9. *Regnante Theopompo.* Anno circiter centesimo et trigesimo post Lycurgum, ut docet Plutarchus prædicto loco; nempe Olympiade quinta, ut scribit Eusebius, adeoque ante Romæ natales. A. M.

10. *Cosmi.* Cod. veteri more scribendi, *Cosmoe.* A. M.

11. *Vocantur.* De ephoris atque cosmis lege, si vacat, Aristotelem Reip. II, 9, 10, et Strabonem, lib. X, pag.

contra consulare imperium[12] tribuni pl. sic illi contra
P. 191 vim || regiam, constituti.

XXXIV. Fuerat fortasse aliqua ratio majoribus no-
P. 198 stris in illo ære alieno medendi[1], quæ neque Solonem Atheniensem non longis temporibus ante fugerat[2]; neque post aliquanto nostrum senatum, quum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata, nectierque postea desitum[3]: semperque huic

738. A. M. [Adde J. Meursii Cretam, lib. III, c. 9, p. 167-169. Mr.]

12. *Consulare imperium.* Cod. pr. manu, « cosmoe vocantur ut contra consularem constituti ». Intermedia vero addita sunt posteriore manu, quæ nos ægre quidem, sed tamen certissime, legimus. Jam quod pr. manus scripserat *consularem*, ea videtur corruptio pro *consularem vim*. *Vim* autem magis prope hic probem quam *imperium;* illi enim justius quam huic resistimus. A. M. — Nemo audivit A. M. ex primæ manus scriptione *consularem* conjicientem *contra consularem vim*. Et merito: nam et variat orationem *imperium*, et optime convenit consulibus imperium, quod, quum solum in bello, neque antequam in comitiis centuriatis lex de eorum imperio esset lata, haberent, domi quoque nonnumquam et in rebus civilibus exercere volebant eoque sæpe invisi erant. Mr.

XXXIV. 1. *In illo ære alieno medendi.* Notemus syntaxim *mederi in re aliqua;* nisi malumus dicere *in illo ære alieno medendo* contra codicis evidentiam. A. M.—Sed locum ita construendum puto: « In illo ære alieno (ex quo commotam esse dixi civitatem) fuerat (i. e. fuisset) fortasse majoribus nostris aliqua medendi ratio (jam interponuntur ea, quæ sequuntur usque ad *medicina quæsita est:* tum pergit): quo tum consilio prætermisso causa populo nata est, etc. » Simili vel potius eodem modo intellexisse video locum Steinackerum et Lehnerum. Mr.

2. *Temporibus ante fugerat.* Dicit *non longis temporibus*, quia Gellius, XVII, 21, ait: « Solonem accepimus leges scripsisse Atheniensium, Tarquinio Prisco Romæ regnante, anno regni ejus tricesimo tertio ». [Cf. Corsini Fasti Attici, III, 76; Larcheri, Chronolog. Herodot. ad Olymp. XLVI, 3, sive ad ann. ant. Chr. n. 594, et F. A. Wolfii Prolegg. Homerice. p. 69. Cr.] Innuit autem hic Cicero invectam a Solone σεισάχθειαν, nempe æris alieni sublevationem, cui Solon ipse exemplo præivit septem talenta, quæ sibi debebantur, omittens. De hac re lege Laertium in Solone; Plutarchum item in Solone et in reip. ger. præceptis; Heraclidem in Politiis. Quin adeo Dionysius, V, 64, orationem recitat Valerii, qui fuit Publicolæ frater, suadentis, ut plebi romanæ æs alienum remitteretur, hoc ipso Solonis exemplo proposito: quamquam frustra fuit, contradicente Appio. A. M.

3. *Nectierque postea desitum.* Monet Lehn. forma *nectier* usum esse Ciceronem, ut aliquam legis antiquæ retineret similitudinem. Poterat addere, etiam in sermone familiari ita loqui consuetos esse homines, ut est v. c. ad Famm.

P. 192 generi quum plebes publica calamitate impendiis debilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua sublevatio et medicina quæsita est. Quo tum consilio prætermisso, causa populo nata est, duobus tribunis plebis per seditionem creatis[4], ut potentia senatus atque auctoritas minueretur[5]: quæ tamen gravis et P. 199
magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et ar-
P. 129 mis et consilio civitatem tuentibus; quorum au || ctoritas maxime florebat, quod quum honore longe antecellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores[6]: eoque erat cujusque gratior in republica virtus, quod in rebus privatis diligentissime singulos cives opera, consilio, re tuebantur.

XXXV. Quo in statu reipublicæ Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa apud populum gratia florentem, quæstor | accusavit[1]; eumque, ut au- P. 130

V, 9: « qui pro se causam dicier vult ». Sed accurate de verbis, quæ hac quidem forma apud Plautum, Terentium, Lucretium, Horatium, alios reperiantur, præcepit Ruddimannus, Inst. Gr. Lat. t. I, p. 284, sq. et ibidem laudavit formulæ toties a Cicerone usurpatæ (*inter bonos bene agier*) loca. Mr. —*Postea desitum*. Intelligit ea, quæ acciderunt Veturio seu Publilio adolescenti, et quorum causa jus romanum mutatum est. Rem habes apud Valerium M. VI, 1, 9; Livium, VIII, 28; Dionysium in fragm. XVI. 9. A. M.

4. *Seditionem creatis*. Duos tribunos creatos dicit Cicero etiam in Corneliana; quo loco sic commentatur Asconius: « quidam non duos tribunos pl. ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos esse, singulos ex singulis classibus. Sunt tamen, qui eumdem illum duorum numerum, quem Cicero, ponunt: inter quos Tuditanus et Pomponius Atticus, Liviusque Noster. Idem hic et Tuditanus adjiciunt, tres præterea ab illis duobus collegas creatos esse ». His, qui duos tribunos dixerunt, addatur Lydus, m. R. I, 38, 44. In iis, qui quinque dixerunt, est Dionysius, VI, 89. A. M.

5. *Auctoritas minueretur*. Hac de re disputat Cicero, Leg. III, 7. A. M.

6. *Nec pecuniis ferme superiores*. Consentit Sallustius, Cat. 7. Virtutem Romanorum ejus ætatis copiose laudat Augustinus, C. D. V, 12. Consonat Cassiodori, Var. I, 16, nobilis sententia: « acquirit nobiles thesauros famæ, neglecta vilitate pecuniæ ». A. M.

XXXV. 1. *Quæstor accusavit; eumque . . . morte mactavit*. Hæc esse jungenda, neque vero eum sensum loco inesse, quem vult A. Maius, ut pater ipse Cassium morte mactaverit, facile

distis, quum pater in ea culpa esse comperisse se dixisset, cedente populo, morte mactavit. Gratamque etiam illam rem[2], quarto circiter et quinquagesimo P. 200
anno post primos consules, de multæ[3] sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius consules comitiis centuriatis tulerunt[4]. Annis postea xx, ex eo, quod L. Pa-
P. 41 pirius, P. Pinarius censo || res[5] multis dicendis vim ar-

est videre; neque tamen vidit Villem. et, qui nihil sine eo vidit, Pierr. Neque vero, quod monet Cr. in censura horum librorum (Heidelb. Jahrbb. 1823, 4, p. 59), sine libris corrigendum videtur « eumque pater, ut audisti, quum dixisset, etc. » ut Cicero idem fere narret, quod ceteri. Ma.

2. *Gratamque etiam illam rem, . . . tulerunt.* Scribe *legem*, ait A. Mains. Neque ego, si ita esset in cod. vel minimum molirer. Sed oune patrocinandum videtur lectioni codicis. Primum illud mihi largietor A. M. bene dici « ferre ad populum de aliqua re », ita enim est Epp. ad famm. XI, 2: « quod de commodis eorum mense julio laturus esses ». Or. pro Milone, 6, 15: « Tulit enim de cæde ». Dici vero etiam *rem ferre* apparet ex Livio, II, 56, 3: « haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur ». Nostrum igitur locum ita intellexerim: « quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multæ sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius coss. comitiis centuriatis tulerunt, rem non minus gratam populo », i. e. « quæ res non minus grata fuit populo ». Ma.

3. *De multæ sacramento. Sacramento agere* erat formola solennis in causis privatis (in *legis actionibus*, vid. Gaius, Inst. Comm. IV, § 13-15); et mireris, primo adspectu eam adhiberi ubi de *irroganda multa* sermo est. Sed a serioribus pariter ac veteribus scriptoribus *multa* dicitur nonnunquam sensu latiore, ad significandam *litis æstimationem* condemnationi adjunctam, si quis *peculatus* vel similis *criminis* esset convictus; Cic. in Bruto, c. 34: sicuti etiam nonnunquam vice versa *pecunia æstimata* ponitur pro *ære multatitio*: Festus, voc. *æstimata pecunia*. Jam vero in *litis æstimatione* et *multæ dictione* (in hac quidem, ubi non statim a principio in causa publica certa quædam multa esset rogata) poterat fieri, quod fiebat in causis privatis (videlicet quod dicitur *sacramento agere* et *judicium recuperatorium*). Ma.

4. *Centuriatis tulerunt.* Dionysius, X, 50, perspicue horum consulum legem edisserit; scilicet quod mulctandi potestatem magistratibus cunctis fecerint, quum antea id consulibus tantum liceret. A. M.

5. *Quod L. Papirius, P. Pinarius censores multis dicendis.* Notandum hoc censorum collegium hactenus, ni opinio mea fert, incognitum. Primi quidem censores fuerunt anno 311, L. Papirius et L. Sempronius; secundi C. Furius Pacilus et Geganius anno 316; tertii scribantur nunc L. Papirius iterum et P. Pinarius anno 321. Quominus enim Papirius fieret censor iterum, nihil obstabat: lex quippe Marcia id demum vetuit permultis annis post, lata a Marcio, quem populus censorem iterum creaverat. A. M.

mentorum a privatis in publicum averterant, levis
æstimatio pecudum in multa lege C. Julii, P. Papirii
consulum constituta est[6]. P. 201

XXXVI. Sed aliquot ante annis, quum summa esset
auctoritas in senatu, populo patiente atque parente,
inita ratio est, ut et consules et tribuni pl. magistratu
se abdicarent[1], atque ut x viri maxima potestate sine
provocatio | ne crearentur, qui et summum imperium P. 42
haberent, et leges scriberent. Qui quum x Tabulas
summa legum æquitate prudentiaque[2] conscripsissent,
in annum posterum decemviros alios subrogaverunt,
quorum non similiter fides, nec justitia laudata[3]. Quo P. 202

6. *Constituta est.* Festus voc. *peculatus* consules Menenium Lanatum et Sestium Capitolinum dicit ejus legis auctores. Gellius, XI, 1, ait, lege Aternia cautum æstimationem esse factam. Erat autem gravissima multa « duo boves et oves triginta », uti ait Dionysius, X, 50; seu contra « duæ oves et boves triginta », ut Fest. et Gell. At Plutarchus, Poplic. cap. 11, ait a Publicola præfinitam esse multam quinque boves duasque oves valentem. Denique non abs re moneo, apud Gellium, VII, 11, exstare fragmentum orationis de multa ad populum recitatæ a Scipione nostro in censura. A. M.

XXXVI. 1. *Se abdicarent.* Dionysius X, 19, eum morem a Cincinnato consule invectum narrat; isque adhuc manebat ætate Frontonis, cujus vide ep. ad M. Cæs. II, 5; et ulterius servatum novimus. A. M.

2. *Prudentiaque conscripsissent.* Circa Urbis annum 300, ut vulgo historici tradunt. Nullam tamen facit Cicero mentionem romanorum in Græciam legatorum ad Solonis leges petendas: cujus rei altum silentium est in aliis quoque Tullii scriptis. Immo is de Or. I, 44, leges romanas aperte anteponit inconditis et ridiculis, ut ait, Lycurgi, Draconis Solonisque legibus, quod facere vix debuit, si generatim jus romanum e græco haustum putavisset. Præterea Tusc. V, 36, commemorato illo Hermodoro [de eo vid. Strab. XIV, p. 951, pag. 542 ed. Tzsch. Plin. H. N. XXXIV, 11, 5; Pompon. de Orig. Jur. 4; Niebuhr. R. G. II, pag. 109 seqq. Cr.], quem quidam aiunt interpretandis apud decemviros Solonis legibus præfuisse, ne γρῦ quidem ea de re Cicero. Profecto duorum jurum natura mirum quantum diversa est. Itaque docti aliquot, præsertim Vicus Italus, Bonamicus Gallus, Gibbonius Anglus, et Germani quidam nuperrimi, legationem illam negare ausi sunt, contradicente licet prolixe Terrassonio Gallo et nonnullis Italis. Supplementa quædam tabularum ab Æquis, Italiæ populo, missis ad eos decemviris, accepisse Romanos narrat Servius, Æn. VII, 695. A. M.

3. *Nec justitia laudata.* Lege Dionysium, X, 59 sqq. A. M.

tamen e collegio laus est illa eximia C. Julii[4], qui ho-
Q. XXII minem nobilem L. Sestium, cujus in cu || biculo effos-
P. 137 sum esse, se præsente, mortuum diceret, quum ipse potestatem summam haberet, quod decemvir[5] sine provocatione esset, vades tamen poposcit[6]: quod se legem illam præclaram neglecturum negaret, quæ de capite civis romani, nisi comitiis centuriatis, statui vetaret[7].

XXXVII. Tertius est annus decemviralis consequutus, quum iidem essent, nec alios subrogare voluis-
P. 138 sent[1]. | In hoc statu reipublicæ, quem dixi jam sæpe non posse esse diuturnum[2], quod non esset in omnes
P. 203 ordines civitatis æquabilis; erat penes principes tota respublica, præpositis x viris nobilissimis, non oppositis tribunis pl. nullis aliis adjunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta. Ergo horum ex injustitia subito exorta est maxima pertur || batio, et totius commutatio reipu- P. 183
blicæ: qui duabus Tabulis[3] iniquarum legum additis, quibus, etiam quæ disjunctis populis tribui solent, connubia, hæc illi ut ne plebi et patribus essent,

4. *Laus est illa eximia C. Julii.* Monet Lehn. C. Julium a Livio, III, 33, in decemviris primum creatis numerari. Ma.

5. *Quod decemvir.* Cod. *decemvirum*, nisi forte aliqua ibi litura est. A. M.

6. *Sestium ... vades tamen poposcit.* Cum duplici accusativo bis posuit Noster hoc verbum in Verrinis, act. II, lib. I, 3, 7: « qui ... parentes pretium pro sepultura liberum posceret ». Ibid. I, 17, 44: « In Achaia magistratum Sicyonium nummos poposcit ». Omnia quæ hanc constructionem admittunt verba collegit Ruddimannus, l. c. II, p. 176: easque adposuit, quæ perperam nonnulli huc retulerunt. Ma.

7. *Statui vetaret.* Rem habes apud Livium, III, 33. A. M.

XXXVII. 1. *Voluissent.* Dionysius XI, 1 seqq. Orosius, II, 13. A. M.

2. *Diuturnum.* Lib. I, 41 [*potius* cap. 45]; Ib, 33. A. M.

3. *Qui duabus Tabulis.* Voluit sine dubio Noster jungere *qui ... lege sanxerunt*; sed quum ad *tabulis ... additis* explicatio eorum, quæ continerentur his tabulis, propositione relativa addenda esset; scripsit *quibus*, junxitque verbum, quod priori relative

inhumanissima lege sanxerunt[4]; quæ postea plebei-
scito Canuleio abrogata est[5]: libidinoseque omni im-
perio, et acerbe, et avare populo præfuerunt. Nota
P. 184 scilicet illa res, et celebrata monumen | tis plurimis li-
terarum, quum Decimus[6] quidam Virginius virginem
filiam propter unius ex illis x viris intemperiem in P. 204
foro sua manu interemisset, ac mœrens ad exercitum,
qui tum erat in Algido, confugisset; milites bellum
illud, quod erat in manibus, reliquisse; et primum
montem Sacrum, sicut erat in simili causa antea fa-
ctum, deinde Aventinum[7] ar || *matos insedisse*. . . .[8]

debebatur, posteriori. Quæ nisi valde mihi viderentur veri similia, delerem facillima medela ipsum illud *qui*, quod verbo suo orbatum non habet, quo nitatur. Ma.

4. *Lege sanxerunt*. Auctore præcipuo Appio decemviro, singularis superbiæ homine. Dionys. X, 60. A. M.

5. *Canuleio abrogata est*. Legatur Livius, IV, 1 sqq. Hunc vero Canuleii tumultum in monte Janiculo exarsisse aiunt Florus, I, 25, et Ampelius, cap. de secessionibus. A. M.

6. *Quum Decimus*. Ita cod. *Decimus*, literis explicatis sine ulla emendatione. Verumtamen hujus viri prænomen *Lucius* scribitur a Cicerone, de Fin. II, 20; Dionys. XI, 28; Liv. III, 44; Ascon. ad Cornelianam; ne alios auctores otiose consulam. *Decimi* quoque Bruti Gallæci prænomen versum fuit in *Aulum* ab iis, qui Velleium, II, 5, exscripserunt. Quod si codicis nostri de Rep. scripturæ confidere licet, *Decimus* prænomen tenendum est; locus autem ille de Fin. corruptus existimandus. A. M.

7. *Primum montem Sacrum* . . . . . *deinde Aventinum*. Vide annot. nostr. ad lib. II, cap. 33. Quod sequitur ex Philargyrio fragmentum præter Lehnerum abjecerunt edd. omnes. Mr. — *Armatos insedisse*. Ita suppleo verba duo ex Livio, III, 50; quamquam Tullius, cap. 33, utitur verbo *occupare*, in Corneliana autem verbo *considere*. Ipse Livius prædicto loco semel dicit *insidere*, semel *obsidere*. A. M.

8. Desiderantur paginæ octo. In hoc haud mediocri hiatu periisse videmus decemvirorum abrogationem et pœnam; item res aliquot postea gestas, bella v. gr. cum finitimis; sed certe tribunos militares pro consulibus lectos; Sp. Mælii consilium tyrannicum, ejusdemque supplicium jussu Cincinnati dictatoris; censuræ initium; quæ omnia sunt in tertio quartoque Livii volumine, pertinguntque usque ad Varronianum Urbis annum 315. His et præterea paucis fortasse adjectis, videtur Scipio in eo conclusisse sermonem, ut diceret, optimum esse habendum mixtum illud temperatumque reip. genus, quod Romani veteres et probavissent maxime et retinuissent sapientissime; quam rem superiore libro, cap. 14, ostensurum se receperat. A. M.

Dictatore L. Quintio dicto...... *Philargyrius, ad Georg.* III, 125[9].

P. 205 ....*majores nostros et probavisse maxime, et retinuisse sapientissime judico.* P. 193

XXXVIII. Quum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua ejus exspectaretur oratio; tum Tubero, Quoniam nihil ex te, Africane, hi majores natu requirunt, ex me audies, quid in oratione tua desiderem. — Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. — Tum ille, Laudavisse mihi videris nostram rempubli-
P. 194 cam, quum ex te non de | nostra, sed de omni republica quæsisset Lælius. Nec tamen didici ex oratione tua istam ipsam rempublicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus constituere, vel conservare possimus[1].

P. 206 XXXIX. Hic Africanus, Puto nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi locum[1]. De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respon || disse ad id, quod P. 143
quæsierat Lælius. Primum enim numero definieram

9. Hac in sede conjecturaliter colloco fragmentum quod Philargyrius ex opere de Rep. sed tacito libri numero profert. Ista enim L. Quintii dictatura paucis annis post sublatum decemviratum gesta fuit. Servius non secus ac Philargyrius, incerto indicio, hanc Tullii auctoritatem laudat, verum ridicule ab indoctis amanuensibus distortam : « sic de accusatore lege quinta dicta ». A. M.

XXXVIII. 1. *Vel conservare possimus.* Mores et leges fundamenta duo cujusvis reip. statuit esse Polybius, VI, 47. De disciplina et de moribus quarto in libro tractabitur. De legibus vel in quinto actum est, vel id caput peculiari operi Tullius reservavit, cujus pars exstat in tribus de Legibus. Valde tamen suspicor, quinto in libro actum fuisse de constitutione conservationeque civitatis (quod facit Plato, Reip. tertio et quarto), quoniam Tullius multa dixit in quinto de civitatis moderatore, qui Platoni in prædictis libris est φύλαξ, ut et Ciceroni, lib. I, 41, *custos.* Sed certe Platonici libri copiosissimi de Rep. et de Legibus satis nos docent, quanta pars Tullianorum scriptorum argumenti ejusdem desideretur. A. M.

XXXIX. 1. *Fore disserundi locum.* Confer libri sexti fragmenta sub initio. A. M. — Ita (*disserundi*) cod. prima manu : at secunda *disserendi*. A. M. in Emmend.

genera civitatum tria probabilia; perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum; sed id præstare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum[2]. Quod | autem P. 144
exemplo nostræ civitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit (nam id fieri potuit sine exemplo), sed ut a civitate[3] maxima reapse cerneretur, quale esset id, quod ratio, oratioque[4] describeret. Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturæ imagine utendum est nobis; quoniam tu hanc imaginem urbis et populi,
Q. XXIII ni[5] || . . .

P. 19 XL. . . . . *quem* jamdudum quæro, et ad quem cupio pervenire. — Læl. Prudentem fortasse quæris? P. 207
Scip. — Tum ille, Istum ipsum. — Læl. Est tibi ex

2. *Temperatum.* Ista omnia in primo libro sunt. Quod si cui hæc pagina paullo brevior ceteris esse videtur, is sciat, amanuensem verba aliquot oscitanter repetivisse, quod et alibi accidit. A. M.

3. *Sed ut a civitate maxima reapse cerneretur.* Præpositio *a* superaddita fuit. A. M.—Præpositionem rejicit Mos. hoc allato exemplo : sine præpos. verbum *cernere* ablativo jungitur, Topic. 21, 80 : « causa certis personis, locis, temporibus . . . cernitur ».

4. *Quod ratio, oratioque describeret.* Alio plane sensu junguntur hæc substantiva de Off. I, 16, 50, « societatis . . . vinculum est ratio et oratio ». Quod mox dicit « sine exemplo genus ipsum » id hodie plerumque barbare dicunt « in abstracto non in concreto ». Ma.

5. *Et populi, ni.* Exin ad usque libri II finem supersunt in codice paginæ tantum sex. — Incidimus in ingentem lacunam. Sine dubio autem nunc adgreditur Cicero ad commovendum illum de justitia sermonem, quem Augustinus, C. D. II, 21, ait secundo libro cœptum totoque tertio protractum. Quum enim romanæ reip. exemplo formam optimam civitatis finxisset Scipio, Tubero tamen prædictam « imaginem urbis et populi nimis circumscriptam esse judicaret » (sic enim hic continuare licet sententiam auctoris) ad jus universæ naturæ, seu generatim societatis humanæ, demonstrandum accedit idem Scipio : sicuti superiore libro, cap. 36, ut unius dominatum suaderet, naturæ universæ testimonium invocaverat, quam physici ab una mente regi sentiebant. Est autem præclara transitio a peculiari Romæ jure ad generale naturæ, quoniam, ut scribit Gravina, « nihil est aliud jus civile, nisi naturalis ad romanæ reip. institutionem relata, romanisque moribus et literis explicata ratio ». A. M.

eis ipsis, qui adsunt, bella copia[1], vel ut a te ipso
P. 208 ordiare[2]. — Tum Scipio, Atque utinam ex omni se-
natu pro rata parte esset! Sed tamen est ille prudens,
qui, ut sæpe in Africa vidimus, immani et vastæ insi-
dens belluæ, coercet et regit belluam; quocumque
P. 20 vult, levi admonitu, non ac | tu, inflectit illam feram. —
Læl. Novi, et tibi quum essem legatus[3], sæpe vidi. —
Scip. Ergo ille Indus aut Pœnus[4] unam coercet bel-
luam, et eam docilem, et humanis moribus assue-
tam[5]: at vero ea quæ latet in animis hominum,
quæque pars animi mens[6] vocatur, non unam aut fa-
cilem ad subigendum frenat et domat; si quando id
efficit, quod perraro potest. Namque et illa tenenda
P. 209 est ferox[7] || ....

XL. 1. *Bella copia.* Recte monet Lebn. intelligendum esse *prudentum hominum.* Mr.

2. *Vel ut a te ipso ordiare.* Singularis consilii laudem tribuit Scipioni Æmiliano Cicero in Verr. V, 10; et præsertim de Or. I, 48: « hunc reip. rectorem et consilii publici auctorem esse habendum definirem; prædicemque P. Africanum et C. Lælium, etc. » Sic etiam Plutarchus an sen. sit ger. resp. t. IX, p 183. Immo Philus de Rep. III, 18, dicit sibi consuli fuisse in consilio hos ipsos, qui nunc loquuntur de rep. homines. A. M.

3. *Et tibi quum essem legatus.* Bello tertio Punico legatus in exercitu apud Carthaginem Lælius Scipioni fuit. Appian. Pun. 126. A. M.

4. *Ergo ille Indus aut Pœnus*, etc. Indi elephantorum rectores in Pyrrhi exercitu ap. Dionys. Halic. Fragg. lib. XIX, cap. 14, pag. 154 ed. Mediolan. Cr.

5. *Moribus assuetam.* Sic loquitur de elephanto Cicero ad Fam. VII, 1. Elephanti intelligentiam prædicat Cassiodorus, Var. X, 30; acutissimos sensus Cicero, N. D. II, 60. A. M.

6. *Quæque pars animi mens.* De mente prolixiora dicentur initio libri tertii. A. M.

7. Desiderantur paginæ neque plus octo, neque minus quatuor. Est enim hoc vel secundum, vel tertium quaternionis incerti folium. A. M. — Cœperat hoc loco dicere Scipio de animi perturbationibus, quibus mens politici viri debet invicte imperare. Videtur autem initium fecisse ab iracundia, tum perrexisse ad cupiditatem, ad libidinem, ad anxitudinem, etc. quibus qui apte moderari nequit, is videlicet tamquam auriga indoctus e curru trahitur et male mulctatur. His ego conjecturis utens, locos Nonii quinque e secundo libro de Rep. ab eo citatos hac in sede collocandos esse putavi. Paullo tamen ægrius mihi persuasi, tot auctoritates e paucis Tullii paginis a grammatico fuisse depromptas. A. M.

XLI. . . . . Quæ sanguine alitur, quæ in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur[1]. *Nonius*, IV, 178.

. . . . . Cupido autem, et expetenti, et libidinoso, et volutabundo in voluptatibus. *Idem*, VIII, 64.

Quartaque anxitudo[2] prona ad luctum, et mœrens, semperque ipsa se sollicitans. *Idem*, II, 32.

Esse autem angores, si miseria afflictas, atque abjectas timiditate et ignavia. . . . . . *Idem*, III, 246. P. 210

Ut auriga indoctus[3] e curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur. . . . . . *Idem*, IV, 154[4].

XLI. 1. *Funeribus satietur*. Iracundiam a politico viro abesse vult Cicero, Tusc. IV, 22; profertque exemplum Scipionis nostri, quem inflammatum fuisse iracundia ne tum quidem credit, quum hostem manu sua interimeret. Addit et proprium exemplum Cicero, quæ fortiter in rep. fecisset, numquam se iratum fecisse. Sed enim nusquam vehementius Cicero iracundiam a magistratu removet, quam in illa prolixa ad fratrem Asiæ prætorem epistola (I, 1), quæ politici tractatus instar est. Denique hunc locum politicum vel exprimit, vel æmulatur Lactantius, Inst. I, 9, ubi postquam eleganter et, ut puto, Tulliane, dixit : « Herculem quasi Africanum inter deos haberi », pergit loqui de frangendis cupiditatibus, de superanda iracundia ceu fera in homine inclusa, de libidine vincenda, etc. A. M.

2. *Quartaque anxitudo*. Lactantius, Inst. VI, 19 : « Tres sunt adfectus, qui homines in omnia facinora præcipites agunt, ira, cupiditas, libido. Ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido voluptates ». Quartum adfectum, anxitudinem, omittit Lactantius. A. M. [Lactantii locum satis est ponere in textu ipso. Tum conferendus idem Lactantius de ira D. V, XV, epit. 61, 62; nec non Augustinus in ps. XCVI, 6. A. M. in Emm.]

3. *Ut auriga indoctus*, etc. Car. Sigonius ad h. l. hæc annotavit : Nescio an hæc similitudo eo adhibita sit, ut rationem, quæ est inter appetitum et animum, demonstraret, atque animum, sensibus obedientem, cum rudi atque indocto auriga, qui se trahi ab equis patiatur, compararit. Quod si ita est, Platonem certe sequutus est, qui in Phædro de duobus equis, bono et malo, et eorum auriga, ratione, disseruit. Ma.

4. Hic interpolat Maius hunc Lactantii locum : « Concitationes animorum juncto currui similes sunt, in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit; quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet : si autem aberraverit, licet placida ac leniter eat, aut per confragosa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quo non est opus, deferetur ». Lactantius, Inst. VI, 17. — Locum hunc a Lactantio vel sumi, vel potius interpolari

XLII..... dici possit. Tum Lælius, Video jam illum, P. 25
quem exspectabam, virum cui præficias officio et muneri. — Huic scilicet, Africanus, uni pæne (nam in hoc fere uno sunt cetera), ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat; ut ad imitationem sui vocet alios; ut sese splendore animi[1] et vitæ suæ sicut speculum præbeat civibus. Ut enim in fidi-
P. 26 bus aut | tibiis, atque ut in cantu ipso ac vocibus,
concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, P. 211
quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt; isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruens: sic ex summis, et infimis, et mediis et interjectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione civitas con || sensu[2] dissimillimorum concinit; et quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, arctissimum atque optimum in omni republica vinculum incolumitatis; eaque sine justitia nullo pacto esse potest.

Ac deinde quum aliquanto latius et uberius disseruisset (Scipio), quantum prodesset[3] justitia civitati, quantumque obesset, si abfuisset; suscepit deinde Philus, unus eorum, qui disputationi aderant, et poposcit[4], ut hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur,

ex Tullio, docuit me præcedens Nonii auctoritas. A. M.

XLII. 1. *Ut sese splendore animi.* De animo excolendo scribit copiose Plato quinto Legum libro. A. M.

2. *Civitas con || sensu.* Huc usque codex cum Augustino consentiens; reliqua prosequitur Augustinus. A. M.

3. *Quant. prodesset... si abfuisset.* Hæc sunt a Platone, ep. VII, pag. 335: οὐκ ἄν ποτε γένοιτο εὐδαίμων οὔτε πόλις οὔτ' ἀνὴρ οὐδείς, ὃς ἂν μὴ μετὰ φρονήσεως ὑπὸ δικαιοσύνῃ διαγάγῃ τὸν βίον. A. M.

4. *Poposcit, ut hæc ipsa quæstio ..... plura dicerentur.* Id quoque a Platone est, apud quem Socrates sub primi de Rep. libri finem, etsi multa de justitia dicta fuerant, poscit nihilominus, ut ea res accuratius et pro dignitate consideretur; id quod secundo libro fit. Porro haud scio, an Lactantius, Inst. VI, 2, ex hac Ciceronis disputatione, et quidem fortasse e

ac de justitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgo ferebatur, rempublicam geri sine injuria non posse.

P. 212 XLIII. . . . plenam esse justitiæ. Tum Scipio, Assentior vero; renuntioque vobis nihil esse, quod adhuc de republica dictum putemus, aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum, non modo falsum illud esse, sine injuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa justitia rempublicam P. 9
P. 10 geri nullo modo posse. Sed, si placet,] in hunc diem hactenus: reliqua (satis enim multa restant) differamus in crastinum. Quum ita placuisset, finis disputandi in eum diem [1] factus est. [2]

tertii libri initiis, mutuetur illa verba: « nihil tam præclarum hominique conveniens potest esse, quam erudire homines ad justitiam ». A. M.

XLIII. 1. *In eum diem factus est.* Hanc secundi libri clausulam historice refert Augustinus loco superius citato, C. D. II, 21: « hanc proinde quæstionem (de justitia) discutiendam et enodandam esse assensus est Scipio, responditque nihil esse, quod adhuc de republica dictum putaret, et quo posset longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa justitia rempublicam geri non posse. Cujus quæstionis explicatio quum in diem consequentem dilata esset, etc. » [Cf. A. M. Præfat. § 3. Unde efficit, hos sex libros triduo recitatos fingi, ut in singulos dies bini libri referrentur. Cr.]

2. M. TULLI CICERONIS DE REPUBLICA LIBER II EXPLICIT. INCIPIT LIBER III.

M. T. CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER TERTIUS

EPITOME[1]

LIBRI TERTII DE REPUBLICA.

P. 213 In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent, sine injustitia regi non posse rempublicam; purgans se præcipue, ne hoc ipse sentire crederetur: egitque sedulo pro injustitia contra justitiam, ut hanc esse utilem reipublicæ, illam vero inutilem, veri similibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. Tum Lælius, rogantibus omnibus, justitiam defendere aggressus est, asseruitque, quantum potuit, nihil tam inimicum, quam injustitiam, civitati; nec omnino, nisi magna justitia, geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa revertitur; recolitque suam atque commendat brevem reipublicæ definitionem, qua dixe- P. 214
rat, eam esse rem populi: populum autem non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum juris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde, quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rempublicam, id est, rem populi, quum bene ac juste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Quum vero injustus est rex, quem tyrannum, more græco, appellavit; aut injusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut injustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non jam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, quum tyrannus eam factiove capesseret; nec ipse populus jam populus esset, si esset injustus, quoniam non esset multitudo juris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

1. Ex Augustino, de Civ. Dei, lib. II, 21.

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO III.

P. 217 I. . . . . Homo non ut a matre, sed ut a noverca natura editus in vitam, corpore nudo, et fragili, et infirmo[1]; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis. *Augustinus contra Julianum Pelag.* IV, 60[2].

I. 1. *Corpore... fragili, et infirmo.* Solet Noster corpus hominis appellare *fragile et caducum*, v. c. de Legg. I, 8, 24; de Fin. II, 27, 86. « Caducum et infirmum dicit corpus » de N. D. I, 35, 98. Quem laudat A. Maius Ciceronis ex Tusc. V, 1, locum, hic est: « mecum... incipio... interdum... humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles et dolores intolerabiles adjunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. Sed. . . virtus. . . omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter se habet ». Ad Augustini locum conf. de Opif. Dei, III, § 1 et 2: « Queruntur, hominem nimis imbecillum aut fragilem nasci... Itaque naturam non matrem esse... sed novercam ». Conf. Senec. de Benef. II, 29, qui contra has criminationes defendit providentiam divinam. Mr.

2. Post hoc fragmentum, aliud Lactantii, Inst. III, 16, inseruit Mos. præeunte Heinr. « Homo quum fragilis imbecillisque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est, et ea omnia, quæ firmiora nascuntur, etiamsi vim cæli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur a nobis, aut nostræ subjecta sint potestati, etc. Plato naturæ

P. 3 ..... Et vehiculis tarditati: eademque quum accepisset homines inconditis vocibus inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has, et distinxit in partes; et ut signa quædam, sic verba rebus impressit[3]; hominesque antea dissociatos jucundissimo inter se sermonis vinculo colligavit. A simili etiam
P. 219 mente, vocis qui videbantur infiniti soni, paucis notis inventis, | sunt omnes signati et expressi; quibus P. 4
et colloquia cum absentibus, et indicia voluntatum[4], et monumenta rerum præteritarum tenerentur. Accessit[5] eo numerus, res quum ad vitam necessaria, tum una immutabilis et æterna[6]; quæ prima impulit etiam, ut suspiceremus in cælum, nec frustra[7] siderum

gratias egit, quod homo natus esset, etc.» Lactantius, de Opif. Dei c. 3.— Sic autem A. Maius de hoc Lactantii fragmento: Lactantius et præcedente et hoc ipso sui operis capite sine dubio compilat Tullii hoc procemium, et quidem servatum illud ab Augustino fragmentum, ut in scholio docui. Quid si igitur Tulliana reliqua compilare credendus est in his consequentibus, quæ lacunam commode explere videntur? Quatenus tamen id faciat Lactantius primis operis sui quatuor capitibus, id aliorum esto judicium; mihi interim brevem particulam huc intulisse sat est.

3. *Impressit.* Loquelam non inventam, sed innatam esse hominibus, contendit jure optimo Lact. Inst. VI, 10, contra Tullium, et contra Lucret. V, 1027; Hor. Sat. I, 3, 103. Est autem quæstio hæc celeberrima. A. M. [Qui de hoc argumento conscripti sunt libri, laudantur ab Erschio (Lit. d. Phil. Lips. 1822), pag. 1 seq. et Krebsio (*Handb. d. Philol. Bücherkunde.* Brem. 1823), t. II, p. 1—6. Mr.]

4. *Voluntatum.* Augustinus de ord. II, 35, Tullium imitans: « sed audiri absentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit literas, notatis omnibus oris ac linguæ sonis atque discretis ». Addit Augustinus similiter numerorum inventionem, sicuti prius narrat sermonis originem, prorsus cum Tullii et sententia, et locutione consentiens. Generatim ipse Cicero imitatur Platonis Timæum, pag. 44, sqq. A. M.

5. *Accessit... ut suspiceremus in cælum.* Conf. Cicer. de N. D. II, 61. Universe autem ex Balbi (in lib. II de N. D.) oratione complures sententiæ conferri possunt cum his tertii libri fragmentis. Cr.

6. *Immutabilis et æterna.* Vix dubito, quin Cicero imitetur Platonis Epinomidem, præsertim ob astrorum, noctium, et dierum commemorationem, quæ sequitur. A. M.

7. *Nec frustra siderum motus intueremur.* Lactantius, Inst. II, 1, 2, universo hoc loco utitur, et quidem diserte ait: « spectare nos cælum deus

motus intueremur, dinumerationibusque noctium
P. 207 ac die[8] || ....
....

II.....quorum animi altius se extulerunt, et ali-
P. 220 quid dignum dono, ut ante dixi[1], deorum aut effi-
cere, aut excogitare potuerunt. Quare sint nobis isti,
qui de ratione vivendi disserunt, magni homines, ut
sunt[2]; sint eruditi; sint veritatis et virtutis magistri :
dummodo sit hæc quædam, sive a viris in rerumpu-
blicarum varietate versatis inventa, sive etiam in isto-
rum otio ac literis tractata res, sicut est, minime | qui- P. 208
dem contemnenda, ratio civilis et disciplina populo-
rum; quæ perficit in bonis ingeniis, id quod jam per-
sæpe perfecit, ut incredibilis quædam et divina virtus
exsisteret. Quod si quis ad ea instrumenta[3] animi,
quæ natura, quæque civilibus institutis habuit, ad-
jungendam sibi etiam doctrinam, et uberiorem rerum
cognitionem putavit, ut ii ipsi, qui in horum libro-
P. 201 rum disputatione versantur, nemo est, quin eos || an- P. 221
teferre omnibus debeat. Quid enim potest esse præ-

voluit, utique non frustra ». Pergit Lactantius queri, quod homines oculos suos ab alto dejiciunt, soloque defigunt. Revera statim Cicero subdit, sapientium animos præ vulgo infimo altius se extulisse. A. M.

8. *Noctium ac die*. Supplet Maius *dierum*; sic ipse ad h. l. Cicero, N. D. II, 61 : « Hominum ratio in cælum usque penetravit : nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus : ab hominum genere finitus est dies, mensis, etc. quæ contuens animus accedit ad cognitionem deorum; ex qua oritur pietas, cui conjuncta justitia est ». Hæc fere docent, quid hoc codicis loco desideremus, atque ut Cicero ad dicendum de justitia aditum sibi patefecerit.

II. 1. *Ut ante dixi*. Periit id dictum; vel potius a Lactantio, Inst. III, 14, servatum est : « Ille idem perfectus orator, idem summus philosophus (Tullius) ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inventum deorum vocat, poetice figuratam laudat in faciem ». A. M.

2. *Magni homines, ut sunt*. Intelligit philosophos. Sententia hujus Tulliani loci aperte utitur Lactantius Institutionum initio; locutionem ipse Tullius refricat, Leg. I, 5 : « sit ista res magna, sicut est ». A. M.

3. *Instrumenta animi*. Singulariter

clarius, quam quum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione conjungitur? Aut quid P. Scipione, quid C. Lælio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui, ne quid prætermitterent, quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticorum[4] majorumque morem etiam hanc a Socrate adventitiam do | ctrinam P. 202
adhibuerunt[5]. Quare qui utrumque voluit et potuit, id est, ut quum majorum institutis, tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consequutum puto.
P. 222 Sin alterutra[6] sit via prudentiæ deligenda, tamen etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta vitæ ratio beatior, hæc civilis laudabilior est

dictum est pro eo, quo aliquis ingenio et vita publica excultus valet. Similia sunt aliquantum loca de Legg. I, 22, 59 : « quanta instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam ». Brut. 77, 268 : « quidquid habuit..., illud totum habuit ex disciplina : instrumenta naturæ deerant ». Ma.

4. *Ad domesticorum*. Mavult Mos. *domesticum ;* qui sic ad h. l. In cod. est *domesticorum*. Sed primo statim loci adspectu ego hæc in schedas conjeci : quis h. l. *morem domesticorum* concoquat? Opponitur *adventitia doctrina* mori majorum et patrio, i. e. *domestico*, neque vero eorum hominum mori, qui erant Scipioni, Lælio et Philo *domestici*, οἰκεῖοι, familiares. Laudat A. Maius Tusc. IV, 3, ubi est « sapientiæ studium vetus id quidem, etc. » eoque loco sibi consonare Tullium ait. Immo vero, ut re vera sibi consonet Tullius, scribe nostro loco : « ad domesticum majorumque morem ». Ita dixit eodem sensu de Offic. II, 8, 26 : « Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor » : ubi *externa* opponuntur *domesticis*, ut nostro loco doctrina *adventitia* mori *domestico*. Quod h. l. dicit *morem domesticum*, id. pro Rosc. Amer. 6, 15, similiter dixit « domesticus usus et consuetudo ». Nunc Heinrichium in eadem, qua ego, esse sententia, certe eodem, quo ego, modo correxisse locum video.

5. *Morem etiam hanc a Socrate adv. doctrinam adhibuerunt*. Consonat sibi Tullius, Tuscul. IV, 3 : « Sapientiæ studium vetus id quidem in nostris, sed tamen ante Lælii ætatem et Scipionis non reperio, quos appellare possim nominatim ». Profecto et ipsi Catoni, qui Lælio et Scipione paullo fuit senior, doctrina transmarina atque adventitia defuit. Cic. Or. III, 33. A. M.

6. *Sin alterutra sit via prudentiæ deligenda*. [Cod. *aliter sit utra*. Et ita ed. pr.] Num est tmesis pro *alterutra sit ?* An simul est metathesis pro *alterutra si ?* In codice fit pausa post *sin*. A. M.

certe, et illustrior: ex qua vita sic summi viri ornantur[7], ut vel M'. Curius[8],

Quem nemo ferro potuit superare, nec auro[9];

vel[10] || ....

7. *Ornantur.* Sic Maius. Ego malim *oriuntur.* J. V. L.

8. *M'. Curius.* Cod. mendose *M.* id est *Marcus*, pro *M'*, id est *Manius.* A. M.

9. *Quem nemo ferro potuit superare, nec auro.* Videtur e deperditis Ennii versibus. Sane hunc olim versum legebat imitabaturque Claudianus, Bell. Get. 131: « pectora Fabricii donis invicta vel armis ». Curii fortitudo et abstinentia satis notæ sunt. Confer saltem Cicer. de Senect. 13. Quin adeo legendus est etiam Salvianus, de G. D. I, 2, qui non aliena a Tullio scribit. A. M.

10. *Vel...* Desiderari videntur paginæ sex. —Sequentibus amissis paginis videtur Cicero persequutus, partim saltem, laudes Romanorum bello togaque præstantium. Et quidem quum in suprascriptis fiat mentio Curii, et mox sine dubio in lacuna Fabricii atque Coruncanii, belli Epirensis heroum, videbatur hujus folii materia valde cohærere cum illa, quæ prima est in meo volumine, ubi scilicet laudantur viri primo bello Punico illustres: bellum enim Epirense consequuta est dimicatio cum Carthaginiensibus. Itaque his indiciis commotus dixi in notis, fore ut alio loco de ista lacuna loquerer. Illud etiam accedebat nexus indicium, quod Cicero persæpe heroas belli Epirensis conjunctim celebrat cum illis Punici belli, ut pro Plancio, 25; Tusc. I, 46; N. D. II, 66; Parad. I; de Senect. cap. 13. Sed tamen ne ibi hoc folium collocarem, id me in primis deterruit, quod inter mentionem Curii et illam Duelii majus justo spatium intercederet: quippe illud folium est quaternionis tertii secundum, hoc autem necessario fuisset secundi intimum; ex quo consequebatur, ut paginis octo abesset a Duelio Curius, quod prorsus improbabile est ob ætatis viciniam. Præterea libri primi folia in superiore margine inscriptam habent libri ipsius notam; tertii contra libri folia omnia libri nota carent; hoc autem folium reapse nota libri destituitur. Adde quod tertius liber videtur ex alio exemplari ab eodem amanuense descriptus; variat enim interdum orthographia ab illa librorum priorum, cujus rei exemplum hoc ipso in folio vidimus, nempe *qum* pro *cum*. Laus quoque illa Scipionis, Lælii et Phili scribitur rectius in tertii libri procemio, notis jam dialogi personis, quam in operis exordio, nondum cognitis. Et quidem hi tres præcipue tertio in libro disputant. Denique hoc folium haud absurde inseri poterat in id, quod hic mox sequitur, ita ut esset intimum quaternionis XXVIII; quominus tamen id facerem, obstabat quod quatuor exiguæ, quæ fuissent reliquæ, paginæ minime sufficere videbantur ei sermoni, qui Phili orationem præcedere debebat: nam et explendum erat procemium, et dicendum de secundi diei initio, et Fannius cum probabili causa a conventu submovendus: tum sermo personarum redintegrandus, tum rogandus Philus,

P. 223 III.... fuisse sapientiam[1]: tamen hoc in ratione P. 23
utriusque generis interfuit, quod illi verbis et artibus[2]
aluerunt naturæ principia, hi autem institutis et legi-
bus. Plures vero hæc tulit una civitas, si minus sa-
pientes, quoniam id nomen illi tam restricte tenent[3]; P. 224
at certe summa laude dignos, quoniam sapientium
præcepta et inventa coluerunt. Atque etiam, quod et
P. 24 sunt laudandæ civitates, et fuerunt; quo | niam id est
in rerum natura longe maximi consilii, constituere
eam rempublicam, quæ possit esse diuturna: si singu-
los numeremus in singulas, quanta jam reperiatur vi-
rorum excellentium multitudo[4]? Quod si aut Italiæ
Latium, aut ejusdem Sabinam aut Volscam gentem,
si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Græciam
collustrare animo voluerimus; si deinde Assyrios, si
Persas, si Pœnos, si hæc[5] | ....

ut contra justitiam dissereret, qui reapse codicis p. 21 eam spartam ornandam suscipit. Hæc omnia in tam exiguo spatio membranarum concludi vix poterant. Itaque hoc folium prævertendum esse videbatur, ut feci. A. M.

III. 1. *Fuisse sapientiam*. Loquutus fuerat Cicero in lacuna de illa exquisitiore et abstrusa sapientia, quam philosophi quidam jactabant. En vero, ut sibi ipsi supplementa dat auctor Lælii ore, de Am. cap. 5: « Eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consequutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitaque communi, non ea, quæ finguntur aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, etc. ad istorum normam fuisse sapientes, etc. » Eadem dicit Cicero, de Offic. III, 4, concluditque, neminem exquisite sapientem fuisse, nec ipsum Catonem aut Lælium. Conspirat cum Tullio Lactantius, Inst. III, 14; VI, 6; Epit. XXX, XL; de Op. D. cap. 1. A. M.

2. *Artibus. Ars* est, quam vulgo hodie minus latine *theoriam* dicunt. Sed ipse Noster illud vocabulum optime explicat de Orat. II, 7, 30: « Ars... earum rerum est, quæ sciuntur »; de Finn. III, 15, 49: « Artes ex cognitionibus comprehensionibusque rerum effici » dicit. Academ. II, 7, 22: « ars... ex multis animi perceptionibus constat ». Hoc etiam sensu jungit « artem et præcepta » de Orat. II, 11, 44. Ma.

3. *Restricte tenent*. Hanc paucitatem irridet etiam Lactantius, Inst. IV, 1. A. M.

4. *Multitudo*. Legesis Augustinum, C. D. lib. XVIII. A. M.

5. *Si hæc*... Desiderantur paginæ duodecim. — In lacuna enumeraverat

IV..... Quoniam sumus ab ipsa calce ejus interpellatione revocati. *Seneca, Epist.* 108[1].

.....cati. — Et Philus : Præclaram vero causam ad P. 21
me defertis, quum me improbitatis patrocinium sus-
P. 225 cipere vultis. — Atqui id tibi, inquit Lælius, verendum
est, si ea dixeris, quæ contra justitiam dici solent, ne
sic etiam sentire videare, quum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquæ probitatis et fidei[2]; neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partes disserendi, quod ita facillime verum inveniri putes. — Et Phi-
P. 22 lus : Eia vero, inquit, geram | morem vobis, et me oblinam[3] sciens; quod quoniam, qui aurum quærunt, non putant sibi recusandum, nos quum justitiam quæramus, rem multo omni auro cariorem[4], nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam, quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio
Philo, quæ Carneades[5], græcus homo, et consuetus, P. 226

Cicero politicorum, præsertim Romanorum, copiam; cui codicis defectui medetur quodammodo ipse auctor de Or. I, 2, 48; III, 33; præsertim vero Nat. D. II, 66; quos locos qui leget, magnum hujus lacunæ solamen inveniet. Est autem hæc quoque Platonis imitatio, apud quem Reip. II, p. 366, mos Socratis aliorumque philosophorum fuisse dicitur, ut justitiæ laudationem a priscis heroibus exordirentur. A. M.

IV. 1. Aptissimum huic loco fragmentum id, quod Maius prætermisit. J. V. L.

2. *Exemplum antiquæ probitatis et fidei.* Imitatio rursus Platonis est Reip. II, p. 368. Philus inter viros bonos apud Cic. de Am. 6. 18, fidei causa, Mancinum dedidit Numantinis. A. M.

3. *Et me oblinam.* More eorum, qui aurum in fluviis quærunt, aut metalla tellure effodiunt. Confer Silium, I, 231, et Statium, Silvar. IV, 7, 15. A. M.

4. *Rem multo omni auro cariorem.* A Platone hæc sunt Reip. I, p. 336 : εἰ μὲν χρυσίον ἐζητοῦμεν... δικαιοσύνην δὲ ζητοῦντας, πρᾶγμα πολλῶν χρυσίων τιμιώτερον. A. M.

5. *Carneades.* Notissima est illa Carneadis Academici, Critolai Peripatetici et Diogenis Babylonii Stoici legatio, ann. 157 a. C. n. Athenis Romam missa, qua « Græcia (armis) capta ferum victorem cepit (doctrina) ». Qua in legatione Carneadis potissimum ars dialectica ita emicuit, ut M. Cato in senatu diceret : ab hoc viro cavendum esse, qui ob elo-

quod commodum esset, verbis[6] || ....Q.

P. 227 ..... ut Carneadi respondeatis, qui sæpe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet. *Nonius*, IV, 71[7]. XXVII

quentiam et disserendi facultatem facile, quæcumque vellet, impetrare posset. Quare etiam senatus curavit, ut ii homines legatione functi, impetrata, quam petebant pro Atheniensibus, venia, domum abirent. De Carneade contra justitiam coram Catone censorio disputante vid. Quintil. XII, pag. 1053, ed. Burmann. Ma. — Sequentem orationem contra justitiam totam a Carneade sumpsisse Tullium ait libere Lactantius, Inst. V, 17 : « Adeone justitiam, o Furi, vel potius o Carneade, cujus est illa omnis oratio, etc. » Sed tamen inferius quædam sunt, quæ a Carneade dici non potuerunt. Carneadis mors refertur ab Apollodoro apud Laertium, IV, 9, 7, ad annum quartum Olympiad. CLXII, quo fere ipso anno de rep. disputabatur. Ejusdem eloquentiam laudaverunt in suis historiis Polybius et Rutilius, teste Gellio, VII, 14, quorum historicorum scripta non ignoravit Cicero. Denique Phili copiosam disputationem contra justitiam legebat Seneca, Epist. CVIII. A. M.

6. Desiderari videntur paginæ quatuor. Sententiam sic fere continuare licet : « Apte comprehendere, quum copiosissime dissereret, tamen nostris hominibus, viris bonis, probare minime potuit. Meminisse enim vos credo, eum, quum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, P. Cornelio, M. Marcello coss. audiente Galba et Catone, vobis quoque mecum, Scipio et Læli, præsentibus, disputare de justitia, etc. » Cic. de Or. II, 37; Tusc. IV, 3. A. M.

7. Hic fragmentum Lactantii Maius interpolavit, quod est : « Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cujus in disserendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, is ex prædicatione Ciceronis intelliget aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit, non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is quum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de justitia copiose, audiente Galba et Catone censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et justitiam, quam pridie laudaverat, sustulit; non quidem philosophi gravitate, cujus firma et stabilis debet esse sententia; sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet asserentes posset refutare. Eam disputationem, qua justitia evertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur: credo, quoniam de republica disserebat, ut defensionem laudationemque ejus induceret, sine qua putabat regi non posse rempublicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, justitiæ patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quæ pro justitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere». Lactantius, Inst. V, 14. — « Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de justitia multa dixerunt, asserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod æquitatem in

Justitia foras spectat, et projecta tota est, atque eminet[8]. *Id.* IV, 374.

Quæ virtus, præter ceteras, tota se ad alienas utilitates porrigit atque explicat. *Id.* IV, 174. P. 230

P. 205 V.....et reperiret, et tueretur; alter autem de ipsa justitia quatuor implevit sane grandes libros[1]. Nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia ver-

omnibus servet, et quum ceteræ virtutes quasi tacitæ sint et intus inclusæ, solam esse justitiam, quæ nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quam plurimis prosit. Quasi vero in judicibus solis atque in potestate aliqua constitutis justitia esse debeat, et non in omnibus. Atqui nullus est hominum, ne infimorum quidem ac mendicorum, in quem justitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est, commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito exstitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et justitiam, quæ fundamentum stabile non habebat, everteret; non quia vituperandam esse justitiam sentiebat, sed ut illos defensores ejus ostenderet nihil certi, nihil firmi de justitia disputare ». Lactantius, Epit. cap. 55. — Hæc autem Maius addit: Audacter hoc frustum tertio in libro collocavi, quamquam tres, quas inspexi, Nonii editiones id secundo libro dant; e novem autem Vaticanis Nonii codicibus quinque idem secundo æque libro dant; nam quatuor reliqui eo carent. Sed enim grammaticos, præsertim in numeralibus notis, esse corruptissimos et sæpe docui, et mox de Nonio iterum ipso, et deinceps de Gellio confirmabo. Certe vix verisimile videtur, Carneadis mentionem fieri ante tertium librum. — Neque Tullium, neque opus de Rep. appellat Lactantius; sed tamen duo, quos subjungo, ex Nonio loci evidenter me admonuerunt, Tullium hic exscribi a Lactantio, et quidem copiosius, quam a Nonio, cujus duæ auctoritates in Lactantii oratione continentur. Jam ipsum Lactantium non e secundo, sed e tertio de Rep. haurire quis dubitet, quum mentio fiat operum de justitia tum Platonis, tum etiam Aristotelis, quæ scripta mox ipse Cicero cap. 8 appellat? A. M.

8. *Justitia*, etc. Nonius voc. *projectum*. Hoc Nonii fragmentum Sch. capitis sexti, et quod sequitur *Quæ virtus præter*, etc. capitis septimi loco posuit. A. M.

V. 1. *Quatuor implevit sane grandes libros*. Sermo est de Platone et de Aristotele, ut cognoscimus e prædictis Lactantii locis, prætereaque ex eodem Lactantio, Inst. V, 17. Plato quanta scripserit de justitia videmus; Aristotelis autem libri de justitia quatuor noti sunt ex Laertio V, 12, aliisque auctoribus. A. M.

borum momentis, non rerum ponderibus, examinet. P. 231 Illorum fuit heroum[2], eam virtutem[3], quæ est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quæ omnes magis, quam se ipsa diligit, aliis nata potius, | quam sibi, excitare jacentem, et in illo divino solio, P. 206 non longe a sapientia, collocare. Nec vero illis aut voluntas defuit; quæ enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit? aut ingenium, quo omnibus præstiterunt. Sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. Jus enim, de quo quærimus, civile est aliquod, naturale nullum[4]: nam si esset; ut calida et frigida, et amara et dulcia, sic essent justa P. 17 et in || justa eadem omnibus[5]. P. 232

VI. Nunc autem si quis, illo Pacuviano[1] invehens alitum[2] anguium curru[3], multas et varias gentes et urbes despicere, et oculis collustrare possit: videat primum in illa incorrupta maxime gente Ægyptiorum, quæ plurimorum sæculorum et eventorum memoriam literis continet, bovem quemdam putari

2. *Illorum fuit heroum.* Platonis et Aristotelis. A. M.

3. *Eam virtutem.* Scilicet justitiam, quam Plato, Reip. I, p. 351, sapientiæ et virtutis ipsius nomine appellat. Lactantius, epit. LV, justitiam a sapientia non distinguit. A. M.

4. *Naturale nullum.* Confer Hieronymum in Jovin. II, 17; immo vero potius Lactantium, Inst. VI, 9, qui huic iniquæ sententiæ contradicit: « Cur per omnes populos diversa et varia jura sunt condita, nisi quod unaquæque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? » A. M.

5. *Et inj. eadem omnibus.* Eadem est observatio Platonis in Minoe, p. 315; nec non Horatii, Sat. I, 3, 113. Sed verius ab Augustino in ps. IC, 5, dicitur sicut oculus album et nigrum, ita homo æquitatem iniquitatemque discernere. A. M.

VI. 1. *Illo Pacuviano.* Cod. sec. manu *pacuviano*; at pr. *paculano*. Sane mendose *l* pro *i*; ceterum unam *u* pro *duabus* nummi veteres exhibent, nempe *Paquius* pro *Pacuvius*. A. M.

2. *Alitum anguium.* Est etiam *ales* adjectivum in versu Ciceroniano ex Arateis, de N. D. II, 44, 112: « Inde est ales avis lato sub tegmine cæli ». Mr.

3. *Curru.* Videtur locus e Pacuvii Medo. Nunc autem haud dubio indicio ad Pacuvium referendus est senarius ille, qui ex incerto poeta profertur a Cic. de Invent. I, 19: « angues ingentes alites juncti jugo »; quem

deum, quem Apim Ægyptii nominent; multaque alia
portenta apud eosdem, et cujusque generis | belluas P. 18
P. 233 numero consecratas deorum[4]. Deinde Græciæ, sicut
apud nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quæ Persæ nefaria putaverunt : eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana jussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret[5]. Post autem cum Persis et Philippus qui cogitavit[6], et Alexander qui gessit, hanc bel-
P. 27 landi causam infe || rebat, quod vellet Græciæ fana pœnire[7] : quæ ne reficienda quidem Graii putaverunt, ut esset posteris ante os[8] documentum Persarum
P. 234 sceleris sempiternum. Quam multi, ut Tauri in Axino[9],

versum spectat Philus hæc loquens. Fabula Medi est apud Hyginum, XXVII, ubi Medea curru junctis draconibus supervenit. A. M.

4. *Et cujus generis belluas numero consecratas deorum.* Rem apud veteres auctores exploratissimam confirmant magnopere pictæ tot papyri, quas docti peregrinatores in Europam ex Ægyptiorum sepulchris faniave devehunt, aut in suis ephemeridibus exprimunt. Genus id Ægyptiacorum studiorum nos ipsi posthinc cumulaturi sumus, edendis Vaticanis, quas lithographico prelo paramus, papyris cum idonea notitia. De origine belluini cultus in Ægypto, Lact. Inst. II, 13; Cic. N. D. I, 36. A. M.

5. *Nefas esse duceret.* Rem narrat Cicero etiam Leg. II, 10. Sententiam vero copiose versat Arnobius, lib. VI; prætereaque Lact. Inst. II; Cyprianus, de Idol. van. Varro et Seneca apud Augustinum, C. D. IV, 9, 31, VI, 10; Macrob. Somn. I, 2; Tacit. de Mor. Germ. 9, et Hist. V, 5; Plutarch. in Nom. 8. Insolsa ceteroqui Xerxis illa sententia fuit. A. M.

6. Forte *bellum*. J. V. L.

7. *Pœnire.* Ita cod. Et notemus orthographiam, simulque vim τοῦ *pœnire* pro *ulcisci*. A. M. [De scriptione *pœnire* vid. nunc etiam Amed. Peyr. ad Fragmm. Oratt. Cic. p. 299, ed. Stgt. 1824. Mr.]

8. *Ut esset posteris ante os.* Putat Mos. scribendum *oculos*. Sic ipse ad h. v. Ita scripsi, quamquam A. Maius ex cod. edidit *ante os*, et in eo acquieverunt editores omnes. Sed neque Cicero, neque alius quisquam hominæ notæ scriptor dixit « est mihi aliquid ante os ». Scio equidem *ante ora* dicere potestas, v. c. Virgil. Æn. I, 95, ipsumque Nostrum non semel dixisse « in ore atque oculis omnium », v. c. or. in Verr. II, 33, 81. Quid multa? $\overline{OS}$ est compendium scribendi pro *oculos*, quod Ciceroni fuit reddendum. A. M.

9. *Axino.* Euxinus ab antiquis dictus fuit *Axenus* (ἄξεινος ionice) teste

ut rex Ægypti Busiris, ut Galli, ut Pœni[10], homines
immolare et pium, et diis immortalibus gratissimum
esse duxerunt! Vitæ vero instituta sic distant, ut Cre-
tes et Ætoli[11] latrocinari honestum putent; Lacedæ-
P. 28 monii suos omnes agros esse dictitarint, | quos spiculo
possent attingere. Athenienses jurare etiam publice
solebant, omnem suam esse terram, quæ oleam, fru-
gesve ferret[12]. Galli turpe esse ducunt, frumentum P. 235
manu quærere; itaque armati alienos agros deme-
tunt. Nos vero justissimi homines, qui transalpinas
gentes oleam et vitem serere non sinimus[13], quo plu-
ris sint nostra oliveta nostræque vineæ: quod quum
faciamus, prudenter facere dici || mur, juste non dici- P. 203
mur; ut intelligatis, discrepare ab æquitate sapien-
tiam[14]. Lycurgus autem ille legum optimarum et

Strabone VII, p. 458 et 460, nec non Ovidio, Trist. IV, 4, 56. Hic autem scribitur *Axinus*. Sic illa civilis sententia apud Aristotelem, Nicom. IX, 10: μήτε πολύξεινος μήτ' ἄξεινος. A. M.

10. *Ut Pœni*. Universe de sacrificiis humanis vid. Historiam Acad. regiæ bon. art. Paris. (cujus mihi nonnisi versio Germanica ad manum est), t. I, p. 49-57, et tom. IX, p. 247-252, ubi sunt excerpta commentationum super hac re Boissyi, Morini et Freretі. Mr.

11. *Ut Cretes et Ætoli*. Ætolorum legem prædandi firmissimam recitat Polybius, XVII, 4, IV, 3. Idem ait, VI, 46, apud Cretenses nullum turpe putari lucrum. Generatim hanc iniquam prædandi sententiam tribuit priscis hominibus scholiastes Ambrosianus a me editus ad Hom. Odyss. III, 73, XIV, 230. A. M.

12. *Frugesve ferret*. Pars hæc erat jurisjurandi epheborum: ὅροις χρήσασθαι τῆς Ἀττικῆς, πυροῖς, κριθαῖς, ἀμπέλοις, ἐλαίαις. Hanc vero particulam sapienter animadvertit Petitus in Plutarcho, Alcib. 15, addiditque reliquæ formulæ, quæ exstabat apud Pollucem atque Stobæum. Rem modo confirmat Cicero. A. M.

13. *Et vitem serere non sinimus*. Notanda hæc Romanorum severitas, quæ tamen diutius non videtur perseveravisse. Utique multo post Domitianus in provinciis extra Italiam multum vinetorum succidi jussit. Sueton. in eo, cap. 7; quam legem sustulit Probus. Vopisc. in eo, cap. XVIII. Vim legum ejusmodi gentes aliquot novi orbis nuperius passæ sunt. Sævitia Romanos Pœni excesserunt, dum omni cultu ac satione Sardiniæ interdixerunt, ut ait Aristoteles, Mir. aud. p. 708. A. M.

14. *Discrepare ab æquitate sapientiam*. Rem explicat Lactantius, Inst. V, 14, et epist. LVIII. Contradicit Cicero, Offic. II, 3, 9, III, 15; et Socrates apud Xenoph. Memor. III, 9, 5. Plato

æquissimi juris inventor, agros locupletium plebi, ut servitio, colendos dedit[15].

VII. Genera vero si velim juris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, millies mutata demonstrem : ut hic juris noster inter-
P. 204 pres alia nunc Manilius jura dicat esse de mu | lierum P. 236
legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere, nondum Voconia lege lata[1]; quæ quidem ipsa lex, utilitatis virorum gratia rogata, in mulieres plena est injuriæ[2]. Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini Vestali sit heres[3], non sit matri suæ? Cur autem, si pecuniæ modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, æris millies[4], salva lege; mea tricies non posset[5]? || .....

quidem apud Cic. Off. I, 19 scientiam a justitia remotam, calliditatem potius quam sapientiam, ait esse appellandam. A. M.

15. *Colendos dedit.* Helotis scilicet. A. M.

VII. 1. *Nondum Voconia lege lata.* Lata est Voconia lex anno urbis 585, id est, quadragesimo ante hunc de rep. dialogum, Manilio tum adolescente. [Conf. Præfat.] A. M.

2. *In mulieres plena est injuriæ.* Lege Voconia nihil iniquius dici aut cogitari posse putat Augustinus, C. D. III, 21. Quod autem idem ait, ea lege « nec unicam filiam » heredem fieri licuisse, error videtur pro « nisi unicam filiam »; docet enim in hoc opere Tullius, a filia unica potuisse hereditatem capi. Augustini tamen codices Vaticani, quotquot consului, etiam valde veteres, constanter tuentur editionum *nec*; itemque editiones non recentes solum, verum etiam antiquissimæ anni 1467 et 1470, nec non vetus operis interpres Italus. A. M.

3. *Cur virgini Vestali heres.* Ipse Numa, ut ait in ejus vita, cap. 10, Plutarchus, Vestalibus, vivente etiamnum patre, testamentum condere concessit. Adde Caium, I, 145. A. M.

4. *Millies... tricies.* Vide de hujus pecuniæ summa cum nostra comparata Eisenschmidium de Pondd. et Mensurr. p. 191; Wurm. de Podd. Numm. Mensurr. rationibus sp. Rom. et Gr. 24. Ma.

5. *Mea tricies non posset.* Ergo filia Crassi, quod unica esset, potuit hereditatem vel maximam adire; contra Phili, qui alios heredes suos haberet, filiæ ne multo quidem minorem cernere licuit. Adde Cic. in Verr. I, 41 : « P. Asellus quum haberet unicam filiam, neque census esset; quod eum natura hortabatur, lex nulla prohibebat, fecit, ut filiam bonis suis heredem institueret. Heres erat, filia; faciebant

P. 237 VIII.... sanxisset jura nobis[1], et omnes iisdem, P. 13
et iidem non alias aliis uterentur. Quæro autem; si
justi hominis, et si boni est viri parere legibus; qui-
bus? an quæcumque erunt[2]? At nec inconstantiam
virtus recipit, nec varietatem natura patitur; legesque
pœna, non justitia nostra, comprobantur. Nihil habet
igitur naturale jus: ex quo illud efficitur, ne justos
quidem esse natura. An vero in legibus varietatem
esse dicunt, natura autem viros bonos eam justitiam
P. 14 | sequi, quæ sit; non eam, quæ putetur[3]? esse enim
hoc boni viri et justi, tribuere id cuique, quod sit
quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribue-
mus belluis? non enim mediocres viri, sed maximi et
docti, Pythagoras et Empedocles[4], unam omnium ani- P. 238

omnia cum pupilla, legis æquitas, voluntas patris, edicta prætorum, consuetudo juris ejus, quod erat tum, quum Asellus est mortuus, etc.» Operæ autem pretium erit cognoscere, quæ ibidem Asconius de censis dicit, nec non ipse Cicero in eadem oratione cap. 43, et Dio, LVI, 10. Rursus aliam controversiam de filiæ hereditate juxta legem Voconiam exponit Cic. Fin. II, 17. A. M. — Desiderari videntur pagin. duæ. A. M.

VIII. 1. *Sanxisset jura nobis.* Nisi plura desunt ad hanc periodum supplendam, addi vel præmitti potest: « Quod si natura sanxisset, etc. » Cr. — Acephala sententia refertur ad prædictos populorum varios mores, mutatasque pro temporibus leges. A. M.

2. *An quæcumque erunt.* Ita videtur Cod. sec. manu; at pr. *erant.* A. M.

3. *Quæ putetur.* Hæc uberius disputat Cicero, Leg. I, 15, sqq. ubi naturale jus magnopere adserit. A. M.

4. *Et Empedocles.* Pythagoram copiose declamantem contra cædem esumque animalium facit Ovidius, Metam. XV, 75, sqq. Adi et Juven. XV, 173; Servium, Æn. X, 564. Empedoclis eadem de re carmina refert Sextus Emp. IX, 129; quia scilicet ille metempsychoseos opinioni adhærebat, ut ait Proclus a me sæpe laudatus. A. M. — *Scelus est igitur nocere bestiæ.* A Pythagorica sententia longe abest Cicero, Legg. I, 8: « Perspicuum est, pecudes partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas ». Sane inter Veteres controversia hæc fuit famigerata. Confer Senecam ep. 108, Plutarch. περὶ σαρκοφ. Porphyr. de esu anim. Hier. in Jovin. II, 7, ep. CVII, 8, et in supposita monachorum regula, cap. 12; August. de Mor. Manich. II, 28, 36, sqq. et de hæres. 46. Quæstionem inter recentiores copiose tractavit Puffendorfius de Jur. nat. et gent. IV, 3. Solutio vero præcipua est, quod inter homines et bruta nullum jus interce-

mantium conditionem juris esse denuntiant; clamantque, inexpiabiles pœnas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiæ; quod scelus qui velit || ....

IX..... Nam quum [1] quæreretur ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone; Q. XXIIII
Eodem, inquit, quo tu orbem [2] terræ. *Nonius*, IV, 226; XIII, 6.

P. 47 .....[3] omnibus....... tote[4]. Sapientia jubet augere P. 239
opes, amplificare divitias, proferre fines. Unde enim

dit, ut jamdiu observavit Sextus Emp. contra phys. IX, 130, frustra admodum reclamante Porphyrio. A. M. — *Quod scelus qui velit.* Exin supersunt duo tantum folia seu paginæ octo usque ad initium quaternionis quadragesimi. A. M.

IX. 1. *Nam quum*, etc. Hunc locum Heinr. ad calcem libri rejecit, St. abjecit, Sch. caput totum 12 inde confecit, Villem. partem capitis undecimi. Ma.

2. *Quo tu orbem terræ.* Nonii fragmentum hic collocavi; quia sermo est de Alexandro Macedone, cujus, si bene codicem lego, meminit in proxime sequentibus Cicero. Jam vero hoc dictum archipiratæ adversus Alexandrum fuisse ejaculatum, percommode nos docet Augustinus, C. D. IV, 4 : « Eleganter et veraciter Alexandro illi magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam quum idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, ut mare haberet infestum; ille libera contumacia, quod tibi, inquit, ut orbem terrarum : sed quia ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna classe, imperator ». A. M.

3. Locum hunc mutilatum sic restituere Maius conatus est : « Omnibus *quæri*tote..... Unde enim potuisset Alexander summus *ille* imperator *qui* in *Asia olim* armis fines imperii..... » A. M.

4. *Omnibus quæritote.* Non est nobis prætereunda disputatio Censoris Lipsiensis, 1824, 6, de hoc loco et cap. 14, qui, postquam admodum feliciter plerumque divinasse Angel. Maium dixit horum fragmentorum seriem, contendit eas paginas, quæ margini adscriptum habent numeros 67 et 58, cap. 14, ponendas fuisse ante pag. 47 et 48, cap. 12. Finiri enim ait cap. 12, interrogatione et disquisitione, de legitima rerum possessione vel abrumpi potius, ita ut verba in fine capitis « justitia an sapientia est e minimo omnium... » supplenda videantur « potentissimus factus » ? Quod si sententiam ex Lactantio continuamus, qui eam cum deperditis ita contraxit, Inst. V, 16 : « Omnibus populis, qui florerent imperio, et Romanis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si justi velint esse, hoc est, si aliena restituant, ad casas esse redeundum et in egestate ac miseriis jacendum » : hæc manifesto cohærent cum iis, quæ nunc collocata sunt cap. 15, extr. pag. 1 : « Præter Arcadas et Athenien-

posset[5] [Alexander] summus .... imperator, ... in
.... [armis] fines imperii propagavit, nisi aliquid
de alieno accessisset, imperare, quam plurimis frui
voluptatibus, pollere, regnare, dominari? Justitia autem
præcipit parcere omnibus, consulere generi hominum,
suum cuique reddere; sacra, publica, [aliena].
non [tangere[6]]. Quid igitur efficitur? Si sapientiæ pa- P. 48
reas, divitiæ, potestates, opes, honores, imperia, re-
P. 240 gna, vel privatis, vel populis[7]. Sed quoniam de republica
loquimur, sunt illustriora, quæ publice fiunt;
quoniamque eadem est ratio juris in utroque, de populi
sapientia dicendum puto. Et jam omittam alios.
Noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone
a stirpe repetivit, cujus imperio jam orbis terræ tenetur[8],
justitia an sapientia est e minimo omnium[9]. || ....[10]

aes, qui, credo, timentes hoc interdictum justitiæ ne quando exsisteret, commenti sunt se de terra, tamquam hos ex arvis musculos, exstitisse ». Confirmatur etiam hæc locorum dispositio a Lactantio enarrata tota contra jus et justitiam disputatione. — Quæ omnia mihi admodum probabiliter et acute disputata videntur. Ma.

5. *Posset*. In MS superest tantum *set*, unde Maius leg. *potuisset*. Ipse autem fatetur spatium non sufficere huic verbo. Post uncis includimus quidquid dubium est. J. V. L.

6. *Sacra*, *publica*, [*aliena*] *non* [*tangere*]. Fortasse legendum « sacra, publica, priva (v. privata), profana non tangere ». Conf. Platon. de Republ. I, pag. 334, 36, Bekkeri: ἢ σὺ κατὰ σμικρὸν τἀλλότρια καὶ λάθρᾳ καὶ βίᾳ ἀφαιρεῖται καὶ ἱερὰ καὶ ὅσια καὶ ἴδια καὶ δημόσια, ἀλλὰ ξυλλήβδην, κ.τ.λ. Plaut. Trin. II, 2, 10 sq. « Turbant, miscent mores, malus rapax, avarus, invidus; sacrum, profanum, publicum, privatum habent ». Cr.

7. *Vel populis*. Nempe *efficiuntur*. A. M.

8. *Terræ tenetur*. Africani scilicet, Paullo geniti, ætate, victo Perseo, deletis Corintho et Carthagine, Hispania domita, tot aliis provinciis occupatis, ut observat Polybius hist. præf. A. M.

9. *Omnium*. Desiderantur paginæ neque plus octo, neque minus quatuor. A. M.

10. Hic inseruit A. Maius fragmentum Lactantii: « Quantum a justitia recedat utilitas, populus ipse romanus docet, qui per feciales bella indicendo, et legitime injurias faciendo, semperque aliena cupiendo atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparavit ». Lactantius, Inst. VI, 9. — « Quæ sunt patriæ commoda, nisi alterius civitatis aut gentis incommoda?

X..... Sunt enim omnes, qui in populum vitæ necisque potestatem habent, tyranni; sed se Jovis optimi nomine malunt reges vocari. Quum autem certi propter divitias, aut genus, aut aliquas [1] opes rempublicam teneant, est factio; sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest, omniaque ejus arbitrio reguntur, dicitur illa libertas; est vero licentia. Sed quum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem, tum, quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit | inter populum et potentes [2] : ex quo exsistit id, quod Scipio laudabat, conjunctum civitatis genus. Etenim[3] justitiæ non natura, nec voluntas, sed imbecillitas mater est. Nam quum de tribus unum esset optandum, aut facere injuriam, nec accipere; aut et facere, et accipere; aut neutrum : optimum est facere impune[4], si possis; secundum, nec facere, nec pati; miserrimum, digladiari[5] semper, tum faciendis, tum accipiendis injuriis[6].

P. 57 (right margin, line 1) — P. 58 (left margin, at "tum, quia sibi nemo confidit") — P. 242 (right margin, at "neutrum")

id est, fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere meliora, etc. Itaque hæc bona quisquis patriæ adquisierit, hoc est, eversis civitatibus gentibusque deletis ærarium pecunia refserserit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur summa et perfecta esse virtus: qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui præcepta quoque dant ad injustitiam ». Lactantius, Inst. VI, 6.

X. 1. *Aliquas.* Maios legat libentius *alias.* J. V. L.

2. *Et potentes.* Lactantius, epitom. cap. 59 : « leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab injuriis facerent ». Legantur reliqua in eo Lactantii articulo, quæ fortasse Tulliana sunt. A. M.

3. *Etenim justitiæ*, etc. Conf. quod ad sententiam colloquium legatorum Atheniensium cum Meliis apud Thucydid. V, 85, in primis c. 89, ubi illi in eamdem, in quam Carneades, sententiam disputant, ut fere Meno apud Xenophontem, Anabas. II, 6, 13. Cr.

4. Sic distinxit Mos. *optimum est facere, impune si possis.*

5. *Digladiari.* Hoc verbo alibi uti solet Noster de philosophorum contentionibus; semel de armis : vid. de Legg. III, 9, 20, ed. nostr. et Cr. p. 421. Ceterum hæc vox Ciceroni videtur propria, neque ab aliis scriptoribus usurpata Mr.

6. *Tum accipiendis injuriis.* Exscribitur prope Plato, Reip. II, pag. 358. Sic Epicurus apud Lactantium, Inst. III, 17 : « sapientis est male facere, si et utile sit et tutum ». A. M.

Ita qui primum illud assequi[7] || ....[8]
P. 1 · .....præter Arcades[9] et Athenienses; qui, credo, timentes hoc interdictum justitiæ[10] ne quando exsisteret, commenti sunt se de terra, tamquam hos ex arvis musculos[11], exstitisse.

XI. Ad hæc illa dici solent, primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac causa eo plus auctoritatis habent, quia, quum de viro bono
P. 244 quæritur, quem apertum et simplicem[1] volumus esse,

7. *Assequi.* Merito acute A. Maium hunc locum supplevisse ait Sch. iis additis, quæ in annotatione e Platonis sermone addenda esse suspicatus est. Mr. — E Platonis sermone, quem postremo loco indicavi, videtur Cicero sic fere continuandus : « itaque qui primum illud assequi nequiverit, in secundo ei consistendum est, videlicet ut neque faciat injuriam, neque patiatur ». A. M.

8. Hic inseruit Maius fragmentum hoc Lactantii.

9. *Arcades.* De Arcadibus, qui se ipsos προσελήνους appellabant, vid. Creuz. *Symb. u. Mythol.* IV, pag. 79 sq. Epitom. nostr. p. 740. De Atheniensibus αὐτόχθονας se dicentibus vid. annott. ad Creuz. Orationem de civitate Athenarum omnia humanitatis parente (Lugd. Bat. 1809), pag. 66; add. Argum. 3, Avium Aristoph. init. et interpr. ad Lucian. de Gymn. 18, p. 897, I, 40, ed. Hemst. Mr.

10. *Interdictum justitiæ.* Verba interdicti ex Caio, IV, 55, cognoscuntur hæc : « uti possidetis, quæ neque vi, neque clam, neque precario alter ab altero possidetis ». Id si publice populis interdiceretur, cedendum esset de possessione omnibus, qui alienam regionem invaserunt. Itaque soli Aborigines in possessione manerent. Hinc Arcades et Athenienses semet αὐτόχθονας appellaverunt; quam scilicet horum populorum prærogativam memorant Ovidius, Fast. II, 289; Statius, Theb. IV, 275; Servius, G. II, 342; Censorinus, cap. 4; Suidas voc. Ἀθην. et voc. Φερεκ. Ἀθ. Confer etiam Pausaniam, V, 1. Aliter Livius, I, 8 : « vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur ». Hinc illa locutio *terræ filius.* Aliter idem Censorinus de Arcadibus, cap. 19. A. M.

11. *Ex arvis musculos.* Disputatur scilicet in prato (lib. I, 12), ubi musculi conspici poterant; sicuti a disputantibus Acad. IV, 25, spectatur e litore navis. Hic vero loquitur Cicero ex eorum physicorum sententia, qui musculos terra genitos putabant, e quibus est Sextus Emp. I, ff. 41; quo loco Fabricius post τὰ δ' ἐκ γῆς egregie supplet ὡς μῦς, quam conjecturam nunc mire confirmat Cicero. Opinionem rejicit Lactantius, Inst. II, 8, ff. 37. Homines in omnibus terris et agris tamquam vermiculos aut fungos esse generatos, stulta Stoicorum et nominatim Democriti apud Lactantium, VII, 4 et 7, sententia est. A. M.

XI. 1. *Quem apertum et simplicem.* Ἄνδρα ἁπλοῦν καὶ γενναῖον, ut loquitur

non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi. Negant enim, sapientem id | circo virum bonum esse, quod eum sua sponte ac per se bonitas et justitia delectet; sed quod vacua metu, cura, sollicitudine, periculo vita bonorum virorum sit[2]; contra autem improbis semper aliquis scrupus in animis hæreat, semper iis ante oculos judicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum injustitia partum præmium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam pœnam putes, damna[3] || .... P. 2 P. 245

XII. Quæro[1], si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summa justitia, singulari fide; alter insigni scelere, et audacia; et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem, qui sit improbissimus, existimet[2] esse summa probitate ac fide, proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur[3], ra-

Plato, Reip. II, p. 361, quicum Cicero consentit etiam in sequentibus. Confer super hac definitione Lactantium, Inst. VI, 12; Cic. Off. III, 13. Epicureos *viros bonos* appellat Cicero, Leg. I, 7. A. M.

2. *Virorum sit*. Conf. Cic. Leg. I, 14. Sine dubio autem hic Cicero loquitur de Epicureis, qui, ut ait Servius, Ecl. VI, 41, in rebus etiam seriis semper inserebant voluptates: quippe isti idcirco virtutem colebant, ut vel voluptatem ex ea caperent, vel certe molestiarum causas vitarent. Quare et Cicero, Fin. II, 21, de iisdem loquens pingit voluptatem in solio, cui præsto essent virtutes, ut ancillulæ, dicentes, se quidem sic natas esse, ut illi servirent, aliud negotii nihil haberent. Lege etiam Augustinum, C. D. V, 20, XIX, 1, et serm. CL de verbis Act. apost. Argumentum copiose versat Plato, Leg. II, pag. 662 sqq. Cyrenaici (sati scilicet voluptario Aristippo) conspirabant cum Epicureis, teste Lactantio, Inst. III, 8: « aiunt Cyrenaici, virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis ». A. M.

3. *Damna*. Desiderantur paginæ neque plus octo, neque minus quatuor. A. M.

XII. 1. *Quæro*. Verba, *Quæro* ... *malit*, jam nota erant e Lactantio, V, 12. Cod. palimpsestus hic incipit a literis, *netur egeat*. J. V. L.

2. *Existimet*. Hæc verior codicum lectio videtur; sed vulgo legitur *existimetur*. A. M.

3. *Bonus ille vir vexetur*, etc. Hugo Grotius de Verit. Relig. Christ. IV, 12, pag. 289 sq. Kœcheri. Hal.

piatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, extermi || netur[4], egeat, P. 11
postremo jure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur; contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiæ conferantur; vir denique optimus omnium existimatione, et dignissimus omni fortuna optima judicetur : quis tandem P. 246
erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit[5]?

XIII. Quod in singulis, id est in populis : nulla est
P. 12 tam stulta civitas, | quæ non injuste imperare malit, quam servire juste. Nec vero longius abibo. Consul ego quæsivi, quum vos mihi essetis in consilio, de Numantino fœdere[1]. Quis ignorabat Q. Pompeium

1734 [ed. J. Clerici, Amst. 1709]: « Plato de Republica, II, pag. 594, quasi præscius, ait, ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus ejus ornamentis spolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelesto, illudatur, suspendatur denique ». Et in annot. « Græca sic habent : Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεθήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυλευθήσεται. [Ed. Bekker. pag. 66. Conf. de postremo vocabulo Scholia, pag. 398 Bekk. et Ruhnk. ad Tim. p. 32 sq. Mr.] Unde Cicero illud sumpsit, et in tertium de Rep. librum retulit : *Bonus ille vir*, etc. Lactantius, Instit. lib. VI, cap. 17, hunc nobis locum Senecæ servavit : « Hic est ille homo honestus, qui, sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quærit, quid patiatur, sed quam bene ». Notum autem est, multos illum Platonis de Republica locum cum iis comparavisse, quæ de Christo patiente narrantur. Ca.

4. *Exterminetur.* Apud eumdem Lactantium, Inst. V, 18, idem fragmentum cum hac varietate repetitur : « si (ut Furius dicebat) rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, miseris etiam modis necetur ». A. M.

5. *Utrum se esse malit?* Hæc Ciceronis postrema verba Lactantius explicans ait, hoc sensisse Furium, « malle sapientem malum esse cum bona existimatione, quam bonum cum mala ». Totum hunc locum pressim imitatur Augustinus, C. D. IV, 3; ipse autem Cicero pæne exscribit Platonem, Reip. II, p. 361 : μηδὲν ἀδικῶν, δόξαν ἐχέτω τὴν μεγίστην ἀδικίας, κ. τ. λ. A. M.

XIII. 1. *De Numantino fœdere.* Consul Philus anno Urbis 618, quo Mancinus Numantinis deditus fuit. Consulis consilium memorant Cicero, Brut. 22, et Plutarchus, Cat. Min. 48. Commode autem curat Cicero, ut Phi-

fecisse fœdus, eadem in causa esse Mancinum? Alter, vir optimus, etiam suasit rogationem[2], me ex senatusconsulto ferente; alter acerrime se defendit[3]. Si pudor quæritur, si probitas, si fides, Mancinus hæc attulit; si ratio, consilium, prudentia[4], Pompeius antistat[5]. Utrum[6] || ....

P. 247 XIV. Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilentem[1], quæ vitia solus sciat, et ideo proscribat[2], ut vendat, utrumne profitebitur fugitivum servum, vel pestilentem domum se

ius contra justitiam disserat, quippe qui paullo ante fuerat auctor violandi fœderis Numantini, qua re nihil injustius fieri potuit, Floro in primis teste, II, 18. A. M.

2. *Alter, vir optimus, etiam suasit rogationem.* Ita narrat Noster de Off. III, 30, 109: « Quod idem multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam P. Furius, S. Atilius ex senatusconsulto ferebant: qua accepta est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, quum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas; apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est ». Ubi vid. annott. Beieri. Ma.

3. *Alter acerrime se defendit.* Defendit se Pompeius Romæ in judicium postulatus a Numantinis de fœdere, quod ille se fecisse falso negabat. Appian. Hisp. cap. 79. A. M.

4. *Prudentia.* Cic. Fin. II, 17: « non de improbo, sed de callide improbo querimus, qualis Q. Pompeius in fœdere Numantino infitiando fuit ». A. M.

5. *Pompeius antistat.* Verbum *antestare* (*corporum viribus*) est apud Nostrum de Invent. II, 1, 2. Forma *antistare* in ejus libris, qui exstant, non reperitur, sed apud Corn. Nepot. Aristid. I, 2, « quanto antistaret eloquentia innocentiæ ». Ita videlicet Lamb. In indice Bosii ad h. v. (pag. 470 ed. Bardili) adscriptum est: « Verbum elegans, inquit Barthius, sed non adeo usu tritum, quin apud paucos reperiatur. Vide ejus Advers. 34, 6, et Lud. Carrion. antiq. lect. II, 19; Savar. ad Sidon. 7, ep. 14 ». Ma.

6. *Utrum.* Desideratur incertus paginarum numerus. A. M.

XIV. 1. *Pestilentem.* Eodem exemplo utitur Cicero, Off. III, 13. A. M.

2. *Et ideo proscribat.* Proba hac et plurimorum optimorumque librorum constante lectione abjecta Sch. reduxit *præscribat*, quamquam jam Bünem. ad h. l. dixit: « *proscribat* optime: nam *proscribere* Ciceroni aliisque est *venale proponere*. Exempla dedit Grævius ad Cicer. lib. VII, Famil. ep. 29, p. 428, et ad lib. I, in Verr. cap. 45, p. 525. Item Manut. ad Cic. I, 4; Att. ep. 2, « Tusculanum proscripsi ». Add. de Off. III, 13, 55: « ille, quod non placebat, proscripsit »: ubi vid. Beier. p. 277. Ma.

vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet; sed tamen stultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet. Si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet; sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se putet vendere, quum sit illud aurum; aut plumbum, quum sit argentum[3]: tacebitne, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane videtur malle magno. *Lactantius*, V, 17.

XV..... Nempe justitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo justus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior
P. 248 viribus tabulam ceperit[1]? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime quum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri, jam vero justus ille, sed stultus est, qui vitæ suæ non parcat, dum parcit alienæ. Item, si, acie suorum fusa[2], hostes insequi cœperint, et justus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem; eine parcet, ut ipse occidatur; an dejiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; si non fecerit, justus, sed idem stultus sit necesse est. *Idem.*[3]

3. *Argentum*. Addit epitome cap. 56: « atque id emere necessitas cogat ». A. M.

XV. 1. *Tabulam ceperit?* Idem exemplum usurpat Cicero, Off. III, 23, et Ambrosius, Off. III, 4, § 27. A. M.

2. *Si, acie suorum fusa*, etc. Lactant. Epit. XVI: « Potest hoc evenire, ut ... victo exercitu fugiens reperiat aliquem vulneratum equo insidentem, utrumne ... hunc equo deturbabit, ut ipse possit evadere? Si volet justus esse, non faciet; sed idem stultus judicabitur, qui, dum alterius vitæ parcit, suam prodet. Si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulet, sed idem malus, quia nocebit ». A. M.

3. Subjungit ibidem Lactantius: « Ita ergo justitiam quum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem; utramque

XVI.... [1]Non gravarer[2], Læli, nisi et hos velle putarem, et ipse cuperem, te quoque aliquam partem P. 249
hujus nostri sermonis attingere[3]: præsertim quum
P. 250 heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum si[4] id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus. *Gellius*, I, 22.

..... Sed juventuti nostræ minime audiendus: quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen[5] immanis. *Nonius*, IV, 236, 240.

subvertit; quod illa civilis sapientia sit quidem, sed justitia non sit; naturalis autem illa, justitia sit quidem, sed non sit sapientia ». Lactantius, Inst. V, 16. A. M.

XVI. 1. Disputatio luculenta Lælii pro justitia contra accuratam orationem Phili (ut loquitur Cicero de Am. 7) tota desideratur in codice mutilo Vaticano, præter ejus clausulam, ut infra patebit. Supersunt tamen insignes, etsi aliquoties interpolatæ, reliquiæ apud Lactantium, Augustinum aliosque auctores, quas hic exhibemus; præposita particula ex Gellio, in qua Scipio Lælium hortatur ad suscipiendum justitiæ patrocinium. A. M.

2. *Non gravarer.* His verbis Villem. præposuit nomen *Scipionis*, et proximo fragmento ex Nonio nomen *Lælii.* Ad. v. *gravarer* Lehn. bene subaudiendum esse monet: justitiæ partes sermone tueri. Ad verba convenit, præter locum ab A. Maio laudatum, Cic. de Orat. I, 23, 107: « Ego vero ... non gravabor...., quid quaque de re sentiam, dicere ». Verbum *attingere* de sermone ponens eidem addit *perstringere* de Orat. II, 49, 201. Mr.

3. *Sermonis attingere.* Partes dialogorum horum præcipuas Cicero contulit, ut nunc cognoscimus, in Scipionem, Furium Philum, et Lælium, tres, qui per idem tempus, ut ait Porcius (Donat. vit. Terent.), agitabant nobiles. A. M.

4. *Verum si.* Editiones aliquot *si id.* Sed tamen *si* abest a Palatino et a Vaticanis codicibus, et etiam a Venetis editionibus an. 1472 et 1496. Male vero prædictæ Venetæ editiones habent *te nobis non etiam*; quæ vitiosa lectio sententiam subvertit. A. M.

5. *Oratio est tamen immanis.* Hæc esse Lælii verba suspicor, exordientis de Carneade loqui, qui causa exercitationis justitiam oppugnaverat. Et quidem Carneades aparce loqutus dicitur a Cicerone ad Att. VII, 2; a Quintiliano tamen, Inst. XII, 1, haud injustus vir fuisse existimatur, licet contra justitiam peroraverit, quam pridie defenderat. Quod autem ait auctor, minime audiendum juventuti romanæ Carneadem, id exemplo Catonis fit, qui hunc ipsum quam primum Roma censuit dimittendum. Plin. VII, 30. Sed tamen superius, cap. 8, de Chrysippo quoque sermo fuit, contra quem haud scio an hæc verba dici potuerint. Turpis enim in suis politicis scripsisse Chrysippum ait Sextus Empir. III, 205, 246; XI, 193, nec

XVII. [1] Est quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna; quæ vocet ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat; quæ tamen neque probos frustra jubet aut vetat, nec improbos jubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari[2] fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest; nec vero aut per senatum, aut per populum solvi hac lege possumus; neque est quærendus explanator, aut interpres ejus alius; nec erit alia lex Romæ, alia Athenis; alia nunc, alia posthac : sed et omnes gentes et omni tempore una lex, et sempiterna, et immutabilis continebit; unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus, ille legis hujus inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus[3], hoc ipso luet maximas pœnas, etiam si cetera supplicia, quæ putantur, effugerit. *Lactantius*, VI, 8.[4]

P. 251 P. 252

non Plutarchus de Stoic. Repugn. tom. X, pag. 318. A. M. [Fieri potest etiam, ut Cicero de Epicuro loquatur. Confer Lactantium, Inst. III, 17. A. M. in Add.]

XVII. 1. Post rejectam Carneadis, ut videtur, auctoritatem, quonam modo magnificam suam pro justitia orationem exorsus sit Lælius, donec ad hanc legis definitionem veniret, vix conjecturis divinare possumus aut ne vix quidem. Re tamen vera Lactantius tertium Institutionum librum eo modo exorditur, quo Lælium in causam ingredi æquum fuisset. Num ergo Lactantius hac quoque in parte pedissequus Tullii fuit ? Ipsum vero justitiæ patrocinium Lactantius orare incipit, Inst. V, 5, repetita alte velut historia justitiæ, quæ offensa vitiis hominum e terra in cælum migravisset; qua remota, malorum cohors orbi incubuit. Hæc oratio, itemque illa in epitome, cap. 59, utrum partim Læliana sit, non perinde liquet. A. M.

2. *Obrogari*. Contra caput primum disputationis Carneadeæ de juris inconstantia. Justitiæ legem esse æternam et universalem Platonica sententia est. A. M.

3. *Aspernatus*. Al. *aspernatur*, vel *aspernabitur*. J. V. L.

4. Lactantius dicto loco : « Dei lex, quam Marcus Tullius in libro de Rep. tertio pæne divina voce depinxit; cujus ego ne plura dicerem verba subjeci. Est quidem vera lex, etc. » Confer eumdem Lactantium, VI, 24, ff. 29, cum Tullio, Leg. I, 6, II, 4. A. M. [Conf. Cic. pro Milone, cap. 4, ibique laudata Hotomanno et Abramio ad verba Tullii : « Est igitur, ju-

XVIII..... [1] Sed his pœnis, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate; civitatibus autem mors ipsa pœna est, quæ videtur a pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis; in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persæpe. Civitas autem quum tollitur, deletur, exstinguitur, simile est quodam modo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat. *Augustinus, de Civit. Dei*, XXII, 6.

P. 253 Illa injusta bella sunt, quæ sunt sine causa suscepta.... Nullum bellum justum habetur, nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus [2]. *Isidorus, Orig.* XVIII, 1.

Noster autem populus [3] sociis defendendis terrarum jam omnium potitus est. *Nonius*, IX, 6.

dices, non scripta, sed nata lex, etc. » Ad Ciceronis sententiam disputarunt etiam e recentioribus nonnulli, qui de jure naturæ et gentium exposuerunt, Cumberland. de Legg. Nat. cap. 1; Puffendorf. Jur. nat. et gent. lib. II, cap. 3, § 20; Boehmer. Jur. publ. univers. pag. 18, alii, quos citavit C. L. *de Haller in Restauration der Staatswissensch.* tom. I, pag. 383—391. Ca.]

XVIII. 1. Nimirum Lælius romanorum bellorum justitiam nisus erat defendere, ut infra patebit. Ad jus belli quod attinet, quatuor alii sunt Augustini luculenti loci, quos magnopere suspicor e Læliana Tullii oratione fuisse interpolatos; quamquam eos hic ponere non sum ausus, ne librum meum suspectis adeo copiis locupletarem. Sunt autem C. D. IV, 4: « remota justitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia, etc. » Item XVIII, 2.: « societas igitur usquequaque mortalium, etc. » Præterea XIX, 7: « opera data est, ut imperiosa civitas, etc. » Maxime demum IV, 15: « videant ergo, ne forte non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine, etc. » (Sic fere Lycurgus apud Plut. vit. cap. 31) quæ esset apta Lælii responsio contra Philii sermonem, cap. 12 et 13. A. M.

2. *Nisi de repetitis rebus*, Ex hoc certe additamento videmus Isidorum non ab Augustino, sed ab ipso Tullio, locum haurire. A. M.

3. *Noster autem populus sociis defendendis terrarum jam*, etc. Idem dicit, ait Lebn. J. B. Vico, p. 16,

XIX..... An non cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infimorum datum? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori [1], ratio libidini, iracundiæque, et ceteris vitiosis ejusdem animi partibus?.... Sed et imperandi, et serviendi sunt dissimilitudines cognoscendæ [2]. Nam ut P. 255
animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini: sed corpori, ut rex civibus suis, aut parens liberis; libidini autem, ut servis dominus, quod eam coercet et frangit. Sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia

vers. Germ. Sigonius ad h. l. hæc: Hoc idem comprobat locus ille, qui est in Maniliana: « Quare si propter socios nulla ipsi injuria lacessiti majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt, quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere? » Recte: etenim cum Antiocho et Ætolis pro Græcia liberanda pugnarunt, cum Philippo pro salute Atheniensium: cum Pœnis pro Mamertinis, Saguntinis et Massanissa, Numidiæ rege, bellum susceperunt; Mithridati vero, Ponti regi, quod Asiam invasisset, postremo etiam arma intulerunt, atque ejus belli occasione longius imperium protulerunt. Ms.—Hæc ex Augustino desumpta hic interpolavit Maius: « Disputatur certe acerrime atque fortissime in eisdem ipsis de Republica libris adversus injustitiam pro justitia. Et quoniam, quum prius ageretur pro injustitiæ partibus contra justitiam, et diceretur, nisi per injustitiam rempublicam stare augerique non posse, hoc veluti validissimum positum erat, injustum esse, ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen injustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cujus est magna respublica, non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte justitiæ, ideo justum esse, quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri, quum recte fit, id est, quum improbis aufertur injuriarum licentia, et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt: subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est: Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibus? » Augustinus, C. D. XIX, 21. A. M.

XIX. 1. *Animus imperat corpori.* Confer Aristotelem, Reip. I, 5; Dionysium, V, 67; Sallustium, Cat. 1, Jug. 1; Lactantium de ira D. X, ff. 43; Hieronymum, comm. ad Gal. III, 5, v. 15, et in Jovin. II, 10. Hinc Tullium Augustinus spectans, C. D. XIX, 4, 4, ait, ut animus imperet corpori, proprium esse justitiæ. A. M.

2. *Cognoscendæ.* De his legatur Aristoteles, Reip. I, 7, VII, 2, 3. idem III, 6, ait, se varios imperandi modos tradidisse in libris exotericis. Confer etiam Platonem, Leg. III, pag. 690. A. M.

civibus sociisque præsunt, ut corporibus animus; domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est, sapientia, ejusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras[3]. *Augustinus, contra Julian. pelag.* IV, 61.

Est enim genus injustæ servitutis, quum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; quum autem hi famulantur[4]..... *Nonius*, II, 313.

In quibus assentior[5], sollicitam et periculosam justitiam non esse sapientis[6]. *Priscianus,* VIII, p. 801.

3. *Ut perturbationes ceteras.* Eadem repetit Augustinus, C. D. XIV, 23, cujus verba hic ponenda sunt : « nonne Cicero in libris de Republica, quum de imperiorum differentia disputaret, et hujus rei similitudinem ex natura hominis adsumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; vitiosas vero animi partes, ut servos, asperiore imperio coerceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori; et tamen ipse animus imperat corpori facilius, quam sibi ». A. M.

4. *Quum autem hi famulantur.* Supplet Maius : « qui sibi moderari nequeunt, nulla injuria est ».

5. Hic Maius varia hæc fragmenta interpolavit, ex ipso Cic. desumpta : « Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum factura sit; improbe feceris, nisi monueris, ne assideat; sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi æquitas, fides, justitia proficiscantur a natura, et si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Lælio ». Cicero de Fin. II, 18. « Si, ut nos a te admonemur, recte in libris diximus, nihil esse bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe ». Cicero ad Att. X, 4. « Lætor probari tibi, φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα : etenim si hæc non est, nulla potest homini esse ad hominem naturæ adjunctio; qua sublata, vitæ societas tollitur. Bene eveniat! inquit Carneades. Spurce : sed tamen prudentius, quam Lucius noster et Patro; qui quum omnia ad se referant, nec quidquam alterius causa fieri putent, et quum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligunt, se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed hæc opinor sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti ». Cicero ad Att. VII, 2. A. M.

6. *Non esse sapientis.* Hæc videntur esse contra caput postremum orationis Carneadeæ, quod justitia sit utenti molesta et periculosa. Etsi autem Priscianus citat tantummodo Ciceronem de Rep. sine libri nota, tamen, quin ad tertium librum hæc verba pertineant, nemo dubitabit. A. M.

P. 257 XX. [1] Vult plane virtus honorem[2]; nec est virtutis ulla alia merces; quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe..... Huic tu viro quas divitias objicies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona divina judicat. Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes, suis virtutem præmiis spoliant; næ illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. *Lactantius*, V, 18, 22.

[3] Quorum non corpora sunt in cælum elata; neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret[4]. *Augustinus*, *de Civit. Dei*, XXII, 4.

Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiæ[5]..... *Nonius*, II, 434.

..... Pyrrhi[6] ridetur largitas a consule, aut Samni- P. 258
tium copiæ Curio defuerunt. *Id.* II, 488.

XX. 1. Lactantius sic: « Apud Cic. idem ille justitiæ defensor Lælius, Vult, inquit, plane, etc. » J. V. L.

2. *Vult plane virtus honorem.* Recte hoc ex Romanorum ingenio existimandum esse monet Lehn. apud quos etiam Honor cum Virtute contigua æde colebantur. Vid. Cic. de N. D. II, 23; ib. Cr. ed. Cr. et nost. p. 297 sq. Wyttenb. ib. p. 752; Cic. de Legg. II, 23, 58, pag. 339 sq. II, 11, 28, ibique annot. nostr. ed. nostr. et Cr. p. 243 sq. Mu.

3. Sic Augustinus: « In tertio de Republ. libro Cicero quum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseveraret, Quorum, etc. » A. M.

4. *Nisi in terra maneret.* Locum hunc legebat in libris de Rep. etiam Lactantius, Inst. I, 15; eumdemque locum præ oculis habuisse videtur Plutarchus in Romul. cap. 28, ubi Romuli aliorumque aliquot hominum, non corpora, sed animos in cælum ivisse confirmat physicis argumentis. Item Ovidius, Metam. XIV, 824, de Romuli obitu: « corpus mortale per auras Dilapsum tenues ». Legendus est de hac re Cicero, Tusc. I, 12, IV, 22; de Off. III, 5; in Cat. III, 1. A. M.

5. Supplet Maius: *fructu caruerunt.*

6. *Pyrrhi*, etc. Ad hoc fragmentum C. Sigonius: Quamquam in his verbis mendi est aliquid, tamen apparet, quid Cicero velit; nimirum, et Pyrrhi liberalitatem a consulibus Fabricio et Æmilio esse repudiatam, neque Samnitium opes Curio defuisse. Ut autem Pyrrhus rex consules donis tentarit, Samnites Curium muneribus amplissimis onerare voluerint, liquet ex Annalibus. Unde illa sunt Ciceronis in Paradoxis: « Utrum pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabri-

Cujus etiam focum Cato ille noster, quum venerat ad[7] se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tum jam clientium suorum, dona relegaverat. *Id.* II, 1; XII, 19.

P. 249 XXI..... Asia Tib. Gracchus[1]; perseveravit in civibus, sociorum nominisque Latini jura neglexit, ac fœdera. Quæ si consuetudo ac licentia manare cœperit P. 259
latius, imperiumque nostrum ad vim a jure traduxerit, ut, qui adhuc voluntate nobis obediunt, terrore teneantur[2]: etsi nobis, qui id ætatis sumus, evigilatum fere est[3]; tamen de posteris nostris, et de illa immortalitate

cii, qui illam pecuniam repudiabat? Utrum aurum Samnitium, an responsum M'. Curii? » Lambinus autem ad eumdem locum, Videtur, ait, sic potius legendum: « Pyrrhi videlicet largitas consulibus, aut Samnitium copiæ Curio defuerunt ». Immo vero sic prorsus legendum esse censeo. Est enim ironia; qua significat, neque Fabricium Pyrrhi liberalitatem et munera; neque Curium Samnitium aurum desiderasse. Mr. — *Consule.* Fabricio. Hoc autem et sequenti loco laudari videtur magistratuum abstinentia, quam se re vera in libris de Rep. laudavisse, manifeste declarat Cicero ad Att. VI, 1, 2, 3. Sed enim de parsimonia sermo in quarto fuit. A. M.

7. *Quum venerat ad se.* Curii villam non longe a se abfuisse ait ipse Cato apud Cic. de Sen. 16, nec non Plutarchus in Cat. cap. 2. Locutionem *apud se* usurpat Cicero etiam apud Macrobium, Sat. II, 12, de Scipione nostro loquens: « nam quum esset apud se ad Lavernium Scipio ». A. M.

XXI. 1. *Asia Tib. Gracchus.* « Jam Gracchus locabat Asiam », inquit Fronto ad Ver. II, 4. Attali quoque pecuniam populo concedendam Gracchus decrevit. Atque hæc fortasse consilia ejus videntur justa fuisse. Perseveravit justitiam Gracchus erga cives, dum agrum contra legem Liciniam a divitibus possessum plebi divideret. Iniquus vero fuit in socios et in Latinos, quibus agrum ad divisionem eripiebat, juste ab iis possessum, quippe quem bello acquisitum populus romanus imposito vectigali iis reddiderat. Ipse Lælius, ut ait Plutarchus in Tib. Gr. 8, agrum, quem invaserant divites, plebi dividere temptaverat; a quo tamen conatu destitit majoris damni metu, unde et sapiens ob hanc prudentiam dictus fuit. A. M.

2. *Terrore teneantur.* Laudem civilem huic vitio contrariam tribuunt Romanis, Propertius III, 221, 2, et Rutilius, I, 69 sqq. A. M.

3. *Nobis ... evigilatum fere est.* Villem. t. II, pag. 47: *nous pouvons peut-être de notre temps écarter le péril.* A. M. — Sic autem J. V. L. *sans doute, à l'âge où nous sommes arrivés, nous quitterons bientôt le poste où nous a placés la patrie.*

reipublicæ sollicitor; quæ poterat esse perpetua[4], si pa | triis viveretur institutis et moribus[5]. P. 250

P. 260 XXII. Quæ quum dixisset Lælius, etsi omnes, qui aderant, significabant ab eo se esse admodum delectatos[1]; tamen præter ceteros Scipio, quasi quodam gaudio elatus: Multas tu quidem, inquit, Læli, sæpe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam, collegam nostrum[2], quem tu, quoad vixit, omnibus anteponebas, verum ne atticorum quidem oratorum quemquam aut sua[3] | .....

Duas sibi res, quoniam in vulgus[4] et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse. *Nonius*, IV, 71.

P. 251 XXIII..... reportare[1]. Ergo illam rem populi, id est, P. 261

4. *Quæ poterat esse perpetua*. Contradicunt huic æternitati Hieronymus in Ezech. prol. lib. III; Augustinus, serm. CV, 10; Lactantius, Inst. VII, 14. A. M.

5. *Institutis et moribus*. Numerosa et gravis conclusio! quæ scopum quoque declarat politici hujus operis, nempe ut cives romani « ad mores pristinos revocarentur » (conf. Præfat. § 2, pag. 8); qui fuit item titulus orationis, quam ipse Scipio in censura recitavit. Gell. IV, 20; V, 19. Confer libri quinti procemium. Augustinus, C. D. II, 21, ait: « induxit Cicero hanc de rep. disputationem, quando præsentiebatur ea corruptione, etc. jam jamque peritura ». Lege Velleium, II, 1; Plinium, XXXIII, 11; eumdemque Augustinum, C. D. I, 30; II, 18. Hoc cecinit vaticinium noster ipse Africanus, ut ait Suidas voc. Σκιπίων et χρησμός. Quin adeo Lælius apud Cic. de Am. 12, cum genero utroque loquens ait: « eo loco, Fanni et Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum ». A. M.

XXII. 1. *Delectatos*. Auctoris hic plausus satis commendat splendorem Læliani sermonis de justitia, quem alibi dilaudat idem Cicero de Am. 7. Cur ergo Lactantius, Inst. V, 17, criminatur Lælium, ceu parum plene Furio responderit? eadem scilicet libertate, qua op. D. cap. 1, acturus de animæ corporisque ratione, valde elevat, quidquid ea super re non semel Cicero scripsit. A. M.

2. *Collegam nostrum*. Puta in auguratu. A. M.

3. Supplet Maius *suavitate*: desiderantur pag. duodecim.

4. *Vulgus*. Al. *vulgo*. A. M.

XXIII. 1. *Reportare*. Videtur Scipio loqui de Phalaridis tyrannide; nam paullo post mentio fiet Agrigenti inter alias urbes tyrannide oppressas. (Recole item de Rep. I, 28.) Ad hanc veri simillimam conjecturam adducor præcipue illo verbo *reportare*, in quo cessat lacuna. Narrat enim Diodorus, XIII, 90, Phalaridis taurum æneum, qui se scribente supererat, quem olim

rempublicam, quis diceret tum, quum crudelitate unius oppressi essent universi, neque esset unum vinculum juris, nec consensus ac societas cœtus, quod est populus[2]? Atque hoc idem Syracusis. Urbs illa præ-
P. 262 clara, quam ait Timæus[3] græcarum maximam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidis[4] et ad urbis crepidines infusi,
P. 252 viæ latæ, porticus, | templa, muri, nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa respublica[5]:

Hamilcar Carthaginem transtulerat, Scipioni nostro, qui hic loquitur, post victoriam Punicam placuisse Agrigentum *reportare*. Immo rei luculentior testis est Cicero in Verr. IV, 33: « in iis, quæ sunt reddita Agrigentinis, fuit etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subjicere flammam solebat. Quem taurum Scipio quum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: æquum esse illud cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire an populo romano obtemperare; quum idem monumentum et domesticæ crudelitatis et nostræ mansuetudinis haberent ». Hæc verba lacunam fortasse aliquatenus explent; et certe cum Lælianæ orationis clausula valde conspirant. Taurum illum numquam Agrigenti exstitisse sententia Timæi fuit, quem historicum acerbe refutat Polybius, XII, 27. Hujus item controversiæ mentionem aliquam fuisse in lacuna suspicor; præsertim quum mox Timæus nominetur, et hic loquatur Scipio, cujus gloriæ intererat, sententiam Polybii sui tueri. Universi vero in lacuna demersi sermonis seriem licet cognoscere ex Augustini summario a verbis *qua quæstione*, etc. usque ad *aut injusti optimates*. A. M.

2. *Quod est populus?* Non sine causa Africanus in politicis rebus Agrigentinorum diutius versatur; quippe Africanus [minorne an potius major?) horum remp. constituerat. Certe leges Scipionis de æquitate in cooptando Agrigentinorum senatu profert Cicero in Verr. II, 50. Id ipsum in lacuna commemoratum fuisse existimo. Quin adeo ante politicam Agrigenti descriptionem, species ipsa urbis (uti mox Syracusarum et Athenarum) laudata fuit, ut reor, ex Polybio videlicet, IX, 27; quum præsertim ipse Scipio urbem exornavisset. Cic. in Verr. II, 2, IV, 33. A. M.

3. *Præclara, quam ait Timæus.* Adde hunc locum Timæi fragmentis apud Gœllerum de Situ et Origine Syracusarum, pag. 14 sqq. p. 272 sqq. Cr. — De Syracusarum urbe ejusque magnificentia vid. quæ collecta sunt in tomo VI Historiæ Universalis (Allg. Weltgesch. VI, p. 287-507), ejusque operis Additamentis, tom. III, p. 293—398. Ma.

4. *Portus usque in sinus oppidis.* Constabant scilicet Syracusæ pluribus oppidis, quorum in sinus mare infundebatur. A. M.

5. *Ut esset illa respublica.* Corruptam Dionysii tyrannide pulchram Syracusarum speciem ait etiam Seneca, Cons. ad Marc. cap. 17; de qua urbe

nihil enim populi, et unius erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri[6] dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rempublicam.

XXIV. Præclare quidem dicis, Lælius; etenim video jam, quo pergat oratio. — Scip. Vides igitur, ne illam quidem, quæ tota sit in factionis potestate, posse vere
Q. LX dici rempublicam. — Læl. Sic plane judico. — Scip.
P. 109 Et || rectissime quidem judicas: quæ enim fuit tum Atheniensium res, quum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi injustissime
P. 263 præfuerunt[1]? Num aut vetus gloria civitatis, aut species præclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylæa nobilia, aut arx, aut admiranda opera Phidiæ, aut Piræeus ille magnificus rempublicam efficiebat[2]? — Minime vero, Lælius; quoniam
P. 110 quidem populi | res non erat.—Scip. Quid, quum decemviri Romæ sine provocatione fuerunt, tertio illo anno, quum vindicias amisisset ipsa libertas[3]?—Læl. Populi nulla res erat; immo vero id populus egit, ut rem suam recuperaret.

lege, si vacat, Tullium in Verr. IV, 52, 53, V, 27; Florum, II, 6. Confer etiam Aristotelem, Reip. V, 3, 4; Plutarchum in Timoleonte. A. M.

6. *Ut heri dicebam.* Recole de Rep. I, 11. A. M.

XXIV. 1. *Urbi injustissime præfuerunt?* Confer Senecam similiter loquentem, de tranq. cap. 3. A. M.

2. *Rempublicam efficiebat.* De his Athenarum ædificiis Pausanias, I, 8, 14, 22; Plutarchus in Pericle; Dio Chrys. Or. περὶ τυραννίδος; Cicero, Off. II, 17. De arce Athenarum opus scripserat Polemo, teste Athenæo, VI, 11, XIII, 6; item Heliodorus Periegeta, teste Suida voc. νίκη Ἀθ. Immo idem Suidas voc. προπύλαια verba Heliodori refert dicentis, propylæa illa absoluta fuisse quinquennio, impensis in opus talentis bis mille duodecim, portis quinque ad arcem patefactis. A. M.

3. *Quum vindicias amisisset ipsa libertas?* Et rem et locutionem explicat Livius, III, 44: « Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat (Appius Claudius); lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem »; ubi vid. interpr. ed. Dra-

XXV. Scip. Venio nunc ad tertium genus illud, in
quo esse videbuntur fortasse angustiæ. Quum per po-
pulum agi dicuntur, et esse in populi potestate omnia;
quum de quocumque volt, supplicium sumit multi-
P. 299 tudo; quum || agunt, rapiunt[1], tenent, dissipant, quæ
P. 264 volunt: potesne tum, Læli, negare rem esse illam
publicam, quum populi sint omnia, quoniam quidem
populi esse rem volumus rempublicam? — Tum Læ-
lius, Ac nullam quidem citius[2] nega....... rempu-
blicam, ... tota...........................
nobis non placebat Syracusis fuisse rempublicam,
neque Agrigenti, neque Athenis, quum essent tyranni;
neque hic, quum decemviri: nec | video, qui magis in P. 300
multitudinis dominatu reipublicæ nomen appareat:
quia primum mihi populus non est, ut tu optime defi-
nisti, Scipio, nisi qui consensu juris continetur; sed
est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus;
hoc etiam tetrior, quia nihil ista, quæ populi speciem
et nomen imitatur, immanius bellua est. Nec vero con-
venit, quum furiosorum bona legibus in agnatorum
potestate sint[3], quod eorum jam[4] ||.............

kenb. p. 370, Stuttg. Quem locum laudavit Dirksen. Ma.

XXV. 1. *Quum agunt, rapiunt.* Quod ait A. Maius in annotatione critica, exprimere Ciceronem græcam locutionem ἄγειν καὶ φέρειν, id ab hoc loco alienum est. Rerum scriptores romani (Livius potissimum et Tacitus) græcam illam locutionem reddunt verbis *agere et ferre*, de vi præsertim hostium, qui *agunt*, i. e. secum abigunt, viventia, reliqua *ferunt*, i. e. auferunt: et hac locutione Cicero usus est nusquam in iis certe libris, qui exstant. Ma.

2. *Ac nullam quidem citius.* Obliterata admodum pagina, Maius e conjectura percommode supplet, « negaverim esse r. p. quam quæ tota sit in multitudinis potestate: plane ut n. u. pl. » J. V. L.

3. *In agnatorum potestate sint.* Legem XII tabularum habemus apud auctorem operis ad Herennium, I, 13, et apud Cic. de Invent. II, 15: « si furiosus est, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas esto ». Confer tamen Digest. I, 4, 20. A. M. [Ubi est: « Qui furere cœpit, et statum et dignitatem, in qua fuit, et magistratum et potestatem videtur retinere: sicut rei suæ dominium retinet ». Ulpian. I, 38, ad Sabinum. Ma.]

4. Desiderantur paginæ octo.

P. 297 XXVI..... dici possint, cur illa sit respublica, res- P. 265
que populi, quæ sunt dicta de regno? — Et multo etiam magis, inquit Mummius : nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus; plures[1] vero boni in qua republica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen vel regnum malo, quam liberum populum; id enim tibi restat genus vitiosissimæ reipublicæ tertium[2].

XXVII. Hic Scipio, Agnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, aver | sum a ratione populari : et quam- P. 298
quam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen assentior, nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non assentior tibi, præstare regi optimates : si enim sapientia est, quæ gubernet rempublicam, quid tandem interest hæc in unone sit, an in pluribus? Sed errore quodam fallimur ita disputando. Quum enim optimates[1] appel-
P. 115 lantur, nihil potest vi | deri præstabilius; quid enim P. 266
optimo melius cogitari potest? Quum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam injustus : nos autem de injusto rege nihil loquimur nunc, quum de ipsa regali republica quærimus. Quare cogitato Romulum, aut Pompilium, aut Tullum[2] regem;

XXVI. 1. *Plures*. Pagina est admodum obliterata; duo igitur hæc vocabula *unus* et *plures* paullo incertiora sunt. A. M.

2. *Reipublicæ tertium*. Liberius populi dominium, quod græce dicitur ὀχλοκρατία, a veteribus politicis passim improbatur. Instar omnium sit Polybius, VI, 7, 57 : τῶν μὲν ὀνομάτων τὸ κάλλιστον ἡ πολιτεία μεταλήψεται, τὴν ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν· τῶν δὲ πραγμάτων τὸ χείριστον, τὴν ὀχλοκρατίαν. Xenophon quoque in Ath. politia passim abominatur et subsannat popularem potestatem. A. M.

XXVII. 1. *Quum enim optimates*. Cod. *optumatis*, quæ terminatio primi casus esse nequit. Optimatem autem (ἄριστον) ait dici Aristoteles, Reip. III, 7, vel quia optimus sit, vel quia optime reip. consulat. A. M.

2. *Aut Tullum*. Cod. *autullum*, extrita ob concursum altera *t*. [Quoniam hic non tam *Tullus*, quam *Servius Tullius* intelligendus videtur, malim scribere *Tullium* : et quidem horum nominum confusionem non semel ap. auctores videre est. A. M. in Emm.]

forsan[3] non tam illius te reipublicæ pœnitebit.—Mum.
Quam igitur relinquis populari reipublicæ laudem?—
Scip. Tum ille, Quid? tibi tandem, Spuri, Rhodiorum,
apud quos nuper fui | mus una[4], nullane videtur esse P. 116
respublica? — Mum. Mihi vero videtur, et minime
quidem vituperanda. — Scip. Recte dicis: sed si meministi,
omnes erant iidem tum de plebe, tum senatores,
vicissitudinesque habebant, quibus mensibus populari
munere fungerentur, quibus senatorio; utrobique
P. 267 autem conventitium[5] accipiebant; et in theatro et in
curia res capitales et reliquas omnes judicabant iidem;
Q. XLI tantum poterat, tantique erat, quanti multitudo[6] || .

. . . .

3. *Forsan*, etc. Cod. *fortan* perspicue. Est autem vocabulum omnino Tullianum, et in lexica referendum cum *forsitan* et *fortassean* et *forsan*. A. M.

4. *Apud quos nuper fuimus una*. Loquitur Scipio de sua legatione ad inspicienda sociorum regna, in quam ivit anno ante obitum, nempe Urbis 624, de quo tempore lege adnotata a Reiskio ad auctores græcos, t. II, pag. 477, ex Simsonio scilicet; cui frustra adversatur Schweighæusarus ad Polyb. t. V, pag. 15. Jam Sp. Mummius fuisse Scipioni comes dicitur quoque a Justino, XXXVIII, 8, qui et Metellum adjungit. At Victor, cap. 58, dat Scipioni comitem Lælium; Plutarchus Panætium. Eadem discordia auctorum est in attribuendis Scipioni eo in itinere servis: nam Victor dat duos, Plutarchus et Athenæus quinque, Valerius, IV, 3, 13, septem. Pighius vero, Plutarchi verbo τρίτον (Apophth. tom. VI, pag. 756) sapienter innixus, tres fuisse legationes Scipionis existimat: qua in sententia facile est discordiam scriptorum conciliare. Confer, quæ scribimus lib. VI, cap. 11, ad Somnium Scipionis. A. M.

5. *Conventitium*. Vocis hujus incognitæ adhuc explicationem vid. in Niebuhrii Indice Latinit. Formata est vox plane ut *nutritia* quæ supra, I, 4, singulari modo appellantur *alimenta*. Noveramus adhoc nonnisi adjectivum *conventitius* (pater) apud Plautum, Cistellar. I, 1, 42, ad quem locum vid. Taubmann. in Comm. pag. 436, ed. Gruter. Parei Lex. Plautin. s. v. Mn. — Vocem hanc J. V. L. vertit: *droit de présence*.

6. *Quanti multitudo*. Hanc Rhodiacæ reip. descriptionem, accuratam oppido neque alibi obviam, studiosi politici cum fructu notabunt. Oligarchiam aliis temporibus fuisse Rhodi diximus, lib. I, 31, pag. 81, n. 3. Sed tamen Dio Chrysostomus in Rhodiaca oratione adhuc eam urbem ut populari statu utentem alloquitur; nec non Aristides in secunda Rhodiaca, præsertim pag. 385 ed. Canteri, t. II. [Post *multitudo* suppiere licet *senatus*. A. M. in Add.]

Fragmenta incertæ sedis.

XXVIII. . . . . . . Cui nemo civi', neque hostis
Quivit pro factis reddere opræ pretium [1].
Seneca, Epist. 108.

P. 268 Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur. *Nonius,* IV, 178.

Sed ut ipsi seu animum periclitantur, seu vident, quid se putent esse facturos..... *Id.* IV, 351.

Phœnices[2] primi mercaturis et mercibus suis avaritiam, et magnificentiam, et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportaverunt in Græciam. *Id.* V, 35.

Sardanapalus ille vitiis multo, quam nomine ipso deformior[3]. *Scholiastes Juvenalis, ad Sat.* X, 362.

XXVIII. 1. *Quivit pro factis reddere opræ pretium.* Neglexit Maius hoc Ennianum. Seneca tamen in libris de Rep. legerat. Adde ex Leg. II, 22: « Hic est ille situs ». J. V. L.

2. *Phœnices.* Recte monet Lehn, quod est in cod. Vat. *Pione* v. *Perne*, corruptum esse ex *Pœni.* C. Sigonius ad h. l. hæc : Exemplum hoc de Phœnicibus quo spectaverit, plane divinare non possum. Accepit autem hunc locum Cicero ex quarto libro Reip. Platonis, ubi ille docet, Phœnices a natura factos ad pecuniam coacervandam et mercaturam exercendam, quum ostendere vellet mores totius civitatis sæpe privatorum moribus commutari. Verba Platonis sunt hæc : ἢ τὸ φιλοχρήματον ὃ περὶ τούς τε Φοίνικας εἶναι καὶ τοὺς κατ' Αἴγυπτον φαίη τις ἂν οὐχ ἥκιστα. Locus hic est p. 436 Steph. 195 Bekkeri. Ma.

3. *Quam nomine ipso deformior.* In primis observo, locum hunc Ciceronis lectum fuisse etiam abs Hieronymo, prolog. ad lib. II in Abacuc, ubi ait : « Sardanapalus insultet turpior vitiis, quam nomine ». Tum haud scio an locus ponendus sit in Scipionis sermone ante cap. 31, ubi de tyranno sermo fuit. Jam de Sardanapali etymologia satis loquitur Scaliger ad Eusebii chronicon. ed. Amstel. p. 63, 64, citato hoc ipso Ciceronis loco. Denique Augustinus, C. D. II, 20, corruptissimæ Epicureæ reip. formam graphice copioseque describit, cujus picturæ colores magnopere suspicor desumptos esse vel e Phili, vel e Lælii oratione, id est, ex hoc tertio de Rep. libro. Sic enim sermonem concludit Augustinus : « quis hanc rempublicam sanus, non dicam romano imperio, sed domui Sardanapali comparaverit ? etc. quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla severitate adversantem, huic libentius, quam Romani veteres Romulo, templum et flaminem consecrarent». A. M.

Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis P. 169
Athonem pro monumento vult funditus efficere? Quis enim est Athos, aut Olympus tantus? *Priscianus*, VI, *p.* 710[4].

4. Hic adjunxit Maius fragmenta Augustini quæ sequuntur, sic præfatus: « Sequentes Augustini locos idcirco in serie non posui, quia in his solus loquitur Augustinus. Eosdem tamen hic attexere juvat, quia habent interstincta Ciceronis de Rep. fragmenta, cursumque illius orationis demonstrant, qua Scipio tertium librum concludit ». — « Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus, quid sit respublica, et quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit, attestantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum, quos loqui fecit in eadem disputatione, sententiis: numquam illam fuisse rempublicam, quia numquam in ea fuit vera justitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quædam respublica fuit, et melius ab antiquioribus Romanis, quam a posterioribus administrata est». Augustinus, C. D. II, 21. — « Nunc est locus, ut, quam potero breviter ac dilucide, expediam, quod in secundo hujus operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de Republica, numquam rempublicam fuisse romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi, etc. populum esse cœtum multitudinis, juris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat juris consensum, disputando explicat, per hoc ostendens, geri sine justitia non posse rempublicam. Ubi ergo justitia vera non est, nec jus potest esse. Quod enim jure fit, profecto juste fit; quod autem fit injuste, nec jure fieri potest. Non enim jura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta: quum illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit, falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse jus, quod ei, qui plus potest, utile est. Quocirca, ubi non est vera justitia, juris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse, et ideo nec populus, juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem; et si non populus, nec res populi, sed qualiscumque multitudinis, quæ populi nomine digna non est. Ac per hoc, si respublica res populi est, et populus non est, qui consensu non sociatus est juris, non est autem jus, ubi nulla justitia non est; procul dubio colligitur, ubi justitia non est, non esse rempublicam. Justitia porro ea virtus est, quæ sua cuique distribuit ». Augustin. C. D. XIX, 21.

M. T. CICERONIS
DE REPUBLICA
LIBER QUARTUS

SCHOLION

DE QUARTI LIBRI FRAGMENTIS.

P. 271 Lactantium duplici et vera laude ornat Hieronymus (ep. 58 et 70), quod nempe quasi quidam fluvius eloquentiæ Tullianæ fuerit, et quod dialogorum Ciceronis epitomen fecerit. Conf. Præfat. § 5. Dialogorum autem Tullianorum nomine libros fere de Republica abs Hieronymo aliisque auctoribus κατ' ἐξοχὴν significari, sapiens Patricii et A. Schotti observatio est; quia scilicet nulla disputatio majore sit contentione habita, aut inter plures. Jam quantum e superioribus de Rep. libris Lactantius decerpserit, liber meus late demonstrat; etsi nondum cumulate: puto enim esse alias apud hunc auctorem (necnon apud Augustinum) civiles Tullii reliquias, quas deinceps, ut auguror, doctorum virorum acumen deteget, et in sedes quamque suas quasi postliminio revocabit. Nunc ego quartum de Rep. librum adumbraturus, cujus minimum in Vaticano codice fragmentum superest, pauca alia apud quosdam veteres; ad Lactantium denuo respicio: in hujus quippe operibus imaginem mihi quamdam prædicti libri deprehendere videor.

Mores et disciplinam reip. informavisse hoc libro Tullium, in confesso est: cunctæ enim eo spectant reliquiæ. Porro Lactantius sive in Institutionibus, VI, 20-24, sive etiam in epitome, cap. 62, 63, de moribus ita disserit, ut Tulliana fragmenta ad ejus orationem facile accommodentur. Scribit enim Lactantius contra quinque sensuum voluptates. Et in voluptate quidem oculorum spectacula vituperat circi et scenæ: in aurium voluptate musicam, necnon carminum ac suavioris orationis illecebras: in voluptatibus saporis et odoris satis habet dicere, turpe esse sapienti ac bono, si ventri et gulæ serviat, si unguentis oblitus ac floribus coronatus incedat: in tactus voluptate libidinem gravi et multa oratione castigat. Generatim vero parcimoniam, continentiam, simplicitatemque vitæ commendat. Quibus peroratis, ait cap. 24: « hæc est illa lex Dei, ut a Cicerone dictum est, præclara et divina, semper quæ recta et honesta jubet.....cujus legis pauca equidem capita posui.....si quis volet

cetera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos rivus iste manavit ». Illam quoque imitationem esse constat, quod tam in Tullio, quam apud Lactantium, disputationem de justitia sequitur hæc doctrina de moribus. Sed enim ordinem Tulliani libri utrum Lactantius in tanta, qua utitur, libertate servaverit, incertum est : immo ab eo sæpe desertum arbitror. Quamobrem ego has reliquias etsi quædam in capita conglobavi, sedem tamen earum primitivam et veram divinare non queo. Nam et prisci fragmentorum de Rep. sarcinatores, Sigonius atque Patricius, quantopere a vera serie, nulla ipsorum fraude, aberraverint, nunc demum editione mea patefactum est.

Jam quod Lactantius, de Opif. D. c. 1, ait, Tullium temptavisse in quarto de Rep. libro rationem animi et corporis explicare, id quidem ad libri initium pertinere videtur : nam qui de P.272
moribus dicturus erat, recte admodum isto pacto præfatus foret : atque ita Cicero ingreditur in moralem legum tractatum, præposita (Leg. I, 7 et 8) corporis terrestri, animi vero divina origine. Morum quippe solus homo capax est : facta autem humani corporis et animi descriptione, sequitur ea conclusio, ut potior hominis pars esse animus dicatur, in quo reapse sunt mores : quare et homo definitur « animans moralis ». Atque hæc est doctrina Varronis apud Augustinum, C. D. XIX, 3; immo potius Antiochi, qui, teste eodem Augustino, magister Varronis et Ciceronis fuit. Valde igitur suspicor, Tullium hoc loco et præceptoris Antiochi et Varronis amici doctissimi orationem usurpavisse. Summum bonum in philosophia Varro quærit « non pecudis, sed hominis ». Cicero item, ut mox videbimus, « idem esse non putabat arietis et P. Africani bonum » : quæ videntur verba interloquentis cujuspiam, Lælii fortasse, qui librum quartum exorsus sit. Varro sentit, « in hominis natura duo esse quædam, corpus et animam; et horum quidem duorum melius esse animam longeque præstabilius non dubitat ». Cic. quoque, Lactantio et Petro Blesensi testibus, « pluris esse animam præstabilioremque corpore affirmavit ». Porro hæc omnia quam recte ad disputationem de moribus ducant, nemo non videt. Lactantius rursum, Inst. III, 8, Tulliane loqui videtur : namque hominis bonum statuit esse diversum a ceterorum animantium bono : exin Tullii sententiam memorat, qui virtutem summum

hominis bonum putavit. Et Lactantius quidem jure decernit, hominem colendi Dei gratia esse natum; addit tamen, servire Deo, nihil aliud esse, quam bonis operibus tueri et conservare justitiam : de qua scilicet virtute in præcedente civili Tullii libro sermo fuit. Denique sententiam, quam alibi Tullianam dicit, hic quoque inculcat Lactantius, « pluris videlicet esse animam, quam corpus ». Atque his indiciis baud satis scio, utrum illam de corpore et animo non longam disputationem, quam in Ciceronis quarto de Rep. Lactantius legebat, partim saltem cognoscere liceat.

Denique inter eos, qui Ciceronis de Rep. opus legerunt, vix dubito, quin martyr Cyprianus numerandus sit. Rhetor quippe fuit gloriosissimus, ejusque eloquentiam eximiis meritisque laudibus a Lactant. Inst. V, 1, atque abs Hieronymo de Vir. ill. et epist. 58 et 70 elatam videmus. Is autem in aureo ad Donatum opusculo sic circi, scenæ, privatarum domuum, et deinde fori flagitia describit, ut eum fragmentis quarti de Rep. libri non rebus solum, verum etiam quadam serie valde congruere videatur. Rursus, quæ ibidem Cyprianus graphice addit de ambitionis et de luxus ac superbæ potentiæ malis, ea pariter et eum his fragmentis non pugnant, et cum Scipionis verbis consonant, quæ is in primo de Rep. libro, cap. 17, dicit de rerum humanarum despicientia. [Ex iis, quæ de argumento libri hujus vel scimus, vel suspicari possumus, Villem. concinnavit disputationem admodum probabilem paginarum fere 60, quæ, ne in nimiam molem excrescat hæc editio, huc transferri non potuit. Mr.]

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO IV.

I. ATQUE ipsa mens[1], quæ futura videt, præterita meminit..... *Nonius*, IX, 8.

Etenim si nemo est, quin emori malit, quam converti in aliquam figuram bestiæ, quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato? Mihi quidem tanto videtur, quanto præstabilior est animus corpore[2]. *Lactantius, Div. Inst.* V, 11.

..... non idem esse arietis, et P. Africani[3] bonum. P. 275
Augustinus, contra Julian. IV, 60.

..... Eademque objectu suo umbram noctemque efficiat, quum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem. *Nonius*, IV, 3.

I. 1. Neglexit Maius hoc Ennianum. Seneca tamen in libris de Rep. legerat. Adde ex Leg. II, 22: *Hic est ille situs*. J. V. L.

2. *Quanto præstabilior est animus corpore*. Petrus Blesensis epist. 85 ait: « Cicero et Apuleius et, quod majus est, Augustinus et Hieronymus testantur, plus esse animam, quam corpus ». Adde et Lactantium, Inst. III, 9, ff. 16. Floruit sæculo post Christum duodecimo Petrus; qui utrum Ciceronis libros de Rep. legerit nec ne, merito ambigendum est. A. M. [Ad Blesensis locum quod adtinet, conferatur Cicero, Fin. V, 31; et Off. II, 13. A. M. in Add.]

3. *Et P. Africani bonum*. Hunc locum magnopere existimo e libris de Rep. fuisse petitum, tum propter Africani mentionem, tum quia ibidem Augustinus non semel expilat politicum Ciceronis opus. Conferendus est idem Augustinus in ps. XCIX, 5; præsertimque Lactantius, Inst. III, 8, et epitom. 33. A. M.

Quumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit; hieme ad conficiendas relaxarit; æstiva maturitate alia mitigaverit, alia torruerit[4]..... *Nonius*, IV, 293.

....Quum adhibent in pecuda pastores. *Id.* II, 691[5].

P. 276 II....[1] gratiam. Quam commode ordines descripti, P. 111
ætates, classes, equitatus[2], in quo suffragia sunt etiam senatus : nimis multis jam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quærunt aliquo plebiscito reddendorum equorum[3].

4. *Alia torruerit.* Hæc pertinent ad illam hominis descriptionem, cujus causa mundum esse factum ait cum Stoicis Lactantius, de Ira D. 13 : « Sol irrequietis cursibus et spatiis inæqualibus orbes annuos conficit, et aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem, et tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septemtrionem hiemis et æstatis vicissitudines facit; ut et hibernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat; et æstivis caloribus vel herbidæ fruges maturitate durentur, vel, quæ sunt in humidis, incocta et fervefacta mitescant. Luna, etc. » Confer eumdem Lactantium, Inst. II, 11; Ambros. Off. I, 14; Cic. Leg. I, 8, ac præsertim de Sen. 15. A. M.

5. Addit post Maius : « Cicero in quarto de Republica, Armentum, et ab eo armentarius ». Priscianus super XII vers. Virg. p. 1220. Adde etiam e Prisciano, ib. *Armillæ*. J. V. L.

II. 1. *Gratiam.* Folium unicum in Vaticano codice superest cum inscripto titulo quarti libri. Etsi autem hæ quatuor pagellæ valde exiguam particulam habent, nihilominus id confirmant, quod edita fragmenta innuebant, nempe quarto libro actum fuisse de disciplina reip. deque moribus instituendis; quod ut fieret, postulavit a Scipione Tubero, lib. II, 38. Rursus ex hac particula constat, quanta severitate Cicero diffluentes civium mores castigandos atque intra pudoris septa coercendos putaverit : cujus perfectæ doctrinæ laude nemo prope ex antiquis philosophis par Ciceroni est. Lege præsertim de Senectute, et Tusc. IV. Porro hanc partem politicorum librorum de educatione et de disciplina eo magis periisse dolendum est, quod eadem de re dissertatio, quam Cicero in Legibus, III, 13 (quod opus posterius ætate est), exornaturum se promittit, nulla est in superstite illos operis parte, latetque adhuc in amissis Legum post tertium libris. A. M.

2. *Equitatus.* Hunc locum suum imitatur ipse auctor, Tusc. IV, 1; subdit autem se de moribus institutisque majorum et disciplina ac temperatione civitatis accurate loquutum esse maxime in sex libris de Rep. A. M.

3. *Reddendorum equorum.* Quamquam Gracchi legibus suis patrimonium publicum dispensarent, et ærarium exhaurirent, Off. II, 21, nihilominus patronos se ærarii in orationibus ostentabant, Cic. Tusc. III, 20. Itaque et hanc technam cum fautoribus suis

III. Considerate nunc cetera quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi
P. 112 societatem: ea est enim | prima causa coeundi, et id
hominibus effici ex republica debet, partim institutis, P. 277
alia legibus. Principio disciplinam puerilem [1] ingenuis (de qua Græci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius, noster hospes, nostrorum institutorum negligentiam accusat [2]) nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam [3] omnium

excogitavisse videntur, jubendi scilicet equites reddere equum, qui publica impensa duorum millium assium ex ordinatione Servii Tullii alebatur. Ejus autem plebisciti speciosa causa fortasse erat, quod multo plures, ut fit, equum impetravissent, quam qui stipendia mererent. A. M.

III. 1. *Principio disciplinam puerilem ingenuis*. Græcorum disciplinam puerilem mox reprehendet Cicero. Sed tamen græci philosophi magnam ejus rei curam præ se tulerunt. Legesis Isocratem ad Demonicum; Xenoph. Cyrop. Platonem, Leg. I, p. 643, II, 664, VII, p. 813, et Reip. lib. IV; tum Aristotelem, Reip. V, 9, qui præterea de institutione puerili totum scribit librum octavum; denique Plutarchum περὶ παίδων ἀγωγῆς, quem ceteroqui libellum graviter accusat νοθείας Wyttenbachius, Opusc. t. I, p. 463 sqq. Equidem haud dubito, quin Cicero latinos quoque auctores, quos inter æqualem suum Varronem, expilaverit, cujus opus Cato, vel de Liberis educandis citatur a Nonio, et, secundum emendatas lectiones, a Gellio, IV, 19, atque Macrobio Sat. III, 6. Catonis quoque exstiterunt præcepta ad filium de moribus. Ego vero magnopere hortor adolescentes ut illa etiam inspiciant nobilissima præcepta vivendi, quæ eorum ætati tradit Aug. de Ord. II, ff. 25; inter quæ illud est, alibi a me jam memoratum, ut « remp. nolint administrare nisi perfecti ». Jam illo se loco Augustinus non auctorem, sed exscriptorem (Tulliine an alius?) ipse fatetur ff. 28: « Hæc præcepta vivendi, quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa. His enim magnorum hominum et pæne divinorum libri plenissimi sunt ». Porro Augustinum prædicto in opere valde imitari Ciceronem de Rep. demonstravi superius, p. 215, et p. 219, n. 1. Idem Augustinus contra Acad. III, ff. 35, ait adolescentium vitæ educandæ atque instituendæ omnes literas Ciceronis vigilavisse. A. M.

2. *Nostrorum institutorum negligentiam accusat*. Fortasse libro Historiarum sexto, in quo Romanorum politiam accurate Polybius scripserat. A. M.

3. *Aut unam omnium esse voluerunt*. Omni tamen ævo videntur convenisse Romæ in ludum literarium pueri et puellæ, ut Virginiæ exemplum demonstrat. Controversiam ventilat Quintilianus, Inst. I, 2, utrum nempe utilius domi, an in scholarum frequentia, erudiantur pueri. Sed enim de institutione tantum literaria ibi sermo est;

esse voluerunt. Nam[4] || ....
....

P. 278 .... Ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, a quibus primo anno regautur. *Servius, ad Æn.* V, 546.

P. 113 IV....ri, nudari[1] puberem. Ita sunt alte repetita quasi fundamenta quædam verecundiæ. Juventutis vero exercitatio quam absurda in gymnasiis[2]! quam levis

Cicero autem universam disciplinam puerilem attingit, prorausque videtur commendavisse morem romanum, ut pueri pro parentum arbitrio instituerentur. Quare et vix dubito, quin idem hoc libro loquutus fuerit de patria quoque potestate, quam summam apud Romanos, minimam apud Græcos, fuisse observat Dionysius, II, 26. Item Varro libro de Liberis educandis hanc quæstionem haud præteriit, quod satis indicat ejus locus apud Nonium voc. *reiculas* his verbis : « Et ut in grege opilio oves minus idoneas removere solet, quas reiculas appellat; sæpe enim unus puer petulans atque impurus inquinat gregem puerorum ». A. M.

4. *Nam*. Desiderantur paginæ neque plus octo, neque minus quatuor. A. M.

IV. 1. *Nudari puberem*. Vocabulum *nudari* superadditur in codice inter *ri* et *puberem*. Id nisi vocabulum fuisset superadditum, haud erat absurdum hiatus finem ita fere sarcire : « more romano cum patre filium non solere lavari puberem » ; quam rem testantur Cic. Off. I, 35; de Or. II, 55; Plut. in Cat. cens. 20, et quæst. R. t. VII, p. 109; Ambros. Off. I, 18. Ad locutionem *nudari puberem* num illud quoque referendum est, quod egressi pueritia primo anno jubebantur *brachium toga cohibere?* scilicet ne rejecta toga corpus juvenile nudaretur, quum prisco more toga sine tunica uterentur, campestri cincti. Pronum autem mihi creditum est, hac fere lacuna laudavisse Tullium Ennii illum versum, ut Tusc. IV, 33 : « flagitii principium est nudare inter civis corpora ». De pudicitia Romanorum lege Dionysium, VII, 42. Citatur a Servio, Æn. IV, 45, Varronis de pudicitia liber, quem Cicero inspexisse credendus est. A. M. — Conferre nos jubet censor, quem ad hujus libri prooemium laudavimus, Lipsiensis, Valerium Max. II, 1, 7, ubi nostri loci vestigia impressa apparere dicit : « Hujusmodi inter conjuges verecundia. Quid? inter ceteras necessitudines nonne apparet consentanea? Nam ut minimo indicio maximam vim ejus significent, aliquamdiu nec pater cum filio pubere, nec socer cum genero lavabatur. Manifestum igitur est, tantum religionis sanguini et affinitati, quantum ipsis diis immortalibus tributum : quia inter ista tam sancta vincula *non magis*, quam in aliquo sacrato loco nudare se nefas esse credebatur » : ubi, quidquid dicant interpretes in ed. Torrenii, Leid. 1726, in-4, p. 125, sq. legendum est *non minus*. Ma.

2. *In gymnasiis!* Huc faciunt, quæ ex II Cic. de Legg. libro laudat Lactantius, Div. Inst. I, 20 : « Græcia... Cupidinum et Amorum simulacra in gymnasiis consecravit » : qui locus est

P. 279 epheborum illa militia[3]! quam contrectationes[4] et amores soluti et liberi! Mitto apud Eleos[5] et Thebanos; apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam. Lacedæmonii ipsi quum | omnia concedunt in amore juvenum, præter P. 114
stuprum[6], tenui sane muro dissepiunt id, quod excipiunt[7]; complexus enim, concubitusque permittunt; pallas inter pecus[8]. — Hic Lælius, Præclare intelligo, Scipio[9], te in his Græciæ disciplinis, quas reprehendis, P. 280

In ed. nostr. et Cr. p. 477, ubi vid. annott. p. 477, sq. Ma. — Intelligit γυμνοπαιδίαν, quam ne apud Græcos quidem priscam fuisse ait Dionysius, VII, 72; et, quum primum instituta est, vituperatam tradit Plato, Reip. V, p. 452. Insanum esset, hac de re congerere flagitia Græcorum; quæ nimis multa scribunt Athenæus, l. XII et XIII; Plutarchus in Lyc. et Apoph. Lac. Xenoph. de Rep. Lac. Prop. III, 14; aliique poetæ. A. M.

3. *Quam levis epheborum illa militia.* Scilicet dum essent περίπολοι; qua super re legatur Corsinus, Fast. Att. diss. XI, 5. Conferendus præterea Plato, Legg. VII, p. 796. Nota est Thebanorum amantium legio. Plut. in Pelop. 18, et Athen. XIII, 2. A. M.

4. *Quam contrectationes.* Obscœno etiam (neque alio usquam) sensu utitur hoc substantivo de N. Deor. I, 27, 77, « cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? » Ma.

5. *Mitto apud Eleos et Thebanos.* Respicit Platon. in Symposio, p. 182, a. b. p. 388, ed. Bekker. et plura etiam ex Pausaniæ oratione in eodem dialogo. Cr.

6. *Præter stuprum.* Xenoph. de Rep. Lac. II, 14, 15; Plut. Inst. Lac. initio. A. M.

7. *Quod excipiunt.* Id discrimen, ut nugatorium, merito irridet Cicero, Tusc. IV, 33. A. M.

8. *Pallas inter pecus.* Ita lego prorsus in codice; et notemus adagium. Palliis seu velis dissepiebantur olim conclavia, ut illa Antigoni regis apud Senecam de Ira, III, 22, observante Forcellino : « quum inter dicentes et audientem palla interesset ». Sic etiam Theodorici regis palatio prætenduntur pallæ in musivo Ravennatensi; et sunt pro foribus in Vaticani Virgilii necnon Terentii picturis. Vis autem proverbii est : « Si pallas inter homines obtendas, eas ob reverentiam, nisi data licentia, tollere non audebunt; pecus (lascivientes nimirum juvenes) si quis ita dissepire velit, insanus videatur ». Confer Silentiarium, Anthol. III, 91, 63. Generatim vero hanc in Græcos invectionem videtur Cicero accersere a scriptis Catonis. Lege Plut. in Cat. cens. 23. A. M.

9. *Scipio.* Ergo hactenus loquutus erat Scipio. Bene autem habet, quod Scipio de moribus disciplinaque disputat : fuit enim anno Urbis 612 censor, et quidem valde severus, ut declarant ejus notæ censoriæ, quas Pighius collegit in annalibus. Ejusdem oratio, quam in censura habuit, diserte « de moribus ad populum », seu « quum ad majorum mores populum hortaretur »,

cum populis nobilissimis malle, quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem, præsertim quum[10] . . . .

V, . . . opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent[1]. *Servius, ad Æn.* X, 325.

. . . . Non modò ut Spartæ, rapere ubi pueri et clepere discunt[2]. *Nonius*, I, 72.

P. 281 Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus jubet esse communia[3], ne quis civis pro-

laudatur a Gellio, IV, 20, V, 19. Quin ejusmodi fere videntur fuisse etiam aliæ ejus orationes a Gellio item laudatæ, II, 20, VII, 11, 12; necnon ab Isidoro, Orig. II, 21. Ergo Cicero ex his Africani scriptis nonnulla certe hausisse videtur, quæ belle ab ipso auctore in politicis his sermonibus recitanda curavit. Item Catonis et Lælii eadem de re orationes compilavit hoc libro Tullius, utens quidem illorum coloribus, sed tamen penicillo suo, ut loquitur ad Q. Fr. II, 15. A. M.

10. *Præsertim quum.* Sequebatur, ut arbitror, Lælii invectio adversus ea, quæ Plato flagitiose de puerorum amoribus in convivio scribit atque in Phædro; quibus tamen medicinam facit idem, Leg. I, p. 636. [Et præcipue lib. VIII, p. 836, sq. p. 90, sqq. Bekkeri, ubi etiam de Cretensium et Lacedæmoniorum hac in re institutis moribusque conqueritur philosophus. Ca.] Exin notavisse videtur Lælius, quæ circa puerorum juvenumque institutionem in rep. viro romano, sanioribus adsueto, partim flagitiosa, partim absurda videri debebant. Sane ipse Cicero, Tusc. IV, 34, licet Platonis reverentissimus, fatetur nihilominus, hunc non injuria fuisse accusatum, qui amori auctoritatem tribuerit. A. M.

V. 1. *Si amatores non haberent.* Nempe de Cretensibus Spartanisque sermo est. Strabo, X, p. 740, et Servius citato loco. A. M.

2. *Rapere ubi pueri et clepere discunt.* Lehn. nulla addita ratione omisit *pueri*, ut operarum incuria id vocabulum excidisse videatur. Ad rem, quæ huc pertinent, collegit Cragius de Rep. Laced. III, Inst. XII, p. 181-183. Quibus addenda hæc Sigonii: Hoc ad eam partem pertinere videtur, in qua de liberis educandis et ad studia et labores instituendis docuit. Quæ ratio ab eo, qui remp. informat, nullo modo prætermittenda est, quippe quum sit diligentissime a Platone VII libro de Legibus, et ab Aristotele VIII libro Politicorum tractata. Quod autem ait « Spartæ pueros rapere et clepere didicisse » id ipsum invenio etiam apud Heraclidem in libello de Rebuspublicis, ubi hoc Laced. institutum exponit his verbis: τρέφουσι δὲ τὰ τέκνα, ὥστε μηδέποτε πληροῦν, ἵνα ἐθίζωνται δύνασθαι πεινῆν· ἐθίζουσι δὲ αὐτοὺς καὶ κλέπτειν καὶ τὸν ἁλόντα κολάζουσι πληγαῖς, ἵν' ἐκ τούτου πονεῖν καὶ ἀγρυπνεῖν δύνωνται ἐν τοῖς πολέμοις [ed. Crag. p. 12]. De studio autem Laconum in pueris ad laborem exercendis meminit etiam Aristoteles in VIII Politicorum, et Justinus, ubi leges Lycurgi enumerat [Legg. III, 2 et 3]. Ma.

3. *Omnia qui prorsus jubet esse communia.* Lycurgus rei tantummodo

priam aut suam rem ullam queat dicere. *Nonius*, IV, 346.

Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis, et delibutum unguentis, emittit ex ea urbe, quam sibi ipse fingit[4]..... *Id.* IV, 201.

P. 282 VI. Censoris judicium nihil fere damnato, nisi ruborem affert. Itaque ut omnis ea judicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est[1]. *Id.* I, 93.

familiaris communionem Spartæ esse voluit; Plato etiam uxorem, Reip. V; ob quod flagitium tanta infamia laborat. Verba Platonis seu Socratis, latine exstant apud Salvianum, de G. D. VII, 25, quæ utrum habeant Tullianam elegantiam, in medio relinquo. (Eluit tamen maculam illam Plato, Leg. IV, p. 721.) Lactantium minime prætermittam qui, Epit. cap. 38, Tullium quodammodo supplere videtur. Sic ergo Lactantius: « Plato in multis ita lapsus est, ut nemo deterius erraverit, in primis, quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit injustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec adfinitates, sed, sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia. Quis esse in utrisque amor conjugalis potest, in quibus non est certus aut proprius adfectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam feminis curiam reservavit, militiam et magistratus et imperia permisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt? [In eadem sententia videmus esse Lipsium ad Taciti Germ. 8, qui ad verba: « nec consilia earum adspernantur », hæc adscripsit: « Hoccine supererat? heu ipsos parum firma mente, qui eam quæsivere apud amentem sexum! »] Sed hæc alias latius ». Eamdem reapse Platonis refutationem latius ornat idem Lactantius, Inst. III, 21, sqq. A. M.

4. *Quam sibi ipse fingit.* Lælius, ut suspicor, dicit videri sibi Platonem, ob prædictam doctrinæ labem, æque civitate ejiciendum, atque ille Homerum (Reip. III, p. 398) in eadem esse non patitur. (Nisi forte generatim sermo est de philosophis turpibus.) Ceterum pro Homero adversus Platonem libros quatuor, qui jam non exstant, scripsit, teste Suida, Dio Chrys. acerrimus alioqui Homeri vituperator. Tulit vero ætatem luculenta Homeri defensio, Proclo auctore. Item Sarapion Alex. librum scripserat, utrum Homerum Plato a rep. merito ablegaverit, Suid. Denique idem Suidas memorat opus Telephi grammatici περὶ τῆς Ὁμήρου καὶ Πλάτωνος συμφωνίας. A. M.

VI. 1. *Ignominia dicta est.* Scilicet nota censoria. A. M.

Horum enim severitatem dicitur inhorruisse primum civitas[2]. *Nonius*, V, 7.

Nec vero mulieribus præfectus præponatur, qui apud Græcos creari solet[3]; sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus[4]. *Id.* IX, 7.

Ita magnam habet vim disciplina verecundiæ: carent temeto omnes mulieres[5]. *Id.* I, 14. P. 283

Atque etiam si qua erat famosa[6], ei cognati osculum non ferebant. *Id.* IV, 193.

2. *Severitatem dicitur inhorruisse primum civitat.* Adhuc de censoribus sermo esse videtur, quorum potestatis propria est *severitas.* Gell. IV, 20; Val. M. II, 9. A. M.

3. *Qui apud Græcos creari solet.* Præfecti mulieribus (γυναικονόμοι) inter Græcos mentio est apud Aristot. Reip. IV, 15. A. M.

4. *Qui viros doceat moderari uxoribus.* Si respicias ad Gellium, X, 23, locus videbitur sic continuandus Catonis verbis: « viri autem mulieribus judices pro censore sint: imperium; quod videtur, habeant: si quid perverse tetreque factum est a mulieribus, multentur; si vinum biberunt, etc. » — Sic Dionysius, II, 24, 25, commemorato illo græco, qui muliebri pudicitiæ præerat, magistratu, ait melius consuluisse nuptiis Romanos, qui uxorem in potestate mariti esse voluissent. Sic apud Dionem, LIV, 16, Augustus maritos jubet uxori quemque suæ moderari, vitiisque ejus obviam ire. Sed tamen Tertullianus de pudic. initio suadet, ut censura aliqua pudicitiæ mulierum consulatur. A. M.

5. *Carent temeto omnes mulieres.* De famigerata romanarum mulierum abstinentia a vino, jam inde a Romuli ætate, conferre juvabit Plinium, XIV, 13; Valerium M. II, 1, 5, VI, 3, 9; Servium, Æn. I, 737; Plutarchum, Comp. Lyc. cum Numa; Dionys. II, 25; Polyb. lib. VI; apud Athen. X, 11; Tertullianum, Apol. c. 6; Arnobium, I, p. 20; Lactantium, Inst. I, 22; Augustinum, Confess. IX, ff. 18, et append. t. III, part. I, p. 121, G. Omni prope vini usu interdicitur universim apud Plat. Leg. II, fin. De mulierum veterum victu et moribus sermo fuit in quadam oratione Catonis apud suprascriptum Gellium, X, 23. Ego igitur magnopere arbitror, Tullium, quæ hoc libro dixit de mulierum moribus, hausisse præsertim e Catone, necnon e sexto Polybii libro, qui fuit de disciplina Romanorum. Namque horum duumvirum verbis mire decuit uti Scipionem. Sed festivum est, quod narrat Hieronymus (si lectio sana est) contra Jovin. I, 48, Catoni scilicet censorio fuisse uxorem vinolentam. Adversus luxum muliebrem, sive pro lege Oppia, exstat Catonis oratio apud Livium, XXXIV, 2, sqq. De pudicitia muliebri affatim Hieronymus in prædicto opere. A. M.

6. *Atque etiam si qua erat famosa.* Patricius ad h. l. hæc: *Famosam* intelligo, ut exponit ibi Nonius *infamem*, sed propter vinum proprie. Nam illud, quod est apud eumdem Ciceronem, lib. II de Orat. « Nam me ad

Itaque a petendo petulantia; a procando, id est poscendo, procacitas[7] nominata est. *Nonius*, I, 89.

VII. Nolo enim eumdem populum imperatorem et portitorem esse terrarum[1]. Optimum autem et in privatis familiis et in republica vectigal duco esse,
P. 284 parcimoniam[2]. *Id.* I, 65; *Jo. Saresberiensis*, *Polycrat.* III, 12.

famosas vetuit mater accedere », alio pertinere arbitror. Hic autem *famosam*, *vinosam*, et, ut apppellat Terentius, *temulentam* intelligo. Nam *temetum* olim *vinum* appellabant, ut scribit Plinius, lib. XIV, c. 13. A. M. — *Ei cognati osculum.* Præter Plinii locum allegatum, vide Valerium de Instit. Antiquis et Festum in dict. *Osculana pugna*, quamquam verbis mutilatis et manca sententia. Vide etiam Plutarch. in Problematis; Arnobium lib. II Disputat. contra Gent. Tertull. in Apolog. Gellius, lib. II, cap. 13, ex Cæcilio comico hæc adducit : « Qui mihi, ubi domum adveni ac sedi, extemplo suavium dat jejuna anima ». Verba autem sunt mariti de uxore, quæ exstant etiam apud Nonium dictione *anima*. Certe Athenæus scribit lib. I apud Rom. inquit : Οὔτε οἰκέτης οἶνον ἔπινεν οὔτε γυνὴ ἐλευθέρα, οὔτε τῶν ἐλευθέρων οἱ ἔφηβοι μέχρι τριάκοντα ἐτῶν. Quamquam Ælianus usque ad quinque et triginta annos extendit, uti adnotavit Sigonius. Ma.

7. *Procacitas nominata est.* Sext. Pompei. Festus, p. 179, ed. Scalig. « Procari, poscere; unde procaces meretrices ab assidue poscendo : et proci uxorem poscentes in matrimonium. Procari, poscere est, unde et proci et meretrices procaces, et verbum procas, id est, poscis. Procat dicebant pro poscit ». Cic. or. pro Cœl. cap. 20, 49, « ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur ». Ma.

VII. 1. *Et portitorem esse terrarum.* Eadem sententia est Tullii in frag. orat. de rege Alex. III, 1. Quamquam hic fortasse agitur de locatione censoria terrarum. Namque, ut ait Symmachus, ep. I, 12, « censorum notio fuit, spectare opera, quæ locassent ». A. M.

2. *Parcimoniam.* Sic diserte ait Mæcenas in politica oratione ad Augustum apud Dionem, LII, 35. Laudes parcimoniæ, quas hoc loco scripsit late Cicero, a Veterum scriptis derivavisse credendus est. Nam Catonis adversus luxum noti sunt sonitus. Lælii declamatio in luxum constat e Lucilianis versibus apud Cic. Fin. II, 8. Leges Romanorum sumptuariæ recensentur a Macrobio, Sat. II, 13. Athenæus, VI, 21, memorat inter eos, qui legem Fanniam sumptuariam studiose observaverunt, Scævolam, Tuberonem, et Rutilium, hujus dialogi personas. Quare haud scio, an Cicero unum vel plures ex his fecerit hoc in libro de parcimonia disputare. Ibidem Athenæus Romanorum parcimoniam laudat Posidonii verbis. Apud Plutarchum, de san. tuend. t. VI, p. 478, seditionum non minimam causam esse luxum nimiosque sumptus docet Crates. A. M.

Fides enim nomen ipsum[3] mihi videtur habere, quum fit, quod dicitur. *Nonius*, I, 94.

... In cive excelso atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem, notam esse levitatis. *Id.* III, 27.

... Nullus est patriæ consulendi modus, aut finis bonis[4]. *Augustinus*, *Epist.* XCI, 3.

VIII. Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam. SI JURGANT[1], inquit[2]. Benivolorum P. 285

3. *Fides enim nomen ipsum.* De Off. I, 7, 23, est : « Credamusque, quia fit, quod dictum est, appellatam fidem » : et ad Famm. XVI, 10 : « Nostra ad diem dietam fient. Docui enim te, quod ἔτυμον haberet ». Hoc vero est *docere!* Meliora attulit Beierus ad l. l. de Officiis, videlicet verbi *fides* radicem esse πίθω : quod præter Salmasium de Usuria, quem laudat B. docent etiam J. G. Vossius, Etymol. L. L. p. 214; Lennep. Etymol. L. Gr. p. 905; Becmanus, Manud. ad L. Lat. p. 850; Martin. Lex. Philol. s. v. *Fides.* Monendum autem etiam, verbum *fio* comparandum esse cum græco φύω, unde latinum *fuo*, quod restat in illis Virgilii : *Tros Rutulusve fuat.* Vide Vossium l. c. p. 215; Becman. l. c. p. 472; Martinii Lex. Philol. v. *fio.* Ceterum post *ipsum* vocem *inde* excidisse apud Nonium suspiceris. Ma.

4. *Nullus est patriæ consulendi modus aut finis bonis.* Dat Maius locum Augustini integrum : « Cerne, quantis ibi laudibus frugalitas et continentia prædicetur, et erga conjugale vinculum fides, castique, honesti ac probi mores ». Augustinus, epist. XCI, 3. Post ipse addit : « Ita legebat in Cicerone etiam Nectarius ad Aug. ep. 90. Generatim Augustinus nos docet laudes frugalitatis et continentiæ, quæ in politicis libris recitatæ fuerunt : sed enim quid specialiter dictum fuerit, vix dubito, quin tradat Cicero, Off. II, 22, ubi dilaudat Africani, patrisque Paulli, abstinentiam in tot tantisque victoriis; itemque Mummii Achaici, fratris ejus, qui his dialogis interest. A. M.

VIII. 1. *Si jurgant.* Plenius adscribemus locum Nonii, ut a Dirksenio editus est in libro sæpius laudato : *Uebersicht*, etc. (p. 475-481) p. 476 : « Jurgium et lis hanc habent distantiam, quod jurgium levior res est; siquidem inter benivolos aut propinquos dissensio vel concertatio jurgium dicitur; inter inimicos dissensio lis appellatur. M. Tullius de Republ. lib. IV : *Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam : Si jurgant, inquit. Benivolorum concertatio non lis, (ut) inimicorum, (sed) jurgium dicitur.* Et in sequenti : *Jurgare igitur Lex putat inter se vicinos, non litigare* ». Videlicet nostro loco habemus nonnisi duo priora legis verba, quæ in ed. Bip. Cic. t. XI, p. 444, ex restitutione Funccii ita se habet : « Sei. jurgant. adfines. finibus. recundeis. pretor. arbitros. tria. adeicitod. » Vide nostrum Excursum ad Cic. de Legg. I, 21, 55, p. 480-483. — Lex XII tabularum. A. M.

2. *Inquit.* Hanc et sequentem par-

concertatio, non lis inimicorum, jurgium dicitur...... Jurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare. *Nonius*, V, 34.

... Eosdem terminos hominum curæ, atque vitæ; sic pontificio jure sanctitudo sepulturæ..... *Id.* II, 805.

... Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverint[3]. *Id.* IV, 158.

Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum. *Id.* XII, 4.

ticulam de sepultura seu de jure manium hic colloco, quoniam Dionysius in Ambrosianis fragmentis, XX, 3, docet nos, hanc etiam curam fuisse romani censoris, ne quis inferiarum traditas a majoribus cærimonias desereret. Quænam autem hujus mutili loci sententia est? Utique Cic. Tusc. I, 12, excessu vitæ non deleri hominem, e pontificio jure et cærimoniis sepulchrorum intelligi ait. Sane is Tulliolæ suæ miris modis parentavit. Funebrem autem laudationem quamdam ab iis præteriri miror, qui Ciceronis scripta enumerant, de qua ipse auctor ad Q. fr. III, 8: « Serrani Domestici filii funus perluctuosum fuit a. d. IX kal. decemb. laudavit pater scripto meo ». Quam quidem laudationem hoc ipso anno, quo scribebat de rep. Tullius, habitam cognosces, si epistolarum chronologiam apud Wielandum aut Schützium consulueris. A. M. [Confert ad nostrum locum Sigonius Cic. de Amic. IV, 15: « Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur »: i. e. ait S. « si idem esset terminus hominum curæ atque vitæ ». Cf. Tusc. I, 12, 27. Ma.]

3. *Innocentes necaverint.* Dicit Athenienses duces crudeliter necatos, propterea quod post prælium ad Arginusas non excepissent naufragorum cadavera. Xenoph. Hist. I. Inferiarum autem politici prope omnes præ se curam tulerunt. Numæ legum de funeribus mentio apud Liv. I, 20. Tabulam decimam habuisse jura sepulturæ, e fragmentis cognoscimus. Polybius, VI, 6, ff. 53, sqq. Inter bona reip. rom. instituta ponit funerum pompam et mortuorum laudationes; quæ scilicet laudationes utrum a Publicola inceperint, dubitat Dionysius, V, 17. Ejusmodi pietatem vulgo poetæ suadent. Solonia jura funebria sunt apud Plut. in Sol. 12; Lycurgi, apud eumdem Plut. in Lyc. 27. Apud Laertium, III, 48, Plato tria genera justitiæ statuit erga deos, homines et manes. Legesis eumdem Platonem, Reip. II, p. 366; Leg. I, p. 632, IV, p. 717, XII, p. 947, 958, sqq. Xenoph. Mem. Soc. II, 2. Inter Christianos lege Lactantium, Inst. VI, 12, et Augustinum de Cura ger. pro mortuis. Porro quod adtinet ad inferiarum utilitatem Plato in primo prædictorum locorum (Reip. II, p. 366) prorsus conspirat cum divina (?) auctoritate libri II, 12, 46 Macchabæorum. A. M.

P. 286 Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias juris, aut parum[4]. *Priscianus*, XV, *p.* 1014.

Cui quidem utinam vere fideliter abunde ante[5] auguraverim! *Nonius*, VII, 7.

IX. Ad quos quum accessit clamor et approbatio populi, quasi magni cujusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates[1]? *Augustinus, de Civ.*

4. *Aut parum.* Locus hic tertio in libro satis apte concluderetur, nisi eum Priscianus diserte e quarto libro laudaret tam in editionibus, quam in vetere, quem inspexi, codice Vaticano. A. M.

5. *Cui quidem utinam vere fideliter abunde ante.* Ita fit conjectura in margine Plantinianæ; namque editiones aliæ habent *abundante*, aliæ *abundiente*. In codicibus, quantum vidi, desideratur hic Ciceronis locus. A. M.

IX. 1. *Quas inflammant cupiditates?* Hactenus Augustinus. Jam etsi invectio in poetas est apud Ciceronem, N. D. I, 16, III, 31; Tusc. II, 11, IV, 31; et quidem III, 2, partim similis huic loco; nihilo minus videntur mihi Sigonius et Vivesius jure hanc particulam posuisse in fragmentis librorum de Rep. tum propter verborum discrepantiam, tum propter incrementa sententiarum. Imitatur autem hanc reprehensionem poetarum Lactantius, I, 15. Ea scilicet Platonica est, ut observat etiam Augustinus, C. D. VIII, 13. Legesis ipsum Platonem, Reip. III, p. 391; Leg. IV, pag. 719; rursus Reip. X; nisi quod pag. 607 excipit hymnos in deos, laudationesque poeticas illustrium virorum. Hic autem oboritur haud absurda quæstio [cf. Præfat. § VI, pag. 18], utrum Jo. Saresberiensis, qui Policr. VII, 9, locum hunc continuat, Ciceronis opus de Rep. viderit, an potius usque huc quidem Augustinum interpolaverit, reliqua autem de suo addiderit. Sic igitur Saresberiensis: « Cicero quum de poetis ageret, ut diligentius audiatur, exclamat: clamor et adprobatio populi, quasi magni cujusdam et sapientis magistri, et qui ad commendationem sufficiat plausu suo, quos vult, facit authenticos. At illi, qui tantis laudibus efferuntur, quantas obducunt tenebras! quos invehunt metus! quas inflammant cupiditates! Hi stupra adulteriisque conciliant »; prosequitur alia ejusmodi. Tum e Terentio (Eunuch. II, 2), *qui*, ut ait, *præ ceteris placet*, exemplum illud profert adolescentis, qui in tabula spectans Jovem lascivientem, malo exemplo abutitur. Atqui ut ego credam Terentii sermonem super illa Jovis pictura reapse in quarto de Rep. exstitisse, illo maxime indicio utor, quod Augustinus, C. D. II, 12, postquam repetiit locum illum Ciceronis, quem cap. 10, pag. 291, n. a. posui, Scipionem mox alloquens, ait: « et dignum fuit, ut Terentius vester flagitio Jovis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret? » Idem Augustinus, C. D. II, 7, ait: « quanto satius erat ad erudiendam ad justitiam [A. M. dedit *ad erudiendum justitiam*] juventutem, publice recitari leges deorum, quam laudari inaniter

Dei, II, 14; *Jo. Saresberiensis*, *Polycr.* VII, 9. P. 287

leges atque instituta majorum! » Quis haud videt intelligi ab Augustino Tullium, qui ob erudiendam juventutem toto quarto libro laudavit leges atque instituta majorum? Atqui Augustinus ibi statim subdit historiam Terentiani juvenis: « hinc apud Terentium flagitiosus adolescens spectat tabulam quamdam pictam, etc. » Et quidem Augustinus passim eo secundo de C. D. libro remp. Ciceronis expilat. (Legesis etiam Confess. I, 16.) Jam quantum Terentius Scipionum, Læliorum, immo et Furiorum domibus jucundus fuerit se familiaris, docet duplex Terentii vita, altera, quæ Donati creditur, altera item vetus et perbrevis, a me nuper edita Mediolani. Præter quam quod ipse Lælius apud Cic. de Am. 24 dicit Terentium familiarem suum. Quod vero ait Saresberiensis *comicus*, *qui præ ceteris placet*, id commode a Scipione æque ac Lælio dictum fuerit, quia scilicet Terentii fabulæ ab utroque prædictorum putabantur scribi. Cic. ad Att. VIII, 3; Quintil. Inst. X, 1; Donat. vit. Ter. Quin adeo ipse Terentius valde nobis auctor est, ut illa verba *comicus*, *qui præ ceteris placet* a Scipione aut a Lælio apud Lælium dicta credamus. Sic enim prolog. Adelph. « Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles Eum adjutare, adsidueque una scribere: Quod illi maledictum vehemens esse existimant, Eam laudem hic ducit maximam, quum ILLIS PLACET, Qui vobis universis et populo placent, etc. » Sane *homines illi nobiles* Scipio et Lælius et Furius sunt, teste Donato in commentario ad prologum, quibus se placere gaudet comicus (namque in Donato pro *Furium Pium* scribere debemus *Furium Pilum*): apud Saresberiensem autem ipsi illi fortasse nobiles comicum sibi placere aiunt. Denique auget suspicionem meam, quod illa mentio Terentiani juvenis (a Saresberiensi citata) in quarto de Rep. exstiterit, locus alius Augustini, ep. XCI, 4: « illi doctissimi viri, qui remp. civitatemque terrenam, qualis eis esse debere videbatur, magis domesticis disputationibus requirebant, vel etiam describebant, quam publicis actionibus instituebant atque formabant, egregios atque laudabiles quos putabant homines, potius quam deos suos imitandos proponebant erudiendæ indoli juventutis. Et revera Terentianus ille adolescens, qui spectans tabulam pictam, etc. » Et statim post: « lege vel recole in eisdem libris (de Rep. ut nominatim appellantur priore epistolæ parte), quam prudenter disseratur, nullo modo potuisse scriptiones et actiones recipi comœdiarum, nisi mores recipientium consonarent. Ita clarissimorum virorum in rep. excellentium et de rep. disputantium auctoritate firmatur, etc. » Fieri tamen potest, ut Saresberiensis ex hac ipsa Augustini epistola occasionem ceperit connectendi Terentianum juvenem cum his, quæ apud eum præcedunt. Denique quæ mox sequitur in eodem Saresberiensi commendatio poetarum, quæque dicitur e Cicerone derivari; ea quidem apte in quarto de Rep. libro ab aliquo poetarum defensore recitata fuisset; sed enim haud scio, an pronius creditu sit, eam temere tribui Ciceroni a Saresberiensi. Certe ego totum tractum Angli auctoris, qui post Augustinianam auctoritatem porrigitur, a meo libro exsulare malui, quam committere, ut duodecimi sæculi sordes cum auro Tulliano miscere viderer. Quod si forte quædam interpo-

P. 289 X..... Quum artem ludicram scenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt[1]. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, II, 13.

Numquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ paterep. 290 tur, probare sua theatris flagitia potuissent[2]. Et Græci

latinæ est, quis vera a spuriis satis tuto separet? Nonne enim eruditi adhuc laborant in excernendis Tullianorum de gloria librorum reliquiis, si quæ sunt apud Alcyonium? A. M. [Vid. annot. nostr. ad A. M. Præfat. Mr.] — Hic collocat Maius verba Senecæ, epist. XLIX : « Negat Cicero, si duplicetur sibi ætas, habiturum se tempus, quo legat lyricos ».

X. 1. *Sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt.* De artis scenicæ initiis apud Romanos insignis copiosusque est Livii locus, VII, 2, ubi recte distinguit histriones ab actoribus Atellanarum; hosque postremos negat tribu moveri solitos : ex quo consequitur, ut tribu moverentur histriones, quod hic ait Cicero. De scenicis originibus librum Varronis memorant Servius, G. I, 19, et Censorinus, cap. 17, eoque, dum opus politicum componeret, fortasse usus est Cicero, ut colligo ex ep. ad Att. IV, 14. Frustra autem negat Macrobius, Sat. II, 10, histrionism Romæ turpem fuisse. Idem nihilominus contra saltandi meditationem, nobilibus quibusdam familiarem, profert Scipionis nostri tantam particulam orationis, itemque breviorem Catonis : quas orationes sine dubio expilavit Cicero in hac invectione scribenda, præsertim quum eam recitet Scipio, Catonis discipulus. Sane recens erat Nasicæ Scipionis exemplum, qui lapideum theatrum fieri vetuerat. Confer Liv. epit. XLVIII; Vell. I, 15; Appian. B. C. I, 28; Valer. M. II, 4, 2; Augustin. C. D. I, 31; Oros. IV, 21. Profecto decuit Tullium in politico opere verba de theatro facere, cujus semper plurimam curam principes reump. gesserunt. Conf. cod. Theod. XV, 7, de scenicis; Cassiod. Var. I, 20, III, 51, IV, 51, VI, 42, VI, 4, VII, 10; Symm. ep. X, 4, 26, 28, etc. Bene vero est, quod Cicero theatri insaniam vituperat, quam Christianæ quoque ecclesiæ Patres tantis clamoribus ac veluti effusis totius ingenii fontibus deplorant, quos inter Augustinus in libris de C. D. Tertullianus, de Spectaculis; Arnobius, IV et VII; Salvianus, de G. D. VI, 2, 3, 11, seqq. A. M.

2. *Probare sua theatris potuissent.* Locum hunc rursus memorat Augustinus, ep. XCI, 4, ad Nectarium : *lege vel recole in eisdem* (de Rep.) *libris*, etc. ut scripsimus pag. 288, in nota. Quartum de Rep. librum fortasse respicit Tertullianus, de Spect. 18 : « sæculari literatura lusoriam vel agonisticam scenam dispungunt; quod sint tragœdiæ et comœdiæ scelerum et libidinum auctrices, cruentæ et lascivæ, impiæ et prodigæ, etc. » Consonat autem sibi Cicero, Tusc. IV, 32 : « de comœdis loquor, quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino ». Universim vero Cicero,

quidem antiquiores[3] vitiosæ suæ opinionis quamdam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum[4], ut, quod vellet, comœdia, de quo vellet, nominatim diceret[5]..... Itaque quem illa non attigit? vel potius quem non vexavit? cui pepercit? Esto, populares homines improbos in republica, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit[6]. Patiamur; etsi ejusmodi cives a censore melius est, quam a poeta notari: sed Periclem, quum jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli præfuisset, violari versibus, et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Nævius P. 291
Publio et Cnæo Scipioni[7], aut Cæcilius Marco Catoni maledicere....... Nostræ contra duodecim Tabulæ quum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri[8]. Præclare; judiciis enim, ac magistra-

summus philosophus et politicus egregius, romanos ludos, licet magnificos, pedibus trahit ac stomachatur ad Marium scribens (ad Fam. VII, 1), Crasso et Pompeio coss. nempe anno ante quam hanc in politicis libris vituperationem theatri recitandam curaret. A. M.

3. *Et Græci quidem antiquiores.* Recte dicit *antiquiores;* nam postea comœdorum licentia cohibita est. A. M.

4. *Apud quos fuit etiam lege concessum.* Hujus concessionis meminit Xenophon, Reip. Ath. cap. 2, 18, ita tamen, ut ne quis actor populo generatim malediceret. Maledicos illos poetas nominat Horat. Sat. I, 4, 1. Sed Plato sapientior theatrales fabulas magistratuum censuræ ante subjici jubet (Leg. VII, pag. 817) quam publice edantur; quæ prudens consuetudo nostrorum temporum est. Tum Leg. XI, pag. 935, vetat, addita pœna, ne quis poeta vel musicus nomini cujusvis civis detrahat. A. M.

5. *Nominatim diceret.* Tractus a verbis *et Græci* huc usque utrum sit Tullianus an potius Augustinianus, ambigo. A. M. [Equidem cum Lebn. existimo, Ciceronis sermonem esse ab Augustino in brevius contractum. Mr.]

6. *Hyperbolum læsit.* Hi videlicet homines exagitantur in Aristophanis comœdiis. A. M.

7. *Publio et Cnæo Scipioni.* Illis, qui in Hispania perierunt. A. M.

8. *Infamiam faceret flagitiumve alteri.* Carmina famosa decemviralibus scitis fuisse vindicata, itemque adversus petulantiora convicia de atrocibus formulas constitutas injuriis ait

tuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis, habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, et judicio defendere.................... Veteribus displicuisse Romanis vel laudari quemquam in scena vivum hominem, vel vituperari[9]. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, II, 9.[9]

XI. Comœdia, imitatio vitæ, speculum consuetudinis, imago veritatis. *Donatus*, *de Comœd. et Tragœd.*[1]

P. 292 Et Æschines Atheniensis, vir eloquentissimus, quum adolescens tragœdias actitavisset[2], rempublicam capessivit; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt[3]. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, II, 10[4].

Arnobius, IV, pag. 151; itemque Cassiodorus, Var. I, 31, sane prudentius et æquius quam I, 27, ubi theatris paullo liberiorem conviciandi licentiam concedit. A. M.

9. Locum hunc ipsum exhibet breviatum idem Augustinus, C. D. II, 12: « Romani, sicut in illa de republica disputatione Scipio gloriatur, probris et injuriis poetarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam plectendum sancientes, tale carmen condere si quis auderet ». A. M.

XI, 1. Silet Donatus, quonam in opere hæc Tullius dixerit: quæ tamen dici ab aliquo videntur, qui poetas in quarto de Rep. libro defenderit; et quidem fortasse à Lælio, qui præcipuus auctor fabularum Terentianarum vulgo creditus est, et paterna suaque amicitia Terentio junctus fuit. Cic. ad Att. VII, 3; de Am. 24. Jam quod ait Plutarchus an sen. ger. resp. et reip. ger. præcept. t. IX, p. 183 et 214 dictum fuisse Σκιπίωνα ὑποκριτὴν τῶν πράξεων, ποιητὴν δὲ Λαίλιον τὸν ἑταῖρον, id quidem ad Lælii consilia, quibus Scipio morem gerebat, refertur; verumtamen ex eadem fama Lælii poetantis manat. A. M.

2. *Adolescens tragœdias actitavisset.* De Æschine et de sequente Aristodemo lege Plutarchum, vit. Reth. X, cap. 6. A. M.

3. *Sæpe miserunt.* Hæc dici videntur in dialogo a persona defendente artem scenicam adversus Scipionem. Quod si hunc locum ipse Scipio recitat, vituperari ab eo Græcos puto, qui scenicæ arti honorem tribuerint. A. M.

4. Addit locum Maius ex Aristidis Quintiliani lib. II de Musica, sed longius arcessitum, et in ipso textu vix ferendum. J. V. L.

M. T. CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER QUINTUS

EPITOME
LIBRI QUINTI.

Conatus est, nec frustra, Villemanius noster immensos hiatus libri quinti complere (vide *la République de Cicéron*, t. II, p. 135, Paris, 1813), neque modo varias quibus hunc conflari suspicatur partes delineavit ac connexuit, verum etiam unamquamque partem, prout autumavit explicatam a Tullio, explicavit ipse, ac de singulis tam docte tamque præclare disseruit, ut amissi libri quinti nobis pæne tollatur desiderium. Quam ad luculentam dissertationem hortamur, ut recurrant quilibet Tullianos de Republica libros ad plenum nosse velint. Quæ quum nos longius abripiant, satis erit ostendere quæ sint præcipua libri quinti lineamenta, et quo ordine partes ejus dispositæ sint, ni fragmentorum adhuc exstantium indiciis fallamur.

Ineunte libro, ut ipse testatur Augustinus, luget Cicero mores priscorum Romanorum in pejus ruentes ac prope omnino perditos. Unde merito conjicitur Nostrum hic antiquas virtutes firmaque illa instituta depinxisse quæ Scipionis ætate nondum desueta, contra ingruentem morum corruptelam adhuc obnitebantur; tum ostendisse virtutes illas ex communi fonte ortas nempe e simplici vitæ cultu ac rerum rusticarum studio, unde non modo publicas opes, verum etiam temperantiam, fortitudinem et patriæ amorem derivare antiqui existimabant. Ita enim sentiebat P. Cato; qui sic initio operis de Re rustica : « Est interdum præstare mercaturis rem quærere ni tam periculosum scit; et item fœnerari, si tam honestum scit. Majores enim nostri hoc sic habuerunt, et ita in legibus posuerunt; furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimarint fœneratorem quam furem hinc licet existimari : et virum bonum quum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum studiosumque rei quærendæ existimo; verum (ut supra dixi), periculosum et calamitosum. At ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur; maximeque pius quæstus stabilissimusque consequi-

tur, minimeque invidiosus: minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt ».

Laudatis autem, ac pæne conclamatis antiquis virtutibus, per quas ad tantum laudis fastigium nomen romanum emerserat, vocatisque perennantium in auxilium legibus, Cicero de reipublicæ institutis disseruit, neque ita tamen, ut omnia quæ ad leges pertinent excuteret, id nempe in peculiari de Legibus opere exsequutus est; verum quidquid ad juris administrationem et ad judiciariam potestatem attinebat, in eo de Republica opere prætermitti noluit, ut satis constat ex novis fragmentis ab A. Maio repertis. Remeat Noster ad paternam illam priscorum regum administrationem, qui judicia per se ipsi exercebant. Quum autem Lælium et Scipionem colloquentes adduceret, non potuit omittere coævi Gracchi legem qua ex senatorio ordine ad equestrem translata fuerat exercendi judicii potestas, enixe obstantibus Lælio et Scipione, quos firmissimos umquam habuit assertores senatoria auctoritas. Hanc quidem ibi descriptam ac defensam esse a Tullio verisimile est, quam tantis laudibus extollebat, quamque per vitam omnem tam vehementi tamque pertinaci studio prosequutus est. Tum e medio illo clarorum virorum cœtu exsurgentem haud dubie ostendit civem illum prudentia et eloquentia supereminentem omnes, principem senatus et patriæ, virtutibusque ac sapientia dignum qui rempublicam regeret ac tueretur. Hinc adductus est, ut quæ sint in Rep. oratoris partes exponeret. Verba enim a grammaticis servata ad disputationem ejusmodi tantummodo referri possunt. Ex his autem apparet hic Scipionem in rhetores invectum fuisse, eaque adhibuisse in captiosam damnosamque eloquentiam, quæ in Gorgia Platonis leguntur argumenta. Denique ex ultimo fragmento conjicitur Platonica illa sophismata, in modum ludi tantum adhibita, confutata esse, ingentesque tributas veræ eloquentiæ laudes.

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO V.

I.[1] ....

Moribus antiquis res stat romana virisque[2]:

quem quidem ille versum vel brevitate, vel veritate, tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tamdiu tenere potuissent tantam, et tam juste lateque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam, et mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, et veterem morem ac majorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra vero ætas quum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed jam evanescentem vetustate[3], non modo eam coloribus P. 296

I. 1. Hic ipsa Augustini verba præposuit Maius, quæ sunt: « Quando respublica romana non jam pessima ac flagitiosissima, sed omnino nulla erat, secundum istam rationem, quam disputatio de Republica inter magnos ejus tum principes habita patefecit; sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cujusquam alterius, sed suo sermone loquens, in principio quinti libri demonstravit, commemorato prius Ennii poetæ verso, quo dixerat, etc. A. M.

2. *Moribus antiquis res stat romana virisque.* Idem hic versus exstat in epistola M. Aurelii imp. apud Vulcatium in Cassii vita, cap. 5. A. M.

3. *Sed jam evanescentem vetustate.* Locum a verbis *nostra vero ætas* usque huc cit. a quinto de Rep. etiam Nonius voc. *vanum*; sed mendose *ut nostra*; nam *ut* particulam recte prætermittit Augustinus. Additur tamen *jam* ante *evanescentem* apud Nonium, quæ particula in Augustino desideratur. A. M.

iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id
quidem curavit, ut formam saltem ejus, et extrema
tamquam lineamenta servaret[4]. Quid enim manet ex
antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare roma-
nam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non
modo non colantur, sed etiam ignorentur. Nam de viris
quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum pe-
nuria : cujus tanti mali non modo reddenda ratio no-
bis, sed etiam tamquam capitis quodam modo dicenda
causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem-
publicam verbo retinemus, re ipsa vero[5] jam pridem P. 297
amisimus[6]. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, II, 21.

P. 247 II. . . . . regale[1], quam explanationem æquitatis[2]; in

4. *Et extrema tamquam lineamenta servaret*. Cicero hoc ipso anno, quo de Rep. opus componebat, ad Atticum, IV, 16, scribens, qua in epistola de politicis ipsis libris loquitur, ait : « amisimus, mi Pomponi, non omnem modo succum ac sanguinem, sed etiam colorem ac speciem pristinam civitatis : nulla est resp. quæ delectet, in qua acquiescam ». Quæ verba tam similia huic prooemio quinti libri sunt, ut ab illo, quod iis forte diebus scribebatur, in epistolam, aut contra ab epistola in prooemium transfusa videantur. Mores Romanorum perditos, qui ansam civilibus bellis dederunt, poetica facundia narrat Lucanus, I, 158 sqq. A. M.

5. *Re ipsa vero*. Sch. scripsit cum edd. Fragmm. Cic. *reapse vero*, ut est de Finn. V, 10, 27; de Divin. I, 37, 81. Idem cum Villem. omisit extrema loci Augustiniani verba inde ab : *Hæc Cicero*. (Vide not. seq.) Ma.

6. *Jam pridem amisimus*. Addit Augustinus : « Hæc Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de republica disputare ». Augustinus, C. D. II, 21. Confer etiam II, 25, 2. A. M. — *Amisimus*. Augustinus, C. D. II, 16 : « mala morum ita magna sunt, ut his doctissimi Romanorum viri, etiam stantibus urbibus, Resp. perire confirment ». Quis non sentit, ab Augustino spectari Ciceronis hunc locum ? Frustra igitur Maurini editores, dum ad Coquæum Vivesiumque Augustini Interpretes respiciunt, in margine citant locum quemdam Plautinæ Persæ (IV, 4, 6 sqq.), quasi Augustinus de Plauto cogitaverit. Rerumpublicarum fortunam e morum inclinationibus pendere docet etiam Plato, VIII, p. 544. Sane et Carthaginis, quo tempore a barbaris eversa est, mores horribiles et probe belluinos ardentibus eloquentiæ suæ coloribus deformat Salvianus, G. D. VIII, 16, sqq. tum romani imperii corruptelas diu exsecratus, cique exitium in fine libri ominatus, *sola nos*, ait, *morum nostrorum vitia vicerunt*. A. M.

II. 1. Supplet Maius *nihil esse tam*.

2. *Quam explanationem æquitatis*. Verba facit auctor de priscis re-

qua juris erat interpretatio : quod jus privati petere solebant a regibus; ob easque causas agri, arvi, et arbusti, et pascui, lati atque uberes[3] definiebantur, qui essent regii[4], colerenturque[5] sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec vero quisquam privatus erat disceptator, aut arbiter litis : sed omnia con | ficiebantur judiciis regiis[6]. Et mihi quidem videtur Numa P. 248

gibus, qui judicia per se ipsi exercebant. Loquitur autem, ut credo, Manilius, cujus si ullæ fuerunt partes, qua de re dubitari nequit, eas fuisse defendendi laudandique juris necesse est; idque se facturum Manilius ipse innuit, de Rep. I, 13. A. M.

3. *Agri, arvi, et arbusti, et pascui, lati atque uberes*. Vid. Niebuhr. in Ind. Lat. v. *arvus*. Contra quem Steinack. ad h. l. ita disputat, postquam correxit *arvis et arbustis et pascuis*: « Scriptio codicis etsi aliquo modo ferri potest, minime tamen concinna est. Ferri autem illa tum demum aliquo modo possunt, si *arvi, arbusti, pascui* altero casu dici putamus; non ut adjectiva sint : quæ Niebuhrii sententia ut plurimum insolentiæ habet, ita nullis similium locorum auctoritatibus confirmari potest. Præstat vero maxime tertio casu, quem restitui *arvis, arbustis, pascuis*; cujus structuræ ignoratio imbecillam librarii mentem, simul in ejus, quod præcessit, *agri*, et casu, et terminatione defixam transversam egit ». Quem contra monet Nieb. in libello, quem inscripsit *Duplik*, etc. pag. 17, *arvus* et *arbustus* esse adjectiva, et utrumque esse in Forcellini Lexico. Ad vocem *arvus* laudat etiam Varr. de L. L. IV, 4, ubi est in cod. Flor. « a novando novalis. Ager arvus, et arationes, ab arando ». Utrumque adj. habet etiam Gesn. in Thes. qui ad v. *arvus* laudat Plaut. Truc. I, 2, 47, « non arvus hic, sed pascuus est ager ». Censor Jenens. (Ergbl. 1824, 41, p. 325. C. R. Th.) dicit, probavisse quidem Niebuhrium, adjectiva esse illa verba, sed nostro tamen loco ea durius posita esse neque ad morem Ciceronis. Quæ nobis quamquam vera videntur, noluimus tamen a scriptione codicis recedere, quum in re ad prisca tempora spectante uti etiam potuerit verborum formis paullo insolentioribus. Ad rem conf. Niebuh. R. G. I, pag. 258 sqq. II, p. 350, sqq. Ma.

4. *Qui essent regii*. Cod. *regi*; sed nos cum Heinr. rescripsimus *regii*, quod præstare dativo neminem non concessurum existimo. Et solet scriptor codicis simplex *i* ponere pro duplici v. c. III, 35, extr. *idem* pro *iidem*. Ma. — Reditus nimirum gratis; namque, ut observat Plinius, XVIII, 3, apud Romanos diu hoc solum vectigal fuit. Utitur autem hoc loco Cicero formulis atque appellationibus, ut puto, censoriis. Sane de his agri nominibus conferre licet Varronem, L. L. IV, 4; Isidor. Orig. XV, 13. A. M.

5. Cod. hab. *qui colerenturque*. Vult Maius *quique colerentur*.

6. *Judiciis regiis*. Scilicet a regibus ante Servium Tullium, qui primus, servatis sibi criminibus contra remp.

noster maxime tenuisse hunc morem veterem Græciæ regum[7]. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et P. 298
eorum jura coluerunt. Illa autem diuturna pax Numæ mater huic urbi juris et religionis fuit : qui legum etiam scriptor fuisset[8], quas scitis exstare[9] : quod quidem hujus civis proprium, de quo agimus || ......

III. Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, ædificandi, ratiocinandi quidam usus opus est[1] ..... *Nonius*, IX, 5.

P. 253 .... Scip... *ra*dicum seminumque cognoscere, num te offendet[2]? — Manil. Nihil, si modo opus exstabit. — Scip. Num id studium censes esse villici[3]? —

cetera judicia per minores magistratus exerceri voluit. Dionys. IV, 25. A. M.

7. *Et mihi quidem ... morem veterem Græciæ regum*. Cr. in censura hujus operis (Annall. Heidelbergg. 1823, 5, p. 67) scripsit *veterum*, laudatque ad rem locum Diotogenis Pythagorei de regno apud Stobæum, Sermon. XLVI, p. 329, sq. et Aristotelis Polit. III, 14 [c. 9, p. 125, Schneider.]: οἱ βασιλεῖς... τὰς δίκας ἔκρινον, κ. τ. λ. Ma.

8. Cur *fuisset?* J. V. L.

9. *Quas scitis exstare*. Recole de Rep. II, 14, p. 154, n. 3. A. M.

III. 1. Fragmentum hoc a Nonio e quinto de Rep. citatum vel hic collocandum est, vel inter tertium quartumque libri caput. A. M.

2. *Num te offendet?* Videtur plena sententia fuisse : « si villicus studeat naturas radicum seminumque cognoscere, num te offendet? » Hic vero necnon in Noniano præcedente fragmento loquitur, ut censeo, Scipio cum Manilio ; quorum postremus quum rectorem reip. juberet prudentissimum juris fieri, in eoque plurimam operam ponere, respondet Scipio, id eatenus esse faciendum, quatenus vir politicus a procuranda rep. non impediatur. Quod confirmat villici et dispensatoris exemplo, quorum neutrum impedit, quominus muneris sui fines paullo liberius egrediatur, ita tamen, ut eos a quotidiana interim villicandi et dispensandi opera cessare vetet. Ad hunc Scipionis sermonem de jure pertinent illa, quæ se de hac re scripsisse in libris de Rep. ait Cicero ad Att. VI, 1, quæ scilicet nos retulimus in testimoniis. A. M.

3. *Num id studium censes esse villici?* Aptis utitur auctor similitudinibus. Nam et pro Plancio, 25 : « populus romanus deligit magistratus quasi reip. villicos ». Cetera ibidem cum hoc politico loco satis consentiunt. Nonnullis præterea scientia œconomica, id est, dispensatoris, videtur congruere cum politica, qua super re disputat Philodemus in opere de vitiis ac virtutibus, col. 7—8, citato Theophrasti œconomico, quod opus hactenus Aristoteli inscribebamus. Platoni quoque, Politic. p. 259, paterfamilias videtur

MANIL. Minime ; quippe quum agri cultura sæpissime
opera deficiat. — SCIP. Ergo ut villicus naturam agri
P. 299 novit, dispensator literas scit[4]; uterque autem se a
scientiæ delectatione ad efficiendi utilitatem refert :
sic noster hic rector studuerit sane juri et legibus
cognoscendis; fontes quidem earum utique per | spexe- P. 254
rit; sed se responsitando[5], et lectitando, et scripti-
tando ne impediat, ut quasi dispensare rempublicam,
et in ea quodam modo villicare possit : summi[6] juris
peritissimus, sine quo justus esse nemo potest; civilis
non imperitus; sed ita, ut astrorum gubernator, phy-
sicorum medicus : uterque enim illis ad artem utitur,
sed se a suo munere non impedit[7]. Illud autem vi-
debit hic vir || ....

P. 199 IV.... *civi*tatibus, in quibus expetunt laudem P. 300
optimi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec
vero tam metu pœnaque terrentur, quæ est constituta
legibus, quam verecundia; quam natura homini de-
dit, quasi quemdam vituperationis non injustæ timo-
rem. Hanc ille rector rerumpublicarum auxit opinio-
nibus, perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor
cives non minus a delictis arceret, quam metus. At-
P. 200 que hæc | quidem ad laudem pertinent, quæ dici latius
uberiusque potuerunt[1].

similis politico homini aut regnanti. A. M.

4. *Dispensator literas scit.* Idcirco Celso apud Columellam, I, 8, villicus illiteratus placet, et qui sæpius nummos domino, quam librum, affert.

5. *Sed se responsitando.* Vocabulum proprium respondentium de jure. A. M.

6. *Summi juris.* Quonam pacto summum jus hic a civili distinguatur, quærent docti leguleii. Summo quidem jure agimus, quum litem e legum formula, non ex arbitri æquitate, definiri postulamus. Cf. de Leg. I, 6.

7. *Sed se a suo munere non impedit.* Ita se gessisse Africanum nostrum diximus de Rep. I, 18, pag. 54, in notis. Sic autem jubet Polybius in præceptis artis imperatoriæ, IX, 20, necnon Strabo, I, p. 24. Apta vero ad hunc Tullii locum Celsus in procœmio ait : « nec agricolam, nec gubernatorem disputatione, sed usu, fieri ». A. M.

IV. 1. *Quæ dici latius uberiusque*

V. Ad vitam autem usumque vivendi ea descripta ratio est justis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarium[1] sedibus, ut omnes et communibus commodis, et suis[2] uterentur; nec bene vivi sine bona republica posset, nec esse quidquam civitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet, quæ sit tanta doc || ...

VI. Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria[1]; sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est; ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. Hujus enim operis, maximi inter homines atque optimi, illum esse perfectorem volo. *Cicero ad Att.* VIII, 11. P. 301

potuerunt. Hinc vides auctorem varias scripsisse politicæ scientiæ technas, quibus rector reip. uti debet. A. M.

V. 1. *Larumque familiarium.* « Cod. ait A. Maius, *Larumque familiarum*: nisi mavis *familiarium* ». Posterius necessarium est, ideoque receptum ab Heinr. Sch. St. et Lehn. Solebat enim Cicero dicere *Lar familiaris*, *Lares familiares*, numquam *Lar familiæ*: vid. or. pro Quint. 27, 85; In Verr. III, 11, 27; pro Dom. 41, 108. De scriptione *Larum*, quam nunc quidem præferendam existimo, vid. quæ monui ad Cic. de Legg. II, 11, 27, pag. 237, ibique in primis Schneider. Lat. Formenl. I, p. 256: de scriptione Penatium eumdem, p. 252. Ad rem v. Creuz. Antt. Romm. p. 69, qui item scribi vult *familiarium*. Obiter moneo, *sanctis* esse l. q. *sancitis*, neque vero adjectivum. Mr.

2. *Et suis uterentur.* Id nimirum sapienter contra Platonem, qui commoda omnia fecerat communia, urget Aristoteles, Reip. II, 5, evidenter ostendens, ea partim debere esse communia, partim privata; secus nullam propemodum esse civitatem; sicuti nullus concentus erit, siquis symphoniam eo redigat, ut sit unius vocis sonus; aut sermonem numerosum, ut sit pes unus. A. M.

VI. 1. *Imperatori victoria.* Sic Diotogenes Pythagoricus in libro de regno, cujus amplum fragmentum est apud Stobæum, lib. XLVI, p. 330: κυβερνάτα μὲν γὰρ ἔργον ἐντὶ τὰν ναῦν σώζεν· ἀνιόχω δὲ τὸ ἅρμα· ἰατρῶ δὲ τὼς νοσέοντας· βασιλέως δὲ καὶ τῶ στραταγῶ τὼς ἐν πολέμῳ κινδυνεύοντας. Tanta autem similitudo est reliqui ejus fragmenti cum hoc Tulliano, ut lectum arbitrer a Cicerone Diotogenem. Lactantius quoque, Inst. VII, 3, imitatur de more Tullium: « tamquam dominus domum, navim gubernator, auriga currum, regit ». Utiliter legeris, quæ de gubernatore ait Socrates apud Xenoph. Memor. III, 6. Magis tamen crediderim, a Tullio rectorem suum exactum fuisse ad eam formam, quam Plato in suo politico exhibet, quem virum ipse φύλακα passim appellat.

...Et ubi est, quod et vestræ literæ illum laudant patriæ rectorem, qui populi utilitati magis consulat, quam voluntati[2]? *Augustinus*, *Ep.* CIV, 7.

P. 302 ...Alendus est gloria... prinçeps civitatis... *Augustinus, de Civ. Dei*, V, 13; *Jo. Saresberiensis, Policr.* VIII, 5; *Petrus Pictaviensis, Epist. ad calumn. Bibl. PP. Lugd. t.* XXII, *p.* 824.

Tum virtute, labore, industria quæreretur summi viri indoles; nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo..... *Nonius*, IV, 2.

Quæ virtus fortitudo vocatur; in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio. *Id.* III, 70.

VII. Marcellus[1] ut acer et pugnax; Maximus ut consideratus et lentus..... *Id.* IV, 281.

Qui comperit[2] ejus vim, et effrenatam illam ferociam..... *Id.* VIII, 55.

Quod non modo singulis hominibus, sed potentissimis populis sæpe contingit. *Id.* IV, 90. P. 303

Confer etiam, quæ de magistratu dicit libro Legum sexto. A. M.

2. *Quam voluntati?* Non est dubitandum, quin hoc loco Augustinus intelligat Tulliani quinti libri virum politicum. Respondet enim illa epistola Nectario ethnico, cujus literæ ad Augustinum mentionem habent manifestam operis de Rep. A. M.

VII. 1. *Marcellus*, etc. Ad h. l. C. Sigonius: Diversas principum virtutes inter se comparat, atque ambas utiles esse reip. videtur innuere, ferocitatem nimirum et lentitudinem. Id quod M. Marcelli et Qu. Maximi exemplo confirmat: quorum Punico bello periculosissimo alter audacia, alter cunctatione, unde etiam Cunctatoris nomen invenit, plurimum oppressæ reip. profuit. Itaque de Marcello in Bruto dixit Cicero post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam prælio populum se romanum erexisse: in Catone vero, Maximum Annibalem juveniliter exsultantem patientia sua mollivisse. Ma.

2. *Qui comperit*, etc. Patricius ad h. l. ita: Sic Salogæ liber et aliorum. Sigonius pro *comperit*, *compescit*, et pro *illam ferociam*, *illius ferociam*. Ego haud scio an legendum sit potius *compressit* pro *comperit*, intelligendum autem vel de P. Mucio Scævola cos. qui Ti. Graccho, trib. plebis, acriter tum in senatu, tum in concione restitit: vel potius de P. Cornelio Nasica, qui privatus ejusdem Gracchi ferocitatem manu compressit, eumque occidit. Nam de Gracchi morte in his de Rep. libris fuisse mentionem testatur lib. II, cap. 21 Civit. Dei. Ma.

... Orbi[3] terrarum comprehensos. *Carisius*, I, 112.

... Quod molestias senectutis suæ vestris familiis impertire posset. *Nonius*, I, 170.

VIII. Ut Menelao Laconi quædam fuit suaviloquens jucunditas.... *Seneca apud Aulum Gellium*, XII, 2.

Breviloquentiam in dicendo colat[1]. *Ibid.*

Quumque nihil tam incorruptum esse debeat in republica, quam suffragium, quam sententia; non intelligo cur, qui ea pecunia corruperit, pœna dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui pretio judicem corrumpit; quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest[2]. *Ammianus Marcellinus*, XXX, 4.

P. 304 Quæ quum Scipio dixisset, admodum probans Mummius (erat enim nimis odio quodam rhetorum
P. 305 imbutus)..... *Nonius*, XII, 13.

3. *Orbi* in sexto casu pro *orbe* scribit Rutilius apud Charisium ibidem. Num ergo apud Ciceronem quoque loquitur hic Rutilius, cujus idcirco sermonem belle imitatur auctor? A. M. — *Orbi terrarum comprehensos.* De ablativo *orbi* vid. C. L. Schneider. Lat. Formenl. I, pag. 230. Hoc fragmentum posuit Sch. post sequens: tertium autem ab hoc ex Seneca apud Gellium omisit, quia est in fragmentis dudum editis. Mr.

VIII. 1. *Breviloquentiam in dicendo colat.* Hi loci a Seneca laudati collocantur in quinto libro propter illud fragmentum quod Nonius citat e quinto, quodque a nobis postremum ponitur, in quo fragmento sermo esse videtur de rhetoribus. De Menelai eloquentia Homerus, Iliad. Γ, 213; Gellius, VII, 14; Cicero, Brut. 13. Eloquentia principibus maxime ornamento est (Cic. Fin. IV, 22); quare princeps reip. ea debet instrui. A. M.

2. *Dicendo potest.* Contra rabulas, qui captiosa eloquentia judicibus illudunt, causasque iniquas tuentur, graves pœnas decernit Plato in fine libri Legum undecimi; quem æmulari hoc loco Tullius videtur. De captiosa damnosaque eloquentia legatur Plato in Gorgia, cum Cic. de Or. II, 7, et de Invent. I, 1; Sext. Emp. contra rhet. seu lib. II; Dion. LII, 15; Pollux, IV, 4, 2. Denique Quintilianus declam. CCLXVIII Tullii politicam invectionem contra eloquentiam imitari videtur aut exscribere: « civitatum status scimus ab oratoribus esse conversos: sive illam Atheniensium civitatem quondam late principem intueri placeat, accisas ejus vires animadvertemus vitio concionantium: sive populi romani statum excutere voluerimus, nonne gravissimas seditiones, nonne turbidissimas conciones eloquentissimus quisque habuit? Nonne illi Gracchi ad evertendam remp. his veluti armis succincti accesserunt? etc. » A. M.

M. T. CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER SEXTUS

SCHOLION

LIBRI SEXTI.

Platonem, Stoicæ quidem sectæ principem, sex libros constituisse, qui de Republica inscribuntur, scripsit Macrobius. (Cf. Macrobii Comment. in Somn. Scip. lib. I, c. 1.) Constat etiam, Ciceronem totidem de Republica volumina confecisse. Perspicuum autem est, in hoc inter se utrumque interesse. Ille enim, quemadmodum respublica gubernanda sit, præcepta tradidit. Hic vero qualiter a majoribus esset instituta, disseruit. Inter se nimirum hæc est servata imitationis similitudo. In suorum namque operum extremo de animæ immortalitate, de cælestibus circulis, orbibus et globis uterque disputavit, sed Plato quemdam natione, Pamphilum, cui nomen Er fuerat, hac ut de re loqueretur, introduxit. Is enim, ut disertissimi Macrobii (conf. l. l. pag. 4 ed. Gronov.) plana sententia est, tot in prælio, dum pro patria pugnaret, accepit vulnera, quod cunctis exstinctus esse videbatur. Post autem duodecimum diem, dum cum aliis, una secum occisis, ultimo esset honorandus igne, ipsum de animarum æternitate, de siderum stellarumque cursu, de globorum situ, et denique de præmiis bene de republica meritis in cælo destinatis narrantem vitæ restituit Platonica persuasio.

Cicero vero, quum hoc etiam idem declaraturus esset, e somno dormientem excitari, quam vita privatum reviviscere maluit. Publium namque Scipionem assumpsit, et hæc omnia, quum Carthaginem petens ad quartam legionem tribunus a Manilio tum consule destinatus apud Masinissam regem, hospitatus esset, quum a patre suo Paullo Æmilio, tum abavo, majore Africano, se per quietem habuisse simulavit. Postremi igitur libri Ciceronis de Republica pars hoc opus est; potestque iis, quæ antecedentia sunt, hoc pacto subnecti. Quum Lælius, P. Scipio, Fylus, Manilius et alii plures eos, qui de republica bene meriti fuerant, simul commemorarent, in Nasicæ denique mentionem inciderunt, conquerebaturque Lælius, nullas ei statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas,

atque respondit Scipio post alia multa hæc verba: « sed quamquam sapientibus conscientia factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium, tamen illa divina virtus, non statuas plumbo inhærentes, nec triumphos arescentibus lauris, sed stabiliora quædam et viridiora præmiorum genera desiderat. Quæ tandem ista suut, inquit Lælius. Tum Scipio, Patimini me, quum jam tertium diem feriati sumus. Tandem Lælii verbis victus Scipio sic exorsus est: Quum in Africam venissem ».

M. T. CICERONIS
FRAGMENTA
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

EX M. T. C. DE REPUBLICA LIBRO VI.

P. 307 I.....Totam igitur exspectas prudentiam[1] hujus rectoris, quæ ipsum nomen hoc nacta est ex providendo. *Nonius*, I, 198.

Quamobrem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra hæc, quæ statum civitatis permovent, semper armatus[2]. *Id.* IV, 64.

Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios[3], seditio dicitur. *Id.* I, 96; *Servius ad Æn.* I, 149.

Et vero in dissensione civili, quum boni plus quam multi valent, expendendos cives, non numerandos puto. *Nonius*, XII, 4.

Graves enim[4] dominæ cogitationum libidines infi-

I. 1. *Totam igitur exspectas prudentiam*. Victorinus prœm. ad Cic. rhet. ait: «virtus in Rhetoricis a Cicerone dicitur, quæ sapientia, in libris vero de Rep. illa virtus dicitur, quæ prudentia». Respicit igitur Victorinus vel hunc locum, vel lib. II, 40. Augustinus autem, C. D. XIX, 4, 4, hunc ipsum locum tacite spectans, scribit, *quæ prudentia dicitur*. A. M.

2. *Semper armatus*. De commutationibus reromp. dicturum se Cicero promisit, I, 40, itemque de conservandis civitatibus, II, 39. Idem Cic. Fin. V, 4, ait, Aristotelem et Theophrastum docuisse, qualem in rep. principem esse conveniret; hoc amplius Theophrastum, quæ essent in rep. inclinationes rerum, etc. En quibus exemplaribus ipse Cicero usus est. A. M.

3. *Quod seorsum eunt alii ad alios*. Forte *ab aliis*. J. V. L.

4. *Graves enim*, etc. Ad hoc fragmentum C. Sigonius hæc adnotavit: «Libidines prudentiæ, immo vero omni virtuti atque officio, inimicas, frænandas, videtur significare. Hanc etiam

nita quædam cogunt atque imperant : quæ quia nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne fa-
P. 308 cinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt. *Nonius*, V, 13.

II. Quod quidem eo fuit majus, quia quum causa pari collegæ essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur[1]. *Id.* IV, 150; *Gellius*, VI, 16.

.... Qui numero[2] optimatum et principum obtulit his vocibus; et gravitatis suæ liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. *Nonius*, IV, 455.

.... Ut, quemadmodum scribit ille, quotidiano[3] in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent. *Id.* IX, 16.

.... In his, ut meministis[4], concursu levissimæ multitudinis et ære congesto funus desubito esset ornatum. *Id.* XII, 1.

quæstionem tractavit in Politicis Plutarchus, qua docuit, neminem perturbatione adduci ad rempublicam administrandam debere : quod exemplo C. Gracchi perniciosum esse et reipublicæ, et rectori ejus confirmat ». Ma.

II. 1. *Gracchi caritas deprecabatur.* Agitur de severis censoribus Claudio et Graccho (patre turbulentorum Gracchorum), quorum prior post magistratum quum a centuriis damnaretur, alter professus est, se in exsilium cum illo iturum; qua caritate pœnam collegæ a populo deprecatus est. A. M.

2. *Qui numero.* Ita Non. et edd. Cic. Victor. Car. Steph. et Sylburg. Reliquæ, quæ ad manum sunt, habent *numeros*. Ma.

3. *Quotidiano.* Hic ablativus pro *quotidie* alibi non legitur apud Cic. Vid. Parei Lex. Cr. p. 1655. Ma.

4. *In his, ut meministis*, etc. Sigonius ad h. l. ita : « Exemplum hoc est honoris habiti præstanti in rep. viro mortuo, quod ab eo sancte remp. administratam esse populus intelligeret. Est autem honor ei similis, quo P. Valerium Poplicolam et Agrippam Menenium et Q. Fabium Rullianum, viros reip. studiosissimos et eo nomine populo jucundissimos, esse affectos accepimus. Mortuis enim illis æs populi liberalitate ad funeris magnificentiam est congestum. De cujus autem hic funere intelligat, nihil habeo comperti : de recenti quidem re loqui videtur, siquidem ait : *ut meministis*. De illis autem quum alii, tum Apuleius in Apologia prima : *Poplicola, regum exactor,* et *Agrippa, populi reconciliator, quorum funus ob tenues opes a populo romano collatis sextantibus adornatum est* ». Patricius correxit *ni his* pro *in his*. Quid vero sibi vult in ed. Sch. correctio *aere* pro

Firmiter enim majores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt[5]. *Non.* XI, 24; *Priscian.* XV, *p.* 1010.

Oratio exstat Lælii, quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiæque, ut ibi scribit, capedines[6]. *Nonius*, IV, 434[7].

ære? Villem. omisit et ante *ære*. Ma.

5. *Matrimonia esse voluerunt.* Augustinus de bono conjugii, cap. 7: « non licet more romano nec superducere, ut amplius haberi quam unam vivam ». A. M. — *Firmiter*, etc. De hoc loco ex censoris Lips. sententia ad lib. IV referendo monuimus ad IV, 7, et de loco seq. *Oratio exstat*, etc. vid. annot. nostram ad A. Maii scholion de quarti libri fragmentis libro quarto præmissum. Sigonius ad h. l. hæc: « Hoc loco nescio quomodo de jure uxorio colendo videtur egisse, ac majorum prudentiam extulisse, qui firmiter matrimonia stabiliverint, quod a Romulo fuisse institutum docet in secondo libro Historiarum Dionysius. Adeo enim firmata inter virum et uxorem connubii jura esse ab eo scribit, ut per quingentos ac viginti annos divortium nullum Romæ auditum sit; qui autem primus uxori nuntium remiserit, is se liberorum quærendorum causa id facere, sterilitatem uxoris causatus, apud censores juraverit». Ma.

6. *Capedines.* Vexatus in codd. Nonii locus. Verba *oratio exstat*, vel *est*, absunt a Vaticanis codd. itemque a Plantin. editione. Vox *Læli* item corrupta est, *Ledi* et *Leni*; tres tamen codices habent *Læli*, nullus *Lælii*. Cuncti codd. pro *simpuvia* habent *si imperia*; item pro *is scribit*, habent *ibi scribit*, quod retineo. Unus corrupte *ibit*; alter pro *lib. VI* habet *lib. III*. Unus denique prætermittit totum exemplum. Quæstio autem eruditorum est, num hic *Læli* sit secundus casus an quintus. Sane secundus casus ita scribitur in antiquis codd. hic autem sermonem fieri de Lælii oratione satis arguitur e Cic. N. D. III, 2 et 17 [vid. ib. p. 560 ed. nostr. et Mos. Cr.], quibus in locis appellatur de religione nobilis et aureola Lælii oratiuncula, in qua mentio erat capedunculrum Numæ. Licet autem arbitrari, Ciceronem in hoc loco politico loquutum esse copiose et pro dignitate de religione, sine qua resp. perseverare non potest. Cic. N. D. I, 2; Leg. I, 7, 21. A. M.

7. Priusquam huc veniat, Maius varia ponit fragmenta quæ sequuntur: « Imitatione Platonis Cicero de Republica scribens, locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam, qui, ut ait, rogo impositus revixisset, multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed solertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, videlicet scite significans, hæc quæ de animæ immortalitate dicerentur cæloque, somniantium philosophorum esse commenta, nec fabulas incredibiles, quas Epicurei derident, sed prudentium conjecturas. Insinuat, Scipionem illum, qui, Carthagine subjugata, cognomen familiæ peperit Africanum, huic Scipioni, Paulli filio, futuras a propinquis insidias et fatalis matæ denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in vitæ perfectæ tempora coarctatur; ponitque illum

III..... Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa

ætatis suæ quinquagesimo ac sexto anno, duobus in se coeuntibus numeris, absolutam cælo animam, unde acceperat, redditurum, etc. » Favonius Eulogius comm. ad somn. Scip. « Nonnulli nostri, propter quoddam præclarissimum loquendi genus, et propter nonnulla, quæ veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt, eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic tangit in libris de Republica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id, quod verum esset, affirmet dicere voluisse. Inducit enim hominem revixisse, et narrasse quædam, quæ Platonicis disputationibus congruebant. » Augustinus, C. D. XXII, 28 : « In hoc vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod, quum Plato in voluminis (de Rep.) conclusione a quodam vitæ reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat, qui sit exutarum corporibus status animarum, adjecta quadam sphærarum vel siderum non otiosa descriptione, rerum facies non dissimilia significans a Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur ». Macrobius in Somn. Scip. I, 1 : « Hunc ordinem Tullius non minore judicio reservans, quam ingenio, repertus est. Postquam in omni reip. otio ac negotio palmam justitiæ disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et cælestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit, indicans, quo bis perveniendum, vel potius revertendum sit, qui rempublicam cum prudentia, justitia, fortitudine ac moderatione tractaverint. Sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio; qui, quum, vulneribus in prælio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo die demum inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima, seu retenta, quidquid emensis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tamquam publicum professus indicium, humano generi enuntiavit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis, quasi ipse veri conscius, doleat irrisam, exemplum tamen stolidæ reprehensionis vitans, excitari narraturum, quam reviviscere, maluit ». Id. ib. « Ac priusquam somnii verba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam, vel, ne sibi idem eveniat, non vereri. Nec enim his verbis vult imperitum vulgus intelligi, sed genus hominum veri ignarum, sub peritiæ ostentatione philosophum : quippe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret. Dicemus igitur et quos in tantum philosophum referat quamdam censuræ exercuisse levitatem, quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem, etc. Epicureorum tota factio, æquo semper errore a vero devia, et illa existimans ridenda quæ nesciat, sacrum volumen et augustissima irrisit naturæ seria. Colotes vero inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum retulit, quæ de hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quæ injuria notavit, si quidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt : illam calumniam persequemur, quæ, nisi supplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait, a philosopho fabulam non oportuisse confingi : quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. Cur enim, inquit, si rerum cælestium notionem, si habi-

factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium[1]; tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhærentes[2], nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quædam et viridiora præmiorum genera de-
P. 315 siderat[3]. — Quæ tandem ista sunt? inquit Lælius[4]. — Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem jam feriati sumus[5]..... *Macrobius*, *in Somn. Scip.* I, 4.

tum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quæsita persona casusque excogitata novitas, et composita advocati scena figmenti, ipsam quærendi veri januam mendacio polluerunt? Hæc quoniam, quum de Platonico Ere jactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant, resistamus urgenti, et frustra arguens refellatur, etc. » Idem, cap. 2. « Scipionem hæc occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Quum enim quereretur, nullas Nasicæ statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas, respondit Scipio post alia in hæc verba: ...Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium; tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhærentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quædam et viridiora præmiorum genera desiderat. Quæ tandem ista sunt, inquit Lælius? Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem jam feriati sumus... et cetera, quibus ad narrationem somnii venit, docens, illa esse stabiliora et viridiora præmiorum genera, quæ ipse vidisset in cælo bonis rerumpublicarum servata rectoribus ». Idem, cap. 4.

III. 1. *Virtutis est præmium*. Conf. Platonem, Reip. X, p. 608; Servium, Æn. I, 604. A. M.

2. *Non statuas plumbo inhærentes*. Catoniana sententia hæc est. Noluit enim Cato sibi statuam poni, quod diceret, malle se jam quæri, cur non, quam cur sibi statua esset posita; Plut. Reip. ger. pr. t. IX, p. 263, et Apophth. t. VI, p. 750. In eamdem fere sententiam loquitur etiam Mæcenas ad Augustum apud Dionem, LII, 35. Confer Catonis dictum apud Frontonem de fer. als. II. Cur statuæ poni debeant bene meritis de rep. viris exponit Symmachus, ep. X, 32. A. M.

3. *Et viridiora præmiorum genera desiderat*. Intelligit immortalem bonorum vitam. Jam ad hanc perpetuam, quam ipse hoc in libro tuitus erat, bonorum vitam respicit Cicero ad Att. X, 8, quum sit: « tempus est, nos de illa perpetua jam, non de hac exigua, vita cogitare ». Præterea quod Lactantius dicit, Inst. III, 12, de immortalitate, nempe ipsam solam summum esse bonum, id fortasse ex hoc sexto libro sumitur. A. M.

4. *Inquit Lælius*. Platonica admiratio sive interrogatio, quæ fit Reip. X, p. 608, a Glaucone, ante quam Socrates disputationem ingrediatur de immortalitate animorum. A. M.

5. *Quoniam tertium diem jam feriati sumus*. Feriis nimirum Latinis; itaque proprie loquitur. A. M.

IV. Quum in Africam venissem, M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum[1]. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in cælum; et,
P. 316 « Grates, inquit, tibi ago, summe sol, vobisque, reliqui cælites[2], quod, antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit[3] illius optimi atque invictissimi viri memoria ». Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra republica percunctatus est; multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus[4], quum senex nihil nisi de Afri-

IV. 1. *De causis amicissimum*. Quia scilicet Masinissa ab Africano superiore in regnum fuerat restitutus, adjecta partim ditione Syphacis, App. Pun. 32. Ter autem ad Masinissam ivisse Scipio videtur; primum missus a Lucullo, cujus erat in Celtiberia legatus, ad petendos elephantos et auxilia, App. Pun. 71, et Val. M. V, 2, ext. 4. Iterum, ut hic in somnio dicitur. Tertio, moriente jam Masinissa, ad ejus regnum inter filios dividendum; quamquam fata Masinissæ videntur Scipionis adventum præoccupavisse, Valer. Max. loco prædicto. Malim tamen credere unum esse secundum tertiumque adventum; Ciceronis autem Valeriique narrationes paullulum variare. Mn.

2. *Reliqui cælites*. Ad v. *reliqui cælites*, i. e. stellæ, planetæ in primis, conferri potest Lactant. II, 5: « Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant, quum etiam ipsi philosophi Stoici in eadem sint opinione, ut omnia cælestia, quæ moventur, in deorum numero habenda esse censeant; siquidem Lucilius Stoicus apud Ciceronem sic loquitur [de N. D. II, 21, 54]: Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ quum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere ». A. M.

3. *Ex animo meo discedit*. Ed. Asc. 1, et, ut annotavit Verb. codd. nonnulli *discessit*. Pith. *recedit*. Quod ait A. M. lectionem Grævianam *descendit* habere quodammodo patrocinium Virgilianum, Ecl. I, 64, de eo patrocinio ipse viderit: nobis certe nullum plane videtur. Mn.

4. *In multam noctem produximus*. Locum citat Fronto exempl. eloc. voc. *in noctem*. A. M.

cano loqueretur, omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta meminisset.

V. Deinde, ut cubitum discessimus, me et de[1] via, et qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim fere, ut cogitationes[2] sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius[3], de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior[4]: quem ut agnovi, equidem cohorrui[5]; sed ille, « Ades, inquit, animo[6], P. 317
et omitte timorem, Scipio, et quæ dicam[7], trade memoriæ.

V. 1. *Me et de via.* Quod post *et* interposuit A. Maius post alius *fessum*, id abest et ab aliis codd. et a nostris, itemque ab edd. Asc. 1 (ubi etiam omittitur *et*), Ven. Grut. Verb. Ern. Heinr. Goez. Sch. eamque vocem jam abesse volebat Lamb. Ad eam defendendam laudant Acadd. I, 1: « nisi de via fessus esset ». Hutting. recte monet *de via* esse i. q. *propter viam*. Mr.

2. *Ut cogitationes*, etc. Ad rem convenit Cic. de Divin. II, 62: « Animus... quum languore corporis nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in visa varia et incerta, ex reliquiis, ut ait Aristoteles, inhærentibus earum rerum, quas vigilans gesserit aut cogitarit ». Ed. Ald. habet *cogitatione*. Mr.

3. *Quale de Homero scribit Ennius.* Narrat hoc Cic. Acadd. IV, 16, ex Ennio laudans versus partem « visus Homerus adesse poeta », quem versum integrum ex principio Annalium Ennii laudat vetus scholiasta ad Horat. Epist. II, 1, 52: « In somnis mihi visus Homerus adesse poeta ». Vocem *videlicet* omittunt codd. Cr. et Uff. itemque ed. Ven. Mr.

4. *Erat notior.* Africanus minor natus creditur eodem anno, quo superior mortuus est. De anno illo loquitur Cato coram Scipione minore apud Tullium de Sen. 6; controversiam autem versat Pighius ad ann. U. 568 (Varr. 569). Sane minor Africanus natus erat ipso anno Varr. 569, si quidem is mortuus est anno 625, anno ætatis suæ LVI. A. M.

5. *Equidem cohorrui.* Africanum commoveri solitum imaginibus majorum visis ait Sallustius, Jug. cap. 4. Ceterum hic agitur de viso. A. M.

6. *Animo.* Ad v. *ades... animo* laudat Ochsn. l. c. Or. pro Milon. 2: « Quam ob rem adeste animis, judices, et timorem, si quem habetis, deponite ». Mr.

7. *Et quæ dicam.* Quonam pacto animæ corporibus exutæ loquantur, curiose edisserit Proclus, cujus prolixa verba hic quidem prætermittere necesse est; ceterum ea neque ingrata, neque inutilia forent scholasticis theo-

VI. Videsne illam urbem, quæ parere populo romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere (ostendebat autem Carthaginem de excelso, et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco[1]), ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne[2] miles? Hanc hoc biennio consul[3] evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Quum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris[4] legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam[5] deligere iterum

logis, qui cælestem conversationem ac veluti colloquium animarum edisserere laborant. A. M.

VI. 1. *Et claro quodam loco.* Intelligendum esse circulum lacteum, ex quo loquitur Africanus, monet P. Ramus. Ms.

2. *Pæne miles* dicit, quia in militia primus *honoris* gradus erat tribunatus militum. Ma.

3. *Hanc hoc biennio consul. Consulem*, ait Sigonius, accipio pro eo, qui consulare imperium habeat. Nam Scipio consul fuit biennio post ille quidem, sed non biennio post Carthaginem evertit, verum triennio, et quidem pro consule, ut in commentariis fastorum demonstratum est [p. 356, sqq. ed. H. Steph.]. Ma.

4. *Et obieris legatus.* Ad h. l. Car. Sigonius: Satis constat, P. Scipionem legatum cum Sp. Mummio et L. Metello ad regum et civitatum et gentium animos perspiciendos esse missum, ut scriptum reliquit Justin. lib. XXXVIII. Obiisse autem hanc eum legationem ante censuram, duabus rationibus adducor, ut credam; primum Ciceronis ipsius auctoritate, qui in Lucullo ait: « P. Africani historiæ loquuntur in legatione illa nobili, quam ante censuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuisse »; deinde verisimili conjectura. Non enim L. Metellum, virum consularem, ei adjunxissent, quum moris esset, uni consulari legato duos non consulares adjungere. At si post censuram misissent, L. Metellum, jam consularem, non addidissent. Hoc autem idcirco dico, ne quis temere Valerio assentiatur, qui lib. IV, cap. 3, Scipionem scribit post duos consulatus et duos triumphos hoc legationis officio esse functum. Nam quod hoc in loco Ciceronis censuram legationi præferat, id orationis commoditas videtur vel defendere posse, vel excusare. Ochsn. ad h. l. ait, sive Cic. in hac divinatione præpostera ab ordine temporum aliquantum recessisse, sive eum loqui de posteriore quadam legatione, neque de ea, cujus mentio fit Acadd. II, 2, videlicet a. U. c. 610, quum censor fuerit a. U. c. 612. De tertia legatione loqui Plutarchum Apophth. reg. et duc. p. 200, E; et de legatione post duos consulatus totidemque triumphos Valerium M. IV, 3, 13. Ms.

5. *Græciam.* Atqui Cic. Acad. IV, 2, Scipionem obivisse nobilem illam legationem ante censuram scribit; quod ejus μνημονικὸν ἁμάρτημα jam diu coarguisse sibi videtur A. Bendi-

cos.[6] absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed quum eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam quum ætas tua septenos octies solis anfractus reditus-
P. 318 que[7] converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur[8], circuitu natu-

nellius ad Africani vitam loc. Controv. 14, quia ceteri historici eumdem temporum sequuntur ordinem, quem nunc Cicero in Somnio. Sed en rursus alia erroris refutatio, quod nempe Scipio in hoc opere, lib. III, 35, nuper (ergo post censuram) se fuisse Rhodi cum Mummio dicit; quod dictum mire congruit cum Simsonii sententia [vid. ej. Chronicon tom. VI, p. 24 ed. Oxon.], qui Scipionis legationem in annum 624 conjicit. Recurrit ergo Pighii opinio, quam supra, III, 35, laudavimus de triplici Scipionis legatione. A. M.

6. *Deligere iterum consul absens.* Edd. Asc. 2, Crat. Herw. Car. Steph. Ald. Ven. Tig. Lamb. Plant. Boul. Sylb. Sturm. Lugd. Wolf. Gothofr. Bern. habent *absens consul.* Expone, ait Sig. *absentem*, i. e. *non petentem.* Sic enim sæpe Dionysium et Livium loquutum esse ostendi in Scholiis Livianis. Qui enim dici potest Scipio tum abfuisse, quum certum sit ex Valerii lib. VIII, c. 20, quæstoriis comitiis, quum Quirini fratris filium in campum deduxisset, consulem eum esse factum? Lælius quidem etiam apud Ciceronem in dialogo de Amicitia, cap. 3, Scipionem numquam petiisse consulatum confirmat. Conf. Liv. Epitom. lib. LVI, Ernest. Cl. Cic. Delectus fuit videlicet consul ad conficiendum bellum Numantinum. Vid. Appian. Hisp. 76-78; Flor. II, 18, ib. intt. Videlicet hoc factum est quarto decimo post deletam Carthaginem anno. Mr.

7. *Solis anfractus reditusque.* Solis anfractum, ait Vinetus, et reditum annum vocat; *anfractum* propter zodiaci obliqui circuli ambitum, quem sol 365 diebus cum quadrante conficit, quod tempus annum vocant: reditum vero, ait Macrobius, quia eadem signa per annos singulos certa lege sol metitur. Sed de universo loco consulendus Macrobius in Somn. Scip. I, 5, sq. Cic. de N. D. II, 40: « Sol... modo accedens, tum autem recedens binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit ». Ma.

8. *Habetur.* Septenarius dicitur plenus ob ejus præstantiam apud Veteres celebratam; octonarius, quia par. A. M. — *Quorum uterque plenus.* Cod. Uff. « quorum uterque alter altera de causa plenus habetur ». Longa est et contorta hujus loci apud Macrobium l. c. explicatio. Nos nonnisi duo Platonis loca ex Timæo adscribemus, nam Platonicus est locus, p. 39 Steph. p. 39 Bekk. Ἔστι δ' ὅμως οὐδὲν ἧττον κατανοῆσαι δυνατὸν, ὡς ὅ γε τέλεος ἀριθμὸς χρόνου τὸν τέλεον ἐνιαυτὸν πληροῖ τότε, ὅταν ἁπασῶν τῶν ὀκτὼ περιό-

rali summam tibi fatalem confecerint; in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas : te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac ne multa, dictator rempublicam constituas oportet[9], si impias propinquorum manus effugeris».

Hic quum exclamasset Lælius, ingemuissentque ceteri vehementius; leniter arridens Scipio, — Quæso, inquit, ne me e somno excitetis, et parum rebus[10]; audite cetera.

δωντα πρὸς ἄλληλα ξυμπερανθέντα τάχη σχῇ κεφαλὴν τῷ τοῦ ταὐτοῦ καὶ ὁμοίως ἰόντος ἀναμετρηθέντα κύκλῳ. Et paullo superius : μεὶς δὲ ἐπειδὰν σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβῃ. Videlicet septenarium plenum dicit ambitu lunæ, quæ fit quater septenis fere diebus, ut octonarium perfecto orbium motu, vel quia absolvit numerum cælorum, qui moventur, qui octo sunt, quia absolutus perfectusque annus tunc denique completur, quum se octo illi ambitus confectis suis cursibus ad idem caput retulerunt. Ma.

9. *Dictator Rempublicam constituas oportet*. Scipionis ambitionem notat Cicero, Off. I, 30. A. M.

10. Admisit Mos. conjecturam *et rumpatis visum*, qui hæc ad h. l. *et rumpatis visum. Audite cetera*. Hanc ego Heinrichii amplexus sum conjecturam, quamquam non satis intelligo, quomodo, si ita scripsit Cicero, oriri potuerit lectio codd. antiquorum *et parum rebus*, vel recentiorum *et pax sit rebus*. Priorem habent ex nostris libris cod. Mon. edd. Lamb. Plant. Verb. Wolf. Ern. Sch. Reliqui habent posteriorem, nisi quod Goer. suam conjecturam : *et pares sitis rebus*, parum illam probabilem, in contextu recepit, Lehnerus vero Buberii conjecturam, quam A. Maius Niebuhrii esse ait, *et parumper audite cetera*, ut est Tusc. V, 24, « isque animo parumper et cogitatione fingatur ». Lamb. existimabat *parum rebus* esse : parum rebus temporis tribuite : qua ellipsi nihil esset durius. Hieron. Wolf. *pax sit rebus* explicat : pacati estote et missam facite sollicitudinem vestram : vel : quidquid erit, bene vertat, vel, εὐφημία ἔστω. Neque vero ei satisfacit lectio. Gronovius conjecit : « et, per avum, de his audite cetera ». Grutero placebat *pax sit rebus*, quod legit etiam Th. Gaza, ut videmus ex versione ejus græca. Sed recte monet Goer. illam scriptionem bibliorum versioni vulgatæ, neque vero Cicer. convenire. Græviuis conjecit : «...excitetis : pax!...verum audite cetera » : quod comœdiæ potius conveniret, et est apud Plautum, Mil. Glor. III, 1, et Terent. Heaut. IV, 3. Clericus neminem assentientem habuit conjiciens, de arte Crit. II, p. 340, « ne me e somno excitetis his pavoribus » : neque magis Heumannus, corrigens : *his clamoribus*. Sch. ait : « mihi dubium non est, quin vera lectio sit : *pax sit rebus*, h. e. *omittite res ipsas*, nisi forte malis : *parcite rebus*, ut dicitur *parce*

VII. « Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto : omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cælo ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur. Harum rectores et conservatores hinc profecti[1], huc revertuntur[2] ».

Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, P. 319
quam insidiarum a meis, quæsivi tamen, viveretne ipse, et Paullus pater, et alii, quos nos exstinctos arbitraremur. « Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt[3];

verbis ». Nobis illud valde dubium est, hoc non malumus. *Rumpere somnos* dixit Lucanus, III, 25; quidni Cicero in extrema hac operis parte, quæ habet colorem poeticum, poetice loqui potuerit dicens *rumpere visum?* Quid? quod ipse color poeticus sive correctioni, sive corruptioni ansam dare potuit? Ma.

VII. 1. *Hinc profecti.* Ad rem hæc adnotavit Gerh. Vossius : Cicero cum Platone sentiens dicit omnes eos, qui rebus publicis bene præfuerint, post suum ex hac vita discessum, recta in cælum, veluti domicilium germanamque suam patriam, redire, ex qua in hoc orbis theatrum, tamquam in exsilium, missi sunt. Est siquidem animorum origo cælestis (secundum illos) non ex terra, quos procreator ille mundi (ut dicit Cicero) e sua mente et divinitate genuit. Hoc ipsum et Tusc. Quæst. V sensisse videtur, dum ait, 13-38 : « Humanus... animus decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest, etc. » Ma.

2. *Huc revertuntur.* Hunc locum legebat Nectarius, uti constat ex ejus epistola inter Augustinianas 103, qua in epistola non semel Ciceronem de rep. exprimit. Sic igitur Nectarius : « De patria bene meritis viris doctissimi homines ferunt, post obitum corporis in cælo domicilium præparari, ut promotio quædam ad supernam patriam præstetur his hominibus, qui bene de genitalibus urbibus meruerunt : et hi magis cum Deo habitent, qui salutem dedisse aut consiliis, aut operibus patriæ doceantur ». A. M.

3. *Evolaverunt.* Ad rem faciunt quæ ad h. l. annotaverunt Olivarius et Vinetus : quorum ille : Hæc sunt plane Socratica. Ipse Socrates in Phædone Platonis, bibiturus cicutam, inter alia, quæ de anima disputavit, illud adduxit, corpus animi esse carcerem : agere in eo animum dixit non sponte, sed vi quadam : non esse locum illum animi naturalem, sed puriorem, videlicet cælum; mortem solutionem esse

vestra vero quæ dicitur vita, mors est[4]: quin tu adspicias ad te venientem[5] Paullum patrem.» Quem ubi vidi, equidem vim lacrymarum profudi; ille autem me complexus, atque osculans, flere prohibebat.

VIII. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse cœpi, «Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris, quin hinc ad vos venire propero[1]?» — «Non est ita, inquit ille: nisi Deus is,

a corpore et reditum ad cœlestia. [Sed Platonis de anima sententiam omnium optime explicavit Wyttenbachius in dispot. de vett. philoss. sentt. de vita et statu animorum post mort. corp. p. 44-58, vel io ej. ed. Phædonis, p. 15-48.] Hic: Seneca ad Helv. «Corpusculum hoc, custodia et vinculum animi, hoc atque illuc jactatur». Cicero autem hæc hausit ex Socrate Platonico, cui corpus δέσμα appellatur et δεσμωτήριον. Sunt vero, qui putent, δέμας (corpus) ex eo esse dictum, quod sit δεσμὸς, i. e. vinculum animi, corporique quod sit συνδεδεμένη ψυχή. Neque multum abit etymologia, cujus meminit Eustathius ad Il. VII, δέμας δῶμα quoddam esse animi. Quod autem corpus Græcis dicitur σῶμα id Socrates in Cratylo et Gorgia dictum putat, quasi animi σῆμα, i. e. monumentum atque sepulchrum. Alii ibidem σῶμα dictum aiunt ἀπὸ τοῦ σώζεσθαι, quod servetur (custodiatur) animus in corpore, sicut maleficus in carcere et vinculis, donec debitas pœnas persolverit. Inde ab h. l. usque fere ad finem capitis interrumpitur cod. Ce. nam excidit folium unum. Pro *evolaverunt* ed. Ven. habet *evolavere*. Ma. — Consentit cum de Sen. cap. 21, sqq.

4. *Mors est.* His verbis libere utitur Augustinus, C. D. XII, 20, XIII, 10. Rem, juxta erroneam quorumdam sententiam explicat Macrobius ad Somn. I, 10. Conferatur Cicero apud Augustinum, lib. V, ff. 78, contra Jul. Pelag. Item de Sen. 21. Tum Plutarchus consol. ad Ap. t. VI, p. 437, sqq. denique Lactantius, Inst. III, 18. A. M.

5. *Quin tu adspicias ad te venientem.* Quo pacto venientem? Proclus cum Porphyrio lucem ait esse vehiculum animarum. A. M.

VIII. 1. *Quin hinc ad vos venire propero?* Notissima est Stoicorum sententia, qua statuebant sapientem aliquando, εὐλόγῳ ἐξαγωγῇ e vita posse decedere, immo debere. Vid. Lips. Manuduct. ad Stoic. Philos. III, 22, p. 808-813, ed. Opp. Vesal. t. IV. Ad verba conveniit Horat. Od. II, 17, 6: «Ah! te meæ si partem animæ rapit Maturior vis, quid moror altera?» Ad rem conf. quæ præter Lipsium congessit Gatak. ad Anton. III, 1, p. 62, sq. ed. Traj. 1697, f. m. Ma. — Quamlibet animam flagrare cupiditate conscendendi ad illa superiora, ait apud Proclum oraculi cujusdam auctoritas: Πάσας μὲν γὰρ ἔχει γλυκερὸς πόθος, ὄφρα κεν Ὄλυμπον Ἀθανάτοισι θεοῖσι συνέμποροι αἰὲν ἔχωσιν· Οὐ πάσαις δὲ θέμις ἐπιβήμεναι τῶνδε μελάθρων, κ. τ. λ. A. M.

P.320 cujus hoc templum est omne, quod conspicis[2], istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest[3]. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium[4] vides, quæ terra dicitur : hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et stellas vocatis ; quæ globosæ et rotundæ[5], divinis animatæ mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum[6] assignatum a Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, et pietatem;

2. *Quod conspicis, istis te corporis*, etc. Confer de Rep. lib. I, 13 ; III, 9. Lege Macrobium ad Somn. I, 14. A. M.

3. *Huc tibi aditus patere non potest.* Contra eos qui mortem sibi consciscunt invehitur Servius, Æn. XII, 603, cum Virgilio, pontificalibus libris, Cassio Hemina et Varrone; Macrobius autem ad Somn. I, 13, cum Platone atque Plotino. Lege etiam M. Aurelium de vita sua, III, 5, et Lactant. Inst. III, 18. A. M.

4. *Quem in hoc templo medium.* Ed. Rob. Steph. « in hoc templo medio ». Van. « in medio hoc templo ». Idem aliis verbis dixit Tusc. I, 28 : « globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco ». Infra c. 18, est : « terra...complexa medium mundi locum ». A. M.

5. *Quæ globosæ et rotundæ.* Ed. Asc. 1, *rotundæ et globosæ*. Ad rem P. Ramus hæc : Stellas globosas esse Aristoteles existimat, tum quia nusquam progrediantur, nec aliam idcirco formam requirant : tum quia veri simile sit, lunæ reliquas stellas formâ similes esse. Stoici eadem ratione tributam sideribus istam formam crediderunt, ut II de N. D. Cicero, qua mundo universo : quia nil sit ea figura pulchrius, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nil asperitatis habeat, nil offensionis, nil incisum angulis, nil anfractibus, nil eminens, nil lacunosum, c. 18-47. De stellarum divinitate, quas h. l. *divinis animatas mentibus* dicit, vid. Cic. de N. D. II, 15, ib. interpr. Ma.

6. *Ne munus humanum.* Cic. de Sen. 21 : « Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis et gravi opere perfungimur ». Fragm. Hortens. Ed. Ern. min. p. 1182, Sch. p. 111 : « magna spes est... si hoc, quod sentimus et sapimus, mortale et caducum est, jucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occasum, neque molestam exstinctionem et quasi quietem vitæ fore ». Ma.

quæ quum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est: ea vita via est in cælum, et in hunc cœtum[7] eorum, qui jam vixerunt[8], et corpore laxati illum incolunt locum, quem vides ».

IX. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens[1], quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis[2]: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera et mirabilia videbantur. P. 321
Erant autem eæ stellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus; et eæ magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret[3].

X. Quam quum magis intuerer, « Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne

7. *Et in hunc cœtum.* De animarum cœtu seu panegyri Proclus: τίς οὖν πανήγυρις ἐν ταύταις; ἡ πανήγυρις τὰς ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῶν φοιτήσεις, εἰς τὴν κοινὴν χώραν τὴν ἑστίαν τῆς γεννήσεως παρίστησιν. Tum multis interjectis disputat de mutua animarum agnitione et visu. A. M.

8. *Qui jam vixerunt.* Formula Romana de iis, qui exstincti sunt. Lege Plutarchum in Cicerone, c. 22. A. M.

IX. 1. *Inter flammas circus elucens.* *Flammæ* sunt sidera. Ad rem faciunt, quæ Manilius, I, 756 sqq. de via lactea canit: « An fortes animæ, dignataque nomina cælo Corporibus resoluta suis terræque remissa Huc migrant ex orbe, suumque habitantia cælum Æthereos vivunt annos, mundoque fruuntur? » Mr.

2. *Orbem lacteum nuncupatis.* « Sciendum est (inquit Macrobius ad Somn. I, 4) quod locus, in quo sibi esse videtur Scipio per quietem, lacteus circulus est, qui galaxias vocatur ». Quid ita? quia scilicet Veteres putabant somnia habitare in galaxia. Præclaram de hac re doctrinam tradit Proclus: δῆμον δὲ ὀνείρων, ὥς φησιν ἐκεῖνος (Homerus), τὸν γαλαξίαν· καὶ γὰρ τὸν Πυθαγόραν δι' ἀποῤῥήτων ᾄδειν τὸν γαλαξίαν καὶ τόπον ψυχῶν ἀποκαλεῖν, ὡς ἐκεῖ συνωθουμένων· διὸ παρά τισιν ἔθνεσι γάλα σπένδεσθαι τοῖς θεοῖς τοῖς τῶν ψυχῶν καθαρταῖς· καὶ τῶν πεσουσῶν εἰς γένεσιν εἶναι γάλα τὴν πρώτην τροφήν. Cum Proclo conspirat partim Macrobius ad Somn. I, 12. A. M.

3. *Pœniteret.* Hoc sensu, ut sit i. q. puderet, usus est hoc verbo Noster ut alibi et Philippic. I, 13. 33: « Num hujusce... te... gloriæ pœnitebat? »

adspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi[1] orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia : quorum unus est cælestis, extimus[2], qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus[3], arcens et continens ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subjecti sunt septem[4], qui versantur retro, contrario motu, atque cælum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosperus et salutaris[5] ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis; deinde subter

X. 1. *Novem tibi orbibus.* Facile quidem careat oratio dativo *tibi*. Ponitur autem, ut *mihi* in Parad. V, 2: « an ille mihi liber, cui mulier imperat? » Qua de re vide præcipientem Ruddimann. Inst. Gr. Lat. II, p. 127 et 370. Quos intelligat novem orbes graphice (sit venia verbo) depictos vide in Macrobii editione Bipontina, t. I, ad p. 106; conf. Cic. de N. D. I, 13-34. Pro *connexa* in aliis est *convexa*. Ma.

2. *Cælestis, extimus.* Cic. de Divin. II, 43-91 : « Docet enim ratio mathematicorum, quanta humilitate Luna feratur, Terram pæne contingens, quantum absit a proxima Mercurii stella, multo autem longius e Veneria, deinde alio intervallo distet a Sole, cujus lumine collustrari putatur. Reliqua vero tria intervalla, infinita et immensa, a Sole ad Martis, inde ad Jovis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cælum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est ». Ma.

3. *Summus ipse deus.* Laudant ad h. l. Hotting. et Ochsn. Ciceronem de N. D. II, 25; II, 22; II, 40; Acad. IV, 41; de Divin. I, 11; Herodot. I, 81. Adde de N. D. I, 13-34 : « Unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus; » ib. 14-37, « Cleanthes autem... tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen, tum ultimum et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat ». Quod autem Cicero novem orbes dicit, quum octo plerumque apud Veteres esse dicantur, ideo dicere potuit, quod addidit *globis*, eorumque nonum Terram intelligit. Ma.

4. *Cui subjecti sunt septem.* Ad rem conferri potest Ovid. Metamorph. II, 70, sqq. « Adde, quod assidua rapitur vertigine cælum, Sideraque alta trahit celerique volumine torquet. Nitor in adversum : nec me, qui cetera, vincit Impetus : et rapido contrarius evehor orbi ». Ma.

5. *Prosperus et salutaris.* Locum e sexto de Rep. citat Priscianus, lib. VI, p. 693. Cur autem salutaris Jupiter in ethnicorum theologia? quia lucis videlicet auctor, unde ei nomen Diespiter. Lege Macrobium, Sat. I, 15, et ad Somn. I, 19. A. M.

mediam fere regionem sol obtinet[6], dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret[7] et compleat. Hunc ut comites consequuntur, alter Veneris[8], alter Mercurii cursus; in infimoque orbe luna[9], radiis solis accensa, convertitur. Infra autem jam nihil est, nisi mortale et caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos; supra lunam sunt æterna omnia: nam ea, quæ est media et nona tellus, neque movetur[10], et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu pondera».

XI. Quæ quum intuerer stupens, ut me recepi, «Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures

6. *Regionem sol obtinet.* Proclus: Καίτοι γε εἶδα καὶ αὐτὸς ὅτι καὶ τοῖς μέσον τῶν ἑπτὰ τὸν ἥλιον εἰποῦσιν ἀστρονόμοις, οὐ πάνυ δι' ἀναγκαίων τοῦτο δέδεικται λημμάτων· ὅπως δὲ ὅλως ἐπεχείρησαν, εἴπομεν ἐν τοῖς ἐς Τίμαιον ἱκανῶς. (Dissentit quippe Cicero a Platone in stellarum ordine, uti loquitur Macrobius ad Somn. I, 19.) Pergit Proclus dicere, priori sententiæ favere Chaldæos librosque theurgos et divina oracula, cum Platone autem consentire Aristotelem et Calippum astronomum. A. M.

7. *Ut cuncta sua luce illustret.* Mos. conj. *collustret*, qui hæc ad h. l. Ita dedi cum Heinr. ex conjectura Lambini. Dicit enim Cic. de N. D. II, 36-92: «Sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus major atque amplior quam terra universa»: de Divin. II, 43-91: «... Luna... distet a Sole, cujus lumine collustrari putatur»: de Divin. I, 11-17: «Jupiter... totum collustrat lumine mundum». Codd. nostri et edd. veteres cum Bern. habent *lustret*, reliquæ inde a Gruteriana *illustret*, quod etiam Lamb. in cod. vet. reperit. In ed. Asc. 1, est *compleat et lustret*. Mr.

8. *Alter Veneris.* De Veneris magnitudine errorem memorat Proclus cum historico Carpo τόνγε τῆς Ἀφροδίτης τινὲς μείζονα φασὶν εἶναι τῆς γῆς, ὡς ἱστόρησεν ὁ Κάρπος. A. M.

9. *In infimoque orbe luna.* Lunam fontem naturæ omnia dicit Proclus: εἰ δὲ καὶ προσεχῶς εἰς τὴν σεληνιακὴν ἀνήρτηται σφαῖραν, ἐν ᾗ τῆς γενέσεως αἰτίαι πᾶσαι. A. M.

10. *Neque movetur, et infima est, et in eam*, etc. Memorabilis est Ciceronis locus, Acadd. II, 39, quem jam laudavit Vinetus, tempore Copernici: «Nicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, cælum, solem, lunam, stellas, superaque denique omnia stare censet, neque, præter terram, rem ullam in mundo moveri: quæ quum circa axem summa se celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quæ, si, stante terra, cælum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius». Pro *est media* cod. Uff. *media est*. Mr.

meas, tantus, et tam dulcis sonus[1]?» — «Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione[2] distinctis, impulsu et motu ipsorum orbium[3] conficitur; qui acuta cum gravibus P. 323
temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cæli

XI. 1. *Et tam dulcis sonus.* Hæc sunt a Platone, Reip. X, p. 617, qui in sphæris Sirenas collocat canentes, itemque Parcas illarum concentui respondentes. Proclus toto cælo Musas cantantes exhibet, Μουσῶν δὲ τὸν ὅλον οὐρανὸν συνεχουσῶν, συμφωνίαν εἶναι τῶν ἐναντίων κινήσεως, καὶ ὁμολογεῖν τῇ ἑτέρᾳ τὴν ἑτέραν. Hinc Apollo, sive sol medio cælo situs, merito Musagetes appellatus est. Significat autem hæc harmonia concordiam politicam, quod et Proclus innuit, et noster Cicero, lib. II, 42, eodem exemplo utitur. De siderum musica ratione Pythagoras apud Plinium, II, 22; apud Censorinum, cap. 13, at denique apud Cassiodorum, de Art. liberal. cap. 5. — Conf. Cic. de Nat. D. II, 46, 119: «Quarum (stellarum) tantus est concentus ex dissimillimis motibus, etc.» Macrobius pro *conjunctus* legebat *disjunctus.* Ed. Asc. 1 habet *conjunctis.* Ma.

2. *Sed tamen pro rata portione.* Mos. «pro rata parte, ratione dist.» qui hæc ad h. l. Ita dedimus cum Heinr. ex Macrobio, codd. Cr. Uff. (nisi quod in hoc est *rara*) Mon. (nisi quod hic habet *partium*) edd. Venet. Asc. 1. Bip. Ernest. Sch. Sed Sturn. et Goez. ut cod. Mon. «pro rata partium ratione»: in reliquis est «pro rata portione dist.» Ad nostram lectionem monet Ern. «Hoc sine dubio vitiosum est: in corrigendo non consentiunt viri docti: mihi videtur excidisse *et.* Pro *rata parte* idem est ac pro portione, ut Tuscul. I, 39; sed idem est *ratione rata*: itaque legendum: «pro rata parte et ratione». Lebnero quoque ea lectio, quam nos recepimus, vitiosa visa est. Utrique respondeat Gronovius: Quid, quæso, inquit, in his verbis potest agnosci corruptum? Mihi quidem hæc lectio contigit in omnibus codicibus, non modo in hoc somnio, sed etiam in Macrobio (in Somn. Scip. II, 1) videre. An non egregie dicit, esse quidem hæc intervalla imparia, sed non indigeste et incondite sic variata, verum distincta «pro rata parte», neque id quoque sic obvenisse temere, sed *ratione*, certe illas ratas partes separatas tam accurate, ut ratio et res exigeret?» — C. Lang. in cod. vet. reperit «pro partium ratione distincti», idque probat. Ma.

3. *Impulsu et motu ipsorum orbium.* Vinetus ad hunc locum ita: Plato X de Rep. singulis orbibus singulas Sirenas insidere dixit, quæ cum suis orbibus simul versentur et canant. Alii Sirenas istas non audiverunt, neque volunt orbium esse istum sonitum, sed astrorum ipsorum, quæ in orbibus infixa convertuntur. Vide Arist. II de Cælo, cap. 9; Plin. Hist. Nat. II, 3. Ma.

stellifer cursus, cujus conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum[4]. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum[5], septem efficiunt distinctos intervallis sonos : qui numerus rerum omnium fere nodus est[6]. Quod docti homines nervis imitati atque

4. *Mundi locum*. Locum hunc e sexto de Rep. citat Boethius de musica, I, 27. M.

5. *Vis est duorum*. Erasm. Rot. ad h. l. hæc: Qui addiderunt *Mercurii et Veneris*, videntur terræ quoque dedisse suum sonum. Quamquam totum hoc de concentu orbium commentum dictu jucundius est, quam vero similius. De terra certe non sensit Cicero, quam unam facit immobilem, docens reliquorum orbium sonos ex agitatione motuque cieri. Hoc isti parum animadvertentes, ne sint soni novem, eamdem vocem tribuerunt Veneri et Mercurio, quod in organis musicis aliquoties fit, ut duæ chordæ reddant eumdem sonum. Jam quod Cicero loquitur de septenario, quum orbes sint octo, bifariam potest explicari. Primum ut summa acuta et ima gravis accipiantur pro eadem, propter summam consonantiam, veluti fit in Magade [instrumento musico viginti chordarum. Vid. Schn. Lex. Gr. v. μάγαδις]. Deinde ut in Ciceronis sermone *septem* referamus non ad sonos, sed ad intervalla, efficiunt sonos distinctos septem intervallis. Siquidem in διὰ πασῶν octo quidem voces sunt, sed intervalla nonnisi septem. Porro, quod M. Tullius ait eamdem esse vim *modorum* in illis octo, non sentit, omnes idem sonare, sed ad harmoniam absolvendam pariter agere. In quo differunt omnes a terra, cui talis vis non adest. Quid autem sequutus Theodorus verterit διττή, non satis queo divinare, nisi forte sensit de duplici motu sphærarum, non de sonis. Quamquam in his quid attinet torqueri, quum ipse sermo græcus non satis cohæreat. Et fieri potest, ut Theodorus aliud scripserit, quam legimus. Si tollantur ea verba, quæ satis apparet ab erudito quopiam addita, demonstravimus nihil esse scrupuli. Hæc Erasmus. Lehnerus item abesse mavult verba *M. et V.* dicens malle se cum Grævio ad *duorum* intelligere « sonorum, acuti et gravis ». Gruterus autem recepit illa nomina, obsequutus suo, dicens, Palatino sic habenti. Ejiciunt alii *Mercurii et Veneris*, quæ et aliquot MSS nostris absunt. Sed non video cur haberi debeant pro glossa. Sine eis enim locus omnibus est obscurissimus, nisi astronomis. Recentius vulgati præferunt « duorum Mercurii et Veneris modorum », sed ea postrema vox abest et nostris, et Gulielmianis omnibus. Eum ego cum Ochsn. sequendum esse existimavi. Mr.

6. *Omnium fere nodus est*. In edd. nonnullis legitur *modus est*. Lectionem *nodus* planissime confirmat locus Macrobii in Somn. Scip. I, 6 : « Hæc eo

cantibus[7], aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis: sicut ubi Nilus ad illa[8], quæ Catadupa no-

dicta sunt, ut aperta ratione constaret, neque planitiem sine tribus, neque soliditatem sine quatuor posse vinciri. Ergo septenarius numerus geminam vim obtinet vinciendi, quia ambæ partes ejus vincula prima sortitæ sunt, ternarius cum una medietate, quaternarius cum duabus. Hinc in alio loco ejusdem somnii Cicero de septenario dicit: qui numerus rerum omnium fere nodus est ». Ma. —Locum hunc, vel in præcedentibus similem, se legisse demonstrat Hieronymus, ep. XLVIII, 19, ubi ait: « An forsitan Pythagoram et Archytam Tarentinum, et Publium Scipionem in sexto de Rep. de impari numero proferam disputantes?» A. M.

7. *Quod docti homines nervis imitati atque cantibus.* Cod. Uff. *imitati nervis.* Orpheum et Amphionem h. l. intelligi recte monet Hotting. ad h. l. ad quem Vinetus hæc annotavit: Quintil. I, 10: « Claros nomine sapientiæ viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse, quum Pythagoras atque eum secuti acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ejus ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata ». A septem chordarum numero ἑπτάχορδον Græci dixerint instrumentum musicum, cujus inventor videsis an sit Mercurius apud Lucianum, an Apollo apud Macrobium, Saturn. I, an Terpander apud Severinum l. de music. Veteres hoc heptachordo usi sunt, ut video, et animadverterunt Argivi ac Lacones in eos, qui alios nervos addiderunt. Ob id enim Lacones Timotheum musicum exegerunt, teste Severino et Plutarcho de Musica et Lacon. Apophth. [Conf. Cicer. de Legg. II, 15, 39, ib. ann. p. 279, 658, ed. nostr. et Cr.] Macrobius et Severinus putant isto septenario chordarum numero septem planetarum motus intellexisse priscos. Africanus septem sonos octo orbium accipit. Ma.

8. *Sicut ubi Nilus ad illa.* Ad rem facit, quem laudat Hotting. Seneca, Nat. Quæst. IV, 2, ubi est: « Nilus... Æthiopiam arenasque, per quas iter ad commercia Indici maris est, prælabitur. Excipiunt eum Cataractæ, nobilis insigni spectaculo locus. Ibi per arduas excisasque pluribus locis rupes Nilus insurgit et vires suas concitat... Tandemque eluctatus obstantia in vastam altitudinem subito destitutus cadit cum ingenti circumjacentium regionum strepitu. Quem perferre gens ibi a Persis collocata non potuit, obtusis assiduo fragore auribus, et ob hoc sedibus ad quietiora translatis ». Add. Ammian. Marcellin. XXII, 34, 36; Plin. Histor. Nat. V, 9; Vitruv. VIII, 2; Herod. II, 17. Ma. — Ante oculos habuit hunc locum Poggius Florentinus in Epistola de balneis prope Thuregum, fol. 69, edit. Argent. 1510, ubi de cataracta Rheni prope Scaphusiam loquens, Tum mihi, sit, venit in mentem eorum, quæ feruntur de Nili descensu tam præcipiti. Nec mirum accolas circum vicinos propter illius strepitum ac fragorem fieri surdos putari, etc. Ca.

minantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur». Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

XII. Tum Africanus, « Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si P.324 tibi parva, ut est, ita videtur [1], hæc cælestia semper spectato; illa humana contemnito. Tu enim quam célebritatem sermonis hominum [2], aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris et angustis in locis [3]; et in ipsis quasi maculis, ubi

XII. 1. *Quæ si tibi parva, ut est, ita videtur.* In hanc sententiam disputat Plinius, Histor. Natur. II, 68, pag. 107 Hard. ubi postquam dixit, terram cæli punctum esse, ita pergit: « Hæc est materia gloriæ nostræ, hæc sedes: hic honores gerimus, hic exercemus imperia, hic opes cupimus, hic tumultuamur humanum genus, hic instauramus bella etiam civilia, mutuisque cædibus laxiorem facimus terram. Et, ut publicos gentium furores transeam, hæc, in qua conterminos pellimus, furtoque vicini cespitem nostro solo adfodimus; ut qui latissime rura metatus fuerit, ultraque fines exegerit accolas, quota terrarum parte gaudeat? vel quum ad mensuram avaritiæ suæ propagaverit, quam tandem ejus portionem defunctus obtineat? » In cod. Uff. est: « parva ita ut est videtur ». Ma.

2. *Tu enim quam celebritatem sermonis hominum.* Ad h. l. Patricius, Vereor, inquit, de mendo. Legendum fortassis, primum: « Ibi enim quam celebritatem ». Deinde: « sermonibus hominum ». Nisi forte totum sic legendum est: « Quam enim tu celebritatem sermonibus hominum, etc. » Sed his non opus est mutationibus. Ad seqq. « quam exp. gloriam » Lambinus: Nihil muto, neque quidquam immutatum est in cod. Memmiano, cum tribus cod. antiquis comparato, quamvis Langius ediderit *quam expetendo*. Ego *quam* cum accentu lego, pro *quam valde* seu *quantopere*. Vinctus autem sic explicat locum: « Quam, o Æmiliane, potes consequi gloriam, quæ digna sit, quæ expetatur? » Tum cod. Mon. habet *consequi gloriam*. Ad sententiam conf. Acadd. IV, 41, 127: « cogitantes... supera atque cælestia, hæc nostra, ut exigua et minima, contemnimus ». Ma.

3. *Et angustis in locis.* Confer Senecam, Quæst. Natur. præf. ubi est: « nec potest ante contemnere porticus et lacunaria ebore fulgentia et tonsiles

habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos[4] stare vobis; a quibus exspectare gloriam certe nullam potestis.

XIII. Cernis autem eamdem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis; e quibus duos[1] maxime inter se diversos[2], et cæli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum, et maximum, solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus; hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior[3], parva quædam insula est[4], circumfusa illo mari, quod Atlanticum,

silvas et derivata in domos flumina, quam totum circumeat mundum, et terrarum orbem superne despiciens, angustum, et magna ex parte opertum mari, etiam qua exstat, lata squalidum et aut ustum, aut rigentem, etc.» A. M.

4. *Obliquos... aversos...: adversos.* Pro *aversos* est *transversos* in codd. nostris, et edd. Venet. Asc. 1, Marg. Tig. Plant. Sylb. Marg. Boul. Wolf. *Versos* scribitur in edd. Asc. 2, Crat. Herw. Sturm. Lugd. *traversos* edidit Lamb. *Transversos* reperit etiam Car. Steph. in cod. veter. Gruterus ait in uno Palatino non esse verba *partim aversos.* Mn.

XIII. 1. *E quibus duos.* Frigidas intelligit zonas. De zona frigida et torrida, utraque a Veteribus inhabitabili credita, vid. interpr. ad Horat. I, 22, 17-12, et ad Virg. Georg. I, 233. Mn.

2. *Inter se diversos. Diversus* Ciceroni sæpius est i. q. *oppositus* vel *contrarius*: veluti de Lege Agr. II, 30, 87: «Corinthus... duo maria, maxima navigationi diversa..., conjungebat». Or. pro lege Manil. 4, 9. Mn.

3. *Angusta verticibus, lateribus latior. Verticibus* ad longitudinem, quam dicimus, *lateribus* ad latitudinem terrarum spectat; illam quidem ab æquatore polum versus, hanc ab oriente ad occidentem et v. v. intelligit. Mn.

4. *Insula est.* Ad hunc vocis *insulæ* usum conf. Cicer. de N. D. II, 86: «Sin autem his consulunt (dii), qui quasi magnam quamdam insulam incolunt, quam nos orbem terræ voca-

quod Magnum, quem Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto nomine quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cujusquam nostrum nomen vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? quis in reliquis orientis aut obeuntis solis,
P. 325 ultimis aut aquilonis austrive partibus, tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto [5], quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquentur diu?

XIV. Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus accepta posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque [1] terrarum, quas accidere tempore certo necesse est [2], non modo æternam [3], sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid

mus; etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam ». Mr.

5. *Cernis profecto.* Commode laudat Ochsn. ad h. l. Sen. Epist. XCI, 17: « Alexander Macedonum rex discere geometriam, infelix! cœperat, sciturus, quam pusilla terra esset, ex qua minimum occupaverat. Ita dico, infelix, ob hoc, quod intelligere debebat, falsum se gerere nomen. Quis enim esse magnus in pusillo potest? » Mr.

XIV. 1. *Tamen propter eluviones exustionesque.* Ad vv. « eluviones exustionesque » Hotting. laudat Senecam, de Consol. ad Marc. cap. 26, et Ochsnerus, Cicer. de N. D. II, 46; Ovid. Met. I, 256 sqq. Tu vero conf. instar omnium Jac. Thomasii Exercitationem de Stoica mundi exustione, p. 1-22, præmissam ejusdem Dissertt. ad Histor. Stoicæ Philosophiæ. Lips. 1682, in-4. De κατακλυσμῷ et ἐκπυρώσει ex Stoicorum sententia vide etiam disputantem J. Lipsium Physiolog. Stoic. II, Diss. XXI-XXIII, pag. 953-992, ed. Opp. Lipsii Vesal. tom. IV. In primis hic conferri potest Polyb. VI, 5, 5: ὅταν ἢ διὰ κατακλυσμοὺς, ἢ διὰ λοιμικὰς περιστάσεις, ἢ δι' ἀφορίας καρπῶν, ἢ δι' ἄλλας τοιαύτας αἰτίας φθορὰ γένηται τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους... οἵας ἤδη γεγονέναι παρειλήφαμεν, καὶ πάλιν πολλάκις ἔσεσθαι ὁ λόγος αἱρεῖ. Quem locum laudavit Lehn. Cod. Uff. habet « tanto tempore necesse est ». Mr.

2. *Necesse est.* Hæc item sunt a Platone. Conf. Euseb. præfat. ad I Chron. A. M.

3. *Non modo æternam, sed ne diuturnam quidem*, etc. Ita ex omnibus libris nostris nonnisi cod. Mon. edd. Grut. Verb. Ernest. Sch. A. Mai. Lehn. Heinr. Reliqui omnes et scripti et editi *non modo non*. Qua de re accuratius præcepimus supra ad lib. II, 15. Mr.

autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, quum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri.

XV. Quum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni [1] memoriam consequi possit. Homines enim [2] populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: quum autem ad idem [3], unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eamdemque totius cæli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille

XV. 1. *Nemo unius anni*. Sch. ad h. l. recte monet, intelligendam esse « magni illius anni » memoriam, quem paullo post ait « vere vertentem annum » appellari posse, in quo vix dicere audeat, quam multa sæcula hominum teneantur. Huc vero pertinet locus Ciceronis ex Hortensio, p. 1176, edit. Ern. min. p. 104. Ed. Sch. « annum magnum esse voluerunt omnibus planetis in eumdem recurrentibus locum, quod fit post XII millia nongentos quinquaginta quatuor annos ». Ma.

2. *Homines enim populariter*. In ed. Asc. 1 est *Homines autem* omisso *populariter*: in cod. Uff. scribitur, « Homines enim loquuntur annum, etc. » Turnebus conjecit *jocularriter*. quod receptum est in edd. Lambin. Plant. Wolf. In nonnullis libris est *loquelariter*, quod defendere studebat Gruterus. Cui Sch. obloquens, « Quidquid, ait, dicat Gruterus, lectio *loquelariter* prorsus inepta est, et *popu-lariter* unice verum, quod idem est ac « communi hominum usu », quibus verbis de eadem re utitur Macrobius in Somn. Scip. II, 11, ubi h. l. tractat; q. v. » Lectionem *jocularriter* equidem non ineptam dixerim, sed aptam nequaquam. Cic. de Legg. I, 6, 19: « quoniam in populari ratione... nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit »: de Finib. II, 6, 17: « rhetoricam... necesse est, quum populariter loquatur, esse interdum paullo hebetiorem ». Ma.

3. *Quum autem ad idem*. Vinetus ad h. l. ita: *ad idem* est εἰς τὸ αὐτὸ Græcorum, significatque ad eamdem partem, locum, punctum [caput, principium, signum O]. Hujus autem alterius anni multi meminerunt, quem magnum vocant, Macrobius mundanum. Stoicis apud Cicer. II de Natur. Deor. [20, 51]: « Quarum ex [pessimo operarum errore in mea edit. min. p. 110, expressum est *est*] disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, quum solis et lunæ, et quinque errantium ad eamdem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna est quæstio ». Tacitus in dialogo de Oratoribus, cap. 16; Serv. ad Æn. I, v. 273, ad Æn. III, vers. 284; Censorin. de Die natali, cap. 18. Ma.

vere vertens annus[4] appellari potest; in quo, vix dicere audeo, quam multa sæcula hominum teneantur. Namque ut olim deficere sol hominibus exstinguique visus est, quum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit, ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto: hujus quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conversam[5].

P. 326 XVI. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris[1], in quo omnia sunt magnis et præstantibus

4. *Tum ille vere vertens annus.* Vocem *vere* omittunt codd. Cr. et Uff. et ed. Ven. Vinetus ad h. l. hæc: *Vertens annus* Censorino est annus solis dierum 365, et sex fere horarum, ut et Cicer. de N. D. II, [20] « anno fere vertente signiferum lustrat orbem », de stella Mercurii. Et in literis Marci Antonii, Philipp. 13: « Apparuisse numen deorum intra finem anni vertentis ». Qui ideo *vertens annus* dictus est, eodem Censorino et Macrobio auctore, quod id sit temporis spatium, quod peragitur, dum sol ad id signum denuo vertit, ex quo digressus est. Verum non solum *annus*, sed et *mensis vertens* dicebatur. Plautus, Persa: « numquam hercle hunc mensem vertentem, credo, servibit tibi ». Vitruv. IX: « Sol autem signi spatium, quod est duodecima pars mundi, mense vertente vadens, transit. Ita duodecim signorum intervalla pervagando, quum redit ad id signum unde cœperit, perficit spatium vertentis anni ». Sed dies quoque, qui perpetuo revertuntur, vertentes appellavit Ausonius de nominibus dierum: « Nomina quæ septem vertentibus apta diebus Annus habet, totidem errantes fecere planetæ ». Africanus vero censet, annum magnum dici rectius annum vertentem, tamquam verum et plenum, quam qui annus vulgo appellatur, unius astri reditus: quum hic omnium astrorum cursus sit perfectus. Ma.

5. *Scito esse conversam.* Annus mundanus complectitur popularium annorum quindecim millia, ut physici aiunt apud Macrobium ad Somn. II, 11. Is nunc incipere fingitur a Romuli obitu, a quo ad somnium Scipionis sunt anni quingenti et septuaginta tres; quæ nondum est pars vigesima prædicti anni mundani. A. M.

XVI. 1. *Si reditum in hunc locum desperaveris.* Servavi lectionem librorum tantum non omnium (nam nonnisi edd. Herw. et Goth. habent *speraveris*), quamquam eam probare nullo modo possum. Supra dixit, eos re vera vivere, qui ex corporis vinculis in cælum, quasi patriam suam, evolaverint: neque quidquam dubitans Scipio minor responderat: « quid moror in terris? » Eum nos nunc credamus a Scipione majore ita existimari immutatum, ut desperet reditum in locum eum cælestem? Sed *speraveris*

viris : quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem et æternam domum contueri : neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi[2] videant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et oblivione posteritatis exstinguitur ».

XVII. Quæ quum dixisset, « Ego vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis, et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius ». — Et ille, « Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc[1] : nec enim tu es, quem forma ista declarat; sed mens cujusque, is

non correxerim, nam inde vix, si hoc fuisset a Cicerone scriptum, corruptio orta fuisset. Proclive item est corrigere *non desperaveris* : sed si *non* Ciceronis esset, cur vel ultima ejus vestigia evanuissent in libris veteribus? Equidem suspicor scriptum fuisse TVTESPERAVERIS (*tute speraveris*). Quod si aliquando casu excidit *tu*, facillime et necessario, ut videri poterat, ex *tesperaveris* fieri potuit *desperaveris* : cujus quidem lectionis explicationes varias, contortas fere omnes, quum neque ad sensum, neque ad linguæ leges satisfacere videantur, omittere satius est visum. Noster vero non semel *tute* scripsit pro *tu* : v. c. de Orat. I, 22, 99 : « ut tute paullo ante dixisti » : Epp. ad Atticum, XIV, 17 : « quemadmodum tute scribebas ». Ma.

2. *Ipsi videant.* Hac constructione sæpius usus est Noster; bis in eadem periodo de Orat. I, 58, 246 : « Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem, primum facillimam, non ediscant; quæ quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant; deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, etc.» Ma.

XVII. 1. *Sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc.* Ad sententiam comparat Ochsn. Tuscc. I, 22 : « neque nos corpora sumus : neque ego tibi hæc dicens, corpori tuo dico ». Ma.

est quisque [2]; non ea figura, quæ digito demonstrari P. 327 potest. Deum te igitur scito esse [3]: si quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.

XVIII. Nam quod semper movetur [1], æternum est [2]. Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde [3], quando finem habet motus, vi-

2. *Sed mens cujusque, is est quisque.* Vinetus ad h. l. hæc: Socrates apud Platonem Alcibiadi suo probat, hominem neque solum corpus esse, nec simul corpus cum mente, sed solum mentem. Idem in Axiocho postquam, inquit, soluta semel compage, mens in propriam suam sedem restituta fuerit, relictum corpus, quod terrenum est, et rationis expers, non est, quod dicitur, homo: ἡμεῖς μὲν γάρ ἐσμεν ψυχὴ, ζῶον ἀθάνατον, ἐν θνητῷ καθειργμένον φρουρίῳ. Arnobius adv. Gentes, II, dictam Ciceroni animam mentem appellans: « Porro autem, inquit, conspicimus homines, id est, animas ipsas (quid enim sumus homines, nisi animæ corporibus illigatæ?) etc. » Lactantius ejus, ut audio, discipulus, Inst. Div. II: « Hoc enim, quod oculis subjectum est, non homo, sed hominis receptaculum est. Nam ipse homo neque tangi, neque adspici, neque comprehendi potest, quia latet intra hoc, quod videtur ». M. autem Varro apud Augustinum, de Civ. Dei, XIX, cap. 3, nec animam solum, nec solum corpus hominem esse arbitrabatur. Ma.

3. *Deum te igitur scito esse.* Conf. Ciceronem, Tusc. I, 23, 25. Sunt autem ea, quæ sequuntur, de animi immortalitate e Platonis Phædro, ut docet ipse Cicero, Tuscul. I, 22, quem locum ego posui in testimoniis n° 16 c.

XVIII. 1. *Nam quod semper movetur*, etc. De hoc loco, ex Phædro Platonis, pag. 245 Steph. p. 28 sq. Bekk. expresso, accurate egit Muretus, Varr. Lectt. VIII, 3, pag. 174—176, tom. II opp. ed. Ruhnken. quod caput ad calcem hujus operis describi curavimus. Totum autem hunc Platonis locum repetiit Cic. in Tusc. I, 23, 53—55, paucissimis vel nullis potius factis mutationibus; quare et hæc loca sibi invicem ad emendandum inservire possunt, et, qui in Tusculanas scripserunt commentarios, iidem nostro loco et corrigendo, et interpretando adhibendi. Primum autem huc esse positum locum, ipse eo loco testatur Cicero dicens: « ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro de Republica ». Mox cod. Cr. habet *aufert* pro *affert*. Ma.

2. *Æternum est.* Exprimit hunc locum Lactantius, Inst. VII, 8, et de Op. dei, 17. A. M.

3. *Quodque ipsum agitatur aliunde.* Commode adhibet Ochsn. locum de N. D. II, 12, 32, ubi est: « Audia-

vendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur a se[4], numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi[5]. Principio autem nulla est origo : nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam : nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabít; si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur : id autem nec nasci potest, nec mori; vel concídat omne cælum, omnisque natura[6] consi-

mus enim Platonem, quasi quemdam deum philosophorum : cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum : esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat ». Ma.

4. *Quia numquam deseritur a se.* Ita dixit de Senect. 21, 78, p. 169, ed. Gernh. q. v. « quumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus ». Ma.

5. *Principium est movendi.* Gerundium passive positum rarioris est usus, neque vero reprobandum. Laudant Hott. et Ochsn. Justinum, XVII, 3; Sallust. Jug. cap. 62, ib. Cort. Ruhnken. ad Vellei. Paterc. II, 15; Corn. Nep. Att. 9, 2, *spes restituendi* : ubi vid. Stav. p. 261, ed. Bardil. His adde ex Cicerone de Sen. 23, 34 : « Commorandi natura deversorium nobis, non habitandi locum dedit ». Acadd. II, 31, 101 : « multa ... non ... habere insignem illam et propriam percipiendi notam ». Ma.

6. *Omnisque natura consistat necesse est.* Codd. Cr. et Mon. *natura et consistat*, et ita exhibent edd. Ven. Wolf. Verb. Ern. Bip. Goez. Sch. In ed. Plant. est *omnique terra et consistat nec. est.* Idem locus in Tuscc. a F. A. Wolfio editus est *omnisque terra consistat n. e.* a Davisio *omnisque terra et cons. nec. est*, a Verb. et Camerar. *omnisque natura cons. nec. est.* Videlicet si legis apud Platonem πᾶσάν τε γῆν scribendum erit *terra* : si cum Bekkero ex multis codd. legis γένεσιν, scribes, quod est in optimis antiquissimisque libris et legit etiam Gaza, *natura*. Quod autem dedit Bekk. ex codd. id jam dudum corrigendam esse conjecerat Vinetus in annot. ad h. l. Vid. etiam h. l. annot. Davisii in Tuscc. l. c. In cod. Mon. verbo *necesse* superscriptum est *principium*. Ma.

stat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quæ a primo impulsa[7] moveatur. Quum pateat igitur, æternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo; quod autem animal est, id motu cietur interiore, et suo :
P. 328 nam hæc est natura propria animi[8], atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ se ipsa semper moveat, neque nata certe est, et æterna est.

XIX. Hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ; quibus agitatus et exercitatus animus, velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit[1] : idque ocyus faciet, si jam tum, quum erit inclusus in corpore, eminebit foras[2], et ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se cor-

7. *Impulsa*. Dedit *impulsu* Moser.

8. *Nam hæc est natura propria animi*. Tuscc. habent *propria natura*, et ita cod. Mon. In ed. Herw. est *proprie*. Habent *propria natura* etiam edd. Wolf. et Plant. Tum plurimi libri pro *animi* contra usum Ciceronis habent *animæ*; Cic. enim non solet ponere *animam* pro *animo*. Habent autem probam lectionem Tusco. at codd. nostri, itemque edd. Ven. Ern. Bip. Goez. Sch. A. Mai. Heinr. Lehn. Verum jam Vinetus vidit, qui ita ad h. l. *Animi* non *animæ* antiqui codices, etiam ii, in quibus *anima* pro *animal* scriptum fuerat. [Eo loco Ursinus ex MS præferebat *animans*.] Quum enim *animam* vulgo dicimus, quærunt sermonis latini studiosi, an aliter appellarit Cicero, quam *mentem* et *animum* secunda inflexione. Quæ autem sequuntur feminina vocabula, *quæ*, *una*, *nata*, *æterna*, est *vis*, quæ illis genere concordet, neque inepte, puto, natura et vis animi æterna dicta fuerit, pro ipso animo æterno. Ma.

XIX. 1. *Velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit*. Ad rem facit locus ex Hortensio Ciceronis, quem servavit Augustinus, lib. XIV, cap. ult. Trin. ed. Schütz. p. 111, ed. Ern. min. pag. 1182 : « aut si, ut antiquis philosophis, hisque maximis longeque clarissimis placuit, æternos animos ac divinos habemus : sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper in cursu, id est, in ratione et investigandi cupiditate, et quo minus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis atque erroribus, hoc illis faciliorem adscensum et reditum in cælum fore ». Ma.

2. *Eminebit foras*. Ita supra III, 7 : « Justitia foras spectat et projecta tota est atque eminet ». Ma.

poris voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur[3]; nec hunc in locum, nisi multis exagitati sæculis[4], revertuntur[5]. »

3. *Corporibus elapsi circum terram ips. volutantur.* Nescio quomodo me male habet hoc *circum terram volutari.* Equidem nihil muto in omnium librorum consensu; sed ut fatear, quod est, velim reperiri in aliquo libro *volitant* et *vagantur*, quæ junxit Auctor ad Herenn. IV, 39, 51. Neque aliud quid suadet locus Lactantii, quem laudat Ochsn. Inst. II, 2, 6: « Vulgus existimat, animas circa tumulos et corporum suorum reliquias oberrare ». Sed manum inhibet Plato, ab eodem laudatus, in Phædone, p. 81, c. ἡ τοιαύτη ψυχὴ ... περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδουμένη: ubi vid. Fischer. p. 340; Heindorf. p. 110, et in primis Wyttenbach. pag. 209 sq. qui legit καλινδουμένη. Mr.

4. *Exagitati sæculis.* Commoda adhibet Ochsn. Tusc. I, 30: « iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum ». Ed. Ven. habet *exagitatis.* In ed. Asc. 1 scribitur *sæclis*, pro quo eod. Mon. a sec. m. egregie habet *periculis.* De animarum reditu et universe de earum migratione vid. Creuzeri Symb. et Myth. tom. III, p. 424 sqq. Epitom. nostr. p. 670 sqq. Mr.

5. *Revertuntur.* Locum hunc respicit, seu potius emendat, Lactantius, Inst. VIII, 10 et 20. Proclus, seu Plato, animas bonorum in cælis vagari facit, malorum autem in terris, vel sub terris, mille annis donec iterum (qui est solemnis error παλιγγενέσεως) ad nativitatis λειμῶνα revocentur, de quo Empedocles apud eumdem Proclum ἔνθα κότος τε φόνος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν. [Ita scripsit A. Maius. Sed Sturzius in Empedocleis: ἔνθα φόνος τε κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν. Vid. p. 515, v. 19, et annotatt. p. 542 sq. Mr.] De millenario temporis spatio sic Proclus, ἔοικεν ἡ χιλιὰς χρόνος εἶναί τις περιοδικὸς ἀπὸ γενέσεως ἐπὶ γένεσιν ἄγων τὰς ψυχὰς, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸ τῆς τελείας ἀποκαταστάσεως, κ. τ. λ. A. M. — *Ego somno solutus sum.* Post somnium narratum, statim fere dialogum absolutum fuisse arbitror, paucis verbis adjectis. Sic enim et Plato post Eris fabulam confestim opus conclusit. A. M. — *Ego somno solutus sum.* Totum hoc *Somnium Scipionis*, quo per tot sæculorum decursum innumeri viri docti animum mentemque, ut vero Ciceronis fragmento, exhilararunt et paverunt, nuper fuisse impugnatum ab Henr. Knuhardto, Lubecensi (in Seebodii libro menstruo, qui inscribitur: *Kritische Bibliotek für das Schul-und-Unterrichtswesen* 1820, p. 474—482, 558—565, 649—653, 1000—1007), sciunt, ut opinor, ii, quibus tales res curæ cordique sunt. Sed nondum, quod equidem sciam, exstitit, qui illius viri rationes sive probaret, sive reprobaret publice. Alterutrum ego meum munus esse existimans jam proposueram animo, Excursum addere, eumque longiorem, quo, quæ ille posuisset, exa-

Ille discessit; ego somno solutus sum.

mini subjicerem. Sed mox abjeci boc consilium, quum viderem, In illam scriptionem ne id quidem cadere, quod de alia quadam dixit aliquando Wyttenbachius : « dum lego, assentio; quum librum de manibus depono, nescio quomodo tota illa assensio dilabitur ». Quamquam enim inscripsit libellum suum : « De Somnio Scipionis aut subjecto, aut Cicerone indigno », probatumque ivit, « aut nullam, aut certe minimam hujus opusculi partem, Ciceronis calamo esse exaratam, sed rhetorem aliquem non optimæ indolis, quam in fragmentorum fine deprehenderit lacunam, pro sui ingenii modulò explesse », quamquam denique eos tantum defensuros libellum existimare videtur, « qui vel obstinato animo veritati repugnent, vel ad sentiendam elegantioris orationis venustatem paullo sint hebetiores » : ego tamen dicere audeo, rationibus talibus, quales attulit, eodem jure cujusvis veteris scriptoris libros impugnari posse. Quæ enim dicit absurda, partim ipsi tantummodo, neque aliis hominibus absurda videbuntur (veluti cap. 3, init.), partim non recte intellexit (v. c. cap. 2) : quæ vix latina, vel plane non latina esse dicit, ea vel proba sunt, vel, si paullo insolentiora, tamen non sine exemplo, vel excusantur stylo paullo sublimiori, vel denique facillima emendatione integritati restituuntur. Et si qua sunt, quæ vel probari, vel excusari nequeant, quæ vel nulla, vel paucissima esse contendo ; ea non sunt ejusmodi, ut Ciceronis esse non possint. Quis quæso umquam illos de Natura deorum libros Ciceroni abjudicare ausus est? Et insunt tamen, quæ eodem jure vituperare possis, quo K. vituperavit haud pauca. Veluti, quæ inest in libro II, operosa mundi et naturæ, et corporum humanorum descriptio, nonne nimis longa, tædiosa et a librorum istorum proposito aliena videri potest ? Sed nemo inde jure hæc non Ciceronis esse dixerit. In iis, quæ parum sibi intellecta vituperat K. in primis est caput 5, et idem fere de capite 6, dixerim. Quia enim parum perspectas habet veterum de sphærarum, quam dicunt, harmonia et de zonis sententias, de quarum veritate jam non quærimus, absurda vel contorta dicit ea, quæ Cicero disputat. Denique (tædet enim singula pertractare) quod ad sermonem attinet, per singulas commentarii nostri partes, non nominato adversario, satis, ut opinor, demonstravi, eum optime cum reliquorum Ciceronis librorum sermone convenire. Quid? quod ipse K. totum fere caput primum, itemque octavum nonumque intacta reliquit, videlicet quæ colorem habeant satis Ciceronianum. Sed missum faciamus, hoc criticæ, quam dicunt, superioris specimen, cujus infirmitatem utinam mox repertus plenior horum librorum codex manu scriptus illius scriptionis auctori melius, quam omnia argumenta, demonstret ! Ma.

LIBRORUM DE REPUBLICA INCERTORUM

FRAGMENTA.

..... A qua isti avocant[1]..... *Fronto*, *voc.* avocat.

Vitam lugeo. *Id. voc.* doleo.

Idque ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret[2]. *Nonius*, IV, 232.

Nitito. *Diomedes*, I, *p.* 330.

Excellunt. *Idem*, *ibid. p.* 371.

.... Nec doctissimis;
M'. Persium hæc legere nolo, Junium Congrum volo.
Plin. N. H. Præf.

Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere; illa tamen æquabilitas vitæ non tantum habet sensum, quantum quum ex sævis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur. *Ammianus Marc.* XV, 5.[3]

1. *A qua isti avocant*. Puta : « a qua rep. administranda isti Epicurei viros sapientes avocant ». Ideoque fragmentum videtur pertinere ad operis exordium. A. M.

2. *Sed etiam cogeret*. Num pertinet ad primam operis lacunam, ubi auctor loquutus fuerat de laboribus, quos reip. causa clari homines pertulerunt usque ad devexam senectutem, quamvis natura ad quietem non invitaret solum, sed etiam cogeret ? A. M.

3. Hunc locum a Tullio se sumere diserte ait Ammianus; opus tamen silet, unde haurit. Videtur autem id frustum aptissime quadrare ad secundam primi de Rep. libri lacunam ante cap. 1, in qua Tullius de suo calamitoso exsilio deque felici reditu in patriam loquutus fuerat. Et quidem

P. 330 Aliud civitas non est, quam concors hominum multitudo[4]. *Augustinus*, *de Civ. Dei*, I, 15.

Hercules, qui ob virtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur.....[5] *Lactantius*, *Inst.* I, 9.

Si fas endo plagas cælestum escendere cuiquam,
Mi soli cæli maxima porta patet.

Est vero, inquit, Africane; nam et Herculi eadem ipsa porta patuit. *Seneca*, *Epist.* 108; *Lactantius*, I, 18.[6]

.....Fœdifragos Afros[7]. *Interpres Cruquianus ad Horatium*, *Od.* IV, 8, 17.

locus haud valde absimilis, aliis licet verbis, exstat apud Ciceronem [nimirum in orationibus spuriis. Ms.] post red. ad Quir. 1, et ad Pontif. 32. Verumtamen Ammianus videtur omnino Ciceronem exscribere ad verbum. Ammiano autem innotuisse opus de Rep. constat e testimoniis. A. M.

4. *Quam concors hominum multitudo*. Num hæc verba pertinent ad lacunam libri I, post caput 25? Num potius sunt verba Augustini? A. M.

5. *Ob virtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur*. De Hercule in cælum recepto recole omnino Ciceronis fragmentum politicum apud Lactantium, Inst. I, 18, a me in testimoniis positum, n. 30. Commoda autem est Servii observatio ad G. I, 34, nempe Scorpii signum credi supra Romam positum, Herculemque ivisse ad deos per signum Scorpii. Ergo eadem via Africanus et Hercules (ut ait loco citato Cicero) iverunt in cælum; quamquam Africanus quidem minor Romæ, sed major in Campania exstinctus est. Cicero etiam, Tusc. IV, 22, commemorato Africano, addit Herculem sublatum fuisse sua fortitudine in cælum. A. M. — Collocandum est hoc frustum in libro III, 28, ante locum de Herculis et Romuli apotheosi. Videntur enim Lælii verba Scipioni amico blandientis. Certe ea melius huic dialogo de Rep. quam Lactantii orationi conveniunt, apud quem mihi sane videtur tropus audacior, si forte ab eo procuditur. A. M.

6. Hæc a versibus Ennii hucusque omisit Maius. J. V. L.

7. *Fœdifragos Afros*. Dialogorum Tullianorum nomine libros fere de Rep. intelligi, sæpe a me dictum est. Et quidem Horatius atque ejus interpres ibi loquuntur de Carthaginis eversore Scipione. Etsi autem Cicero Off. I, 12, dicit *Pœnos fœdifragos*, opus quidem de Officiis caret dialogo, tum varietas est *Pœnos* pro *Afros*: quare vel locus alius videtur, vel certe, quod valde suspicor, pro *in dialogis* Interpres dicere debuit *in officiis*. A. M.

Fanni, causa difficilis laudare puerum : non enim res laudanda, sed spes est[8]. *Servius ad Æn.* VI, 877. P. 331

8. *Sed spes est.* Hunc locum citant, præter Servium, etiam Hieronymus, epp. CXXVIII, CXXX, et Quintilianus, Inst. IX, 3, ff. 319 : sed ille quidem libere, hic autem perverse et brevius, « non enim tam spes laudanda, quam res est ». Locum vero pertinere ad libros de Rep. qui κατ' ἐξοχὴν *dialogi* dicuntur, probabiliter demonstrat Schottus nod. Cic. III, 5, consentiuntque Vallarsius ad Hieronymum, et Burmannus ad Quintilianum. Quod autem Schottus verba hæc pertinuisse putat ad eam operis partem, in qua de educatione actum fuit, id mihi secus videtur, præsertim quia diei secundi dialogo Fannius non interfuit. Meam igitur mihi liceat conjecturam exponere. Videntur mihi verba hæc Scævolæ colloquentis cum Fannio laudantisque indolem Crassi, qui fuit ipsius Scævolæ gener (Cic. de Or. I, 7), quique tantus orator evasit. Id autem fieri non potuit nisi fere in quinto libro, tertio die, quum artis oratoriæ mentio fuit. Jam, si recta conjectura est, imitatio Platonis fit, qui quasi in extrema pagina Phædri laudandum a Socrate adolescentem Isocratem curat, cujus rei ipse Cicero meminit, Or. cap. 13, et de Opt. Gen. Or. 6. Quin adeo idem Cicero in fine dialogorum de Oratore dat operam, ut Hortensii indoles, tum adhuc adolescentis et spe magis, quam re, oratoris, laudetur a Catulo ejusdem socero, necnon a Crasso oratore sene. A. M.

EXCURSUS

AD CIC. DE REPUBL. VI, 18.

Collatio loci cujusdam e Phædro Platonis cum ejusdem loci interpretatione Ciceroniana.

Nobilem illum Platonis e Phædro locum, ubi animorum immortalitas necessaria ratione probari creditur; Cicero, ut notum est, in libris de Rep. et in primo Tusculanarum Disputationum interpretatus est. Mihi autem hoc loco decretum est, cum Platonis verbis, Ciceronis interpretationem, quam diligentissime potero, contendere; puto enim, quum apud utrumque nonnulla haud satis emendate legantur, ex hac collatione aliquid emersurum. Plato: Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. τὸ γὰρ ἀεικίνητον, ἀθάνατον. Cicero, omissa propositione, « Nam quod semper movetur, æternum est ». In quo illud observatione dignum puto, quod ἀθάνατον vertit « æternum ». Quamvis enim Plato animos non immortales modo faciebat, verum etiam æternos; neque quidquam apud philosophos immortale sit, quod non sit etiam æternum: tamen hæc vocabula vulgo distingui solent, quum Cicero plane pro eodem accipiat. Plato: τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. Cicero: « Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi quoque finem habeat necesse est ». Præclare omnino reddita hæc pars videtur. Quum autem illa ejusdem verbi repetitio, quæ in græca oratione nihil habet insuavitatis, in latino sermone parum elegans, neque satis dilucida fore videretur, varietate vitavit hoc incommodi: « motum afferre » dicens pro movere, et « agitari » pro moveri. Sed et illud ἔχον, in quo colligendi vis inest, ita expressum est, ut nihil melius optari queat. Plato: μόνον δὴ τὸ αὑτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτὸ, οὔποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. Cicero: « Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur

a se, numquam ne moveri quidem desinit. Quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi». In quibus illa præcipue annotanda duco : ἅτε, commode verti, «quia», et κινήσεως, «movendi». Plato : ἀρχὴ δὲ ἀγένητον· Cicero : «Principii autem nulla est origo». Eleganter : neque enim poterat una voce dicere ἀγένητον, quum «ingenium» sit ἔμφυτον. Plato : ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. Cicero : «Nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re alia nasci potest». Ἀνάγκη γίγνεσθαι dixit simpliciter «oriuntur», et illud τὸ γιγνόμενον omisit. Plato : εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Cicero : «Nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde». Videtur ergo apud Platonem legisse : εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἀρχὴ γένοιτο. Quod mihi, ne quid dissimulem, verius videtur. Aristoteles quoque principiorum tres proprietates esse voluit, ut ne gignerentur ex aliis, ut ne ex se invicem, et ut ex ipsis cetera gignerentur. Plato : ἐπειδὴ δὲ ἀγένητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι· ἀρχῆς γὰρ δὴ ἀπολομένης, οὔτε αὐτή ποτε ἔκ του, οὔτε ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίγνεσθαι Cicero : «Quodsi numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur : nec ex se aliud creabit (in quibusdam libris legitur *recreabit*) : si quidem necesse est, a principio oriri omnia». Plato : Οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτὸ κινοῦν. Cicero aliquanto liberius : «Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur». Plato : τοῦτο δὲ οὔτ' ἀπόλλυσθαι οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν. Cicero : «Id autem nec nasci potest, nec mori». Legit igitur apud Platonem, οὔτε γίγνεσθαι, οὔτ' ἀπόλλυσθαι. Et sane is ordo melior, et magis naturæ consentaneus videtur. Plato : ἢ πάντα τε οὐρανὸν πᾶσάν τε γῆν (Bekk. γένεσιν ex codd.) συμπεσοῦσαν στῆναι, καὶ μήποτε αὖθις ἔχειν στῆναι (Bekk. delet στῆναι repetitum) ὅθεν κινηθέντα γενήσεται. Cicero : «Vel concidat omne cælum, omnisque natura, et consistat necesse est : nec vim ullam nanciscatur, qua, ut a primo, impulsa moveatur». Qua in parte id primum animadvertendum est, voculam *et* quæ in vulgatis Ciceronis

libris non est, in veteribus legi: et necessariam videri. Deinde quum Plato dicat πᾶσάν τε γῆν, non est, ut opinor, dubitandum, quin apud Ciceronem legendum sit non « omnisque natura », sed « omnisque terra ». In verbis autem Platonis delendum videtur illud secundum στῆναι, quod neque Cicero agnoscit, et sententia repudiat. Postremo quum in quibusdam Ciceronis libris ultima pars ita legatur, « Qua primo impulsu moveatur », testificor, veterem scripturam a me repræsentatam esse: neque dubitare me, quin ea vera sit. Αὖθις autem reddidit Cicero, « ut a primo ». Plato: ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτο αὐτό (Bekk. τοῦτον αὐτὸν ex codd.) τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται. Cicero: « Quum pateat igitur, æternum id esse, quod a se ipso moveatur (in aliis libris *quod se ipsum moveat*) quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? » Cujus periodi posteriorem partem si Cicero ita legit, ut hodie legitur (neque aliter legisse puto), næ ille mirificus in ea convertenda fuit. Hoc enim dicit Plato: si quis ita definiat animum, ut dicat, animum esse id, quod se ipsum movet, eam definitionem numquam auctori suo incussuram pudorem. Nam οὐσίαν et λόγον, et paullo post φύσιν vocat id, quod Aristoteles τὸ τί ἦν εἶναι. Ea vero sententia quomodo e Ciceronis verbis efficiatur, deus aliquis viderit. Plato: πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δὲ ἔνδοθεν αὐτὸ (B. αὐτῷ ex codd.) ἐξ αὐτοῦ, ἔμψυχον, ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυχῆς· ubi non dubito, quin legendum sit αὐτῷ ἐξ αὐτοῦ. Cicero: « Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est (in quibusdam libris *quod autem est animatum*), ut motu cietur interiore et suo: nam hæc est propria natura animæ (in quibusdam libris *animi*) atque vis ». Invertisse videtur Cicero ordinem τῶν προτάσεων, id est, fecisse ἐξ ὑποκειμένου κατηγορούμενον, καὶ ἀνάπαλιν. Plato: εἰ δέ ἐστι (B. δ' ἐστὶ) τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ αὑτὸ κινοῦν, ἢ ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης ἀγένητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη. Cicero: « Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat; neque nata certe est, et æterna est ». (Ex Mureti Varr. Lectt. lib. VIII, cap. 3.)